

ISSN: 2645-8837

HUMANITAS

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt 11 - INCSOS VIII Özel Sayısı Haziran 2023

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume 11 - INCSOS VIII Special Issue June 2023

TEKİRDAĞ NAMİK KEMAL ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TEKİRDAĞ NAMİK KEMAL UNIVERSITY FACULTY OF ARTS AND SCIENCES

Cilt / Volume: 11

Sayı / Number: INCSOS VIII Özel Sayısı

Haziran / June 2023

ISSN: 2645-8837

Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Humanitas - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Spring and Autumn.

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ (Dekan / Dean)
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına
On Behalf of Faculty of Arts and Sciences of Tekirdağ Namık Kemal University

YÖNETİM MERKEZİ / MANAGEMENT CENTER

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Namık Kemal Mahallesi, Kampüs Caddesi, No: 1 59030 Tekirdağ / TÜRKİYE
Tel: +(90) 282 250 2601 Belgeç / Fax: +(90) 282 250 9925
Elmek / Email: humanitas@nku.edu.tr
Genel Ağ / Web: <http://dergipark.gov.tr/humanitas>

İNDEKSLER / INDEXES

ULAKBİM TR Dizin, MLA (Modern Language Association) International Bibliography, CEEOL (Central and European Online Library), EBSCO Publishing, TEİ (Türk Eğitim İndeksi), Index Copernicus, Sobiad Atıf Dizini

©Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

©Tekirdağ Namık Kemal University Faculty of Arts and Sciences

TEKİRDAĞ

EDİTÖRLER/ EDITORS

Doç. Dr. Harun GÖÇERLER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hgocerler@nku.edu.tr
Doç. Dr. Mehmet Güven AVCI, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, mgavci@nku.edu.tr

EDİTÖR YARDIMCILARI / EDITORIAL ASSISTANTS

Dr. Öğr. Üyesi Yeşim ÇAĞLAR, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ycaclar@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Fatma KAHRAMANOĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, fatmaer@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Ulaş ÖZGÜN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, uozgun@nku.edu.tr
Öğr. Gör. Nuriye AKKAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Yabancı Diller Yüksekokulu, Tekirdağ, Türkiye, nakkas@nku.edu.tr
Arş. Gör. Ayşe ÖZKAN AKDAĞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, aakdag@nku.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Damla DEMİRÖZÜ, İstanbul Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı
Bölümü, İstanbul, Türkiye, damla.demirozu@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Özlem DENİZ YILMAZ, Marmara Üniversitesi,
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye, ozlem.yilmaz@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Petru GOLBAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, pgolban@nku.edu.tr
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK, Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye, aozturk@erbakan.edu.tr
Prof. Dr. Ayşen SİNA, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, asina@nku.edu.tr
Prof. Dr. Abdullah THABIT, York Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Toronto, Kanada, athabit@yorku.ca
Doç. Dr. Ayşegül ATAY, Erciyes Üniversitesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Kayseri, Türkiye, ataysegul@gmail.com
Doç. Dr. Sedat BİNGÖL, Anadolu Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye, sbingol@anadolu.edu.tr
Doç. Dr. Mehmet KUYURTAR, Ege Üniversitesi,
Felsefe Bölümü, İzmir, Türkiye, mehmet.kuyurtar@ege.edu.tr
Doç. Dr. Tolga ÖZŞEN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Japon Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Çanakkale, Türkiye, ozsen@comu.edu.tr
Doç. Dr. Hayrettin PINAR, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye, hapinar@ogu.edu.tr
Doç. Dr. Georgios SALAKIDES, Democritus University of Thrace, Karadeniz
Ülkeleri Edebiyatı ve Kültürü, Komotini, Yunanistan, gsalakid@bscc.duth.gr
Doç. Dr. Özlem TEKİN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ozlemtekin@nku.edu.tr
Doç. Dr. Saniye VATANDAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, svatandas@nku.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ligia FERRO, Porto Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Porto, İspanya, ferro@letras.up.pt
Asst. Prof. Nikolaos LIAZOS, Makedonya Üniversitesi, Balkan, Slav ve Doğu
Araştırmaları Bölümü, Selanik, Yunanistan, nliazos@gmail.com
Dr. Maike SCHMIDT, Kiel Üniversitesi, Modern Alman Edebiyatı ve
Medya Enstitüsü, Kiel, Almanya, mschmidt@ndl-medien.uni-kiel.de

ALAN YAYIN YÖNETMENİ / FIELD EDITOR

Prof. Dr. Tatiana GOLBAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, tgolban@nku.edu.tr
Doç. Dr. İrfan ATALAY, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, iatalay@nku.edu.tr
Doç. Dr. Hasan DEMİRHAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hdemirhan@nku.edu.tr
Doç. Dr. Elif KIRAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ekiran@nku.edu.tr
Doç. Dr. Oya ONAT KOCABIYIK, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Psikoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, okocabiyik@nku.edu.tr
Doç. Dr. Selda UYGUR GÜRBÜZ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, suygur@nku.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Oktay ATİK, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, oatik@nku.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi İlker EROĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Coğrafya Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ieroglu@nku.edu.tr

YABANCI DİL YAYIN YÖNETMENİ / FOREIGN LANGUAGE EDITORIAL BOARD

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Doç. Dr. C. Özge ÖZMEN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, cozmen@nku.edu.tr

Almanca Dil Editörü / German Language Editor

Doç. Dr. Harun GÖÇERLER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hgocerler@nku.edu.tr

Fransızca Dil Editörü / French Language Editor

Arş. Gör. Dr. Fatma KAHRAMANOĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, fatmaer@nku.edu.tr

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Doç. Dr. Mehmet Güven AVCI, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, mgavci@nku.edu.tr
Doç. Dr. Harun GÖÇERLER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hgocerler@nku.edu.tr

SEKRETERYA / EDITORIAL SECRETARY

Dr. Öğr. Üyesi Yeşim ÇAĞLAR, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ycaglar@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Fatma KAHRAMANOĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, fatmaer@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Ulaş ÖZGÜN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, uozgun@nku.edu.tr
Öğr. Gör. Nuriye AKKAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Yabancı Diller Yüksekokulu, Tekirdağ, Türkiye, nakkas@nku.edu.tr
Arş. Gör. Ayşe ÖZKAN AKDAĞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, aakdag@nku.edu.tr

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Kubilay AKTULUM, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Gülbadi ALAN, Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasan ASLAN, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İbrahim ATALAY, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. H. Veli AYDIN, Atina Kültür ve Tanıtma Müşaviri, Yunanistan
Prof. Dr. Evangelia BALTA, N. H. Research Foundation, Yunanistan
Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nicoleta CINPOES, University of Worcester, İngiltere
Prof. Dr. Adina CIUGUREANU, Universitatea Ovidiud din Constanta, Romanya
Prof. Dr. İsmail COŞKUN, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatma Öztürk DAĞABAKAN, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Cemil HASANLI, Bakı Dövlət University, Azərbaycan
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali MEYDAN, Nevşehir Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hatice ORUÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sergiu PAVLÍCENCO, Moldova State University, Moldova
Prof. Dr. Mukadder SEYHAN, Trakya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yaşar ŞENLER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Eduard VLAD, O. Constanta University, Romanya
Prof. Dr. Ozan YILMAZ, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Adem BAŞPINAR, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Bülent HÜNERLİ, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hayrettin PINAR, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Paschalis BALSAMIDIS, Democritus University of Thrace, Yunanistan
Assoc. Prof. Dr. Claire DESPIERRES, U. de Bourgogne, Fransa
Assoc. Prof. Dr. Wafa HAMMEDI, University of Namur, Belçika
Assoc. Prof. Dr. Snejana GADJEVA, Inalco, Fransa

OKUR YORUMLARI / LETTERS

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki yorum, görüş ve önerilerinizi Yayın Yönetmenine gönderiniz.

Readers are highly encouraged to express their comments, views or suggestions on published articles to the

editor:

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Harun GÖÇERLER, hgocerler@nku.edu.tr

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mehmet Güven AVCI, mgavci@nku.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA-İNCELEME

- Mustafa AYDEMİR**.....1-20
Etkileşimli Yayıncılık Sistemi ve İçerik Endüstrisi İlişkisi Üzerine Bir Analiz (An Analysis on Interactive Publishing System and Content Industry Relationship)
- Merve AYDOĞDU ÇELİK - Yarkın ÇELİK**.....21-36
İngiliz Romantik Şiirinin Yapay Zekâ Teknolojisiyle Görselleştirilmesi (Visualising English Romantic Poetry with Artificial Intelligence Technology)
- Gökçe CANARSLAN**.....37-52
Emeğini Evin Geçimine Özgüleyen Eşin, Diğer Eşten Karşılık Talebi (Reimbursement Claim of the Spouse Who Devotes Their Labour to the Household Maintenance)
- Yeşim ÇAĞLAR**.....53-71
Türkçede ediz> égiz “Yüksek, Yüce” Sözcüğü Üzerine (On the Word ediz> égiz “High, Lofty” in Turkic)
- Gökcan ÇELİK**.....72-86
Kırgız Tiyatrosunda Kadının Varoluşu (1920-1990) (The Existence of Women in the Kyrgyz Dramaturgy (1920-1990))
- Hicran HAMZA ÇELİKİYAY - Hülya KÜÇÜK BAYRAKTAR**.....87-107
İklim Politika Belgelerinde İklim Dostu Kentler ve Dirençlilik Stratejileri (Climate Friendly Cities and Resilience Strategies in Climate Policy Papers)
- İlker DERE - Emine DEMİRCİ DÖLEK**.....108-135
Türkiye’de Göçmen Öğrencilerin Eğitimde Karşılaştıkları Sorunlar (Problems of Migrant Students in Education in Türkiye)
- Kemal DİL**.....136-154
Yurt Dışındaki Türkçe Temsiliyet Tehlikede mi? (Is Representation Of Turkish Language Abroad in Danger?)
- Aydın GÜREL - Ebru IRMAK**.....155-168
Trakya Bölgesi Kooperatif Ortaklarının Yağmur Duası Ritüeli (Rain Prayer Ritual of the Cooperative Partners of the Trakya Region)
- Barış İŞILDAK - Murat Kemal KELEŞ - Aşkın ÖZDAĞOĞLU**.....169-182
Tekirdağ Çorlu Atatürk Havalimanı'nın Performansının IDOCRIW ve WEDBA Yöntemleriyle Yıllara Göre Değerlendirilmesi (Evaluation of Tekirdag Corlu Atatürk Airport's Performance by Years with IDOCRIW and WEDBA Methods)

Göker İNAN	183-198
<i>Mehmed Şakir Paşa'nın Osmanlı Terminolojisine Dair "İstilahât-ı Kadîme"si (Mehmed Şakir Pasha's "İstilahât-ı Kadîme" on Ottoman Terminology)</i>	
Hüseyin OKUR	199-211
<i>Kuzey Makedonya'da Kurban İbadetine Dair Uygulamalar (Practices Regarding Sacrifice Worship (Qurban) in North Macedonia)</i>	
Durdu Mehmet ÖZDEMİR - Gökmen KANTAR	212-230
<i>Mültecilerin Geri Dönüşü ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (Return of Refugees and the United Nations High Commissioner for Refugees)</i>	
Hakkı ÖZKAYA	231-248
<i>Türk Savunma Sanayisi Ürünlerinden İnsansız Hava Aracı Kargu'nun Etimolojisi Üzerine (On the Etymology of Drone Kargu, a Product of Turkish Defense Industry)</i>	
Sezai ÖZTAŞ - Sevilay DEMİR	249-272
<i>1989 Yılı Bulgaristan'dan Zorunlu Türk Göçünün Türk TV Dizilerinde Temsili: "Yeniden Doğmak" Örneği (The Representation of 1989 Forced Migration of Turks from Bulgaria in 1989 in Turkish TV Series: The case of "Born Again")</i>	
Sezai ÖZTAŞ - Şenol KOÇAN	273-297
<i>II. Balkan Savaşı'nda Doğu Trakya'nın Bulgar İşgalinden Kurtarılması (Liberation of Eastern Thrace from Bulgarian Occupation at the Second Balkan War)</i>	
Elif POLAT - Yüksel GÖKTAŞ	298-318
<i>Türkiye'deki Devlet Okulu Öğretmenlerinin Pedagojik Dijital Beceri Yeterlilik Düzeyi (Pedagogical Digital Competence Level of In-Service Teachers in Türkiye)</i>	
Fuad SELAMZADE - Fuat KORKMAZER	319-341
<i>COVID-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye'de Tüketici Fiyat Endeksindeki Değişimin İncelenmesi (An Investigation of the Change in the Consumer Price Index in Türkiye During the COVID-19 Pandemic)</i>	
Özlem TEKİN	342-369
<i>Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın Türkiye'ye Yansımaları (Reflections of German Foreign Cultural and Educational Policy on Turkey)</i>	
Melihat TÜZÜN - Kübra YILDIZ	370-381
<i>Yurt Gezileri ve Trakya (Country Trips and Thrace)</i>	
Saniye VATANDAŞ - Celalettin VATANDAŞ	382-411
<i>Kâtip Çelebi'nin Osmanlı Sistemindeki "Çözölmeye" İlişkin Tespitleri ve Islaha Yönelik Teklifleri (Kâtip Çelebi's Detections on the "Dissolution" in the Ottoman System and Proposals for Reform)</i>	

Saniye VATANDAŞ - Celalettin VATANDAŞ.....412-437
19. Yüzyıl Türkiye'sinde "Medeniyet" in Kavramlaşma Süreci ve "Medeniyet" e İlişkin Tutumlar (The Conceptual Process of "Medeniyet" and Attitudes to "Medeniyet" in 19th Century Turkey)

Ayşegül ZENCİRKIRAN - Yunus BERKLİ.....438-455
Türk Sanatında Kadın Bedeninin İkonografik Açıdan Değerlendirilmesi (Iconographic Evaluation of The Woman Body in Turkish Art)

Etkileşimli Yayıncılık Sistemi ve İçerik Endüstrisi İlişkisi Üzerine Bir Analiz¹ Mustafa AYDEMİR²

Öz

Yeni medya sistemi, ağ toplumunun sanal eklentili etkileşim davranışlarının şekillendiği bir yapıyı tanımlamaktadır. Etkileşim konusu, içerik ve kullanıcı arasındaki davranışların yayıncılık sistemi ile olan ilişkisine odaklanmaktadır. Günümüz yayıncılık anlayışında sanal kimliklerin aktif hale gelmesi ve yeni nesil uygulamaların küreselleşmesiyle içerik konusu önemli hale gelmektedir. İçerik endüstrisi, interaktif yayıncılık sistemi ve web tabanlı görsel-ışitsel politikalarla yeni iletişim alanlarını oluşturmaktadır. Bu alanlar içerisinde IP Tv, Web Tv, OTT Tv ile çeşitli yeni nesil protokoller yer almaktadır. Bu çalışma, içerik endüstrisinin etkinlik kazandığı mecralar olarak ön plana çıkan birbirinden farklı ve bağımsız protokollerin kullanıcılar üzerindeki yönelim boyutlarını ele almaktadır. Araştırma kapsamında seçilen örnek uygulamaların etki ve popülerlik düzeyleri Google trends uygulaması üzerinden incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler

yeni medya
etkileşim
OTT
içerik endüstrisi
döngü modeli
Google trends

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 21.02.2023

Kabul Tarihi: 25.05.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1254003

An Analysis on Interactive Publishing System and Content Industry Relationship

Abstract

The new media system describes a structure in which the virtual plug-in interaction behaviors of the network society are shaped. The topic of interaction focuses on the relationship between the behavior between the content and the user with the publishing system. In today's publishing understanding, with the activation of virtual identities and the globalization of new generation applications, the topic of content is becoming important. The content industry is creating new areas of communication with interactive publishing system and web-based audiovisual policies. These areas include IP Tv, Web Tv, OTT Tv and various new generation protocols. This study deals with the dimensions of user orientation of different and independent protocols that come to the fore as the channels through which the content industry gains activity. The impact and popularity levels of the sample applications selected within the scope of the research are examined through the Google trends application.

Keywords

new media
interaction
OTT
content industry
loop model
Google trends

About Article

Received: 21.02.2023

Accepted: 25.05.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1254003

¹ Bu çalışma, 20-23 Ekim 2022 tarihleri arasında Tekirdağ'da düzenlenen, VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde (INCSOS VIII) bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr., Bağımsız Araştırmacı, dr.mustafa.aydemir@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9414-4053

Giriş

Medya sistemi geleneksel dönem (ana akım), liberal dönem ve yeni medya düzeni olmak üzere üç dönemden oluşmaktadır. Geleneksel yapı içinde ana akım olarak nitelendirilen ve tek yönlü akış sağlayan bir anlayış çerçevesinde ilk medya ilkeleri oluşturulmuştur. Burada medyanın başat aktör olduğu kullanıcı etkisinin ise hiç olmadığı bir medya perspektifinden söz edilmektedir. Birinci dönem içerisinde gazete, radyo ve televizyon kamuoyu oluşum süreçlerinde ilk kitle iletişim araçları olarak ön plana çıkmıştır. Medyanın bu dönemde kendi iç yapısı “araştırma, belgeleme, sunma ve kısıtlı erişim sağlama” gibi toplumsal dinamiklerin kamusal noktada destekleyen ilk dönemin içerisinde sınırlı bir karşılık düzeyinde olmuştur. İletişim alanı ilk dönemlerden itibaren enformasyon, eşitlik ve kültürleme üzerine temellendirildiği modelde kamuoyu nezdinde anlamlı bir düzeye erişebilmiştir. Burada gerek medyanın vatandaşları gerekse vatandaşların medyaya olan zorunluluk hali kimi zaman sosyal kimi zaman kültürel ve psikolojik süreçlerden bir baskılama düzeyinde gerçekleşmiştir. Ancak en önemli mesaj baskısı ideolojik çatışma ve medya ekonomisi (editöryel bağımsızlık) süreçlerinde yaşanmıştır.

Medya ve insan arasındaki iletişimin ilk temas noktası “etki” alanını oluşturmaktadır. Medyanın etkileme gücü (Perse, 2001; Bryant ve ark., 2002), medyanın yönetimi (Hollifield ve ark., 2015), medyanın denetimi (Chomsky, 2002), medya bağımlılığı (DeFleur ve Ball Rokeach, 1989; Ball-Rokeach, 1998) ve teknolojik belirlenimcilik (McLuhan, 1962) düzeylerinde gerçekleşmektedir. Geleneksel medya sistemi içinde kullanıcıların içerikten yaralanan kişiler olarak “etkilenen” kimlikleri tek yönlü alanlardan ikinci dönem olarak tanımladığımız liberal dönem ciddi bir değişim yaşamıştır. Burada yurttaşlar “kullanıcı, tüketici, müşteri şeklinde tanımlanmaya başlanmıştır. Burada tek yönlü akış prensibi yerine çift yönlü ve karşılıklı etkileşim süreçlerine doğru internet tabanlı etkileşim modeline geçiş yaşanmıştır. Etkileşim konusu etki alanının kullanıcı (tüketici) ile medya kurumu (içerik sağlayıcı) arasındaki enformasyon ve ekonomik düzeylerde gerçekleştiği bir yapıyı ortaya çıkarmıştır.

Yeni medya sistemi ise önceki dönemlerin deneyimlerinin yanısıra yeni nesil web tabanlı teknolojiler, ağ teknolojileri, yapay zekâ, insan-makine etkileşimi ve simbiyotik tabanlı kuşatıcı yapıların etkisi altında önemli bir dönüşüme uğramıştır. Yeni medya sistemiyle kullanıcılar aktif, etkin, aktör ve dijital özneler olarak süreçlerini sanal kimlikleri üzerinden inşa

edebilmek (gerçek kullanıcı adı ve kimliği olsa da), yeni deneyimleme mecraları üzerinde etkinlik sahalarını güncelleştirerek genişletmiştir.

Günümüzde medya sistemi içerikler üzerinden tanımlanmaktadır. İçerik endüstrisi şeklinde regüle edilen medya sistemleri; sosyal ağ endüstrisi, web teknolojileri, video-oyun sektörü, dijital pazarlama araçları ile NFT ve metaverse alanları kapsayan sanal tasarım ürünlerini meydana getirmektedir. Son yıllarda içeriğe yönelik temel göstergelerden bir tanesi sürekli gelişen ağ teknolojilerinin kitle iletişim araçlarını zaman ve mekândan bağımsız yapılara dönüştürmesidir. Yeni gelen her bir teknolojik ürün aynı zamanda teknolojik sistem ve kullanıcı tercihlerinde farklılaşma yaratmaktadır.

Etkileme konusu “medya sahipliği ve dijital iktidar” eliyle diğer kullanıcılar ve sanal kimlikler üzerinden sağlamaktadır. Burada kullanıcının diğer kullanıcıyı etkilemesi sanal kimlikler arasında kimlik aktarımının enformatik sisteme dönüştürmesi ve dijital iktidar alanında kullanıcılar arasında görece bilinirlik (fenomen olma hali) ilkesiyle şekillenmektedir. Medya içeriklerinin çerçevelemesi, üretilen içeriklerin genel temalarıyla seçilen konularının ele alınma biçimleri noktasında ilgi ve izlenirlik süreçlerini denetim altına alabilmektedir. Bu durum dijital dünyada içerik üreten ile içeriğin taklit biçimlerini üretenler üzerinden içerik karşılaştırmalarının yapıldığı yeni bir medya alanını oluşturmaktadır.

Medya ve Kullanıcı Etkileşimi

Sanal dünyada kullanıcıların kimliklerini dijital hesaplar, profiller ve sanal cüzdanlar şeklinde biçimlendirdiği yeni bir meta endüstri süreci yaşanmaktadır. İçerik konusu popülerlik, yüksek kalitede yapımlar, dijital kültür alanına temas eden paylaşımlar üzerinden oluşturulmaktadır. Bu dönem sanal sistemlere duyulan eğilimin arttığı, bağımlılık yaratıcı ve kullanıcıları etkilemeye yönelik teknik inandırma alanlarını çerçevelemektedir. Kullanıcılar, ağ toplumu (Van Dijk, 2005) davranışların temel yansımalarından olan ağ hareketliliği, akış ilkeleri, takipleşme ya da ilgi düzeylerine göre yapımların sıralanmasını ifade etmektedir. Kullanıcılar mevcut medya sistemini takip etmenin dışında kendi medyalarını oluşturma (web site, blok, sosyal medya hesabı ve diğer üyelikler) politikalarını benimsemektedir.

Medya izlek güncelimi, medya erkleri ve kullanıcılar arasındaki ilişkiden sürekli yenilenme zorunluluğu gösteren dinamik tabanlı hesaplar aracılığıyla geliştirilmektedir. Bu durumda içerik sağlayıcılar kendi kimliklerini güncelleme, reklam stratejileri ve forum kuralları

düzeyinde konumlandırırken kullanıcılar ile içerik takipçileri arasındaki takipleşme reytingini de ödüllendirme suretiyle medya monetizasyon alanını inşa edebilmektedirler.

Medya kendi içerisinde birçok aktif ögeyi barındırmaktadır. Medya içerisinde sadece teknolojik araçlar bulunmamakta aynı zamanda kullanıcılar, politik stratejiler, kültürel alt yapılar ve toplumsal görünümlü birey eksenli yayıncılık sistemleri de yer almaktadır. Günümüzde medya endüstrisini şekillendiren en küçük ama en önemli kavram “içerik” konusudur. İçerik bir fikir ya da tasarı olarak; taklit, saf üretim ve endüstriyel modelde kitle iletişim araçları üzerinden üretilen, bir kullanıcı hesabı ve profil yoluyla sanal kimliğe dönüşen anlatı nesnelidir. İçeriğin anlam kazanması dolaşım mecraları yoluyla (internet, sosyal medya vb.) küresel şirketlerin ağ sistemleri ve yeni medyayı temsil eden bağlı sistemlerin oluşturduğu, eklektik bir endüstriyel modelde gerçekleştirdiği bir yapıyı tanımlamaktadır. İçeriğin kendi alt öğeleriyle birlikte kurduğu tekno-etkileşimli yapı içerik endüstrisini ortaya çıkarmaktadır.

İçerik endüstrisinde katılımcılık.

İnternet teknolojisi dünya genelinde hızla gelişirken, içerik endüstrisi de bu gelişmelerden etkilenmektedir. Yeni medya araçları sayesinde okuyucular sadece içerik tüketicileri olmayıp aynı zamanda içerik üreticileri de haline gelmektedir. İçerik endüstrisi, farklı sektörlerde faaliyet gösteren içerik üreticilerini kapsayan bir endüstri olarak tanımlanabilmektedir. Basılı yayınlar, televizyon, radyo, sinema gibi geleneksel medya araçlarının yanı sıra, günümüzde dijital platformlar da içerik endüstrisinde yer almaktadır. İçerik endüstrisinin ortaya çıkış süreçlerinde ilk olarak 15. yüzyılda matbaanın icadıyla ortaya çıkan basılı yayınlar, içerik endüstrisinin temelini oluşturmuştur. Sonraki yüzyıllarda ise kitle iletişim anlayışının temelini ihtiva eden televizyon, radyo ve sinemanın yaygınlaşmasıyla birlikte içerik endüstrisi genişlemiş ve büyümüştür. İnternet mecrasının ortaya çıkışı ve dijitalleşme konusunda yaşanan teknolojik gelişmelere bağlı olarak internet teknolojisinin gelişmesiyle birlikte içerik endüstrisi dijital platformlara yönelmiş ve çevrimiçi içerik üretimi artmış ve yeni medya sisteminin önemli alanlarından birini oluşturmaya başlamıştır.

Yeni medya, dijital teknolojiler üzerinden iletişim, paylaşım ve etkileşim sağlayan medya araçlarıdır. Yeni medyanın bir uzantısı şeklinde kabul edilen sosyal medya ile bloglar, podcast içerikler, video paylaşım siteleri gibi internet tabanlı platformlar yeni medya araçlarına örnek olarak verilebilmektedir. Yeni medya araçları, içerik endüstrisi için yeni bir pazarlama fırsatı oluşturmuştur. İçerik üreticileri, yeni medya araçlarını kullanarak kitlelere daha kolay bir

şekilde ulaşabilir hale gelebilmişlerdir. İçerik sahipleri aynı zamanda, okuyucular da yeni medya araçları sayesinde içeriklere kolaylıkla erişebildikleri için içerik üreticilerine geri bildirimlerde bulunabilmektedir. Bu etkileşim, içerik endüstrisi için önceden olmayan bir fırsat sunarak daha iyi içeriklerin oluşmasını sağlamıştır.

Katılımcılık, herhangi bir süreçte bireylerin aktif olarak yer alması, katkıda bulunması anlamına gelmektedir. İçerik endüstrisinde katılımcılık, okuyucuların içerik üretim sürecine dahil edilmesini ifade etmektedir. Katılımcılık, içerik üretiminde kalitenin artmasını sağlamak dışında içerik üreticileri, takipçilerin ve okuyucuların geri bildirimleri sayesinde beklentilerine ve isteklerine daha uygun içerikler oluşturabilirler. Ayrıca, katılımcılık okuyucularla içerik üreticileri arasında güçlü bir bağ kurulmasına da yardımcı olmaktadır. İçerik endüstrisi, geleneksel medya araçlarıyla başlayan tek yönlü iletişimden, dijital platformlar sayesinde okuyucuların daha aktif bir şekilde dahil olduğu iletişime dönüşmektedir. Son yıllarda özellikle Youtube, Twitch ve Instagram gibi platformlarda yaygın olan *influencer* kavramı, okuyucuların belirli kişilerin içeriklerine daha sıkı bir bağ kurmasına katkı sağlar hale gelmektedir.

Bu açıdan bakıldığında katılımcılık tabanlı bir etkileşim uygulaması oluşturmak kuşkusuz yeni medya sisteminde içerik endüstrisi ve diğer bağlı sistemlere de doğrudan katkı sağlamak üzere bazı stratejiler geliştirilebilmektedir. Bu stratejiler temel olarak üç ana sistemde oluşturulabilmektedir. Buna göre;

- a) *Okuyucuların geri bildirimlerini dikkate almak*: İçerik üreticileri, okuyucuların geri bildirimlerini önemsemeli ve içeriklerini bu doğrultuda uyarlamalıdır.
- b) *Soru-cevap etkinlikleri düzenlemek*: Okuyucularla düzenli olarak soru-cevap etkinlikleri yaparak, onlarla daha sıkı bir iletişim kurulabilir.
- c) *Topluluk oluşturmak*: İçerik üreticileri, okuyucuların birbirleriyle etkileşimde bulunabilecekleri topluluklar oluşturarak, okuyucular arasında güçlü bir bağ kurabilirler.

İçerik endüstrisinin ve yeni medyanın katılımcılık konusundaki önemi giderek artmaktadır. Katılımcılık sayesinde içerikler daha kaliteli hale gelirken, okuyucular da içerik üretim sürecine dahil olarak, içeriklerin kendilerine özel hale gelmesini sağlamaktadır. Bu nedenle, içerik üreticilerinin gelecekte de katılımcılığı arttırmak için çalışmalarını sürdürmeleri ve okuyucularla güçlü bir bağ kurmak için çaba göstermeleri önemli adımlar olarak kabul edilmektedir. Bu görüşü destekleyen önemli bir teknolojik yönelim alanı, yeni medyanın yapay zekâ ortamlarıyla da etkileşimli hale gelmesidir. Yakın gelecekte öngörülen bir gerçeklik, yeni

medya araçları sayesinde katılımcılığın daha da önem kazanacağıdır. Özellikle yapay zekâ teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte içeriklerin daha kişiselleştirilmesi ve okuyucuların istekleri doğrultusunda hazırlanması durumu, içerik üreticilerinin okuyucularla daha sıkı bir bağ kurmasını aktifleştirmektedir.

Teknolojideki hızlı gelişmelerle birlikte medya tüketimi konusunda da büyük bir değişim yaşanmaktadır. Yeni medya sisteminde sıklıkla kabul edilen bir konu geleneksel medya tüketiminin yerini dijital ve mobil medya kullanımı ile bağlı içeriklerin tüketiminin almasıdır. Bu değişimlerle birlikte kullanıcı davranışları da önemli ölçüde değişmiş ve geleneksel medya tüketiminin yerini dijital medya tüketimi almıştır. Dijital medya, internetin yaygınlaşmasıyla birlikte hızla gelişmiş ve farklı türleri ortaya çıkmıştır. Mobil cihazlar, günümüzde herkesin yanında taşıdığı en önemli araçlardan biridir. Mobil cihazların yaygınlaşmasıyla birlikte, mobil medya kullanımı da hızla artmıştır. İnternet kullanıcılarının büyük bir kısmı, mobil cihazlarını kullanarak internete girmekte ve dijital içerikleri tüketmektedirler.

Sosyal medya platformları, son yıllarda medya tüketiminde önemli bir yer edinmiştir. Sosyal medya, kullanıcıların dijital içerikleri paylaştığı, etkileşimde bulunduğu ve haberleştiği bir platformdur. Sosyal medya sayesinde kullanıcılar, kendi içeriklerini oluşturabilir, diğer kullanıcılarla etkileşimde bulunabilir ve takip ettikleri markalarla iletişim kurabilirler. Bu noktada iletişim alanı “araçlar, sistemler, kullanıcılar ve ideolojik aygıtlar arasılık” boyutunda dönüşüm geçirmektedir. Kullanıcı davranışlarının değişimi, pasif tüketimden etkileşimli tüketime geçiş sağlayabildiği için geleneksel medyada, kullanıcıların pasif bir şekilde içerikleri tüketimi konusu, dijital medya ve sosyal medya platformları sayesinde kullanıcılar ekseninde artık etkileşimli bir şekilde içerikleri tüketmelerine aracılık eder hale gelmektedir. Bu sistemde kullanıcılar, kendi içeriklerini oluşturabilmek, paylaşabilmek ve diğer kullanıcılarla etkileşimde bulunabilmek gibi çoklu eylem dinamiklerine de sahip olabilmektedir. Bu nedenle, kullanıcılar artık içerik tüketicisi olmanın ötesinde içerik üreticisi konumuna geçerek dijital önderlik alanını inşa etmektedir.

Dijitalleşen dünyada içerik, içerik sahipliği dışında veri kavramı da önemli hale gelmektedir. Bireylerin kullanım amaçları, düzeyleri ve eğilim/yönelim düzeyleri gerek analiz şirketleri gerekse markalar ve reklam verenler tarafından takip edilmektedir. Markalar, dijital medya ve sosyal medya platformları sayesinde tüketicilerle daha fazla etkileşimde

bulunabiliyorlar. Markalar, sosyal medya üzerinden müşterilerine erişebilmekte, müşterileriyle etkileşimde bulunabilmekte ve müşterilerine daha iyi bir deneyim sunabilmektedir.

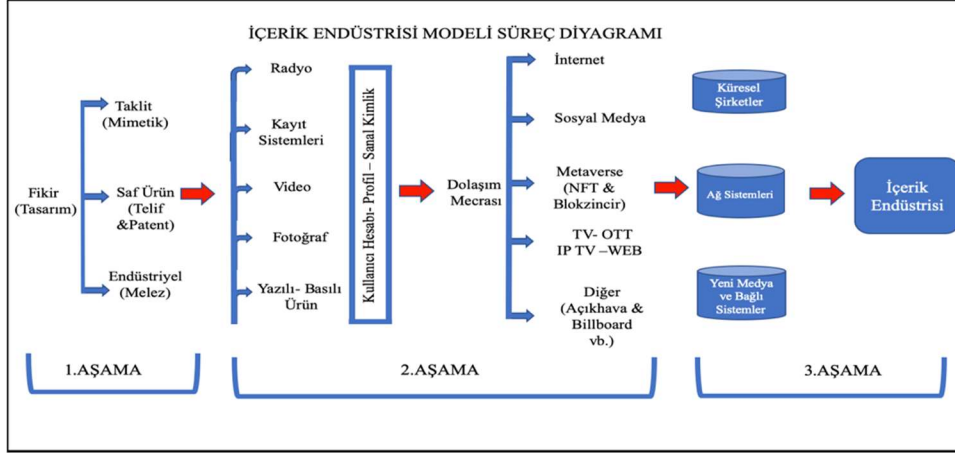
Medyanın tekli kullanıcı anlayışı ve hesap sahipliği yeni mecraların ortaya çıkması ve kullanıcılarla kurdukları yasal politikalar sonucunda farklı etkileşimli modelleri ve ağ stratejilerini de şekillendirmektedir. Son yıllarda sosyal ağ araçlarını takip etmek, içeriği etkin bir biçimde yönetmek ve anlık izleme yapabilmek üzere SEO adı verilen arama motoru optimizasyon hareketlerine doğru çeşitli hedefler de oluşturulmaktadır.

Medya ve kullanıcı etkileşimi, dijital dünyada önemli bir konudur. SEO çalışmaları, medya ve kullanıcı etkileşimini arttırmak için önemli bir araçtır. Dikkat çekici başlıklar, görsel kullanımı, kullanıcı odaklı içerikler, içerik kalitesi, etkileşimli içerikler, sosyal medya paylaşımları, mobil uyumlu içerikler, hızlı yükleme süresi ve SEO uyumlu içerikler, medya ve kullanıcı etkileşimini arttırmak için önemli ipuçlarıdır.

İçerik endüstrisi ve döngü modeli.

İçerik; kendisini oluşturanın bir nesnesi, uygulandığı mecranın kimliği, üretici kişinin/kurumun ise özne alanını temsil etmektedir. İçerik endüstrisi birçok farklı teknolojik sistemin çeşitli uygulamalar (medya yazılımları, yüksek kaliteli bağlantılar, internet tabanlı sistemler, akıllı veri, yapay zekâ ve hibrit tabanlı modeller) üzerinden anlamlı hale geldiği yeni nesil bir sistemi tanımlamaktadır. İçerik konusu temelde içerik ve dijital medya alanlarından inşa edilmektedir. Burada içeriğin üretiminden dağıtımına olan süreçte kişiselleştirme ve ücretlendirme politikaları içeriğe yönelen ağ kullanıcılarının davranışlarını biçimlendirmektedir.

Aşağıda, Şekil 1 'de görüldüğü üzere (içerik endüstrisi döngü modeli) fikir eyleminden içerik endüstrisinin oluşumuna kadar tüm teknik, politik ve mecra özellikli endüstriyel süreçleri göstermektedir. Buna göre fikir ortaya çıktığı ilk andan itibaren yazınsal süreçler dışında mutlaka kitle iletişim araçları yoluyla kullanıcıların sanal hesapları ve dolaşım mecraları üzerinden çeşitli küresel sistemler aracılığıyla üç aşamalı olarak gerçekleştirdikleri eylemlerden oluşmaktadır.

Şekil 1. İçerik endüstrisi modeli süreç diyagramı.

21. yüzyılda medya içeriklerinin, medya karakterlerinin yanısıra medya alanına “dolaylı” olarak hizmet eden içerik sağlayıcı hesaplar, kullanıcılar, fenomenler ve diğer ünlü kişiler üzerinden sağlanması yeni medya düzeninin önemli değişim yarattığı konuların başında gelmektedir. Medya sadece görsel, işitsel mecralarda bir kuruma bağlı olarak eylemde bulunan (kameraman, sunucu, editör, genel yayın yönetmeni vb.) kişilerden oluşmamaktadır. Günümüzün medya gerçeği herkesin kendi medyasını oluşturabileceği bağımsız içerikler hazırlayarak kendi alt sanal topluluklarını oluşturabileceği şeklindedir. Burada içeriği özgün ya da melez formlarda olması gibi biçimsel yapı farklılıklarının dışında içeriği oluşturan karakterlerin kimliği, kültürel yapısı gerçek ya da sanal mekanlarda oluşturulması önemli hale gelmektedir. Burada bir başka önemli husus içeriğin hangi teknik ya da sanal ağ sistemlerinin kurallarına göre anlatıya ve görsel biçime dönüştürülmesidir.

Son yıllarda değişen sosyalleşme ve dijitalleşme anlayışı sanal dünyada hesap sahipliği, ağ kimliği ve enformatik alan inşa süreçlerinde bireyleri gündelik yaşam deneyimlerine göre tematik ve kategorik anlamlandırma şemalarını da biçimlendirmektedir. Burada kullanıcı kendi sanal kimliğini diğer kişileri kendi hesabına ekleyerek, tepkimede bulunarak (beğeni, paylaşma, yorum vb.) ve ağ kültürü düzeyinde değişen ölçeklerde kültürleme eylemini dönüştürmektedir. Sanal dünyada içeriklerin sadece popülerlik nesnesi olmadığı aynı zamanda içerik sahiplerinin dijital sistemin önemli parçaları olarak kabul edilmelerini olanaklı hale getirdiği savunulmaktadır. Zira sosyal paylaşım ağ üzerinden üretilen içeriğin yakınsak teknolojilerle farklı elektronik araçlara yüklenmesi medyalar arasılık konusunda içeriği oluşturan fenomenleri ve bağlı buldukları ağ yapılarını da etkileşimli hale getirmektedir.

Sosyal medya ve içerik yönetimi.

Medyanın küresel şirketlerle evrensel gelişmelere yer vermesi, her bireye farklı ölçek ve zaman kalıplarında gösterim hakkı sağlaması ve yeni içeriklerin üretimi konusunda alternatif destekler sağlaması içerik üzerinde olumlu etkiler oluşturmaktadır. İçeriği üreten birçok sosyal medya kullanıcısı gerek kendi içerik stratejisini şekillendirmekte gerekse ilgili ağ şirketinin, “reklam, pazarlama, kullanıcı verilerinin analizi ve marka değeri” konularında ekonomik tabanlı etkiler de oluşturabilmektedir. Burada güçlü bir ağ ve telekomünikasyon sistemi üzerinden veri yönetiminin kesintisiz düzeyde gerçekleştirilmesi öncelikli kullanıcı davranışlarını hesaplamak ve yeni içerikleri hızlı bir biçimde dolaşıma sokulmasını gerçekleştirmektedir.

Son yıllarda sosyal medya konusu kullanıcılarının ağ davranışları üretim süreçleri, üretim alanları ve beğeni duydukları kategoriler konusunda farklı cins, yaş ve gelir düzeylerinde sanal kimliklerin ihtiyaç yapılarını da ortaya çıkarmaktadır. Dijital kültürlenme süreçleri kimi zaman taklitçi ve melez hikayelerle kimi zaman da kurgulanmış ama yeni fikirler bağlamında dijital mecralara servis edilmektedir. Son dönemde özellikle pandemi etkisiyle ev yaşamını zorunlu ölçekte deneyimleyen bireylerin sosyal rahatlama ve ekonomik kazanım konusunda sosyal mecralara daha bağımlı hale geldiği (Aydemir, 2020; Işık ve ark., 2022) kabul edilmektedir.

Sanal dünyada kısa sürede önemli kullanıcı sayısı ve şirket değerine ulaşan “TikTok” uygulaması örneğinden hareketle Çin merkezli ilgili sosyal ağ platformunda ilk kullanıcıların Çinli yurttaşlar olması nedeniyle Çin’in merkezinde içerik evreni kurulmuştur. Bu platformda işlenen anlatıların kurgusal komedi türünde yoğun şekilde dijital hikayeler olarak sunulması sonraki dönemlerde bu uygulamanın sanal ağ hesabını açan diğer kullanıcıların içerik tercihlerinde önemli benzeşim özellikleri oluşturduğu görülmektedir. Yeni kullanıcılar öncelikle taklit içerikler oluşturmaya ve zamanla kültürel, coğrafi niteliklerden bağımsız olarak kendi yeni melez yapımlarıyla bu alana içerik desteği sunmaya başlamışlardır. Burada kısa komik hikayeler, dijital hikayeleştirme süreçlerinde önceki içeriklerin kanıtlanmış ve beğeni reytingi ölçülmüş içerikler üzerinden türevlerinin oluşturulduğu ve pazarlandığı yeni bir deneyimlenme sürecine geçilmiştir.

Süreçle kullanıcıların birbirlerine ya da sisteme yönelik gerçekleştirilen bağlanma ve bağımlılık temelinde OTT sistemleri içinde önemli bir aktör olan Netflix uygulamasında özellikle Kore yapımı diziler başta olmak üzere çeşitli Uzakdoğu dizilerinin akış içinde

yoğunlukla sunulması benzer dizi karakterleri, sokak hikayeleri ve çocuk oyunları gibi bazı alanlarda bağımlılık oluşturduğu hatta şiddete varan düzeylerde bu içeriklerin küresel alana yayılmasına zemin hazırladığı gerekçesiyle eleştiri konusu olmaktadır. Bu aşamada içerik, kavramsal bir boyuttan kullanıcı, izleyici ya da takipçilerinin kendi gerçek yaşamlarını aktardıkları ürünler olarak “genel eğilim” konusundan sosyal mecraları içeriğin dolaşımı ve evrensel sistemdeki yeri bağlamında araştırma alanına dönüştürmüştür. Bu açıdan içerik kendini oluşturan dijital mecralara aktaran kişi ve kurumların yanısıra “etkilenme” yönü” itibarıyla pazarlama sisteminin ağ tabanlı içerik endüstrisinin geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir.

İçerik, sonuç olarak sağlayıcı ortamlar (internet ve sosyal medya), dolaşımın gerçekleştiği modeller (OTT, Kablo TV, Web TV, IPTV), sosyal ağ etkisi Youtube, Facebook ve TikTok gibi tasarımsal taklitçi yapılar (dijital hikayeleştirme), orijinal sanal tabanlı ürün tasarımı (NFT) ve sanal ürün ortamları (metaverse ve e-ticaret) gibi kapsamlı olarak geniş bir yelpazede endüstrileşmiş yapıları tanımlamaktadır. Burada dikkat çeken bir diğer ayrıntı izleyici ve kullanıcı araştırmalarının (Reyting ve Tiraj gibi) yeni medya sisteminde dönüşüme uğrayarak sanal düzleme aktarılması ve “beğeni, yönelim ile eğilimler” şekline dönüştürülmesidir.

Araştırmanın Yöntemi

İçerik kavramı, yeni medya düzeni içinde teknoloji üreticileri, kullanıcılar ve dijital aktörler için önemli boyuta gelmektedir. İçerik üzerinden şekillenen programlar ve dijital mecralar farklı kullanıcı türlerine ve taleplerine göre yenilikçi politikalar gerçekleştirmektedir. İçerik konusu; dijital teknolojiler aracılığıyla üretilen fikir tabanlı dijital hikayelerin kullanıcı tercihlerine göre düzenlendiği görülmektedir. Medya alanı “içerik” konusu ile “kitle iletişim araçlarının” etkileşim boyutlarına göre biçimlendiğinden her yeni teknolojinin getirdiği özellik kolaylıkla medya sistemine uyumlu hale gelmektedir. Bu çalışma yeni medya sistemi, web tabanlı teknolojiler ile sosyal medya araçları başta olmak üzere tüm içerik sağlayıcı ortamlarla regüle edilen içerik konusunun diğer tüm medya teknolojilerini değiştirdiğini incelemek üzere hazırlanmaktadır.

Çalışma kapsamında güncel medya içerikleri ile kullanıcı tercihlerinin yönelim alanları ve oranları “düzey” bağlamında ele alınmaktadır. Araştırmanın önemi, izleyici, kullanıcı ve içerik endüstrisinin aktörleri arasında kullanım yapısını analiz etmektedir. Söz konusu araştırma ile yeni medya içerikleri üzerinden içerik endüstrisinin nasıl şekillendiği incelenmektedir.

Sanal mecralarda kullanıcı kimliğine sahip bireylerin içerik üzerindeki etkileri ile etkinlik alanlarını tanımlayan önemli ögeler içerik endüstrisi şeklinde odaklanılmaktadır. Araştırmanın evrenini yeni medya sistemi oluştururken örneklemini bu alanı tanımlayan beş büyük aktör olan “OTT, IP TV, Web TV, NFT ve Metaverse” ögeleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda örneklemini kendi içindeki değeriyle diğerleri arasındaki ilişkinin anlamlı boyutunu ortaya çıkarabilmek için her bir örneklem alanının kendi kullanım düzeyleri seçilmiş, arama konusu ve dünyadaki ülkelere göre genel yapıları değerlendirilmiştir.

Yeni medya sistemi izleyicilerin/okuyucuların tercihleri, sanal ortamlardaki yönelimleri ve dijital özne konumuna erişiminde dijital kanaat önderi ve fenomenlik de dahil olmak üzere en fazla yönelim gösterdiği medya alanları olarak son yıllarda içerik oluşturulan sektörler dikkat çekmektedir. Bu kapsamda “OTT ve bağlı sistemlerle sanal dünyayı dijital tasarım ve ticaret konusuyla eklemlenen metaverse ve bağlı sistemler” üzerindeki kullanıcıların yönelimlerini, kullanım düzeylerini, taranma kelimelerini, ilgi duyulan konuları ve bölgelere göre eğilim gösteren kullanıcı tipolojilerini ortaya çıkarmak adına Google Trends uygulaması seçilmiştir. Google Trends uygulamasını ele alan bazı çalışmalar (Aydemir ve Fetah, 2022; Jun ve ark., 2018; Mavragani ve ark., 2018; Cervellin ve ark., 2017; D’Avanzo ve ark., 2017; Dergiades ve ark., 2015; Nuti ve ark., 2014) medya analizi ve diğer bilimsel araştırma konusunda ağ kullanıcılarının davranışlarının alternatif yöntemlerle analiz edilmesi giderek daha önemli ve yenilikçi çözümlene ortamları sağlayabilme becerisi itibariyle tercih konusu olabilmektedir.

Bu uygulama üzerinden anahtar kelimeler olarak daha önce belirttiğimiz beş önemli aktör bir süreç takvimi belirlenerek içerik analizi yöntemiyle incelenmektedir. İçerik analizi (Krippendorff, 2013; Bilgin, 2006; Gökçe, 2006; Aziz, 1990; Berelson, 1952; Berelson ve Lazarsfeld, 1948) örneklerinin içerik üzerinde çerçeveleme düzeyleri belirlenerek, konu içerikleri bağlamında kategoriler oluşturularak elde edilen sayısal veriler analiz edilmektedir.

Çalışma; Google Trends Uygulaması üzerinden içerik endüstrisi, ikili yapı oluşturularak; “OTT, IP TV, WEB TV, NFT, Blokzincir ve Metaverse” alanları üzerinden 1 Ekim 2021-1 Ekim 2022 tarihleri arasında 1 yıllık periyotta kullanıcı hareketleri, grafik ve istatistiksel olarak analiz gerçekleştirilmektedir. Google Trends değerlendirme sistemi; Arama

teriminin belirtilen zaman aralığında en popüler olduğu yeri görmek üzere değerler 0 ile 100 arasında bir ölçekte hesaplanmaktadır³.

Bu çalışmada yeni medyanın beş büyük ilgi ve kullanım alanını temsil eden ögeler kapsam içine dahil edilerek bir yıllık süreçteki eğilim düzeyleri genel olarak analiz edilmektedir. Araştırmada söz konusu tematik alanlar kendi iç yapıları, taranma biçimleri ve bağımlılık gibi alanlarda sınıflandırılmaktadır. Bununla birlikte araştırmada kullanıcıların kimliği ve demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, eğitim ve gelir durumu) belli olmadığından kullanma düzeyleri sadece sınırlı olarak analiz edilebilmiştir. Araştırmanın diğer sınırlılık alanlarını 1 yıllık değişim yapısının yöntem bilimsel olarak sadece içerik analizinin yapılması ve diğer araştırma yöntemlerinin (anket, mülakat, gözlem ve diğer araştırma modelleri) dahil edilmemesi oluşturmaktadır.

Bulgular

Dijital ağ toplumunun internet tabanlı iletişim hareketi yeni medya sistemi üzerinden referans kaynağını oluşturmaktadır. Dijital içerik, web tabanlı sistemler ve diğer uygulama faktörlerinin hızlı gelişim gösterdiği son otuz yıllık süreçte bu alana ilgi gösteren bireyler “kullanıcı, katılımcı, araştırmacı ve takipçi” özelliklerinin yanısıra içerik üzerinde katkıda bulunan “dijital özne” konumuna erişmektedir. Son dönemlerde içerik sağlayıcı olarak teknolojik alt yapıya ağ kullanıcılarının hizmetine sunulan bazı uygulama alanları bu alandaki eğilimleri ve sektördeki tüm paydaşları dinamik bir yapıya dönüştürmektedir.

Yeni medya sisteminin önemli aktörleri arasında kabul edilen sosyal ağ sitelerinin sayısındaki artışlar e-ticaret sistemlerinin gelişimi, teknolojik şirketlerin sayısının artış göstermesine ek olarak (ürün ve market değerlerinde de artış eş zamanlı olarak görülmektedir) yapay zekâ ve diğer yenilikçi teknolojilerdeki etki alanlarının gelişim göstermesi dikkat çekici düzeylere erişmektedir.

Dijital dünyada kullanıcıların içeriğe erişimi, haber kaynağını inceleme ve enformatik alandaki eylemlerin temel göstergelerinden biri arama motorlarının sayısal artışı ve kullanıcılarının taleplerindeki paralel artışla anlamlı hale gelmektedir. Arama motorları internet kullanıcılarına zengin enformasyon ortamları sağlayan kısa sürede erişim katkısında bulunan

³ Burada 100 değeri, söz konusu konumdan yapılan tüm aramalarda oransal olarak en fazla popülerliğe sahip konumu; 50 değeri, yarısı kadar popülerliğe sahip bir konumu belirtmektedir. 0 değeri ise bu terim için yeterince verinin olmadığı bir konumu tanımlamaktadır. Bk. <https://trends.google.com.tr>

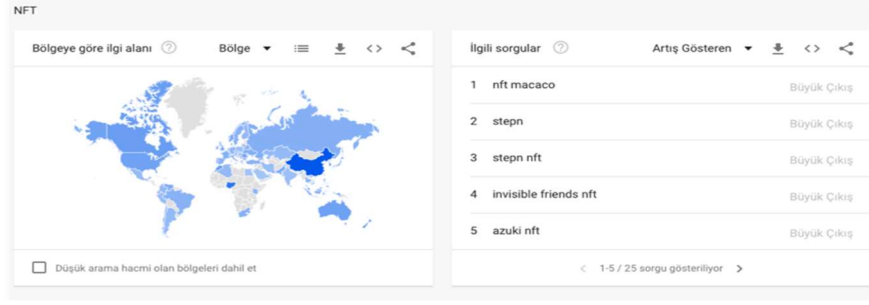
araçlardır. Bununla birlikte kullanıcıların genel eğilimlerinin konum, tema ve kategori dışında ülke ve bölgelere göre çeşitlilik özellikleri (eğilim ve yönelim düzeyleri) analiz eden veri kaynağına doğru dönüşmektedir. Zira kullanıcıların bağlantı kurdukları ortamlar ve bu ortama bağlandıkları aygıtlar (telefon, tablet, bilgisayar ve kişisel bilgisayar vb.) açık ve örtülü olarak kimliklerini (IP adresi vb.) yansıttıkları zaman ve mekân paralelinde genel yönelimlerini ağ akışı içinde dolaylı olarak da olsa gösterdikleri bir ağ trafiğini beslemektedir.

Bu çalışma, dijital ağ kullanıcılarının yeni medya içerisinde son birkaç yılda en fazla bilinen ve ön plana çıkan uygulama alanlarındaki kullanım düzeylerini belirleyen genel eğilimlerini ve yönelimlerini incelemektedir. İnternet mecrası tüm kullanıcı grupları için farklı sosyo-demografik yapılara sahip olsalar da genel ihtiyaçlar ve üretim protokollerinin piyasa dinamiğinin belirlenmesindeki katkıları ölçeğinde anlamlı yapılar oluşturmaktadır. Bu yapılar daha kısa sürede daha yüksek kullanıcı sayısı ve doğrulanmış verilerin çözümlenerek yakın gelecekte ağ kullanıcılarının ihtiyaçlarıyla içerik endüstrisinin hangi alanlarda dönüşüm geçirebileceği konusunda da bazı detayları ortaya çıkarmaktadır.

Araştırma sürecinde edinilen veriler detaylandırıldığında aşağıdaki şekillerde de görüldüğü gibi kullanıcı ve kullanım arasındaki istatistiksel değerler ortaya çıkmaktadır. Buna göre; NFT, Metaverse, OTT, IP TV ve Web TV⁴ için bir yıllık inceleme alanı dahilinde zaman içinde gösterilen ilgi düzeyleri ile bölgelere göre gösterilen ilgi düzeyleri konusunda 1 Ekim 2021 ile 1 Ekim 2022 arasındaki süreçte NFT arama terimi için en popüler beş ülke ve arama terimi değerlerine bakıldığında aşağıda Şekil 2’de yer alan dünya görselinde de görülmektedir.

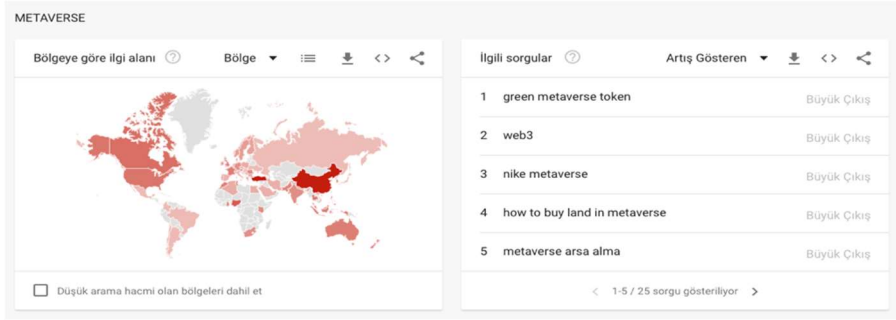
Buna göre; Çin 100, Nijerya 74, Gürcistan 46, Filipinler ve Yeni Zelanda 41 olarak görülmektedir. En yoğun kullanım alanı olarak belirlenen Çin bu konuda en fazla eğilim gösteren ve ekonomik yönden bu alandan beslenmek isteyen ülkelerin başında gelmektedir. NFT konusu, benzersiz ürün olarak yeni nesil sanat tasarımı, telifli ürün ve tekil sahiplik alanlarını içermektedir. Bu kavram için artış gösteren/büyük çıkış yapan beş tarama kelimesi olarak “Nft mamaco, stepn, stepn Nft ve azuki Nft” kavramları üzerinden ilgili sorguların gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

⁴ Araştırma kapsamında belirlenen bu beş öge renk kodlaması olarak bakıldığında; NFT (Mavi), Metaverse (Kırmızı), OTT (Sarı), IP TV (Yeşil) ve Web TV (Mor) şeklinde kategorize edilmektedir.

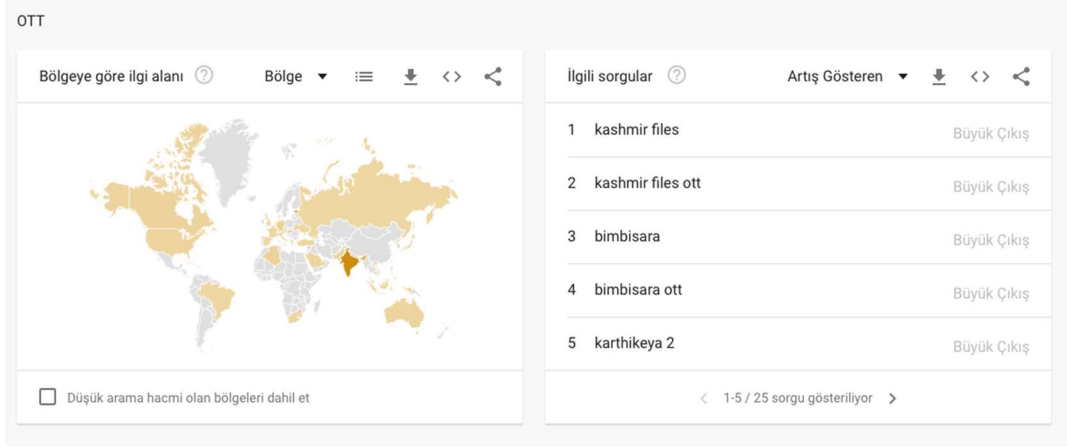
Şekil 2. NFT bölgelere göre karşılaştırmalı döküm. <https://trends.google.com.tr>

Metaverse kavramı üzerine belirtilen tarihlerde elde edilen bölgeye göre ilgi alanı ve ilgili sorgular değerlendirildiğinde ise aşağıda Şekil 3’te ilk beş sırada yer alan ülkeler sırasıyla; Türkiye 96, Çin 93, BAE 77, Nijerya 59, Tayvan 45 olarak görülmektedir. Bu konuda ilgili sorgular arasında “Green metaverse token, web3, Nike metaverse, how to buy land in metaverse ve metaverse arsa alma” şeklinde en fazla tarama yapıldığı anlaşılmaktadır.

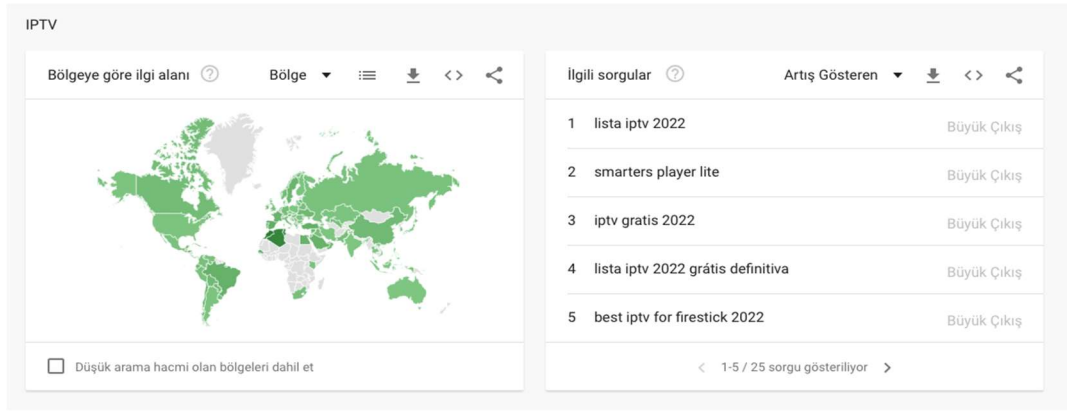

Şekil 3. Metaverse bölgelere göre karşılaştırmalı döküm. <https://trends.google.com.tr>

Son yıllarda OTT sistemleri internette televizyon deneyimini şekillendiren ve sanal kullanıcılara özellikle zaman yönetimi konusunda çeşitli avantajlar sağlayan özgün içerik ve program yapılarıyla dikkat çekmektedir. Araştırma kapsamında ilgili dönemde elde edilen verilere göre sarı tonlarda yer alan yoğunluk değerleri itibarıyla dünya genelinde Şekil 4’te yer aldığı üzere sırasıyla Hindistan 100, Estonya 50, Macaristan 15, G. Kore 13 ve Almanya 12 olarak yer almaktadır. Bu konuda yapılan tarama kelimelerinde ise Hindistan arama kavramlarının yoğun olarak yer aldığı ve “kashmir files, kashmir files ott, bimbisara, bimbisara ott, karthikeya 2” şeklinde sıralandığı anlaşılmaktadır.

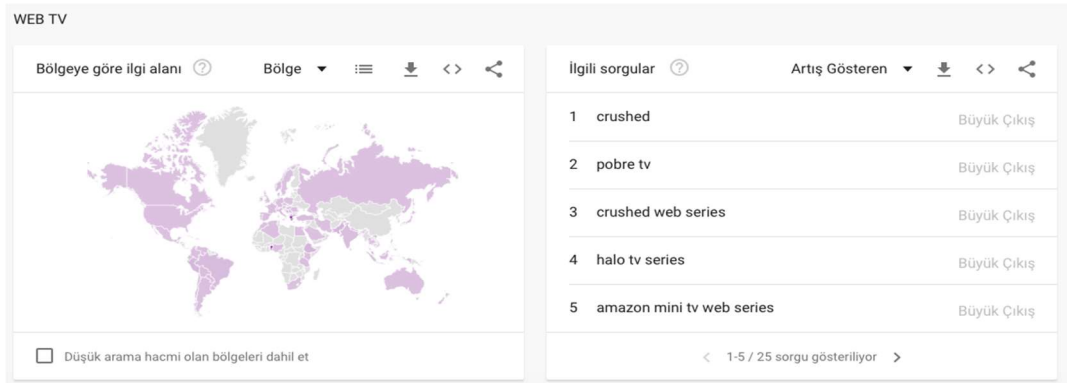

Şekil 4. OTT bölgelere göre karşılaştırmalı döküm. <https://trends.google.com.tr>

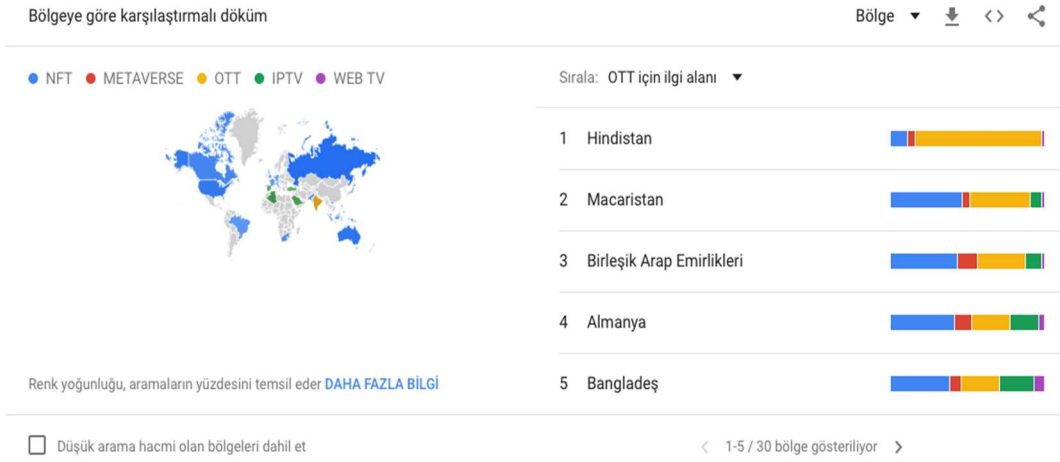
Şekil 5. IP Tv bölgelere göre karşılaştırmalı döküm <https://trends.google.com.tr>

Yeni medya sisteminde internet üzerindeki çeşitli protokoller arasında ilk uygulama örnekleri arasında yer alan IP TV, internet tabanlı televizyon deneyimi için sıklıkla kullanılan bir ortam özelliği göstermektedir. IP TV konusunda ön plana çıkan ülkeler yukarıda yer alan Şekil 5'te renk yoğunlukları itibariyle Fas 100, Cezayir 88, Tunus 81, Makedonya 47 ve Senegal 38 olarak sıralanmaktadır. Bu konuda yapılan ilgi taramalarında ise "lista iptv 2022, smartes player lite, ip tv gratis 2022, lista iptv 2022 graits definitiva ve best ip tv for firestick 2022" şeklinde ön plana çıkan ilgili sorgular olduğu anlaşılmaktadır.

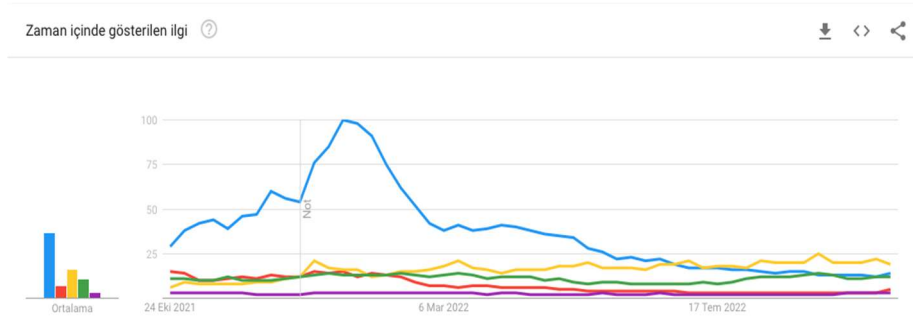
Şekil 6. Web Tv bölgelere göre karşılaştırmalı döküm. <https://trends.google.com.tr>

Web Tv Konusunda bölgelere göre ilgi düzeyi ve ilgili sorgular konusunun Şekil 6’da yer alan renk yoğunluk düzeyleri ve sorgu yapılarına bakıldığında ise Benin 100, Yunanistan 93, Kıbrıs 34, Bosna-Hersek 22 ve Danimarka 15 olarak sıralanmaktadır. Burada en fazla “crushed, pobre tv, crushed web series, halo tv series ve amazon mini tv web series” şeklinde sorgulama yapıldığı anlaşılmaktadır.

Şekil 7. Tüm kavramların bölgelere göre karşılaştırmalı dökümü. <https://trends.google.com.tr>

Yukarıda Şekil 7’de tüm kavramların bölgelere göre karşılaştırmalı dökümleri incelendiğinde ise mavi renk koduyla yer alan NFT için ilgi alanının yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Burada gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerin aynı konuda yüksek ilgi ya da düşük ilgi oluşturma süreçlerinde özellikle ekonomik kazanım ve gelir sağlama davranışının, izleme ve eğlenme davranışının önüne geçtiği anlaşılmaktadır. Tüm kavramlara duyulan ilgi düzeyleri için aşağıda Şekil 8’de yer alan renk kodlu zaman çizelgesinde NFT için 2021 yılı için 29 olan ilgi düzeyi Metaverse 15, OTT 6, IP Tv 11, Web Tv 3 olarak yer almaktadır.

Şekil 8. Tüm kavramlara zaman içinde gösterilen ilgi karşılaştırmalı döküm. <https://trends.google.com.tr>

2022 itibariyle ilgili kavramların ilgi düzeylerinde “NFT 14, Metaverse 5, OTT 19, IP Tv 12 ve Web Tv için 3” olarak belirlenmiştir. Buna göre 5 kavram arasında NFT ve Metaverse için 1 yıllık süreçte düşme eğilimlerinin olduğu, OTT ve IP TV için yükselme eğilimlerinin Web TV için de değişmeyen bir zaman içinde ilgi düzeyinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu kavramların genel ortalaması ise NFT 37, Metaverse 7, OTT 16, IP Tv 11 ve Web Tv 3 olarak gerçekleşmektedir. Tüm veriler ışığında aşağıda Şekil 9’da görüldüğü üzere ilgili kavramların türsel ve zaman- ilgi değeri bakımından Dünya Geneli Sıralamasına bakıldığında ülkelerin bölgesel ve zaman noktasında tercihlerinde popülerlik algısının etkisinde ziyade özellikle kullanıcılara ekonomik konudaki katkısı, satın alma davranışları ile eğlenme (nitelikli zaman geçirme) konularında önemli bir yönlendirme rolü olduğu da anlaşılmaktadır.

No	Türü	Dünya Geneli Sıralama (Bölgelere Göre İlgili Sıralama)-% Değeri Cinsinden									
		ÇİN	100	NİJERYA	74	GÖRCİSTAN	46	FİLİPİNLER	41	YENİ ZELANDA	41
1	NFT	ÇİN	100	NİJERYA	74	GÖRCİSTAN	46	FİLİPİNLER	41	YENİ ZELANDA	41
2	META VERSE	TÜRKİYE	96	ÇİN	93	BAE	77	NİJERYA	59	TAYLAND	45
3	OTT	HİNDİSTAN	100	ESTONYA	50	MACARİSTAN	15	G. KORE	13	ALMANYA	12
4	IP TV	FAS	100	CEZAYİR	88	TUNUS	81	MAKEDONYA	47	SENEGAL	38
5	WEB TV	BENİN	100	YUNANİSTAN	93	KIBRIS	34	BOSNA-HERSEK	22	DANİMARKA	15

Şekil 9. Dünya geneli sıralama (bölgelere ve zaman değerine göre).

Tartışma ve Sonuç

Günümüz dünyasında değerler sistemi, içerik endüstrisi temelinde gerçek ya da kurgusal bir evren üzerinden bireyleri kullanıcı, görsel tüketici veya tüketimin nesnesine evrilen varlıklara dönüştürmektedir. Bu durum da bireyin sanal ortamlarda nesneleşmesi ve ürün haline gelmesi, evrensel düzlemde herşeyin tüketilebilir çevrimiçi varlıklara dönüştüğünü ortaya çıkarmaktadır. Bireylerin ve içinde yaşanılan gerçek yaşamın tüm varlıklarının üç boyutlu gerçekliğinin yerini sanal dünyadaki üç boyutlu bir gerçekliğe terk etmesi, evrenin bir ürün haline geldiği metaforik bir süreci aktif hale getirmektedir. Bu durum, bir yönüyle yeni medya ve iletişim düzeni olarak düşünülmekle birlikte sanallaşan iletişim ağlarının aynı zamanda pazarlanabilir dijital varlıklara dönüşmesi, Metaverse adı verilen yeni sanal uzamın endüstriyel kimliğinin inşa edilme sürecini beraberinde getirmektedir.

Yeni medya sistemi gelişim ve değişim yapısı itibarı ile yenilikçi bir sisteme sahiptir. Bireyler dijital ortamlarda gerek kullanıcı gerekse yatırımcı özellikleri ile fikri mülkiyet

oluşturmaya, yönetmeye, piyasa koşullarına karşı refleks geliştirmeye duyarlı olmaktadır. Kripto paralar yeni ekonomi modeli oluşturduklarından gerçek para ve zaman ilişkisi internet tabanlı para ve zaman yapısına dönüşmektedir. Metaverse Web 3.0 teknolojileri ile geliştirilen teknik kodlama ve yazılımsal süreçlere bağlı olarak bu alanı desteklemektedir.

İçerik Endüstrisinin genel yapısına bakıldığında; merkez ülkelerde yer alan kullanıcıların süreç içerisinde bu alana katkıda bulunma stratejisini benimsedikleri, çevre ülkelerdeki kullanıcıların da bu süreçte sistemi canlı tutarak iletişim kültürünü, oyun ve ilgili hukuki kuralları belirleyen merkez ülkeler arasında bağımlılık ve tahakküm yapısı iletişimsel eylem süreçlerini de derinden etkilemekte olduğu anlaşılmaktadır. İçerik endüstrisi konusunda bazı sosyal ağ örnekleri ve teknolojik yatınlık gerekçesiyle özellikle gelişmekte olan ülkeler arasında iletişim ve teknolojik araçlara yapılan yatırımlarla doğru orantılı gelişim gösteren NFT ve Sosyal Medya (TikTok gibi) pazarında özellikle uzak doğu ülkelerinin kullanıcılarının ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

Bu ülkelerin, içerik endüstrisine dijital hikâye aktarımı ve kısa komik videoların yanı sıra endüstriyel tasarım yetenekleriyle de yön verebildikleri gözlemlenmektedir. İçerik endüstrisi içinde yer alan dijital mecraların eşitlik, adalet ve katılımcılık noktasında evrensel iletişim ilkeleri üzerinde dijital diktatörlüğe dönüşen ve engelleyici noktaya eriştiği görülmektedir.

Afrika'da birkaç ülke dışında bu alanda ücretsiz erişim sağlama ve içerik sağlama yerine içeriği kullanma davranışlarının ağırlıklı olduğu da anlaşılmaktadır. Kapitalist sistemde güç odağına dönüşmeyen ülkelerin bu alanda yer alamaması, (ilgili araştırma süreci içerisinde) sanal iletişim konusu ile kültürel emperyalizm ve küreselleşme politikalarının dijital ortamlarda karşılığını da açıklamaktadır. Türkiye 5 araştırma konusu içerisinde Metaverse alanında %96 ile ilk sırada yer alırken, diğer konularda ortalama bir değer göstermektedir.

Sonuç olarak içerik endüstrisinin kullanıcı tercihleri ve yönelimlerinde erişim kolaylığı, nitelikli çıktı sağlama, zaman geçirme, eğlenme davranışlarının yanı sıra ekonomik kazanım sağlamak üzere bu alanlara yönelim gösterdiği ve uzun süreçlerde bu alanda zaman geçirdikleri de anlaşılmaktadır. Yeni medya sisteminin bir uzantısı olarak araştırma dahilinde incelenen alanların içerik endüstrisinin oluşumunda ve gelişiminde önemli aktörler olarak geçerliliklerini koruduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Aydemir, M. ve Fetah, V. (2022). Dijital oyun ortamında NFT kullanımı ve oyna-kazan modelinin yapısal analizi. *TRT Akademi Dergisi*, 7(16), 970-1005. <https://doi.org/10.37679/trta.1143010> Erişim Tarihi: 24.09.2022
- Aydemir, M. (2020). *Yeni medyanın IPTV ve sosyal ağların bireysel erişimli ortamlarında sanal kimliklerin inşası: üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir araştırma*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Aziz, A. (1990). *Araştırma yöntemleri-teknikleri ve iletişim*. Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi.
- Ball-Rokeach, S. J. (1998). A theory of media power and a theory of media use: Different stories, questions, and ways of thinking. *Mass Communication & Society*, 1(1-2), 5-40. <https://doi.org/10.1080/15205436.1998.9676398> Erişim Tarihi: 26.09.2022
- Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication Research*. New York: Free Press.
- Berelson, B. ve Lazarsfeld, P. F. (1948). *The analysis of communication content*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi teknikler ve örnek çalışmalar*. (2. baskı). İstanbul: Siyasal.
- Bryant, J., Zillmann, D. ve Beth Oliver, M. (2011). *Media effects advances in theory and research*. UK: Routledge.
- Cervellin, G., Comelli, I. ve Lippi, G. (2017). Is Google Trends a reliable tool for digital epidemiology? Insights from different clinical settings, *Journal of Epidemiology and Global Health*, 7(3), 185-189. <https://doi.org/10.1016/j.jegh.2017.06.001> Erişim Tarihi: 27.09.2022
- Chomsky, N. (2002). *Media control: the spectacular achievements of propaganda*, (2. baskı). New York: Seven Stories Press.
- D'Avanzo, E. Pilato, G. ve Lytras, M. (2017). Using twitter sentiment and emotions analysis of Google trends for decisions making, *Program*, 51(3), 322-350. Emerald Publishing Limited 0033-0337. <https://doi.org/10.1108/PROG-02-2016-0015> Erişim Tarihi: 12.10.2022
- DeFleur, M. ve Ball-Rokeach, S.J. (1989). *Theories of mass communication* (5th Ed.). New York: Longman Publishing.

- Dergiades, T., Milas, C. ve Panagiotidis, T. (2015). Tweets, Google trends, and sovereign spreads in the GIIPS, *Oxford Economic Papers*, 67(2), 406-432. Oxford University Press. <https://www.jstor.org/stable/43773209> Erişim Tarihi: 23.09.2022
- Google Trends. (2022, 02 Ekim). Araştırma kavramlarının zaman ve ilgi düzeylerinin görünümü. <https://trends.google.com.tr/trends/explore?q=%2Fg%2F11g0g4sbp3,MET%2FAVERSE,OTT,%2Fm%2F043z7d,WEB%20TV>
- Gökçe, O. (2006). *İçerik çözümlemesi kuramsal ve pratik bilgiler*. İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Hollifield, C. A., Wicks, J. L., Sylvie, G. ve Lowrey, W. (2015). *Media management: A casebook approach*, (5. baskı). UK: Routledge.
- Işık, U., Kalem, M., Aliyeva, F. ve Ülker, M. (2022). Medya bağımlılığı teorisi doğrultusunda Instagram: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Yeni Medya*, 2022(12), 97-116. <https://doi.org/10.55609/yenimedya.1107775> Erişim Tarihi: 16.09.2022
- Jun, Seung-Pyo., Yoo, Hyung Sun ve Choi, San (2018). Ten years of research change using Google Trends: From the perspective of big data utilizations and applications, *Technological Forecasting and Social Change*, 2018(130), 69-87. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.11.009>. Erişim Tarihi: 08.09.2022
- Krippendorff, K. (2013). *Content analysis: An introduction to its methodology* (3. baskı). London: Sage Publications.
- Mavragani, A., Ochoa, G. ve Tsagarakis, K. (2018). Assessing the methods, tools, and statistical approaches in Google trends research. *Systematic Review J Med Internet Res*. 2018; 20(11): e270 <https://doi.org/10.2196/jmir.9366>. Erişim Tarihi: 13.09.2022
- McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg galaxy: The making of typographic man*. Toronto: University of Toronto Press.
- Nuti, SV., Wayda, B., Ranasinghe, I., Wang, S. ve Dreyer, R. P. (2014). The use of Google trends in health care research: A Systematic Review. *PLoS ONE*, 9(10): e109583. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0109583> Erişim Tarihi: 03.10.2022
- Perse, E. M. (2001). *Media effects and society*. UK: Routledge.
- Van Dijk, J. (2005). *Network society*, (2nd Edition). California: Sage Publications.

İngiliz Romantik Şiirinin Yapay Zekâ Teknolojisiyle Görselleştirilmesi¹

Merve AYDOĞDU ÇELİK², Yarkın ÇELİK³

Öz

Yapay zekâ teknolojisi gerek bireylerin gerek doğadaki diğer canlıların davranışlarını ve onların yararlandıkları araçları taklit edebilmesinden dolayı çağımızda ekonomi, spor, sanat, eğitim gibi birçok mecrada etkin olarak kullanılmaktadır. Bu teknoloji temelde bilgisayar bilimleriyle alakalı olmakla birlikte, interdisipliner bir kavram olarak da kabul görmektedir. Aynı doğrultuda, sanatın doğuşundan bugüne değin insanoğlunun yeni olana duyduğu merak ve keşfetme dürtüsü de bireylerin ait oldukları çağda var olan teknolojik araçlarla etkileşime girmelerine yol açmıştır. Nitekim dijital sanatların ortaya çıkmasında bilgi çağının mühim araçlarından olan bilgisayar ile sanatın iş birliği rol oynamıştır. Bu bağlamda, bu çalışma, edebiyat ürünlerinde bulunan doğa betimlemelerinin yapay zekâ uygulaması tarafından nasıl görselleştirildiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmada, doğa ve insan arasındaki temasa odaklanan 19. yüzyıl İngiliz Romantik döneminde kaleme alınmış şiir türüne mensup belirli örnekler seçilmiştir. Şiirlerdeki doğa betimlemeleri yapay zekâ uygulaması ile görselleştirilmiştir. İlgili şiirlerde tasvir edilen doğanın yapay zekâ ile ne şekilde resmedildiği ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

yapay zekâ
derin öğrenme
yeni medya
sayısal sanat
İngiliz Romantik şiiri

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 04.02.2023

Kabul Tarihi: 12.05.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1247607

Visualising English Romantic Poetry with Artificial Intelligence Technology

Abstract

Artificial intelligence technology, which models the movements of people and all living beings in nature, is widely used in several fields such as economy, fine arts, sports, and education. AI is related to software engineering, but it also emerges as an interdisciplinary concept as it reduces the workload by replicating people's behaviour. Since the emergence of fine arts, people have interacted with the technological tools of their age owing to their desire for new discoveries. The interaction of computing technology with fine arts has been equally effective in the formation of digital arts. Within this framework, the article aims to discuss how artificial intelligence technology visualizes nature descriptions in literary works. To this end, it focuses on select poems from the 19th century English Romantic poetry dealing with human-nature relationships. The nature and landscape depictions in the selected poems have been illustrated via AI technology.

Keywords

artificial intelligence
deep learning
new media
digital art
English Romantic poetry

About Article

Received: 04.02.2023

Accepted: 12.05.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1247607

¹ Bu çalışma 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesinde Uluslararası Balkan Üniversitesi işbirliğinde gerçekleştirilen INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan sözlü bildiriden üretilmiştir.

² Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, maydogdu@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7354-9705

³ Öğr. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Marmaraeğlisi Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, ycelik@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9615-7904

Giriş

Yapay zekâ (AI) zellikle son on yıldır hayatımızın her alanına sirayet ederek büyük deđiŐimlere yol açan önemli bir kavramdır. Yeni medyanın iletişim teknolojileri insanlar için nasıl doğal bir ihtiyaç haline dönüşmüş ve zorunluluk haline gelmiş ise yapay zekâ uygulamaları da yapılan çalışmalar perspektifinden bakıldığı zaman bir o kadar gerekli ve önemli konuma gelmiştir. Yapay zekâ, insan zekâsının bir rneği olan, insan gibi düşünmek ve hareket etmek üzere tasarlanmıŐ makinelerdeki simülasyonu ifade eder. Bu makineler, görsel algı, konuşma, tanıma, karar verme ve dil çevirisi gibi normalde insan zekâsı gerektiren görevleri yerine getirmek üzere programlanmıŐtir. Yapay zekâ kavramı onlarca yıldır tartışılmaktadır, ancak teknolojiadaki son gelişmeler onu günlük hayatımızda daha yaygın hale getirmiştir. Yapay zekâ teknolojisi akıllı telefonlarımızda, ev cihazlarımızda, arabalarımızda ve hatta sağlık sistemlerimizde oldukça yaygın kullanılmaktadır. Yapay zekâ, aynı zamanda reklam, pazarlama, propaganda, halkla ilişkiler, sanat, spor, finans, perakende ve üretim gibi çeşitli sektörlerde tekrarlayan görevleri otomatikleŐtirmek ve süreçleri daha hızlı ve verimli hale getirmek için kullanılmaktadır.

Yapay zekâ ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar, bu kavramın ve uygulamalarının birçok faydasının bulunduğuna işaret etmektedir. Bunlardan birisi de yapay zekânın çok büyük miktarda veriyi analiz etme ve bu verilere dayanarak tahminlerde bulunma yeteneğidir. Böylece birçok alanda daha doğru karar verme, gelişmiş müşteri hizmetleri, hedeflenebilir iletiler ve daha kapsamlı veri analizine ulaŐılabilmektedir. Bu kapsamda, yapay zekâ destekli tıbbi teşhis sistemlerinden bir kitlenin tüketim alıŐkanlıklarının tespitine, afetlerde acil durum sistemlerinden sanatın sayısallaŐmasına kadar pek çok alanda bu yeni teknolojiyi görmek mümkündür.

Bununla birlikte günümüzde, yapay zekânın iş kolları ve mahremiyet üzerindeki etkisi hakkında da eleştirel düşünceler bulunmaktadır. Yapay zekâ görevleri otomatikleŐtirmeye devam ettiği sürece belirli çalıŐanların yerini alabilecektir. Bu endiŐelere rağmen, yapay zekânın potansiyel faydaları yapılan bilimsel çalışmalar odağında oldukça yüksektir. Yapay zekâ, geliŐmeye devam ettikçe, birçok endüstride devrim yaratma ve hayatımızı sayısız Şekilde iyileştirme potansiyeline sahiptir. Ancak, potansiyel etkisinin farkında olmak ve sorumlu ve etik bir Şekilde kullanıldığından emin olmak da oldukça önemlidir.

Yapay zekâ ile görselleŐtirme, büyük miktarda veriyi görsel bir biçimde analiz etmek, iŐlemek ve sunmak için yapay zekânın kullanılmasını ifade eder. Yapay zekâ ile görselleŐtirme, sayısal dünyada üretilen veri miktarının artması sonucunda hızla büyüyen bir

alandır. Yapay zekâ ile görselleŐtirme işlemi, karmaşık veri kümelerini anlamlandırmaya yardımcı olmakta ve geleneksel veri analizi yöntemleriyle kolayca fark edilemeyen kalıplar ve ilişkiler hakkında öngörüler sağlamaktadır. Bu araştırmanın konusunu yapay zekâ uygulamalarının girilen veriler doğrultusunda görselleŐtirme işlemi oluşturmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın verilerine geçmeden önce yapay zekâ, yeni medya ve sayısal sanat arasındaki ilişkiyi incelemek gerekmektedir.

Yeni medya olgusu sayısal iletişim teknolojileri ve uygulamaları için kullanılmaktadır. Sosyal medya ağları, sanal gerçeklik gözlükleri, etkileşimli web sayfaları, çoklu ortamlar yeni medya olgusuna örnek teşkil etmektedir (Altunay, 2012, s. 20). Bu bakımdan yeni medyanın insanların iletişim kurma araçlarına etki ederek onların iletişim biçimlerini deđiŐtirdiđi söylenebilir. Yeni medyanın hayatımıza girip derin izler bırakmasına bir dizi zorluklar da eŐlik etmiştir. Bu açıdan yeni medya ofansif bir yönü olan teknik bilgi ile bütünleŐtirilerek geliştirilmiştir (Bayrak, 2021, s. 497). Yeni medya, bir taraftan sanal dünya gibi mekânlar inşa ederek (Aydoğan, Yengin ve Bayrak, 2022, s. 62) insanların hipermetinsel ilişkiler kurmasını kolaylaŐtırarak küresel ekonomiyi baŐlatırken diğer taraftan yapay zekâ gibi teknolojilerin günlük yaŐamımızda ve iş hayatımızda kolaylıkla kullanılmasına neden olmuştur.

Yapay zekâ gün geçtikçe popülerliğini artırarak farklı uygulama alanlarıyla ve uygulamalarıyla birçok iş koluna ve profesyonellere yardımcı olmaktadır (elik, 2022, s. 95). Bu bakımdan yapay zekânın birçok farklı alanda kullanılması araştırmacılar tarafından farklı tanımlamalar ile açıklanmasına yol açmıştır. Yapay zekâ, öğrenme, karşılaştırma gibi temel yöntemlerin gerçekleştirilmesini sağlayan, oldukça karmaşık ve bir o kadar etkili bir teknolojidir (Ergen, 2019, s. 6). Yapay zekâ insan zekâsını ve insanın öğrenme biçimini taklit edebilen, girilen veriler ya da elde ettiği bulgular ışığında kendisine komuta edileni gerçekleŐtirebilen ve karşılaştığı farklı problemlerin çözümünde başarılı sonuçlar ortaya koyabilen bir teknoloji olarak da tanımlanabilir (Kaya ve Engin, 2005, s. 106). Bostrom'a göre, savunma sanayisinden finansa, üretimden sağlığa çeşitli sektörlerde yapay zekâ kullanılmaktadır. Yapay zekâ araçları, sağlık sektöründen üretim sistemlerine, satıŐtan askeri uygulamalara kadar birçok farklı alanda kullanılmakta ve endüstrileri dönüştürmektedir (2018, s. 184).

Sanayi Devrimi ile başlayan Sanayi 1.0 kavramı elektriğin kullanılmasıyla 2.0 olarak güncellenmiş, 3.0 ile otomasyona geçilmiş ve daha sonrasında nesnelere interneti ve yapay zekâ ile 4.0'a geçilmiştir. Teknoloji inkılabı olarak da adlandırılacak bu ilerleme ve tahavvül iş gücünün temellerini adeta sallamaktadır (Acemoğlu ve Restrepo, 2020, s. 2189). Yapılan

farklı tanımlardan birisi de yapay zekânın disiplinlerarası çalışmaları kapsadığı ve sanayi ile direkt olarak ilişki içerisinde ve onu etkileyen, insan zekâsını taklit edebilen bir yapı olduğudur (Doğan, 2002, s. 32). Alanyazın taraması çerçevesinde yapay zekâ ile ilgili egemen bakış açısının dışında birçok eleştirel dıŐuncenin de olduğu gözlemlenmiştir. Bu çerçevede yapay zekânın kişisel verilerin korunması, etik ilkeler, ihlaller, siber saldırılar vb. konularda önemli sorunlar ve zorluklar doğurduğu da ifade edilmektedir (Köse, 2018, s. 185).

Yapay zekâ uygulamaları ve teknolojileri ilerlemeye devam ettikçe sayısal sanat ve görsel iletişim tasarımı alanında büyük atılımlar gerçekleŐmeye başlamıştır. Kurumlar, kuruluşlar ve profesyoneller yapay zekâ gücünden faydalanarak hedef kitlenin özelliklerine göre ve elde edilen veriler ışığında hedeflenebilir ve kiŐiselleŐtirilmiŐ eşi benzeri olmayan birçok görseli oldukça kısa bir süre içinde oluşturabilmektedir. Ekran kullanım sürelerinin uzadığı ve bu bakımdan görsel iletişimin önem kazandığı günümüzde (elik, 2020, s. 213) yapay zekâ ile oluşturulmuş görseller, Őiirler, makaleler, reklamlar profesyonellerin işlerini oldukça kolaylaŐtırmakta ve zamandan hatta ekonomiden kazanç sağlamaktadır. Bu anlamda görselleŐtirme fikirlerinin oluŐumu ve iŐleniŐ biçimi de gelişerek değişmektedir. Bu gelişmeler sosyal, kültürel, ekonomik ve toplumsal bağlamda yaŐantımızın olumlu yönde ilerlemesine doğrudan fayda sağlayabilir ve medeniyetimizin hızla büyümesine katkıda bulunabilir (Yengin, 2022, s. 95).

Yapay zekâ ile görselleŐtirmenin ana faydalarından biri, verilerdeki manuel yöntemlerle tespit edilmesi zor olan eğilimleri ve kalıpları belirleme yeteneğidir. Örneğin, yapay zekâ görselleŐtirme araçları, büyük veri kümelerindeki korelasyonları algılayabilir ve bunları etkileşimli ve sezgisel bir biçimde sunarak kullanıcıların bilgileri anlamasını ve bunlara göre hareket etmesini kolaylaŐtırır. Bu, sağlık, finans ve pazarlama gibi çeşitli sektörlerde, yapay zekânın gelişmiş karar verme becerisi sayesinde daha iyi sonuçlara yol açabilir. Ancak, herhangi bir teknolojide olduğu gibi yapay zekâ ile görselleŐtirmenin potansiyel dezavantajları bulunmaktadır. Ana endiŐelerden biri, yapay zekânın verilerde yanlış veya adil olmayan sonuçlara yol açabilecek önyargıları sürdürme potansiyelidir. Bu riski azaltmak için yapay zekâ görselleŐtirme araçlarının çeşitli veri kümeleri üzerinde eğitildiğinden ve verilerdeki herhangi bir önyargının tanımlanıp ele alındığından emin olmak önemlidir.

Yapay zekâ ve sanatın sürekli gelişen benzersiz bir ilişkisi bulunmaktadır. Yapay zekâ, sanatı yaratma ve deneyimleme biçimimizde devrim yaratma potansiyeline sahip olsa da yaratıcı süreç ve sanatsal ifadenin geleceği üzerindeki etkisi konusunda da endiŐeler vardır.

Bir yandan yapay zekâ, dijital resimler, müzik besteleri ve hatta Şiir gibi yeni sanat biçimleri yaratmak için zaten kullanılmaktadır. Yapay zekâ algoritmaları, insanların baŐarması zor veya imkânsız olan yeni modeller ve stiller oluşturmak için çok büyük miktarda veriyi analiz etmektedir. Örneğin yapay zekâ, belirli girdi parametrelerine dayalı olarak soyut görüntüler oluşturabilir veya mevcut türler ve stillerden etkilenen müzik bestelemek için makine öğrenimini kullanabilir. Öte yandan, bazıları, yapay zekâ tarafından üretilen sanatın, insan tarafından yaratılan sanatta mevcut olan kişisel dokunuŐtan ve duygusal bağlantıdan yoksun olduğunu iddia etmektedir. Bunun nedeni, yapay zekâ algoritmalarının yaratıcı süreci yönlendiren temeldeki duyguları ve kavramları gerçekten anlamadan yalnızca mevcut stilleri ve kalıpları taklit edip yeniden birleŐtirme yeteneğine sahip olmasıdır. Bununla birlikte, yapay zekâ ve sanat arasındaki ilişki sadece oluŐturmakla ilgili değil, aynı zamanda yorumlama ve takdir etme ile de ilgilidir. Yapay zekâ, geniş bir resim koleksiyonundaki kalıpları ve temaları belirleyerek sanatı yeni yollarla analiz etmek ve kategorize etmek için kullanılmaktadır. Bu, sanatın kültürel ve tarihsel bağlamını daha iyi anlamamıza ve yaratıcı sürecin kendisine dair yeni bakış açıları kazanmamıza yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak, yapay zekâ ve sanat birçok yönden yakından bağlantılıdır, ancak aralarındaki ilişki karmaşık ve çok yönlüdür. Yapay zekâ, yeni sanat biçimleri yaratma ve bu konudaki anlayıŐımızı geliştirme potansiyeline sahip olsa da sanatsal ifadenin geleceği ve yaratıcı süreçte teknolojinin rolü hakkında önemli soruları da gündeme getirmektedir.

Bu çalışmada, doğayı odak noktası olarak alan ve insanın doğa ile ilişkisini betimleyen 19. yüzyıl İngiliz Romantik dönem Şiiri örneklerinden bir seçki oluşturulmuştur. Kullanılan yapay zekâ uygulamalarının seçilen edebi eserlerdeki doğa tasvirini ne Şekilde grselleŐtirdiđini ele almadan önce Romantizm kavramı, Romantik dönem ve İngiliz Romantik dönem Őiirinden söz etmek yerinde olacaktır.

Akıl ağı'nın [The Age of Reason] salt akılcılık, nesnellik ve bilim üzerine inşa edilen düşünce yapısının aksine, Romantizm znellice, hayal gücüne ve doğa tasvirine, doğanın idealleŐtirilmesine ve onun insan üzerindeki etkisine odaklanmıştır. 1798'de William Wordsworth ve Samuel Taylor Coleridge tarafından kaleme alınan *Lyrical Ballads*'ın basılmasından 1850 yılında William Wordsworth'n ölümüne değin geçen zaman dilimine tarihlenen Romantik dönem, en basit ifadeyle duyguların mantık üzerine hâkimiyetini ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, Romantik dönem sanayileŐmenin insan ruhu üzerindeki yıkıcı etkisine bir başkaldırı ve doğaya dönüş, adeta onu yeniden keşfetme ve merkeze alma çağrısıdır. Nitekim köken olarak Roma İmparatorluğu'na bağlı ülkelerde konuşulan Fransızca,

İtalyanca, İspanyolca ve Portekizce gibi Latince'den türeyen dilleri topluca adlandırmak için kullanılan "romance" sözcüğünden türeyen "romantik" kelimesi, zaman içinde doğanın güzelliklerine yer veren eserleri nitелеmek ve doğanın değişik görünüŐlerini belirtmek amacıyla kullanılan bir sıfat haline gelmiştir (Urgan, 2019, s. 502).

Esasında girift bir akım olan Romantizmi kapsayıcı bir Şekilde tanımlamak oldukça güçtür. Bununla birlikte, verilen birkaç tanım dönemin niteliğine dair aydınlatıcı olacaktır. Örneğin, "Ernest Berbaum'a göre, Romantizm önce duyguların, sonra da hayal gücünün edebiyatta yeniden diriliŐidir. Theodore Watts-Dunton'a göre, Romantizm ŐaŐırma ve hayran kalma yeteneğinin Őiirde yeniden canlanmasıdır. Lucas'a göre, bilindiŐının bir baŐkaldırılıŐıdır" (Urgan, 2019, s. 503). Hangi tanım benimsenirse benimsensin, Romantizm ile vurgulanan, duygu ve hayal gücünün merkeze alınmasıdır ve Romantizmin akılcılığa karşı direniŐ ile Şekillenen bir dönem olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bu çerçevede, romantik kelimesinin yanılıcı olabilecek çağrışımları doğrultusunda, dönemin Şair ve yazarlarının İngiltere'de sanayileŐmenin yol açtığı çirkinlik, sefalet ve acılardan kaçınmak amacıyla eserler kaleme aldıklarını düşünmek oldukça yanlıştır. Aksine, Romantizm "bir 'escapism' yani gerçeklerden kaçış yolu değil; tam tersine, kurulu düzene karşı Őairlerin bilinçli bir ayaklanmasıdır" (Urgan, 2019, s. 505).

Romantizm kavramının en geçerli tanımlarından biri "doğaya geri dönüş" olarak karşımıza çıkmaktadır (Urgan, 2019, s. 506) ve bu akımda doğal güzelliğe duyulan büyük bir hayranlık mevzubahistir. İngiliz edebiyatında romantik akımın kurucularından birinci nesil William Wordsworth ve Samuel Taylor Coleridge ile ikinci nesil temsilcileri Percy Bysshe Shelley, John Keats ve Lord Byron gibi Őairler hayal gücüne, doğaya ve doğanın insan ruhu üzerindeki etkisine odaklanan eserler vermişlerdir. Bir tema olarak farklı yönleriyle ele alınan doğa, eserlerde kimi zaman Sanayi Devrimi'nin getirdiği manevi çöküntüye bir tepki, kimi zamansa Panteist bir tutumla adeta tanrısal bir varlık olarak resmedilmiŐtir. Her durumda, Romantik Őairler, doğanın görünüŐünün büyüleyici güzelliğini ve dehŐet verici gücünü ele almıştır. Urgan'a göre, bu Őairler "evrelerine yepyeni gözlerle bakmasını bildiler; insanoğlunun doğa karşısında duyduklarını saptadılar; hayal gleri sayesinde doğanın gözle görülmeyen özünü, gizli anlamını sezdiler; doğayı bize yeniden yorumladılar" (2019, s. 506). Akıl ağı'nın paradigmasını Şekillendiren mantık, uŐluk, bilim, toplum ve nesnellik gibi kavramlar, Romantik dönemde yerini duygular, hayal gücü, öznellik, bireysellik, kırsal ve doğaya olan hayranlık, sevgi ve ilgiye bıraktıŐtır. Diğer bir ifadeyle, "edebiyatta romantizm, doğanın yapaylığa, duygunun usa, basitliğin grkemliye, inancın kuŐkcluđa tepkisidir"

(Gök, 2017, s. 45). Dolayısıyla bu çağın zellikleri, İngiliz Romantik döneminde kaleme alınan eserlerden özellikle Őiire oldukça etki etmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmanın amacı, yapay zekâ uygulamasının edebi eserlerdeki doğa tasvirini ne Şekilde grselleŐtirdiđini ele almaktır. Çalışmada, insanın doğa ile ilişkisine odaklanan 19. yüzyıl İngiliz Romantik dönem Şiiri örneklerinden bir Őeđki oluşturulmuştur. Seçilen eserlerdeki doğa ve manzara tasvirleri yapay zekâ uygulamasıyla görselleştirilmiştir. Araştırma kapsamında, araştırmanın çerçevesini oluşturan 19. yüzyıl İngiliz Romantik dönem Şiirlerinde betimlenen doğanın yapay zekâ teknolojisi ile nasıl görselleŐtirildiđi incelenmiştir. Literatürde yapay zekâ üzerine yapılmış çalışmalar olsa da bu araştırma, 19. yüzyıl İngiliz Romantik dönem Şiirleri ve görselleŐtirmeleri alanında yapılan güncel yapay zekâ uygulama rneği içermektedir. Bu nedenle araştırmanın önemi güncel olmasıdır.

Bu alıŐma kapsamında İngiliz Romantik döneminin en önemli Şairlerinden William Wordsworth'n "I Wandered Lonely as a Cloud," "The Tables Turned" ve "Lines Composed a Few Miles above Tintern Abbey," Samuel Taylor Coleridge'in "Kubla Khan" ve Percy Bysshe Shelley'nin "Mont Blanc" Şiirleri seçilmiştir. Yapay zekâ, makine öğrenimi vasıtasıyla sanat eserlerini yalnızca tanıyabilmek ve analiz edebilmekle kalmaz, programlara tanımlanmış veri setleri aracılığıyla yeni eserler de üretebilir. Bir yapay zekâ programı kimi zaman belirli dilsel, biçimsel ve tematik özellikler bağlamında bir edebi eser yazabilir; bir dönemin veya bestecinin müzikal özelliklerini yansıtan bir beste yapabilir; bir akımın ya da ressamın teknik özelliklerini öğrenerek çeşitli resimler oluşturabilir. Yapay zekâ araçlarının edebi eserlerdeki doğa betimlemelerini başarılı bir Şekilde grselleŐtirebileceđi varsayımından hareketle, bu çalışmaya doğa tasvirlerinin ön planda olduğu bahsi geçen beş Şiir kaynaklık etmektedir. Araştırmanın konusu yapay zekânın edebi eserlerin görselleŐtirme süreçlerinde kullanımınıdır. Çalışmanın yöntemi ise nicel araştırma yöntemlerinden olan içerik analizidir. Ierik analizi, yazılı/açık iletişimin içeriğinin nesnel, yöntemli ve kantitatif açıklamalarını yapan bir araştırma yöntemidir (TavŐancıl ve Aslan, 2001, s. 17). Araştırma kapsamında yapay zekâ uygulamalarından GauGAN2 ve Artbreeder uygulamaları kullanılarak 19. yüzyıl İngiliz Romantik dönem Şiirlerinde betimlenen doğanın yapay zekâ teknolojisi ile nasıl görselleŐtirildiđi incelenmiştir.

Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde yapay zekâ uygulamalarından Artbreeder ve GauGAN2 uygulamaları kullanılarak William Wordsworth'n "I Wandered Lonely as a Cloud," "The

Tables Turned” ve “Lines Composed a Few Miles above Tintern Abbey,” Samuel Taylor Coleridge’in “Kubla Khan” ve Percy Bysshe Shelley’nin “Mont Blanc” Şiirleri görselleştirilmiştir.

Çalışmada ilk olarak William Wordsworth’un “I Wandered Lonely as a Cloud” Şiirinin seçilen yapay zekâ araçları tarafından görselleştirilmesi komutu verilmiştir. Uygulama sonucu her bir yapay zekânın görselleŐtirme sonuçları aşağıda görülmektedir.

I wandered lonely as a cloud
That floats on high o’er vales and hills,
When all at once I saw a crowd,
A host, of golden daffodils;
Beside the lake, beneath the trees,
Fluttering and dancing in the breeze. [...]

Şekil 1. “I Wandered Lonely as a Cloud” Şiirinin Artbreeder uygulaması ile görselleştirilmesi

Şekil 2. “I Wandered Lonely as a Cloud” Şiirinin GauGAN2 uygulaması ile grselleŐtirilmesi

alıŐmada ikinci olarak William Wordsworth’un “The Tables Turned” Şiirinin seçilen yapay zekâ araçları tarafından grselleŐtirilmesi komutu verilmiştir. Uygulama sonucu her bir yapay zekânın grselleŐtirme sonuçları aşağıda görülmektedir.

[...] The sun above the mountain’s head,
A freshening lustre mellow
Through all the long green fields has spread,
His first sweet evening yellow. [...]

Şekil 3. “The Tables Turned” Şiirinin Artbreeder uygulaması ile grselleŐtirilmesi

Şekil 4. “The Tables Turned” Şiirinin GauGAN2 uygulaması ile grselleŐtirilmesi

alıŐmada nc olarak William Wordsworth’n “Lines Composed a Few Miles above Tintern Abbey” Şiirinin seçilen yapay zekâ uygulamaları tarafından grselleŐtirilmesi komutu verilmiştir. Uygulama sonucu her bir yapay zekânın grselleŐtirme sonuçları aşağıda görülmektedir.

[...] The day is come when I again repose
Here, under this dark sycamore, and view
These plots of cottage-ground, these orchard-tufts,
Which at this season, with their unripe fruits,
Are clad in one green hue, and lose themselves
‘Mid groves and copses. Once again I see
These hedge-rows, hardly hedge-rows, little lines
Of sportive wood run wild: these pastoral farms,
Green to the very door; and wreaths of smoke
Sent up, in silence, from among the trees! [...]

Şekil 5. “Lines Composed a Few Miles above Tintern Abbey” Şiirinin Artbreeder uygulaması ile grselleŐtirilmesi

Şekil 6. “Lines Composed a Few Miles above Tintern Abbey” Şiirinin GauGAN2 uygulaması ile grselleŐtirilmesi

alıŐmada dördüncü olarak Samuel Taylor Coleridge’in “Kubla Khan” Şiirinin seçilen Artbreeder ve GauGAN2 uygulamaları tarafından grselleŐtirilmesi komutu verilmiştir. Uygulama sonucu her bir yapay zekânın grselleŐtirme sonuçları aşağıda görülmektedir.

In Xanadu did Kubla Khan
A stately pleasure-dome decree:
Where Alph, the sacred river, ran
Through caverns measureless to man
Down to a sunless sea.
So twice five miles of fertile ground
With walls and towers were girdled round:
And there were gardens bright with sinuous rills,
Where blossomed many an incense-bearing tree;
And here were forests ancient as the hills,
Enfolding sunny spots of greenery. [...]

Şekil 7. “Kubla Khan” Şiirinin Artbreeder uygulaması ile grselleŐtirilmesi

Şekil 8. “Kubla Khan” Şiirinin GauGAN2 uygulaması ile grselleŐtirilmesi

alıŐmada son olarak Percy B. Shelley'nin "Mont Blanc" Şiirinin seçilen Artbreeder ve GauGAN2 uygulamaları tarafından grselleŐtirilmesi komutu verilmiştir. Uygulama sonucu her bir yapay zekâ aracının grselleŐtirme sonuçları aşağıda görülmektedir.

The everlasting universe of things
Flows through the mind, and rolls its rapid waves,
Now dark—now glittering—now reflecting gloom—
Now lending splendour, where from secret springs
The source of human thought its tribute brings
Of waters—with a sound but half its own,
Such as a feeble brook will oft assume,
In the wild woods, among the mountains lone,
Where waterfalls around it leap for ever,
Where woods and winds contend, and a vast river
Over its rocks ceaselessly bursts and raves.

Şekil 9. "Mont Blanc" Şiirinin Artbreeder uygulaması ile görselleştirilmesi

Şekil 10. "Mont Blanc" Şiirinin GauGAN2 uygulaması ile görselleştirilmesi

Sonuç

Yapay zekâ teknolojilerinin günümüzde her alanda yaygın ve etkin kullanımı, dijital sanat ve görsel iletişim tasarımı alanlarında da kendini göstermektedir. Girilen verileri analiz eden algoritmalar yapay zekâ araçlarıyla birlikte insanlara birçok kolaylık sunmaktadır.

Çalışmada saptanan bulguların içerik analizi yöntemiyle incelenmesi sonucu görülmektedir ki yapay zekâ, görsel iletişim tasarımı profesyonellerine, uzmanlarına ve ilgili alanlara oldukça yardımcı olmaktadır. İlk olarak, yaratıcı ve farklı düŐüncelerin kısa bir

sürede oluşturulmasında kullanıcılarına zamandan büyük bir ölçüde kazanç sağladığı yapılan çalışma sonucu belirlenmiştir.

Çalışmada saptanan bir diğer önemli sonuç ise insan katkısı bulunmayan hiçbir alanda yapay zekânın tek başına bir içerik oluŐturamayacađıdır. Bununla birlikte, yapay zekânın yaratıcı fikir üreticilerine önemli faydaları olduğu ve olacağı sonucuna varılmıştır. Bu araştırma, yapay zekânın profesyonellere ve ilgililere yeni ve farklı tasarımlar oluŐturmada en önemli kanal olacağının altını çizmiştir.

Çalışmada ilk olarak William Wordsworth'n "I Wandered Lonely as a Cloud" Şiirinin seçilen yapay zekâ araçları tarafından görselleştirilmesi komutu verilmiştir. Uygulama sonucunda Artbreeder yapay zekâ aracının, Őiirde somut olan bir dizi altın nergis ve ağaçlar kelimelerinin geçtiği dizeleri dikkate alarak görselleŐtirme yaptığı, buna karşılıklı GauGAN2 yapay zekâ aracının ise bir bulut gibi yapayalnız ve yüksek vadi gibi kelimelerin geçtiği mısraları dikkate alarak görselleŐtirme yaptığı tespit edilmiştir. Her iki görselleŐtirmede de Őiirin ana odağı olan betimlenen doğanın ortak objeleri bulunmaktadır. Fakat bu Őiirde iki farklı yapay zekâ aracının farklı anahtar kelimeleri seçerek farklı duygular yansıttığı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte Artbreeder uygulamasının kendisini tekrara düştüğü ve GauGAN2'nin ise farklı görseller ürettiği kaydedilmiştir.

Çalışmada ikinci olarak William Wordsworth'n "The Tables Turned" Şiirinin seçilen yapay zekâ araçları tarafından görselleştirilmesi komutu verilmiştir. Bu erevde, Artbreeder yapay zekâ uygulamasının, Őiirin ana unsurları olan güneş, parlaklık, yeşil alan ve sarı kelimelerini kendisine referans alarak özellikle zeminden ufka doğru bir görselleŐtirme yaptığı saptanmıştır. Buna karşılıklı, GauGAN2 yapay zekâ aracının ise yine aynı kelimeleri anahtar kelime olarak seçtiği ve bunlara ek olarak ise "dağların tepesi" ifadesi ile de görselleŐtirmede vadilere yer verdiği kayıt altına alınmıştır. Bu Şiir için her iki yapay zekâ uygulamasının aynı tarzda ve aynı duygularla görselleŐtirmeler yaptığı sonucuna varılmıştır.

Çalışmada nc olarak William Wordsworth'n "Lines Composed a Few Miles above Tintern Abbey" Şiirinin seçilen yapay zekâ uygulamaları tarafından görselleştirilmesi komutu verilmiştir. GörselleŐtirme sonucunda, Artbreeder'ın, Őiirdeki karanlık ınar ve it sıralarının geçtiği dizeleri dikkate alarak daha karanlık bir görselleŐtirme yaptığı, buna karşılıklı GauGAN2'nin meyve bahçeleri ve yeşil tonlar ifadelerinin geçtiği dizeleri dikkate alarak daha aydınlık bir görselleŐtirme yaptığı saptanmıştır. Her iki görselleŐtirmede de Őiirin ana odağı olan betimlenen doğanın ortak nesnelere bulunmaktadır. Fakat bu Őiirde iki farklı

yapay zekâ aracının farklı anahtar kelimeleri seçerek farklı duyguları yansıttığı/görselleŐtirdiđi sonucuna varılmıştır.

Çalışmada dördüncü olarak Samuel Taylor Coleridge'in "Kubla Khan" Őirinin seçilen Artbreeder ve GauGAN2 uygulamaları tarafından görselleştirilmesi istenmiştir. Uygulama sonucunda Artbreeder yapay zekâ uygulamasının, Őirde tasvir edilen görkemli kubbe, kıvrımlı tepeler ve kule ifadelerini kendisine referans alarak görselleŐtirme yaptığı görülmektedir. Benzer Şekilde, GauGAN2 yapay zekâ aracının ise görkemli kubbe ifadesi hariç yine aynı kelimeleri anahtar kelime olarak seçtiği gözlemlenmiştir. Artbreeder bu Őirde yapı ve yapının iini fantastik bir Şekilde görselleŐtirirken GauGAN2'nin Őirde geçen doğa betimlemesini görselleŐtirdiđi tespit edilmiştir. İlgili Őirde iki yapay zekâ aracının da birbirinden farklı konseptte ve farklı duyguları ifade eden görselleŐtirmeler yaptığı sonucuna varılmıştır.

Çalışmada son olarak Percy Bysshe Shelley'nin "Mont Blanc" Őirinin Artbreeder ve GauGAN2 uygulamaları tarafından görselleştirilmesi komutu verilmiştir. GörselleŐtirme sonucunda Artbreeder yapay zekâ uygulamasının, Őirde betimlenen hızlı dalgalar, su, ihtiyaÇ, orman, nehir, kaya ve dere gibi ifadelerin geçtiği dizeleri kendisine odak noktası seçerek görselleŐtirme yaptığı görülmektedir. Benzer Şekilde, GauGAN2 yapay zekâ aracının da yine aynı kelimeleri anahtar kelime olarak seçtiği gözlemlenmiştir. Her iki yapay zekâ uygulamasının da birbirine benzer yapıda ve duygularda görselleŐtirme yaptığı sonucuna varılmıştır.

Belirli İngiliz Romantik dönem Őiirlerinin Artbreeder ve GauGAN2 yapay zekâ araçlarıyla görselleştirilmesi üzerine hazırlanan bu çalışmada, görselleŐtirmelerin bahsedilen yapay zekâ uygulamaları tarafından başarıyla gerçekleştirildiği sonucuna varılmıştır. Artbreeder ve GauGAN2 yapay zekâ uygulamalarının, ilgililere, girilen veriler doğrultusunda kısa bir süre içerisinde birçok alternatif görsel ürettiği yapılan çalışma sonucunda kaydedilmiştir.

Günümüzde İngilizcenin evrensel bir dil olması bilgisayar bilimine ve yapay zekâya da etki ederek onların oluşturulmasında kullanılan kodların temelinin de İngilizce olması sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda yapay zekâ araçlarına Türkçe yerine İngilizce verilerin girilmesi istenilen sonuçların daha da başarılı olduğunu göstermiştir.

Araştırma sonucunda yapay zekânın görsel tasarımlarının henüz erken gelişim aşamasında olduğu gözlemlenmiştir. Artbreeder ve GauGAN2, görsel tasarım düşüncelerini ve fikirlerini otomatik olarak grselleŐtirebilen yapay zekâ tabanlı tasarım programlarının

dışında, tasarımlardaki eksiklikleri ve hataları saptamada faydalı olabilecek yazılımlardır. Çalışma kapsamında, Artbreeder ve GauGAN2 yapay zekâ uygulamalarının başarılı görseller ürettiği görülse de görsel iletişim alanında yapay zekâ uygulamalarının geliştirilmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Yapay zekâ teknolojisi büyük bir hızla ilerlemeye ve büyümeye devam ettiği müddetçe görsel tasarımcılara ve ilgili alan uzmanlarına daha fazla yapay zekâ uygulaması sunulması muhtemeldir.

Kaynakça

- Acemoğlu, D. ve Restrepo, P. (2020). Robots and jobs: evidence from US labor markets. *Journal of Political Economy*, 128(6), 2188-2244.
- Altunay, D. A. (2012). Kes-kopyala-yapıŐtır: bir sanat yüzeyi olarak ekran. D. Yengin (Ed.) *Yeni medya ve... içinde* (s. 13-41). İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Artbreeder. www.artbreeder.com
- Aydoğan, D., Yengin, D. ve Bayrak, T. (2022). Sanatın hibrit gerçeklik alanı: ‘metaverse’. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 28, 53-66.
- Bayrak, T. (2021). Transformation of digital games in the context of simulation. T. Bayrak (Ed.) *Digital future içinde* (s. 495-511). Berlin: Peter Lang GmbH.
- Bostrom, N. (2018). *Süper zekâ: yapay zekâ uygulamaları, tehlikeler ve stratejiler*. (F. B. Aydar, ev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- elik, Y. (2020). Dijitalleşme sürecinde e-devlet kapısı. A. vr (Ed.) *Korona günlerinde dijital toplum içinde* (s. 210-235). İstanbul: Der Yayınları.
- elik, Y. (2022). Kurumsal iletiŐimde yapay zekâ kullanımı. H. Çiftçi ve H. . Ilgın (Ed.) *A’dan Z’ye iletişim çalışmaları-7 içinde* (s. 91-114). Ankara: İksad Yayınevi.
- Doğan, A. (2002). *Yapay zekâ*. Ankara: Kariyer.
- Ergen, M. (2019). What is artificial intelligence? Technical considerations and future perception. *The Anatolian Journal of Cardiology*, 22(2), 5-7.
- Ferguson, M., Salter, M. J. Ve Stallworthy, J. (Ed.). (2005) *The Norton anthology of poetry*. (5. baskı). New York & London: W.W. Norton & Company.
- GauGAN2. <http://gaugan.org/gaugan2/>
- Gk, K. (2017). Romantizm ve romantizm akımının fotoğraf sanatına etkisi. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 41-72
- Kaya, İ. ve Engin, O. (2005). Kalite iyileştirme sürecinde yapay zekâ tekniklerinin kullanımı. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 11(1), 103-114.
- Kse, U. (2018). Are we safe enough in the future of artificial intelligence? A discussion on machine ethics and artificial intelligence safety. *Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 9(2), 184-197.
- TavŐancıl, E. ve Aslan, A.E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama rnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Urgan, M. (2019). *İngiliz edebiyatı tarihi* (12. baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yengin, D. (2022). Dijital hastalık olarak phantom vibration. A. vr (Ed.) *Dijital devrim* içinde (s. 93-108). İstanbul: Der Yayınları.

Emeğini Evin Geçimine Özgüleyen Eşin, Diğer Eşten Karşılık Talebi¹ Gökçe CANARSLAN²

Öz

01.01.2002 tarihinde yürürlüğe giren 4271 sayılı Türk Medeni Kanunu md.186/III'de evin giderlerine yapılacak katkının, eşlerin her ikisinin de yükümlülüğünde olduğu belirtilmiştir. Hükümde eşlerin yapacakları katkının, sadece malvarlıklarıyla değil gelir getiren bir işlerinin ya da mesleklerinin olmaması halinde emekleriyle de olabileceğinin altı çizilmiştir. Başka deyişle kanunda, malvarlığı değerlerinin yanında ütü veya temizlik işleri yapmak, yemek pişirmek gibi evin düzeninin sağlanmasına ilişkin faaliyetlerin yürütülmesi, varsa çocukların yetiştirilmelerine, bakımlarının sağlanmasına benzer işlerin görülmesi de evin giderlerine katkı olarak ele alınmaktadır. Bu faaliyetlerle uğraşan eş emeğini, evlilik birliğinin yararını göz önüne alarak, ev dışında kazanç getiren bir işte çalışmak yerine evin geçimine özgülemektedir. Gelir getiren işde çalışmaktan feragat ederek emeğini eve özgüleyen eşin bu davranışı, hâkim tarafından Türk Medeni Kanunu md.196'ya göre eşler birlikte yaşarken tedbir alınmasını gerektiren hallerde özel olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar Sözcükler

evlilik
aile birliği
eş
kazanç
gider

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 20.02.2023

Kabul Tarihi: 11.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1253747

Reimbursement Claim of the Spouse Who Devotes Their Labour to the Household Maintenance

Abstract

Article 186/III of the Turkish Civil Code No.4271, which entered into force on 01.01.2002 is stated that the contribution to the household expenses is the responsibility of both spouses. The contributions not only with their assets but also with their labor, regardless of whether they have a profession or not, are also considered within this scope. The contribution to the expenses of the household doesn't have to be made with assets, and activities if any, where labor is at the forefront, are also considered as contributions to the family union. This behavior of the spouse who, taking into account the benefit of the marital union, renounces earning an income instead of working in a gainful job outside the home and devotes his/her labor to the maintenance of the house, according to Article 196 of the Turkish Civil Code is considered as his/her contribution to the expenses of the marital union.

Keywords

marriage
family union
spouse
earnings
expenses

About Article

Received: 20.02.2023

Accepted: 11.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1253747

¹ Bu çalışma, 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleşen INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan yayımlanmamış bildiriden türetilmiştir.

² Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Özel Hukuk Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, gcanarslan@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7334-1872

Giriş

Evlenme ve evlilik birliğinin korunması, aile hukukunun en 6nemli konularından biridir. 01.01.2002 tarihinde y6r6rl6đe giren 4271 sayılı T6rk Medeni Kanunu (TMK) md.185'de eşlerin, evlilik birliği içinde eşlerin hakları ve y6k6ml6l6kleri belirtilmiştir. Bunlar arasında ailenin mutluluğunu birlikte sağlamak, çocukların eğitim, bakım ve g6zetimlerine 6zen g6stermek, birlikte yaşamak ve sadakat g6stermek gibi y6k6ml6l6kler yer almaktadır. S6z gelimi T6rk Medeni Kanunu md.186/III'de eşlerin g6lerine g6re emek ve malvarlıklarıyla evlilik birliğinin giderlerine katılmalarının kendilerinden beklendiği ifade edilmektedir.

Evlilik birliği s6resince eşlerin uymaları gereken y6k6ml6l6kler, T6rk Medeni Kanunu md.185 vd.'da belirtilmektedir. Bu h6k6mlerin arasında ‘‘Haklar ve Y6k6ml6l6kler’’ başlığı altında, eşlerin birlik giderlerine nasıl ve ne Şekilde katılacakları d6zenlenmektedir. T6rk Medeni Kanunu md.186/III'de yer alan d6zenlemeye g6re birlik giderlerine katılım, sadece eşlerin sahip oldukları veya ekonomik değer taşıyan malvarlıklarıyla değil ev içinde çalışılması benzeri emekleriyle de yapılabilir. Bu h6kme g6re eşlerin evlilik birliğinin giderlerine emekleriyle, malvarlıklarıyla ve aralarındaki s6zleŐmeye g6re olmak 6zere 6 Şekilde katılmaları m6mk6n iken bunlardan eşlerin emekleri, çalışmanın konusunu oluŐurmaktadır.

4271 sayılı kanunla ilga edilen, 17.02.1926 tarihli, 743 sayılı T6rk Kanunu Medenisini md.152'de ailenin reisinin koca olduğu belirtilmekte ve bu d6nemde evin geğiminin, kadının ve çocukların iaŐesinin de koca tarafından temin edilmesi gerektiği ifade edilmekteydi. 4271 sayılı kanunla bu h6k6m, evlilik birliğinde eşler arasındaki eşitlik ilkesi uyarınca değiştirilmiştir. G6n6m6zde artık eşler arasında kanun tarafından iŐb6l6m6 6ng6r6lmemekte ve evlilik birliğinin giderlerine sadece maddi, parasal katkılar değil, aynı zamanda eşlerden birinin aile için 6zg6lediği emeği de dikkate alınmaktadır. Kanun, evin geçimine yardımcı olmaları için eşlerin sadece gelir getiren bir işte çalışmalarını değil, 6t6, temizlik ve yemek yapmak benzeri ev iŐleriyle ocuk bakımının da 6nemli olduğunu kabul etmektedir. Bunun sonucunda kendisini bu işleri g6rmeye adayın eşin faaliyetleri de tıpkı gelir getiren işte çalışmak gibi değerlendirerek, bu yolla evin geçimine katkı sağlandığı belirtilmektedir.

Mehaz İsviçre Medeni Kanunu (CCS) md.164/I'de emeğini aile evine, çocukların bakımına 6zg6leyen ya da diğer eşin işletmesi veya işyerinde karşılık almaksızın çalışan eşe, diğer eşin uygun bir miktar para 6demesinde bulunması gerekliliği yer almaktadır. Fakat benzer bir h6k6m T6rk Medeni Kanunu'nda bulunmadığı için ev yaşamına veya diğer eşin işine emeğini 6zg6leyen eşin bu emeği, ancak evin geçimi kapsamındaki giderlere emeğiyle

katılması şeklinde yorumlanabilecek ancak dolaylı olarak, hakimnin takdir yetkisini kullanmasıyla emeğinin karşılığının alması sağlanabilecektir.

B6t6n bunlar dikkate alınarak, çalışmada 6ncelikle evlilik birliğinin giderlerinin kapsamı çizilecektir. Bu kapsamda temel, kurumsal ve bireysel giderler tespit edilerek, birbirlerinden ayrıldıktan sonra, eşlerin katılmaları gereken harcamaların sınırları belirtilecektir. Ardından bunların, eşler arasında ne şekilde paylaşılacağı ve emeğin bu paylaşımdaki etkisi ortaya koyularak, çalışma sonlandırılacaktır.

Evin Geçimi Kapsamındaki Giderler

Genel Olarak

T6rk Medeni Kanunu md.186/III “Eşler birliğin giderlerine g6leri oranında emek ve malvarlıkları ile katılırlar.” h6km6nde eşlerin evlilik birliğinin giderlerine katkı yapmaları gerekliliği belirtilmiş ancak evin geçimi kapsamına hangi giderlerin dahil olacağı, uygulama ve doktrine bırakılmıştır. Bu sebeple evin geçimi için gerekli ihtiyaların neler olduğunun ortaya koyulması gerekmektedir. Aksi halde eşlerin her t6rl6 6zel, kişisel kullanımlarına y6nelik ve yaşam tarzları açısından l6ks sayılabilecek harcamaları için diğer eşten karşılık talep etmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu sınırlamayı yapmak için genel h6k6mlerin ışığında, eşlerden hangisinin ev işlerini 6stleneceği, hangisinin çocuklara bakacağı, hangisinin çalışacağı veya her ikisinin de çalışması halinde paylaşımı nasıl yapacaklarının 6ncelikle eşlerin aralarında anlaşmalarıyla ve aile yaşamındaki s6re gelen uygulamaları g6z 6n6ne alarak kendilerinin karar vermeleri beklenmektedir (Kılıçoğlu, 2004, s. 27).

Eşlerin s6zl6 ve 6rt6l6 olarak da yapabilecekleri bir anlaşmayla, gelirlerine g6re eşit olmayan bir paylaşma şeklini seçmeleri de m6mk6nd6r (Zeiter ve Schlumpf, 2016, s. 537). Giderlerin paylaşımında eşlerin malvarlıklarının durumu, çalışıp çalışmadıkları, ev işleri ve çocuklarla hangi eşin ilgilendiği hususları birlikte değerlendirilmektedir (Erdem, 2019, s. 214).

Evlilik birliğinin giderleri, temelde aile bireylerinin t6m yaşam ihtiyaçlarını kapsamaktadır (Hausheer, Reusser ve Geiser, 1999, s. 179). Bunlar, ailedeki toplu veya bireysel ihtiyaçlara ilişkin olabilir. Toplu giderler aile 6yelerinin barınma, ısınma, mutfak harcamaları benzeri giderler iken çocukların eğitimi, eşlerin g6nl6k harçlıkları gibi giderler bireysel ihtiyaçlar arasında değerlendirilmektedir. Ancak evin geğimiyle tamamen ilgisiz giderler, s6z gelimi eşlerden birinin sağlığın dışındaki estetik amaçlı ameliyatları veya sadece kendi hesabına yaptığı işin masrafları bu kapsamın dışında kalmaktadır (Hausheer, Reusser ve Geiser, 1999, s. 188).

Evlilik birliğinin giderleri, yaşam devam ederken yapılacak standart harcamalar olan temel giderler, harç ve vergi benzeri kurumsal giderler ile eşler ve çocukların kendilerine ilişkin bireysel giderler olmak üzere üç başlıkta incelenebilir (Gençcan, 2019, s. 130).

Temel Giderler

Evlilik birliğinin temel giderleri, aile bireylerinin yaşamları için zorunlu olan, barınma, beslenme ve giyim ihtiyaçlarının yanında sağlık, eğitim ve ulaşım ile ilişkin yapmaları gereken harcamalarından oluşmaktadır. Giderlerin tespitinde ailenin sosyal ve ekonomik koşulları, yaşam standartları önemli rol oynamaktadır. Söz gelimi ailenin şartları evde kullanılmak üzere tek bir araba satın almaya izin verdiğinde orta sınıf bir araba almak, temel giderler arasında değerlendirilecekken, eşlerden birinin özel isteğiyle imkanlarının çok üstünde lüks bir araba satın alındığında bu arabanın temel giderlerin kapsamı dışında kalacağı söylenebilir (Hausheer, Reusser ve Geiser, 1999, s. 184).

Temel giderler arasında öncelik sıralaması yapılması her zaman mümkün olmamakla birlikte yine de ailenin beslenmesi için gerekli harcamalara, genel mutfak giderleri adı altında öncelik tanınabilir. Bu kapsamda beslenmeye ilişkin olarak sadece mutfakta yemek yapmak için gerekli hammadde veya malzeme değil ailenin maddi olanakları çerçevesinde restoranlarda yapılan harcamalar da girmektedir.

Ailenin barınma giderlerini de, Türk Medeni Kanunu md.194'da yer alan aile konutuna ilişkin düzenleme saklı kalmak koşuluyla konutun edinilmesine ilişkin harcamalar ile kira, elektrik, gaz, su ve aidat ödemeleri oluşturmaktadır. Bunların yanında konutun temizliğı, bakımı, varsa ev hayvanlarının ihtiyaçları da yapılacak harcamalar arasında yer almaktadır (Gürpınar, 2013, s.1297). Aile bireylerinin sağlık harcamaları da doktor, ilaç, ameliyat, hastane masrafları kapsamında değerlendirilmekte ancak sadece estetik amaçlı yapılan ve sağlığa yönelik zorunlu olmayan plastik cerrahi ameliyatları kural olarak temel giderlerin kapsamı dışında tutulmaktadır. Ancak istisnaen gereklilik olduğu takdirde örneğın trafik kazasında yüzü parçalanmış eşi yapılacağı gibi tedavinin bir parçasını oluşturan estetik ameliyatın, birlik giderleri arasına alınması mümkündür (Gençcan, 2019, s. 133).

Temel giderler arasında hukuki yollara başvurmaya ilişkin giderler de önemli yer tutmaktadır. Özellikle hukuki ihtilafın konusu doğrudan aileyi ilgilendiriyorsa, söz gelimi aile bireylerinden birinin sahip olduğu taşınmazdaki kiracıya ilişkin ise bu durumda yapılan dava, harç gibi giderlere katılım sağlanmalıdır (Hausheer, Reusser ve Geiser, 1999, s. 184). Bununla birlikte aileyi doğrudan etkilemeyen harcamaların, kapsam dışı tutulmaları mümkün olabilir.

Kurumsal Giderler

Evlilik birliğinde, temel giderlerin yanında sigorta ve vergi ödemeleri benzeri kurumsal giderler de bulunmaktadır. Bu kapsamda emlak, gelir vergileri ile kaza ve sağlık sigortaları yer almaktadır. Öte yandan eşlerden sadece birinin malvarlığı değerini etkileyen veraset ve intikal vergileri İsviçre’de aile birliğinin ortak giderleri arasında değerlendirilmemekten (Schmid, 2021, s. 381), Türk Hukuku’ndaki düşünce aksi yönde olup motorlu taşıtlar, emlak ile veraset ve intikal vergileri aralarında ayırım yapılmaksızın evlilik birliğinin ortak kurumsal giderleri arasında sayılmaktadır (Gençcan, 2019, s. 135). Bu ayırım yapılırken İsviçre’de sadece eşlerin gelirlerine ilişkin vergilere veya ailenin yaşam alanına, geçimine hizmet ettiği ölçüde taşınmaz devir harçlarına diğer eşin katılımı beklenmektedir³. Kanaatimizce eşlerden birinin mülkiyetinde olsa dahi ailenin kullanımını için alınan bir arabanın motorlu taşıtlar vergisinin bu başlık altında değerlendirilmesi; buna karşın eşlerden sadece birinin kullanımına özel olup diğer eş veya çocukların yararlanmalarının kısıtlandığı, söz gelimi yalnızca ortağı olduğu işletmedeki mesleki faaliyetleri yürütmek için alınmış bir kamyonetin vergilerinin, ortak giderlerden sayılmaması gerekmektedir. Aracın kullanım amacının tespitindeki zorluğa rağmen bu sonuca, tıpkı eşlerden birinin evin bahçesinde yer alan bir kulübeyi hobileri için tahsis ederek, oradaki eşyaları evde ayrı tutup, kulübe için yaptığı giderlere, diğer eşin katılımını beklememesinden yola çıkarak ulaşılabılır.

Bireysel Giderler

Aile birliği içinde yer alan her bir kişi, bir yandan aile bireyi iken diğer yandan da bağımsız kişiliğini korumaktadır. İnsan sosyal bir varlık olduğu için, sadece zorunlu ve temel giderlerin yanında çeşitli ilgi alanlarında kendisini geliştirmek amacıyla bazı harcamalar yapması gerekmektedir. İşte aile bireylerinin konsere, sinemaya, tiyatroya gitmeleri, tatile çıkmaları, gazete ve kitap okumaları, yabancı dil öğrenmeleri amacıyla yaptıkları harcamaları da ailenin ekonomik, sosyal şartlarına ve durumlarına uygun olmak kaydıyla, bireysel giderler arasında değerlendirilmelidir. Bunun sonucunda kişilerin bağımsız olarak bireysel özellikleri, düşünceleri, ilgi alanları birlikte ele alınarak kendilerini geliştirmeleri için farklı ihtiyaçlarının olması doğaldır. Söz gelimi eşlerden birinin ilgi alanı, sadece tiyatroya gitmek iken, diğerinin ilgi alanı hem tiyatroya gitmek hem de kitap okumak olabilir. Eşlerin her ikisinin de mutlak olarak aynı konulara ilgi duyarak, birbirlerinin aynı harcamaları yapmaları beklenemeyeceğinden, aile birliğinin genel yapısı dikkate alınarak diğer eşin katılımı gereken

³ İsviçre Federal Mahkemesi BGE 114 II 393 sayılı, 22.12.1988 tarihli kararı.

harcamalar belirlenmelidir. Ayrıca sadece eşlerin değil çocukların da eğitimleri ve kendilerini geliştirmeleri ile yakından ilgili olan bu harcamalar, bireysel giderler arasında değerlendirilmelidir.

Buna ilaveten eşlerin daha 6nceki evliliklerindeki çocuklarına veya eski eşlerine nafaka 6deme y6k6ml6l6kleri varsa bunlar da ailenin ihtiyaçları kapsamına girmektedir (Br6m, 1998, s. 95). Giderlerin sadece eşlere ait olması zorunlu değildir ve aynı evde yaşayan ortak olan veya olmayan çocuklara ait giderler için de bu şekilde hareket edilmelidir (Schmid, 2021, s. 381).

Birlik Giderlerine Katılma ve Sonuçları

Eşler evlilik birliğinin giderlerine, T6rk Medeni Kanunu md.186/III'6n ifadesiyle “g6leri” oranında katılacaklardır⁴. Bu giderlere katılım, emekleriyle veya malvarlıklarıyla olabileceği gibi katılım şekline veya paylaşımına y6nelik aralarında yapacakları s6zleşme de geçerli kabul edilecektir. Evlilik birliğinin giderleri için diğer eşten katılım beklenirken bu giderlerin, her evliliğin kendi koşullarında değerlendirilerek somutlaştırılması ve eşlerin durum, hal ve şartlarına uygun olması gerekmektedir (Dural, 6đ6z ve G6m6ř, 2022, s. 173).

Eşlerden Birinin Emeğini Evin Geçimine 6zg6lemesi

T6rk Medeni Kanunu md.186'nın tarihçesi.

04.10.1926 tarihinde y6r6rl6đe giren, 743 sayılı T6rk Kanunu Medenisi md.152'de aile birliği reisinin koca olduğu belirtildikten sonra yaşanılacak evin seçilmesiyle, karı ve çocukların geiminin kocaya ait olduğu ifade edilmektedir. Başka deyiyle kocanın, maddi durumunun daha iyi veya k6t6 olduğuna bakılmaksızın, karısının ve çocuklarının barınma, beslenme, giyim, sağlık ve diğer giderlerini karşılama y6k6ml6l6đ6 bulunmaktaydı (Doğan, 2003, s.112). 01.01.2002 tarihinde y6r6rl6đe giren 4721 sayılı T6rk Medeni Kanunu ise kadın-erkek eşitliğini dikkate alarak, kocanın aile reisi olduğuna ilişkin h6km6 kaldırmış ve evlilik birliğinin giderlerine eşlerin g6leri oranında katılacakları h6km6n6 getirmiştir (Reyhani Y6ksel, 2014, s.177). Mehaz İsviçre Medeni Kanunu'nun ilk halinde de kocanın, birliğin reisi olarak aile konutunu seçmesi ile karının ve çocukların bakımlarını sağlaması gerekliliği belirtilmiş iken, çeşitli değişikliklerle g6n6m6zde İsviçre Medeni Kanunu md.163/I h6km6 ile eşlerin her birinin ailenin geimine g6lerine g6re katkı sağlayacakları şeklini almıştır. Başka deyiyle T6rk Kanunu Medenisi ve 01.01.1988'de y6r6rl6đe giren değişiklik 6ncesi İsviçre Medeni Kanunu'nda i işlerin kadına, dış işlerinse erkeğe ait olduğu bir paylaşım modelinin

⁴ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 2005/2-305 E., 2005/338 K. sayılı, 11.05.2005 tarihli kararı; Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 2007/2-787 E., 2007/766 K. sayılı, 24.10.2007 tarihli kararı.

6ng6r6lmesine rağmen g6n6m6zde bu kanunlarda, herhangi bir evlilik birliği modeli dayatması bulunmamaktadır. Eşlerin ister gelir getiren işte çalışmaları, ister emeklerini evin içine 6zg6lemeleri arasında, evlilik biçimi açısından fark bulunmamaktadır (Br6m, 1998, s. 82).

Evlilik birliğinin giderlerini karşılamak, y6r6rl6kteki kanundan 6nce sadece erkek eşin y6k6ml6l6đ6nde olarak g6r6ld6đ6 için, giderler de çoğunlukla aile reisi kocanın malvarlığından karşılanmaktaydı. Bunun sonucunda 6zelikle kadının çocuklara bakması, temizlik, 6t6 ve yemek gibi ev işlerini yapması kısaca eve harcamış olduğu emeği, malvarlığı geliri elde etmenin dışında kaldığı için ev içi çalışmaları, evin geçimine y6nelik katkı olarak değerlendirilmemekteydi. B6ylece 743 sayılı T6rk Kanunu Medenisi'nde harcanan emek ve bu kapsamda y6r6t6len faaliyetler, doğal ve karşılıksız bir çalışma olarak kabul edilmekteydi. Mehaz İsviçre Medeni Kanunu'nun ilk halinde de kocanın ailenin maddi ihtiyaçlarını karşılamak zorunluluğundan bahsedilirken karının, ev işlerini y6r6tmesi ve çocuklara bakmasının gerektiği belirtilmekteydi (CCS md.160/II). Başka deyişle kanunlarda karının evdeki emeğinin değerlendirilmesinin gerekliliği gibi bir anlayış mevcut olmadığı için "kadın eve bakar" h6km6 kapsamında bu bakımın, kocanın evin geçimini parayla sağlamasına benzer nitelikte bir katkı yarattığından bahsedilmemişti (Kılıçoğlu, 2019, s. 166). 743 sayılı T6rk Kanunu Medenisi md.153/II'de bu durum, kadının ortak saadeti temin etmek için g6c6 yettiği kadar kocasının yardımcısı ve danışmanı olduğu belirtildikten sonra son c6mlede "Eve kadın bakar" h6km6 ile ifade edilmişti. Aradan geçen yıllarda bu anlayış değişmiş ve kadın-erkek eşitliğine 6nem veren bir bakış açısıyla yazılması sebebiyle hem İsviçre Medeni Kanunu'nda hem de T6rk Medeni Kanunu'da kadın ve erkek birbirinden ayrılmaksızın eşlerden her birinin, ailenin geçimine kendi g6lerine g6re katkıda bulunacağı ifade edilmiştir (CCS md.163/I, TMK md.186/III).

Anılan h6k6mlerdeki bir diğer 6nemli değişiklik ise evin geçimi için eşlerin sadece malvarlıklarının değil, emeklerinin de değerlendirilmesi olmuştur. Bu noktada İsviçre Medeni Kanunu md.163 ile T6rk Medeni Kanunu md.186/III arasında bir fark g6ze çarpmaktadır. İsviçre Medeni Kanunu md.163/I'de eşler katılımı için oransal bakımdan eşitlik ilkesi d6zenlenirken, h6km6n ikinci fıkrasında T6rk Medeni Kanunu md.186/III'den farklı olarak, katkı kabul edilecek emeğe ilişkin bazı 6rnekler verilmiş ve bu katkılar, ev içlerinde çalışmak, çocukların bakılması, diğer eşin mesleği veya işletmesinde ona yardımcı olmak ifadeleriyle g6sterilmiştir. 6te yandan T6rk Medeni Kanunu md.186/III'de evin geçimine yapılacak emek katkısına ilişkin 6rnek verilmemesine ragmen, evlilik birliğinin korunmasına dair T6rk Medeni Kanunu md.196'dan yola çıkılarak benzer sonuca ulaşılabilir. Eğer eşlerin aralarında giderlere

katılma y6k6ml6l6klerine ya da paylaşıma y6nelik (6rneğin katılma miktarı veya şekline ilişkin birbirlerinden farklı d6ř6nmelerine y6nelik) anlaşmazlık 6ıkarırsa, T6rk Medeni Kanunu md.196'ya başvurmak gerekmektedir (Akınt6rk ve Ateş, 2022, s. 115). T6rk Medeni Kanunu md.196'da eşlerin, birlikte yaşadıkları zaman zarfında evin geçimi i6in yapacakları katkıda anlaşamadıkları takdirde katkı miktarının hakim tarafından belirleneceğine ilişkin d6zenleme yer almaktadır⁵. Hakim bu belirlemeyi yaparken T6rk Medeni Kanunu md.196/II'ye g6re ev işlerinin g6r6lmesi, 6ocukların bakımı ve diğer eşin içinde karşılık almaksızın 6alışılması gibi hususlara dikkat edecektir.

6te yandan İsvi6re'de son değişikliklerle İsvi6re Medeni Kanunu'na getirilen ve T6rk Medeni Kanunu'da yer almayan bir başka h6k6m daha g6ze 6arpmaktadır. İsvi6re Medeni Kanunu md.164'de emeğini ailenin y6netilmesine, 6ocukların bakımına, ev işlerine 6zg6leyen ya da diğer eşin işletmesi veya işyerinde ona yardım eden eşe, bu emeğinin karşılığında diğer eşin, uygun bir miktar para 6demesinin gerektiği belirtilmektedir. H6k6m, bu şekilde evin geçimine emeğiyle yardım eden ancak karşılık almayan eşin mali bağımlılığını azaltmayı ve emeğini 6n plana koyan eşin durumunu iyileştirmeyi ama6lamaktadır (Br6m, 1998, s. 174). H6k6m6n korumak istediği yarar, karşılık beklemeksizin evin y6netimini sağlayan veya evlilik birliğinin yararına kazan6 getiren bir işte 6alışmaktan ka6ınarak diğer eşin mali başarısına yardımcı olan eşin, gelir elde eden diğer eşin sahip olduğu mali bağımsızlığın eşiyle paylaşması gerekliliğidir.

6zg6lenecek emeğin 6zellikleri.

T6rk Medeni Kanunu md.186/III h6k6m6yle her iki eşin de aile birliğinin giderlerine g66leri oranında katılacakları kuralı benimsenmiřtir⁶. M6lga kanunda meslek ve sanatla uğraşarak kocanın evin geçimini sağlamasına y6nelik y6k6ml6l6đu y6r6rl6kteki kanunda, eşlerin kendi g66lerine, yeteneklerine, ailenin maddi ve sosyal yaşam koşullarına g6re belirlenerek eşler arasında paylaşılmasını, bu paylaşım yapılırken sadece gelir ve malvarlıkları değil emeklerinin de dikkate alınması haline getirilmiştir. Buna karşılık bazı yazarlar, m6lga kanunda reislik teriminin kaldırılmış olmasına rağmen, erkek eşin y6k6ml6l6klerinin devam etmesi gerektiğini belirterek, kadın- erkek eşitliğinin bu d6zenlemeyle sadece s6zde sağlandığına, ger6ekte ise y6r6rl6kteki h6k6mlerin aslında kadının durumunun eskisinden daha

⁵ Yargıtay 3. Hukuk Dairesi 2014/16260 E., 2015/2826 K. sayılı, 05.06.2014 tarihli kararı; Yargıtay 2. Hukuk Dairesi 2016/3092 E., 2017/8564 K. sayılı, 06.07.2017 tarihli kararı; Yargıtay 3. Hukuk Dairesi 2014/6505 E., 2014/13755 K. sayılı, 21.10.2014 tarihli kararı.

⁶ Yargıtay 2. Hukuk Dairesi 2014/17429 E., 2015/1836 K. sayılı, 16.02.2015 tarihli kararı; Yargıtay 2. Hukuk Dairesi 2015/5329 E., 2015/19234 K. sayılı, 22.10.2015 tarihli kararı; Yargıtay 2. Hukuk Dairesi 2020/7006 E., 2021/915 K. sayılı, 02.02.2021 tarihli kararı.

k6t6 hale geldiğini ifade etmektedirler (Hatemi ve Kalkan Oğuzt6rk, 2018, s. 83). Başka deyişle bu g6r6ře g6re rol dağılımları artık kanunla d6zenlenmediğinden, kadın da maddi kazanç getiren bir işte çalışmak zorunda olmadığını iddia edemeyecektir (Br6m, 1998, s. 88). Buna karşılık evlilikteki paylaşım sadece gelir veya malvarlığına y6nelik değildir. Evlilik birliği devam ettiği s6rece emeğin eve 6zgul6nmesi de diğer eşin maddi katkısına denk sayılmaktadır. Bunun sonucunda kadın erkek eşitliğinden yola çıkılarak eşlerden her birinin aynı maddi katkısı yapmaları gerekliliği sonucuna ulaşılamayacaktır (Hausheer, Reusser ve Geiser, 1999, s. 194). Eşlerden, yeteneklerine ve kişisel g6lerine g6re katkı sağlamaları beklenmektedir ki bu katkı, emekle de olabilecektir.

Eşlerin 6zgul6yebilecekleri emek, sadece ortak konuttaki 6t6, temizlik ve yemek yapmak gibi ev işlerine hasredilemeyecektir. Aile birliğinin huzuru, devamı ve birlikteliğin gerektirdiği sadece manevi değil ailenin maddi imkanlarının da paylaşılmasına y6nelik her t6rl6 çaba ve sarfedilen emek bu kapsama girmektedir. Ev içlerinde çalışmak, doğrudan emeğin 6zgul6nmesi iken, evin dışında diğer eşin işletmesinde veya içinde karşılıksız çalışmak da dolaylı olarak evlilik birliğine katkı sağlamaktadır (Hausheer, Reusser ve Geiser, 1999, s. 196). S6z gelimi kırsal b6lgede diğer eşin maliki olduğu tarlada çalışmak, hayvanlara bakmak, elde ettiği 6r6nleri pazarda satarak kazandıklarını ona vermek ya da turistik b6lgede diğer eşe ait pansiyonda m6şterileri ağırlamak, temizlik benzeri işleri yapmak da aile birliğine katkı kapsamında değerlendirilecektir (Kılıçoğlu, 2019, s. 168). Zira iş sahibi eş, diğer eşin emeğinden yararlanarak işini, gelirini arttırmış ve bu durum da iş sahibi eşin maddi durumunu, bir anlamda dolaylı olarak karşılıksız çalışarak emeğini ortaya koyan eşin sayesinde iyileştirmesine sebep olmasına yol açmıştır (Schmid, 2021, s. 383).

Emeğin 6zgul6neceği diğer eşin işi veya işletmesi kavramının geniş olarak ele alınması gerekmektedir. Bunlar, fırın, kasap gibi esnaf işletmeleri veya doktor muayenehanesi, mimarlık ofisi gibi serbest meslekler ya da ticari ortaklıklar olabilir (Hausheer, Reusser ve Geiser, 1999, s. 196). Hatta diğer eşin bir hizmet faaliyetine, 6rneğin evde ocuk bakıcılığına yardım etmek de bu kapsamdadır. Ancak 6nemli olan nokta işin ekonomik kazancının diğer eşe ait olması ve sarfedilen emek için çalışan eşin 6cret almamasıdır.

Emeğini 6zgul6yen Eşin, Diğer Eşe Y6neltebileceği Talepler

Evlilik birliği, eşlerin kişisel hayatlarından tamamen ayrı olarak d6ř6n6lemez. Başka deyişle evlilik s6resince aynı zamanda eşlerin hayatları da devam ettiği için yapmak istedikleri pek çok harcamanın, diğer eşin bilgisi dahilinde yapılması gerekmektedir. Bu husus, eşlerin her birinin ayrı işlerde çalışıp kendi malvarlıklarının olması durumunda dahi değermemektedir.

Kanunda eşlerin mali durumlarını birbirleriyle paylaşmalarına ilişkin bir y6k6ml6l6k açıkça yer almamaktadır. Sadece T6rk Medeni Kanunu md.206/4'de eşin kendisinden talep edilmesi halinde geliri, malvarlığı veya ortaklık malları hakkında bilgi vermemesinin yaptırımının, hali hazırdaki mal rejiminin mal ayrılığına d6n6şmesi olduğu belirtilmektedir. Oysa mali durumlarını eşlerin birbirleriyle paylaşmaları gerekliliği Mehaz kanun İsviçre Medeni Kanunu md.170'de "Bilgi verme y6k6ml6l6đ6" başlığında açıkça d6zenlenmiştir (G6ksu ve Breitschmid, 2016, s. 456; Leuba, 2010, s. 1213). Bununla birlikte eşlerin birbirleriyle mali durumlarını paylaşmalarının gerekliliği, T6rk Medeni Kanunu'nda yer almamasına rağmen, dolaylı da olsa kanunun 6z6, korumak istediği fayda ve genel h6k6mler ile T6rk Medeni Kanunu md.206/4'da yer alan aksine davranışın mal rejiminin tasfiye edilmesi sonucu doğuracağına y6nelik d6zenlemesi ve mehaz kanunun h6k6mleri dikkate alınarak kabul edilmelidir.

T6rk Medeni Kanunu md.186'nın gerekçesinde⁷ h6km6n İsviçre Medeni Kanunu md.163'e paralel şekilde değiştirildiği belirtildikten sonra giderlere katılmaya y6nelik, eşlerden birinin meslek veya sanata sahip olmasa dahi kendi emeğini evlilik birliğine harcayan eşin katkısının da maddi katkı olarak değerlendirileceği ortaya koyulmuştur. İsviçre Federal Mahkemesi Kararları'nda da açıkça, hem eski hem de yeni kanunda, gelir getiren işte çalışmayarak, kendisini ev işlerine ve çocukların bakımına adanış eşin ailenin geçimi için harcadığı emeğinin, diğer eşin maddi katkısına denk sayıldığının altı izilmektedir⁸. 6te yandan eşlerin yapacakları katkıda eşit olmayan bir b6l6nmeyi seçmekte 6zg6r olduklarına da dikkat edilmelidir (Zeiter ve Schlumpf, 2016, s. 537). İsviçre'de ayrıca emeğini aile evinin ve çocukların bakımına adayan ya da diğer eşin işletmesinde veya içinde yardım eden eşin, diğer eşten uygun bir miktar parayı d6zenli olarak alma hakkına sahip olduğu İsviçre Medeni Kanunu md.164/I'de açıkça belirtilmektedir.

Emeğini evin geçimine 6zg6leyen eş, diğer eşten bu emeğinin karşılığını tıpkı malvarlığı veya kazanç getiren bir işte alışıyormuşcasına değerlendirmeye tabi tutulmasını talep edebilir. Başka deyişle eşlerin evlilik birliğine yapacakları katkı, kanunun ifadesiyle g6leri oranında olacağı için emeğini eve hasreden eşin bu emeği, karşılıksız bırakılmamalı ve gelir getiren işte çalışan ya da malvarlığı olan eş ile birlikte ele alınmalıdır. B6ylece kanun

⁷ T6rk Medeni Kanunu Gerekçesi,

https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss723_Madde_Gerekceleri_1.pdf

⁸ İsviçre Federal Mahkemesi BGE 114 II 26 sayılı, 23.06.1988 tarihli kararı.

koyucu tarafından g6c6n sadece parasal değil, emek de olabileceği 6ng6r6lmektedir (Kılıçoğlu, 2019, s. 166).

B6t6n bunlar birlikte değerlendirildiğinde, meslek sanatı olmayan veya olsa dahi emeğini, evin dışında gelir getiren işe y6nelmeksizin evin geçimi için 6zg6leyen ve bundan bir maddi karşılık almayan eşin emeğinin, evlilik birliğinin giderlerine tıpkı maddi nitelikte katkı sağlayan diğer eşin katkısına benzer şekilde ele alınarak, T6rk Medeni Kanunu'nda da emeğin, parasal katkı ile eşit d6zeyde g6r6ld6đ6 sonucuna ulaşılabilir. B6ylece emek veren eşin emeğine karşılık diğer eşin, evlilik birliğinin giderlerine yaptđı parasal katkı, g6c6 oranında yapması gerekenden daha az olabilir. Bu halde parasal katkı sağlayan diğer eşten ya evlilik birliğine parasal katkıya ilaveten emeğiyle de katkı sağlaması ya da malvarlığı veya geliriyle evlilik birliğine daha fazla parasal katkı yapması (ř6phesiz ki aralarında katılımin nasıl yapılacağına dair başka bir anlaşma bulunmaması halinde) beklenmektedir. S6z gelimi eşlerden birinin evin t6m işlerini 6stlenmesi, 6ocukların bakımını ger6ekleştirmesine karşın diğer eşin sadece oturulan evi sağlamanın dışında gelir getiren bir işte imkanı olmasına rağmen 6alışmayarak g6nlerini boş geçirmesi halinde bu eşin, giderlere daha fazla katılmasını talep etmek m6mk6nd6r. Başka deyişle emek ve parasal katkı birbirleriyle aynı nitelikte değerlendirildiği için, emeğini evin geçimine 6zg6leyen eş bu emeğine karşılık, evlilik giderlerine parasal olarak yapabileceğinden daha az katkı sağlayan eşten daha fazla katkı sağlamasına y6nelik bir parasal talepte bulunabilir. Ancak eşlerin her ikisinin de gelir getiren bir işte 6alışmaları ve ev işleriyle, 6ocuk bakımını eşit olarak paylaşmaları halinde evin giderlerine, gelirleriyle orantılı olarak katkıda bulunmaları gerektiği varsayılabilir (Hausheer, Reusser ve Geiser, 1999, s. 197). Bu katkı belirlenirken ev işleri, 6ocuk bakımı ve diğer eşim içinde karşılıksız 6alışmaları başka deyişle eşin emeğinin de dikkate alınacağı T6rk Medeni Kanunu md.196/II'de açıkça belirtilmiştir.

T6rk Medeni Kanunu md.186/III'e g6re birlik giderlerine katkı alacağı, d6nemsel alacaklar arasında yer almaktadır. T6rk Bor6lar Kanunu md.147/1'e g6re için d6nemsel alacaklar beş yılda zamanaşımına uğramaktadır. Fakat eşler arasında evlilik birliği devam ettiği s6rece zamanaşımının durmasına y6nelik T6rk Bor6lar Kanunu md.153/3 h6km6ne g6re zamanaşımı, ancak evliliğin sona ermesiyle g6ndeme gelebilecektir. 6te yandan bu belirleme yapılırken, eşlerin katkılarının evlilik birliği devam ettiği s6rece s6z konusu olacağı, diğer bir deyişle T6rk Medeni Kanunu md.186/III h6km6n6n evlilik birliği sona erdikten sonra eşlerin birbirlerinden mal rejimine ilişkin katkı alacağına yol ağmayacağı g6z 6n6nde tutulacaktır.

Bunun yanında eşlerden birinin gelir getiren işte çalıőmayarak emeğini evin geçimine 6zgülemesine rağmen diğer eşin, ortak giderlere gereğinden az katkıda bulunması veya hiç katkı yapmaması halinde evlilik devam ettiği sürece, bu eş tarafından Türk Medeni Kanunu md.195’de belirtilen evlilik birliğini koruyucu tedbirlere baővurulabilir. Türk Medeni Kanunu md.195/I’de eşlerin ayrı ayrı veya birlikte hakim müdahalesini isteyebilmeleri için ilerinden birinin evlilik birliğinin yükümlölüklerini yerine getirmemesi veya evliliği ilgilendiren önemli bir konuda uyuőmazlıđa düőmeleri gerektiği ortaya koyulmuştur. B6ylece kendisine başvurulan hakim eşleri kendisi veya uzman kişilerin yardımıyla uzlaőtirmaya çalıőabileceđi gibi, Türk Medeni Kanunu md.196’ya göre ailenin geçimi için yapılacak katkıyı da belirleyebilir (Erkan, 2018, s. 437). Bu katkının geđmiő bir yıl ile birlikte gelecek yıllar için istenebileceği gözden uzak tutulmamakla birlikte hakim, eşlerin evlilik birliğine yapacakları katkılarını belirleyerek görev dağılımında deđiőlik yapması mümkündür (Bräm, 1998, s. 92). Bununla birlikte hakim, şartların gerektirmesi halinde doğrudan İővire Medeni Kanunu md.164/I’de olduğu gibi emeğini eve, çocuklara veya diğer eşin işine ya da iőletmesine 6zgülemesi halinde bu eşe, diğer eşin hakkaniyete uygun bir miktar parayı düzenli olarak vermesine mahkum edilmesi mümkün değildir. Zira kanunda buna ilişkin özel bir hüküm yoktur. Fakat şartların gerektirmesi halinde hakim, Türk Medeni Kanunu md.195’e göre evlilik birliğini koruyucu duruma uygun herhangi bir tedbiri alabilecektir. Kanunda bu tedbirlerin arasında, Türk Medeni Kanunu md.196’da evlilik birliğinin korunması için ailenin geçimine yönelik yapılacak katkıların hakim tarafından belirlenmesine imkan tanınmaktadır. Bunun sonucunda hakim, doğrudan olmasa da dolaylı olarak İővire Medeni Kanunu md.164/I’e benzer şekilde, emeğini evin geçimine 6zgüleyen eşe, bir miktar para ödenmesine karar verebilir.

Sonuç

01.01.2002 tarihinde yürürlüğe giren 4271 sayılı Türk Medeni Kanunu, 17.02.1926 tarih ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi’ni yürürlükten kaldırmıőtır. Aile hukuku, Türk Medeni Kanunu’nu md.118-494 arasında, ikinci kitap olarak yer almaktadır. Bu bölüm, medeni haklar ve yükümlölükler, kadının soyadı, eőlveerin temsili, meslekleri ve hukuki işlemleri, aile konutu ve evlilik birliğinin korunmasına yönelik bazı tedbirler baőlıklarından oluşmaktadır. Çalışmaya konu olan eşlerin evlilik birliğinin giderlerine katılmasına ilişkin hükümler, bu bölümde düzenlenmiştir. Eşler birliğin giderlerine güçleri oranında emek ve malvarlıkları ile katılırlar.

Türk Medeni Kanunu md. 186/I eşlerin oturacakları konutu birlikte seçeceklerini, Türk Medeni Kanunu md.186/II evlilik birliğini birlikte yöneteceklerini ve hükümün son fıkrasında evlilik birliğinin giderlerine güçleri oranında emekleri ve malvarlıklarıyla katılacaklarını

belirtmektedir. Evlilik birliğinin giderleri kapsamına hangi harcamaların dahil edildiğinin tespiti, uygulama ve doktrine bırakılmıştır. Bu nedenle aile bireylerinin yaşamları için gerekli olan ihtiyağların sınırlarının çizilmesi gerekmektedir. 6te yandan eşlerden hangisinin ev işlerini yapacağına, hangisinin çocuklara bakacağına, hangisinin çalışacağına veya her ikisi de çalışıyorsa harcamaların paylaşımın nasıl yapılacağına eşlerin anlaşarak karar vermeleri beklenecek, bu anlaşmanın yapılamaması halinde hakimin m¼dahalesi geekecektir.

Evlilik birliğinin giderleri ¼ gruba ayrılmaktadır. İlk gruptaki temel giderler, aile ¼yelerinin barınma, beslenme, giyim, sağlık, eğitim ve ulaşım ile ilgili harcamalardan oluşmaktadır. İkincisi, sigorta ve vergi 6demeleri gibi kurumsal giderleri kapsamaktadır. Bunlara emlak ve gelir vergilerinin yanı sıra kaza ve sağlık sigortası da harcamaları eklenebilir. Son grupta ise aile bireylerinin kişisel 6zellikleri dikkate alınarak belirlenecek konser, sinema, tiyatro, tatil, gazete ve kitap okuma, yabancı dil 6đrenme gibi bireysel giderler bulunmaktadır.

Eşler bu giderlere, T¼rk Medeni Kanunu md.186/III'da belirtilen Şekilde "g¼çleri" oranında katılacaklardır. Ancak eşlerden birinin gelir getirici bir işte çalışmak yerine evi idare etmek, çamaşır ve bulaşık yıkamak, ¼t¼ yapmak, çocuklara bakmak gibi faaliyetlerde bulunması da m¼mk¼nd¼r. Başka deyişle eşlerden biri emeğini, evin geçimine adanış olabilir. Mehaz İsviçre Medeni Kanunu md.164'da emeğiyle aile birliğine yardım eden ancak herhangi bir karşılık almayan eşin durumunu iyileştirmek için 6zel bir h¼k¼m yer almaktadır. H¼k¼mde emeğini evin idaresine, çocukların bakımına 6zg¼leyen veya diğer eşin içinde ona yardımcı olarak ve karşılık almaksızın çalışan eşe, bu emeğinin karşılığında diğer eş tarafından, kendisinin ¼zerinde serbestçe tasarruf edebileceği bir miktar para 6denmesinin gerekliliği belirtilmektedir. H¼km¼n korumaya çalıştığı menfaat, kazanç getiren bir işte çalışmak yerine, herhangi bir karşılık beklemeden diğer eşin işlerine yardımcı olan, ev işlerini yapan, çocuklara bakan eşin, diğer eşin mali bağımsızlığına ortak olmasıdır. Ancak T¼rk Medeni Kanunu'da bu duruma ilişkin herhangi bir h¼k¼m bulunmamaktadır. Bununla birlikte T¼rk Medeni Kanunu md.195'e g¼re eşler, evlilik birliğinden doğan y¼k¼ml¼l¼klerin yerine getirilmemesi veya evlilik birliğine ilişkin 6nemli bir konuda aralarında anlaşamamaları durumunda hakimin m¼dahalesini talep edebilirler. Kendisine başvurunun hakim, gerekli g¼rd¼đ¼ takdirde kanunda 6ng¼r¼len tedbirleri alabilir. Bu 6nlemler, T¼rk Medeni Kanunu md.196'ya g¼re ailenin geçimi için yapılacak katkının belirlenmesini de içermektedir. Sonuç olarak emeğini evin geçimine 6zg¼leyen eşin, diğer eşten mehaz İsviçre Medeni Kanunu'nda olduğu gibi doğrudan olmasa da dolaylı Şekilde bir miktar karşılık talep etmesi m¼mk¼n g¼r¼lmektedir. B6ylece hakimin

eşlerin evlilik birliğine yaptıkları katkıı belirleyerek g6rev dağılımlında değişiklik yapmasına da imkan bulunmaktadır.

Eşler aralarında anlaşarak, iğerlerinden birinin sadece çocuklara ve eve bakacağını, diğerinin ise ev dışında kazanç getiren bir işte çalışacağını kabul etmişlerse, kazanç elde eden eşin evin t6m ortak giderlerinden sorumlu olması beklenebilir. B6yle bir g6rev dağılımlıyla devam eden evlilik birliğine emeğiyle katılan eşin, aralarında anlaştıkları s6rece ortak giderlere maddi olarak katılması zorunlu değildir. Zira T6rk Medeni Kanunu md.186/III, eşlerin birlik giderlerine g6leri oranında katılacaklarını 6ng6rerek, emek ve malvarlığının eşit d6zeyde olduklarını kabul etmektedir. Buna karşılık gelir getiren bir işte çalışmayarak evin geçimine sadece emeğini getiren eş, diğer eşten ancak birlik giderlerine katılım yapmasını talep edebilecektir. Fakat şartları oluştuğu takdirde T6rk Medeni Kanunu md.195’de yer alan evlilik birliğini koruyucu tedbirlere de başvurmak m6mk6nd6r. Bu tedbirlerin arasında yer alan T6rk Medeni Kanunu md.196’ya g6re emeğini ev işlerine, çocuklara, diğer eşin işine karşılıksız olarak 6zg6leyen eşe de T6rk Medeni Kanunu’da doğrudan yer almamasına rağmen, İsviçre Medeni Kanunu md.164’de olduğu gibi, maddi karşılık verilmesi m6mk6n olabilecektir.

Kaynakça

- Akıntürk, T. ve Ateş, D. (2022). *Türk Medeni Hukuku aile hukuku*. İstanbul: Beta yayıncılık.
- Bräm, V. (1998). *Die wirkungen der ehe im allgemeinen, art. 159-180 kommentar zum Schweizerischen Zivilgesetzbuch, das familienrecht*. Zürich: Schulthess polygraphischer verlag AG.
- Doğan, M. (2003). Türk Medenî Kanunu'nun evliliğin genel hükümleri bakımından getirdiği yenilikler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4), 93-128.
- Dural, M., Öğüz, T. ve Gümüş, A. (2022). *Türk özel hukuku: Cilt III aile hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Erdem, M. (2019). *Aile hukuku*. Ankara: Seçkin yayıncılık.
- Erkan, V. (2018). Türk Medeni Kanunu'nda evlilik birliği içerisinde kadının ekonomik ve sosyal hakları. *TBB dergisi*, 2018(134), 431-450.
- Gençcan, Ö. (2019). *Evlenecek ve evlenmiş bireyler için evliliğin genel hükümleri eşlerin hak ve yükümlülükleri evliliğin korunması*. Ankara: Yetkin yayınları.
- Göksu T. ve Breitschmid, P. (2016). *Personen und familienrecht partnerschaftsgesetz art. 1-456 ZGB, art.170*. Zürich: Schulthess juristische medien AG.
- Gürpınar, D. (2013). Eşlerin evlilik birliğinin giderlerine katılma borcu. *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 8(Özel Sayı), 1293-1340.
- Hatemi, H. ve Kalkan Oğuztürk, B. (2018). *Aile hukuku*. İstanbul: Oniki Levha yayınevi.
- Hausheer, H, Reusser, E. ve Geiser, T. (1999). *Die wirkungen der ehe im allgemeinen, art. 159-180 ZGB Schweizerisches Zivilgesetzbuch, das familienrecht, das eherecht*. Zürich: Stämpfli verlag AG.
- Kılıçoğlu, A. (2004). *Medeni Kanun'umuzun aile miras eşya hukukuna getirdiği yenilikler*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kılıçoğlu, A. (2019). *Aile hukuku*. Ankara: Turhan kitabevi.
- Leuba, A. (2010). *Commentaire Romand Code Civil I. art.170 (pp. 1210- 1216)*. Basel: Helbing lichtenhahn.
- Reyhani Yüksel, S. (2014). Türk Medenî Kanunu bakımından kadın-erkek eşitliği. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(2), 175-200.
- Schmid, U. (2021). *ZGB Kommentar Schweizerisches Zivilgesetzbuch*. Zürich: Orell füssli verlag AG.

Canarlan, G. (2023). Emeğini evin geçimine 6zgüleyen eşin, diğer eşten karşılık talebi. *Humanitas*, 11(INCSOS VIII 6zel Sayısı), 37-52.

Zeiter, A. ve Schlumpf, M. (2016). *Personen- und familienrecht – partnerschaftsgesetz art. 1-456 ZGB partG*. Zürich: Schulthess juristische medien AG.

Türkçede *ediz* > *égiz* “Yüksek, Yüce” Sözcüğü Üzerine¹ Yeşim ÇAĞLAR²

Öz

Eski Türkçenin sözcükleri içerisinde yer alan *ediz* sözcüğü, ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. “yüksek, yüce” anlamlarına gelen *ediz*, çeşitli ses değişimleri geçirerek tarihi Türk şivelerinde de kullanılmaya devam etmektedir. Eski Türkçedeki /d/ sesi, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde /d/ sesine, Doğu Türkçesinde ise /y/ sesine dönüşmektedir. /d/ sesinden gelen /y/ sesi, Doğu Türkçesinde birkaç sözcükte -istisnai bir biçimde- /g/ sesine dönüşmüş biçimiyle tanınmaktadır. Eski Türkçedeki *ediz* sözcüğü, Doğu Türkçesinde *égiz* biçiminde yer almaktadır. Çalışmada, *ediz* sözcüğünün *égiz* biçimine dönüşme süreci, geçirdiği ses değişimleri ve anlam farklılıkları ortaya konacaktır. Eski Türkçe metinlerden başlayarak Karahanlı, Harezmi ve Doğu Türkçesi gibi tarihi Türk şiveleri metinlerinde *ediz* sözcüğünün geçtiği örnekler tespit edilecek, *ediz* (> *égiz*) sözcüğü bağlam içerisinde incelenip değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler

Eski Türkçe
Doğu Türkçesi
köken bilgisi
etimoloji
ediz
yüksek

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 30.03.2023

Kabul Tarihi: 09.05.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1274192

On the Word *ediz* > *égiz* “High, Lofty” in Turkic

Abstract

The word *ediz*, which is in the vocabulary of Old Turkic, first appears in Old Uyghur Turkish texts. *Ediz*, meaning “high, lofty”, continues to be used in historical Turkish dialects by various sound changes. The /d/ sound in Old Turkic turns into /d/ in Karakhanid and Khwarezm Turkic, and /y/ in Eastern Turkic. The /y/ sound, which comes from the /d/ sound, is witnessed as the /g/ sound in few words in Eastern Turkic. The word *ediz* in Old Turkic is in the form of *égiz* in Eastern Turkic. In the study, the transformation process of the word *ediz* into *égiz*, the sound changes and meaning differences will be revealed. Starting from the Old Turkic texts, examples of the word *ediz* in historical Turkic dialect texts such as Karakhanid, Khwarezm, and Eastern Turkic will be identified, and the word *ediz* (> *égiz*) will be examined and evaluated within the context.

Keywords

Old Turkic
Eastern Turkic
etymology
ediz
high

About Article

Received: 30.03.2023

Accepted: 09.05.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1274192

¹ Bu çalışma, 20-23 Ekim 2022 tarihleri arasında Tekirdağ’da düzenlenen *INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*’nde sözlü olarak sunulan “Doğu Türkçesindeki *égiz* “Yüksek, Yüce” Sözcüğü Üzerine” başlıklı bildirin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, ycaclar@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7791-7883

Giriş

“Bir dilin tarihi boyunca çok az değişime uğrayan, temel söz varlığı dışında kalan somut ve soyut kavramları yansıtan dilin başka sözcükleri de vardır ki bunlar çağlar boyunca değişebilir, yeni anlamlar kazanabilir; yitip unutulabilir” (Aksan, 2018, s. 36). Türk dilinin sözcük varlığı içerisindeki öğeleri, kökenlerine inerek tarihi dönemleriyle incelemek, sözcüklerin geçirdikleri ses, biçim ve anlam değişimleriyle ele almayı gerekli kılmaktadır.

Çalışmada, Eski Türkçenin sözcük varlığı içerisinde yer alan *ediz* sözcüğü üzerinde durulmaktadır. “Yüksek, yüce” anlamlarına gelen *ediz* sözcüğünün en eski kaynaklardaki biçimleri, Doğu Türkçesinde *éğiz* sözcüğüne dönüşme süreci, tarih boyunca geçirdiği ses değişimleri ve anlam farklılıkları ortaya konmaktadır.

Köken Bilgisi Bakımından *ediz*

ediz sözcüğü, Eski Türkçenin temel sözlüklerinden biri olan *Drevnetyurkskiy Slovar (DTS)*'de *ediz* I ~ *ediz*, *ediz* II, *edizlik* ~ *edizlik*, *edizlän-* biçimleriyle yer almaktadır. *DTS*'de *ediz* I sözcüğü, 1. “высокий” [yüksek], 2. “возвышевый” [yüce], 3. “высоко” [yüksek], 4. “высота, высокое место” [yükseklik, yüksek yer] anlamlarıyla karşılanmakta, sözcük *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l-Hakayık* ve *Uigurica II* gibi eserlerden örnek cümlelerle tanıklanmaktadır (Nadalyaev ve ark., 1969, s. 163b).

DTS'de *ediz* biçimiyle de madde başı olarak incelenen sözcük, *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'den cümleler kaynak gösterilerek 1. “высокий” [yüksek], 2. “высоко” [yüksek], 3. “высота, высокое место” [yükseklik, yüksek yer] anlamlarıyla açıklanmaktadır (Nadalyaev ve ark., 1969, s. 165a).

DTS'de madde başı olarak incelenen diğer bir sözcük olan *ediz* II, “подразделение огузов” [Oğuz boyu] etnonim olduğu belirtilen ve Kül Tigin Yazıtında geçtiğine işaret edilen Ediz'dir (Nadalyaev ve ark., 1969, s. 163b). Eski Türkçede bir kavim adı olarak geçen Ediz, Oğuz boylarından birinin adıdır. *DTS*'de ayrıca *ediz* sözcüğünden genişleyen, *Kutadgu Bilig* ve *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te yer alan *edizlik* “высота” [yükseklik], *edizlik* “высокое место” [yüksek yer] sözcükleri ile *edizlän-* “считать высоким” [yüksek düşünmek] fiiline yer verilmektedir (Nadalyaev ve ark., 1969, s. 163b, 165a).

An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish (EDPT)'te ise Clauson, kuzey doğu dil grubunda yaşadığını söylediği *édiz* ~ *édiz* sözcüğünü “high, lofty” [yüksek, yüce] anlamıyla açıklamakta, sözcüğün kökeni hakkında ise yorum yapmamaktadır (1972, s. 73b). Sözcüğün güney doğu dil grubunda *éğiz* ~ *igiz* biçimleriyle, Kuzey merkezli Kırgız Türkçesinde *egiz* biçiminde görüldüğünü belirten araştırmacı, Eski Uygur Türkçesindeki

yüksek édz orunlıktın “from his lofty throne” [yüce tahtından] ibaresindeki *yüksek édz* ikilemesinin “yüce” anlamına dikkat çekmektedir (Clauson, 1972, s. 73b). Clauson ayrıca “height, elevation” [yükseklik] anlamıyla *édizlik* sözcüğüne madde başı olarak yer vermektedir (1972, s. 74b).

Versuch eines wörterbuches der Türk-dialecte [Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi]’nda *ädiz ~ ädic ~ ädyç* biçimleriyle yer alan *ediz* sözcüğü, “высокий, hoch, erhaben” [yüksek; yüksek, yüce] anlamlarıyla karşılanmaktadır (Radloff, 1893, s. 857-859). Sözlükte *ädizlik ~ ädiclik* biçimlerine de yer veren Radloff, ayrıca *egiz* sözcüğünü incelemektedir. Çağatay yazı dilinde kullanıldığını belirttiği sözcüğü *äziz ~ äzic ~ äzyç* biçimleriyle okuyan Radloff, sözcüğü “yüksek, yüce” anlamlarının yanı sıra “совершенный, vollendet” [mükemmel; kusursuz] şeklinde anlamlandırmaktadır (1893, s. 702-703).

Türk lehçelerinin ses özelliklerinin ayrıntılı olarak işlendiği Rusça-Almanca bu sözlük üzerinde çeşitli eleştiriler bulunmaktadır. Radloff’un okuyuş hataları, ötümlü-ötümsüz ünsüzler ile dar-yuvarlak ünlüleri yanlış okuması ve *Kutadgu Bilig*’i Uygur Türkçesi eserleri arasında incelemesi bunlardan birkaçıdır (Ölmez, 1997, s. 372-373). Radloff’un *ediz*, *edizlik* ve *egiz* sözcüklerini *edis* (*ädic ~ ädyç*), *edislik* (*ädiclik*) ve *egis* (*äzic ~ äzyç*) biçimleriyle okuması sözcüklerin s’li biçimleri olmadığından hatalı okumadır ve z’li olarak düzeltilmelidir.

Bang ve Gabain “Ein uigurisches Fragment über den manichäischen Windgott” [Maniheizt Rüzgâr Tanrısı hakkında bir Uygur parçası] başlıklı makalelerinde, *ediz* sözcüğünün “yüksekte olmak” anlamıyla karşıladıkları **adi-* fiilinden türediğini belirtmektedirler (1928, s. 252-253).

Hamilton ise, “yüksek, geniş” anlamıyla açıkladığı *ediz* (’YDYZ ~ ’DYZ) sözcüğünün kökeni hususunda Bang ve Gabain (1928)’i referans göstererek sözcüğün kökünü **adi-* fiiline dayandırmakta, tereddütlü olarak “yüksekte olmak (?)” anlamıyla karşılamaktadır (1998, s. 143).

Eski Uygurcanın El Sözlüğü’nde *ediz* sözcüğü “hoch, hoch gelegen || yüksek; steil || sarp; eminent || olağanüstü, seçkin; Höhe, Erhabenheit || yükseklik, heybet, yücelik” anlamlarıyla açıklanmakta, sözcüğün oluşturduğu tamlamalara yer verilmektedir (Wilkens, 2021, s. 251-252). Sözlükte ayrıca *ediz* sözcüğünden türetilmiş *edizsiz* sözcüğü, “ohne Höhe || yüksekliksiz” anlamıyla açıklanmaktadır (Wilkens, 2021, s. 252).

Eski Türkçede *ediz* biçimiyle bulunan sözcük, Doğu Türkçesinde ise *égiz* biçimiyle yer almaktadır. Macaristan’da Türklük biliminin kurucusu olarak kabul edilen, Macar Türkolog Á. (H.) Vámbéry, Çağatayca-Almanca-Fransızca bir sözlük olan *Çagataische Sprachstudien*

[Çağatayca Dil Çalışmaları] eserinde *igiz* biçiminde verdiği, *egiz* olarak da kullanıldığını belirttiği sözcüğü “hoch, erhaben, vollkommen; haut, élevé, parfait” [yüksek, yüce, mükemmel] anlamlarıyla karşılamaktadır (1867, s. 236).

Courteille ise *Dictionnaire Turk-Oriental* [Doğu Türkçesi Sözlüğü]’de *égizrek* sözcüğüne yer vermekte, sözcüğü “plus haut, élevé” [daha yüksek, daha yüce] anlamlarıyla açıklayarak *Babürnâme*’deki örneğe işaret etmektedir (1870, s. 123).

ediz / yétiz ~ yitiz

Sözcüğün *ediz*, *édiz*, *idiz*, biçimlerinde /e/, /é/ ve /i/ sesleri ile karşılanması hem imla özelliğine hem de okunuş farklılıklarına dayanmaktadır. Bunun yanı sıra kimi araştırmacılar tarafından ses benzerliği sebebiyle *yitiz* sözcüğü de *idiz* sözcüğüyle ilişkilendirilmektedir. Gabain, *idiz* sözcüğünün ön seste /y/ türemesi ile *yitiz* “yüksek” sözcüğüne dönüştüğünü belirtir (2007, s. 39). Eraslan çalışmasında, “yüksek, yüce” anlamlarıyla açıkladığı *idiz* sözcüğünün *yétiz* “yüksek, yüce; prensip” sözcüğü ile benzerliğine işaret etmektedir (2012, s. 572, 623). Caferoğlu da *idiz* “yüce, yüksek” sözcüğünü *yitiz* “yüksek, geniş” sözcüğüyle ilişkilendiren araştırmacılar arasında yer almaktadır (1968, s. 89, 299).

Ş. Tekin, *Maytrisimit Nom Bitig*’de *idiz* sözcüğünün yanı sıra *yitiz* sözcüğüne de “yüksek” anlamı vermektedir (2019, s. 393, 512). *ança sav yarlıkadukta yitinçsiz yitiz yağız yir tebreyür* “Bunca sözleri buyurdukta erişilemeyecek kadar yüksek olan yer titrer.” cümlesinde yer alan *yitinçsiz yitiz yağız yir* tamlamasındaki /y/ aliterasyonunun tesadüfi olmadığını dile getirmektedir (Tekin, 2019, s. 102, 225, 329). Aynı tamlama “Mukaddes Tavşan Hikayesi”nde de yer almakta, Caferoğlu (1968) ve Gabain (2007) referans gösterilerek sözcüğün “uzak” ve “yüksek” anlamlarına yer verilmektedir (Müller ve Gabain, 1946, s. 78). *Daşakarmapathāvadānamālā* eserinde hem *édiz* hem de *yétiz* sözcüğü “yüksek” anlamıyla açıklanmaktadır (Elmalı, 2016, s. 468).

Clauson ise her iki sözcüğü farklı madde başlarında ele almakta, “wide, broad, far-reaching” [geniş, geniş kapsamlı] anlamlarıyla karşıladığı *yétiz* sözcüğünün kökenini *yét-* fiiline dayandırmaktadır (1972, s. 73b, 894b). Sözcüğün daha sonra “perfect, complete” [mükemmel, eksiksiz] anlamı kazandığının belirtildiği *EDPT*’de ayrıca *yetizlik* (*yétizlik*) sözcüğü “the width (or breadth) of anything” [herhangi bir şeyin genişliği] anlamıyla yer almaktadır (Clauson, 1972, s. 895a).

DTS’de *jetiz* “широкий, обширный” [geniş, kapsamlı] ve *jetizlik* “ширина” [genişlik] anlamlarıyla *ediz* sözcüğünden farklı olarak ele alınmaktadır (Nadalyaev ve ark., 1969, s. 259b). *Eski Uygurcanın El Sözlüğü*’nde *yetiz* “breit, weit || geniş, uzak; Breite, Weite || genişlik,

uzaklık; Prinzip || esas; *yetiz keņ* Breite || genişlik” anlamlarıyla karşılanmaktadır (Wilkins, 2021, s. 894).

Orta Asya’da Türkler arasında pamukçuluğun anlatıldığı *Baumwolle im türkischen Zentralasien* adlı çalışmada, *yantuğ tört y(i)tiz böz bile büdürüp birzün* cümlesinde yer alan *yitiz* sözcüğü “breit, ausgedehnt” [geniş, kapsamlı] anlamıyla açıklanmaktadır (Raschmann, 1995, s. 47, 145).

Boy Adı Olarak Ediz

Eski Türkçenin sözvarlığında yer alan *ediz* sözcüğü “yüksek, yüce” anlamlarıyla ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk Yazıtlarında ise sözcük, özel ad olarak yer almaktadır. Bilge Kağan Yazıtında “Altı Sir” adıyla anılan İkinci Köktürk Kağanlığına bağlı altı boydan oluşan kabile federasyonunun³ üyelerinden biri, Ediz boyudur (Tekin, 2008, s. 106). “Tola Irmağı’nın kuzeydoğusuna yerleşen, sırasıyla Tokuz Oguz ve On Uygur konfederasyonuna bağlı kalmış bir Türk boyu” olan Ediz⁴, hem Kül Tigin (KT) hem de Bilge Kağan Yazıtları (BK)’nda geçmektedir (Şirin, 2016, s. 234).

KT K 5 *(e)k(i)nti koş(u)lg(a)kda (e)d(i)z birle süñ(ü)şd(ü)m(i)z* “İkinci olarak Koşulgak’ta Edizlerle savaştık.” (Tekin, 2008, s. 36, 37).

KT K 6 *(e)d(i)z bod(u)n (a)nta ölti* “Ediz halkı orada öldü.” (Tekin, 2008, s. 36, 37).

BK D 1 *...(a)ltı sir tok(u)z og(u)z (e)ki (e)diz k(e)r(e)kül(ü)g b(e)gl(e)ri bod(u)nı...* “Altı Sir, Dokuz Oguz, İki Ediz çadırılı beyleri ve halkı...” (Tekin, 2008, s. 50, 51).

Oğuz boylarından birinin adı olan *ediz* sözcüğü Yenisey Yazıtları arasında yer alan Kemçik Cirkak Yazıtı (KC)’nda da bulunmaktadır. KC B 5 *ediz el urugin kabay urugin öt amga altım* “Ediz kavminin boyunu, Kabay boyunu hazineci olarak aldım.” (Orkun, 2011, s. 490, 491).

Inscriptions de l’Orkhon déchiffrées eserinde Köktürk Yazıtlarını değerlendiren Thomsen’a göre Ediz, -muhtemelen- Çinlilerin *A-thie* dediği halk olan Oğuzların bir koludur, sözcüğün anlamı ise “haut” yani “yüksek” olabilir (1896, s. 160-161). Thomsen’in bu düşüncesi kavim adı olan Ediz ile “yüksek, yüce” anlamı taşıyan *ediz* sözcüğü arasındaki anlam ilişkisini ortaya koymaktadır.

³ Çin kaynaklarında *T’ie-lê* adı ile yer alan federasyonun altı kabilesi *Huy-ho* (Uygur), *Pa-ye-ku* (Bayırku), *A-tie* (Ediz), *T’ung-lo* (Tunra), *P’u-ku* (Bugu?), *Po-si* veya *Si* (Sir?)’dir (Tekin, 2008, s. 106).

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Hamilton, 1997, s. 187-232.

Eski Uygur Türkçesinde *ediz*

Eski Türkçenin sözvarlığında yer alan *ediz* sözcüğü “yüksek, yüce” anlamlarıyla ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*’nde *yüksek* sözcüğüyle ikileme oluşturan *ediz* sözcüğü, metinde *yüksek ediz orunluk* “yüksek ve değerli taht” tamlaması içerisinde geçmektedir.

ol ödün kañı kan bu sav eşidip kök teñri tapa uldı sıgtadı yüksek ediz orunluqtın kodı öz kemişti ög-siredi taltı ölüg teg kamılı tüşti “O zaman, babası han, bu sözleri işitince, gök yüzüne doğru feryat ederek, inleyip sızladı. Yüksek ve değerli tahtından kendini aşağı attı; bilincini yitirdi, bayıldı, ölü gibi boylu boyunca yere düştü.” (Hamilton, 1998, s. 41).

Metinde *yüksek ediz* ikilemesi “(fiziken) yüksek, yüksekte olan” anlamında olmalıdır; zira han *yüksek ediz orunluqtın* “yüksek tahttan” kendini yere fırlatmakta ve bayılmaktadır.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinden Altun Yaruk Sudur’un 6. kitabında *ediz* sözcüğü *ediz yüğsek* ikilemesi ve *ulug beğük ediz* üçlemesinde tespit edilmiştir: 271-274 *tüü törlüg esriñü körkle hua çeçekler töltep ediz yüğsek arslanlığ örgün urup...* “... türlü türlü rengarenk güzel çiçekler döşeyip yüksek arslan motifli tahta çıkıp...” (Ayazlı, 2012, s. 85, 169). Bu metinde yer alan *ediz yüğsek* ikilemesi de bir önceki metinde olduğu gibi “taht” için kullanılmakta ve “yüksek” anlamına gelmektedir.

548-553 *sen ülgülençsiz teñlençsiz buyan edgü kılınçlıg ulug beğük ediz yügmekig sindirdin bo nom erdinig eşidteçiler yme yétinçsiz tuñunçsız ulug törlüg buyan edgü kılınçlarıg bulurlar kazganurlar* “Senin (sahip olduğun) sayısız erdem büyük(lük) yığınını senden bu öğretimi mücevherini dinleyecek olanlar da bu erişilmez, büyük, türlü erdemlerini, kazanırlar.” (Ayazlı, 2012, s. 105-106, 172).

Metinde yer alan *ulug beğük ediz* üçlemesi, *yügmek* “yığın, küme” sözcüğünü nitilemekte ve yığının büyüklüğüne işaret etmektedir.

Altun Yaruk Sudur’un 10. kitabında yer alan “Aç Bars” hikâyesinde ise “yüksek, yüce” anlamları ile *ediz* sözcüğü *ediz tag* “yüksek dağ” ve *ediz kalık* “yüksek kule” tamlamalarında geçmektedir. 268-270 *bodis(a)t(a)v anı körüp ötrü ediz tagka agtınıp et’özin kuğı kemişdi* “Bodhisattva onu görüp, sonra yüksek dağa çıkıp vücudunu aşağıya attı” (Gulcalı, 2013, s. 87-88, 113). *Ediz* sözcüğünün bu metindeki kullanımını *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*’ndeki pasaja benzemektedir. O metinde han kendini *yüksek ediz orunluqtın* “yüksek tahttan” bırakırken bu metinde de *ediz tag* “yüksek dağ”dan bırakılmaktadır.

361-364 *ançagınça anası hatun balıkta ediz kalıkta yatıp uğıyur erken ertinju yavız tül tüşedi* “O sırada annesi kraliçe şehirde yüksek (bir) kulede yatıp uyuyorken çok kötü (bir) rüya

gördü” (Gulcalı, 2013, s. 94, 116). Metinde yer alan *ediz kalık* “yüksek kule/saray” tamlaması belki de “kulenin tepesi, sarayın tepe odası” anlamıyla açıklanmalıdır. Önceki örneklerde olduğu gibi *ediz* sözcüğü, yine “fiziken bir yükseklik”e işaret etmektedir.

Budist çevreye ait *Maytrisimit Nom Bitig*’de ilgili sözcük *idiz* biçimiyle okunmakta ve “yüksek” anlamıyla karşılanmaktadır. Eserde *idiz karşı* “yüksek saray” tamlaması ile *idiz köy-örten-* “(ateş) yükselmek” ifadesi göze çarpmaktadır.

41, 26-30 *kalıtı kuruğ otuñg tultağında ot tamıtur idiz köyer örtenür ançulayu yime tutyak nızvanılığ otuñgta ötrü kılınçlığ otlar örtenür yalarlar* “Nasıl kuru odun sebebiyle ateş parlar ve alevler yükselir ise bunun gibi yine varlığa bağlanma ihtirâsı (*tutyak nızvanı* = skr. *upadana-kleṣa*) ihtiras odunu vâsıtasiyle derhâl var olma (*kılınç* = skr. *bhava*) ateşleri alevlenir ve parlar.” (Tekin, 2019, s. 94, 219).

51, 46-54 *ötrü yaşovati katun linhua çeçeklig otruğların tegriklemiştir kut tenğri osuğluğ sekiz tümen tört miñg künçuy katunlar birle idiz karşıdın inip yavaş miñgülerke minip sansız tümen kitumati kent ul(uşluğ)lardın ayağ çilteğ alı balık(tın) önüp supuspit yimişlik kapağıñg(a) tegirler* “Bunun üzerine Yaşovati hâtun, nilüfer çiçeklerinden adalarla çevrilmiş saâdet tanrısı gibi, 84.000 kraliçe ile yüksek saraydan iner, yavaş hayvanlara binip sayısız Ketumatî halkından hürmet görüp şehirden çıkıp Supuspita koruluğunun kapısına ulaşırlar.” (Tekin, 2019, s. 106, 227).

Üç İtigsizler’de “yüksek” anlamıyla açıklanan *idiz* sözcüğü, 101b 1 *azu-ça yme kök kalık idiz teg erür* “Veyahut da gök (ākāśa) sığdıran olduğu için ulvîdir (engindir)” cümlesinde yer almaktadır (Barutçu Özönder, 1998, s. 34, 71). Metinde sözcük “ulvi, engin” anlamında kullanılmaktadır.

Karahanlı Türkçesinde *ediz*

Karahanlı Türkçesinin önemli eserlerinden *Kutadgu Bilig*’in dizininde *ediz* sözcüğünün “yüksek, yüksek yer, her şeyin yükseği” anlamlarıyla karşılandığı görülmektedir (Arat, 1979, s. 142). Metinde *ediz* ‘*arş, ediz bağnalığ, ediz ordu, ediz kinğ beğizlig saray, ediz kum, ediz ağ-, ediz kötür-* gibi yapılarda yer alan *ediz* sözcüğünün *Kutadgu Bilig*’de geçtiği beyitlerden bazılarına yer verilmiştir.

24 *ediz* ‘*arşta altın şeraka tegi / tözü barça muñgluğ sanğa ay idi* “Yüksekteki Arş’tan alttaki toprağa kadar, bütün her şey hepsi sana muhtaçtır, ey rabbim.” (Arat, 2008, s. 94, 95).

733 *tükel bolsa kör ay bu ağsa ediz / yana irlü türçir kiter körk menğiz* “Ay büyüyüp tamamlanarak en yüksek noktaya çıkınca, yine eksilmeye başlar ve güzelliği gider.” (Arat, 2008, s. 208, 209).

1419 *ediz kinğ beğizlig sarayınğ kalıp / karanğku yir ewde yatur sen ulıp* “Yüksek, geniş ve süslü sarayların burada kalacak, sen de inleyerek karanlık toprak evde yatacaksın.” (Arat, 2008, s. 316, 317).

2452 *biligsiz kişi ol kuruğ sır beğiz / biliglig kişi ornı kökte ediz* “Bilgisiz kişi boş bir kalıptan ibarettir; bilgili kişinin yeri gökten daha yüksektir.” (Arat, 2008, s. 470, 471).

3084 *tünek ol bu dünya kötürgil köngül / ediz ordu il kol sen amrul amul* “Bu dünya bir zindandır, ona gönül bağlama; sen yüksek saray ve ülke iste, huzur ve sükûna kavuş.” (Arat, 2008, s. 560, 561).

3724 *yaşıl kök törütti kötürdi ediz / kün ay birle yulduz bezedi beğiz* “Mavi göğü yarattı ve yükseklerle çıkardı; güneş, ay ve yıldızlarla üzerini süsledi.” (Arat, 2008, s. 654, 655).

4776 *ediz ‘arşta altın şera’ka tegi / tözü barça munğluğ turur bir tenği* “Yukarıda Arş’tan aşağıdaki toprağa kadar, dünyada mevcut ne varsa hepsi istinasız muhtaç durumdadır.” (Arat, 2008, s. 812, 813).

6052 *ediz bağnalığ men şatu kördüküm / tiriglig turur ay kadaş yördüküm* “Gördüğüm basamaklı yüksek merdiveni, ey kardeş ben hayat olarak yoruyorum.” (Arat, 2008, s. 1002, 1003).

6121 *tatığka tatıgsız süçigke açığ / ağışka iniş ol edizke batığ* “Tatlıya karşı tatsız, lezzetliye karşı acı, çıkışa karşı iniş ve yüksekliğe karşı derinlik vardır.” (Arat, 2008, s. 1012, 1013).

6571 *yigüm ot köki bolsu yağmur suwı tap / ediz kum tünayı tağar ton keğeyi* “Yiyeceğim ot kökü olsun, yağmur suyu bana yeter; kumdan döşek yapıp geceleyeyim, çuldan elbise giyeyim.” (Arat, 2008, s. 1078, 1079).

Yukarıdaki beyitlerde *ediz* ‘arş “yüksek arş”, *ediz bağnalığ* “yüksek basamaklı”, *ediz ordu* “yüksek saray”, *ediz kinğ beğizlig saray* “yüksek, geniş ve süslü saray”, *ediz kum* “yüksek kum” gibi tamlamalar ve *ediz ağ-* “yükselmek, yukarıya doğru çıkmak”, *ediz kötür-* “yükseklerle çıkarmak” fiilleriyle kullanılan sözcük “(fiziken) yüksek, yüksekte olan” anlamındadır.

Sözcükler ilk kullanıldıkları anlamların yanı sıra zamanla yeni anlamlar kazanabilmektedirler. Temel anlamı “yüksek” olan *ediz* sözcüğü, *Kutadgu Bilig*’de somut anlamdan soyut anlama gelişerek “yüce” anlamı kazanmıştır. Aşağıdaki beyitlerde sözcük “yüce, mertebesi üstün olan; yücelik” anlamlarıyla yer almaktadır.

20 *ay sırka yakın ay köngülke ediz / tanuğ ol sanğa barça şuret beğiz* “Ey her sırta yakın, ey her gönül için yüce Tanrı, bütün suret ve şekiller sana tanıktır.” (Arat, 2008, s. 94, 95).

1248 *uçuzka ağır ol kiçigke uluğ / yawuzka yöleki beğükke ediz* “Değersiz kıymet, küçüğe büyüklük, büyüğe yükseklik ve ikbal veren odur; kötüler ona sığmır.” (Arat, 2008, s. 290, 291).

4813 *negü tir eşit kör ay bilgi tenğiz / özi koğkı alçak ne köngli ediz* “Dinle, bilgisi deryalar kadar geniş, mütevazı, gönlü alçak, fakat kendisi yüksek olan insan ne der.” (Arat, 2008, s. 816, 817).

4998 *negü tir eşitgil ay bilgi tenğiz / ukuşluğ amul köngli yüksek ediz* “Bilgisi deniz gibi geniş, akıllı ve gönlü çok yüksek olan insan ne der, dinle.” (Arat, 2008, s. 844, 845).

Kutadgu Bilig’de *ediz* sözcüğünün yanı sıra *ediz bol-* “yükselmek”, *ediz tut-* “yüksek tutmak”, *edizlik* “yükseklik”, *edizlik tile-* “yükselmek dilemek” kullanımları da yer almaktadır (Arat, 1979, s. 142).

1526 *ediz boldı orni ay kutluğ kıta / tenğise koğı inse boldı yuta* “Ey devletli, onun yeri yüreklerdedir; onun yükselmesi mutluluk, inmesi felakettir.” (Arat, 2008, s. 332, 333).

5420 *bedük tut bu himmet ediz tut köngül / koğu bir bu dünya munıngın dönğül* “Himmeti büyük ve gönlü yüksek tut; bu dünyayı bırak, ondan vazgeç.” (Arat, 2008, s. 906, 907).

1521 *edizlik tiledi süzük can turuğ / uçup bardı can kaldı kalbüd kuruğ* “Saf ve temiz ruhu yükselmek diledi; ruhu uçtu gitti, boş bir kalıp kaldı.” (Arat, 2008, s. 332, 333).

Türk yazı dilleri, lehçeleri ve ağızlarının söz varlığının derlendiği *Dîvânü Lugâti’t-Türk (DLT)*’te *ediz* sözcüğü, dizinde *edhiz* “yüksek; yüksek yer; her şeyin yükseği” olarak yer alırken metinde *adhiz* biçiminde çeviriyazıya aktarılmış, dizinin ek bölümünde ise hatalı okuma *edhiz* olarak düzeltilmiştir (Atalay, 1986, s. 168-169, 861). *DLT*’de ayrıca *edhizlik* “yükseklik” sözcüğü, *edhiz tağ* “geçit vermeyen dağ” tamlaması ve *edhizlen-* “engel ve sarp saymak” fiili yer almaktadır (Atalay, 1986, s. 169). *DLT*’nin metin kısmında ise *ediz* sözcüğü aşağıdaki *edhiz*, *edhizlik* ve *edhizlendi* maddelerinde ve *anğar* maddesindeki dörtlükte yer almaktadır.

أَدْرُ *adhiz*: Yüksek yer, başka yüksek şeyler, أَدْرُ تَاغْ *adhiz tağ*: geçit vermeyen dağ (Atalay, 1985a, s. 55).

أَدْرُ *edhiz*: Her şeyin yükseği (Atalay, 1985a, s. 122).

أَدْرُ لَإِ *edhizlik*: Yükseklik (Atalay, 1985a, s. 152).

أَدْرُ لَئِدِي *edhizlendi*: *Ol tağni edhizlendi*. “O, bu dağı engel saydı”, أَدْرُ لَئِيرُ *edhizlenür*, أَدْرُ لَئِمَاكُ *edhizlenmek* (Atalay, 1985a, s. 292-293).

Aydum anğar sewük / Bizni taba ne elük / Keçting yazı kerik / Kırlar edhiz bedhük “Sevgilime söyledim: Bizim tarafa yüksek, büyük, geniş kırları geçerek nasıl geldin?” (Atalay, 1985a, s. 94).

DLT’de ayrıca *törüt-* maddesinde yer alan dörtlükte *ediz* sözcüğü tespit edilmiştir. Metinde *ed* (د) biçiminde yazılan sözcükte *ze* (ز) harfi bulunmamaktadır. Atalay ilgili sözcüğü *udhu*, T. Tekin ise *ud(u)* biçiminde okurken Dankoff ve Kelly *ädiz*, Ercilasun ve Akkoyunlu ise

ediz biçiminde okumuşlardır (Atalay, 1985b, s. 303; Tekin, 2017, s. 154; Dankoff ve Kelly, 1985, s. 305; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 327).

Teñri ajun törütti / çıgrı ediz teziginü.r / yulduzları çergeşip / tün kün ü.ze yörgeñü.r “Yüce Allah âlemi yarattı. Yüksek felek daima dönmektedir. Yıldızlar saf saf sıralanmıştır ve gece, gündüz üzerine top gibi sarılmaktadır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 327).

Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kuran Tercümesi’nde *ediz* sözcüğü “yüksek, yüce”, *edizrek* biçimi ise “en yüksek, en yüce, en üstün” anlamlarıyla kullanılmaktadır. Aşağıda sınırlı sayıda örneğe yer verilmiştir.

67v/2-3 *kıyda kim bolsa siler teg(g)ey silerni ölüm eger bolsa siler ediz yüksek köşkler içre...*(Kök, 2004, s. 63).

266r/4 *anlar yanut berlürler ediz dereceler ya’nī küngüreler anıñ birle kim serdiler* (Ünlü, 2004, s. 78).

295r/6-7 *anar ol edizrek alkış kökler içinde taķı yer içinde, taķı ol küsüş bütün işlig* (Ünlü, 2004, s. 113).

397r/6-7 *kıyınlar artınızlarķa tileñler yarukluķ urulğay anlar üze ediz tam anar bir kıpuğ, anıñ içi bolğay anıñ içinde yarlıkamaklıķ bolğay anıñ taşı sıñardın kıñ bolğay* (Ünlü, 2004, s. 222).

Metinde ikilemeyle oluşan *ediz yüksek köşkler* “yüksek köşkler” tamlamasında, *ediz dereceler ya’nī küngüreler* “yüksek yer, üst kat” ifadesinde ve *ediz tam* “yüksek bina” tamlamasında sözcük “yüksek” anlamındadır. *edizrek alkış* tamlamasında ise *edizrek* sözcüğünün mukayese fonksiyonunda sözcüğe kattığı “daha” anlamının dışında “en yüce, en üstün” anlamlarında kullanıldığı, sözcüğün anlamına “üstünlük” kattığı görülmektedir.

Karahanlı Türkçesinde ilk Kur’an Tercümesi (Ryland nüshası) eserinde *ediz* sözcüğü, *ediz yüksek* “yüksek ve sağlam” ikilemesiyle yer almaktadır (Ata, 2019a, s. 327): 26/46b2 *Kıyda kim bolsa sizler yeter sizlerke ölüm, neçeme bolsa sizler ediz yüksek ükekler içinde, eger tegse olarķa bir edğülük ayurlar* (Ata, 2019a, s. 11). Bağlam içerisinde *ediz yüksek ükekler* “yüksek ve sağlam burçlar/köşkler” şeklinde yer alan sözcük “fiziki yükseklik”e işaret etmektedir.

Atabetü’l-Hakayık’ta *ediz* sözcüğü, *edizrek tut-* ve *ediz bol-* birleşik fiilleriyle kullanılmaktadır. Sözcük metinde “yüksek” anlamının yanı sıra *teñizdin ediz* “denizden daha engin” ifadesinde “engin”, *edizrek tutar* “daha yüksek tutar” kullanımında ise “üstün” anlamlarını karşılamaktadır.

385-388 *bu kün bu ajunda kişilik isiz / kıñı kıñça bardı kişilik isiz / vefa köli suğlup kırup yulları / ceķa toldı taşı teñizdin ediz* “Bugün bu dünyada insanlık kötüdür; yazık, hani insanlık;

nereye gitti? Vefa gölünün suyu çekildi, kaynakları kurudu; cefa doldu-taştı, denizden daha engin.” (Arat, 1992, s. 72, 96).

49-50 *simaktin eğizrek tutar himmet ol / şehası mekarim iki dermanı* “O himmeti simâkten daha yüksek tutar; cömerdliğı ve keremi (onun) iki dermanıdır.” (Arat, 1992, s. 45, 84).

75-76 *Kidinki keligli kişiler ara / Anıñ zıkrı tañsuk eđiz bolsu tip* “(Bizden) sonra gelen insanlar arasında onun hâtırası hasretle anılsın ve yüksek olsun.” (Arat, 1992, s. 47, 85).

Harezmi-Altın Ordu Türkçesinde ediz

Harezmi Türkçesinin eserlerinden biri olan *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da ediz sözcüğü “yüksek, ulu, yüce, bir şeyin tepesi” anlamlarıyla yer almakta, ediz er-, ediz bol- gibi birleşik yapılarla kullanılmaktadır (Ata, 2019b, s. 587). Sözcük ayrıca +rAk mukayese ekiyle genişletilerek eğizrek “daha yüksek” ve isimden isim yapım eki +Ik ile genişletilmiş eğizlik “yükseklik” biçimleriyle yer almaktadır (Ata, 2019b, s. 587). Çalışmada, *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da ediz kök, ediz manzar, ediz tağ, ediz tepe, ediz uluğ tağ, ediz ün, ediz yer gibi tamlamalarla kullanılan sözcüğün geçtiği birkaç cümleye yer verilmiştir.

4r7-8 *Üçünçi ferışteler ornı eğiz kökde boldı periler yerde kaldı.* (Ata, 2019b, s. 39).

6r17 *Kök aydı: men eğiz-men.* (Ata, 2019b, s. 42).

23r7-8 *Yer yüzinde aşıklık tarıgu yer kalmadı, yulki karağa tofrağ yüklep eđiz tağlar başınğa saçıp aşıklık tarıyur érdiler.* (Ata, 2019b, s. 68).

25r21 *Dünyâda kayu tağ eđiz érse anıñ üstünde kırk karı suw érdi.* (Ata, 2019b, s. 71).

116r11-12 *Müsî bir eğiz yerde Ben İsrâ'îlni yıgıp Mevlî ta'âlâğa hamd u şenâ aydılar.* (Ata, 2019b, s. 243).

141r19-20 *Ol şehriñ barça tamları taşdın, eğizliki seksen karı, éni yégirmi karı, her burcı on éki karı, tegme bir burcda bir horūs, tavuk.* (Ata, 2019b, s. 284).

224r9 *Cevâb bergil, tép aygıl, Allâhu ta'âlâ eğizrek hem uluğrak turur.* (Ata, 2019b, s. 420).

231r21 *Kaçan tersâ kayşer çerigige yetti erse eğiz ünün aydı.* (Ata, 2019b, s. 433).

Altın Ordu sahasında yazılmış en eski Türkçe metin olan Kutb'a ait *Hüsrev ü Şîrîn*'de ediz sözcüğü eğizrek “daha yüksek” biçiminde yer almaktadır: 703-706 *yirütür yiti iklim özre ferman / 'alem yiti felekde tikmiş eyvân / bulutdın köp eğizrek ilgi cüdi / letâfet birle yoğrulmuş vucüdü* (Hacıeminoğlu, 2000, s. 222). Metindeki *bulutdın köp eğizrek ilgi cüdi* mısraında Hüsrev'in “elinin açıklığı / cömertliğı buluttan çok daha yüksek” olarak açıklanmaktadır.

Doğu Türkçesinde ediz > égiz

Eski Türkçe söz içi /-d-/ ve söz sonu /-d/ sesi, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde /d/ sesine, Doğu Türkçesinde ise /y/ sesine dönüşmektedir. Harezmi Türkçesi ile Doğu Türkçesini birbirinden ayıran en önemli ses özelliklerinden biri, /d/ > /y/ değişmesidir. /d/ sesinden gelen /y/ sesi, Doğu Türkçesinde birkaç sözcükte -istisnai bir biçimde- /g/ sesine dönüşmektedir. Eski Türkçedeki “sahip, efendi” anlamındaki *idi* sözcüğü Doğu Türkçesinde *ége* biçiminde, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te “eyer” anlamıyla yer alan *eğer* sözcüğü Doğu Türkçesinde *éger* biçiminde, Eski Türkçedeki “yüksek, yüce” anlamına gelen *ediz* sözcüğü ise Doğu Türkçesinde *égiz* biçiminde yer almaktadır (Eckmann, 2017, s. 42; Argunşah, 2013, s. 95).

/-d-/ > /-g-/ değişimi, *Kaside-i Bürde*'nin Doğu Türkçesi ile yazılmış bir şerhi olan *Keşfü'l-Hudâ*'da tespit edilmiştir. Hüseyin-i Harezmi tarafından yazılan *Keşfü'l-Hudâ*'nın Süleymaniye nüshasında “sahip, malik” anlamına gelen *éde* sözcüğü yer alırken Berlin nüshasında ise sözcüğün *ége* ~ *éye* biçimlerine rastlanılmaktadır (Dağıstanlıoğlu, 2018, s. 74).

50/7-9 *Mening dæg vâlih ü hayrân ve 'âşık-ı sergerdân 'özrin kabûl kılğıl ve eger hod inşâf égesi bolsanğ érding*. “Eğer kendin merhamet sahibi isen benim gibi şaşkın, düşkün ve perişan âşığın özrünü kabul et.” (Dağıstanlıoğlu, 2018, s. 219, 446).

197/8-9 *Ol öyning bir küçlüg égesi bar kim saklamakğa kudreti yeter*. “O evin kudretli bir sahibi var. Öyle ki bu evi korumak için onun kudreti yeter.” (Dağıstanlıoğlu, 2018, s. 278, 495).

Otuz Beş Burkana Hürmet (Arat, 2007, s. 80) adlı Burkancılara ait dua kitabında yer alan sekizlikte *idi ige* “sahip, efendi” ikilemesi ve istiğrak ile ilgili bir parçada *igesiz* “sahipsiz” sözcüğü yer almaktadır.

... *irinç emgek-ke basıldılmış-larığ / ikileyü yana kütadurdaçı / uduğ erdini ülüglüg kutluğ / idi ige-ke yükünürmen* “... sefâlet ve eziyet altında ezilenleri bir defa daha saâdeti *idi ige*'nin önünde hürmetle eğilirim.” (Arat, 2007, s. 88, 89).

... *könğül-nünğ igesiz kuruğ-in onğarsar*... “... gönülün sâhipsiz ve boş olmasını sağlarsa...” (Arat, 2007, s. 198, 199).

Kimi araştırmacılar tarafından *idi* > *ie* > *ige* değişimiyle açıklanan *ige* ~ *ége* sözcüğündeki /-y-/ > /-g-/ değişimi daha çok “Şark Türkçesi”nde görülen bir ses hadisesidir ve Arat'a göre *idi* sözcüğünün /-d-/ > /-y-/ değişimine uğrayarak *iyi* biçiminde aynı metinde yer alması mümkün olmakla birlikte sözcükteki /i/ > /e/ değişimi ise aydınlatılamamaktadır (Arat, 2007, s. 364). Şark Türkçesinde /-i/ > /-e/ değişimi görülmemektedir, ancak durum tarih bakımından yeni saha olarak da daha dar muhitte gerçekleşmektedir (Arat, 2007, s. 364).

/-d-/ > /-g-/ değişiminin görüldüğü bir diğer metin Karahanlı Türkçesi metinlerinden *Kıyasü'l-Enbiyâ*'dır. Eserde “eyerli” anlamına gelen *égerlig* sözcüğü yer almaktadır (Ata, 2019b, s. 587-588). *DLT*'de *edher* biçimiyle yer alan ve “eğer, hayvan eğeri” anlamıyla açıklanan *eğer* sözcüğü (Atalay, 1986, s. 167), *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da /-d-/ > /-g-/ ve /e-/ > /é-/ ses değişimleri geçirerek *+llg* varlık ekiyle⁵ genişlemiş ve *égerlig* biçimine dönüşmüştür. İlgili sözcük metinde *altun égerlig* “altın eyerli” tamlaması içerisinde yer almaktadır: 148v9-11 ... *tört minġ atnuġ adaķınġa aaltun toķalar ķakturdılar, ķamuġı altun égerlig, dört minġ uylarunuġ münġüzlerin altun muraşsa' kıldılar...* (Ata, 2019b, s. 295).

Doğu Türkçesi metinlerinden Alî Şîr Nevâyî'ye ait *Hayretü'l-Ebrâr, Sedd-i İskenderî, Leylî vü Mecnûn* mesnevilerinde *éger*, *Bâburnâme*'de ise *égerlig* sözcükleri tanıklanmaktadır. Çalışmanın hacmi göz önünde bulundurulduğundan ilgili örneklere yer verilmemiştir.

Çalışmanın konusu olan *ediz* sözcüğü, Doğu Türkçesi metinlerinden biri olan *Bâburnâme*'de /-d-/ > /-g-/ değişimi geçirerek *égiz* biçiminde yer almaktadır. Babür'ün hatırat kitabı olan *Bâburnâme*'de sözcük, *+rAk* mukayese eki almış biçimiyle *égizrek* olarak tanıklanmaktadır. Hindistan'a mahsus vahşi hayvanların anlatıldığı bölümde fil ile ilgili bir açıklamada sözcük şöyle yer almaktadır: 275a *Bu arada dört beş karıdın éğizrek içmegi körülmedi*. “Buralardaysa dört beş karıdan daha yüksek olanlara tesadüf edilmedi.” (Arat, 2006, s. 481).

Sözcük, *Bâburnâme* üzerinde Doktora tezi hazırlayan M. Şen tarafından *engîzrek* biçiminde okunmuştur: 275a/04-05 *Bu arada ħod tört béş karıdın engîzrek fil körülmédi*. (Şen, 1993, s. 191). Açıklamalı dizinde “daha yüksek” olarak anlamlandırılan sözcüğün orijinal metindeki imlası incelendiğinde, sözcüğün *engîzrek* (انگيزراك) mi yoksa *égizrek* (ايگزراك) mi okunması gerektiği çelişkilidir. Sözcük tabanındaki *kef* (ك) ile *ze* (ز) harfleri arasında *ye* (ي) harfinin var olması için gerekli olan çentiğin bulunmaması ve *ye* harfinin yazımında kimi zaman noktalarının bulunması gereken yerden daha solda yazılması sözcüğün *égizrek* (ايگزراك) olarak okunma ihtimalini doğurmakta ancak *nun* (ن) harfinin varlığı hatalı bir nokta kullanımı ihtimali dışında açıklanamamaktadır.

Sözcük, eseri yayına hazırlayan W. M. Thackston tarafından ise *angezrāk* olarak okunmuştur: *Bu arad[a] xud tört beş karıdın angezrāk körülmédi*. “It is said that on some islands there are elephants ten yards tall, but recently none larger than four to five yards tall has not live” (Thackston, 1993, s. 588-589).

⁵ *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da varlık ekinin kullanımı için bk. Çağlar, 2022, s. 47-60.

Arap edebiyatında yer alan ve Busîrî’ye ait olan *Kasîde-i Bürde*’nin Doğu Türkçesi ile yazılmış şerhinde /d/’den gelen /y/ sesinin /g/ sesine dönüştüğü iki örnek tespit edilmiştir. Tarafımızdan Doktora tezi olarak hazırlanan eserde, *égiz* sözcüğü “yüksek, yüce” anlamlarıyla, *égizlen-* fiili ise “yükselmek” anlamıyla yer almaktadır (Çağlar, 2019, s. 409).

53b/01 *ne hōş égiz ve uluğ-dur* “ne hoş yüksek ve büyüktür” (Çağlar, 2019, s. 118, 236).

120b/01 *nisbet e’n-nidā kişi-ni kıçkırgan e’r-ref’ égizlengen* “nispet e’n-nidā kişiyi çağırma e’r-ref’ yükseltme” (Çağlar, 2019, s. 172, 288).

153a/01-02 *Tofrak tüşüpdür tahkîk bārān öndedür şükûfe-lerni égiz yerde*. “Muhakkak ki yağmur toprağa düşer, çiçekleri yüksek yerde bitirir.” (Çağlar, 2019, s. 197, 313).

153b/06 *el-ekem égiz yer* “el-ekem yüksek yer” (Çağlar, 2019, s. 197, 314).

Metinde *égiz yer* “yüksek yer” tamlamasında temel anlamıyla kullanılan sözcük, *ne hōş égiz* “ne hoş yüksek” ifadesinde ise “yüce” anlamındadır. Miraç hadisesinin anlatıldığı beyitte yer alan ve Arapça *e’r-ref’* sözcüğünün Doğu Türkçesindeki çevirisi olarak verilen *égizlengen* sözcüğü “yukarı kaldırma, yükseltme” anlamındadır.

Sonuç

Makalede, Eski Türkçedeki *ediz* sözcüğünün Doğu Türkçesinde *égiz* sözcüğüne dönüşme süreci, geçirdiği ses değişimleri ve anlam değişimleri ortaya konmaktadır. Sözcüğün *ediz* ~ *édiz* ~ *idiz* biçimlerinde /e/, /é/ ve /i/ sesleri ile karşılaşılması hem imla özelliğine hem de okunuş farklılıklarına dayanmaktadır. Eski Türkçedeki *ediz*’in söz içi /-d-/ sesi, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde /-d-/ sesine, Doğu Türkçesinde ise /-y-/ sesine, *ediz* sözcüğünde ise istisnai olarak /-g-/ sesine dönüşmektedir.

Gabain (2007)’in ön sekte /y/ türemesine örnek olarak verdiği *ediz* sözcüğünün *yitiz* biçiminin, Eraslan (2012), Caferoğlu (1968), Tekin (2019) ve Elmalı (2016) gibi araştırmacılar tarafından ses itibarıyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Ancak *Drevnetyurkskiy Slovar*, *EDPT* ve *Eski Uygurcanın El Sözlüğü*’nde *yétiz* sözcüğü *ediz*’den ayrılarak “geniş, geniş kapsamlı” anlamıyla karşılanmış ve ayrı bir madde başı olarak incelenmiştir. Tüm bunlar *yitiz* ~ *yétiz* sözcüğünün, *ediz* sözcüğünün bir varyantı olmadığı “geniş” anlamına gelen farklı bir sözcük olduğu görüşümüzü desteklemektedir.

ediz sözcüğünün kökü hakkında kesin bir bilgimiz olmamakla birlikte, sözcük üzerinde birkaç araştırmacının görüşü bulunmaktadır. Bang ve Gabain (1928) tarafından sözcük, “yüksekte olmak” anlamıyla açıkladıkları **ädi-* fiiline dayandırılmaktadırlar. Aynı görüş Hamilton (1998) tarafından da benimsenmektedir.

Eski Türk Yazıtlarında *ediz* sözcüğü, bir Oğuz boyunun adı olarak yer almaktadır. Eski Uygur Türkçesinden itibaren “yüksek” anlamıyla kullanılan *ediz* sözcüğü, metinlerde soyut anlam kazanarak “yüce” anlamında da kullanılmıştır.

Tarihi metinlerde *ediz* sözcüğünün yanı sıra *edizlik*, *edizrek*, *edizlen-* gibi sözcüğün genişlemiş versiyonları, sözcüğün oluşturduğu *ediz yügsek ~ yüksek ediz* “yüksek” ikilemesi ve *ulug beğük ediz* “büyüklük” üçlemesi tespit edilmiştir. Etimolojik sözlük ve gramer kitaplarında sözcüğün, Eski Türkçe metinlerden başlayarak Uygur, Karahanlı, Harezmi gibi tarihi Türk şiveleri metinlerinde *ediz ~ ediz ~ ediz ~ ediz ~ idiz ~ idiz* biçimlerinde, Doğu Türkçesinde ise *égiz* “yüksek, yüce” biçiminde yer aldığı, metinlerde *égiz*’in yanı sıra *égizrek* “daha yüksek” ve *égizlen-* “yükselmek” gibi kullanımlarda yaşadığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2018). *Türkçenin sözvarlığı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III indeks*. (K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce, haz.). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Arat, R. R. (1992). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükeki: Atabetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arat, R. R. (2006). *Baburnâme (Vekayi): Gazi Zahîreddin Muhammed Babur*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Arat, R. R. (2007). *Eski Türk şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arat, R. R. (2008). *Kutadgu Bilig: Yusuf Has Hacib*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (2019a). *Karahanlı Türkçesinde ilk Kur'an tercümesi (Ryland nüshası, giriş-metin-notlar-dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2019b). *Rabguzi: Kısasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I giriş-metin-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1985a). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atalay, B. (1985b). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atalay, B. (1986). *Divanü Lûgat-it-Türk dizini "endeks"*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk sudur VI. kitap: Karşılaştırmalı metin yayını*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bang, W. ve Gabain, A. V. (1928). Ein uigurisches Fragment über den manichäischen Windgott. *Ungarische Jahrbücher: Band VIII* (begründet von Robert Gragger). Berlin und Leipzig: 248-256.
- Barutçu Özönder, F. S. (1998). *Üç itigsizler: Giriş-metin-tercüme-notlar-indeks-XXX levha*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Courteille, P. (1870). *Dictionnaire Turk-oriental*. Paris: L'imprimerie Impériale.
- Çağlar, D. (2019). *Doğu Türkçesi Kaşide-i Bürde şerhi (İnceleme-metin-aktarım-dizin-tıpkıbasım)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Çağlar, Y. (2022). Anlamsal ve işlevsel açıdan Kısasü'l-Enbiyâ'da varlık eki. *Turkish Studies*, 17(7), 47-60.
- Dağıstanlıoğlu, B. E. (2018). *Keşfü'l-Hüdâ: Doğu Türkçesiyle yazılmış bir Kaside-i Bürde şerhi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dankoff, R. ve Kelly, J. (1985). *Maḥmūd al-Kāšgarī: Compendium of the Turkic dialects (Dīwān Luḡāt at-Turk) Part III*. Washington: Harvard University Printing Office.
- Eckmann, J. (2017). *Çağatayca el kitabı*. (G. Karaağaç, çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1966).
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā: Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin-tıpkıbası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud: Dīvānu Luḡāti't-Türk giriş - metin - çeviri - notlar - dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. (M. Akalın, çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1950).
- Gulcalı, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" hikayesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve dil hususiyetleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, J. R. (1997). Tokuz-Oğuz ve On Uygur. (Y. Koç, İ. Birkan, çev.). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 187-232.

- Hamilton, J. R. (1998). *Dunhuang Mağarası'nda bulunmuş Buddhacılığa ilişkin Uygurca el yazması: İyi ve Kötü Prens öyküsü*. (V. Köken, çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1971).
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur'an tercümesi (TIEM 73 1v-235v/2) giriş-inceleme-metin-dizin* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Müller, F. W. K. ve Gabain, A. V. (1946). *Uygurca üç hikâye*. (S. Himran, çev.). Uigurica IV - B, C, D. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1931).
- Nadalyaev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (1997). Radloff sözlüğünün yeni bir yayımı nasıl olmalıdır? K. İmer, N. E. Uzun (yay.), *VIII. uluslararası Türk dilbilimi konferansı bildirileri* içinde (s. 371-380). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Radloff, W. (1893). *Versuch eines wörterbuches der Türk-dialecte*. erster band. St. Petersburg: İmperatorskaya Akademiya Nauk.
- Raschmann, S.-C. (1995). *Baumwolle im türkischen Zentralasien: Philologische und wirtschaftshistorische Untersuchungen anhand der vorislamischen uigurischen Texte*. Veröffentlichungen Der Societas Uralo-Altaica. Band 44. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Şen, M. (1993). *Gazi Zahirüddin Muhammed Bâbur: Bâburbame I giriş - metin (Kâbil ve Hindistan bölümleri) - açıklamalı dizin* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca metinler II: Mayrısimit Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile buluşma Uygurca iptidaî bir dram*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2008). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2017). *XI. yüzyıl Türk şiiri: Dīvānu Lüğāti't-Turk'teki manzum parçalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Thackston, W. M. (haz.) (1993). *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza: Bâburnâma. Part Three: Hindustan*. Cambridge: Harvard University.

Thomsen, V. (1896). *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*. Helsingfors: Imprimerie de la Société de Littérature Finnoise.

Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur'an tercümesi (TIEM 73 235v/3-450r7) giriş-metin-inceleme-analitik dizin* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Vámbéry, H. (1867). *Čagataische Sprachstudien: Enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der čagataischen Sprache*. Leipzig: F. A. Brockhaus.

Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın el sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

Kırgız Tiyatrosunda Kadının Varoluşu (1920-1990)¹

Gökcan ÇELİK²

Öz

Tarihi kaynaklara göre, tiyatro 1917 Ekim Devrimi sonrası Kırgızların yaşamına bizzatihi devlet eliyle sokulmuş bir türdür. Amaç, Sovyetler Birliği'nin sahip olduğu sosyalist ideolojiyi okuma yazma oranı düşük bir topluma eğitim gibi uzun vadeli bir süreçle değil, hem eğlendiren hem de öğreten bir araçla benimsetmektir. Bu çalışmanın amacı, Kırgız halkının tiyatro tarihine kısaca değinerek dönem bazında tiyatro metinlerinde birey olarak kadının çoğul kimliklerini yani kadın imajını ayrıntılı bir biçimde irdelemektir. Bu bağlamda, Kırgız tiyatrosunun başlangıcından Sovyetler Birliği'nin resmen dağıldığı 1990 yılına kadar tiyatrolarda sahnelenmiş, Kırgız kadınlarının temel sorunlarını merkeze alan ve dönemin şartlarına paralel olarak değişen kadın tiplerine yer veren belli başlı oyunlar incelenmiştir. Böylece 1920-1990 yılları arasında Kırgız tiyatrosunda kadın tiplerinin oluşturduğu doku ortaya konacak, Ekim Devrimi'nin Kırgız toplumu ve aile yapısını nasıl etkilediği, Sovyet Hükümeti'nin kendi ideoloji doğrultusunda kadın meselesini nasıl ele aldığı dolayısıyla Kırgız kadınının toplumdaki yeri ve öneminde ne gibi değişiklikler yaptığına temas edilecektir.

The Existence of Women in the Kyrgyz Dramaturgy (1920-1990)

Abstract

According to historical sources, theater is a genre that was introduced into the life of the Kyrgyz people by the state itself after the 1917 October Revolution. The aim was to adopt the socialist ideology of the Soviet Union to a society with a low literacy rate, not through a long-term process such as education, but with a tool that both entertains and teaches. The aim of this study is to briefly touch on the theater history of the Kyrgyz people and to examine in detail the multiple identities of women as individuals in the theater texts of the period. In this context, the main plays that were staged in theaters from the beginning of the Kyrgyz theater until 1990, when the Soviet Union was officially disintegrated, focus on the main problems of Kyrgyz women and include women's types that changed in parallel with the conditions of the period, were examined. Thus, the texture of women's types in the Kyrgyz theater between the years 1920-1990 will be revealed in addition to examining, how the October Revolution affected the Kyrgyz society and family structure, how the Soviet Government handled the women's issue in line with its own ideology, and what changes were made in the place and importance of the Kyrgyz woman in society.

Anahtar Sözcükler

Kırgız tiyatrosu
kadın tipleri
varoluş
kimlik

Makale Hakkında

Geliş Tarihi:28.01.2023

Kabul Tarihi:11.04.2023

Doi:

10.20304/humanitas.1243761

Keywords

Kyrgyz theater
types of women
existences
identity

About Article

Received:28.01.2023

Accepted:11.04.2023

Doi:

10.20304/humanitas.1243761

¹ Bu çalışma, 20-23 Ekim 2022 tarihinde gerçekleştirilen INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuş olup yalnızca Özet bölümü Bildiri Özetleri Kitabı'nda yayımlanmıştır.

² Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Dil Hazırlık Bölümü, Bişkek/Kırgızistan gokcan.celik@manas.edu.kg, ORCID: 0000-0003-0404-5591

Giriş

İyi bir tiyatro tüm insanlara, kendine çekidüzen veren bir kadının ayna karşısında yaptığıı yaptırır.

Johann Elias Schlegel

Shakespeare'in Hamlet'te dediği gibi "çağının aynası ve kısaltılmış tarihi" (Nutku, 2001, s. 23) olan tiyatro, insanlara özeni aşlar, kamu bilincini sağlar, sorunlar üzerine düşüncelerini öğretir ve yargılama yetilerini geliştirir. Toplumun ortak karmaşalarına saldırır, toplumun ruh sağlığına etkin olarak sağlıklı olanı gösterir, ulusal kimliği pekiştirir, toplumu bilinçlendirir. Bir yandan sorunlara nesnel gözle bakılmasını sağlarken diğer yandan düşünme erkini ve özgürlüğünü öğretir. Toplumsal duyarlılığı arttırarak toplumu ortak bir düzeye çıkarmada önemli bir rol oynar. Gerek seyirci gerekse uygulayıcı olarak insanı ve onun varoluşunu anlamasına, aynı zamanda kendi kişiliğini geliştirmekte hızlı adımlar atmasına vesile olur. Bunlardan başka tiyatro, birey toplum ilişkilerinin kökenine iner ve toplumun kültür birikimini yansıttığı oranda bu birikimin zenginleşmesine aracı olur.

Kısacası, tiyatro "hayatın sahne üzerinde canlandırması"dır ve tiyatro bunu insana insanla ve insanca anlatarak yapmaktadır. Bu temel ekseninde toplumun temel taşı olan birey de tiyatronun temel aracıdır. Tarihi kaynakların verdiği bilgilere göre, 1917 Ekim Devrimi'ne kadar Kırgız toplum hayatında ve edebiyatında modern tiyatronun varlığından söz edilemez. Tiyatro, 1917 Ekim Devrimi sonrası Kırgızların yaşamına bizzatı devlet eliyle sokulmuş bir türdür. Amaç, Sovyetler Birliği'nin sahip olduğu sosyalist ideolojiyi okuma yazma oranı düşük bir topluma eğitim gibi uzun vadeli bir süreçle değil, hem eğlendiren hem de öğreten bir araçla benimsetmektir. Tiyatro, Sovyetler Birliği'nin devrim propagandası yapacağı bir zemin olmakla birlikte halkı devrime alıştıracığı, onu ideolojik ve kültürel açılardan da eğiteceği okullardır.

Bu çalışmanın amacı, en eski Türk halklardan biri olan Kırgız halkının tiyatro tarihine kısaca değinerek dönem bazında tiyatro metinlerinde ve oyunlarında birey olarak kadının çoğul kimliklerini yani kadın imajını ayrıntılı bir biçimde irdelemektir. Bu bağlamda Kırgız tiyatrosunun başlangıçtan Sovyetler Birliği'nin resmen dağıldığı 1990 yılına kadar tiyatrolarda sahnelenmiş, Kırgız kadınlarının temel sorunlarını merkeze alan ve dönemin şartlarına paralel olarak değişen kadın tiplerine yer veren belli başlı oyunlar incelenmiştir. Böylece 1920-1990 yılları arasında Kırgız tiyatrosunda/metinlerinde yazarlar/dramaturglar tarafından yaratılan kadın tiplerinin oluşturduğu doku ortaya konmakla birlikte dönemin piyeslerine yansıyan önemli kadın sorunları da gözler önüne serilmiş olacaktır. Ayrıca Ekim

Devrimi'nin Kırgız toplumu ve aile yapısını nasıl etkilediği, Sovyet Hükümeti'nin kendi ideoloji doğrultusunda kadın meselesini nasıl ele aldığı dolayısıyla Kırgız kadınının toplumdaki yeri ve öneminde ne gibi değişiklikler yaşandığına da temas edilecektir. Çalışma, Türkiye'de Kırgız edebiyatı ve tiyatrosu üzerine yapılan çalışmalar arasında kadın tiplerini detaylı olarak inceleyen ilk çalışma olması hasebiyle önem arz etmektedir. Ayrıca kendinden sonra yapılacak bilimsel çalışmalara kaynaklık edebilecek niteliktedir. Bu bağlamda çalışma iki temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kırgızların toplum hayatına ve edebiyatına devlet eliyle sokulmuş olan tiyatro türünün tarihsel geçmişi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Kırgız tiyatrosunda kadınların temel sorunlarını merkeze alan tiyatro oyunlarında yaratılan kadın tipleri incelenmiştir. Hiç şüphesiz ele alınan her oyun sahip olduğu diğer niteliklerle Kırgız tiyatrosunun gelişimine farklı açılardan da katkı sağlamıştır, ancak bu çalışmada sadece kadın tipleri hususunda değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Tiyatro ve Kırgızlar

Bolşeviklerin 1917 yılında Çarlık Rusya'sını yıkıp Sovyetler Birliği'ni kurmasıyla uzun yıllar sürecek Rus egemenliği altına giren halklardan biri de Kırgız halkıdır. Sovyetler açısından o zamana kadar göçebe bir yaşam tarzına sahip olan ve hayvancılık yaparak geçimini sağlayan Kırgız halkını hem yerleşik hayata geçirmek hem de çoğunluğunu okuma yazması olmayan bireylerin oluşturduğu bu halkı eğitmek oldukça güçtür. İşte tam da bu noktada sosyalist ideoloji benimseyen ve bunu Kırgızlar gibi egemenliği altındaki diğer halklara da benimsetmek isteyen Sovyetler Birliği'nin imdadına tiyatro yetişir. Tiyatro, Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan itibaren hem eğitim hem de propaganda aracı olarak Sovyetlere hizmet eden ve Kırgızların edebiyat ve sanat hayatına bizzatıhi devlet eliyle sokulan bir sanat türü olur (Çelik, 2014b, s. 3).

SSCB'nin edebiyatı ve sanatı kullanarak Kırgızistan'da nasıl bir yayılma politikası izlediğini dönemin ünlü edebiyatçısı ve eleştirmeni akademisyen Prof. Dr. Salıcan Cigitov'un şu sözleri de açıkça ortaya koymaktadır:

İster kabul edelim, ister etmeyelim, Çağdaş Kırgız edebiyatı olarak ifade edilen kavram, yani Çağdaş Kırgız edebiyatı, Sovyetler Birliği'nin siyasî istekleri, maddî yardımları ve değişik alanlarda sağladığı imkânlarla ortaya çıkmış ve yine devletin koruması ve sağladığı olanaklarla gelişimini yetmiş yıl boyunca herhangi bir kesintiye uğramadan devam ettirmiştir. Kısacası Kırgız edebiyatı, hükümetin ekonomiye müdahalesinin olabildiğince kısıtlı olduğu, özel mülklere serbestlik tanınan ve özgür bir toplumda değil, yeni bir sosyal yapı kurma endişesindeki devlet gücü tarafından ortaya çıkarılmıştır. Her ne kadar Sovyetler Birliği döneminde devlet, Kırgız edebiyatını ve bu edebiyat dâhilinde eserler veren yazarları her

açıdan desteklemişse de bu destekle beraber edebiyat üzerinde daimî olarak nitelendirilebilecek bir sansür baskısı da oluşturmuş ve Kırgız edebiyatı Sovyet hükümetlerinin açtığı kampanyaların propagandasını yapan siyasî bir organ olarak kullanılmıştır. Bu yüzden edebiyatımız, Sovyetler Birliği yıkılana kadar dış dünyadan habersiz kalmıştır. Bu kapalılığın ve sansürün sonucunda ise sosyal yapının, hayallerin, arzuların kısacası hayat gerçekliğinin aynası olmaktan uzak kalan Kırgız edebiyatı, propaganda aracı hâline dönüşmüş, partinin siyasî görüşlerini ve ideolojisini yansıtan bağımlı bir edebiyat hâline gelmiştir (Cigitov, 2006, s. 10).

Cigitov'un belirttiği gibi “yeni bir sosyal yapı kurma endişesindeki” Sovyet hükümeti başta edebiyat ve sanat olmak üzere sosyal yaşamın her alanında propaganda faaliyetlerini ciddi şekilde yürüterek varlığını sağlam bir zemine oturtmak ister. Bu nedenle I. Dünya savaşından hemen sonra hiç vakit kaybetmeyerek Bişkek’te o zamanki adıyla Pişpek’te *Özgürlük* adıyla bir müzik-tiyatro kulübünü kurarak çalışmalarına başlamıştır. Repertuarları dâhilinde yerli ve yabancı yazarların çeşitli oyunlarını sergilemeye başlayan bu kulübün asıl görevi “resmi ideolojinin propagandasını yapmak” tır (Abdirazakov, 1994, s. 211). Her ne kadar profesyonel bir kadrosu ve milli bir dramaturgisi olmasa da tiyatro alanında birbiri ardına açılan kurslar, kurulan kulüpler Kırgız Bölge Komitesi Yüksek Komünist Partisi tarafından tiyatronun siyasî açıdan devlet tarafından desteklendiğinin bir göstergesidir.

11 Ekim 1926’da Kırgız Bölge Komitesi Yüksek Komünist Partisi Propaganda bölümünün, Milli Stüdyoyu eğitim öğretim merkezi haline getirmenin yanı sıra müstakil bir tiyatro ekibi kurması ve 7 Kasım 1930’da da bu stüdyonun gayretleriyle Kırgız Devlet Tiyatrosu’nun kurulması (Baygazyev, 2002, s. 245) tiyatronun mevcut cumhuriyetin toplumsal ve siyasî hayatına faal bir şekilde etki etmeye başladığını göstermektedir.

Toplumda kendi görüşlerine uygun atmosfer yaratmak, toplumsal ortamı kendi görüşlerine paralel doğrultuda değiştirebilmek, kamuoyunun gözünde pozitif (olumlu) bir izlenim oluşturmak, popülerliğini artırmak ve halkın sempatisini kazanmak için tiyatroya ihtiyaç duyan SSCB, oluşturabildiği kamuoyu gücü sayesinde ya da arkasına kamuoyunun desteğini alabildiği ölçüde varlığını sürdürebileceğinin farkındadır. Bu bilinç çerçevesinde Sovyetler Birliği aldığı çeşitli kararlarla hem mevcudiyetini korumaya ve taraftar toplamaya çalışmış hem de tiyatronun adım adım gelişmesine ve bu alanda pek çok önemli ismin yetişmesine ön ayak olmuştur (Çelik, 2014a, s. 188).

**Kırgız Tiyatrosunda Kadınların Temel Sorunlarını Merkeze Alan Tiyatro
Oyunlarındaki Kadın Tipleri
(1920-1990)**

Kadın ve edebiyat kavramlarının bir arada kullanılmaya başlaması XIX. yüzyıldaki kadın hareketlerine dayanır (Gündoğan, 2008, s. 27). XVIII. yüzyıla değin kadının yerinin evi, salt ev işlerinin olduğunu ve yaşam alanına ev odaklı olması gerektiğine ilişkin görüş ilk kez 1845'te Margaret Fuller tarafından yazılan "Woman in Nineteenth Century" (On Dokuzuncu Yüzyılda Kadın) eseriyle kırılarak kadının belirlenmiş sınırlarının dışına çıkılmasına olanak sağlamıştır. Fuller'in bu kitabı kadın imajı konusunda yeni açılımlar sağlamış ve XX.yüzyılda ayrı bir kadın kültürünü savunanlar için kaynak metin olma işlevi görmüştür. Kadın hareketinin ivme kazanması edebiyatta kadın imgesinin, eğretileme olarak kadının, kadın motif ve temalarının, kadın yaratıcılığının incelenmesine (Parla, 2004, s. 23) bu süreçten sonra başlamıştır.

Kadının sosyal hayatta var olması ve özgürleşmesi sorunu Marksist-Leninist ideolojide de önemli yer tutmaktadır. Bir toplumun gelişmesi ve kalkınması o toplumun kadına verdiği değerle ölçülmektedir. Bir başka deyişle, kadının toplumsal gelişimi, bir toplumun gelişmişlik düzeyine ışık tutan en önemli ölçütlerden biridir. Bu sebeple Lenin de Marks'ın görüşlerine uygun olarak kadın sorununu acilen çözülmesi gereken bir sorun olarak görmüştür. O, 1917 Ekim Devrimi ile birlikte Rusya'da değişen her şey gibi 'kadın'ın da değişmesi, eski dönemde 'kapatıldığı kafesten' Ekim Devrimi ile kurtarılması ve sisteme uygun olarak dönüştürülmesi için köklü değişiklikler yapmıştır (Kınacı, 2017, s. 19-20). Bu değişiklikler Sovyet Hükümeti'nin merkezi Rusya'dan dalga dalga egemenliği altındaki diğer halklara da yayılmış, alınan kararlar pratikte sanat ve edebiyat aracılığıyla Sovyet toplumuna uygulanmıştır. Bu uygulama alanlarından biri de hiç şüphesiz Kırgız tiyatrosu olmuştur.

Kırgız tiyatrosunda kadının farkına varılması ve kadın sorunlarının incelenmesi Kırgız tiyatrosunun doğuş zamanlarıyla paralel bir seyir izlemektedir. Toplumsal formasyonu biçimlendiren siyasi ideolojinin ve bu bağlamdaki örgütlemenin bir yansıması olarak verilen ilk eserlerde yazarlar ilk olarak Kırgız kadının toplumdaki sosyal statüsüne ve sahip olduğu problemlere yer vermiştir. Nitekim Kırgız tiyatrosunun profesyonel anlamda ilk milli draması olarak kabul edilen ve 1927 yılında Kırgız yazar Moldogazı Tokobayev tarafından yazılan *Kaygılıu Kakey* (Kaygılı Kakey) adlı piyeste, Ekim Devrimi'ne kadarki Kırgız halkının hayatında var olan toplumsal problemlere değinilmiş; genç kızların başlık parası uğruna genelde varlıklı ve yaşlı insanlar ile evlendirilmeye mecbur olmaları konu edinilmiştir (Çelik,

2014a, s. 10). Piyeste, kadının sosyal hayatının dışında tutulmasına ve bir meta gibi alınıp satılmasına yapılan açık bir eleştiri söz konusudur. Dram türündeki oyunda halkın aşına olduğu bu durum başarılı şekilde işlenmiş, Ömürkul ve Kakey'in yaşam mücadelesinde sergiledikleri karakteristik özellikler tüm gerçekçiliğiyle sahneye taşınmıştır. Ancak eser kahramanların konuşma özelliklerinin yeterli seviyede işlenmemesi gibi teknik açılardan kusurludur. Öyle olsa da *Kaygılıu Kakey* piyesi ilk drama olması ve Kırgız kadının sosyal problemini bir tiyatro eserinde işleme bakımından Kırgız tiyatrosu için önem arz etmektedir. Bu piyeste Kakey, erkek egemen bir toplumda ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören, daha açık bir deyişle, aile ve ev işleri arasındaki kısır döngüde kaderine boyun eğerek bir meta olarak alınıp satılan “toplumda pasif ve arka planda çalışan kadın tipinin” örneğini ortaya koymaktadır. *Kaygılıu Kakey* piyesi bir anlamda Lenin'in ‘kafesteki kadın’ betimlemesinin Kırgız tiyatrosundaki izdüşümüdür, denilebilir. Moldogazı Tokobayev, bu piyesiyle hem Kırgız kadının genel durumunu gözler önüne sermiş hem de Kırgız tiyatrosundaki kadın imajlarının ilkinin başarılı bir şekilde oluşturmuştur.

Kaygılıu Kakey'den hemen sonra 1928'de Kasımalı Cantöşev tarafından yazılan *Karaçaç* (Karasaç) piyesi de Kırgız Ekim Devrimi'nden önceki Kırgız kadınlarının sosyal durumunu ve sınıf çatışmalarını geniş bir şekilde ele almaktadır (Artıkbayev, 2013, s. 119). Konu bakımından *Kaygılıu Kakey*'le benzerlikler gösteren *Karaçaç* piyesi, olaylar ve amaçların daha net biçiminde ortaya konması ve kahramanların bireysel olarak kendilerinin gerçekleştirmeye çalışmalarıyla *Kaygılıu Kakey*'den ayrılmaktadır.

Eserde sevdiği kız Karaçaç'ı kurtarmak isteyen Akmat'ın yaptığı mücadele ve gözüpekliği işlenir. Öyle ki Akmat sevdiği kız Karaçaç'ın uğruna evlendirileceği zengin beyin yardımcısını öldürmeyi bile göze alır. Akmat'a kaçması için yardım eden Sergey'in konuşmaları ve tavırları Akmat'ın sınıfsal duygularını güçlendirirken ona eşitlik namına yeni umutlar aşılar. Piyeste Karaçaç da ön planda tutulur. Kendi hayatı ve özgürlüğü için kararlarını kendisi verir. Aile ve toplum baskısını dikkate almaz. Bu piyes aracılığıyla yazar “sosyal hayat şartlarının değişmesine paralel olarak pasiflikten aktif duruma geçen” ve yavaş yavaş hayata karışan, kendi kararlarını kendi alan ve bunun için de canını vermektense geri durmayan kadın tipine hayat verir. Böylelikle gerçek anlamda sosyal hayatta Ekim Devrimi'nin yarattığı zeminde usul usul hayata karışmaya ve kendini göstermeye başlayan Kırgız kadını Kırgız tiyatrosunda da yansımasını bulur.

Piyes oynandığı dönemlerde oldukça başarılı bulunur. Topluluk, 1930 yılında bu piyesle ilk kez yurt dışına çıkma şansı kazanır. Eser, Taşkent, Semerkant ve Buhara gibi şehirlerde izleyicilerle buluşur.

Sıdık Karaçev'in 1928 yılında kaleme aldığı *Tendik Colunda* (Eşitlik Yolunda) ve *Töraga Zeynep* (Muhtar Zeynep) ile Ş. Kökünov'un *Tap Colunda* (Sınıf Yolunda) piyesleri ise Ekim Devrimi'nden sonra Kırgızistan'da olup biten yenilikler, değişimler ve halkın durumunu, özellikle fakirlerin ve bunların arasındaki kadınların sınıf duygularının uyanıp yeni hayatın kadınlara verdiği hakları kullanmak için mücadele ettiklerini göstermeye çalışan diğer önemli eserlerdir (Artıkbayev, 2013, s. 120).

Tendik Colunda piyesinde çatışma bir baba ile oğlu arasında gerçekleşirken çatışmayı oluşturan unsur evlendirilmek istenilen evin kızı Canarkan'dır. Kız kardeşinin zorla evlendirilmesine karşı çıkan Satkın ile babasının kavgasına tanık olan izleyici, Canarkan üzerinden bir kez daha bu geleneğin eleştirisine tanık olur. Canarkan bir anlamda Kakey'in ve Karaçaç'ın kaderiyle ortak bir kader paylaşmaktadır. Ancak onlardan farklı olarak kaderine boyun eğmeme noktasında bir aile üyesinden –öz kardeşinden- destek görmektedir. Satkın Taşkent'te okumakta ve yeni döneme göre eğitim almaktadır. Sovyetler Birliği ile meydana gelen değişiklikleri yakından görme şansına sahip olmuştur ve öğrendiklerini kız kardeşine de aşılamıştır. Kadın-erkek eşitsizliğine odaklanan eserde, annesi Zulayka ile girdikleri tartışmada Canarkan yeni gelen devirle birlikte haklarını çok iyi öğrendiğini ve ailesinin evlenmesini istediği kişi ile kesinlikle evlenmeyeceğini açıkça söyler (Göz, 2020b, s. 72). Kardeşi Satkın'ın da desteği, Ekim Devrimi'nin getirdiği eşitlik kavramının sadece kadınlar arasında değil, genç erkekler üzerinde de etkili olduğunu gözler önüne sermektedir. Öyle ki bu etkiyle Satkın da kızkardeşi için babasının karşısına çıkabilmiş ve onun için kavga etmiştir.

Sıdık Karaçev, üç perde on yedi sahneden oluşan *Töraga Zeynep* piyesinde ise, Zeynep isimli bir gelinin köyde muhtar olmasını ancak bu muhtar olma sürecinin bir kadın olarak zorlu bir süreci kapsadığını göstermek istemektedir. Sınıfsal zıtlıkların üzerine kurulmuş olan oyunda Zeynep'in temsil ettiği misyon önemlidir. Zeynep, şehirde iki sene eğitim almış, az da olsa kadınlar derneğinde çalışmış, zeki bir gelindir. Dramaturg burada Kırgız halkı için henüz çok yeni olan “okumuş kadın” tipini oluşturma çabasıdadır. *Töraga Zeynep* piyesine kadar kadın sorunları üzerinde durulmuşsa da bu eserlerdeki kadınlar genel anlamda pasif karakterlerdir. Hayata karışmaları için bir erkeğin varlığına ya da korunmasına ihtiyaçları vardır. Ancak Zeynep karakteri kendinden sonraki piyeslerdeki kadın karakterlerin daha aktif olmasının önünü açmış olmakla birlikte yeni bir kadın tipinin oluşmasına da

öncülük etmiştir. Öte yandan dramaturg piyesinde kadınlara verilen okuma hakkına vurgu yapmış, Sovyetlerin kadınlara tanıdığı bu hakla sosyal hayattaki yerinin giderek değiştiğinin altını çizmiştir.

Yazarların eserlerinde giderek daha fazla kadın sorunlarına yer vermesi, bir yandan da ideolojiye uygun söylemlerde bulunması hiç şüphesiz Sovyet Hükümeti'nin de temel amacına hizmet etmiştir. Hükümet, bu memnuniyeti tiyatroya ve genel anlamda sanata ve dâhi sanatçıya önem vererek, onu maddi-manevi destekleyerek göstermiştir. Toplum, uzun yıllar süren çarlık rejiminin olumsuz etkilerini sanat aracılığıyla sağaltma yoluna gitmiş; Ekim Devrimi'ni ve sonrasında gelen radikal değişimleri sanat aracılığıyla daha kolay kabul etmiştir.

1930'lu yıllar Kırgız tiyatrosu için tiyatro metinlerinin kitap olarak yayımlanmaya başladığı yıllardır. Yayımlanan ilk drama eserlerinden olan Kubançbek Malikov'un 1931 yılında yazdığı *Tendik Kurmanı* (Eşitlik Kurbanı) adlı piyeste işlenen konulardan biri de Ekim Devrimi'nin kadınlara eşitlik getirmesidir. Dört yıllık evli olan Ayna isimli gelinin başkente gelip eğitim almak istemesi piyesin ana omurgasını oluşturmaktadır. Zeynep ile yaratılan okumuş kadın tipi Ayna adlı gelinin karakterinde "ideal kadın" tipine dönüştürülmüştür. Ayna'nın kararlılığı ve çabaları piyeste ayrıntılı bir şekilde ele alınarak ideal kadın tipi güçlendirilmek istenmiştir. Piyes, geleneksel aile-kadın bakışının modernleşmeye başladığı bu dönemlerde, eğitim alma hakkının savunulmasıyla kadının aile ve toplum içerisindeki seviyesinin yükseltilmesine de hizmet etmiştir.

Öte taraftan *Toplumlaştırma Dönemi* olarak adlandırılan 1930'lu yıllarda döneme damgasını vuran en büyük olaylar sınıf mücadeleleridir. Toplumda büyük huzursuzluğa yol açan bu sınıf mücadelelerini göstermek amacıyla Cusup Bökönbayev tarafından 1939'da yazılan *Kargaşa* (Kargaşa) adlı piyeste, piyesin başkahramanı Ayrımkın adlı zeki, akıllı, uyanık bir gelinin yeniden düzenlenen kolhozlarda kadınların çalışmasını örgütlemesi işlenir. Toplumsallaşmaya karşı çıkanlar onu ortadan kaldırmak amacıyla başka bir erkekle ilişkisi olduğu iftirasını yayarlar, ancak kocası düşmanlarının bu iftiralarına inanmaz. Eserde Ayrımkın üzerinden kadın-erkek eşitliği, kadınların toplumsal hayattaki rolü ve önemine vurgu yapılır. Bu dönemin öne çıkan eserlerinden biri de Kasım Tınıstanov'un kaleme aldığı *Akademiya Geceleri* adlı piyesler serisidir. O dönem yazdığı diğer eserler nedeniyle ağır eleştirilere maruz kalan Kasım Tınıstanov kendini Parti ve halkın gözünde temizleyebilmek için (Göz, 2020a, s. 45) bu piyesler serisini yazmıştır. Bu piyeslerden günümüze ulaşanlar arasında *Şabdan* ve *Gözü Görenler* adlı bölümlerde din adamlarının dini kendi çıkarları için

kullanması, zengin toprak ağalarının fakir halkı acımasızca sömürmesi ve kadın erkek eşitliği temaları (Göz, 2020a, s.46) işlenir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelen 1940'lı yıllarda -tüm Sovyet coğrafyasında olduğu gibi-Kırgız tiyatrosunda da aktüel konu elbette savaştır. Yazarlar piyeslerinde cephedeki askerlerin kahramanlıklarını ve cephe gerisindeki hayatları sahneye taşımaya çalışmışlardır. Bu dönemin tiyatrosunda kadın, cephe gerisinde devam eden hayatın başkahramanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemin şartları, kadının toplumsal ve dışa dönük bir kimlik kazanmasına zemin hazırlarken erkeğe verilen tüm toplumsal rolleri üstlenmesini de zorunlu kılmıştır. Tüm erkeklerin savaşa gitmesiyle geride kalan çocuklara hem analık hem babalık yapan aynı zamanda sosyal hayatın her alanında çalışmak zorunda kalan “çilekeş bir o kadar da özverili kadın” tipleri işte bu dönemde yaratılmıştır. Bu dönemin piyesleri arasında şair Alıkul Osmonov tarafından kaleme alınan *Mahabat* adlı piyes öne çıkmaktadır.

Alıkul Osmonov'un *Mahabat* (Muhabbet) adlı piyesinde, temel ekseninde Sovyet gençlerinin savaş dönemindeki aşk duyguları işlenmiştir. Piyeste, Mahabat adlı delikanlının savaşa gitmesiyle zor zamanlar geçiren Çıpar'ın hayat hikayesi anlatılmaktadır. Çıpar, yeni doğmuş bebeğiyle bir taraftan yoksullukla bir taraftan da kendisinden faydalanmak isteyenlerle mücadele etmektedir. Cephe arkasındaki sosyal hayatın tüm zorluklarını bir kadın olarak göğüsleyen Çıpar hem çilekeş hem de özverili kadın tipinin başarılı bir örneğini sergilemektedir. Dramaturg, Çıpar'ı “gerçek aşkın, sadakatin ve güçlü kadın”ın simgesi olarak da okuyucunun beğenisine sunmuştur.

Kırgız edebiyatında insanın iç dünyasının derinden incelenip araştırılması, hayatın gerçeklerinin ve yeni yönlerinin sanat aracılığıyla yansıtılması 60'lı-80'li yıllarda sadece nazım ve nesirde değil, tiyatrodaki ivme kazanmıştır. Altmışlı yılların sonunda Kırgız Yazarlar Birliği, tiyatro ile ilgili bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu edebiyat tarihinde Kırgız tiyatrosu için yapılan ilk toplantıdır. Bu toplantıda, *ortaya konulacak eserlerin insan psikolojisini derinden incelemesi gerektiği* fikri ortaya atılmıştır (Artıkbayev, 2004, s. 342). Bu nedenle bu yıllarda verilen eserlerin genel özelliklerinin başında karakterlerin iç dünyasını yansıtma çabaları gelmektedir. Bundan başka iç monologlar, duygu değişimlerinin jest ve mimiklerle gösterilmesi de bu dönem eserlerinin diğer özelliklerindedir.

İç dünyayı yansıtma ve onu her yönüyle ele alma noktasında dönemin en önemli ismi hiç şüphesiz Cengiz Aytmatov'dur. Kaleminden değerlerin korunduğu bir dünya tasarlamak için kullanan Aytmatov'un türü ne olursa olsun eserlerinde ustalıklarla işlediği konular Kırgız

insanının yaşamının küçük birer aynası olarak tüm dünya okurlarının aklına ve yüreğine sunulmuştur. Onun *Betme-Bet* (Yüzyüze), *Camiyla* (Cemile), *Samançının Colu* (Toprak Ana) gibi uzun hikayeleri peş peşe sahneleştirilmiş, filme alınmış, Kırgız halkının tiyatro ve sinema kültürüne yeni ufuklar getirmiştir.

Samançının Colu temsilinde üç oğlunu ve eşini savaşta kaybeden ancak yine de yaşama küsmeyen, kendini halkına adanmış fedakar Tolgonay'ın portresi çizilmiştir. Sabahtan akşama kadar halkıyla birlikte kolhozlarda çalışan Tolgonay'ın korktuğu şey, yoksulluk ya da ölüm değildir, yalnızlıktır. Aytmatov, Tolgonay'ın karakterinde savaşın zorluklarını gören insanların çeşitli amaçlar uğruna hayata tutunma çabasını göstermeye çalışmış, çilekeş bir o kadar da özverili kadın tipine bir de vatanseverlik duygusu ekleyerek vatansever kadın tipinin ideal örneğini ortaya koymuştur. Tolgonay Ana'nın vatanseverliği kolхозlardaki çalışkanlığı, tüm kötü ve olumsuz olaylar karşısında bile halkını, cephedeki askerleri düşünerek yıkılmayıp dimdik duruşuyla verilmiştir. Kendi acısını içine gömen, vatani için ilerlemiş yaşına aldırmadan kolhozlarda çalışan Tolgonay Ana, Sovyetlerin tam anlamıyla yaratmak istediği kadın tipidir aslında. Hem vefakar hem cefakar hem çalışkan hem de vatansever ... Bütün bu vasıflar Aytmatov'un kaleminden çıkan bu karakterde bütünleşmiştir. Aytmatov, Tolgonay karakterine bir de Kırgız halkının bilgeliğini eklemiştir. Piyes boyunca Tolgonay, diğer özellikleriyle birlikte bilgeliğiyle de göz doldurmaktadır. Halkını her şeyden ileri tutması, her meseleyi enine boyuna düşünerekele alması, gelini Aliman ve torunu için yaptıkları vb.gibi Kırgız halkı için bir nevi aksakallık³ yaptığının göstergesidir. Öyle ki Tolgonay karakteri, bugün Aytmatov'un okunduğu topraklarda usta bir yazar olarak kabul görmesini sağlayan en çarpıcı karakterlerdendir. Ancak onun bu çarpıcılığını tek başına bütün bu vasıfları taşıyor olmasından ileri geldiğini söylemek de yeterli değildir. Aytmatov, Tolgonay Ana'nın şahsında İkinci Dünya Savaşı'nın acılarını, hezeyanlarını, umutlarını ve mücadelesini ortaya koymuş, yaptığı psikolojik tahlillerle o dönem insanının sesi olmuştur.

Vatansever kadın tipi o dönem pek çok piyeste işlenmiştir. Bu anlamda öne çıkanlardan biri de Kubanıçbek Malikov ile Asankul Kuttubayev'in birlikte yazdıkları *Cañıl* (Canıl) piyesidir. Piyeste, Canıl karakteri kadın-erkek eşitliğini ve kadınlara haklarının verilmesi gerektiğini savunan ateşli bir vatansever olarak gösterilmiştir.

Kırgız tiyatrosu için ölümsüz eserler yaratan, günümüzde bile hâlâ eserleri sahnelenen -C. Aytmatov'dan sonra- ikinci isim Toktobolot Abdumomunov'dur. *Karkıralar Kayıkanda* (Kırlangıçlar Döndüğünde) adlı piyesinde insanın iç dünyasının temizliği ve saflığı Nurgül

³Halkın önde gelen yaşlısı, ak saçlısı, bilge kişi.

karakteri üzerinden işlenmiştir. Kocasını için elinden gelen herşeyi yapmaya hazır olan Nurgül, kazandığı her kuruşu kocası Bayterek'in üniversiteyi kazanıp okuması için harcar, ancak Bayterek şehirde tanıştığı bir başka kadın için Nurgül'ü terk eder. Piyes boyunca seyirci herşeye rağmen kocasına sadık olan günahsız Nurgül karakteriyle kâh ağlar kâh güler. Nurgül, burada "güçlü ve sadık kadın" tipine hayat verir.

Ş. Sadıbakasov'un *Ak Boz At* (Ak Boz At) ve *Kerme-Too* (Kerme Dağ) eserleri de dönemin önemli eserleri arasındadır. *Ak Boz At* piyesinin ana konusu, vatani Cungarlı düşmanlardan korumaktır. *Kerme-Too* piyesinin konusu ise özellikle Narın, At Başı, Toguz Toro bölgelerinde yaşayan Kırgızların Hokand Hanlığı'nın sömürgesinden kurtulma çabası ve Çin hükümetine bağlanmamak için verdiği mücadelelerdir. Her iki eserde de baba ocağını kutsal görme, vatani sevmeye ve onu düşmanlardan koruma meseleleri ele alınır. İdeolojik ve içerik bakımından birbirinin devamı ve tamamlayıcısı olan bu eserlerde de vatani için elinden gelen herşeyi yapan "vatansever, bilge ana" tipi ön plandadır. Hanlıkların kaderi Malika-ayar ve Kutuke Apa adlı iki kadının/ananın elindedir. Onların stratejik adımları ile halkları ya kurtulacak ya da boyunduruk altına girecektir.

Aynı dönemde Nasirdin Baytemirov, o dönemlerde kolhozun kuruluşuna itiraz eden basmacılarla (isyancılarla) mücadele eden ilk Kırgız kadını Urkuya Saliyeva'nın hayatını inceleyip ilk önce *Tarih Estetiği* adlı romanı sonra da *Urkuya* adlı piyesi yazar. Bu piyeste kadının da erkek kadar toplum meseleleri ile ilgilendiğini ve gerektiğinde vatani için canını bile feda etmekten kaçınmayacağını altı çizilir.

Beksultan Cakiyev'in *Coluşuu* (Buluşma) piyesinde aile meselesi üzerinden "kıskanç-fesat kadın tipi"ne sosyal bir eleştiri yapılır. Birbirlerini severek evlenen Ayım ile Şeyşe'nin aşkını ve mutluluğunu kıskanan yengeleri, Ayım'ın kısır olduğu iftirasını ortaya atarak ayrılmalarına neden olurlar, ancak ne olursa olsun fesat yengelerine karşın Ayım'ın sevecenliği ve masumiyeti kazanan taraf olur.

Dramaturg Bakı Ömüraliyev'in seksenli yılların başında sahnelenen *Cüz Katın* (Yüz Kadın) isimli tiyatro oyunu, İkinci Dünya Savaşı döneminde Bişkek-Oş arasındaki telefon bağlantısı arıza yapınca bu arızayı gidermek için görevlendirilen yüz kadın personelin çalışmasını konu edinir. Eserde erkeklerin hemen hepsinin savaşa gitmesinden dolayı erkeklerin yapacağı işleri o günlerde kadınların yapması Ömüraliyev tarafından başarıyla işlenir. Farklı karakter özelliklerine sahip yüz kadının birbirleriyle olan ilişkileri, yaşam standartları, özelemleri, arzu-istekleri çeşitli açılardan sahneye taşınmış olur.

Seksenli yılların sonları doksanlı yılların başları Kırgız tiyatrosu için gelişmenin devam ettiği yıllardır. Kırgız dram eserlerinin kitaplaştırılarak seri halinde basılması bu yıllara rastlamaktadır. Bunlara Toktobolot Abdumomunov'un *Piyesalar* (Piyesler), Murza Gaparov'un *Künöstüü Ara* (Güneşli Aral), Mar Bayciyev'in *Ar Bir Üydö Mayram* (Her Evde Bayram) adlı kitapları örnek gösterilebilir.

'Yeniden yapılandırma ve açık konuşma siyaseti' olarak nitelendirilen doksanlı yılların başı siyasi açıdan Sovyetler Birliğinin dağılmaya başladığı yıllardır. Nihayet 1990 yılında Sovyetlerin dağılıp hemen ardından 1991'de Kırgızistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi Kırgızların siyasi ve sosyal hayatını derinden etkilemiştir. Bu Etkilenme edebiyat ve sanat alanında da yansımaları bulmuştur. Genel olarak sanatçıların üzerindeki sansürün artık kalkmış olması sanatçıların fikirlerini-düşüncelerini saklamadan; başka bir deyişle, hayallerini, daha açık, daha net, dolandırmadan veya fazla mecazlara, sembollere, alegorilere başvurmadan ortaya koymalarına zemin hazırlamıştır. Ancak öte yandan yeni kurulan bağımsız devlet siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan kriz yaşadığından edebiyat ve sanat alanında sanatçılara maddi desteğini oldukça kıstırarak, deyim yerindeyse elini çekmiştir. Bu durum Sovyetler Dönemi'nde geçimini sanatçı kimliğiyle sağlayan sanatçıları -başta şair ve yazarları- olumsuz etkilemiştir, sanatçılar, geçim derdine düşmüştür. Bu durum hiç şüphesiz yazılan eserlerin sayısında da niteliklerinde de azalmasına sebebiyet vermiştir. Buna bir de eserlerin basım masrafları eklenince yayımlanan eser sayısı iyice düşmüştür.

Sonuç

Kırgız tiyatrosunda kadının varoluş macerasının ele alındığı bu çalışmada, 1920'li yıllardan 1990'lı yıllara kadar belli başlı oyunlar ele alınmış ve görülmüştür ki Kırgız edebiyatının her merhalesinde Kırgız tiyatrosu da Kırgız nazım ve nesri gibi dönemin şartlarını, toplumsal olay ve meselelerini ele almıştır. Bununla birlikte sanatçılar tarafından eserlerde belli başlı kadın tipleri oluşturulmuştur. Bu Tipler yaşanan toplumsal dönüşümlere paralel bir seyir izlemiştir. Bunda hiç şüphesiz Ekim Devrimi'yle Sovyetler Birliği'ne giren Kırgız toplumunun üzerindeki sosyalist ideolojinin etkisi büyüktür. Sovyetler Birliği'nin kadına ve onun toplumdaki rolüne verdiği değerin edebiyatta da işlenmesi konusundaki dikteleri Kırgız tiyatrosunda karşılığını bulmuş, yazarlar daha ilk piyeslerden itibaren Kırgız kadınlarının gündelik hayatta var olan sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel sorunlarına yer vermişlerdir. Kırgız kadını pasif bir karakterden aktif, toplumda önemli görevler ve sorumluluklar yüklenen bireyler hâline gelmiştir.

1920-1990 (bağımsızlık yılına kadar) yılları arasında genel bir değerlendirme yapıldığında Kırgız tiyatrosunda/metinlerinde yazarlar/dramaturglar tarafından yaratılan belli başlı eserlerde kadın tiplerinin oluşturduğu doku şu şekilde özetlenebilir:

1920’li yıllarda aile ve ev işleri arasındaki kısır döngüsüne ve kaderine boyun eğerek bir meta olarak alınıp satılan toplumda pasif ve arka planda çalışan kadın,

1930’lu yıllarda daha önceki pasif kadın imajından sıyrılarak sosyal hayatta daha etkin bir kimliğe bürünen önce okumuş, sonra da ideal kadın,

Aynı yılların sonlarına doğru, uyanık akıllı, kolхозlarda çalışan ve işçi sınıfını temsil eden emekçi kadın,

1940’lı yıllarda savaş ekseninde cephe gerisinde kalan hayatın başkahramanı çilekeş, özverili ve güçlü kadın ile ne olursa olsun kocasına ve yuvasına sadık olan kadın,

1950’li yıllarda savaşta erkeğiyle birlikte mücadele eden vatansever kadın,

1960’lı yıllarda kadın-erkek eşitliği ile kadınlara bir takım haklar verilmesi gerektiğini savunan, yine emekçi ve vatansever, bilgekadın,

1970’li yıllarda modernleşen hayat sürecinde çeşitli değerlerini kaybeden ekonomik özgürlüğe sahip olmakla birlikte yalnız kadın,

1980’li yıllara gelindiğinde ise modern ama daha bireyci, sovyetlerle kendine yüklenen pek çok vasıftan zamanla uzaklaşan kadın imajları üzerinde durulmuştur.

Görülen o ki Kırgız tiyatrosunda kadın meselesi her dönem güncelliğini korumayı başarmıştır. Dönemin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel şartlarına paralel olarak değişen fiziki ve psikolojik hâlleriyle kadınlar, Kırgız tiyatrosunun temel meselelerinden biri olmuştur. Çalışmada, piyesler aracılığıyla Kırgız kadınının geçirdiği süreçler ve onun bu süreçlerdeki çoğul kimlikleri ortaya konmuştur İlk eserlerden itibaren Ekim Devrimi’nin kadınlara getirdiği hak ve özgürlüklere yer veren sanatçılar, kadınların toplumsal rollerinde Sovyetlerin etkisine daima vurgu yapmıştır. Bununla birlikte yazarlar/dramaturglar tarafından piyeslerin arka planında 1917 Ekim Devrimi’yle başlayan eğitim almış, hayatın her alanında var olan, erkeklerle eşit haklara sahip “emekçi sovyet kadın kimliği” nin yıldan yıla geliştirilerek inşa edildiği de gözler önüne serilmiştir.

Cinsel ve toplumsal kimliğinin ön plana çıkmasıyla kendini daha iyi ifade etme şansı bulan kadın, Kırgız tiyatrosu için büyük bir paradokstur aslında. Çünkü kadın, kadın kimliği ve sorunları üzerine yazılan bütün tiyatro eserleri erkek yazarlar ya da erkek dramaturglar tarafından ele alınmıştır. Bağımsızlık yıllarına kadar görüldüğü gibi öne çıkan hiçbir kadın

oyun yazarı tespit edilememiştir. Metinde var olan kadın kimliğini sahneye taşıyan kadın oyuncular dışında, Kırgız kadını kendini ifade etmekte pek kalem oynatmamış, sadece seyirci olarak tiyatrodaki, okur olarak da kitap başında olmayı tercih etmiştir.

Kaynakça

- Abdirazakov, A. (1994). *Azırkı Kırgız Dramaturgiyası (Okuu Kuralı)*. Bişkek: Kırgız Respublikasının Bilim Berüü Ministirligi; Kırgız Mamlekettik Uluttuk Universiteti.
- Artıkbayev, K. (2004). *XX kılımdağı kırgız adabiyatının tarihi: cogorku okuu caylarına "filologiya" adistigi boyunca okup catkan studentter için okuu kitebi*. Bişkek: Mektep Basması.
- Artıkbayev, K. (2013). *XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi*. (M. Dıykanbayeva, Çev.). (1. Baskı). Ankara: Bengü Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi: 2004).
- Baygaziev, S. (2002). *XX kılımdağı kırgız dramaturgiyasının tarihi 1 (20-50-Cıldar)*: Monografi-Ders Kitabı, Bişkek.
- Cigitov, S. (2006). Çağdaş Kırgız Edebiyatına Dair. (K. Göz, Çev.). *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 7-20, Ankara. (Orijinal çalışma basım tarihi: 1984).
- Çelik, G. (2014a). *Kırgız Dramaturgiyası Cana Sultan Rayev* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek.
- Çelik, G. (2014b). *SSCB Dönemi Kırgız Toplumunun İnşasında Stratejik Bir Araç Olarak Tiyatro*. Sözlü sunum, III. Uluslararası İletişim Sempozyumu-Stratejik İletişim Yönetimi, 5-7 Haziran, Bişkek.
- Göz, K. (2020a). Kasım Tınıstanov, Hayatının Son Yılları ve İdam Edilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, (36), 39-73.
- Göz, K. (2020b). Kırgız Yazar Sıdık Karaçev'in Edebî-Kültürel Faaliyetleri ve Mensur Eserlerine Bir Bakış. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (50), 61-77.
- Gündoğan, D. (2008). Kurmaca Yazın ve Kadın. *Hece Dergisi*, (136), 27-34.
- Kınacı, C. (2017). *Kazak Tiyatrosunda Kadın Meselesi* (1. Baskı). Ankara: Bengü Yayınları.
- Nutku, Ö. (2001). *Dram Sanatı (Tiyatroya Giriş)*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Parla, J. (2004). Tarihçem Kabusumdur! Kadın Romancılar da Rüya, Kabus, Oda, Yazı. S. Irzık ve J. Parla (Der.), *Kadınlar Dile: Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, içinde (s. 179-200). İstanbul: İletişim Yayınları.

İklim Politika Belgelerinde İklim Dostu Kentler ve Dirençlilik Stratejileri¹

Hicran HAMZA ÇELİKİYAY², Hülya KÜÇÜK BAYRAKTAR³

Öz

Son dönemde dünyanın karşı karşıya kaldığı küresel sorunların çözümünde kentlerin kilit rol oynadığı görülmektedir. İklim değişikliği, küresel çözüm arayışlarının yoğunlaştığı ve kentlerin aktif rolünün beklendiği en önemli sorunlardan biridir. Ulus üstü ve uluslararası kuruluşlarca hazırlanan belgelerde önerilen strateji ve politikaların çoğunlukla kentlerde uygulanacağı öngörülmekte, bu bağlamda kent yönetimlerine önemli rol verilmektedir. İklim dostu kentler ve politikaları gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Birleşmiş Milletler “Gündem 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA)” ve “İklim Eylem Planı 2020-2030” başlığıyla strateji belgeleri yayınlamıştır. Türkiye ise İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2011–2023) ile 2019–2023 dönemi Stratejik Planı’nı yayınlamıştır. Bu çalışmada, iklim dostu kentler odağında ilgili politika belgelerinin iklim değişikliği ile mücadele stratejileri incelenmiş, kentler için belirlenen uluslararası hedeflerle ulusal belgelerdeki hedefler karşılaştırmalı olarak ortaya konulmuştur. Türkiye kentleri için iklim değişikliği ile mücadelede geleceğe yönelik yol haritasının ortaya konulması hedeflenmiştir.

Climate Friendly Cities and Resilience Strategies in Climate Policy Papers

Abstract

Cities are important in reaching solutions to global problems. One of the most significant issues where cities are expected to play a proactive role is growing more urgent is climate change. Urban authorities are given a significant role in this context since it is anticipated that the policies outlined in the documents developed by international organizations would be implemented primarily in urban areas. Climate-friendly policies are becoming more critical. The United Nations has published strategy documents “Sustainable Development Goals (SDGs)” and “Climate Action Plan”. Türkiye, has released its Strategic Plan (2019–2023) as well as its Climate Change Adaptation Strategy and Action Plan (2011–2023). In this study, the strategies for addressing climate change in policy documents were studied, and comparisons were made between the national documents' aims and the international targets set for cities. A future road map for Türkiye’s cities is intended to be presented

Anahtar Sözcükler

iklim değişikliği
iklim krizi
iklim dostu kentler
İklim politika belgeleri
afete dirençli çevre

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 28.03.2023

Kabul Tarihi: 13.06.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1272124

Keywords

climate change
climate crisis
climate friendly cities
climate policy papers
disaster resilient environment

About Article

Received: 28.03.2023

Accepted: 13.06.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1272124

¹ Bu çalışma, 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleşen INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde “İklim Politika Belgelerinde İklim Dostu Kentler ve Stratejileri” başlığı ile sözlü olarak sunulmuştur.

² Doç. Dr. Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Düzce/Türkiye, hicrancelikyay@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-4256-1397

³Öğr. Gör. Dr., Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Kars/Türkiye, hulyakucuk2015@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2885-8386

Giriş

Son yıllarda kentlerin doğal veya insan kaynaklı olarak ortaya çıkan birçok afetlerle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Küresel çevre problemlerinin etkin şekilde yönetilememesi durumunda, kentlerde salgınlar ortaya çıkabilmekte, seller, ani su baskınları, depremler, kasırgalar, yangınlar, kentlerde önemli dönüşümlere neden olmaktadır. İklim değişikliği⁴, kentlerin dirençli olmasını sekteye uğratarak zayıflatan, küresel, ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde mücadele edilmesi ve çözüm üretilmesi gereken önemli bir konudur. Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi sonrasında iklim değişikliği tartışılmış ve ön plana çıkmıştır.

Kyoto Protokolü, Kopenhag İklim Zirvesi ve Paris Anlaşması bu konuda küresel düzeyde atılan adımlardan birkaçıdır. Özellikle Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) ve BM İklim Eylem Planı 2020-2030 gibi uluslararası belgeler iklim değişikliği hedef politikalar yer almaktadır. Uluslararası belgeler ile uyumlu politikalar geliştirmek ülkeler için daha fazla önem kazanmıştır. Bu politikaların kentlerde uygulamaya geçmesinin ilk adımı ise ulusal politika belgelerinin oluşturulmasıdır.

Son yıllarda dünyanın karşılaştığı küresel sorunlar özellikle COVID-19 süreciyle beraber daha fazla ön plana çıkmış ve çözüm yolları daha iyi ve sürdürülebilir bir gelecek için tartışılmaya başlanmıştır. İklim krizi gibi küresel ve önemli bir sorun karşısında hiç kuşkusuz birçok uluslararası ve ulusal politika belgesi yayınlanmıştır. AB İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi (2020), BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolü, BM Habitat III Yeni Kentsel Gündem, Sendai Afet Riski Azaltım Çerçevesi, Paris İklim Anlaşması (2016) bunlardan bazılarıdır.

Çalışmanın amacı, dünyanın karşılaştığı önemli küresel çevre sorunlarından iklim değişikliği ile gündeme gelen iklim dostu kentlerle ilgili stratejilerin uluslararası ve ulusal politika belgelerinde karşılaştırmalı olarak ortaya koyulmasıdır. Çalışmada iklim dostu kentlerin iklim değişikliği ile mücadelesine ilişkin stratejileri politika belgeleri kapsamında ele alınmıştır. Bu bağlamda Türkiye'deki kentlerin iklim değişikliği ile mücadelesi ve iklim dostu kent olma yolundaki çalışmaları ile geleceğe dair yol haritası ortaya konulmuştur. Çalışma nitel yöntem kullanılarak hazırlanmıştır. Bu kapsamda: Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma

⁴ İklim değişikliği kavramı yerine iklim değişikliği sonucu ortaya çıkan kriz ve afet durumlarını ifade eden "iklim afeti" veya "iklim krizi" kavramlarının kullanılması önerilmektedir (Algan, N. 2023). Ancak bu çalışma, uluslararası ve ulusal politika belgeleri odağında hazırlandığından, çalışmada belgelerde geçtiği şekilde "iklim değişikliği" kavramının kullanımı tercih edilmiştir.

Amaçları (SKA), BM İklim Eylem Planı 2020-2030 “Türkiye’nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2011–2023), Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Stratejik Planı (2019–2023) Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Stratejik Plan Hazırlık Programı (2022–2023)” belgeleri karşılaştırılarak incelenmiştir.

Çalışma kapsamının sınırlılıkları göz önüne alınarak bu çalışmada daha geniş bir perspektifte hazırlanan ve 2030 vizyonunu temel amaçlarla tüm ülkelere sunan: Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) belgesi ile çalışmanın ana odağı iklim stratejilerine odaklanan, BM İklim Eylem Planı 2020-2030 uluslararası politika belgesi olarak seçilmiştir. Her iki belgenin BM tarafından oluşturulması önemlidir.

Türkiye’de iklim politikaları 2021 tarihinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın isminin Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmesi ile yeni bir ivme kazanmıştır. Bu nedenle, Çalışma kapsamına İklim politikalarının ana yürütücüsü olan bakanlığın 2019–2023 dönemi Stratejik Planı ve 2022–2023 dönemi Stratejik Plan Hazırlık Programı ile Türkiye’nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2011–2023) belgeleri alınmıştır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde iklim değişikliği ve kent ilişkisi ele alınmaktadır. İkinci bölümde iklim değişikliğinin Türkiye’ye etkileri, üçüncü bölümde iklim politikalarını içeren uluslararası politika belgeleri ve dördüncü bölümde Türkiye’deki ulusal iklim politika belgeleri incelenmektedir. Beşinci bölümde ise iklim değişikliğinin kentlerle ilgili uluslararası ve ulusal belgeleri karşılaştırılarak analiz edilmiş ve Türkiye’deki kentlerin iklim değişikliği ile mücadelesi ve iklim dostu kent olma yolundaki çalışmaları ile geleceğe dair yol haritası ortaya konulmuştur.

İklim Değişikliği ve Kentler

Dünya nüfusunun %50’si kentlerde yaşamakta ve GSYİH’nın %60’ına 600 küresel kentin sahip olduğu da ifade edilmektedir. Kentler yaşayan insan nüfusunun giderek artacağı, buna göre de 2030 yılından sonra dünya nüfusunun %60’ının, 2050’de ise %68’inin kentlerde yaşayacağı öngörülmektedir. Kentte yaşayan insan sayısının bu derecede artması, kentleri birçok sorunla karşı karşıya bırakacaktır. Bu nedenle iklim değişikliği gibi küresel bir sorunun çözümünde ve stratejilerin etkin şekilde uygulanmasında bu konuyla ilgili yayımlanan belgelerde kentler ideal alanlar olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte yapılan araştırmalar kentlerin küresel çapta doğal kaynak tüketiminde %75 oranında, karbondioksit salınımından ise %70 oranında sorumlu olduğu verileri kentleri iklim değişikliği ile mücadelenin merkezine koymaktadır. Bu bağlamda da iklim değişikliği ile mücadelede yerel düzeyde yer alan kentlerin

başlanması oldukça elzemdir. 1970’li yıllardan itibaren kentlerin iklim değişikliği etkileri ile mücadele politikaları geliştirilmeye başlanmıştır. Bu yıllarda sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıktığı ve kavramın kentler üzerinden tartışıldığı bilinmektedir. Bu dönemde özellikle kentlere yönelik olarak eko-kent planlaması yapılmıştır. 1980’lerde sürdürülebilir kalkınma kavramı gündeme gelmiştir. Sürdürülebilirlik kavramı ve iklim dostu kentler çok yakın ilişki içerisinde. Sürdürülebilirlik kavramı, doğanın korunması, doğal kaynakların gelecek nesillere aktarılması, doğayla uyumlu olmasını içermektedir. İklim dostu kentler de doğanın ve çevrenin korunması, kaynakların sürdürülebilir olması, yine doğayla uyumlu olması açısından iki kavram da aynı amaca yöneliktir (Tüzgen ve Yücel Işıldar, 2018, s.126).

İklim dostu kentin genel bir tanımı bulunmamakla birlikte, kavram özellikleri ve kriterleri ile açıklanmaktadır. Bu kapsamda iklim dostu şehirlerin performans göstergeleri üzerinden tanım yapmak gerekirse; “toplumların sürdürülebilirliğini sağlamak, doğal kaynakların akılcı kullanımı, enerji verimliliği, akılcı atık yönetimi gibi olmakla birlikte, tanıma ve şehrin özelliğine göre de değişmektedir” (Tüzgen ve Yücel Işıldar, 2018, s.126).

Birleşmiş Milletler, insan faaliyetlerinin iklim değişikliği üzerinde etkilerinin olduğunu ifade etmektedir. BM’ye göre insanların hareketlerinin ve faaliyetlerinin hızlı şekilde artmasıyla sera gazı emisyonlarında artış, atmosfer kompozisyonunda da değişiklikler görülmüştür. Dolayısıyla iklim değişikliğinin sebeplerinde de Sanayi Devrimi öncesine göre değişimler yaşanmıştır. Sanayi Devrimi’nden önce iklim değişikliğinin doğal süreçlerden kaynaklı olduğu düşünülürken; sonrasında ise insan faaliyetleri olarak belirtilmektedir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü [MGM], 2021). İnsan kendini doğadan üstün görerek doğayla kendi arasında ekonominin de başrolde olduğu bir mücadeleye girmiştir. Bu nedenle günümüzde meydana gelen çevresel sorunlar doğaya geri dönülemez şekilde zarar vermektedir. Son dönemde iklim değişikliği etkileri ve sonuçları ile tüm dünyada ciddi bir sorun olarak varlık göstermektedir. Bunun nedeni iklim değişikliğinin sadece çevre sorunu olarak değil insan yaşamının sürdürülebilir olmasındaki önemi olarak da görülmesidir. Tüm bunlar iklim değişikliğinin önemli ve küresel bir sorun olduğunu bizlere göstermektedir.

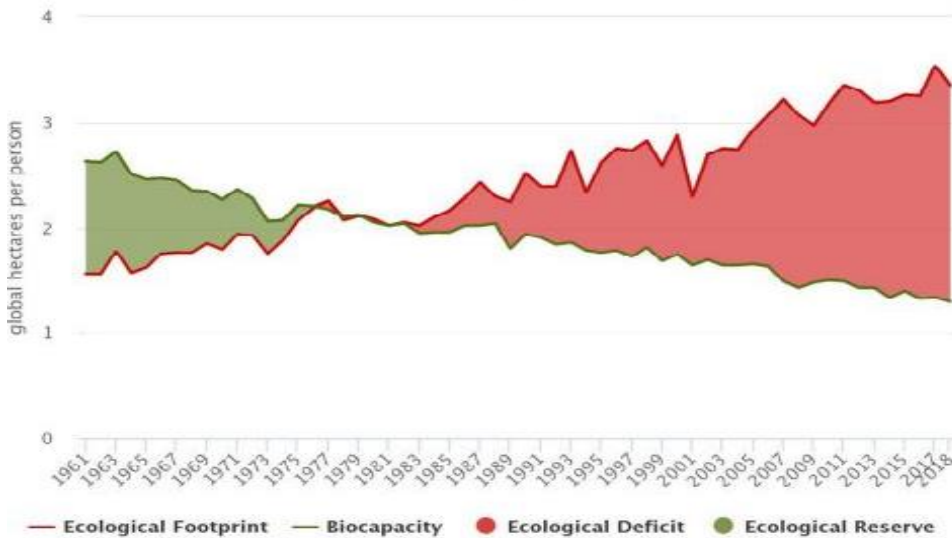
İklim değişikliği gibi küresel bir sorunun çözümüne yönelik çalışmaların ve politikaların yerelden başlamasının önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu noktada insan nüfusunun yoğun şekilde yaşadığı kentler ön plana çıkmaktadır. Yerel düzeyde iklim değişikliği için çözümler üretilmesinde ve yerel politikalar oluşturulmasında yerel müşterek ihtiyaçları en iyi bilen, ihtiyaçlara yönelik en hızlı ve etkin çözümü üretebilen, halka en yakın birimler yerel yönetimlerdir (Bayraktar Küçük ve Çetintürk, 2022, s. 75). İklim değişikliğine

yönelik sorunların çözümü, nüfusun büyük çoğunluğunu barındıran kentlerde görülmektedir. Bu anlamda iklim değişikliğini etkileyen ve iklim değişikliğinden etkilenen kentlerin küresel sorunun çözümü için yerel politikalar oluşturarak bu politikaları uygulamaya geçirmesi oldukça elzemdir. Tüm ifade edilenler kapsamında kentlerin iklim değişikliği ile mücadelesinde merkezi yönetim ve yerel yönetimin iş birliği içerisinde birlikte çalışması ve çözüm üretmesi de gerekmektedir.

İklim Değişikliği ve Türkiye

İklim değişikliğini etkileyen faktörler arasında nüfus, kentleşme ve sanayileşme oranları yer almaktadır. Bu bağlamda sayılan bu faktörlerin oranlarının artması sera gazı salınımını da artırmaktadır. Dünyadaki ülkelerin sera gazı salınımları ve sera gazının artışına neden olma oranları birbirinden farklılık göstermektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2020 yılındaki haber bültenine göre en çok sera gazı salınımı yapan ülkeler 2016 yılında Çin (%25,8) ve ABD (%12,8) bildirilmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2020). Dünya Kaynakları Enstitüsü (World Resources Institute) verilerine göre ise Türkiye 10. sırada yer almaktadır. 2018 yılı Global Footprint Network (GFN) verileri kapsamında Türkiye'nin kişi başına düşen ekolojik ayak izi 3.4 gha (Global hectare)'dır. Bu noktada Türkiye'nin 2018 yılı verileri doğrultusunda 2.1 biyolojik kapasite açığı olduğu görülmektedir.

TÜİK (2021), toplam sera gazı emisyonunun önceki yıllara göre %7,7 artarak 564,4 milyon ton (Mt) CO₂ eşdeğeri (eşd.) olarak bildirilmiştir. Buna göre, kişi başı toplam sera gazı emisyonu 1990 yılında 4 ton CO₂ eşd., 2020 yılında 6,3 ton CO₂ eşd. ve 2021 yılında 6,7 ton CO₂ eşd. olarak hesaplanmıştır. Grafik 1'de Türkiye için Ekolojik ayak izi ve biyokapasite değerleri görülmektedir.

Şekil 1. Ekolojik ayak izi ve biyokapasite (kişi başı gha) (Türkiye)

Şekil 1’de görüldüğü gibi Türkiye’nin 1970’li yılların sonu ve 1980’li yıllarda yenileme kapasitesi konusunda ortaya çıkardığı ekolojik ayak izinden daha aşağılara düşmeye başlamıştır. Bu bağlamda küresel iklim değişikliğine sebep olan ülkeler olarak en fazla zararı veren Çin ve ABD’ye göre Türkiye oldukça az zarar veren ülke olsa da Şekil 1 Türkiye’nin kendi içerisinde verdiği zararların faydadan fazla olduğunu göstermektedir. Türkiye’nin 2018 yılındaki biyolojik kapasitesi (yenileme kapasitesi ve ekolojik ayak izi arasındaki fark) 2.1 gha olmuştur (Kurşuncu, 2022, s. 7-8).

Avrupa Komisyonu tarafından 2022’de yayınlanan Dünya Ülkeleri CO2 Emisyonu Politika Belgesine göre 2020’de küresel fosil CO2 emisyonları, esas olarak COVID-19 salgını nedeniyle 2019 yılına kıyasla %5,3 azalmıştır. Bununla birlikte, 2021’de küresel emisyonlar neredeyse 2019’daki seviyeye geri dönmüştür. Böylece dünya pandemi öncesi CO2 emisyon seviyelerini görmüştür. 2021 yılında ise pandemi tedbirlerinin azalmasıyla beraber Çin, ABD, 27 AB ülkesi, Hindistan, Rusya ve Japonya dünyanın en büyük CO2 yayıcıları olmaya devam etmiştir. Tüm bu ülkeler küresel nüfusun %49,2’sini, küresel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’nın %62,4’ünü, küresel fosil yakıt tüketiminin %66,4’ünü ve küresel fosil CO2 emisyonlarının %67,8’ini oluşturmaktadırlar. Bu ülkeler 2021’de fosil CO2 emisyonlarını 2020’ye kıyasla arttırmıştır. En büyük artış göreceli olarak Hindistan (%10,5) ve Rusya (%8,1) göstermiştir. İçlerinde Türkiye’nin de bulunduğu yedi ülke (Çin, Hindistan, Rusya, İran, Suudi Arabistan, Brezilya ve Türkiye) 2021’de CO2 emisyonları 2019’a (pandemi öncesi) nazaran daha yüksek bulunmuştur. Bu ülkeler arasında Türkiye %7,9 ile en yüksek artışı göstermiştir (Crippa, 2022, s. 11).

Türkiye, Akdeniz Havzası’nda yer almaktadır. Akdeniz Havzası, küresel sıcaklık artışının 2°C’ye ulaşması beklenen bir bölgedir. Sıcaklığın bu derecede yükselmesiyle birçok doğa olayı beklenmekte ve bu durum da iklim değişikliğinin yaratacağı olumsuz etkilerle mücadele edebilmek için plan ve programlı olunması gerekmektedir. Akdeniz Havzası’nda sıcaklığın genel olarak artması sonucunda uluslararası raporlar kuraklığın geniş bölgelerde hissedileceğini göstermektedir. Türkiye’de ise yıllık ortalama sıcaklığın 2,5°-4°C artacağı, Ege ve Doğu Anadolu Bölgeleri’nde 4°C’yi, iç bölgelerinde ise bu artışın 5°C’yi bulacağı tahmin edilmektedir. Tüm bu ifade edilenler kapsamında uluslararası ve ulusal rapor ve çalışmalarda, Türkiye’nin yakın zamanda şu an ki durumuna göre sıcak ve kurak olacağı ve yağışlar konusunda da daha belirsiz bir iklim yapısının olacağı öngörülmektedir.

WWF Türkiye'nin hazırladığı "Türkiye'nin Yarınları Projesi Sonuç Raporu"na göre iklim değişikliğinin birçok olumsuz etkisi meydana gelecektir. Rapora göre iklim değişikliğinin başlıca etkilerinin şu şekilde olması beklenmektedir:

- Sıcaklık artışı 2030'lu yılların sonuna kadar sınırlı kalacak, bu dönemden sonra hızlı bir artış gözlenecektir.
- Mevsimsel ve bölgesel farklılıklar göstermekle beraber sıcaklık artışının kış mevsiminde 4°C, yazın ise 6°C civarına ulaşması beklenmektedir.
- Kış yağışlarında Türkiye'nin genelinde azalma görülürken bir tek Kuzey Anadolu'nun doğu yarısında yağışlarda artış görülecektir.

Tüm bunlar değerlendirildiğinde; "beklenmedik hava olayları, sıcak hava dalgaları ve orman yangınları sayısı ile etkilerinde artma, kuraklık ve dolayısıyla kuraklığın sonucu olarak tarımsal zarar, biyolojik çeşitlilikte azalma, turizm sektörünün sekteye uğraması" vb. sonuçlar beklenmektedir (Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye, 2023).

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'nin Türkiye için yayımlanan son raporunu değerlendiren Şen (2013), iklim değişikliğinin Türkiye için tarihsel gelişimini ve geleceğe dair senaryoları ele almıştır. Bu senaryolar şu şekildedir:

- Son 42 yıllık dönemde sıcaklıklar Türkiye'de her yerde artmaktadır. Yaz sıcaklıkları diğer mevsimlere göre daha fazla artmaktadır. Sıcak dönem genişlemektedir.
- Aynı dönemde yağışlarda çok fazla değişim yoktur. Sadece ülkenin kuzeydoğu kesiminde bir miktar artış söz konusudur.
- Son 50-60 yıllık dönemde dağ buzullarında yılda yaklaşık 10 metrelik geri çekilme gözlenmiştir.
- Son 40 yıllık dönemde karla beslenen nehirlerde tepe akımları bir hafta mertebesinde erkene kaymıştır.
- Türkiye'yi çevreleyen denizlerde deniz seviyesi yükselmektedir.
- Doğal afet sayıları sıcaklıklara benzer bir artış eğilimi göstermektedir (Şen, 2013, s. 20-21).

İklim değişikliğinin Türkiye'ye etkileri değerlendirildiğinde; yağış dengesinde bozukluk ve azalma, kuraklık, biyolojik çeşitliliğin azalması, su kaynaklarının azalması, tarım sektörünün zarar görmesi ve turizmin olumsuz etkilenecek bu sektörden elde edilen gelirlerin düşmesi sonuçların ortaya çıkması beklenmektedir.

İklim değişikliği ile mücadelede hazırlanan ilk belge Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansında katılımcıların imzasına açılan ve 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe giren "Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Sözleşmesi (BMİDÇS)" ile ortaya çıkmıştır. Türkiye sözleşmeye 2004 yılında taraf olmuştur. BMİDÇS 3. Taraflar Konferansı da Kyoto'da 1997 yılında gerçekleştirilmiş ve Kyoto Protokolü hazırlık aşamasının ardından 2005 yılında

yürürlüğe girmiş, Türkiye bu protokole 2009 yılında taraf olmuştur (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı [ÇŞİDB], 2022). Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadele noktasında 2007 yılında "Birinci Türkiye İklim Değişikliği Kongresi"nin düzenlediği ve bu kongrede iklim değişikliği ile mücadelenin devlet politikası olması tartışılmış ve sonucunda ise Türkiye'nin hedefleri belirlenmiştir. Bu hedefler şu şekildedir:

Sera gazı salınımının azaltılması için sanayi kuruluşlarının arıtma sistemi kullanmasının zorunluluk haline getirilmesi, otomotive dayalı olarak zararlı gaz salınımının azaltılmasına yönelik tedbirler alınması, fosil yakıtların kullanımının azaltılarak yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesi ve yatırımların bu yönde gerçekleştirilmesidir.

ifade edilen bu hedeflerin 2023 yılında yasal düzenlemelerinin 2023 yılına kadar tamamlanması planlanmıştır (Akt., Kurşuncu, 2022, s. 11).

Türkiye'de Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi 2010-2023 ve Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Eylem Planı 2011-2023 oluşturmuştur. Bakanlık tarafından bu belgelerin ve eylem planlarının oluşturulması iklim değişikliğine yönelik politika oluşturulması noktasında hedeflerin ve planların belirlenmesi açısından oldukça önemlidir. Türkiye'de iklim değişikliği ile mücadele noktasındaki bir diğer önemli adım ise "29 Ekim 2021 tarihli 85 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın isminin Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı" olarak değiştirilmesidir. Bununla birlikte aynı kararnamede görevi iklim değişikliğinin yol açacağı etkilerle mücadele etmek olan İklim Değişikliği Başkanlığı'nın bakanlığa bağlı olarak kurulmasıdır (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın Tarihçesi [ÇŞİDB], 2022). Bakanlığın isminin değiştirilerek İklim Değişikliği'nin eklenmesi fiili mücadele olmasa da konunun önemsendiğini göstermektedir. Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadelesinde yol haritası oluşturmasını sağlayan ve 2022 yılında düzenlenen İklim Şurası'nda alınan kararlar önem taşımaktadır. İklim Şurası'nda 2053 yılına sıfır emisyon amacı ile İklim Uyumlu Şehirler, İklim Dostu Tarım, Kuraklık Eylem Planı, Çevreci ve Temiz Ulaşım Ağı, Yeşil Enerji, Yeşil Ekonomi ve İklim Eğitimi başlıkları altında 217 tane karar alınmıştır (İklim şurasında alınan önemli kararlar, 2022). Şurada alınan kararlar yapılması gerekenlere odaklanması noktasında önem taşımaktadır. Bu bağlamda komisyonların alanları ile ilgili yapılabilecekler listesi oluşturulmuş, kararların nasıl uygulanacağı belirlenmiş ve denetimle ilgili konular netleştirilmiştir (Kurşunlu, 2022, s. 12).

Türkiye'nin Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler tarafından finanse edilen, ilgili bakanlığın yürütücülüğünü yaptığı ve AB uyum stratejisi çerçevesinde Türkiye'nin iklim

değişikliği ile mücadele konusunda projeleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: İklim Değişikliği Alanında Ortak Çabaların Desteklenmesi Projesi ve İklim Değişikliğine Uyum Konusunda Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi için Eğitim Projesi'dir (İklimi duy, 2021). F-Gazları Konusunda Kapasite Oluşturma ve Aktarım için Kapasite Geliştirme Teknik Yardım Projesi (IPA-I Projesi)' de 2017-2020 yılları arasında uygulanmış olan diğer bir projedir ve projenin amacı insanların neden olmasıyla ortaya çıkan sera gazı salınımını azaltarak AB düzenlemelerine uyum sağlamak ve F-gazlara yönelik kapasitenin artırılmasıdır (F-gazlar konusunda kapasite oluşturma ve aktarım için kapasite geliştirme teknik destek projesi, 2022). Sera gazı salınımını azaltmak için hazırlanan Düşük Karbonlu Kalkınma İçin Çözümsel Tabanlı Strateji ve Eylem Geliştirilmesi Teknik Yardım Projesi'dir.

İfade edilenler ve Türkiye'nin uygulamaya geçirdiği projeler kapsamında iklim değişikliği ile mücadele edildiği görülmektedir. Bunlarla birlikte su arıtma, sıfır atık, atık yönetimi, yeşil alanların artırılarak hava kalitesinin iyileştirilmesi, ozon tabakasına zarar vermeyen maddelerin kullanılması vb. birçok çalışma ve proje hayata geçirilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye için yakın ve uzak gelecekte birçok sorunun ortaya çıkacağı öngörülmektedir. Bu noktada Türkiye için geleceğe yönelik ortaya konulan senaryolar şu şekildedir:

- Sıcaklıklar her mevsim yükselecek, ancak artış miktarı yaz mevsiminde daha fazla olacaktır.
- Yağışlar güney kesimlerinde azalacak, Kuzey'de artacaktır.
- Rüzgâr kuzeydoğu kesimlerinde artacak, Doğu'da azalacaktır.
- Güneş enerjisi ülke genelinde artacaktır.
- Deniz seviyesi yükselmesi nehir deltalarının (Çarşamba, Bafra, Çukurova gibi) ve kıyı kentlerinin düşük kotlu alanlarını etkileyecektir.
- İklimdeki değişimler Türkiye'de su stresi çeken alanları artıracaktır.
- Doğu Karadeniz bölgesinde heyelan riski artacaktır.
- Kuraklık ve sıcak hava dalgalarının şiddeti ve süreleri artacaktır (Şen, 2013, s. 20-21).

Türkiye'nin iklim değişikliği ile ilgili gelecek senaryolarından da görüldüğü gibi rüzgâr potansiyelinin, güneş enerjisinde, yağış miktarı ve heyelan tehlikesinde, çığ riski, kuraklık, sıcak hava dalgasında ciddi değişikliklerin ortaya çıkması beklenmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin politika belgelerinde iklim değişikliğine yönelik önemli adımlar atması gerekmektedir. Türkiye'nin hem yasal düzenlemelerde hem de uygulama noktasında gerekenleri acil şekilde yerine getirmesi oldukça elzemdir.

İklim Politika Belgeleri

Karar alıcıların üstesinden gelmeleri gereken temel sorun, iklim değişikliğinin etkilerini iyi analiz ederek ileriye yönelik projeksiyonları ve politikaları ortaya koymaktır. Politikaların çıktıları da göz önüne alınmalı, stratejiler ve politikalar en uygun şekilde uygulanmalıdır. İklim

değişikliğine karşı alınabilecek önlemlerde iki temel strateji öne çıkmaktadır: birincisi çıktılarının olumsuz etkilerinin, diğeri ise sera gazı emisyonlarının azaltımıdır. Her iki amacın da politika çıktılarının uyum sağlaması hedeflenmelidir. Bunun için ülkelere yol haritası olabilecek uluslararası politika belgeleri yayınlanırken aynı zamanda ülkeler de yayınladıkları ulusal strateji belgeleri ile iklim krizi ile mücadele yol haritalarını belirlemektedirler.

Çalışmanın bu bölümünde uluslararası politika belgelerinden Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) ve BM İklim Eylem Planı 2020-2030 ele alınacaktır. Her iki belge de Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanmış, 2030 vizyonu üye ülkelerin bilgisine sunulmuştur.

Bu çalışmada daha geniş bir perspektifte hazırlanan ve 2030 vizyonunu temel amaçlarla tüm ülkelere sunan: Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) belgesi ile çalışmanın ana odağı iklim stratejilerine odaklanan, BM İklim Eylem Planı 2020-2030 uluslararası politika belgesi olarak seçilmiştir.

Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA)

Birleşmiş Milletler tüm dünya ülkelerinin gündemine alacakları Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) politika belgesini yayınlamıştır. 2015 yılında yayınlanan belgede farklı başlıklarla 17 temel amaç ve bunların 169 alt hedefi yer almaktadır. 13. Amaç “İklim Eylemi” başlığını taşımaktadır. Şekil 2, BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını göstermektedir:

Şekil 2. Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA)⁵

⁵ United Nations, UN (2015). Sustainable Development Goals (SDGs).

Çalışma kapsamında Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarından 13. Amaç olan İklim Eylemi incelenmiştir. İklim Eylemi, iklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acilen eyleme geçmek mottosuyla hazırlanmıştır. Şekil 3’de İklim Eylemi’ni ifade eden tasarım gösterilmektedir.

Şekil 3. İklim Eylemi⁶

İklim Eyleminde üye ülkeler için aşağıdaki öneriler sıralanmıştır:

- İklim değişikliği etkileri ile ilgili karşılaşılan sorunlar ve doğal afetlere karşı tüm ülkelerde dirençliliğin ve uyum yeteneğinin sağlanması.
- İklim değişikliğiyle ortaya çıkan sorunların çözümü için alınacak ulusal karar ve eylemlerin tüm politikalara, stratejilere ve planlara uyumunun gerçekleştirilmesi.
- İklim değişikliği sorunlarının ve olumsuz etkisinin azaltımı, iklim değişikliğine uyum ve erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi gibi konularda eğitim planları yapmak, farkındalık oluşturmak ve böylece insani ve kurumsal kapasite geliştirmek.

Ayrıca, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nde yer aldığı üzere gelişmiş ülkelerin kriz ve afet sonrası olumsuzlukları azaltım çabalarının gerçekleşmesi, uygulamada şeffaflık gözetilmesi ve gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarının giderilmesi yönünde (2020’ye kadar)⁷ yıllık 100 milyar doların aktarılması taahhüdünün uygulanması yer almaktadır.

Burada geçen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change) hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Sözleşme, Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan küresel ısınmaya yönelik uluslararası ilk çevre sözleşmesi olarak kabul edilmektedir. Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı, 1992 yılında imzaya açılmıştır. Türkiye sözleşmeye 2004 yılında katılmıştır. Taraf ülkeler sera gazı emisyonlarını azaltmaya, çevreyi korumaya ve bu bağlamda gerçekleştirilecek tüm

⁶ United Nations, UN (2015). UN 2030 Agenda for Sustainable Development

⁷ Belge 2015 yılında yayınlanmıştır. Bu taahhüt 2020 yılına kadar öngörülmüştür.

araştırmalar ve geliştirilen teknolojiler üzerinde iş birliği yapmaya teşvik etmektedir. Genel ilkeler, eylem stratejileri ve ülkelerin yükümlülüklerini içeren sözleşmenin iki uygulama aracı bulunmaktadır: 1997 yılında imzalanan Kyoto Protokolü ve 2020 yılı sonrası Paris Anlaşması (Dışişleri Bakanlığı [DB], 2023).

Belgede, Yeşil İklim Fonu ile ilgili öneriler de yer almaktadır. Fonun en kısa sürede faaliyete geçirilmesi, kadınlara, gençlere ve dezavantajlı gruplara yönelik çözüm önerileri ve desteklerin sağlanması yer almaktadır. Ayrıca, iklim değişikliğine yönelik olarak etkili bir planlamanın yapılması ve yönetim kapasitesinin artırılması, ülkelerin girişimlerinin ve programların desteklenmesi amaçlanmıştır.

Birleşmiş Milletler İklim Eylem Planı (2020-2030)

Birleşmiş Milletler, 2030 yılı hedeflerinde sera gazı emisyonlarında % 45'lik bir azalma sağlamak ve elektriğin % 80'ini yenilenebilir enerjiden sağlamak için operasyonlarını dönüştürmeyi amaçlayan yeni bir 10 yıllık İklim Eylem Planı'nı kabul etmiştir. Plan, bu hedeflere ulaşmak için iki ana müdahale türünü özetlemektedir:

- a) Yoğunlaştırma Modeli: Tüketimi azaltmaya, enerji verimliliğini artırmaya, mümkün olduğunca mevcut yenilenebilir kaynaklara bağlanmaya ve yenilenebilir enerjinin kendi kendine üretimine doğru sınırlı bir geçişe odaklanan mevcut çabaların hızlandırılmasını içermektedir.
- b) İnovasyon Modeli: Yeni teknolojiyi büyütme ve henüz geliştirilme aşamasında olan tesislerden yenilenebilir enerji satın almak dahil olmak üzere, dış paydaşların katılımını gerektirecek yenilikçi ve karmaşık çözümler yoluyla dönüştürücü değişimi içermektedir. Sürekli iletişim ve erişim, hem "yoğunlaştırma" hem de "inovasyon" modeli çalışmalarını destekleyecektir. Belli başlı hedefler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1.
*Yoğunlaştırma ve İnovasyon Modelleri Hedefleri*⁸

Sıra	Başlık	Hedef
1	Karbon emisyonları	2025 yılına kadar %25 ve 2030 yılına kadar %45 oranında mutlak ve kişi başına azalma.
2	Elektrik tüketimi	Kişi başına 2025 yılına kadar %20 ve 2030 yılına kadar %35 oranında azalma.
3	Yenilenebilir enerji	Tüketilen elektriğin 2025 yılına kadar %40'ı ve 2030 yılına kadar %80'i oranında yenilenebilir olması
4	Hava Yolculuğu	2025 yılına kadar %10 ve 2030 yılına kadar %15 kişi başına emisyon azaltımı.
5	Etkinlikler	Etkinliklerin belirlenmiş sürdürülebilirlik standartlarını karşılaması

⁸ (UN, 2019, s.2).

6	İklim tarafsızlığı	2019'dan itibaren, karbon emisyonlarının %100'ü, sertifikalı karbon kredileri aracılığıyla her yıl dengelenmesi
7	Operasyonel verimlilikler	Plan uygulamasından elde edilen uzun vadeli ekonomik faydalar.
8	Sürdürülebilir Kalkınma	İklim dostu altyapı ve diğer sürdürülebilir kalkınma faydalarında gösterilen artış.

BM İklim Eylem Planı'nda yer alan hedefler sekiz başlıkta belirlenmiş ve yıllara bölünerek belirli bir program dâhilinde açıklanmıştır. Tüm hedeflerin 2030 yılına kadar erişilmesi planlanmaktadır. İklim krizi ile mücadelede temel olarak kabul edilen uluslararası politika belgeleri doğrultusunda Türkiye, İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2011–2023), Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Stratejik Planı (2019–2023) Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Stratejik Plan Hazırlık Programı (2022–2023) ulusal belgeleri hazırlamıştır.

Türkiye'de iklim politikaları 2021 tarihinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın isminin Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmesi ile yeni bir ivme kazanmıştır. Çalışma kapsamına İklim politikalarının ana yürütücüsü olan bakanlığın Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2011–2023), 2019–2023 dönemi Stratejik Planı ve 2022–2023 dönemi Stratejik Plan Hazırlık Programı ile belgeleri alınmıştır.

İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2011–2023)

Ulusal İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı, beş önemli odak alandan oluşmaktadır. Bu alanlar: su kaynakları yönetimi, tarım ve gıda güvencesi, ekosistem hizmetleri- biyolojik çeşitlilik ve ormancılık, doğal afet risk yönetimi ve insan sağlığıdır.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı 2019–2023 Dönemi Stratejik Planı

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın 2019-2023 dönemi stratejik planının stratejik amaçlar ve hedefler bölümünde iklim değişikliği ile ilgili bir hedef yer almaktadır. İlgili amaç ve hedef Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2.

ÇŞB 2019–2023 Dönemi Stratejik Planı İklim Değişikliği Amaç ve Hedefi

AMAÇ	HEDEF
Çevre ve kaynakları korumak, sürdürülebilir yönetimi sağlamak, iklim değişikliğiyle mücadele etmek, ülkenin uyum kapasitesini arttırmak.	İklim değişikliği ile mücadele edilecek, çevre altyapı ve teknik destek projeleri gerçekleştirilecektir.

2019-2023 stratejik planında iklim değişikliği (krizi) ile mücadele edilmesi, çevre altyapı ve teknik destek projelerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Amaç, çevre ve doğal kaynakların korunması, sürdürülebilirlik ve uyum kapasitesinin artırılmasıdır.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı 2022–2023 Dönemi Stratejik Planı

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın 2022-2023 dönemi stratejik planının stratejik amaçlar ve hedefler bölümünde iklim değişikliği ile ilgili dört amaç etrafında 14 hedef yer almaktadır. İlgili amaç ve hedefler Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3.

ÇŞB 2022–2023 Dönemi Stratejik Planı İklim Değişikliği Amaç ve Hedefleri

AMAÇLAR	HEDEFLER
Çevre ve doğal kaynakları korumak, iklim değişikliği, çölleşme ve erozyonla mücadele etmek	Mücadele kapasitesi arttırılacak, sürdürülebilir arazi yönetim modeli geliştirilecektir. Korunan alan sayıları arttırılacak, doğal sit alanları ekolojik temelli bilimsel esaslar çerçevesinde yeniden değerlendirilecektir. Doğal sit alanları ile Özel Çevre Koruma Bölgelerindeki korunan alanların gelecek nesillere aktarılması sağlanacaktır.
Yeşil kalkınmanın sağlanması için, yatırım ve faaliyetlerin çevre ile uyumunu ve gelişmesini desteklemek.	Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) süreçlerinin etkin uygulanmasını sağlamak, rehberlik faaliyetlerini yürütmek. İzin ve lisans uygulamaları güçlendirilecek, yetkilendirilecek kuruluşların etkinliği arttırılacak, çevre dostu ürün ve hizmetler yaygınlaştırılacaktır. Yeşil alan üreten, sürdürülebilir tarım yapan ve temiz enerji yatırımı planlayan vatandaşlar desteklenecektir.
Afetlere dirençli, çevre ve iklim dostu, tarihi koruyan, yatay mimariyi esas alan kimlikli şehirlere kavuşmak.	Millet Bahçeleri yaygınlaştırılacak, yatay mimariyle mahalle kavramını öne çıkaran mekânsal planlama ve kentsel tasarım çalışmaları yürütülecektir. Mekânsal planlama sistemi katılım ve denetim süreçlerini içerecek şekilde geliştirilecek mekânsal kalitenin değişim ve gelişimi izlenecek, yerel yönetimlere destek ve rehberlik hizmeti sunulacaktır. Afet riski taşıyan alanlarda yerinde dönüşüm ilkesiyle, kentin kendi dokusuna özgü dönüşüm stratejileriyle, mevcut sosyal yapıyı dikkate alan, tarihi merkezlerin yenilenmesini ve sanayi alanlarının dönüşümünü de içeren kentsel dönüşüm çalışmaları hızlandırılacaktır.

Çevre ve iklime duyarlı yeşil binaları yaygınlaştırmak, güvenli yapılaşmayı sağlamak.

Binaların enerji kimlik belgesi alması sağlanacak, enerji verimliliği ile su tasarrufu artırılabilecektir.

Yapı müteahhitleri ve şantiye şefleri ile plan müellifleri kayıt altına alınacak, kaliteli ve güvenli yapılaşmanın ilke ve esasları belirlenecek, etkin ve izlenebilir piyasa gözetim denetim hizmetleri sunulacaktır.

Yapı denetimi uygulamaları etkin ve izlenebilir hale getirilecek, kamu yapılarının etüt- proje, yapım ve denetim süreçlerinde hizmet kalitesi artırılacaktır.

Yöresel mimari projeleri tamamlanacak ve İskân Kanunu kapsamında iskân talepleri karşılanacaktır.

İnşaat, mekanik ve elektrik tesisatı birim fiyatlarında yer alacak olan iş kalemleri için karbon salınımı az, enerji verimliliği yüksek, insan ve çevreye zarar vermeyen yeşil yapı malzemelerinin kullanılması ile ilgili birim fiyat çalışmaları yapılacaktır.

2022–2023 dönemi stratejik planı 14 hedef içermektedir. Çevre ve doğal kaynakların korunması, erozyonla mücadele edebilmek için kapasitenin artırılması, sürdürülebilir arazi yönetim modelinin geliştirilmesi, ekoloji bilimi çerçevesinde doğal sit alanlarının değerlendirilmesi önerilmiştir. Yeşil kalkınmanın sağlanması, yatırım ve faaliyetlerin çevre ile uyumu, yatırım ortamının gelişmesi amaçlanarak Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) süreçlerinin etkin uygulanması, kapasite geliştirme ve rehberlik faaliyetleri, çevre izin ve lisans uygulamalarının güçlendirilmesi, çevre dostu ürün ve hizmetler yaygınlaştırılacaktır.

Afetlere dirençli, çevre, iklim ve tarih dostu, yatay mimariyi esas alan kimlikli şehirler hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşmak için mekânsal planlamanın katılımcılık esaslarına göre yönetimi ve denetimi, yatay mimari ve mahalle kavramının öne çıkması, Millet Bahçelerinin yaygınlaştırılması, özellikle afet riski taşıyan alanlarda kentsel dönüşüm çalışmalarının hızlandırılması önerilmektedir.

Çevre ve iklime duyarlı yeşil binaları yaygınlaştırılması, kaliteli ve güvenli yapılaşma için binaların enerji kimlik belgesi alınması, müteahhit ve şantiye şeflerinin kayıt altına alınması, yapı malzemelerinin ve yapıların etkin denetimi, kamu binalarının etüt- proje, yapım ve denetim süreçlerinin titizlikle takibi, yöresel mimari tip projelerin planlanması ve çevreyle dost yapı malzemelerinin kullanımı esas alınmıştır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Çalışma kapsamında Türkiye'nin iklim değişikliğinin neden olduğu iklim krizi ile mücadelesinin bu çalışmada incelenen belgeler üzerinden değerlendirildiğinde; Türkiye'nin iklim kriziyle mücadelede önemli ilke ve esaslar belirlediği ve bunları politika belgelerine

yansıttığı görülmektedir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın isminin Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmesi Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadelede somut çabalara ulaşmak istediğinin göstergesidir. Bu değişim uluslararası taraf olunan politika belgelerindeki amaçlara uyumda önemli bir kırılma noktası olmuştur.

BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden 13. hedef olan İklim Eylemi bağlamında Türkiye ulusal politika belgeleri değerlendirildiğinde, bu eylemi yasal mevzuatında uygulamaya koyduğu ve belirlediği çalışmalarla mücadele konusunda faaliyete geçtiği görülmektedir. BM 2030 hedefleri kapsamında ise ticari hava yolculuğu ve iklim tarafsızlığı konularının dışında da diğer hedefleri gerçekleştirmek üzere düzenlemeler yapıldığı ve bunların stratejik planlarda belirtildiği ifade edilebilir. Uluslararası iklim politika belgeleri amaç ve hedeflerinin ulusal iklim politika belgelerindeki karşılıkları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4.

Uluslararası ve Ulusal İklim Politika Belgeleri Amaç ve Hedefleri

Birleşmiş Milletler İklim Eylem Planı (2020-2030)	Uluslararası İklim Politika Belgeleri	Ulusal İklim Politika Belgeleri
	Dirençliliğin ve uyum kapasitesinin tüm ülkelerde güçlendirilmesi.	İklim değişikliği sonuçları olarak afetlere dirençlilik ve risk azaltımı çalışmaları ve müdahalenin güçlendirilmesi
	Alınacak önlemlerin tüm ülkelerin politika belgelerine hale getirilmesi.	Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2011–2023) Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 2019–2023 dönemi Stratejik Planı Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı 2022–2023 dönemi Stratejik Planı
	İklim krizi risk azaltımı kapsayan tüm konularda eğitim ve farkındalık başta olmak üzere toplumsal ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesi.	Uluslararası kapsamda önerilen benzer çalışmalar su kaynaklarının yönetiminde ele alınmış, toplum sağlığı üzerinde etkilerinin ve risklerin belirlenmesi, mücadele kapasitesinin geliştirilmesi, doğa dostu yapı malzemelerinin kullanılması Hava kalitesi çalışmaları kapsamında ise emisyon azaltım çalışmaları, ulaşımda çevre dostu modeller, sanayide yeşil dönüşüm.
	Gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçları için Yeşil İklim Fonu'nun sermayelendirmesi	-
	Kadın ve gençler başta olmak üzere dezavantajlı gruplar üzerinde etk araştırması, planlama ve yönetim çalışmalarının güçlendirilmesi	-
Gündem 2030: BM Sürdürülebilir	Karbon Emisyonları	Karbon salınımı ve enerji verimliliği ön plana alınarak yapı malzemelerinin insan ve çevreye zarar vermeyen seçeneklerle kullanılması.

Kalkınma Amaçları (SKA)	Hava kalitesi çalışmaları kapsamında ise emisyon azaltım çalışmaları, ulaşımda çevre dostu modeller, sanayide yeşil dönüşüm.
Elektrik Tüketimi	Binaların enerji kimlik belgesi alması ile enerji verimliliğinin hedeflenmesi.
Yenilenebilir Enerji	Yenilenebilir enerji kaynaklarının dirençliliği kapsamında ekosistem hizmetlerinin sürdürülebilirliğinin planlanması
Ticari Hava Yolculuğu	-
Etkinlikler	Dönüşüm ve tasarruf odaklı döngüsel ekonomi modeli, sıfır atık ve çevresel altyapı projeler, teknik destekleri katı atık ve atık su arıtma hizmetleri.
İklim tarafsızlığı	-
Operasyonel verimlilik	Altyapıya yönelik projeler ve teknik desteğin sağlanması
Sürdürülebilir kalkınmanın ortak faydaları	Çevre ve doğal kaynakları korumak, çevrenin sürdürülebilir yönetimini sağlamak, ülkenin uyum kapasitesini arttırmak

Türkiye iklim krizi ile mücadele politika belgelerinde uluslararası sözleşme ve eylem planları ile uyumlu stratejiler geliştirmiştir. Hava taşımacılığı, iklim tarafsızlığı, yeşil iklim fonu ile dezavantajlı gruplara yönelik çalışmalarda başlıklara rastlanmamış olsa da diğer eylemlerde bu başlıkları kapsayan hedefler bulunmaktadır. İnsan sağlığı üzerinde risklerin belirlenmesi, toplumsal etkilerinin azaltımı, doğaya zarar vermeyecek yeşil yapı malzemelerinin yaygınlaştırılması, hava kirliliğinin önüne geçilmesi amacıyla emisyon azaltım çalışmaları, ulaşımda çevre dostu çözümler, sanayide yeşil dönüşüm bunlardan bir kaçıdır.

Çalışmanın hazırlandığı dönemde Türkiye büyük bir yıkıma neden olan 6 Şubat 2023 tarihinde 9 saat arayla gerçekleşen Kahramanmaraş – Gaziantep merkezli bir dizi depremler ile karşılaşmıştır. “Asrın Afeti”, “Anadolu Depremleri” olarak da ifade edilen bu depremler, toplamda 11 ilde yapı stoklarının büyük oranda yıkımına neden olmuş ve etkisi çevre ülkelerden de hissedilmiştir. Akabinde, 15 Mart 2023 tarihinde Şanlıurfa, Adıyaman ve Malatya'da sel afeti meydana gelmiştir. Ölüme de neden olan selde birçok yol, köprü, kavşak ve dere yataklarında inşa edilen yapılar selden etkilenmiştir.

Bu çalışmanın ana odağı afet yönetimi ve politikaları ile ilgili olmasa da iklim politika belgelerinde yer aldığı görülen inşaat, mekanik ve elektrik tesisatında karbon salınımı az, enerji verimliliği yüksek, insan ve çevreye zarar vermeyen çevre dostu inşaat malzemelerinin kullanılması, binaların enerji kimlik belgesi alması ile enerji verimliliğinin hedeflenmesi, afetlere direnci artırıcı ekosistem hizmetlerinin sürdürülebilirliğinin planlanması, çevresel

altyapı ve teknik destek projelerine önem verilmesi gibi hedefler dikkat çekicidir. Çevre tüm ekosistemi ile yeryüzü ve yer altı elementleri, doğal ve doğal olmayan yapı taşları ile bir bütündür. Ülkemiz çeşitli politika ve strateji belgeleri, kanunları ve bütünlük mevzuatları ile birbirini destekleyen hedefler ve kurallar ortaya koymuştur. Afetler sonrası karşılaşılan büyük yıkımlar tüm yasal ve yönetsel düzenlemelerin ve politika belgelerinin titizlikle hazırlansa da ne yazık ki uygulamada, denetim ve yönetimde birtakım aksaklıkların ve eksikliklerin olduğunu ortaya çıkarmıştır.

%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20taraf%C4%B1ndan%20iklim%20de%C4%9Fi%C5%9Fi%20kli%C4%9F.

Kurşuncu T. (2022). Çevre, şehircilik ve iklim değişikliği bakanlığının iklim değişikliği konusuna yönelik kamu politikaları. İ. Akbal ve F. Nalbant (Ed.), *Güncel araştırmalar çerçevesinde iklim değişikliği (nedenler, sonuçlar ve mücadele politikaları)* içinde (s.3-18). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2021). *2021 yılı iklim değerlendirmesi*. <https://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/yillikiklim/2021-iklim-raporu.pdf>.

Şanlı, B., Bayraktar, S., ve İncekara, B. (2017). Küresel iklim değişikliğinin etkileri ve bu etkileri önlemeye yönelik uluslararası girişimler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 201-212.

Şen, Ö. L. (2013). IPCC'nin son raporu ışığında Türkiye'de iklim değişikliği, olası etkileri ve çözüm önerileri içinde iklim değişikliğinde son gelişmeler. M. Türkeş, Ö.L. Şen, L. Kurnaz ve Ü. Şahin (Ed.), *İklim Değişikliğinde Son Gelişmeler: IPCC 2013 Raporu* içinde (s. 19-23). İstanbul: İstanbul Politikalar Merkezi.

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2012). *Türkiye'nin iklim değişikliği uyum stratejisi ve eylem planı (2011–2023)*, https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editedosya/uyum_stratejisi_eylem_plani_TR.pdf

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2019). *Çevre şehircilik ve iklim değişikliği bakanlığı stratejik planı (2019–2023)*, https://webdosya.csb.gov.tr/db/strateji/icerikler/csb_2019-2023-stratej-kplan-11-20191108155418.pdf

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2021). *Çevre, şehircilik ve iklim değişikliği bakanlığı stratejik plan hazırlık programı (2022–2023)*, https://webdosya.csb.gov.tr/db/strateji/duyurular/sp_haz-rl-k_program--2022-2023-20211207140532.pdf

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2023). *BM iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi*. <https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa>.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). *Sera gazı emisyon istatistikleri, 1990-2018*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2018-33624>.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *Sera gazı emisyon istatistikleri, 1990-2021*.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2021-49672>.

Uncu, B. A. (2019), *İklim için kentler yerel yönetimlerde iklim eylem planı*. İstanbul: +350

United Nations. (2015). *Member states adopted the 2030 agenda for sustainable development and its 17 sustainable development goals (SDGs)*.
<https://sdgs.un.org/goals>

United Nations. (2019). *United nations secretariat climate action plan 2020-2030*.[https://pcrs.un.org/Lists/Resources/14-%20Environment/5-%20United%20Nations%20Secretariat%20Climate%20Action%20Plan%20\(UNSCAP\)/United%20Nations%20Secretariat%20Climate%20Action%20Plan.%20Final%20-%20September%202019.pdf](https://pcrs.un.org/Lists/Resources/14-%20Environment/5-%20United%20Nations%20Secretariat%20Climate%20Action%20Plan%20(UNSCAP)/United%20Nations%20Secretariat%20Climate%20Action%20Plan.%20Final%20-%20September%202019.pdf)

Yücel I. A. ve Tüzgen, Y. (2018). İklim dostu şehirlerin baskın ekonomik faaliyet alanı ile etkileşimi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 125-140.

Türkiye’de Göçmen Öğrencilerin Eğitimde Karşılaştıkları Sorunlar¹

İlker DERE², Emine DEMİRCİ DÖLEK³

Öz

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de göçmen öğrencilerin eğitimde karşılaştığı sorunları değerlendirmektir. Göçmen öğrencilerin karşılaştıkları problemleri belirlemek, problemlere doğru çözümler getirmek açısından oldukça önemlidir. Araştırmada mevcut araştırmaları sistematik bir şekilde incelemek için literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın verileri doküman analizi yöntemi ile toplanmıştır. Analiz için “dil kaynaklı sorunlar”, “politika kaynaklı sorunlar”, “ekonomik sorunlar”, “okul sürecindeki sorunlar” ve “psikolojik sorunlar” olmak üzere beş tema belirlenmiştir. Bu temalara göre veriler, içerik analizine tabii tutulmuştur. Araştırma sonucunda göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyon sürecinde en çok dil yetersizlikleriyle ilgili sorunlar yaşadığı tespit edilmiştir. Bunları, geçici çözümler, eğitimde belirsizlik, bilgi eksikliği, kurum ve kuruluşların işbirliğinin yetersizliği gibi politika kaynaklı sorunlar takip etmektedir. Bunların yanı sıra çalışmalarda ekonomik, psikolojik ve okul kaynaklı birçok sorun yaşandığı raporlanmıştır.

Anahtar Sözcükler

Türkiye
göçmen eğitimi
entegrasyon
öğrenci
sorun

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 20.01.2023

Kabul Tarihi: 12.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1239654

Problems of Migrant Students in Education in Türkiye

Abstract

The current research aims to evaluate the problems immigrant students face in education in Türkiye. To develop practical solutions to the difficulties that immigrant students face, firstly it is necessary to identify them. The literature review method systematically identified the problems and examined the existing studies. The research data were collected by the document analysis method. The five themes generated for the analysis were "language-related problems," "policy-related problems," "school-related problems," "economic problems," and "psychological problems." The data were evaluated for content analysis by using themes. The research results have shown that immigrant students mostly have problems related to language deficiencies in the integration process into education. Second, policy-related problems include temporary solutions, uncertainty in education, lack of information, and lack of cooperation between institutions and organizations was determined. Lastly, it has been reported that there are many economic, psychological, and school-related problems in the literature.

Keywords

Türkiye
immigrant education
integration
student
problem

About Article

Received: 20.01.2023

Accepted: 12.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1239654

¹ Bu çalışmanın bir bölümü, 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleşen INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, dr.ilker.dere@gmail.com, ORCID: 000-0003-0993-7812

³ Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Aksaray/Türkiye, eminedemirci@aksaray.edu.tr, ORCID: 000-0003-4818-0621

Giriş

İnsanlar, yüzyıllardır çeşitli sebeplerle göç etmektedir. Yaşam standardını iyileştirmek amacıyla buldukları ülkeden ayrılarak başka bir yere giden insanlara “göçmen” denmektedir (Perruchoud Cross, 2011). Bu yer değiştirme eylemi, zorunlu ya da isteğe bağlı gerçekleşebilir. Aslında göç olgusu, basit bir yer değiştirme hareketinin ötesinde hem sınırları anlamsız kılmaya hem de yeniden güçlendirme rolüyle toplumların yapısını yakından ilgilendiren birçok önemli sonuca sahiptir (Güler, 2020). Bu bağlamda Asya ve Avrupa arasında geçiş noktasında bulunan Türkiye, bulunduğu coğrafi konum itibariyle günümüzde birçok ülkeden göç almaktadır. Özellikle Ortadoğu’da yaşanan çatışmalar, savaşlar, terör olayları, ekonomik problemler ve eğitim imkânlarının yetersizliği gibi olumsuz durumlar, Türkiye’ye doğru yoğun bir göç akımına neden olmaktadır. Son yıllarda göç akımının önemli kaynaklarından biri Suriye’deki olaylardır. 2011 yılından itibaren Suriye’deki savaş ve çatışma ortamından dolayı Türkiye, Suriyeli göçmenlere “açık kapı” politikası uygulayarak ve geçici koruma statüsü vererek onlara kapılarını açmıştır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2017). Böylece Türkiye, bu politikayla kitlesel göç ve sığınma hareketlerinde hedef ülke olmuştur (Kandemir, 2018). Türkiye’ye göç eden Suriyelilerin ülkede kalma sürelerinin uzaması; ekonomik, sosyal, toplumsal ve adli sorunları beraberine getirmiştir (Çetiner ve Günay, 2021, s. 5-10).

Göçün getirdiği sorunları çözmek için göçmenlerin ülkeye entegrasyonlarının sağlanması gerekmektedir. Entegrasyon, göçmenlerin hem bireysel hem de grup olarak topluma kabul edilme sürecini ifade etmektedir. Kabul edilme kriterleri ve gereksinimleri, ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir (Penninx, 2003). Çeşitli ülkelerden gelen göçmenlere ev sahipliği yapan Türkiye’de göçmenlerin ülkeye entegrasyonlarının sağlanması, ekonomik, sosyal, toplumsal yaşamda ortaya çıkabilecek sorunların engellenmesi açısından önem arz etmektedir. Türkiye’de başlangıçta Suriyelilerin ‘geçici’ olduğu düşüncesi ile güvenlik, beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlara odaklanılmıştır. Suriye krizinin uzaması ve buna bağlı olarak göçmenlerin ülkede ‘kalıcı’ olabileceklerine dair düşüncenin oluşmasıyla birlikte sosyal hayata entegre olmaları için birtakım politikaların geliştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Göçmenlerin sosyal yaşama uyum sağlamalarının en temel bileşeni eğitimidir. Göçmenlerin, göç edilen ülkenin işgücüne katılma ve refahına katkı sağlama becerilerinin gelişimi, yani topluma entegrasyonu eğitim ile mümkündür (Emin, 2019, s. 11-14). Göç İdaresi Başkanlığı’nın 2023 yılı verilerine göre; Türkiye’de geçici koruma statüsü ile ikamet eden 3 milyon 426 bin 719 Suriyeli göçmen bulunmaktadır. Bu göçmenler içerisinde 0-18 yaş arası Suriyeli göçmen çocukların sayısı, 1.638.310 kişidir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023).

Rakamlardan da anlaşılacağı üzere, Türkiye’deki göçmenlerin neredeyse üçte biri okul çağındadır. Çocukların eğitime erişememesi, onların göç ettikleri ülkeye entegrasyonunu zorlaştırmaktadır ve olası riskleri artırmaktadır (TBMM Göç ve Uyum Raporu, 2018, s. 254).

Eğitim, göçmen çocukların sahip oldukları en temel insan haklarından biridir. Devletler, göçmen çocukların eğitim haklarını yerine getirmekle yükümlüdür. Göçmen çocukların sahip olduğu eğitim hakkı; “Çocuk Hakları Bildirgesi”, “Mültecilerin Statüsüne İlişkin Cenevre Konvansiyonu”, “Cenevre Sözleşmesi”, “Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” ve “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” gibi Türkiye’nin de taraf olduğu uluslararası belge ve sözleşmelerde açıkça belirtilmiştir. Verilecek eğitim, göçmen çocukların geleceğinin teminat altına alınması ve kayıp neslin ortaya çıkışının önlenmesi açısından oldukça gereklidir (Özer, Komsuoğlu ve Özde-Ateşok, 2016, s. 77). Bunların yanında göçmenlerin eğitime entegrasyonu konusunda Türkiye’de çeşitli kanunlar ve yönetmelikler çıkarılmış ve genelgeler yayınlanmıştır. Bu kanunlara, yönetmeliklere ve genelgelere Şekil 1’de yer verilmiştir.

Türkiye’de Göçmenlerin Eğitime Entegrasyon Süreci	
16 AĞUSTOS 2010	Yabancı Uyruklu Öğrenciler Genelgesi
7 EYLÜL 2013	Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği
11 NİSAN 2013	Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu
26 EYLÜL 2013	Ülkemizde Geçici Koruma Altında Bulunan Suriye Vatandaşlarına Yönelik Eğitim Öğretim Hizmetleri Genelgesi
23 EYLÜL 2014	Yabancılarla Yönelik Eğitim Öğretim Hizmetleri Genelgesi
22 EKİM 2014	Geçici Koruma Yönetmeliği
Kanunlar, Genelgeler ve Yönetmelikler	

Şekil 1. Kanunlar, yönetmelikler ve genelgeler

Millî Eğitim Bakanlığı, 16 Ağustos 2010 tarihinde kamp dışında oturma izni bulunan göçmen ailelerin çocukları için “Yabancı Uyruklu Öğrenciler” genelgesini yayınlamıştır. Yayımlanan genelge ile göçmen öğrencilere, Türkiye’deki okullara kayıt yaptırma hakkı tanınmış ve kayıt koşulları belirtilmiştir. Kayıt koşulu olarak göçmen ailelerin ve çocuklarının en az 6 ay ikamet iznine sahip olmaları gerekmektedir. Koşulları sağlayan öğrenciler, ikamet ettikleri yere göre bir okula yerleştirilecektir. Öğrencilere yerleştirildikleri okullara entegrasyonlarının sağlanması için okul personelleri tarafından gerekli destek sağlanacak, öğrencilerin devamsızlık durumları takip altına alınacak ve öğrenciler için gerekli öğretim materyalleri temin edilecektir (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2010).

Göçmen çocukların eğitime ulaşması için yapılan düzenlemelerden bir diğeri, 7 Eylül 2013 tarihinde çıkarılan “MEB Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği”dir. Yönetmelik, ortaöğretim kurumlarında eğitim-öğretim esaslarını düzenlemek amacıyla çıkarılmıştır. Yönetmeliğin 29. maddesinde yabancı uyruklu öğrencilerin okullara kayıtlarının nasıl yapılacağı anlatılmıştır. Buna göre; yabancı öğrenciler pasaport ve öğrenim vizesi almak zorundadır ancak bu zorunluluk mülteci ve sığınmacılar için geçerli değildir. Mülteci ve sığınmacıların eğitim alabilmeleri için ikamet izinlerinin olması gerekmektedir (MEB, 2013).

Türkiye’ye gelen Suriyeli göçmenlerin sayısının artışıyla birlikte entegrasyon konusunda çeşitli çalışmalara ihtiyaç duyulmuştur. 11 Nisan 2013 tarihinde çıkarılan “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu” (6458 sayılı) ile İç İşleri Bakanlığı’na bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Özer ve ark., 2016, s. 91; Şimşek ve Kula, 2018, s. 11). Ayrıca kanunun 34. maddesinde 18 yaşına gelmemiş göçmen çocuklara, öğrenci ikamet izni gerekmeksizin ilkokuldan üniversiteye kadar tüm eğitim kurumlarında eğitim alma hakkı tanınmıştır (Şimşek ve Kula, 2018, s. 11).

Türkiye’ye göç eden Suriyelilerin eğitim ihtiyaçlarının artmasına bağlı olarak 26 Eylül 2013 tarihinde “Ülkemizde Geçici Koruma Altında Bulunan Suriye Vatandaşlarına Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri” isimli daha geniş kapsamlı bir genelge yayımlanmıştır. Genelge ile Suriyeli öğrencilerin eğitimine yönelik ortak bir standardın oluşturulması gerekliliği ifade edilmiştir (Sağiroğlu, 2017, s. 52). Genelgede göçmen öğrencilerin eğitimi ile ilgili uygulanan faaliyetler standarda bağlanmış, yalnızca kamp içi değil, aynı zamanda kamp dışında verilen eğitim ile ilgili bilgiler yer almış (Seydi, 2014, s. 277) ve göçmen öğrencilere Türkçe öğrenme imkânı tanınmıştır (Özcan, 2018, s. 25).

Türkiye’de Suriyeli öğrencilerin eğitimi ile ilgili resmi politikalar, Suriyelilere “geçici koruma statüsü”nün verilmesi ile başlamıştır. Eğitim, ilk etapta geçici olarak ele alınırken, zamanla kalıcı politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. 23 Eylül 2014 tarihinde çıkarılan “Yabancılara Yönelik Eğitim Öğretim Hizmetleri Genelgesi” ile (Emin, 2019, s. 14) göçmen öğrencilerin eğitim hakkı garanti altına alınmış, Geçici Eğitim Merkezlerinin (GEM) kurulmasına karar verilmiş (Özer ve ark., 2016, s. 92) ve onlara geçici eğitim merkezlerinin dışında devlet okullarında eğitim alma hakkı tanınmıştır (Aydın, 2020, s. 5; Emin, 2019, s. 14; Özcan, 2018, s. 25; Tanrikulu, 2018, s. 2587). Bununla birlikte okul kaydı için ikamet izni şartı kaldırılarak yabancı tanıtım belgesi yeterli hale getirilmiştir (Özcan, 2018, s. 25).

Göçmen öğrencilerin eğitimlerine dair yasal bir çerçeve düzenlemesi olan “Geçici Koruma Yönetmeliği” 22 Ekim 2014 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Yönetmeliğe göre ülkesinden zorla ayrılmış ve ayrıldığı ülkeye dönüş yapamayan, korunmak amacıyla kitlesel veya bireysel olarak Türkiye sınırlarına gelen, uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirilmeye alınamayan yabancılara geçici koruma statüsü verilmiştir. Ayrıca yönetmelikte yabancıların eğitim, sağlık, iş ve sosyal hizmetlere ulaşmalarının önü açılmıştır. Yabancıların eğitim konusu ile ilgili yönetmelikte 54-66 ay arasındaki çocukların okul öncesi eğitimden yararlanabileceği, ilköğretim ve ortaokul yaşındaki çocukların eğitim-öğretim faaliyetlerinin Millî Eğitim Bakanlığınca yürütüleceği, yaygın eğitim kapsamında çeşitli alanlarda talebe bağlı olarak çeşitli kursların düzenlenebileceği, yabancılara aldıkları eğitimi gösteren bir belge verileceğine dair bilgiler yer almaktadır (Resmi Gazete, 2014).

Yoğun göç akışının rotalarından biri olan Türkiye’de göçmen öğrencilerin eğitimine yönelik çıkarılan kanunlar ve yönetmelikler, yayınlanan genelgeler değerlendirildiğinde, öğrencilerin Türk eğitim sistemine entegrasyonlarına yönelik çeşitli adımların atıldığı görülmektedir. Ancak bu konuda birçok adım atılmasına rağmen göçmenlerin eğitime entegrasyon süreçlerinde hala birtakım zorluklar yaşanmaktadır. Bu çalışmada mevcut literatür incelenerek göçmen öğrencilerin çeşitli eğitim kademelerine (okul öncesi, ilköğretim, ortaokul ve lise) entegrasyon sürecinde karşılaştıkları sorunlar detaylı olarak ele alınmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada göçmen öğrencilerin eğitim sürecinde karşılaştığı sorunları ortaya koymak için konu ile ilgili daha önceden yapılmış araştırmaları sistematik olarak toplamak, incelemek ve sentezlemek (Snyder, 2019, s. 333) için literatür taraması yöntemi kullanılmıştır.

Literatür taramasının temel amacı, araştırmanın mevcut alanını haritalandırmak ve değerlendirmektir (Tranfield, Denyer ve Smart, 2003, s. 208).

Veri Toplama Süreci

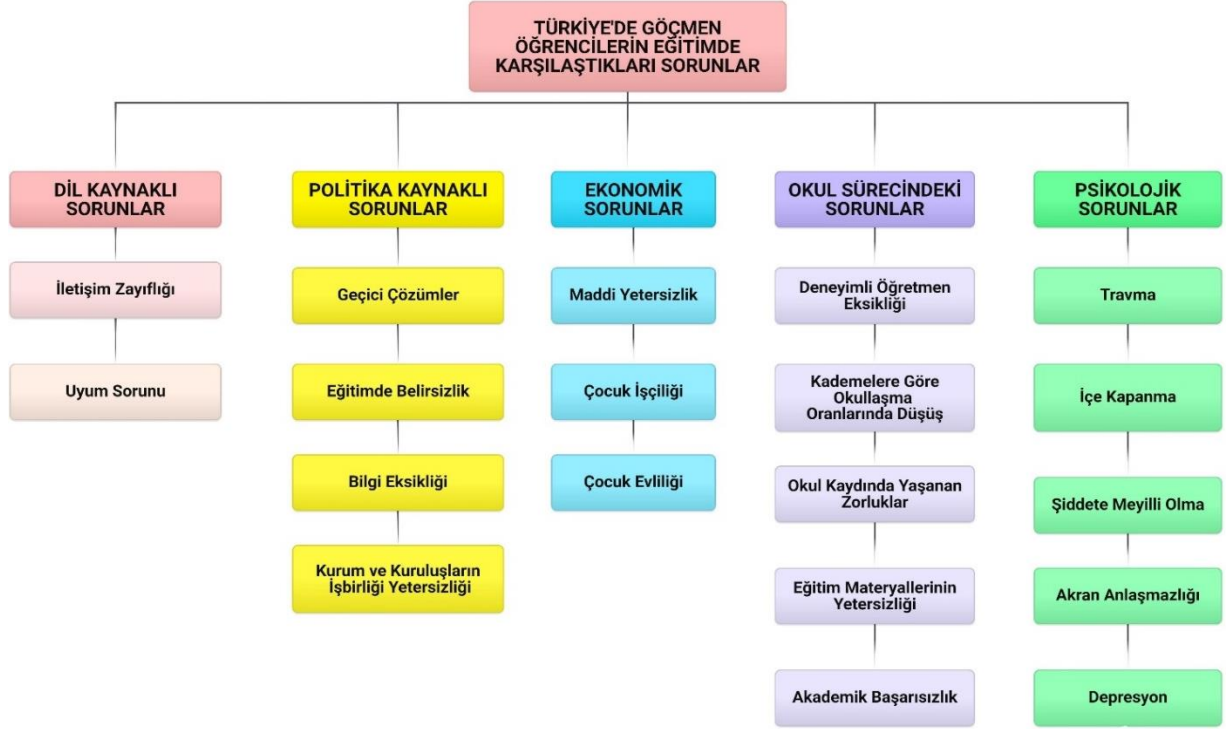
Araştırmada yararlanılan verilere doküman analizi yöntemi ile DergiPark, EBSCO Host ve Google Akademik veri tabanlarından erişilmiştir. Doküman analizi, basılı ve elektronik verilerin gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi için sistematik bir prosedürü içerir (Bowen, 2009, s. 27). Literatür taraması sırasında “göçmen eğitimi”, “göçmen çocuklar”, “Türkiye’de göçmenler”, “entegrasyon”, “göçmen politikaları”, “göçmen öğrencilerin sorunları”, “dil problemleri”, “fırsat eşitliği” ve “dil eğitimi” anahtar kelimeleri kullanılarak ilgili makalelere ulaşılmıştır. Veriler, yalnızca literatür çalışmalarından oluştuğu için etik kurul izni alınmamıştır.

Verilerin Analizi

Doküman analizi yöntemiyle toplanan veriler, içerik analize tabii tutulmuştur. İçerik analizi, belirli kategoriler oluşturmak (Silverman, 2018, s. 162), yazılı verilerin içeriğini özetlemek ve raporlamaktır. Nitel içerik analizi, yazılı veri içeriklerinin titizlikle incelenmesi, çoğaltılması, çıkarılması ve doğrulanması için gerçekleştirilen katı ve sistematik işlemlerdir. İçerik analizi ile belirlenen konunun frekansını ve önemini belirlemenin yanı sıra incelenen materyallerin eğilimini, ön yargıyı ve propagandayı değerlendirmek esastır. İçerik analizi ile incelenen metinlere özet biçimleri kazandırılır (Cohen, Manion ve Morrison, 2021, s. 674-675). Bu kapsamda veriler, “Türkiye’de göçmen öğrencilerin eğitimde karşılaştığı sorunlar” temasına uygun olarak “dil kaynaklı sorunlar”, “politika kaynaklı sorunlar”, “ekonomik sorunlar”, okul sürecindeki sorunlar” ve “psikolojik sorunlar” kategorilerine göre değerlendirilmiştir. Böylelikle içerik analizine uygun olarak önceden belirlenen araştırma çerçevesinden elde edilen bulgular kategorilere ayrılarak tanımlanmış ve yorumlanmıştır.

Bulgular

İçerik analiziyle değerlendirilen bulgular sırayla sunulmuştur. Bu kapsamda sınıflanan temalara ve kategorilere Şekil 2’de yer verilmiştir.

Şekil 2. Türkiye’de göçmen öğrencilerin eğitimde karşılaştıkları sorunlar

Dil Kaynaklı Sorunlar

Türkiye’de göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyonunda dil kaynaklı sorunlardan dolayı çeşitli zorluklar yaşanmaktadır. Dil kaynaklı sorunlar arasında; iletişim zayıflığı ve uyum sorunu yer almaktadır. Dil kaynaklı sorunlara Şekil 3’te yer verilmiştir.

Şekil 3. Dil kaynaklı sorunlar

İletişim zayıflığı.

Türkiye’de göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyonlarında karşılaşılan zorluklardan biri de dil problemdir (Eren, 2019, s. 215; Sarıer, 2020, s. 83; Şimşek, 2017, s. 173). Bireyin kendini ifade etmesi ve diğer bireylerle iletişim kurması dil yoluyla gerçekleşir. Göç ettikleri ülkelerde farklı bir kültür ve dil ile karşılaşan göçmenler ve göçmenlerin göç ettikleri ülkede yaşayan vatandaşlar eğitim kurumlarında dil kaynaklı sorunlarla karşılaşmaktadır (Mercan-Uzun ve Bütün, 2016, s. 75-76). Bu sorunlardan biri de iletişim zayıflığıdır.

Göçmen öğrenciler, dil yetersizliğinden kaynaklanan anlama, konuşma ve sağlıklı iletişim kurma konularında sorunlarla karşılaşmaktadır (Pehlivan-Yılmaz, 2019, s. 79-80). Yaşanan anlama ve konuşma sorunları göçmen öğrencilerde yazılı ve sözel olarak kendilerini ifade edememe (Güngör ve Şenel, 2018, s. 128), akranları ve öğretmenleri ile iletişim kurmakta zorlanma (Emin ve Coşkun, 2018, s. 12; Güngör ve Şenel, 2018, s. 128; Mercan-Uzun ve Bütün, 2016, s. 75-76), dersleri anlamama ve eğitim programlarında belirlenen kazanımlara ulaşamama (Güngör ve Şenel, 2018, s. 128) gibi yeni problemleri meydana getirmektedir.

Eğitim-öğretim sürecinde yaşadıkları problemleri öğretmenlerine aktaramayan göçmen öğrenciler, öğretmenlerinden destek alamamakta ve problemlerini kendi çabalarıyla çözmeye çalışmaktadır (Mercan-Uzun ve Bütün, 2016, s. 75). Ayrıca dil bariyeri nedeniyle veliler hem okul yönetimi hem de öğretmenler ile gerekli iletişimi kuramamaktadır. Bu durum, velilerin öğrencilerin eğitime entegrasyonları için gerekli desteği verememelerine (Emin ve Coşkun, 2016, s. 26) ve öğrencilerin yaşadıkları problemlerin çözümsüzlüğünün devamına (Mercan-Uzun ve Bütün, 2016) neden olmaktadır.

Uyum sorunu.

Göçmen öğrencilerin yaşadıkları uyum sorununun kaynağı dil problemidir (Gülcegül, 2020, s. 8). Dil engeli yalnızca okullaşmayan göçmenler için değil, okullaştırılmış çocuklar için de okula uyum noktasında önemli problem alanlarından biridir (Emin ve Coşkun, 2018, s. 11). Öğrencilerin dil açısından yeterli düzeyde olmaması ve yaşanan uyum sorunları, öğretmen ve öğrencileri zor durumda bırakmaktadır (Aydın, 2020, s. 5-6). Bu bağlamda göçmen öğrenciler, okullara uyum sağlamakta zorlanmakta (Tanrikulu, 2017, s. 134), arkadaşları ile uyum problemi yaşamakta (Aydın-Güngör ve Pehlivan, 2021, s. 60) ve buna bağlı olarak sınıflarda yalnız kalmaktadır (Mercan-Uzun ve Bütün, 2016, s. 75). Hatta bu sorundan dolayı eğitimlerini yarıda bırakabilmektedir (Tanrikulu, 2017, s. 134). Yaşanan tüm bu olumsuzluklar göçmenlerin Türkiye’de eğitime entegrasyonlarının sağlanması önünde bir engeldir.

Türkiye’de göçmen çocukların yaşadığı dil problemlerinin tespiti ile birlikte 2019 yılından itibaren Türkçe yeterlilik sınavlarına girme zorunluluğu getirilmiş ve yapılan yeterlilik sınavlarında başarılı sonuç elde edemeyenlerin uyum sınıflarına yönlendirilmelerine dair çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Aydın, 2020, s. 5-6). Yapılan çalışmalardan biri de “Yabancıların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonu (PIKTES)” projesidir. Bu projede yabancı öğrencilere yönelik uyum sınıfları oluşturularak öğrencilerin Türkçe öğrenmelerinin sağlanması, öğrenimlerinin geliştirilmesi ve eğitim sistemlerine uyumlarının kolaylaştırılması amaçlanmaktadır. Uyum

sınıfları, 3-12 arasındaki sınıf seviyelerine yönelik ve öğrenci kontenjanı 10-20 aralığında olacak şekildedir. Uyum sınıflarında göçmen öğrencilere haftada 30 saate kadar ders verilmektedir (Özer, Gençoğlu ve Suna, 2020, s. 301). Türkiye’de göçmenlere yönelik dil eğitimi, PIKTES projesi dışında STK’lar, halk eğitim merkezleri, belediyeler, üniversiteler, Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi (TÖMER) aracılığıyla verilmektedir (Emin ve Coşkun, 2016, s. 26).

Politika Kaynaklı Sorunlar

Türkiye’de göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyonunda politika kaynaklı bazı sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar arasında; geçici çözümler, eğitimde belirsizlik, bilgi eksikliği, kurum ve kuruluşların iş birliği yetersizliği yer almaktadır. Politika kaynaklı sorunlara Şekil 4’te yer verilmiştir.

Şekil 4. Politika kaynaklı sorunlar

Geçici çözümler.

Ülkelerinde yaşanan çatışmalardan dolayı 2011 yılından itibaren Türkiye’ye göç etmeye başlayan Suriyeli göçmenlerin eğitimine yönelik politikalar ilk etapta çatışmalar bitince ülkelerine geri dönecekleri düşüncesi ile geçici olarak geliştirilmiştir (Aydın, 2020, s. 5; Emin, 2019, s. 14; Emin ve Coşkun, 2016, s. 14; Eren, 2019; Şimşek ve Kula, 2018, s. 9-11; Tanrıku, 2018, s. 2587). Geliştirilen geçici çözümlerden biri Geçici Eğitim Merkezleridir (GEM). GEM’ler, kitlesel olarak Türkiye’ye göç eden yabancı öğrencilerin, ülkelerinde yarıda bıraktıkları eğitimlerini sürdürebilmeleri için oluşturulan eğitim kurumlarıdır (MEB, 2014).

Başlangıçta kamp alanlarında kurulan GEM’ler zamanla kamp alanlarının dışında da faaliyet göstermiştir (Şimşek, 2017, s. 166-168; Tanrıkulu, 2018, s. 2593).

İlk zamanlar STK’lar kanalıyla açılan GEM’ler, belirli bir zaman sonra Millî Eğitim Bakanlığı bünyesine katılmıştır (Tanrıkulu, 2018, s. 2593-2594; Usta, Arıkan, Şahin ve Çetin, 2018, s. 174-176). GEM’lerde anaokulu, ilkokul ve ortaokul kademelerine yönelik eğitim verilmiştir (Tanrıkulu, 2018, s. 2593). Aynı zamanda bu merkezlerde göçmen öğrenciler, kendi kültürleri ve müfredatlarına yönelik eğitim almışlardır (TBMM Göç ve Uyum Raporu, 2018, s. 91). GEM’lerde eğitimin ana dili Arapça olarak verilmiş ve eğitim süreci çoğunlukla göçmen öğretmenler tarafından yürütülmüştür (Usta ve ark., 2018, s. 174-176). Buna karşın birçok GEM, eğitim şartlarına uygun olmayan binalarda kurulmuş, tüm illerde faaliyet gösterememiş ve buralardan alınan diplomalar denkliği olmadığı için uluslararası alanda geçersiz sayılmıştır (Emin ve Coşkun, 2016, s. 17-19; Tanrıkulu, 2017, s. 136). Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere göçmenlerin eğitim faaliyetlerinin GEM’ler aracılığıyla sürdürüldüğü dönemde eğitime yönelik kısa süreli çözümler üretilmiş ve eğitim sorunları çok az gündeme gelmiştir (Tanrıkulu, 2018, s. 2587).

Göçmenlerin ülkede kalıcı olduklarının anlaşılmaya başlaması, göçmen sayısının hızla artması ve eğitime yönelik geçici çözümlerin faydasız olduğu anlaşıldıktan sonra kalıcı politikalar düşünölmeye başlanmıştır. “Yabancılar Yönelik Eğitim ve Öğretim Hizmetleri Genelgesi”nin çıkarılması ile birlikte göçmen öğrencilere GEM’lerin dışında devlet okullarında da eğitim alma hakkı tanınmıştır (Aydın, 2020, s. 5; Emin, 2019, s. 14-15; Tanrıkulu, 2018, s. 2595-2596). Devlet okullarında eğitim alma hakkı öğrencilere 2014 yılından itibaren tanınmış ancak öğrencilerin çoğunluğu Geçici Eğitim Merkezlerinde eğitim almaya devam etmiş, devlet okullarına geçiş oranı düşük kalmıştır. Bu durumun önemli nedenlerinden biri, çatışmalar sona erdiğinde geri dönme umutları ve kendi müfredatlarında eğitim almaya devam etme düşüncesidir (Emin ve Coşkun, 2016, s. 20-24; Şimşek, 2017, s. 166-168; Tanrıkulu, 2018; s. 2593-2594).

Millî Eğitim Bakanlığı’nın 2016-2017 eğitim-öğretim döneminde kapsayıcı eğitim modelini uygulamaya geçirmesi ile GEM’ler kapanma sürecine girmiştir (Özcan, 2018). Bu karardan sonra göçmen öğrencilerin tamamen devlet okullarında eğitim almalarına yönelik somut adımlar atılarak öğrencilerin devlet okullarına erişimi sağlanmıştır (Kılıç ve Özkor, 2019, s. 6; Şimşek, 2017, s. 168). Ancak Türkiye’de göçmen öğrencilerin eğitimine yönelik izlenen politikalara bakıldığında alınan kararların uygulamaya geçirilmesinin uzun zaman

aldığı (Aydın, 2020, s. 6), kapsayıcı ve sürdürülebilir eğitime entegrasyon programının bulunmadığı (Şimşek ve Kula, 2018, s. 14-18) belirlenmiştir. Bu durum, Türkiye’de göçmen eğitime yönelik çözümlerin kalıcı olmadığını (Eren, 2019, s. 214), eğitim alanında henüz istikrarlı bir politika geliştirilmediğini (Emin ve Coşkun, 2016, s. 14) göstermektedir.

Eğitimde belirsizlik.

Göçmen çocukların eğitime erişimlerini sağlamanın yanında verilen eğitimin sürdürülebilirliği, göçmen çocuklara uygun müfredatın belirlenmesi, uygulanacak eğitim politikalarında kapsayıcı, çok kültürlü, hak temelli bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir (Özer ve ark., 2016). Türkiye’de göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyonlarına yönelik çeşitli politikalar geliştirilmesine rağmen tüm entegrasyon alanlarını içeren kapsayıcı, bütüncül ve istikrarlı bir politika mevcut değildir (Emin ve Coşkun, 2016, s. 14; Şimşek ve Kula, 2018, s. 14-18; Şimşek, 2019, s. 268). Özel eğitime ihtiyaç duyan göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyonda hala çeşitli zorluklar yaşamaları (Tanrıkulu, 2017, s. 136-137) kapsayıcı ve bütüncül politikaların mevcut olmamasından kaynaklanmaktadır. Verilen örnek, Türkiye’de göçmen öğrencilere yönelik uygulanan eğitim politikalarında yapılan hukuki ve yasal düzenlemelerin belirsizliğini ortaya çıkarmaktadır. Netlik kazanmayan politikalar göçmen öğrencilerin içerisinde buldukları okullarda belirli eğitim politikasının takip edilmemesine ve farklı uygulamaların gerçekleştirilmesine neden olmaktadır (Emin ve Coşkun, 2016, s. 10).

Bilgi eksikliği.

Göçmen çocukların Türkiye’ye geldikten sonra karşılaştıkları önemli problemlerden biri de bilgi eksikliğidir. Ülkelerinde yaşadıkları problemlerden dolayı Türkiye’ye göçmek zorunda kalan göçmenler, kamu alanlarına sınırlı düzeyde erişim sağlamaktadır. Bu durumun en temel nedeni göçmenlerin yeterince bilgilendirilmemesidir (Süleymanov, 2016, s. 31-35). Türkiye’deki göçmenler, eğitim ve sağlık konusunda hangi haklara sahip olduklarına ve bu haklara nasıl erişim sağlayabileceklerine dair yeterince bilgi sahibi değildir (Şimşek, 2017, s. 170). Örneğin; bazı araştırmalarda Suriyeli velilerin devlet okullarında çocuklarının eğitim alma haklarından haberdar olmadığı belirlenmiştir (Emin ve Coşkun, 2018, s. 11). Bu durum, göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyonlarının sağlanması önünde bir önemli engeldir.

Göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyonlarının sağlanması önünde engel olan bilgi eksikliği yalnızca göçmenler için geçerli değildir. Türkiye’de göçmen öğrencilere yönelik uygulanan eğitim politikaları hakkında öğretmenlere ve okul yöneticilerine de gerekli bilgiler aktarılmamıştır (Aydın, 2020, s. 6; Eren, 2019, s. 215). Özellikle devlet okullarındaki

öğretmenlerin göçmen eğitimi konusunda hazırbulunuşluklarının düşük olması, göçmenlerin eğitiminde istenilen niteliğe ulaşmasının önündeki engellerden biridir (Emin ve Coşkun, 2018, s. 9). Türkiye’de göçmen öğrencilere yönelik uygulanan eğitim politikaları hakkında öğrencilerin, öğretmenlerin ve idarecilerin yeterince bilgilendirilmemeleri bilgilerin eksik kaldığını, bu durumun göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyonlarının sağlanması önünde engel oluşturduğunu literatürdeki bilgilere dayanarak söylemek mümkündür.

Kurum ve kuruluşların iş birliğinin yetersizliği.

Göçmenlerin Türkiye’de eğitim süreçlerine entegrasyonun sağlanması ve okullaşma oranlarının artırılması için gerçekleştirilecek faaliyetler, yalnızca Millî Eğitim Bakanlığı eliyle değil; kamu kuruluşlarının, üniversitelerin ve sivil inisiyatiflerin koordinasyonu ile sürdürülmelidir (Emin ve Coşkun, 2018, s. 13). Kurum ve kuruluşların iyi organize olması ve iş birliği kurması, göçmenlerin eğitime iyi bir şekilde entegre edilmeleri için gereklidir. Ancak Türkiye’de göçmenlere yönelik sunulan eğitim hizmetlerinde kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları iyi bir organizasyona sahip değildir. Bu eksiklikten dolayı göçmenlere yönelik bir bölgede birçok kez sürdürülen eğitim faaliyetleri başka bir bölgede neredeyse hiç yapılmamaktadır (Duruel, 2016, s. 1412).

Türkiye’de kamu kurum ve kuruluşların göçmen eğitimi konusunda iş birliğinin zayıf olması, eğitim alanında koordinasyon eksikliği, kamu kurumları ile sivil toplum kuruluşları arasında eşgüdüm problemi, hizmetlerin aksamasına neden olmaktadır (Aydın-Güngör ve Pehlivan, 2021, s. 57; Süleymanov, 2016, s. 23-24; Tanrıku, 2017, s. 139-140). Üstelik Millî Eğitim Bakanlığı ile okullar arasında da göçmen öğrencilerin eğitime yönelik gerekli iş birliği yeterince sağlanamamıştır (Balcı, 2020). Kamu kurum ve kuruluşların iş birliğinin yetersiz olması ile ilgili yaşanan tüm bu problemler, göçmen öğrencilerin eğitime tam olarak entegrasyonunu engellemektedir.

Ekonomik Sorunlar

Türkiye’de göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyonunda yaşanan problemlerin bir diğer kaynağı, ekonomik sorunlardır. Ekonomik sorunlar arasında; maddi yetersizlik, çocuk işçiliği ve çocuk evliliği ön plana çıkmaktadır. Ekonomi kaynaklı sorunlara Şekil 5’te yer verilmiştir.

Şekil 5. Ekonomik sorunlar

Maddi yetersizlik.

Çeşitli nedenlerden dolayı göç eden kişiler, ekonomik açıdan dezavantajlı konuma düşmektedir. Özellikle çatışma ve savaş gibi nedenlerle zorunlu olarak yer değiştiren göçmenlerin ekonomik açıdan yaşadıkları dezavantajlar daha ileri seviyededir. Ayrıca göçmenler, öncelikle temel ihtiyaçlarını karşılamaya yöneldikleri için çocuklarının eğitimine gereken önemi veremeyip ikinci plana atmak durumunda kalmaktadır (Emin ve Coşkun, 2018, s. 11; Toker-Poyraz, 2022, s. 6). Göçmen aileler yerleşim yerlerine uzak olan okullara ulaşım ve eğitim masraflarını karşılayamadıkları ve taşıma ücretini karşılayamayacak durumda oldukları için çocuklarını okula göndermemektedir (Tanrıkulu, 2017, s. 141; Usta ve ark., 2018, s. 184-186). Göçmen çocukların ailelerinin maddi durumlarının yetersizliği ve yaşam alanlarındaki yetersiz şartlar (Şimşek, 2018, s. 377) gibi nedenler, okul çağındaki göçmen çocukların eğitimlerinin yarıda kalmasına, dolayısıyla eğitime entegrasyon süreçlerinde aksilikler yaşanmasına neden olmaktadır.

Çocuk işçiliği.

06.04.2023 tarihi itibarıyla geçici koruma statüsü kapsamında Türkiye’de 3.426.719 Suriyeli bulunmaktadır. Bunlardan 1.638.310’u 0-18 arasındaki çocuklardır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023). Bu veriler ışığında düşünüldüğünde, Türkiye’de yaşayan göçmenlerin yarıya yakını çocukların oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu çocukların eğitime entegrasyonlarının sağlanması gerekirken 2011 yılından bu yana göçmenlerin Türkiye’ye gelmelerinden itibaren çocuk işçilerin sayısı artış göstermiş ve çocuklar zor koşullar altında çalışmak durumunda kalmıştır (Lordoğlu ve Aslan, 2018, s. 718). Göçmen çocukların çalışmak zorunda kalmasının en temel nedeni, ailelerinin yaşadığı ekonomik problemlerdir (Özer ve ark., 2016, s. 99; Selçuk, Güzel ve Buz, 2021, s. 368; Şimşek, 2018, s. 380; Usta ve ark., 2018, s. 184-186). Özellikle göçmen nüfusun yoğun olduğu Hatay ve Urfa gibi illerde okul çağındaki

göçmen çocukların %70’inden fazlası tatil yapmadan haftanın neredeyse her günü çalışmaktadır (Yalçın, 2016, s. 33).

Okul çağında olan göçmen çocuklar ailelerine destek olmak için dilencilik yapmanın yanı sıra fabrikalarda, atölyelerde, sanayi bölgelerinde, sokaklarda, mevsimlik işçi olarak tarlalarda ve hizmet sektöründe zor şartlar altında çalışmaktadır (Hayata Destek Derneği, 2016; Kaya ve Kıraç, 2016, s. 4). Bu şartlar, okullaşma oranlarına da olumsuz yansımaktadır. Göçmen öğrencilerin okullaşma oranlarına ilişkin veriler değerlendirildiğinde, okul öncesi ve ilkokul kademesinde okullaşma oranlarında erkeklerin oranı daha fazla iken; ortaokul ve lisede kız öğrencilerin okullaşma oranının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun en temel nedeni, erkek öğrencilerin ekonomik problemler nedeni ile okulu bırakıp çalışmak zorunda kalmalarıdır (Emin ve Coşkun, 2016, s. 9). Yaşanan ekonomik problemlerden dolayı çalışmak durumunda kalan özellikle erkek göçmen çocuklar eğitim sürecine dâhil olamamakta ve eğitime entegrasyon süreci sekteye uğramaktadır.

Çocuk evliliği.

Göçmen kız çocuklarının göç sürecinde karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri de çocuk evliliğidir (Gül, 2022, s. 584). Çocuk evliliği, bir insan hakları ihlalidir. Evlendirilen kişilerin birinin veya her ikisinin 18 yaşın altında olmasına “çocuk evliliği” denmektedir. Çocuk evliliğine büyük oranda kız çocukları maruz bırakılmaktadır. Türkiye’de kamplarda ve kamp dışı alanlarda göçmen çocukların evliliği sık rastlanan bir durumdur (Sarvan ve Efe, 2019, s. 59-60). Çocuk evliliği, kız çocuklarının eğitim seviyelerini düşürmekte, iş yaşamına katılımlarını engellemekte, toplumda güçlü bireyler olarak yer almalarına imkân verecek ekonomik ve sosyal özgürlüklerini kısıtlamakta ve sağlıklı bireyler olarak hayatlarına devam etmelerini engellemektedir (Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu [UNFPA], 2020, s. 6). Çocuk evliliğinin meydana getirdiği bu olumsuzluklar Türkiye’ye göç eden göçmenler için geçerlidir. Türkiye’de göçmen aileler yaşadıkları ekonomik problemlerden ve sahip oldukları geleneklerden dolayı kız çocuklarını erken yaşta evlendirebilmektedir (Eren, 2019, s. 214-215; Tanrikulu, 2017, s. 138; Usta ve ark., 2018, s. 184-186). Bu durum, kız çocuklarının eğitim fırsatlarından yararlanmalarını engellemekte ve okulu yarıda bırakmalarına neden olmaktadır.

Okul Sürecindeki Sorunlar

Göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyonlarının sağlanmasında okul sürecinde karşılaşılan sorunlar engel oluşturmaktadır. Bu sorunlar arasında; deneyimli öğretmen eksikliği, kademelere göre okullaşma oranlarında düşüş, okul kaydında yaşanan zorluklar, eğitim

materyallerinin yetersizliği ve akademik başarısızlık yer almaktadır. Okul sürecindeki sorunlara Şekil 6’da yer verilmiştir.

Şekil 6. Okul sürecindeki sorunlar

Deneyimli öğretmen eksikliği.

Türkiye’ye göç eden öğrencilerin sahip oldukları kültür ve dil farklılıklarına yönelik eğitim verebilecek öğretmenlere ihtiyaç vardır ve aslında bu birçok ülke için (yalnızca Türkiye değil) geçerlidir. Ülkelerin birçoğunda göçmen öğrenci ile çalışacak, öğrencilere ev sahibi ülkenin eğitim dilini öğretecek öğretmenler için bir özel tanımlama yoktur (Baldık, 2018, s. 40). Türkçe’nin yabancı dil olarak göçmen öğrencilere öğretilmesinde öğretmen ve akademisyen eksikliği vardır. Ayrıca bu konuda öğretmenler yeterince deneyimli değildir (Aydın-Güngör ve Pehlivan, 2021, s. 57; Tanrıku, 2017, s. 132). Göçmen öğrencilerin eğitim gördüğü devlet okullarında eğitim veren öğretmenlerin hazırbulunuşluk durumları oldukça düşüktür. Çünkü okullarda göçmen öğrencilerin dilini bilen eğitimci, rehber öğretmen ve personel yetersizdir (Emin ve Coşkun, 2018).

Öğretmenlerin göçmen öğrencilere yönelik tutumları onların okula uyumlarında kritik bir öneme sahiptir (Yurdakul ve Tok, 2018, s. 48). Dil engeli, öğretmenlerin eksik olmasına ve kendilerini gergin hissetmesine neden olmaktadır. Yaşanan olumsuzluklar öğretmenlerin sınıf ortamında göçmen öğrencileri yok saymalarına neden olmakta ve bu durumdan hem yerli hem de göçmen öğrenciler olumsuz olarak etkilenmektedir (Mercan-Uzun ve Bütün, 2016, s. 76). Bunların yanında Türkiye’de göçmenlere yönelik Türkçe eğitimi veren öğretmenlerin birçoğu sözleşmeli olarak görevlendirilmekte ve bu sözleşmeler belirli bir zaman sonra sona ermektedir. Ancak yabancılara Türkçe öğretimi konusunda deneyimli olan bu öğretmenlerin deneyimlerine göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyonlarının sağlanması için ihtiyaç vardır (Emin ve

Coşkun, 2018). Bu nedenle deneyimli öğretmenlerin sahada tutulması ve göçmen öğrencilere Türkçe öğretiminde aktif rol almaları ve göçmen öğrencilere Türkçe öğretiminde deneyimli öğretmen sayısının artırılması öğrencilerin okula entegrasyonlarının sağlanması açısından önemlidir.

Kademelere göre okullaşma oranlarında düşüş.

Okul çağındaki göçmen çocukların okullaştırılmaları kayıp neslin ortaya çıkmasını önlemek açısından gereklidir. Türkiye’de 2019 senesinde okullaştırılan Suriyeli öğrenci sayısı 684 bin 789 kişidir (MEB, 2019). Ancak okullaştırılan göçmen öğrencilerin eğitim kademelerine göre durumuna bakıldığında, en çok okullaştırma oranının ilkökul seviyesinde olduğu, bu oranın ilerleyen kademelerde düşüş gösterdiği görülmektedir (TBMM Göç ve Uyum Raporu, 2018). 2019 yılında ilkökulda göçmen öğrencilerin okullaşma oranı %89,27, ortaokulda %70,50, lisede ise %32,88 olarak kaydedilmiştir (MEB, 2019). 2020 yılında da benzer oranlar tespit edilirken (MEB, 2020), 2022 yılında hem ortaokul hem de lise kademelerinde okullaşma oranları (ilkökulda %75,13, ortaokulda %80 ve lisede %42,65) artmıştır (MEB, 2022, s. 14). 2022 yılının okullaşma oranlarında artış görülmesine rağmen kademeler arası dağılım dengeli değildir. Bu durum, göçmen öğrencilerin okullaştırılması konusunda sorunların devam ettiğini göstermektedir.

Okul kaydında yaşanan zorluklar.

Türkiye’de geçici koruma kimlik belgesi veya yabancı kimlik numarası bulunan göçmenler, eğitim hakkından yararlanabilmektedir (Gencer, 2017, s. 841). Göçmen öğrenciler, yabancı tanıma belgesini göstererek devlet okullarına kayıt yaptırabilmekte ve Türk öğrencilere tanınan tüm haklardan yararlanabilmektedir (Aydın-Güngör ve Pehlivan, 2021, s. 55). İkamet izni olan göçmenler, devlet okullarına doğrudan kayıt olabilmektedir. Diğerleri ise “misafir öğrenci” olarak okullarda eğitim alabilmektedir (Balcı, 2020; Özer ve ark., 2016, s. 93).

Göçmen öğrencilerin okul kaydı sırasında karşılaştığı temel problem, kanıtlayıcı belge eksikliğidir. Okullar, göçmen çocukları kaydetmek için belge talep etmektedir (Eren, 2019, s. 215). Defalarca ek belge talep etmenin yanında okul kontenjanlarının dolu olması da önemli bir sorundur (Tanrıku, 2017, s. 133). Yaşanan zorluklar, öğrencilerin okul kayıt sürelerinin uzamasına ya da okullara kayıt yaptıramamasına neden olmaktadır (Usta ve ark., 2018, s. 184-186).

Göçmen öğrencilerin kayıt hakkı bulunmasına rağmen bazı okullar, göçmen öğrencileri kabul etmemekte, okula kayıt aşamasında gerekli olmayan belgeler istemekte, okul yöneticileri kayıt konusunda isteksiz davranmakta ve buna bağlı olarak da kayıt süreci zorlaşmaktadır (Aydın-Güngör ve Pehlivan, 2021, s. 56-57; Gencer, 2017, s. 844). Ayrıca yönlendirme eksikliklerinden dolayı hem göçmen öğrenciler hem de aileler okullara nasıl kayıt yaptırılacağına ilişkin yeterli bilgiye sahip olmayabilmektedir (Gencer, 2017, s. 844). Göçmen öğrencilerin okula kayıt sürecinde yaşanan tüm bu olumsuzluklar eğitime entegrasyon süreçlerini de olumsuz yönde etkilemekte ve okul kaydında mevcut problemlerin devam etmesine neden olmaktadır.

Eğitim materyallerinin yetersizliği.

Göçmen öğrenciler okullarda eğitim materyallerinin yeterli düzeyde olmaması ve kullanılan materyallerin ana dillerinde olmaması nedenleriyle birtakım problemler yaşamaktadır (Tanrikulu, 2017, s. 137; Telsaç ve Telsaç, 2022, s. 115; Usta ve ark., 2018, s. 184). Özellikle dil eğitiminde materyal eksikliği sık karşılaşılan bir durumdur (Balcı, 2020). Göçmen öğrencilere verilen Türkçe dersleri, eğitici materyal ve yöntem eksikliği nedeniyle nitelikli bir şekilde gerçekleştirilememektedir (Emin ve Coşkun, 2016, s. 46). Bu durum da göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyonlarının önündeki engellerden biri olarak durmaktadır.

Akademik başarısızlık.

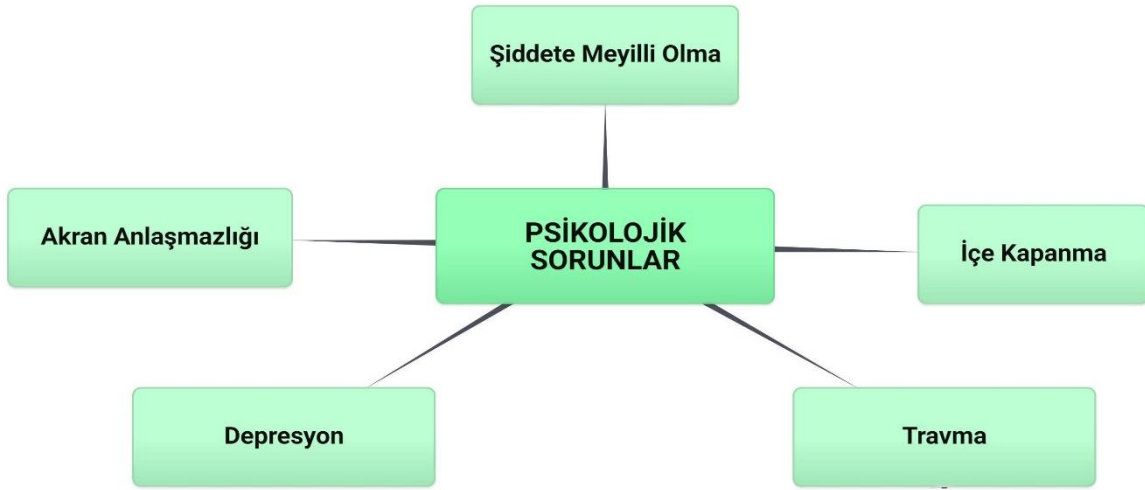
Göçmen öğrencilerin okul sürecinde yaşadıkları problemlerden biri de akademik başarısızlıktır (Süleymanov, 2016). Göçmen öğrencilerin, yerli öğrencilerle aynı sınıfta eğitim almaları göçmen öğrencilerde uyum sorunlarına neden olmakta ve buna bağlı olarak akademik başarıda düşüş yaşanmaktadır (Aydın-Güngör ve Pehlivan, 2021, s. 60). Dil ve kültür farklılıkları, göçmen öğrencilerin derslere katılımını engellemektedir. Bu durum, göçmen öğrencilerin kendilerini yetersiz hissetmelerine ve akademik başarılarının düşmesine neden olmaktadır. Bu zorluklar ve akademik başarısızlık, okul terki ile sonuçlanmaktadır (Saklan ve Karakütük, 2022, s. 58- 64).

Göçmen öğrencilerin ekonomik problemlerden dolayı çocuk yaşta çalışmak zorunda bırakılmaları da akademik başarılarının önünde engel oluşturmaktadır (Bozan ve Kaştan, 2018, s. 236-237). Yaşamlarını devam ettirebilmek için çalışmak zorunda olan okul çağındaki göçmen çocukların çeşitli işlerde çalışmaları, eğitime ayıracakları zamanı azaltmakta, akademik başarılarına etki etmekte ve çocukların eğitim umutlarını yitirmelerine neden olmaktadır (Koşar ve Aslan, 2020, s. 1811). Ayrıca ebeveynlerin eğitim seviyelerinin düşük

olması nedeniyle çocuklarının derslerine katkı sağlayamamaları, sürekli yer değiştirmeleri ile okul değişikliklerinin sık olması ve çocukların ailelerinin ayrı olması gibi nedenler akademik başarılarını düşüren diğer etkenler arasında yer almaktadır (Bozan ve Kaştan, 2018, s. 245). Göçmen öğrencilerin karşılaştığı bu tür sorunlar, onların eğitime entegrasyonunu engellemektedir.

Psikolojik Sorunlar

Türkiye’de göçmen öğrenciler, eğitime entegrasyon sürecinde çeşitli problemlerle karşılaşmaktadır. Göçmen öğrencilerin yaşadıkları psikolojik problemler arasında; travma, içe kapanma, şiddete meyilli olma, akran anlaşmazlığı ve depresyon bulunmaktadır. Psikolojik sorunlara Şekil 7’de yer verilmiştir.

Şekil 7. Psikolojik sorunlar

Göçmen çocukların yaşadığı psikolojik problemlerin eğitim faaliyetlerine olumsuz yansımaları olmaktadır (Koşar ve Aslan, 2020, s. 1824). Çeşitli sebeplerle zorunlu olarak yapılan göçler, ait olunan topraklardan kopuşu ifade etmektedir. Doğdukları topraklardan ayrılan göçmenler, yeni yerlerine uyum sağlamak için uzun bir zamana ihtiyaç duyabilirler. Bu zaman dilimi birtakım travmatik sonuçları ortaya çıkarmaktadır. Özellikle savaş ortamından gelen göçmen ailelerde ve çocuklarında travma sıklıkla karşılaşılan bir durumdur (Uğurlu, 2018). Savaş travması yaşayan çocuklar sağlıklı bir psikolojiye sahip olamamakta ve bu durum eğitim süreçlerine yansımaktadır. Yeni bir ülkeye göç eden çocuklar, eğitime entegrasyon süreçlerinde içe kapanma, aşağılık duygusuna kapılma, şiddete meyilli olma ve akranları tarafından istenmeme gibi psikolojik problemlerle karşılaşmaktadır (Koşar ve Aslan, 2020, s. 1824-1826).

Çeşitli zorluklar nedeniyle Türkiye’ye göç eden, aile üyelerinden ayrı kalan, aile içi problemler yaşayan, öğrenme zorluğu çeken çocuklar dezavantajlı konumdadır. Okul çağındaki çocukların yaşadıkları olumsuz duruma bağlı olarak ortaya çıkan psikolojik problemler arasında; agresiflik, yalnızlık, içe kapanma, depresyon, umudunu yitirme, stres, korku ön plana çıkmaktadır (Kılıç ve Özkor, 2019). Göçmen öğrencilerin göç nedeniyle maruz kaldıkları bu tür psikolojik problemler, onların eğitime entegrasyon süreçlerini olumsuz etkileyen en önemli durumlardır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada Türkiye’de göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyonda karşılaştıkları sorunlar, temalara ve kategorilere ayrılarak incelenmiştir. Şekil 2’de detaylı olarak sınıflanan sorunların en önemlisi, dil öğrenmedir. Diğer sorunların neredeyse tamamı, dili yeterince bilmeme ve kendini ifade edememekten kaynaklanmaktadır. Dil kaynaklı problemlere bağlı olarak çocuklar; kendilerini ifade edemedikleri, öğretmenleri ve akranları ile gerekli iletişimi kuramadıkları için eğitim sürecine verimli bir şekilde entegre olamamaktadır (Eren, 2019; Güngör ve Şenel, 2018; Mercan-Uzun ve Bütün, 2016; Pehlivan-Yılmaz, 2019; Sarier, 2020). Dil kaynaklı yaşanan bir diğer problem, uyum sorunudur. Göçmen öğrenciler, iletişimdeki eksiklikler nedeniyle sosyal yaşama ve okula uyum sağlamakta zorluk çekmektedir. Bu sonuçlara dayalı olarak göçmen çocukların eğitime entegrasyonu konusunda çözülmesi gereken en önemli engelin dil bariyeri olduğunu söylemek mümkündür.

Göçmen öğrencilerin karşılaştığı problemler, dil bariyerinin yanında uygulanan politikalarla doğrudan ilgilidir. Problemlerin istikrarlı ve kalıcı adımlarla çözülebileceği hemen hemen tüm çalışmalarda ifade edilmektedir. Ancak Türkiye’de göçmenlerin karşılaştığı sorunlara geçici çözümler üretilmesi (Aydın, 2020, s. 5; Şimşek ve Kula, 2018; Tanrıku, 2018), çözümden ziyade süreci daha da karmaşıklaştırmaktadır. Zaten göçmenlerin kalıcı olacağı düşüncesinin gelişmesiyle birlikte daha kalıcı çözümlere yönelimler gözlenmeye başlamıştır (Emin, 2019; Emin ve Coşkun, 2016; Eren, 2019). Buna karşın eğitime entegrasyon konusundaki hukuki ve yasal düzenlemeler yeterince belirgin değildir (Emin ve Coşkun, 2016; Şimşek ve Kula, 2018; Şimşek, 2019). Bunların yanında eğitime entegrasyon konusunda kurum ve kuruluşlar arasında iş birliğinin yeterince sağlanmadığı tespit edilmiştir (Duruel, 2016). Göçmen öğrencilerin eğitimde politika kaynaklı karşılaştığı sorunlara ilişkin sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, geçici çözümler yerine kalıcı adımlar atılmasına rağmen atılan adımların yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir.

Göçmen öğrenciler, eğitime entegrasyon süreçlerinde ekonomik sorunlar nedeniyle birtakım olumsuzluklar yaşamaktadır. Maddi imkânsızlıklara bağlı olarak eğitimi ikinci plana atma (Emin ve Coşkun, 2018), eğitim masraflarını karşılayamama (Tanrıkulu, 2017; Usta ve ark., 2018), çocuk işçiliği (Emin ve Coşkun, 2016) ve çocuk evliliği (Usta ve ark., 2018) gibi birçok problemle karşılaşmaktadır. Elde edilen sonuçlar, göçmen ailelerin yaşadığı ekonomik problemlerin doğrudan çocuklara yansıdığını ve onları derinden etkilediğini göstermektedir. Bu durum, göçmenlerin eğitime entegrasyonu konusunda ekonomik şartların önemli değişkenlerden biri olduğunu göstermektedir.

Ekonomik koşulların yanında göçmen öğrenciler, okul sürecinde çeşitli problemlerle karşılaşmaktadır. Okul sürecindeki karşılaşılan en önemli ihtiyaç, göçmen öğrenciler konusunda deneyimli öğretmenlerdir. Öğretmenlerin dil eğitimi konusunda yeterli donanıma sahip olmaması, göçmen öğrencilerin akademik başarılarına olumsuz yansımaktadır (Emin ve Coşkun, 2016; Emin ve Coşkun, 2018). Nitelikli ve donanımlı öğretmenler, eğitime entegrasyon sürecinin en önemli paydaşlarından biridir.

Okul sürecine ilişkin bir diğer önemli sorun, göçmen çocukların okullaşma oranlarıdır. TBMM Göç ve Uyum Raporu (2018) verilerine göre göçmen öğrencilerin okullaşma oranları ilkokuldan diğer kademelere ilerledikçe düşüş göstermektedir. Bu durum, eğitime entegre edilemeyen göçmen öğrencilerin eğitimlerini yarıda bırakmalarının göstergesi olarak kabul edilebilir. Okul sürecinde karşılaşılan bir diğer problem, göçmenlerin okul kaydında yaşadıkları zorluklardır. Devlet okullarına kayıt sırasında istenen kanıtlayıcı belgelerin çocukların eğitime entegre edilmesinde bazı sorunlara neden olduğu çeşitli araştırmalarda ifade edilmiştir (Aydın-Güngör ve Pehlivan, 2021; Eren, 2019; Gencer, 2017; Şimşek, 2018; Tanrıkulu, 2017). Bunların yanında göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyonu sırasında eğitim materyallerinin yetersizliği (Telsaç ve Telsaç, 2022) ve akademik başarısızlık (Saklan ve Karakütük, 2022) gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar, yalnızca okulla ilgili değildir, diğer temaları da yakından ilgilendirmektedir.

Son olarak göçmen öğrenciler, eğitime entegrasyon sürecinde çeşitli psikolojik problemlerle karşılaşmaktadır. Bu sorunlar arasında içe kapanma, bencillik, şiddete meyilli olma, ahlaki sorunlar, davranış bozuklukları, öfke, yalnızlık, depresyon, travma, stres ve korku (Kılıç ve Özkor, 2019; Koşar ve Aslan, 2020; Uğurlu, 2018) ön plana çıkmaktadır. Elde edilen sonuçlar, göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyonlarının önünde psikolojik problemlerin önemli bir engel olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada değinilen sorunlar, Türkiye ile sınırlı değildir. Dünyada tüm ülkeler göç almaktadır ve bu göçün sonucunda çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Dere ve Demirci (2021) tarafından yapılan çalışma incelendiğinde, eğitime entegrasyon konusunda dünyada iyi örnekler arasında yer alan Almanya ve Kanada’da da benzer problemlerin olduğu görülecektir. Ancak Türkiye, yoğun bir göç akınına uğradığı için bu sorunları daha derinden hissetmektedir. Ayrıca Türkiye’de sorunlar, göçmenlerin geçici olarak düşünülmesi ve uzun yıllar kalıcı çözümler geliştirilmemesinden dolayı yeterince çözülememiştir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, Türkiye’de göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyon süreçlerine yönelik çeşitli önerilerde bulunmak gerekmektedir. İlk olarak göçmen öğrencilerin eğitim sürecine entegrasyonlarına yönelik kalıcı belirli bir politika geliştirilmelidir. Bu durum, eğitimde farklı uygulamaların önüne geçecek ve göçmen öğrencilerin daha önceden belirlenmiş entegrasyon aşamalarından geçmelerini sağlayacaktır. Ayrıca öğretmenler ve okul yöneticileri, göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyon süreçlerine yönelik kapsamlı bir şekilde seminerler ve konferanslar aracılığıyla bilgilendirilmelidir. Göçmen öğrenciler ve öğrenci velileri, Türkiye’de eğitime entegrasyon süreci, okul kaydı için gerekli belgeler, dil eğitimi gibi çeşitli konularda detaylı bir şekilde yönlendirilmelidir. Bu konuda sosyal hizmet uzmanları ya da okulların rehberlik bölümleri aktif rol üstlenebilir. Türkiye’de göçmen öğrencilerin eğitime entegrasyon süreçlerinde rol oynayan kurum ve kuruluşlar arasında gerekli iş birliğinin sağlanması, entegrasyon sürecinin başarıyla ilerlemesini sağlayacaktır. Bu nedenle Millî Eğitim Bakanlığı, STK’lar, üniversiteler, kamu kuruluşları arasında belirli bir plan çerçevesinde bir iş birliği oluşturulmalı, farklı uygulamalar yerine kurulacak iş birliği ile nitelikli entegrasyon süreci oluşturulmalıdır.

Göçmen öğrencilerin entegrasyon sürecinde yaşadıkları dil problemine yönelik ilk olarak sahada deneyimli öğretmenler yer almalı ve öğrencilere hızlandırılmış Türkçe eğitimi verilmelidir. Özellikle Türkiye’ye savaş ortamından gelen göçmen öğrencilerin yaşadıkları psikolojik problemlere yönelik öğretmen-veli iş birliğinde gerekli psikolojik destek merkezlerine yönlendirmeleri yapılmalıdır. Yapılacak tüm bu faaliyetler, öğrencilerin akademik başarısına da olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Göçmen öğrencilerin Türkiye’de eğitime entegrasyon süreçlerinde yaşadıkları problemlerin doğru tespiti, en az çözümü kadar önemlidir.

Kaynakça

- Aydın, S. (2020). Zorunlu eğitim çağındaki mülteci öğrencilerin eğitime uyum sürecinde Türkiye ve Kanada uygulamaları. *Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi*, 2(2), 1-18. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijolt/issue/57393/812548>
- Aydın-Güngör, T. ve Pehlivan, O. (2021). Kapsayıcı eğitimin Türk eğitim sistemindeki yeri ve önemi. *Studies in Educational Research and Development*, 5(1), 48-71. <http://serd.artvin.edu.tr/tr/pub/issue/63058/831809>
- Balcı, E. (2020, 30 Haziran). Suriyeli çocukların eğitimi. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*. <https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/suriyeli-cocuklarin-egitimi>
- Baldık, Y. (2018). *Ana dili Türkçe olmayan göçmen toplulukların eğitim sistemine katılımında Türkçe öğretiminin önemi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu. (2020). *Çocuk yaşta erken ve zorla evliliklerin sağlık riskleri ve sonuçlarına çok sektörlü yaklaşım*. Ankara: United Nations Population Fund.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Bozan, İ. ve Kaştan, Y. (2018). Göç yaşamış öğrencilerin karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüşleri: Bir durum çalışması. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(10), 225-248. <https://doi.org/10.20860/ijoses.447898>
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2021). *Eğitimde araştırma yöntemleri* (E. Dinç ve K. Kıroğlu Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Çetiner, S. ve Günay, E. (2021). Uluslararası göçün sosyo-kültürel etkilerinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(47), 1-21. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/62012/888381>
- Dere, İ. ve Demirci, E. (2021). Göçmenlerin ülkeye ve eğitime entegrasyonu: Almanya ve Kanada’nın politikalarının karşılaştırılması. *Milli Eğitim*, 50(Özel Sayı), 1055-1080. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.960198>
- Duruel, M. (2016). Suriyeli sığınmacıların eğitim sorunu. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(5), 1399-1414.

<https://openaccess.mku.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12483/2559/Duruel%2C%20Mehmet%202016.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Emin, M. N. (2019). *Geleceğin inşası Türkiye’deki Suriyeli çocukların eğitimi*. https://setav.org/assets/uploads/2019/07/Tr_SrEgitim.pdf

Emin, M. N. ve Coşkun, İ. (2016). *Türkiye’deki Suriyelilerin eğitiminde yol haritası fırsatlar ve zorluklar*. https://file.setav.org/Files/Pdf/20160906135243_turkiyedeki-suriyelilerin-egitiminde-yol-haritasi-pdf.pdf

Emin, M. N. ve Coşkun, İ. (2018). *Türkiye’de göçmenlerin eğitimi: Mevcut durum ve çözüm önerileri (Politika Notu No. 2018/03)*. İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği. https://ilke.org.tr/images/yayin/pdf/turkiyede_gocmenlerin_egitimi_mevcut_durum_ve_cozum_onerileri.pdf

Eren, Z. (2019). Yönetici ve öğretmen görüşlerine göre göçmen çocukların eğitim sorunları ve çözüm önerileri. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 213-234. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2019.19.43815-476805>

Geçici koruma yönetmeliği. (2014, 22 Ekim). *Resmi Gazete* (Sayı 29153). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.20146883.pdf>

Gencer, T. E. (2017). Göç ve eğitim ilişkisi üzerine bir değerlendirme: Suriyeli çocukların eğitim gereksinimi ve okullaşma süreçlerinde karşılaştıkları güçlükler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 838-851. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175434652>

Göç İdaresi Başkanlığı. (2023). *Geçici koruma*. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2017). *2016 Türkiye göç raporu*. Ankara: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları. https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/2016_yiik_goc_raporu_haziran.pdf

Gül, M. (2022). Göç sürecinde erken yaşta evlilikleri Türkiye’de yaşayan Suriyeli çocuklar özelinde düşünmek. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 573-588. <https://doi.org/10.30794/pausbed.893915>

Gülcegül, S. (2020). *Sınıfında mülteci öğrenci olan sınıf öğretmenlerinin yaşadığı problemlerin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Güler, H. (2020). Göç ve entegrasyon: Türkiye’de “uyum” ama nasıl?. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(Ek. 1), 245-268. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1057271>

- Güngör, F. ve Şenel, E. A. (2018). Yabancı uyruklu ilkokul öğrencilerinin eğitim-öğretiminde yaşanan sorunlara ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 8(2), 124-173.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ajesi/issue/38903/454575>
- Hayata Destek Derneği. (Temmuz-Ağustos-Eylül, 2016). *Göç yolunda geçen çocukluk*.
<https://www.hayatadestek.org/wp-content/uploads/2021/09/e-bulten-2016-3.pdf>
- Kandemir, M. (2018). *Türkiye ve Kanada mülteci politikalarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaya, A. ve Kırac, A. (2016). *İstanbul’daki Suriyeli mültecilere ilişkin zarar görübilirlik değerlendirme raporu*. <https://www.hayatadestek.org/wp-content/uploads/2019/06/istanbuldaki-suriyeli-multeciler-zarar-gorebilirlik-raporu.pdf>
- Kılıç, G. ve Özkor, D. (2019). *Suriyeli çocukların eğitim araştırmaları raporu*.
<https://www.mavikalem.org/wp-content/uploads/2019/03/Suriyeli-%C3%87ocuklar%C4%B1n-E%C4%9Fitimi-Ara%C5%9Ft%C4%B1rma-Raporu.pdf>
- Koşar, S. ve Aslan, F. (2020). İlkokul ve ortaokula devam eden göçmen çocukların eğitim sorunlarına yönelik okul yöneticilerinin görüşleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(4), 1799-1831.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/teke/issue/59561/857066>
- Lordoğlu, K. ve Aslan, M. (2018). Görünmeyen göçmen çocukların işçiliği: Türkiye’deki Suriyeli çocuklar. *Çalışma ve Toplum*, 57(2), 715-732.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/ct/issue/71818/1155393>
- Mercan-Uzun ve Bütün, E. (2016). Okul öncesi eğitim kurumlarındaki Suriyeli sığınmacı çocukların karşılaştıkları sorunlar hakkında öğretmen görüşleri. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 72-83.
<http://ijeces.hku.edu.tr/tr/pub/issue/22947/175325>
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2010). *Genelge*. <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/MEB-Yabanci-Uyruklu-Ogrenciler-Genelgesi-2010.pdf>
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2013). *Millî Eğitim Bakanlığı ortaöğretim kurumları yönetmeliği*.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/09/20130907-4.htm>
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2014). *Genelge*. <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/1715.pdf>

- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019). *Hayat boyu öğrenme genel müdürlüğü*.
https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_11/06141131_11Ekim2019internetBulteni.pdf
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2020). *Eğitim kademelerine göre okullaşma*.
https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_01/27110237_OCAK_2020internet_BulteniSunu.pdf
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2022). *Geçici koruma altında bulunan (Suriye) yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim kademelerine göre okullaşma oranları*.
http://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_01/26165737_goc2022sunu.pdf
- Özcan, A. S. (2018). Çokkültürlülük bağlamında Türkiye’nin Suriyeli öğrencilere yönelik eğitim politikası. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 17-29.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/pesausad/issue/36449/412788>
- Özer, M., Gençoğlu, C. ve Suna, H. E. (2020). Türkiye’de eğitimde eşitsizlikleri azaltmak için uygulanan politikalar. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(2), 294-312. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuefd/issue/58553/828176>
- Özer, Y. Y., Komsuoğlu, A. ve Özde-Ateşok, Z. (2016). Türkiye’deki Suriyeli çocukların eğitimi: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(37), 76-110. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.11696>
- Pehlivan-Yılmaz, A. (2019). *Sosyal bilgiler dersinde kültüre duyarlı eğitim uygulamaları: Mülteci öğrencilerle etkileşim* (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Penninx, R. (2003). *Integration: The role of communities, institutions, and the state*.
<https://www.migrationpolicy.org/article/integration-role-communities-institutions-and-state>
- Perruchoud, R. ve Cross, J. R. (2011). *Glossary on migration*. Geneva: International Organization for Migration.
- Sağıroğlu, A. Z. (2017). Geçici koruma statüsündeki bireyler. N. Karasu, E. Göv ve T. Bağrıaçık (Ed.), *Geçici koruma statüsündeki bireylere yönelik özel eğitim hizmetleri kılavuz kitabı* içinde (s. 38-55). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

- Saklan, E. ve Karakütük, K. (2022). Türkiye’deki Suriyeli eğitim çağı çocuklarının eğitim süreçleri üzerine bir çözümleme. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 51-76. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.975386>
- Sarier, Y. (2020). Türkiye’de mülteci öğrencilerin eğitimi üzerine bir meta-sentez çalışması: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 3(1), 80-111. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eyyad/issue/56239/718723>
- Sarvan, S. ve Efe, E. (2019). Suriyeli çocuk mülteciler ve sorunları. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(1), 55-62. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1100174>
- Selçuk, O., Güzel, G. ve Buz, S. (2021). Türkiye’de sığınmacı çocukların eğitimine ilişkin engellerin fenomenolojik yaklaşımla değerlendirilmesi, *Milli Eğitim*, 50(Özel Sayı), 359-383. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.960459>
- Seydi, A. R. (2014). Türkiye’nin Suriyeli sığınmacıların eğitim sorununun çözümüne yönelik izlediği politikalar. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 267-305. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/11406/136183>
- Silverman, D. (2018). *Nitel verileri yorumlama* (E. Dinç, Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 104, 333-339. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039>
- Süleymanov, A. (2016). *Suriyeli mülteci çocuklarla el ele projesi: Sultanbeyli ilçesindeki Suriyelilerin yaşam deneyimleri*. <https://uuyayinlari.com/uploads/content/files/sultanbeyli-ilcesindeki-suriyelilerin-yasam-deneyimleri-45.pdf>
- Şimşek, D. (2017). Turkey as a “safe third country”? The impacts of the EU-Turkey statement on Syrian refugees in Turkey. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 22(3), 161-182. <https://dergipark.org.tr/en/pub/perception/issue/48951/624487>
- Şimşek, D. (2018). Mülteci entegrasyonu, göç politikaları ve sosyal sınıf: Türkiye’deki Suriyeli mülteciler örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 2(40), 367-392. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.446153>
- Şimşek, D. (2019). Transnational activities of Syrian refugees in Turkey: Hindering or supporting integration. *International Migration*, 57(2), 268-282. <https://doi.org/10.1111/imig.12489>

- Şimşek, H. ve Kula, S. S. (2018). Türkiye’nin göçmen politikasında ihmal edilen boyut: Eğitsel uyum programı. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 5-21. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aeuibfd/issue/41906/505306>
- Tanrikulu, F. (2017). Türkiye’de yaşayan Suriyeli çocukların eğitim sorunu ve çözüm önerileri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 22(86), 127-144. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal/issue/48149/609148>
- Tanrikulu, F. (2018). Suriye krizi sonrası Türkiye’deki sığınmacıların ve göçmenlerin eğitimi: Geçmiş, bugün ve gelecek perspektifleri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2585-1604. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.450208>
- Telsaç, Ö. Y. ve Telsaç, C. (2022). Göç nedeniyle oluşan temel eğitim sorunları. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 5(3), 113-122. <https://doi.org/10.53001/uluabd.2022.34>
- Toker-Poyraz, D. (2022). *Göçmen öğrencilerin eğitim sürecinde yaşanan sorunlara ilişkin veli görüşleri* (Yayınlanmamış tezsiz yüksek lisans projesi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Tranfield, D., Denyer, D. ve Smart, P. (2003). Towards a methodology for developing evidence informed management knowledge by means of systematic review. *British Journal of Management*, 14, 207-222. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.00375>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Mülteci Hakları Alt Komisyonu. (2018). *TBMM göç ve uyum raporu*. https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2018/04/resources_goc_ve_uyum_raporu.pdf
- Uğurlu, Z. (2018). Suriyeli sığınmacı öğrencilerin okula uyum sorunlarının çözülmesi ve desteklenmesinde öğretmen etkisi. V. Özpolat (Ed.), *Zorunlu göçler ve doğurduğu sosyal travmalar* içinde (s. 178-242). Ankara: HEGEM Yayınları.
- Usta, M. E., Arıkan, İ., Şahin, Y. ve Çetin, M. S. (2018). Suriyeli eğitimcilerin gözünden geçici eğitim merkezlerinde karşılaşılan sorunların incelenmesi. *Mukaddime*, 9(1), 173-188. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.341921>
- Yalçın S. (2016). Hatay ve Urfa’da yaşayan Suriyeli çocukların eğitim ve çalışma durumları. *Türkiye’de çocuk işçiliği sorunu: Suriye’den gelen mülteciler sonrası mevcut durum ve çözüm önerileri Konferans Raporu* içinde (s. 31-34). Hayata Destek Derneği ve Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi. <https://www.hayatadestek.org/wp-content/uploads/2019/06/turkiyede-cocuk-isciligi-sorunu.pdf>

Yurdakul, A. ve Tok, T. N. (2018). Öğretmen gözüyle mülteci/göçmen öğrenci. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 46-58.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aduefebder/issue/41071/428033>

Yurt Dışındaki Türkçe Temsilîyet Tehlikede mi?¹

Kemal DİL²

Öz

Bu çalışmada, “Yurt dışındaki Türkçe temsilîyet tehlikede mi?” sorusunun cevabı yurt dışındaki Türkiyeli göçmenlerin üzerinden sorgulanmıştır. Yurt dışındaki Türklerin dil sorunu, birinci kuşağın yanında, çocuk yaşta ev sahibi ülkeye gelen ya da ev sahibi ülkede doğan kuşaklar üzerinden de gözlemlenmiştir. Türkçeyi konuşamama, ebeveynlerinin geleneklerinden uzaklaşma, Türkçe kullanımı içermeyen bir Türklük kimliğini benimseme, bu sorunlar arasında yer almıştır. Ayrıca, bu sorunlara, ikinci ve sonraki kuşaklar üzerinden Türkçe'nin yurt dışındaki temsilîyetinin devam edememesi tehlikesi de eklenmiştir. Çalışmada bu sorunlar, İsviçre, Fransa, Almanya ve Avustralya'da Türkiyeli göçmenler üzerinde yorumlayıcı yaklaşımla ve nitel araştırma yöntemiyle yürütülen saha çalışmaları üzerinden sorgulanmıştır. Araştırmalarda, katılımcılara ulaşmada amaçlı, tabakalı ve maksimum örnekleme stratejisi kullanılmıştır. Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır

Anahtar Sözcükler

göç
Türk göçmenler
Türkçe
dil

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 22.02.2023

Kabul Tarihi: 11.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1254880

Is Representation Of Turkish Language Abroad in Danger?

Abstract

In this study, “Is representation of Turkish language abroad in danger?” was explored through Turkish immigrants abroad. The language problem of Turks abroad has been observed not only in the first generation, but also in the generations who came to the host country as children or were born in the host country. Not being able to speak Turkish, moving away from his parents' traditions, adopting a Turkish identity that does not use Turkish were among these problems. In addition, the danger of not continuing the representation of Turkish abroad through the second and subsequent generations has been added to these problems. In the study, these problems were questioned through field studies carried out on Turkish immigrants in Switzerland, France, Germany and Australia with an interpretative approach and qualitative research method. In the researches, purposive, stratified and maximum sampling strategy was used to reach the participants. Content analysis method was used in the analysis of the data.

Keywords

immigration
Turkish immigrant
Turkish language
language

About Article

Received: 22.02.2023

Accepted: 11.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1254880

¹ Bu çalışma, 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleşen INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde “Yurt Dışındaki Türkçe Temsilîyet Tehlikede mi?” başlığı ile bildiri olarak sunulmuştur. Ayrıca çalışma Sidney Üniversitesi Human Research Ethics Committee tarafından onaylanmıştır.

² Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Çankırı/Türkiye, kemaldil@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-0106-8712

Giriş

Dil, insan doğasına ait bir yetenek olmanın yanında insanın diğer bilişsel, düşünsel, davranışsal ve iletişimsel süreçleriyle ilişkisi olan bir dinamiktir (Chomsky, 2007, s. 68; Kottak, 2016, s. 254). Bununla birlikte dilin kalıtımla, eğitimle, etnik kökenle, politik konumla, dini kimlikle, gündelik ilişkilerle, ekonomik ilişkilerle, kültürler arası ilişkilerle, edinilen mesleğin icra edilmesiyle, ekonomik eşitsizlikle, toplumsal dışlanma ilişkileriyle, toplumsal alanda etkin bir biçimde var olmayla, resmi kurumlarca tanınır olmayla; anavatanyla bağların devam etmesiyle de yakın ilişki içinde olduğuna ilişkin birçok yaklaşım ve felsefi tartışma mevcuttur (Butler, 2003; Chomsky, 2007; Kempe ve Brooks, 2016; Kottak, 2016; Lycan, 2008; Morris, 2007). Geliştirilen yaklaşımlara ve ortaya konulan tartışmalara bakıldığında insan türüne içkin kalıtsal bir dinamik olan dil üzerinden birey hem kendi dışındaki doğal ve toplumsal alanları sorgular, tanımlar, açıklar hem de yaptığı bu sorgulamalar, tanımlamalar ve açıklamalar üzerinden kendini konumlandırır, davranışlarını ve tutumlarını yönlendirir. Öte yandan çok yönlü nitelikler ve işlevler içeren dilin coğrafî, toplumsal ve kültürel çevreye bağlı olarak bu niteliklerinin ve işlevlerinin anlamlar içerdiği vurgulanmaktadır (Butler, 2003; Chomsky, 2007; Kempe ve Brooks, 2016; Kottak, 2016; Lycan, 2008; Morris, 2007). Bu açıdan bakıldığında sesler, yazılı semboller ve içerilen anlamlar gibi niteliklere sahip olan dilin başlıca işlevlerinden birinin, üzerinde ortaklaşılabilen ve paylaşılabilen toplumsal-kültürel değerlerin oluşturduğu, kültürleme ve kültürlenme süreçleri üzerinden bunları kuşaktan kuşağa aktardığı ve böylece kuşaklarda ortak kültürel bir kimlik biçimlendirdiği ileri sürülmektedir (Bauman, 2017; Giddens, 1994, s. 22; Kottak, 2016, s. 21). Bu ortak kimliğin, onu edinen herkesi her türlü toplumsal ilişkide tanınır kıldığı vurgulanır (Kymlicka, 1998; Taylor, 2005). Tanınır olmanın ise kişiyi ilişkilerinde etkin bir biçimde “var kıldığı” ortaya konulur (Dil, 2013). Dolayısıyla dil, kimliği; kimlik, tanınmayı; tanınma, toplumsal ilişkilerde etkin bir biçimde “var olma”yı sağladığına ilişkin bir dizge ileri sürülebilir. Bu dizge yurt, vatan, ülke gibi farklı terimlerle ifade edilen coğrafya parçasında yaşayanlar ve/ veya doğanlar için bir farkındalığa ihtiyaç duymadan işler. Hiç şüphesiz süreç içerisinde bu işleyişin devamlılığı için bir sistem ve bu sistemin içinde kullanılan çeşitli kurumsal yapılar oluşturulur. Bu kurumsal yapılara eğitim, aile, ekonomi, siyaset, din vb örnek verilebilir. İçine doğduğu toplumsal coğrafyada bu kurumsal yapılar aracılığıyla bireyin dil, kimlik, tanınma, “var olma” dizgesi otomatikleşmiştir. Fakat herhangi bir gerekçeyle insanlar, bu dizgenin otomatik gerçekleştiği coğrafyanın, toplumsal ve kültürel çevrenin sınırlarının dışına doğru yer değiştirdiklerinde büyü bozulur; otomatikleşen dizge kesintiye

uğrar. Yeni yerleşim yerinde göçmen, kendisini kimliksiz, yalnız ve korunaksız hissedecek durumlarla ve davranışlarla yüzleşebilmektedir (Castels ve Miller, 1993; Gordon, 1961; Park, 1914). Tam da bu noktada aslında olan şey, önceki coğrafyada, toplumsal ve kültürel çevrede edinilen dil, yeni coğrafyada, toplumsal ve kültürel çevrede göçmen lehine işlevselliğini yitirmiş; bu yitim, göçmeni yeni yaşam alanında “yabancı” konumuna itmiştir. “Yabancı” olarak damgalanmak, önceden edinilmiş kimliğin ve benliğin her türlü negatif tanınmaya ve muameleye açık olmayı beraberinde getirmektedir (Gofman, 2014). Bu demektir ki, bir kişi için ulusal sınırlar ötesine doğru coğrafi yer değişikliği, beraberinde yeni yerleşim yerinde toplumsal-konumsal yer değişikliğini de getirebilmektedir (Dil, 2013).

Bu çerçevede yapılan yer değişikliğini göç olarak ifade edecek olursak, yüz yılı aşkın bir süredir bu göç biçimini de içine alıp farklı yönleriyle açıklamaya çalışan çeşitli araştırmalar yapılmıştır (Abadan-Unat, 1986; Arslan, 2006; Castels ve Miller, 1993; Durugönül, 1997; Gordon, 1961; Kaya ve Kentel, 2005; Park, 1914; Petersen, 1958; Ravenstein, 1885; Yalçın, 2004). Bu çalışmaları, göç olgusunu tanımlayan, ülke sınırları içerisindeki göç hareketliliğini açıklayan ve ülke sınırları dışına doğru yapılan göçlerin ev sahibi ülkedeki durumlarını sorgulayan araştırmalar olarak tasnif etmek pek de yanlış olmaz. Bu çalışmanın konusu olan ulusal sınırlar dışına yapılan göçlere ilişkin araştırmalara göç alan ülkelerin geliştirdiği politikalar üzerinden bakıldığında, dönemsel olarak birbirini takip eden farklı politikalara rastlanmaktadır. Örneğin, 1950’li yıllara kadar yaygın bir biçimde benimsenen politika, ev sahibi ülkenin kendi içinde bulundurduğu göçmene, kendi dilini ve değer yargılarını dayatma biçiminde olmuştur ki, bu da asimilasyon amacıyla yapılıyor demektir (Gordon, 1961). İkinci Dünya Savaşı’nın sonucunda özellikle Batılı ülkelerin iş gücü açığını kapatmak için çeşitli ülkelerle yaptıkları ikili anlaşmalar çerçevesinde kendi ülkelerine çağırdıkları göçmenleri, her ne kadar geçici süreyle kendi ülkelerinde bulundurmaya planlasalar da, gelen göçmenlerin çok büyük bir kısmı anavatanlarına dönmek yerine yeni yerleşim yerinde kalmayı tercih etmişlerdir. Bu yeni durum ev sahibi ülkeleri, yeni politikalar geliştirmeye itmiştir. Yeni politika ise ev sahibi ülkenin toplumsal, kültürel, siyasal alanına entegre olma biçiminde olmuştur (Mortan ve Sarfati, 2014). 1970’li yıllara gelindiğinde başta Amerika’da ve Avrupa’da başlayan özgürlük hareketleri, göçmenleri ve etnik farklılıkları da ev sahibi ülkede tanınma hakkını istemeye yönlendirmiştir (Taylor, 2005). Bununla birlikte, başta dil olmak üzere kültüre özgü aidiyetlerin kullanılmasının ekonomik verimliliğe olumlu yansıdığı düşünüldüğünde, ev sahibi ülkeler kendi içindeki göçmenlere ve etnik farklılıklara yönelik görece çokkültürcü politikalar geliştirdiler

(Goldberg, 1994; Kymlicka, 1998; Parekh, 2002; Taylor, 2005). Böylece ister etnik ister kültürel temelli olsun, tüm farklılıklar ev sahibi ülkenin demografisinin bir parçası olarak kabul görmüşlerdir.

Dönüşen bu politikalar, ev sahibi ülkede göçmenler için görece kültürel, siyasal ve ekonomik kazanımlar ortaya koysa da kimi göçmenler için özellikle dil temelli kültürel ve sosyal sorunların devam etmiştir. Bu göçmenler arasında Türkiye’den yurt dışına giden Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları da yer almaktadır. Türkler açısından dil sorunu, yetişkin yaşta Türkiye’den ev sahibi ülkeye gelen birinci kuşak göçmenler için ev sahibi ülkenin dilini bilmemek olarak tanımlanırken, çocukken Türkiye’den gelen ikinci kuşak ve ev sahibi ülkede doğup büyüyen üçüncü ve sonraki kuşak Türkler için anavatanlarının dili olan Türkçeyi konuşamama ya da öğrenme ihtiyacı duymamalarının yaygınlık kazanması biçiminde olmuştur. Tam da bu noktada bu çalışma, başta ekonomi olmak üzere çeşitli nedenlerle 1950’lerin sonundan günümüze farklı ülkelere giden Türkiyeli göçmenlerin devam eden göç pratikleri içinde kuşaktan kuşağa devam eden dil sorunlarına farklı bir açıdan odaklanmıştır. Bu odak noktası, bulunduğu ev sahibi ülkede, ikinci ve/veya sonraki kuşak Türkler üzerinden Türkçe dil temsiliyetinin devamını engelleyecek bir tehlikenin olup olmadığıdır.

Yöntem

Bu araştırma, 2012 yılında misafir öğretim üyesi olarak YÖK bursuyla gittiğim Basel Üniversitesi’de İsviçre, Fransa ve İtalya’da, 2015 yılında TÜBİTAK 2219 bursuyla misafir öğretim Üyesi olarak gittiğim Münster Üniversitesi’nde ve 2019’da TÜBİTAK 2219 bursu kapsamında misafir öğretim üyesi olarak gittiğim Sidney Üniversitesi Asia Pasific Migration Centre’da Türkler üzerine yürüttüğüm çalışmaların verilerine dayandırılmıştır. Yürütülen çalışmalarda çoğunlukla Türklerin yaşam amaçlarını gerçekleştirme düzeylerini sorgulayan yaşam doyumu düzeyleri irdelenmiştir. Bunun yanında, Avustralya’da ise Türkiyeli göçmenlerin yaşam doyumları ile aktif yurttaşlık durumları birlikte ele alınmıştır. Bu çalışmada ise Türkiyeli göçmenlerin genelde farklı kuşaklarda ev sahibi ülkenin ya da Türkçeyi günlük pratiklerinde kullanamama anlamında çok yönlü dil sorunu, özelde ise ev sahibi ülkede Türkçe’nin günlük yaşamda kullanılıp kullanılmaması üzerinden anlam bulan Türkçeyi temsil durumuna odaklanılmıştır.

Sorgulama kuşaklar üzerinden yürütülmüştür. Birinci kuşak, 18 ve üstü yaşlardayken Türkiye’den yurt dışına giden yetişkin yaştakileri, ikinci kuşak, 0-17 yaş arasında olan ve aileleriyle yurt dışına çıkan çocuk yaştakileri ve üçüncü ve sonraki kuşak ise ev sahibi ülkede

doğan Türkleri içermiştir. Bu kapsamda konu İsviçre, Fransa, Almanya ve Avustralya'da Türkiyeli göçmenler üzerinde yorumlayıcı yaklaşımla yürütülen nitel araştırma yöntemi kapsamında sorgulanmıştır (Cresswell, 2016).

Araştırmalarda, veri toplanırken, amaçlı, tabakalı ve maksimum örnekleme stratejisi kullanılmıştır (Cresswell, 2016). Betimleme amaçlı durumsal araştırma deseni kullanılarak yürütülen saha çalışmalarında verilerin toplanmasında gözlem ve yarı yapılandırılmış soru kâğıdı üzerinden derinlemesine görüşmeler yapılmıştır (Cresswell, 2016).

Verilerin analizinde yorumcu yaklaşım temelinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada iki önemli tema üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisi, birinci kuşağın, ev sahibi ülkenin dilini bilememeye bağlı oluşan mağduriyetleri ve bu mağduriyetleri gidermek amacıyla ev sahibi ülkenin dilinin önemini Türkçeye oranla yüceltmesini içermiştir. İkincisi, birinci kuşağın, ev sahibi ülkenin dilinin önemini yüceltmesinin, ikinci ve sonraki kuşaklarda aidiyet oluşumları ve Türkçeyi konuşabilme güçlükleri üzerindeki rolü kapsamaktadır. Bu kapsamda, ikinci ve sonraki kuşakların kendilerini daha çok ev sahibi ülkenin değer yargıları üzerinden tanımlamalarına bağlı olarak Türkçeye ilgi düzeylerinde yaşanan düşüklüğün anavatanıyla ilişkilerine yansımaları sorgulanmıştır.

Birinci Kuşak Türkiyeli Göçmenlerin Buldukları Ülkelerde Yaşadıkları Dil Sorunları

1960'lı yıllarda Türkiye'nin Avrupa ülkeleriyle ve Avustralya ile yaptığı ikili işgücü anlaşmaları kapsamında bu ülkelere giden belli sayıdaki Türkler kendilerini belli bir süreliğine gittikleri ülkelerde misafir olarak düşünüyorlardı (Abadan-Unat, 1986; Durugönül, 1997; Inglis, 2011). Nerede ve ne iş yapacaklarına ilişkin bu ülkelerin konsoloslukları tarafından müracaatçılara iletilen yazı, gittikleri ülkelerde kendilerine işyerinde ihtiyaç duydukları kadar destek olabilecek düzeyde Türkçe bilen tercümanların varlığı ve her gün yaptıkları işin rutinliği de onlarda bu misafir algısını pekiştirmiştir. 81 yaşındaki erkek katılımcı benzer deneyimini şu ifadelerle dile getirmiştir: "Almanya' ya kâğıdım çıktı. Geldik. Bizi çok az Türkçe bilen birisi kalacağımız barakalara götürdü. Ertesi gün fabrikaya gittik. Sert bir kartondan bir kalıp vermişlerdi. Sacın üzerine bu kalıbı çizmemi istediler. Benim işim buydu. Yıllarca bu işi yaptım."

Kendilerini misafir olarak hissetmeleri ya da ev sahibi toplum tarafından böyle hissedilmeleri birinci kuşak göçmenler için başlangıçta çok önemli değildi. Zaten neredeyse hepsinin kafasında bir süreliğine geldiklerine, mümkün olduğu kadar çok çalışıp, para biriktirip Türkiye'ye döneceklerine ilişkin düşünceler vardı (Durugönül, 1997; Kaya ve

Kentel, 2005; Senay, 2010). Gittikleri ülkelere, cinsiyetlerine ve medeni durum farklılıklarına göre birbirine benzer amaçlar için bu para biriktirilmişti. Bir erkek (72) katılıcı bekârken geldiğinde “Benim buraya gelmemdeki amacım, bir daire parasını biriktirip, tekrar Türkiye’ye dönmekti.” biçiminde beklentisini dillendirirken, Avustralya’ya geldiğinde bekâr olan bir kadın (58) katılımcı ise, “...gelirken hep burada ne olacağımızın haberini bilmiyoruz. Bir iki sene çalışıp belli bir şeyi elde edince giderim işte bir daire alırım bir dükkân açarım, hayata devam ederim, yaşama devam ederim diye geldiydim. Ama maalesef 40 senem bitti” diyordu. Ayrıca evliyken Avustralya’ya gelmiş bir kadın katılımcı (71) beklentisini “Türkiye’de olanaklar çok iyi değildi bizim için. Gençtik, yeni evliydik. Yurt dışına çikalım 5 yıl çalışalım Türkiye’ye dönüş yapalım diye geldik.” ifadeleriyle ortaya koymuştu. Fakat dikkatlerinden kaçan bir şey vardı. Geldikleri ülkenin dilini bilmemek, beraberinde önemli sorunları da getiriyordu. Bu sorunların içinde belki de en önemlisi, ev sahibi ülkenin dilini bilmemektir. Bir erkek (81) katılımcının “Almanca bilmediğim için bana daha düşük ücret veriyorlardı. Dil bilmiyorduk ki hakkımızı arayalım.” biçimindeki deneyimi, birinci kuşak göçmenlerin bu durumunu özetler nitelikteydi.

İtalya’da görüşme yaptığım bir erkek (51) doktorun aktardığı deneyim, dilin, edinilen mesleği icra edememe ve dolayısıyla meslek sahibinin düşük toplumsal konuma razı olmasıyla sıkı bir ilişki içinde olduğunu göstermiştir.

Ben Türkiye’de pratisyen doktordum. Zorunlu sebeplerden buraya (İtalya) gelmek zorunda kaldım. Türkiye’de doktorluk mesleği çok saygın bir meslektir. Burada da öyle. Fakat burada doktorluk yapmak için İtalyancayı çok iyi konuşmak gerekiyor. On üç yıl sonra ancak küçük bir klinikte işe başladım. Fakat halen daha dil açısından kendimi rahat hissetmiyorum. Bu da beni strese sokuyor.

Avrupa’da ve Avustralya’da devletlerin yurttaşlarına sosyal yardımları bir haktır. Belli kategoriler çerçevesinde tanımlanan bu haklar, yasal süreçler üzerinden kabul alan göçmenler ve sığınmacılar için de geçerlidir. Bu hakların kullanımıyla ilgili olarak süreç içerisinde birçok yasal düzenleme yapılmıştır (ILO, 2021). Her ülkede farklılıklar içerse de hem Avrupa devletlerinde hem de Avustralya’da bu sosyal hakların kullanımı bazı şartlara bağlanmıştır. Bu şart şöyle: Çalışır yaştaki işsiz bir göçmen aylık sosyal yardımı hak etmek için o ay içinde belli sayıda yüz yüze ve telefon görüşmesiyle iş aramasını belgelemesi gerekiyor. Bu belgeleri doldurmak için ev sahibi ülkenin dilini bilmek gerekiyor. Bilemeyince, o evrakı dolduracak birisine para vermek zorunda kalıyor. Bu durum dil sorununun ev sahibi ülkenin yasal sistemiyle doğrudan ilişki kuramama problemini de getiriyordu. Fransa’da bir erkek (53)

katılımcının "...verirsin elli Avro'yu, kâğıdını doldurtursun" şeklindeki ifadeleri, bu durumun ev sahibi ülkenin dilini bilmeyen Türkler için sıradan bir durum olduğunu düşündürmekle birlikte, dil bilmemenin, göçmenin yasal sistemle ilişkisini daha maliyetli hale getirdiğini de göstermiştir.

Avrupa devletlerine karşın, çok kültürlü bir siyasal örgütlenmeye sahip Avustralya'da etnik, kültürel, dilsel ve dinsel farklılıkların kendilerini daha rahat ifade edebilmeleri mümkündür. Fakat özellikle birinci kuşak Türkiyeliler, kendi farklılıklarını ifade edecek dilsel beceriye ve ilgiye yeterince sahip değillerse, kendi lehlerine resmi kurumlardan her hangi bir talep oluşturma ya da etnik, kültürel, dilsel, dinsel vb. farklılıklarını zenginleştirecek ya da ikinci ve sonraki kuşaklar üzerinden yeniden üretecek olanaklardan faydalanama düzeyleri düşük kalabilmektedir. Örneğin Avustralya'da çok yaygın olan kütüphane sistemi içinde etnik, kültürel, dinsel ve dilsel farklılıklara sahip toplumsal kesimler, talep etmeleri halinde kendi dillerinde kitap ve diğer yazılı ve görsel dokümanları içeren standlar açabiliyorlar. Hatta istedikleri kaynakları kütüphane aracılığıyla ücretsiz getirtme olanağına ve hakkına sahipler. Gittiğimiz bir kütüphanede konuya ilişkin görüşlerini aldığım bir erkek (53) katılımcının görüşleri şu şekildeydi:

Türkçe bilen yetişkinlerin (genellikle birinci kuşak) önemli bir kısmı ne yazık ki buraya yeterince ilgi göstermiyorlar. Çocuklar da Türkçe yerine İngilizce okumayı tercih ediyorlar. Bazıları (çocuklardan bazıları) Türkçe bilmiyor ya da okuyamıyor. Böyle olunca Türkçe kitaplar ya da diğer derdiler talep edilmiyor. Yetkililer de bunun farkına varıyorlar. Bakın (Türkçe materyallerin olduğu raftaki diğer dillerdeki bölümü işaret ederek) İspanyolların bölümü bu kadar geniş değildi. Türklerin yeri daraldığı için onların yeri genişledi. Onlar daha çok kitap istiyorlar. Onlara yer daha fazla açılıyor. Burada Tüm diller için bu böyle.

Katılımcının aktardığı deneyim, ev sahibi ülkede kendi etnik, kültürel, dinsel ve dilsel aidiyetlerini sergilemeye ya da geliştirmeye yönelik yeterince güçlü talep oluşturamamasının gittikçe çok ciddi bir grup aidiyeti sorununa yol açacağını düşündürmüştür.

Grup kimliğinin oluşmasında benzer bir aidiyet sorunu ise dinsel aidiyet konusunda da yaşanmaktadır. Avustralya'da yürütülen saha çalışmasında, din, mezhep, cemaat gibi dinsel ve milliyet gibi etnik kökenlerin Türkiye'de çok önemli tanımlayıcı faktörler olmasına rağmen, Avustralya'da da önemli olmakla birlikte bu faktörlerin, toplumsal ilişkilerde Türkler için temel referanslar olmadığı gözlemlenmiştir (Dil, 2020). Ayrıca aynı araştırmada, ilişkilerinde kullanacakları ortak dilin (İngilizce) büyük oranda yeterliliği de etnik ve dinsel farklılığın olduğu Avustralya toplumsal alanına katılımında Türkler için Türkçeye ihtiyaç

bırakmadığı söylenebilir. Bir erkek (52) katılımcının “evin içerisinde ben hanımla Türkçe konuşuyorum ama çocuklarla her ikimiz de İngilizce konuşuyoruz; daha doğrusu konuşmak zorunda kalıyoruz. Çünkü onlar daha çok okulda, evin dışında İngilizce konuşuyorlar. Öyle alışmışlar” şeklinde ortaya koyduğu deneyim, bu ihtiyaç duymama halinin aile içi ilişkilere kadar uzandığını göstermiştir.

Aktarılan deneyimler ve yapılan gözlemler, ev sahibi ülkeye gelen birinci kuşak Türkiyelilerin dil sorunlarının odağını daha çok ev sahibi ülkenin dilini bilmemek oluşturmuştur. Gittiği ülkede kendisini geçici olarak gören, davetiyesinde gösterilen işine odaklanan, çok çalışarak çok para kazanmayı hedefleyen Türkler, ev sahibi ülkenin dilini öğrenmeyi başlangıçta öncelikli görmemişlerdir. Ne zaman ki, ev sahibi ülkenin kamusal hizmetlerinden yararlanma ihtiyacı duyduklarında ve emek-ücret sürecinde ev sahibi ülkenin dilini bilmemenin kendilerine olumsuz yansıdığını fark ettiklerinde, ev sahibi ülkenin dilini bilmemek kendileri için sorunların başlangıcı olmuştur. Başka bir deyişle ev sahibi ülkenin dilini bilmedikleri sürece, o dilde yazılmış hak arama süreçleri üzerinden uğradıkları haksızlıkları giderme imkânları yoktu ya da kendileri için daha masraflı oluyordu. Bunun yanında, Türkiye’de edindikleri meslekleri ev sahibi ülkede icra etmek üzerinden planlama yapan göçmen Türklerin, ev sahibi ülkenin dilini bilmeden kendi mesleklerini buralarda icra edememeleri, dil merkezli yasal ve iletişimsel bir başka sorunu oluşturmuştur. Emek-ücret ilişkisinde hak ettiği kazancı elde etmek, edindiği mesleğini ev sahibi ülkede icra ederek gelir elde etmek ve ev sahibi ülkenin resmi kurumlarıyla ilişkilerde dil bilmemenin kendisinde oluşturduğu mağduriyeti ve maliyeti ortadan kaldırmak amacıyla ev sahibi ülkenin dilini Türkçeden öncelikli görmüşler, fakat yine de pek çoğunda ev sahibi ülkenin dilini konuşma becerileri istedik düzeyde olmamıştır. Bunun başlıca nedenlerinden birisinin farklı yaşanmışlıkların, dil ediniminde kültürel bir arka plan oluşturmasıdır.

Çalışmanın bu çıkarımları Almanya’da, Hollanda’da, Fransa’da ve Avustralya’da farklı kuşaklardaki Türk göçmenler üzerinde dil konusunda yapılan araştırmalarla (Aarssen, Akinci ve Yağmur, 2001; Bayram ve Wright, 2016; Yılmaz, 2013; Treffers-Daller, Özsoy ve Hout, 2007; Yılmaz, 2014) örtüşmüştür. Ev sahibi ülkenin dilini istedik düzeyde edinmemesine rağmen birinci kuşağın, dil sorunlarını aşmak amacıyla aile içinde kendi kültürel dilini farkına varmadan önemsizleştirecek kadar ev sahibi ülkenin diline önem vermesi, hatta bunu ikinci ve sonraki kuşaklara dayatma düzeyine getirmesi, başka bir dil sorununu oluşturmuştur. Bu sorun ise kültür dili olan Türkçenin, ikinci ve sonraki kuşaklar üzerinden üretilmemesi tehlikesidir. Bu çıkarımlar, ikinci ve sonraki kuşak Türk

göçmenlerinin yaşadığı dil sorunlarını araştıran çalışmalarla (Başkurt, 2019; Ergenç, 1993; Karataş, 2003; Yılmaz, 2014) da desteklenmiştir.

Birinci Kuşağın Yaşadığı Dil Sorunlarının İkinci ve Sonraki Kuşaklara Yansımaları

İkili anlaşmalarla işçi olarak gittikleri ülkelerde yaşadıkları dil sorununu aşmak için birinci kuşak Türklerin ev sahibi ülkenin dilini önemsediklerine yönelik ortaya koydukları çabalar, onlar için gereklidir. Bununla birlikte, yirmili yaşlarda Fransa'ya gelen bir erkek (54) katılımcının deneyimi bu çabanın hiç de kolay olmadığını düşündürmüştür.

Fransa'ya geldiğimde bir süre yakınlarımın yanında kaldım. Fakat işe girmem gerekiyordu. Ve tanıdıklarımı daha fazla rahatsız edemezdim. Kendime ait kalacak bir yer bulmam gerekiyordu. Bunları yapabilmem için ise Fransızca'yı öğrenmek zorundaydım. Kendimle (Türkiye'den) getirdiğim paranın bir kısmına kıydım ve Fransızca kursuna yazıldım. Bir süre kursa gittikten sonra, kurstaki arkadaşlardan birisi aracılığıyla bir kafede bulaşıkçı olarak işe başladım. Burası bir İspanyol'un yeriydi. Çok yoruluyordum ama Fransızca'yı aslında orası bana öğretti.

Birinci kuşağın gösterdiği çaba belki ev sahibi ülkenin dilini, o kültürün içinde yetişmiş birisi kadar kullanmaya yetmese de ev sahibi ülkeye tutunma ilişkilerini sürdürecektir. Böylece, ev sahibi ülkenin dilini bilmemenin kendisi için yarattığı sorunlarla belli düzeyde mücadele edebilmiştir. Fakat henüz daha ilkokula başlamadan Almanya'ya ailesiyle birlikte gitmiş bir kadın (34) katılımcının, "...annem ile babam bizi Almanca konuşmaya zorluyorlardı. Yoksa Almanca öğrenemeyeceğimizden korkuyorlardı. Bu nedenle benim Türkçe çok iyi değil" biçimindeki deneyimleri, ev sahibi ülkedeki Türklerin dil sorunlarının birinci kuşak üzerinden ikinci ve sonraki kuşaklara dönüşerek yansıdığını düşündürmüştür. Bu durumu, öncelikle ev sahibi ülkede Türklerin dönüşerek devam eden dil sorunu olarak ifade etmek pek de yanlış olmaz. Bu sorun her şeyden önce kendisini, ikinci ve sonraki kuşağın Türkçeyi istedikleri gibi akıcı konuşamamaları ya da hiç konuşamamaları olarak göstermekteydi. Almanya'ya altı yaşındayken ebeveynleriyle giden, ebeveynlerinin yönlendirmesiyle Almancayı anadil düzeyinde edinen başka bir kadın (47) katılımcının aktardığı deneyimler Türkçeyi akıcı konuşamamanın veya hiç konuşamamanın ev sahibi ülkede Türkçenin devamlılığını olumsuz düzeyde pekiştiren ilişkilerin oluşmasında da rol oynadığını düşündürmüştür.

Ben altı yaşındayken anemlen, babamla Almanya'ya geldik. Babam benim Türkçe konuşmamı ve okulda Türk çocuklarla konuşmamı istemedi. Almanca öğrenmem için söylerdi

bunu. Almanca'yı ben çok çabuk öğrendim. O yüzden benim sınıfımı değiştirdiler. Alman sınıfına aldılar. Benim arkadaşlarımdan hepsi Alman çocuklardı. Evde Anemlen babam Türkçe bana bir şey söylüyorlardı fakat ben onlara Almanca cevap veriyordum. Şimdi halen daha çok Alman arkadaşım var. Türkler de var ama çok değil. Zaten onlarla da Almanca anlaşıyoruz.

Aktarılan deneyimden de anlaşılacağı gibi, birinci kuşak ebeveynlerinin yönlendirmesiyle ev sahibi ülkenin dilini ana dili düzeyinde edinen, fakat Türkçeyi akıcı konuşamayan ya da hiç konuşamayan ikinci kuşak Türk göçmenler ilişki içinde olacakları gruplarda hatta aile içi ilişkilerde dil tercihlerini daha çok ev sahibi ülkenin dilini kullanma biçiminde yapmışlardır. Ayrıca, ev sahibi ülkenin dilinin Türklerin grup-içi ilişkilerinde ve/veya akran ilişkilerinde yaygın bir biçimde tercih edilmesi durumu, bu kuşakların kültürlenmesini sağlayan dilin de ev sahibi ülkenin dili olduğu söylenebilir. Bu duruma ilişkin Yılmaz (2013), ev sahibi ülkede kültürel zeminin, güçlü bir dinamik olarak göçmenlerin iki dilliliği üzerindeki etkisini çalışmalarında ortaya koymuştur. Bu bağlamda O'na göre, Türklerin dil sorunu, sadece birinci kuşak ile ikinci ve sonraki kuşaklar arasındaki ilişkilere yansımalarıyla sınırlı kalmamış; ikinci kuşak ile ev sahibi ülkede doğup, burada kültürlenmiş kuşak arasında da kendisini fark ettirmiştir. Tam da bu noktada bir dilin, aynı zamanda içinde doğduğu toplumun kültürel kodlarının da kuşaklara aktarılmasında işlevsel olduğu düşünüldüğünde, ev sahibi ülkenin dilini ilişkilerinde aktif bir biçimde kullanmayı tercih eden ikinci kuşaklar, kendi çocuklarına ev sahibi ülkenin dili üzerinden o ülkenin kültürünü de aktarabilmektedirler. Bu aktarım onlarda birinci kuşak ebeveynlerinin sahip olduğu ile ev sahibi ülkenin dili üzerinden edindikleri kültürler arasında ikilem yaratsa da bu durumu çaresizce kabullenmekten başka bir çare düşünmemektedirler. Avustralya'da iki çocuk annesi (49) bir katılımcının aktardığı deneyimleri, bu konudaki çaresizliği özetler nitelikte olmuştur. "Aslında biz ikinci kuşak kayıp kuşağız. Ne kendimizi tam olarak Avustralyalı ne de Türk olarak görüyoruz. Arada bir yerde. Bazen arkadaşlar olarak kendimize soruyoruz: 'Biz nasıl Türküz?' Çünkü aramızda hep İngilizce konuşuyoruz. Çocuklarımızla İngilizce konuşuyoruz."

Ev sahibi ülkenin kültürel zemini üzerinden biçimlenen ve aynı zamanda bu kültürel zeminin taşıyıcısı olan dil, sadece ikinci kuşak Türk ebeveynlerin ortak iletişim aracı olmamış, aynı zamanda üçüncü kuşakların ebeveynleriyle ve ilişki içinde buldukları farklı toplumsal kimliklerle iletişimlerinde de ortak iletişim aracı olmuştur. Bu ortak zemin, özellikle ev sahibi ülkede doğan üçüncü ve sonraki kuşak Türklerin duygusal ve evlilik ilişkilerindeki tercihlerinin sınırlarını Türk demografisinin çok ötesine bir demografik

çeşitliliğe yönlendirmiştir. Türk demografisinin dışında tercihlerde bulunma durumunda ise ortak dil olarak ev sahibi ülkenin dili, genelde vazgeçilmez bir iletişim ve kültürlenme dili olabilmektedir. Bu durumda ev sahibi ülkede Türkiyeli göçmenlerin etnik kökeni, onun taşıyıcısı olan Türkçeden ayrılabilme; Türkçenin önemi ikincil konuma itilebilmektedir. Avustralya’da yaşayan bir Türkiyeli birinci kuşak göçmenin (52) aktardığı deneyimler, farklılıkların kendi kültürlerini yaşatma isteklerinin ve pratiklerinin yasal güvenceye sahip olduğu Avustralya’da dahi bu durumun yaşanıyor olduğunu örneklemiştir:

Hanım çok küçükken ailesiyle buraya (Avustralya’ya) gelmiş, ana dili neredeyse İngilizce olmasına rağmen biz hanımla çocukların yanında aramızda ya da onlarla Türkçe konuşuruz. Fakat çocuklar bize İngilizce cevap veriyorlar. Farkına varmadan biz de onlarla İngilizce konuşmaya başlıyoruz bu sefer. Arkadaş çevreleri hep İngilizce konuşuyor. Püplara, kulüplere gidiyorlar. Oradakilerle İngilizce konuşuyorlar. Bir baba olarak yapabileceğim çok fazla bir şey yok. Türk anne babaların bu konuda yapabilecekleri çok şey yok. 18 yaşını doldurmuş bir genci annesi, babası da olsa bir şeye zorlayamaz. Bizim Türklere bazılarını çocukları yabancılarla (başka milletler) evleniyorlar. Onların çocuklarıyla biz dedeler ve büyük anneler biraz Türkçe de konuşsak neye yarar? Çocuk daha çok anne ve babasıyla kalıyor ya da bakıcıyla kalıyor. Biraz büyüyünce de kreşe veriyorlar. Yani çocuk hep İngilizce konuşanlarla yetişiyor. Buradaki (Avustralya’da) Türklerin (birinci kuşak) çocuklarının çoğu böyledir.

Katılımcının aktardığı deneyimde iki önemli nokta dikkat çekebilmektedir. İlk olarak, birinci ve ikinci kuşak Türklerin, üçüncü ve sonraki kuşakların kültürlenme süreçlerinde ev sahibi ülkenin dilini kullanmak durumunda kalabildikleri ifade edilebilir. Bu durumda, üçüncü ve sonraki kuşak Türklerin Türklük aidiyetlerini sahiplenmelerine karşın, Türkçeyi kullanmaktan uzaklaşmaları pekişebilmektedir. Ev sahibi ülkede Türkçeyi kullanmada önemli oranda sorun oluşturan diğer gelişme ise Türklerin ev sahibi ülkede Türkler dışında tercih ettiği Türkçe konuşamayan eşlerle yapılan evlilikler ve yaşanan birliktelikler olmuştur. İkinci olarak, ev sahibi ülkenin toplumsal ve kültürel mekânlarda sahip olduğu dil hâkimiyeti göz önünde bulundurulduğunda, ikinci ve sonraki kuşak Türklerde evlilik tercihlerinde Türkçe konuşan eş tercihinin geri planda kalma olasılığı çok daha yüksek olabileceğidir. Bu çıkarım benzer konudaki çalışmalarla da desteklenmektedir (Sakın, 2018).

Gelinen noktada, aktarılan deneyimler ve yaşanan pratikler, farkına varılmadan ev sahibi ülkede Türkçenin kuşaklar üzerinden devamlılığını olumsuz düzeyde etkileyebildiğini göstermektedir. Bu durum, yurt dışında yaşayan Türkiyelilerin dönüşerek devam eden dil sorunu kapsamında tanımlanabilir.

Öte yanda aktarılan deneyimler, Türklerin dönüşerek devam eden dil sorununa ev sahibi ülkenin kültürünün de güçlü bir biçimde dâhil olmasıyla birlikte, ev sahibi ülkede yaşanan dil sorununun sınırlarını Türkiye'ye kadar genişlemesini de beraberinde getirebilmektedir. Yazları altı haftalık tatilini Türkiye'de doğduğu köyde geçirmek isteyen Fransa'daki bir erkek (63) katılımcının aktardığı deneyimlerin, bu çıkarımı desteklediği düşünülmüştür:

Bütün bir yıl gitme hayalleri kurduğum vatanıma, köyüme gidiyorum. Çoluk çocuk hep birlikte orada olalım istiyorum. Köye varıyorum, bir haftada çocuklar hemen sıkılıyorlar. “biz sıkılıyoruz. Konuşacak kimse yok. Bizimle dalga geçiyorlar” gibi bahanelerle tatili zehir ediyorlar. Benim de moralim bozuluyor. Ya onları erken gönderirim ya da hep beraber geri dönüyoruz. Yani bir türlü ailemle köyümde, vatanımda doya doya 6 haftayı bile geçiremiyorum. Biz gittikten (öldükten) sonra bunların (çocuklar) hiçbiri Türkiye'ye dönmez.

Ayrıca Almanya'da bir erkek (27) katılımcının deneyimlerini aktarırken:

Çocukken yazın Türkiye'ye babamın köyüne giderdim. Çocuklar bana “Alamancı” diyorlardı. İyi Türkçe konuşmadığım için gülerlerdi. Beni kızdırırlardı. Burada (Almanya'da) annem, babam oldukları için bana “kara kafa” (Türkler için kullanılan olumsuz bir ifade) diyorlardı. Şimdi düşünüyorum, ben Türk müyüm? Alman mıyım?

Şeklinde sorduğu soru, ev sahibi ülkede birinci kuşaklarda başlayan Türklerin dil sorununun, ikinci ve sonraki kuşaklarda dönüşerek devam ettiğini; kültürel dinamiğin devreye girmesiyle dil sorununun coğrafi sınırlarının sadece ev sahibi ülkeyle sınırlı kalmadığını, Türkiye'ye kadar uzandığını düşündürmektedir. Gelişmelerin bunlarla da sınırlı kalmadığını hem Türkiye açısından hem de ev sahibi ülke açısından bir aidiyet, bir kimlik sorununa dönüştüğünü işaret edebilmektedir. Bu noktada Avustralya'da çok akıcı da olmasa Türkçe de konuşabilen ikinci kuşaktan bir kadın (52) katılımcının üstüne basa basa “ben Türküm ama Avustralya Türküyüm” demesi, yurt dışında benzer durumdaki Türkiyelilerin aidiyet ve kimlik algılarındaki sorunun dönüşüm boyutu hakkında fikir verebilmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yurt dışına giden birinci kuşak Türkiyelilerin çeşitli sıkıntılar çektiklerine ilişkin alan yazında çeşitli araştırmalar mevcuttur (Abadan-Unat, 1986; Arslan, 2006; Başkurt, 2009; Ergenç, 1993; Karataş, 2003; Yılmaz, 2014). Bu çalışmada, elde edilen bulgular kapsamında altı çizilen sorunların, Türkiyeli birinci kuşak göçmenlerin gittikleri ülkelerde ev sahibi ülkenin dilini bilmemeye bağlı olarak oluştuğlarıdır. Bu bağlamda, ev sahibi ülkenin dilini

bilmemesine bağlı olarak birinci kuşak Türkiyelilerin başta sağlık, eğitim, hukuk gibi kamusal hizmetlerden yeterince yararlanamamaları, toplumsal alanda etkin bir biçimde var olamamaları, emek-ücret alanında hak kayıplarına uğramaları ve uğradığı hak kayıplarını dillendirememeleri gibi çeşitli sıkıntılar yaşadıkları ileri sürülebilir. Bununla birlikte, bu sıkıntıları aşmak için kendince bazı pratikler gerçekleştirmiştir. Bu pratikler kapsamında öncelikle, ev sahibi ülkenin dilini öğrenmenin gerekliliğine kendilerini inandırmışlardır. Bunu, bazı Türkler için ev sahibi ülkenin dilini öğrenme çabası takip etmiştir. Bu durum, kimi Türklerin bütçe sorunu yaşamasına neden olmuştur. Bununla birlikte, birinci kuşakta ev sahibi ülkenin diline verilen önemin etkisi, aile içinde ikinci ve sonraki kuşaklara taşınmıştır. Bu durum özellikle aileyle zamanını daha az geçiren ikinci ve sonraki kuşaklarda Türkçeye gösterilen ilginin azalmasına, ev sahibi ülkenin dilini kullanma önceliğine neden olmuştur. Alan yazında yurt dışındaki birinci kuşağın dil sorunları, uyum sorunlarıyla birlikte ele alınmıştır (Abadan-Unat, 1986; Ergenç, 1993; Karataş, 2003; Mortan ve Sarfati, 2011; Mortan ve Sarfati, 2014). Bu kuşağın, gittiği ülkede kalmaya karar vermesine bağlı olarak oluşan yeni kuşaklar üzerinden de dil sorunu araştırmaların konusu olmuştur. Alan yazında bu sorun kimi araştırmalarda “iki dillilik” bağlamında tartışılmıştır (Ergenç, 1993; Treffers-Daller, Özsoy ve Hunt, 2007; Yılmaz, 2013; Yılmaz, 2014). Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara bağlı olarak, yurt dışındaki Türkiyelilerin ikinci ve sonraki kuşaklar üzerinden dönüşerek devam eden dil sorunlarının bu kuşakların aile ve akrabalık bağlarına, aidiyet ve kimlik edinimlerine de yansıdığı gözlemlenmiştir. Aslan’ın (2020, s.162) belirttiği üzere, kültürel geleneklerin, üzerinde yaşanan coğrafyayla ilişkiselliği düşünüldüğünde ve dilin bu kültürel geleneklerin inşasındaki ve aktarımındaki rolü (Yiğittürk Ekiyor, 2018) düşünüldüğünde, geleneksel akrabalık bağları, aidiyet ve kimlik oluşumlar açısından birinci kuşak Türkiyeliler ile ikinci ve sonraki kuşak ve ikinci kuşak ile ev sahibi ülkede doğup, burada kültürlenmiş Türkiyeliler arasında ayrışmalar olabilmektedir (Aarsen, Akıncı ve Yağmur, 2001; Ergenç, 1993; Kaya ve Kentel, 2005).

Birinci kuşağın ev sahibi ülkenin dilini bilmemesi kendisini burada geçici misafir olarak algılamasını beraberinde getirmiştir (Sirkeci ve İçduygu, 2001; Fassmann ve İçduygu, 2013; Inglis, 2011; Mortan ve Sarfati, 2011; Mortan ve Sarfati, 2014). Özellikle Avrupa ülkelerinde Türklerin ev sahibi ülkede işçi olarak istihdam edilmek üzere bulunduğu ikili anlaşmalarda vurgulanıyor olması da misafirliğin sadece Türkiyeli işçilerin kendi algılarıyla sınırlı kalmadığını, ev sahibi ülkenin de Türkleri böyle gördüğünü düşündürmüştür. Her iki tarafın da ortaklaştığı bu misafirlik algısı, birinci kuşak Türklerin gittiği ülkede istihdam

alanlarında kendilerine verilen işi yapmakla yetinmişler; yaratıcılıklarını ve/veya önceden edindikleri becerilerini kullanamamışlardır. Sadece yurda tekrar dönüşlerinde yanlarında getirecekleri paranın biriktirilmesine kendilerini odaklamışlardır. Benzer sonuçlar alan yazındaki diğer sonuçlarla paralellik arz etmiştir (Abadan-Unat, 1986; Fassmann ve İçduygu, 2013; Mortan ve Sarfati, 2011). Bunlara bağlı bir diğer sonuç ise, birinci kuşak göçmenler buldukları ülkelerde yeterince dil bilmedikleri için bu odaklanma kapsamında sarf ettikleri emeğin karşılığı olan ücreti talep edecek düzeyde bir çaba gösterememişlerdir. Daha da ötesinde, Türkiyeli göçmenler para biriktirme uğruna buldukları ülkelerde düşük toplumsal konumda olmaya ses çıkarmamışlar. Günter Wallraff'ın (1986) yılında yayımlanan ve çok ses getiren *En Alttakiler* kitabı, özellikle Almanya'daki Türkiyeli birinci kuşak işçi göçmenlerin bu durumunu ortaya koymuştur.

Saha çalışmalarından elde edilen bir diğer sonuç, birinci kuşak Türkiyeli göçmenlerin buldukları ülkelerde iletişim dilini bilmemeleri yüzünden, işsizlik ödeneğini almak için ücret karşılığı form doldurtmak zorunda olması gibi, hakkı olana ulaşmak için ayrıca maliyetine de katlanmak durumunda kalmış olmasıdır. Ayrıca, katılımcıların ifadelerine dayanarak, ev sahibi ülkedeki dile hâkim olamamaları yüzünden, birinci kuşak Türkiyeli göçmenlerin, yaşadıkları ülkenin toplumsal, kültürel ve siyasal alanlarına da katılım düzeyleri düşük kalmıştır. Buna karşın, İçduygu'nun (2009) da belirttiği üzere ikinci ve sonraki kuşaklar üzerinden sivil ve politik yaşama katılım oranları artmıştır. Bununla birlikte, ikinci ve sonraki kuşaklar tarafından ev sahibi ülkede "Türklük" kimliğine aidiyet bağı vurgusu yapılmakla birlikte, Türkiye'nin kültürel örüntülerinin ev sahibi ülkede yeterince sahiplenilmediği gözlemlenmiştir. Mekânın, başat kültürün ve onun taşıyıcısı olan dilin göçmenleri yerli toplumun yaşam biçimine doğru bükmesinin, bu sonucun oluşmasında temel rol oynadığı çeşitli görüşlerce vurgulanmıştır (Aslan, 2020; Başkurt, 2009; Inglis, 2011; Karataş, 2003; Sakin, 2018). Dolayısıyla, "var olma" (Dil, 2013) sorunu boyutunda sahiplenilmeyen kültürel örüntüler içinde en hayati olan Türkçenin, yurt dışında Türkiyeliler üzerinden ev sahibi ülkelerde temsiline devam edemeyebileceği ileri sürülebilir. Bu konuda, alan yazında bazı güncel araştırmalar (Aslan, 2020; Başkurt, 2009; Yiğittürk Ekiyor, 2014) ev sahibi ülkede başta Türkçe olmak üzere Türkiye'nin kültürel örüntülerini edinemeyen ikinci ve sonraki kuşakların, ebeveynlerinin anavatanı olarak gördükleri Türkiye toplumsal ve kültürel alanıyla bağlarının zayıfladığına ya da dönüştüğüne vurgu yapmışlardır. Bu durum, Türkiye'nin, yurt dışında, kendi soydaşları üzerinden temsil edilmesinde zaaf oluşturabilir ki,

bu noktada yurt dışında Türkçenin temsiliyetinin tehlikede olması, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde hayati konu olarak değerlendirilebilir.

Gelinen noktada, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bu konuyu yurt dışı temsilcilikleri aracılığıyla ve/veya destekleyeceği çeşitli akademik çalışmalarla geniş ölçekli sorgulaması önerilir.

Kaynakça

- Aarsen, J., Akıncı, M.A. ve Yağmur, K. (2001). Development of clause linkage in narratives: A comparison of Turkish children in Australia, France, the Netherlands and Turkey. Almgren, M., Barrena, A., Ezeizabarrena, M., Idiazabal, I. ve MacWhinney, B. (Ed.), *Research on child language acquisition: Proceeding of the 8th conference of the international association for study of child language* içinde (s. 41-56). San Sebastian: University of the Basque Country.
- Abadan-Unat, N. (1986). Türk dış göçünün 24 yıllık bilimsel bilançosu. N. Abadan-Unat ve N. Kemiksiz (Ed.), *Türk dış göçü 1960-1984: Yorumlu bibliyografya* içinde (s. 1-57). Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Arslan, M (2006). Almanya'daki Türk işçi çocuklarının eğitim sorunları. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 233-245.
- Aslan, Ş. (2020). Avrupa'da değişen kimlik manzarasında yerleşen yabancılar: Avustralyalı Aleviler örneği. M. Poyraz (Ed.), *Aidiyet: Göçmen ve toplumsal çeşitlilik* içinde (s.162-184). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Başkurt, İ. (2009). Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerin kimlik problemi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 81-94.
- Bauman, Z. (2017). *Kimlik*. (M. Hazır Çev.) Ankara: Heretik Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2013).
- Bayram, F. ve Wright, C. (2016). Turkish heritage language acquisition and maintenance in Germany. P.P. Trifonas ve T. Aravossitas (Ed.), *Handbook of research and practice in heritage language education, springer international handbooks of education* içinde (s. 1-22).
- Butler, C.S. (2003). Functionalist approaches to language. W. Abraham (Ed.), *Structure and function: A guide to three major structural-functional theories: Part 1* içinde (s. 1-31). Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Castels, S. ve Miller, M.J. (1993). *The Age of migration*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Chomsky, M. (2007). *Demokrasi ve eğitim*, (E. Adapoğlu, N. Ersoy, Z. Kutluata, A. K. Saysel ve A. Sönmez, Çev.). İstanbul: BGST Yayınları.

- Creswell, J.W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (3. Baskı). (M. Bütün, Çev.). Ankara: Siyasal Kitapevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 2013).
- Dil, K. (2013). Göç üzerine bir yaklaşım: İlişkilerde var olmak. *VII. uluslararası katılımlı ulusal sosyoloji kongresi tam metin bildiri kitabı* içinde (s. 337-346). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Dil, K. (2020). Avustralya'daki Türkiyeli göçmenlerin yaşam doyumları ve aktif yurttaşlık durumlarına ilişkin sosyolojik bir değerlendirme. *Uluslararası beşeri bilimler kongresi tam metin bildiri kitabı* içinde (s. 257-282). İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi.
- Durugönül, E. (1997). Sosyal değişme, göç ve sosyal hareketler. *Ulusal sosyoloji kongresi bildiriler kitabı* içinde (s. 95-100). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Ergenç, İ. (1993). Yurtdışındaki Türk çocuklarının anadil sorunu. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 4, 61-70.
- Fassmann, H. ve İçduygu, A. (2013). Turks in Europe: Migration flows, migrant stocks and demographic structure. *European Review*, 21(3), 349-361.
- Giddens, A. (1994). *Sosyoloji*. (H. Özel, I. Bayar, Z. Mercan, Ş. Pala, T. Kabadayı, M. T. Kara, İ. D. Aytaç ve M. Özcan, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine idare edilişi üzerine notlar*. (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, ve S. N. Ağırnaslı, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1963).
- Goldberg, D.T. (1994). Introduction: Multicultural condations. D.T. Goldberg (Ed.) *Multiculturalism: A critical reader* içinde (s. 1-44). Massachusetts: Basil Blackwell.
- Gordon, M.M. (1961). Assimilation in American: Theory and reality. *Ethnic groups in American life*, 90(2), 263-285.
- Uluslararası Çalışma Örgütü (2021). *Göçmen işçiler, mülteciler ve ailelerini sosyal koruma kapsamına almak: politika belirleyiciler ve uygulayıcılar için rehber*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_828383.pdf
- Inglis, C. (2011). *Türkiye to Australia: Turkish settlement in Victoria*. Australia: Moreland Turkish Association Pty Ltd. Brunswick.
- Karataş, K. (2003). Batı Avrupa'da yaşayan göçmen Türk ailelerinin uyum ve bütünleşme sorunları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 14(1), 25-40.

- Kaya, A. ve Kentel, F. (2005). *Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği arasında köprü mü? Engel mi? Almanya –Türkleri ve Fransa-Türkleri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi.
- Kempe, V. ve Brooks, P.J. (2016). Modern theories of language. T.K. Shackelford ve V.A. Weekes-Shackelford (Ed.), *Encyclopedia of evolutionary psychological science* içinde (s. 1-12).
- Kottak, C. P. (2016). *Antropoloji: İnsan çeşitliliğinin önemi*. (D. Atamtürk, İ. Duyar, O. Özler ve M. U. İçen, Çev.). Ankara: DeKi Yayınları.
- Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü yurttaşlık: Azınlık haklarının liberal teorisi*. (A.Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1996).
- Lycan, W. G. (2008). *Philosophy of language: A contemporary introduction* (2. baskı). New York: Routledge Taylor and Francis Group.
- Morris, M. (2007). *An introduction to the philosophy of language*. New York: Cambridge University Press.
- Mortan, K. ve Sarfati, M. (2011). *Vatan olan gurbet: Almanya'da işçi göçünün 50. yılı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mortan, K. ve Sarfati, M. (2014). *Vatan olan gurbet: Avustralya'ya işçi göçünün 45. yılı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Park, R. E. (1914). Racial assimilation in secondary groups with particular reference to the Negro. *American Journal of Sociology*, 19(5), 606-623.
- Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü yeniden düşünmek: Kültürel çeşitlilik ve siyasi teori*. (B. Tanrıseven, Çev.). Ankara: Phoenix. (Orijinal çalışma basım tarihi 2000).
- Petersen, W. (1958). A General typology of migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.
- Ravenstein, E.G. (1885). The Laws of migration. *Journal of the Royal Statistical Society of London*, 48(2), 241-305.
- Sirkeci, İ. ve İçduygu, A. (2001). 75 years of Turks diaspora: A republican family on the move. *Siirtolaisuus-Migration*, 28(2), 1-10.
- Taylor, C. (2005). Tanınma politikası. A. Gutmann (Ed.). *Çokkültürcülük: Tanınma politikası* içinde (s. 42-84). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Treffers-Daller, J., Özsoy, A. S. ve Hout, R. V. (2007). Complete acquisition of Turkish among Turkish-German bilinguals in Germany and Turkey: An analysis of complex

embeddings in narratives. *International Journal of Ílingualism and Bilingual Education*, 10(3), 248-276.

Wallraff, G. (1986). *En alttakiler*. (O. Okkan Çev.). Köln: Verlag Kiepenheur & Witsch. (Orijinal çalışma basım tarihi 1986).

Yalçın, C. (2004). *Göç sosyolojisi*. Ankara: ANI yayıncılık.

Yılmaz, M. Y. (2014). İki dillilik olgusu ve Almanya'daki Türklerin iki dilli eğitim sorunu. *Turkish Studies*, 9(3), 1641-1651.

Yılmaz, G. (2013). *Billigual language development among the first Turkish immigrants in the Netherlands*. Zutphen:Wöhrmann Print Service.

Yiğittürk Ekiyor, E. (2014). Ulusaşırı bağlar ve dil: ABD'de yaşayan Türkler örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 37-51.

Trakya Bölgesi Kooperatif Ortaklarının Yağmur Duası Ritüeli¹

Aydın GÜREL², Ebru IRMAK³

Öz

Kriz dönemleri insanları tarih boyunca derinden etkilemiş ve çözülmesi gereken sorun olarak algılanmıştır. Kriz dönemi ritüeli olan yağmur duası da bunlardan biridir. Kutsal kitaplarda hatta yazılı olmayan dinlerde (Şamanizm) suya çeşitli kutsamalar yapılmıştır. Doğada su yaşam kaynağını oluşturmaktadır. Bolluk, bereketin sağlanması, yaşamın yeniden can bulması için yağmurun yağması şarttır. Tarih boyunca kriz dönemlerinde yağmurun yağması için çok farklı törenler yapılmıştır. Toplumdan topluma bu törenler değişmekle birlikte zaman içerisinde de bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Ritüellerin işlevsel olarak değişip değişmediğini konu alan araştırmalar oldukça azdır. Bu çalışmada Trakya Bölgesi'ni içine alan Edirne, Tekirdağ, Kırklareli illerinde yapılmakta olan yağmur duası ritüeli incelenmiştir. Ritüelin yapılış biçimi nitel yöntemler ile araştırılmıştır. Ritüelin ne amaçla yapıldığı ne ifade ettiğini işlevsel olarak ritüele yüklenen anlamların değişip değişmediğini belirleyebilmek amacıyla nicel verilerden faydalanılmıştır. Anket yönteminin kullanıldığı bu konuda 167 kooperatif ortağına ulaşılmıştır. Araştırmada yağmur duası ritüelinin işlevsel olarak değişse de gelecek yıllarda da üreticiler tarafından yapılacağı bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler

trakya bölgesi
kooperatif
yağmur duası
ritüel ve dua
köy sosyolojisi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 30.01.2023

Kabul Tarihi: 07.06.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1244367

Rain Prayer Ritual of the Cooperative Partners of the Trakya Region

Abstract

Periods of crisis have deeply impacted individuals throughout history, often seen as problems requiring solutions. Rain prayer, a ritual during times of crisis, is one such example. Across various religious traditions, water has been revered through blessings found in holy texts or unwritten beliefs like Shamanism. As the source of life in nature, rain is essential for abundance, fertility, and the revival of life. Throughout history, diverse ceremonies have been performed to invoke rainfall during crisis periods. While these rituals have evolved across societies, limited research explores their functional changes. This study examines the rain prayer ritual in Edirne, Tekirdağ, and Kırklareli provinces, encompassing the Thrace Region. Qualitative methods explore the ritual's form, while quantitative data determine its purpose and potential functional shifts. Through survey methodology, 167 cooperative participants were reached. The research reveals that while the rain prayer ritual undergoes functional changes, it will continue to be practiced by future generations of its practitioners.

Keywords

thrace region
cooperative
rain prayer
ritual and prayer
rural sociology

About Article

Received: 30.01.2023

Accepted: 07.06.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1244367

¹ Bu çalışma, 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleşen INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde "Trakya Bölgesi Kooperatif Ortaklarının Yağmur Duası Ritüeli" başlığı ile bildiri olarak sunulmuştur.

² Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, agurel2@gmail.com, ORCID:0000-0002-8997-026X

³ Dr., Lalapaşa Tarım ve Orman İlçe Müdürlüğü, Edirne/Türkiye, ebruirmak22@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3378-0723

Giriş

İnanış, kaynağı belli olmayan kabullenmelerdir. Bu kabullenmelerin dini bir etkisi yoktur (Polat, 2005, s.4). Bazı konulardaki halk inanışları hala günümüzde bazı bölgelerde etkinliğini sürdürmektedir.

İnanç ise günlük hayatta meydana gelen çeşitli olayların halk tarafından yorumlanmasını konu alır (Polat, 2005, s.5). Başka bir ifade ile inanç; dini ve dinin doktrinlerini temsil ederken inanış ise dinin toplumda yaşayan şeklini temsil etmektedir. Bu bağlamda günümüzde Anadolu'da belli inançlar doğrultusunda uygulanan inanışlar mevcuttur (Kobyay, 2014, s.43). Kobyay (2014, s.44)'ya göre yağmurun yağması insanlar tarafından inanışa dayanmaktadır. İnsanlar bir yaratıcıya inanmayı gerekli görmektedir ve bu doğrultuda bazı dini ritüelleri yapmayı gerekli görmektedirler (Aydın, 2009, s.88). Ritüel kelime anlamı; isim olarak: Ayin, sıfat olarak: Adet haline gelmiş, demektir (Ritüel, 13.11.2022). Bazı grup veya toplumlarca bir arada yapılan ve nesilden nesile aktarılan davranış biçimleri ritüelleri oluşturmaktadır (Honko, 1979, s.370).

Ritüeller, farklı araştırmacılarca farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuşlardır. Durkheim dini olarak konuyu ele alıp negatif ve pozitif rit olarak değerlendirirken (Durkheim, 1947, s.3.); Gökalp ise dönemlerine göre: Geçiş-giriş ritleri, takvimsel ritler ve kriz dönemi ritleri olarak bir gruplandırma yapmıştır (Gökalp, 1981, s.3). Geçiş- giriş ritleri bir toplumsal sınıftan diğerini geçişini kanıtlama veya duyurma amaçlı yapılmaktadır. Çocuğun ilk adımının atmasının kutlanmasına dayalı köstek kesme ritüeli geçiş ritüeline bir örnektir (Irmak ve Sarıoğlu, 2022, s.1).

Takvimsel ritüeller topluluk halinde çoğunlukla mevsim başında ya da sonunda uygulanan ritlerdir. Bu rit halkın geçim kaynağına göre değişiklik gösterebilir. Örneğin; geçimi şarapçılığa dayalı gruplar için bağ bozumu veya hasat sezonu önemliken; geçim kaynağı hayvancılığa dayalı toplumlarda hayvanlarda doğum, koç katımı, sürüye katılma dönemleri veya ritüelleri önemlilik arz edebilmektedir.

Kriz kelime anlamı ile aniden oluşan ve bertaraf edilmesi gereken olumsuz durumu ifade etmektedir (Kriz, 14.11.2022). Bu bağlamda kriz ritlerinin de yapılma zamanı duruma göre değişmektedir. Örneğin; Uygurlar, hastalık veya doğal afetler gibi birey ya da toplumu ilgilendiren durumlarda, olumsuzluğun giderilip yeniden düzenin sağlanması amacıyla kriz ritüeli yaparlardı. Anadolu'da sıklıkla yapılan yağmur duası da bir çeşit kriz ritüelidir (Karaman, 2020, s.5).

Modernleşme eğilimleri bağlamında tarımsal kooperatiflerin rolü yadsınamaz. Kooperatifleşmede Trakya Bölgesi Türkiye’de ilk sırada yer almakta olup, tarımsal amaçlı kooperatiflerde ortaklık yapısı ve kooperatif faaliyetleri oldukça gelişmiş olup, ülkemiz tarım kooperatiflerinin % 5,9 unun Trakya Bölgesinde yer aldığı bildirilmektedir (Mülayim, 2010). Bu kooperatifleri Tarım Kredi, Tarım Satış, Tarımsal Kalkınma, Sulama, Su Ürünleri ve Pancar Ekicileri Kooperatifleri olarak sıralayabiliriz.

Bu araştırmanın amacı Trakya Bölgesi’nde tarımsal amaçlı kooperatif ortaklarının aynı zamanda Trakya üreticilerinin geçmiş ile kıyasla yağmur duası ritüeline yükledikleri anlamlarda değişiklik olup olmadığını, bir başka deyişle ritüelin işlevsel olarak değişip değişmediğini belirlemektir.

Yöntem

Araştırmanın birinci aşamasını Trakya Bölgesi’nin farklı illerinde (Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ) bulunan 167 tarımsal amaçlı kooperatif ortakları ile rasgele, tesadüfî yöntemle anket yapılmıştır. Trakya Bölgesinde kooperatif ortaklarının yağmur duası algısını ölçebilmek amacıyla yağmur duasına katılan üreticiler ile anket yapılmıştır. Sorular bölgenin kendine özgü yapısı dikkate alınarak hazırlanmıştır. Anket sorularının tamamı kapalı soru tipine göre hazırlanmıştır. Bölgede yağmur duaları Nisan ve Mayıs aylarında yapılmaktadır. Anket uygulaması da Nisan ayı başlangıcı ve Mayıs ayı sonuna kadar (60 gün) bölge halkına uygulanmıştır. Böylece kooperatif ortaklarının yağmur duasına katılma nedenleri somut veriler ile belirlenmiştir. Nicel olarak toplanan bu veriler Excel programında yüzde olarak hesaplanmış, tablo ile de görsellik kazandırılmıştır. Ankete katılan üreticilerin ad ve soyadı kullanılmamış; çeşitli kodlar verilmiş (K1, K2, K3... gibi) ve elde edilen bu veriler rakamsal büyüklüğüne göre analiz edilmiştir (Başaran ve Irmak, 2022, s.118).

Bir bölgenin veya topluluğunun kültürünü inceleyen araştırmalarda araştırma evrenini ve örneklem kümesini yakından tanımak, gözlem yapabilmek ve bu yapılan gözlemlerden doğru anlamlar çıkarabilmek adına o kültürün içerisinde yeteri süreyle kalmak, ritüellere bizzat katılmak gerekmektedir). Araştırmacının uzun süre bu bölgede teknik personel olarak çalışıyor olması bu açıdan önemlidir. Araştırmacının Trakya Bölgesinin sosyo-kültürel dokusunu tanıyor olması, ekonomik etkinliklerini tanınması, bölge halkı ile olan yakın ilişkisi, araştırmaya katılarak gözlem yapabilme, kaynak şahıslara kolay ulaşabilme, görüşmeler ve anket çalışmaları esnasında güven ortamını kolay sağlayabilme ve bu sayede de anket sorularına daha sağlıklı cevaplar alabilme gibi avantajlar sağlamıştır. Bütün bunlar ise çalışmanın geçerlilik ve güvenilirliğini olumlu yönde etkileyebilecek unsurlardır (Arslan,

2003). Araştırmanın ikinci aşamasını ise literatür taraması oluşturmaktadır. Bu bağlamda geçmişten günümüze uygulanan yağmur duası ritüellerini konu alan çok sayıda makale, kitap, dergi vb. irdelenmiştir.

Bulgular

Yağmur Duası Ritüelinin Tarihi

Bütün toplumlarda su kutsal sayılmıştır. Bunun nedeni yeryüzünün dörtte üçünün sularla kaplı olması, bütün büyük medeniyetlerin su kenarlarında kurulu olması, yeryüzündeki canlılar için suyun yaşam kaynağı olması, ayrıca suyun yenileyici, temizleyici, onarıcı ve yaşamın simgesi sayılması sayılabilmektedir (Eliade,1986, s. 9).

Bazı dinlerde, dini uygulamalarda ve bu dinlere ait kutsal kitaplarda yağmurla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Örneğin; Yahudilerin Sukat Bayramı'nda Kudüs'te baş hahamın kollarını yukarı doğru kaldırarak sunağın üzerine elleri ile suyu yağmurun yağma şekline benzer şekilde serpelemesi yağmur yağdırmak adına yapılmaktadır (Maauss, 2005, s.72).

Şamanizm'de ise, ateşe bakarak kehanette bulunmak Türkler tarafından uygulanan çok eski bir görenektir (Tanju, 1976, s.292). Eski çağlarda Türklerin büyük hükümdarları için belli günlerde büyük bir ateş yakılarak ateşe kurbanlar sunulur ve dualar okunurdu. Yakılan bu ateşin üzerinde büyük alevler yükselirdi. Yükselen alevlerin rengi yeşilimsi renkte olursa gelecek olan yağmurların bereketli ve elde edilecek ürünün bol olacağına inanılırdı.

Yahudi dininin kutsal kitabı Tevrat'ta yağmurdan ödül, ceza, bağışlayıcılık amaçlı olarak bahsedilmektedir. “Eğer kanunlarımdan yürürseniz ve emirlerimi tutarsanız ve onları yaparsanız o zaman yağmurlarınızı vakitlice göndereceğim ve yer mahsulünü verecek” gibi mükafat amaçlı cümle bulunmaktadır (Levililer-Bölüm 26/ 1-13). Başka bir ayette ise; “İmdi, ey kardeşler, Rabbin zuhuruna kadar sabredin. İşte, çiftçi ilk ve son yağmuru alıncaya kadar, yerin kıymetli mahsulü için sabrederek bekler” şeklinde yağmura vurgu yapılmıştır (Yakup Kitabı- 5. Bölüm, 7. Madde).

Hristiyanlığın kutsal saydığı İncil'de ise ‘Çok defa üzerine düşen yağmuru içen kimler için tımar olunuyorsa, onlara faydeli nebatat husule getiren toprak Allah tarafından bereket alır’ yazmaktadır (İbranlere 6/7).

Müslümanların kitabı Kur'an-ı Kerim'de yağmur ile ilgili pek çok ayet vardır. Ayetlerde yağmurun rızık sağlamak, bereket sağlanması için Allah'ın bir lütfu olarak görülmektedir. Allah'ın bağışlayıcı özelliğiyle yağmur ödül olarak gönderilmiş, azgın kavmi cezalandırmak için gökten indirilmiştir. Allah'ın kudretinden bahsedilerek, bütün canlıların

rızıklarının verilmesinde Allah'ın gücü vurgulanmaktadır. Dünya hayatının geçici olduğu anlatılmak istenmiş ve bu durum yağmur örneğiyle açıklanmıştır. Bazı ayetlerde ise Allah'ın bağışlayıcı özelliği vurgulanmış ve insanların umutlarını kestiği bir zamanda yağmur gönderilmiş ve bu durum Allah'ın rahmetinin bir göstergesi olarak belirtilmiştir.

İnsan hangi dini inancı kabul ederse etsin, yaratıcısına karşı bazı isteklerde bulunmakta veya hayatının iyi gidişatına dair şükür etmektedir (Akyol, 2020). Dinin kökeni ve dini düşüncenin gelişimi hakkında din antropolojisi, felsefe, din sosyolojisi gibi disiplinler uzunca bir süredir çeşitli teoremler geliştirmektedir. Bu sosyal teorilerin, kendi dönemlerindeki diğer bilimsel, biyolojik açıklamalarla da birlikte geliştiğini söylemek mümkündür (Kömürcüoğlu, 2019, s.6). Yağmur duası ritüeli de Şamanizm'den İslamiyet'e kadar pek çok dince kabul görmüş, yorumlanmış ve farklı şekillerde uygulamaya koyulmuş bir ritirdir.

Bugün yapılan yağmur duasında eski Türk inançlarının etkisi bulunmaktadır. Bu etkinin kökeni Şamanizm'e kadar uzanmakta olup, daha sonraki dua ritüellerinde İslami sözler de yer almıştır (Akyol, 2020, s.3). Acıpayamlı (1963) Türkiye'de yapılan yağmur dualarını işlemlerine göre 2 grupta toplamıştır. Bunlar dinsel işlemler olan; oruç tutma, mevlit okuma, camide toplanmadır. Dinsel olmayan işlemler ise; çakıl, taş, kum ve nohut toplama, kepçecik bebekler hazırlama, suya kavrulmuş tuz atma, birden fazla eşli kimselerin ayakkabılarını ıslatma, yeni evlileri suya atma, suya tabut atma, kaplumbağa ıslatma, yemek pişirmedir. Türk (2002) ise Anadolu'da yağmur yağdırma ritüellerini 2 gruba ayırmıştır. Birinci grup; yüce varlıkların merhametini, acımasını ve yağmur vermesini, ikinci grup ise benzetmeli büyü yardımı ile yağmur yağdırmayı amaçlayan uygulamaları kapsamaktadır. Erginer'e göre (1997) Anadolu'da yağmur yağdırma ritüellerinde dini uygulamalar ile büyüye bağlı uygulamalar birlikte yapılmaktadır. Namaz kılma, oruç tutmak gibi dini içerikli uygulamalar ile elbiselerin ters giyilmesi, avuç içlerinin yere dönük olacak şekilde tutulması, belli sayıdaki taşlara okunup suya atılması, çömçe gelin ve benzeri adlar verilen kuklaların yağmur yağdırmak için ev ev dolaştırılması gibi büyüye bağlı uygulamalar bir arada yapılmaktadır. Frazer'e göre (2004), ilkel toplumlarda görülen insan-tanrı fikrine ulaştırabilecek yol duygusal büyü fikridir. Frazer bunu çağdaş doğa yasası kavramının ilk nüvelerinden biri olarak görebileceğimizi belirtmektedir. Duygusal büyüün ilkelerinden biri; herhangi bir etki, onu taklit ederek elde edilebilir ilkesidir. Bu ilkeye göre; eğer bir kişiye zarar vermek isteniyorsa o kişinin imgesi yaratılır ve o imge yok edilir. Bu şekilde asıl zarar verilmek istenen kişi de o imge ile beraber zarar görmekte hatta etkisi ölümcül olabilmektedir.

Örneğin, zarar verilmek istenen bir kişinin saçının bir telini yakmak gibi bir işlem uygulanırsa bunun o kişinin kendisine bir zarar gelmesiyle sonuçlanacağına inanılmaktadır. Yağmur yağması için yukarıdan aşağıya doğru suyun serpilmesi de buna örnek olarak verilebilir.

Yağmur Duası Ritüelinin İşlevi Nedir?

Durkheim'e göre bir ritüelin işlevi değişebilir. Bu değişikliği bulabilmek için o ritin kökenine inmek gerekmektedir. Kökenindeki işlev zaman ile ortadan kalkmış, değişmiş veya yerini başka bir işleve bırakmış olabilmektedir. Ritüellerin işlevleri şöyledir:

- 1- Toplumdaki var olan düzeni sağlamaya,
- 2- Bireyleri sosyal hayatta bir araya getirmeye ve toplumsal bağları güçlendirmeye,
- 3-Toplumsal ilişkileri düzenlemeye ve geliştirmeye,
- 4- Bir topluluğa ait hissetme ve mutluluk verme görevlerini üstlenmektedir (And, 2003).

Örneğin; Ankara, Mamak, Ortaköy'de yapılan yağmur duası ritüeli canlıların verimliliğini arttırma amacı ile bir başka deyiş ile iklim olaylarında düzeni sağlama niyeti ile yapılmaktadır (Demren, 2006).

Tablo1 *Trakya Bölgesinde Tarımsal Amaçlı Kooperatif Ortaklarının Yağmur Duası Ritüeline Katılma Nedenleri*

Yağmur Duası Yapma Nedenleri	Frekans	%
Geleneklerin sürmesi, inançların tazelenmesi	57	34,13
Toplumsal bağları güçlendirmesi	44	26,35
Mutluluk verici (İkramlardan faydalanmak)	38	22,76
Ritüellerin bireyleri bir araya getirmesi	28	16,76
Toplam	167	100,00

Yağmur duasının geçmişi Türkiye'de oldukça eskilere dayanmaktadır. Trakya bölgesinde Tarım ve Orman İl Müdürlüğü 2017 yılı brifing raporlarına göre Edirne İl'inde 100.000 hektar alan sulanmakta, 270.948 hektar alanda kuru tarım yapılmaktadır. Araştırma yöresinde hala genellikle kuru koşullarda tarım yapılırsa da sulu tarım da yapay göletler

sayesinde her geçen gün artmaktadır. Bu gelişmeler tarımda hava koşullarına bağımlılığı azaltıcı modern yöntemlerdir. Tablo 1’de açıkça görülebileceği gibi, Trakya Bölgesinde tarımsal amaçlı kooperatif ortaklarının yağmur duası ritüeline katılma nedenleri; yağmurun dua ile yağacağına olan inanç, gelenekleri sürdürme isteği, inançların dualar ile tazelenmesi gerektiğine olan inanç olarak yörede varlığını sürdürmektedir. Belirtilen bu nedenlerle, yağmur yağma duasına katılanlar araştırmada ilk sırayı almaktadır (% 34,13).

İçişleri Bakanlığı’nca yapılan köy tanımında, nüfusa göre bir tanım yapılmıştır. Nüfusun iki binden az olan yerleşim birimleri köy olarak tanımlanmıştır. Köyde nüfusun az olması insanların birbirini tanımasına imkân verir. Bu durum köyde yapılan herhangi bir etkinlikte hem gönüllü hem de zorunlu katılımı mecburi kılar. Edirne Küçük Köyü’nde sosyal, kültürel ve sportif imkânlar çok azdır (Irmak E, Sarioğlu M). Bu durum Trakya’nın çoğu köyü için de geçerlidir. Yağmur duaları köyde bir sosyal faaliyet olarak değerlendirilebilir. Üretici de zaten köylerde çok sınırlı olan bu gibi faaliyetlere katılma isteğindedir (% 26,35).

Yağmur duası ritüelinden sonra ritüeli yapan köyün ev sahipliğince katılımcılara ikram yapılır. Bu ikramlar değişmekle beraber genel olarak etli pilav, ayran ve tatlıdan oluşmaktadır. Farklı köylerden gelen çoğunluğu üretici, zaman zamanda kaymakam, kamu görevlileri, bankacılar, tarım kredi kooperatifi personeli ve müdürleri, tarım satış kooperatifi personeli ve müdürü gibi pek çok insan bayram tadında birlikte yemek yerler (%16,76). Rütbe, makam, mevki gibi algılardan bağımsız eşit statülü olarak aynı mekânda aynı şeylerin yenmesi katılımcılar için mutluluk vericidir.

Ritüeller katılımcılar için ortak hareket etme, bir ağızdan aynı enerji ve duyguyu yaşama, kendine güveni artırma, toplumda var olma ve kutsal bağlılık duygusunu güçlendirme gibi hisleri kuvvetlendirmektedir (Collins, 2004). Özellikle komşu köylerden yağmur duasına katılım beklenir. Türk adetlerinde “davete icabet adettendir”, denmektedir. Yapılan gözlemlerde davetiye dağıtıldığı bulgusu saptanmıştır. Davetiye potansiyel katılımcılara tek tek dağıtılmaktadır. Ayrıca köy kahvehaneleri gibi kooperatif ortakları veya üreticilerin görebilecekleri ortak alanlara da asılmaktadır. Davete katılım ne kadar fazla olursa bu durum o köyün başarısı olarak algılanmaktadır.

Yağmur duası ritüeline hazırlık aşaması

Niğde İli Azatlı Kasabasında; bir hafta önceden yağmur duası hakkında köyün önde geleni veya din görevlisi köylüye bilgi vermektedir (Polat, 2005, s.51). Ankara, Mamak,

Ortaköy’de ise yağmur duası cuma günü veya katılımın yoğun olması için hafta sonlarında yapılmaktadır (Demren, 2004, s.79).

Trakya Bölgesinde ise; yağmur duasına civar köylerde yaşayanları davet etmek için davetiye hazırlanır. Hazırlanan bu davetiyeler muhtar ve azalardan oluşan bir grup tarafından yöredeki kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ile diğer köy muhtarlarına dağıtılır, civar köylerin kahvehanelerinin duvarlarına asılır. Davetiyeler ayrıca fotoğraflanarak üreticilerin özellikle yerel yöneticiler olan köy muhtarlarının sosyal medya hesaplarında paylaşılmaktadır. Ayrıca ilçe pazarlarının kurulduğu günlerde belediye ekiplerince anons verilerek tüm vatandaşların konudan haberdar olması sağlanmaktadır. Burada amaç katılımın yoğun olmasını sağlamaktır.

Yağmur duası ritüelinin uygulanması aşaması

“Türkiye’de Yağmur Duası” adlı çalışmada (Acıpayamlı, 1963, s.4) yağmur yağdırmak için yapılan törenler 2 bölümde incelenmiştir. Bu iki ayrı tören şekli, sadece töreni yapanlar bakımından değil, aynı zamanda tören sırasında kullanılan malzemeler bakımından da farklılık göstermektedir. Bu bölümler; halk tarafından yapılan yağmur duası törenleri (törenlerin hazırlık ve yürüyüş aşaması, uygulama aşaması, ziyafet ve bitiş aşaması) ile çocuklar tarafından yapılan yağmur duası törenlerinden meydana gelmektedir. Trakya Bölgesinde yağmur duası ritüeline çocuklar yalnızca pasif katılımcı olarak iştirak etmektedirler.

Türklerin yağmur duası ritüelini yaptıkları bilinen bir gerçektir. Örneğin Uygur Türkleri’nde bu rite “Su Yağmur Tileş” adı verilmektedir. Her yılın 22 Mart’ında gerçekleştirilen bu törenin yapılış amacı Tanrı’dan bol ürün ve yağmur istemektir. İslamiyet’ten sonra bu törenin adı “Zarahetme” olarak değiştirilmiştir. Bu tören Doğu Türkistan’ın bazı bölgelerinde eski hali ile devam ettirilmektedir. Hoten Bölgesinde 22 Mart geldiği vakit bütün köy halkı ırmağın kenarına gelir. Gönüllülük esasına göre kurban edilebilecek çiftlik hayvanlarını kesip, kazanlarda pişirmektedirler. Köyün önde gelen yaşlılarınca yemek pişim süresine kadar ırmağa bakarak secde edilir, dualar edilir. Havaya bakılarak olduğu yerde sıçranır ve kendi etrafında dönmek suretiyle törenler yapılmaktadır. Bu tören esnasında kesilen hayvanların kemikleri ırmağa ve toprağa saçılır. 23 Mart sabahında ise üreticiler toprağa tohumlarını ekmeye başlamaktadırlar (Kılıç, 2014, s.181).

Ortadoğu ve Asya’da yağmurun yağmadığı zamanlarda çocuklar ‘Çömçe Gelin’ adı verilen oyuncak bir bebek veya aralarından seçtikleri bir çocuğu gezdirmektedirler. Kapı kapı dolaşarak ev sahibinden yiyecek isterler. Ev sahibi ise çocuklara istedikleri şeyleri verirken

çocukların ellerindeki bebeğin kafasından aşağıya su dökmektedir. Kars'ta ise bu rit için "dodu" gezdirilmektedir (Kalafat, 2001, s.1992). Çorum'da ise dodunun bir başka ifade ile kuklanın yerini eşek alır. Eşeğe yaşlı kadın kıyafetleri giydirilir ve bir çocuğu eşeğin sırtına bindirilir. Çocuğun eline ise içerisinde kurbağalar dolu bir sepet verilmektedir. Kurbağaların ötmesi yağmurun yağacağına işaret olarak addedilmektedir. Kurbağa Güneydoğu Asya'nın tarım kültürlerinde yağmur tanrısı ya da tanrıçası olarak belirtilmektedir. Başgöz'e göre (1986, s.7) kurbağaya yüklenen bu anlam Güneydoğu Asya'dan Ortadoğu'ya göçlerle getirilmiştir. Anadolu'da ise hava olaylarının kurak gittiği dönemlerde işlerin yeniden tersine çevrilmesi adına kıyafetlerin ters giyilmesi işlemi yapılmaktadır. Bu sayede yeniden iklimin eski halinde seyredeceği ve o dönemde yağmurun yağacağına inanılmaktadır (Acıpayamlı, 1963, s.4). Vakfıkebir'in Şalpazarı Köyü'nde ise havaların kurak gittiği zamanlarda Hambarlıbaşı adı verilen eski bir mezarın kenarında köylüler toplanmaktadır. Irmağın yakınındaki bu yerden köy ve etraf köy halkı yetmiş bin taş toplar ve bu taşlara tek tek dua okurlar. Sonra bu taşlar bir çuvala koyulur ve ırmağın içine atılır. Eğer o sene yağmurlar çok yağar ve ırmağın seviyesi bu çuvalın seviyesini aşarsa o zamanda işlemi tersine çevirmek adına köylülerin ortak katılımı ile toplanan parayla alınan kurban kesilmektedir (Erata, 1975, s.7417). Mersin'in Çapar köyündeki yağmur duası ritüeli ise diğer bütün ritlerden oldukça farklılık göstermektedir. Köyde iki eşi olan adamın hanımının ayakkabısı alınır ve dereye atılır. Ayakkabısı alınan kadının sinirlenmesi ile yağmurun yağacağına inanılmaktadır. Yağmur yağmaya başlayınca ise ayakkabı sudan çıkartılmalı çünkü çıkartılmazsa bu seferde yağmurun dinmeyeceğine inanılmaktadır. Bir başka uygulamada ise ayakkabı yerini at kafatasına bırakılmaktadır (Çıblak, 2002, s.4).

Geleneksel kültürün etkisini sürdürdüğü Niğde'nin Çiftlik İlçesi genelinde, mevsimin kurak gittiği dönemlerde yağmur duasına çıkıldığı tespit edilmiştir. Çiftlik İlçesi merkezindekiler "Dede" adı verilen mevkiye, Azatlı kasabası sakinleri Osman Dede'ye, Şeyhler Köyü Tekke'ye, Divarlı Kasabası kabristanda bulunan Fakı Hoca'ya, Kulaköy Dede'ye, Çınarlı Köyü Anardı mevkiinde bulunan Dede'ye, Murtaza Köyü Bozdağ'da bulunan Dede'ye, Sultanpınarı Köyü Tekke'ye, Mahmut Köyü Yurt mevkiinde çeşme başında bulunan yatıra, Kitreli Kasabası Cıngıllı Dede'ye, Bozköy Kasabası Dedeler'e yağmur duası için çıktıkları gözlenmiştir (Polat, 2007, s. 4)."

Acıpayamlı (1963, s.5)'ya göre yağmur duasının uygulanmasında mekânsal olarak farklılıklar bulunmaktadır. Bazı toplum veya köy halkınca düzlük yerler, ırmak kenarları veya

mezar, yatır gibi mekanlar kullanılırken; bazıları da yüksek yerleri seçmiştir. Yüksek yerlerin seçilmesindeki amaç ise Tanrı'ya daha yakın olunacağına dair hâkim olan inançtır.

Trakya Bölgesinde yağmur duası hemen hemen her köyde bulunan düğün salonlarında Nisan, Mayıs ayı içerisinde düzenli olarak gerçekleştirilir. Bu salonlar genelde köyün merkezindedir. Trakya Bölgesi'nde 2000 yılı sonrasında inşa edilen tüm yapılar betonarme yapılardan oluşmaktadır. Bu durum köylerde inşa edilen binalar için de geçerlidir. Ayrıca İl Özel İdaresi veya köy arazilerinin muhtarlık aracılığı ile satılması yolu ile köylere fon tahsis edilmiş ve bu fonlar ile pek çok köye çok amaçlı düğün salonları yapılmıştır. Bu salonların yapılış amacı evlilik, sünnet düğünü gibi ritüellerin yanı sıra çeşitli mevlitlerin katılımcılarla bir arada ferah alanlarda yapılmasını sağlamaktır. İçişleri Bakanlığı tarafından köylerde muhtar ve ihtiyar heyetinden oluşan köy yönetimine bazı görevler yüklenmiştir. Muhtarlara verilen görevler 2 grupta toplanmıştır. Bu görevler; devlet işleri ve köy işleridir. Resmi kurumlar ile bağlantıya geçerek köyün ihtiyaçlarının karşılanması için çaba sağlayan ve resmi kurumlarla bağlantıya geçen tek kişi muhtardır. Çok amaçlı düğün salonunun yapılması ise herhangi bir zorunluluğu bünyesinde barındırmamaktadır. Yani bu iş için uğraşmak tamamen köy muhtarının isteğine bağlıdır. Tekeli (2011, s.93) tarafından bildirildiğine göre 1980'li yılların ikinci yarısında kent konutlarında yüksek yapılar gündeme gelmiştir. Bu yüksek yapıların yapılması ile ilgili pozitif yöndeki düşünceler; siyasi başarı ve mühendislikteki gelişmiş teknoloji veya batılılaşma ile değerlendirme şeklinde olmaktadır. Yerel yönetimlerce yapılan çok amaçlı düğün salonlarının herhangi bir kutsallığı yoktur. Yine de 1980'li yıllarda yapılmaya başlanan gökdelenler veya yüksek katlı binalar gibi siyasi başarı olarak köy ve civar köy halkınca kabul görmektedir. Eliade'nin (1986, s.9) *Dinler Tarihine Giriş* adlı kitabında; mekân asla insan tarafından seçilmez, yalnızca onun tarafından keşfedilir; başka bir deyişle kutsal mekân insana kendini bir şekilde göstermektedir. Örneğin, surlar, şehir kaleleri için bu durum geçerlidir. Bu kaleler şehri düşmandan koruma amacıyla yapılsa da şehri mistik bir güç ile de korumaya aracıdır. Bu olguyu biraz daha derinleştirmek gerekirse; Hindistan'da salgın hastalıklarda şehrin çevresine daire çizilir ve hastalık yapan cinlerin bu daireden geçemeyeceğine inanılmaktadır.

Trakya Bölgesi'nde çok amaçlı düğün salonlarında yağmur duası ritüelinin 2000'li yıllardan beri yapılması Tekeli'nin şehirlerde yüksek yapılaşmasına benzetilebilmektedir. Betonarme düğün salonları bir çeşit güç gösterisi şeklinde köyde tarafların oluşmasına neden olmuştur. Yağmur dualarının da işlevsel olarak değişmesine neden olmuştur. Çünkü geçmişte

doğa ile iç içe yapılan bir etkinliktir. Günümüzde ise yalnızca katılan kişiler din görevlisinin dualarını ve Kur'an'dan okunan ayetleri dinlemektedirler.

Yağmur duası ritüelinde ziyafet ve bitiş aşaması

Azatlı Kasabası'nda, yağmur duasının tamamlanmasından sonra tören alanında pişirilen yemek törene katılanlara dağıtılır. Törene katılanlara yetecek şekilde yemek dağıtılırken, yemeklerle beraber kazanlarda haşlanan yumurtalar yüksek bir yere getirilir. Haşlanan bu yumurtalar kazanlardan aşağıda yumurtaların dağıtılmasını bekleyen çocuklara doğru devrilir. Kazanlardan aşağı doğru yuvarlanan yumurtalar, çocuklar tarafından kapışılırlar. Bu durum, herkesin kısmetini aldığı gibi toprağın ve diğer canlıların da kısmetini beklediği şeklinde yorumlanır. Yapılan uygulama ile Tanrı'ya bu durumun iletilmiş olduğu sembolize edilir (Polat, 2007, s.5).

Kalafat (1963) tarafından bildirildiğine göre, Hazara Türklerinde yağmurun yağması için namaz kılınmaktadır. Bu namazın özelliği ise açık alanda ve köyden uzakta yapılması sonrasında ise helva ikramıdır.

Trakya Bölgesinde yağmur duası sonrasında daha önceden köyde gönüllülük esasına göre toplanan para ile pirinç, ayran ve tatlı satın alınır. Yalnızca pilav yapma işi ile ilgilenen kişilere bir miktar ücret verilerek pilavlar yaptırılır. Çoğunlukla etli pilav, tatlı ve ayran katılımcılara servis edilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılan yağmur dualarında büyü ve dini boyutları içerisine alan ritüeller bulunmaktadır. Trakya Bölgesinde yapılan yağmur dualarında ise büyüye dayalı hiçbir ritüelden bahsetmek mümkün değildir. Trakya bölgesinde sürdürülen dini ritüellerde bir dizi değişiklik meydana gelmiştir. Bunların en başında yağmur duası gereği kılınan 2 rekat namazın yokluğudur. Dini ritüellere ilave olarak; toplulukların bir arada olması, dayanışmanın güçlenmesi, ortak iş yapma, hazırlanan ve sunulan ikramlarla Türk misafirperverliğini civar köylere gösterme şeklindeki uygulamalar görülmektedir. Bu gibi uygulamaların köyde bayram coşkusunun yaşanmasını sağlamaktadır. Yağmur duası ritüeline değişik köylerden gelerek katılım sağlayan misafirleri ağırlama, üreticiler için oldukça önemli bir konu olan yetiştirdikleri ürünler hakkında konuşabilme fırsatı sağlamaktadır. Köye gelen ziyaretçiler köy içinde olan çok amaçlı düğün salonlarına gelene kadar civar tarlaları da görme şansı yakalarlar. Çok farklı buğday çeşidinin ekimin yapıldığı tarlalar civar köylüler için bir çeşit tarla demonstrasyon alanına dönüşür. Bu durum yağmur duası sonrası çiftçiler tarafından konuşulan gündem konusunu oluşturmaktadır. Ayrıca Trakya Bölgesi'nde son

zamanlarda yapımına ağırlık verilen suni göletler ve sulama sistemleri ile arazilerin sulu tarıma geçirilmesi sağlanmaktadır. Yağmur duası riti sayesinde bir araya gelen üreticilerin bir diğer gündem konusu da sulu tarım oluşturmaktadır. Sulama tesislerinin kurulması, sulama yöntemleri ve verim/kalite üzerine etkisi, sulama kooperatiflerinin kuruluşu ve kooperatif ortaklarının kooperatifin işleyişi, sorunları gibi konularda yüz yüze konuşma imkanı sunmaktadır.

Ritüeller doğası gereği insanlarda birlikte hareket etme, dayanışma bağlarının kuvvetlendirir. Tarihte insanoğlunun kriz dönemlerinde bir arada yaptıkları yağmur duası ritüelleri günümüzde gelenekselleşmiş bir adet olarak yapılmaktadır. Köy yerlerinin yapı malzemelerinin değişmesi, köylere çok amaçlı düğün salonlarının yapılması yağmur dualarının yapılış şeklini de değiştirmiştir. Eskiden yüksek yerlerde, tepelerde kısaca doğa ile iç içe yapılan dua, 2000'li yıllarda kapalı mekanlarda mevlit okutma şeklinde yapılmaktadır. Özce yağmurun yağması Nisan, Mayıs aylarında üretici tarafından istense de yağmur duasının asıl yapılma nedeni bu faaliyetin gelenekselleşmesidir. Yakın geçmişte Korona virüs salgını nedeni ile yapılamamış olsa da ileriki yıllarda bu ritüelin başta muhtarlık olmak üzere köy halkı tarafından yapılacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Anonim. (2020). Köyler. <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/koyler1> (Erişim Tarihi: 13.11.2020).
- Arslan, A. (2003). Bir Köy Sosyolojisi Çalışması: Kavaközü Köyü'nün Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Sorunları. *Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı: Haziran.
- Akyol, İ. (2020). Kültürümüzde Manzum Yağmur Duaları. *Rumeli'de Journal of Language and Literature Studies* 2020.18 (March), 268-284.
- And, M. (2003). *Oyun ve Bügü - Türk Kültüründe Oyun Kavramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 93-103.
- Aydın, A. R. (2009). İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX (2009), Sayı:3, sayfa: 87-100.
- Başaran, H. ve Irmak, E. (2018). Edirne'de Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerde Ortaklık Yapısı ve Kooperatif Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi. *Ksü Tarım ve Doğa Dergisi*. 21 (Özel Sayı), syf: 116-122.
- Başgöz, İ. (1986). *Folklor Yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Collins, R. (2004). *Interaction Ritual Chains*. Princeton University Press, New Jersey, pp. 48.
- Çıblak, N. (2002). İçel'de Yağmur Yağdırma Törenleri. *Folklor Edebiyat*, II, 31:
- Durkheim, E. (1947). *The Elementary Forms of the Religious Life: A Study in Religious Sociology*, Translated from the French by Joseph W. Swain, Free Press, Illinois, pp. 299-300
- Eliade, M. (1986). *Dinler Tarihine Giriş*. Alfa yayınları, Sayfa:504.
- Erata, H. (1975). Şalpazarı'nda Yağmur Duası, İnanış ve Adetler. *Türk Folklor Araştırmaları*, XVI, 27: 7417.
- Frazer, J. G. (2004). *Altın Dal-Dinin ve Folklorun Kökleri*, (Çev.: Mehmet H. Doğan), (2. Baskı), Payel Yayınları, C. 1, İstanbul.
- Gökalp, Z. (1981). *Dinin İctimai Hizmetleri II*, Makaleler VIII, (Haz. Ferit Ragıp Tuncor, Kültür Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, s. 51-53, Ankara.
- Honko, L. (1979). *Theories Concerning the Ritual Process*. Science of Religion Studies in Methodology, (Ed. Lauri Honko) Paris, New York, pp. 372.
- Irmak, E. ve Sarıoğlu, M. (2022). *Shackle Ritual in Thrace Region*. Belgü, sayı 7, sayfa:1-8.

- Kalafat, Y. (1992). *Eski Türk İnançlarının Kars Yöresindeki İzleri*. 4. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Gelenek Görenek İnanç, Ankara: Ofset Repromat Matbaası, IV: 149-166.
- Karaman, K. (2020). Ritüellerin Toplumsal Etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimleri Dergisi*. Mayıs 2020, sayı 21, 227-236s.
- Kılıç, E. (2014). Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya Yağmur Törenleri. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı:3, syf:177-193.
- Kobyay, E.Ş. (2014). *Türkiye'de Yağmur Törenleri ve Yağmurla İlgili İnanışlar*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum, Türkiye.
- Kömürcüoğlu, (2019). James George Frazer. Altın Dal: Dinin ve Folklorunun Kökleri. Trc.Mehmet H.Doğan. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 2017, 114 s. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Volume:21, Sayı:39, s:286-290.
- Kriz (14.11.2022). Wikipedia. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kriz>
- Mauss, M. (2005). *Sosyoloji ve Antropoloji*. (Çev.: Özcan Doğan), Doğu Batı Yayıncılık, s. 68, Ankara.
- Mülayim, Z. (2010). *Kooperatifçilik*. Yetkin Yayınları, Ankara.
- Polat, B. (2007). Türk Kültüründe Yağmur Duası (Azatlı Kasabası Örneği). *Dini Araştırmalar*, Ocak-Nisan 2007, cilt 9 s 27, s275-283.
- Polat, K. (2005). *Beşikten Mezera Kırgız Türkleri'nde Gelenek ve İnanışlar*. Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 51-52, Ankara.
- Ritüel. (13.11.2020). Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük. <https://sozluk.gov.tr/rituel>
- Sarioğlu, M. ve Irmak, E. (2022). The Place of Agricultural Memory in Life: Küçünlü. *ISPEC Tarım Bilimleri Dergisi*, 6 (1): 168-177.
- Tanyu, H. (1976). *Türklerde ateşle ilgili inançlar*. I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Kitabı, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar, 283-305, Ankara: Kültür Bakanlığı MFAD.
- Tekeli, İ. (2011). *İlhan Tekeli Toplu Eserleri-20. Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm Yazıları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Türk, H. (2002). Yağmur Duası Ritüelleri Motif Bakımından Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Folklor Edebiyat*, VIII, 31: 67-91.

Tekirdağ Çorlu Atatürk Havalimanı'nın Performansının IDOCRIW ve WEDBA Yöntemleriyle Yıllara Göre Değerlendirilmesi¹

Barış IŞILDAK², Murat Kemal KELEŞ³, Aşkın ÖZDAĞOĞLU⁴

Öz

Havalimanları, ülkelerin dünyaya açılan sosyo-ekonomik ve stratejik kapılarıdır. Bu kapıların yıllara göre performansları da son derece önemlidir. Bu araştırmanın temelini; “2017-2021 yılları arasında Trakya bölgesinde yer alan ve aktif olarak havayolu taşımacılığı yapan Tekirdağ Çorlu Atatürk Havalimanı'nın yıllara göre performansını ölçmek” oluşturmaktadır. Kriter ağırlıklarının ölçülmesinde IDOCRIW yöntemi, yıllara göre performansın ölçülmesinde ise, WEDBA yönteminden yararlanılmıştır. Havacılık sektörüne yönelik yapılan literatür incelemesinde bu araştırmada kullanılan IDOCRIW ve WEDBA yöntemlerinin birlikte yer aldığı bir araştırmaya literatürde ulaşılmamıştır. Bu yönüyle bu araştırmanın hem literatüre katkı sunacağı hem de Tekirdağ Çorlu Atatürk Havalimanı yönetimine yararlı olacağı ön görülmektedir.

Anahtar Sözcükler

havalimanı performans
IDOCRIW
WEDBA
çok kriterli karar verme
Tekirdağ Çorlu Atatürk
Havalimanı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 27.03.2023
Kabul Tarihi: 05.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1271656

Evaluation of Tekirdag Corlu Ataturk Airport's Performance by Years with IDOCRIW and WEDBA Methods

Abstract

Airports are the socio-economic and strategic gates of countries to the world. The performance of these doors over the years is also extremely important. The basis of this research is to measure the performance of Tekirdag Corlu Ataturk Airport, which is located in the Thrace region between the years 2017-2021 and actively carries out air transport, according to years. The IDOCRIW method was used to measure the criteria weights, and the WEDBA method was used to measure the performance over the years. In the literature review for the aviation industry, no research was found in the literature that included the methods used in this research, IDOCRIW and WEDBA. In this respect, it is anticipated that this research will both contribute to the literature and be beneficial to the management of Tekirdag Corlu Ataturk Airport.

Keywords

airport performance
IDOCRIW
WEDBA
multi criteria decision
making
Tekirdag Corlu Ataturk
Airport

About Article

Received: 27.03.2023

Accepted: 05.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1271656

¹ Bu çalışma, 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleşen INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

² Öğr. Gör., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Keçiborlu MYO, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Isparta/Türkiye, barisisildak@isparta.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2068-1611

³ Doç. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Keçiborlu MYO, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Isparta/Türkiye, muratkeles@isparta.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0374-6839

⁴ Prof.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, İzmir/Türkiye, askin.ozdagoglu@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5299-0622

Giriş

Havalimanları; uluslararası, ulusal ve bölgesel olarak dünyadaki destinasyonları birbirine bağlamakta olup bulunduğu bölgeye sosyo-ekonomik ve stratejik avantajlar sunmaktadır. Havalimanlarının en önemli etkileri ilk etapta; ticaret, turizm ve çeşitli alanlara yatırım olarak sıralanmaktadır (Özdağoğlu vd., 2021, s. 334; Işıldak ve Tunca, 2018, s. 241-242).

Ülkemizde faaliyet gösteren havalimanları, kamu olarak Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü (DHMI) tarafından ya da özel şirketler tarafından işletilmektedir. Tekirdağ Çorlu Atatürk Havalimanı, açıldığı ilk tarihten itibaren DHMI tarafından işletilmektedir. Ayrıca Trakya bölgesinde yer alan ve fiili olarak havayolu sektöründe faaliyet gösteren tek havalimanı olma özelliği de bulunmaktadır.

Tekirdağ Çorlu Atatürk Havalimanı, Tekirdağ ilinin en büyük ilçesi olan ve Türkiye'nin en önemli sanayi ve stratejik önemine sahip Çorlu ilçesinde yer almaktadır. 1998 yılında İstanbul Atatürk Havalimanı'nın yükünü hafifletmek amacıyla hizmete girmiştir. Sivil ve askeri kategoride yer almakta olup 7/24 uluslararası uçuşlara hizmet vermektedir (Yavaş, 2013, s. 73). Özellikle son yıllarda insansız hava araçlarının test uçuşlarıyla da ayrıca adından çokça söz ettirmektedir.

Günümüzde havalimanlarının stratejik önemleri kadar performansları da önemli bir hal almıştır. Bu çerçevede bu çalışmanın amacı, Tekirdağ Çorlu Atatürk Havalimanı'nın 2017-2021 yılları arasındaki 5 yıllık performansını değerlendirmektir. Bu değerlendirmede; “toplam uçak sayısı”, “toplam yolcu sayısı” ve “toplam yük sayısı” olmak üzere üç adet kriter ele alınmıştır.

Çalışmada Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden; IDOCRIW ve WEDBA yöntemleri kullanılmıştır. Kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesinde IDOCRIW yönteminden faydalanılmış, Tekirdağ Çorlu Atatürk Havalimanı'nın yıllara göre performansı ise, WEDBA yöntemiyle bulunmuştur. Analizlerde DHMI'nin 2017-2021 yıllarına ait verileri esas alınmıştır.

Literatür Taraması

Yapılan literatür çalışmasında hem havalimanı konusunda ÇKKV yöntemleri uygulayan çalışmalar hem de bu çalışmada kullanılan IDOCRIW ve WEDBA yöntemleriyle ilgili çalışmalar ayrı ayrı incelenmiştir. Söz konusu çalışma örnekleri Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1 *Literatür Taraması*

Çalışmanın yazar/ları	Problem	Kullanılan yöntem/ler
<i>Havalimanı ile ilgili çalışma örnekleri</i>		
Bilotkach ve Bush (2020)	Avrupa kıtasında yer alan havalimanlarının rekabet perspektifinde değerlendirilmesi	Anket, İstatistik Analiz
Kumar vd. (2020)	Doğaya geri dönüşüm mantıyla hareket eden yeşil performansın, havalimanları üzerindeki etkisi	BWM ve VIKOR
Özdağoğlu vd. (2021)	Türkiye’de aktif olarak faaliyet gösteren 52 adet havalimanının performans değerlendirilmesi	Bulanık DEMATEL ve MABAC
Durmuşçelebi ve Kiracı (2022)	2013-2019 yılları arasında Türkiye’de faaliyet gösteren havalimanlarının performans ölçümü	CRITIC ve EDAS
Baki (2022)	Türkiye’deki en yoğun meydanlardan olan; İstanbul, İstanbul Sabiha Gökçen, Antalya, Ankara Esenboğa ve İzmir Adnan Menderes havalimanlarının performanslarının ölçümü	Fuzzy FUCOM ve MAIRCA
Özdağoğlu vd. (2022)	Batı akdeniz ve ege bölgesinde faaliyet gösteren havalimanlarının; yer hizmeti ve uçuş mürettebatı tecrübeleriyle değerlendirilmesi	Bulanık SWARA, COPRAS ve SAW
<i>IDOCRIW yönteminin kullanıldığı çalışma örnekleri</i>		
Alao vd. (2021)	Güney Afrika’daki atıklar için en uygun teknolojik alt yapının seçimi	IDOCRIW ve TOPSIS
Luo vd. (2021)	Çin merkezli turistik faaliyette bulunan şirketlerin değerlendirilmesi	IDOCRIW ve CoCoSo
Çiftaslan ve Rençber (2022)	Türkiye’de faaliyet gösteren 8 bankanın 2010-2020 yılları banka verilerine göre performans analizi	IDOCRIW ve CoCoSo
Keleş vd. (2022)	Türkiye’de faaliyet gösteren bankaların 2013-2019 yıllarına ait performans ölçümü	IDOCRIW ve MULTIMOOSRAL
Eghbali-Zarch vd. (2022)	İnşaat sektöründe meydana gelen atıkların tekrar kazandırılmasına yönelik stratejik bir araştırma	Fuzzy IDOCRIW ve WASPAS
Kırhasanoğlu ve Özdemir (2022)	Türkiye’de dört büyük futbol kulübü olarak adlandırılan Fenerbahçe, Beşiktaş, Galatasaray ve Tranzonspor’un 2019-2020, 2020-2021 sezonlarına göre	IDOCRIW ve WASPAS

finansal performanslarının değerlendirilmesi		
<i>WEDBA yönteminin kullanıldığı çalışma örnekleri</i>		
Garg (2017)	En iyi 5 adet e-öğrenme web sitesinin sıralanması	Fuzzy AHP, COPRAS ve WEDBA
Al-Hawari vd. (2019)	WEDBA yönteminin bulanık formatını geliştirerek iki sayısal veri üzerindeki çalışma	WEDBA
Jain ve Ajmera (2019)	Esnek seri üretim sistemlerinin sıralanması	MOORA ve WEDBA
Demir (2021)	URAP kuruluşunun 2020 yılı raporuna göre 56 adet vakıf üniversitesinin performansının değerlendirilmesi	CRITIC ve WEDBA
Ecemiş ve Coşkun (2022)	Türkiye'deki bilişim teknolojilerinin 2014-2021 dönemlerine yönelik inceleme	WEDBA
Şimşek (2022)	2010-2020 yılları arasında faaliyet gösteren bankaların finansal performans ölçümü	AHP ve WEDBA
Toslak vd. (2022)	Lojistik sektöründe faaliyet gösteren firmaların yıllara göre finansal performanslarının değerlendirilmesi	MEREC ve WEDBA

Metodoloji

Bu bölümde çalışmada kullanılan IDOCRIW ve WEDBA yöntemleri denklemler eşliğinde açıklanacaktır.

IDOCRIW Yöntemi

IDOCRIW (The Integrated Determination of Objective Criteria Weights = Bütünleşik Objektif Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi) yöntemi bir kriter ağırlığı belirleme yöntemi olup işleyişi Tablo 1'de verilmiştir (Bircan, 2020, s. 54-57).

i : alternatif; $i = 1,2,3, \dots m$

j : kriter; $j = 1,2,3, \dots n$

x_{ij} : i alternatifinin j kriteri açısından değeri

x_{ij}^* : i alternatifinin j kriteri açısından normalize değeri

k : entropi katsayısı

E_j : j kriteri entropi derecesi

d_j : j kriteri entropi derecesi sapma oranı

w_{je} : j kriteri entropik ağırlığı

j : maliyet kriteri; $j = l + 1, l + 2, l + 3, \dots, n$

\tilde{x}_{ij} : maliyet kriteri dönüştürülmüş değer

n_{ij} : i alternatifinin j kriteri açısından normalize edilmiş dönüşüm değeri

h : kare matris satır indisi; $h = 1, 2, 3, \dots, n$

r_{hj} : kare matris değeri

p_{hj} : göreceli etki kaybı matris değeri

f_{hj} : ağırlık sistem matrisi değeri

w_{jc} : j kriteri göreceli etki kaybı ağırlığı

w_j : j kriteri nihai ağırlığı

Tablo 1

IDOCRIW Süreci

Adım	Denklem	Denklem Numarası
Karar matrisi	$\begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}$	(1)
Entropi kısmı normalizasyon	$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}}; \forall i, j \text{ için}$	(2)
Entropi katsayısı	$k = \frac{1}{\ln(m)}$	(3)
Entropi dereceleri	$E_j = -k \sum_{i=1}^m [x_{ij}^* \ln(x_{ij}^*)]; \forall j \text{ için}$	(4)
Entropi derecesi sapma oranları	$d_j = 1 - E_j; \forall j \text{ için}$	(5)
Entropi ağırlıkları	$w_{je} = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}; \forall j \text{ için}$	(6)
Maliyet kriterleri dönüşüm işlemi	$\tilde{x}_{ij} = \frac{\min_j x_{ij}}{x_{ij}}$	(7)
Normalize dönüştürülmüş matris	$n_{ij} = \frac{\tilde{x}_{ij}}{\sum_{i=1}^m \tilde{x}_{ij}}$	(8)
Kare matris	$h = j \Rightarrow r_{hj} = \max_i n_{ij}$	(9)
Göreceli etki kaybı matrisi	$p_{hj} = \frac{\max_j r_{hj} - r_{hj}}{\max_j r_{hj}}$	(10)

Adım	Denklem	Denklem Numarası
Ağırlık sistem matrisi	$f_{hj} = \begin{cases} h = j \Rightarrow f_{hj} = - \sum_{h=1}^n p_{hj} \\ h \neq j \Rightarrow p_{hj} \end{cases}$	(11)
	$\sum_{j=1}^n w_{jc} = 1$	(12)
Amaç fonksiyonu	$\sum_{j=1}^n [f_{hj}w_{jc}] = 0; \forall h \text{ için}$	(13)
Negatif olmama koşulu	$w_{jc} \geq 0; \forall j \text{ için}$	(14)
Nihai ağırlıklar	$w_j = \frac{w_{je}w_{jc}}{\sum_{j=1}^n [w_{je}w_{jc}]}; \forall j \text{ için}$	(15)

WEDBA Yöntemi

Öklid uzaklığı hesaplama temeline dayalı WEDBA (Weighted Euclidean Distance Based Approach - Ağırlıklı Öklid Mesafe Tabanlı Yaklaşım) yöntemi alternatif değerlendirme amacıyla kullanılmaktadır. Yöntemin işleyişi Tablo 2'de verilmiştir (Ulutaş, 2020, s. 497; Işık, 2021, s. 899).

i : alternatif; $i = 1, 2, 3, \dots, m$

j : kriter; $j = 1, 2, 3, \dots, n$

x_{ij} : i alternatifinin j kriteri açısından değeri

x_{ij}^* : i alternatifinin j kriteri açısından normalize değeri

μ_j : j kriteri ortalama normalize değer

σ_j : j kriteri normalize değerleri standart sapması

y_{ij} : standardize edilmiş normalize değer

y_j^+ : j kriteri ideal değeri

y_j^- : j kriteri anti – ideal değeri

WED_i^+ : i alternatifi ideal değere olan ağırlıklı Öklid mesafesi

WED_i^- : i alternatifi anti – ideal değere olan ağırlıklı Öklid mesafesi

IS_i : i alternatifi indeks puanı

Tablo 2

WEDBA Süreci

Adım	Denklem	Denklem Numarası
Karar matrisi	$\begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}$	(16)
Faydalı normalizasyonu	$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\max_j x_{ij}}; \forall i, j \text{ için}$	(17)

Adım	Denklem	Denklem Numarası
Faydasız kriter normalizasyonu	$x_{ij}^* = \frac{\min_j x_{ij}}{x_{ij}}; \forall i, j \text{ için}$	(18)
Ortalama normalize değer	$\mu_j = \frac{\sum_{i=1}^m x_{ij}^*}{m}; \forall j \text{ için}$	(19)
Normalize değer standart sapması	$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (x_{ij}^* - \mu_j)^2}{m}}; \forall j \text{ için}$	(20)
Standardize normalize değer	$y_{ij} = \frac{x_{ij}^* - \mu_j}{\sigma_j}; \forall i, j \text{ için}$	(21)
İdeal değer	$y_j^+ = \max_j y_{ij}; \forall j \text{ için}$	(22)
Anti-ideal değer	$y_j^- = \min_j y_{ij}; \forall j \text{ için}$	(23)
İdeal değere ağırlıklı Öklid mesafesi	$WED_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n \{w_j (y_{ij} - y_j^+)\}^2}$	(24)
Anti-ideal değere ağırlıklı Öklid mesafesi	$WED_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n \{w_j (y_{ij} - y_j^-)\}^2}$	(25)
İndeks puanı	$IS_i = \frac{WED_i^-}{WED_i^- + WED_i^+}$	(26)

Uygulama

Uygulama aşamasında Tekirdağ Çorlu Atatürk Havalimanı'nın 2017-2021 yılları arasındaki performansı değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan kriterler ve ölçüm birimleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3

Kriter Bilgileri

Kod	Tür	Kriterler	Ölçü Birimi
K1	Fayda	Toplam Uçak	İniş-Kalkış
K2	Fayda	Toplam Yolcu	Adet
K3	Fayda	Toplam Yük	Ton

Tablo 3'te yer alan kriterlerin tanımlanması şu şekildedir (Özdağoğlu vd., 2021, s. 53-54):

- **Toplam Uçak:** Havalimanlarında yer alan uçak trafiğidir.
- **Toplam Yolcu:** Bir destinasyondan başka bir destinasyona seyahat eden personel dışındaki kişileri kapsar.
- **Toplam Yük:** Posta, bagaj ve kargo miktarlarının tümünü kapsar.

Tekirdağ Çorlu Atatürk Havalimanı'na ilişkin 2017-2021 yılları arasında toplanan veriler Tablo 4'tedir.

Tablo 4

Karar Matrisi

Yıl	K1	K2	K3
2017	225426	604600	8725
2018	155431	723828	9593
2019	178351	472091	6826
2020	122789	215229	24520
2021	162558	25044	18078

Kaynak. Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, İstatistikler, Havalimanları Karşılaştırmalı İstatistikleri, <https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Istatistikler.aspx>, (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Kriter ağırlıklarını belirlemek amacıyla söz konusu karar matrisine IDOCRIW işlemleri uygulanmıştır. Eşitlik 2’de gösterilen entropi kısmı normalizasyon değerleri Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5

Entropi Kısmı Normalizasyonu

Yıl	K1	K2	K3
2017	0,2669	0,2963	0,1288
2018	0,1840	0,3547	0,1416
2019	0,2112	0,2313	0,1008
2020	0,1454	0,1055	0,3620
2021	0,1925	0,0123	0,2669

Eşitlik 4, 5 ve 6 yardımıyla elde edilen entropi dereceleri, entropi derece sapma oranları ve entropi ağırlıkları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6

E_j, d_j, w_{je} Değerleri

	K1	K2	K3
E_j	0,9879	0,8437	0,9273
d_j	0,0121	0,1563	0,0727
w_{je}	0,0502	0,6482	0,3016

IDOCRIW yöntemine göre, Tablo 6’da yer alan en önemli kriter 0,6482 skoruyla personel dışında seyahat eden “toplam yolcu sayısı” olmuştur. Bu işlemlerin ardından Eşitlik 9’a göre elde edilen kare matris Tablo 7’deki gibidir.

Tablo 7

Kare Matris

	K1	K2	K3
K1	0,2669	0,2963	0,1288
K2	0,1840	0,3547	0,1416
K3	0,1454	0,1055	0,3620

Eşitlik 10'a göre elde edilen göreceli etki kaybı matrisi Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8

Göreceli Etki Kaybı Matrisi

	K1	K2	K3
K1	0,0000	0,1647	0,6442
K2	0,3105	0,0000	0,6088
K3	0,4553	0,7027	0,0000

Eşitlik 11 yardımıyla elde edilen ağırlık sistem matrisi Tablo 9'dadır.

Tablo 9

Ağırlık Sistem Matrisi

	K1	K2	K3
K1	-0,7658	0,1647	0,6442
K2	0,3105	-0,8674	0,6088
K3	0,4553	0,7027	-1,2529

İzleyen adımda doğrusal programlama modelinin amaç fonksiyonu aşağıdaki şekilde yazılır.

$$w_{1c} + w_{2c} + w_{3c} = 1$$

Ardından doğrusal programlama modelindeki kısıtlar aşağıdaki biçimde yazılır.

$$-0,7658w_{1c} + 0,1647w_{2c} + 0,6442w_{3c} = 0$$

$$0,3105w_{1c} - 0,8674w_{2c} + 0,6088w_{3c} = 0$$

$$0,4553w_{1c} + 0,7027w_{2c} - 1,2529w_{3c} = 0$$

$$w_{1c} + w_{2c} + w_{3c} = 1$$

$$w_{1c}, w_{2c}, w_{3c} \geq 0$$

Hazırlanan model Microsoft Office Excel programı üstünde Çözücü eklentisi kullanılarak çözülmüştür. Son aşamada Eşitlik 15 kullanılarak nihai ağırlıklar belirlenmiştir. Doğrusal programlama sonuçları ile nihai ağırlıklar Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 10

Doğrusal Programlama Sonuçları ve Nihai Ağırlıklar

	K1	K2	K3
w_{jc}	0,3400	0,3437	0,3163
w_j	0,0509	0,6645	0,2846

Kriter ağırlıklarının belirlenmesinin ardından yıllara ilişkin değerlendirme yapmak üzere WEDBA ile hesaplamalar gerçekleştirilmiştir. Eşitlik 17 ve 18 kullanılarak elde edilen normalize değerler Tablo 11'dedir.

Tablo 11

WEDBA Normalize Değerleri

	K1	K2	K3
2017	1,0000	0,8353	0,3558
2018	0,6895	1,0000	0,3912
2019	0,7912	0,6522	0,2784
2020	0,5447	0,2973	1,0000
2021	0,7211	0,0346	0,7373

Eşitlik 19, 20 ve 21 kullanılarak ulaşılan standardize normalize değerler Tablo 12'deki gibidir.

Tablo 12

Standardize Normalize Değerleri

	K1	K2	K3
2017	1,5061	0,6878	-0,6431
2018	-0,3592	1,1052	-0,5274
2019	0,2516	0,2238	-0,8963
2020	-1,2291	-0,6755	1,4629
2021	-0,1693	-1,3413	0,6040

Eşitlik 24, 25 ve 26 kullanılarak elde edilen ideal değere ağırlıklı Öklid mesafeleri, anti-ideal değere ağırlıklı Öklid mesafeleri ve indeks puanları ile buna bağlı oluşan sıralama sonuçları Tablo 13'tedir.

Tablo 13

WED_i^+ , WED_i^- , IS_i Değerleri ve Sıralama

	WED_i^+	WED_i^-	IS_i	Sıra
2017	0,6604	1,3575	0,6727	2
2018	0,5743	1,6298	0,7394	1
2019	0,8932	1,0428	0,5386	3
2020	1,1915	0,8041	0,4029	4
2021	1,6463	0,4304	0,2072	5

WEDBA yöntemine göre, Tablo 13'te ortaya çıkan performans sıralamasında, "2018" yılı ilk sırada yer alırken, son sırada ise, "2021" yılı yer almıştır.

Sonuç

Havalimanları, ülkelerin havacılık sektöründe hizmet sağlayan en önemli organizasyon yapılarından birisidir. Bu organizasyonları da sosyo-ekonomik ve stratejik faaliyetlerle beraber hava araçları, yolcular ve çalışanlar oluşturmaktadır.

DHMİ tarafından açıklanan 2017-2021 yıllarına ait veriler dikkate alınarak Tekirdağ Çorlu Atatürk Havalimanı'nın performansı değerlendirilmiştir. Analizlerde ÇKKV yöntemlerinden IDOCRIW ve WEDBA kullanılmıştır. Kriterlerin ağırlıkları IDOCRIW ile, yıllara göre performans değerlendirmesi ise WEDBA ile bulunmuştur. IDOCRIW'e göre önem derecesi en yüksek çıkan kriter "toplam yolcu sayısı" olmuştur. WEDBA'ya göre 2018 yılı en iyi yıl, 2021 yılı da en kötü yıl olarak bulunmuştur. Bu sonuçların çıkmasındaki en önemli etken, Tekirdağ Çorlu Atatürk Havalimanı'nın İstanbul'a en yakın meydan olması, İstanbul'da faaliyet gösteren havalimanlarının yedek meydanı konumunda olması ve Trakya bölgesinde yer alan ve aktif olarak havayolu taşımacılığı yapan tek havalimanı konumunda oluyor olması yatmaktadır. Yıllara göre oluşan sıralamadaki etken ise 2019 yılında ortaya çıkan ve küresel çapta tüm dünyayı etkileyen Covid-19 salgını yatmaktadır. 2019 yılına kadar ülke havacılık istatistik verileri yukarı doğru bir ivme gösterirken, salgınla beraber bu ivme aşağıya doğru bir yönelme göstermiştir. Bundan dolayı 2020 ve 2021 yıllarının performans olarak son sıralarda yer almasındaki belirleyici faktör Covid-19 salgını ve bu salgından dolayı alınan önlemlerin etkileridir.

Havacılık sektörüne yönelik yapılan literatür değerlendirmesinde bu çalışmada kullanılan yöntemlerden IDOCRIW ve WEDBA'nın birlikte yer aldığı bir çalışmaya ulaşılmamıştır. Bu yönüyle bu çalışmanın hem literatüre katkı sunacağı hem de Tekirdağ Çorlu Atatürk Havalimanı yönetimine yararlı olacağı ön görülmektedir.

İleride yapılacak çalışmalarda, diğer havalimanlarının performansı bu çalışmada kullanılan IDOCRIW ve WEDBA ile veya farklı bir ÇKKV yöntemiyle değerlendirilebilir.

Kaynaklar

- Alao, M. A., Popoola, O. M. ve Ayodele, T. R. (2021). Selection of waste-to-energy technology for distributed generation using IDOCRIW-Weighted TOPSIS method: A case study of the City of Johannesburg, South Africa. *Renewable Energy*, 178, 162-183.
- Al-Hawari, T., Naji, A., Alshraideh, H. ve Bataineh, O. (2019). Extending the WEDBA to the fuzzy multi-criteria decisionmaking environment. *International Journal of Computer Applications in Technology*, 59(4), 330-346.
- Baki, R. (2022). Evaluation of the five busiest airports in Turkey through fuzzy FUCOM and MAIRCA. *European Journal of Applied Business Management*, 8(3), 15-31.
- Bilotkach, V. ve Bush, H. (2020). Airport competition from airports' perspective: Evidence from a survey of european airports. *Competition and Regulation in Network Industries*, 21(3), 275-296.
- Bircan, H. (2020). *Çok kriterli karar verme problemlerinde kriter ağırlıklandırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çiftaslan, M. E. ve Rençber, Ö. F. (2022). IDOCRIW ve CoCoSo yöntemleri ile sistemik önemli bankaların performans analizi: Türkiye örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(21. Uluslararası İşletmecilik Kongresi Özel Sayısı), 54-72.
- Demir, G. (2021). Vakıf üniversitelerinde akademik performans analizi: CRITIC-WEDBA bütünleşik model uygulaması. *Uluslararası İktisadi ve İdari Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 39-50.
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, İstatistikler, Havalimanları Karşılaştırmalı İstatistikleri, <https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Istatistikler.aspx>, (Erişim Tarihi: 20.03.2023).
- Durmuşçelebi, C. ve Kiracı, K. (2022). Türkiye'de havaalanı performansının CRITIC temelli EDAS yöntemiyle analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 837-856.
- Ecemiş, O. ve Coşkun, A. (2022). Türkiye'de bilişim teknolojileri kullanımının ÇKKV yöntemleriyle incelenmesi 2014-2021 dönemi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (37), 81-89.

- Eghbali-Zarch, M., Tavakkoli-Moghaddam, R., Dehghan-Sanej, K. ve Kaboli, A. (2022). Prioritizing the effective strategies for construction and demolition waste management using fuzzy IDOCRIW and WASPAS methods. *Engineering, Construction and Architectural Management*, 29(3), 1109-1138.
- Garg, R. (2017). Optimal selection of E-learning websites using multiattribute decision-making approaches. *Journal of Multi- Criteria Decision Analysis*, 24(3-4), 187-196.
- Işık, Ö. (2021). AHP, CRITIC VE WEDBA yöntemlerini içeren entegre bir ÇKKV modeli ile AXA sigorta şirketinin finansal performansının analizi. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi (IJBEMP)*, 5(2), 892-908.
- Işıldak, B. ve Tunca, M. (2018). Havalimanı hizmetlerinde müşteri memnuniyetini etkileyen faktörler üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 241-255.
- Jain, V. ve Ajmera, P. (2019). Application of MADM methods as MOORA and WEDBA for ranking of FMS flexibility. *International Journal of Data and Network Science*, 3(2), 119-136.
- Keleş, M. K., Özdağoğlu, A. ve Armağan, İ. Ü. (2022). *Üretim ile İşletme Alanlarında Teknolojik Yenilikler ve Sürdürülebilirlik*. İstanbul: Efe Akademi Yayınevi.
- Kırhasanoğlu, Ş. ve Özdemir, M. (2022). BIST'te işlem gören futbol kulüplerinin covid-19 dönemi finansal performanslarının IDOCRIW temelli analizi. *Enderun*, 6(1), 44-65.
- Kumar, A., Aswin, A. ve Gupta, H. (2020). Evaluating green performance of the airports using hybrid bwm and vikor methodology. *Tourism Management*, 76, 103941.
- Luo, Y., Zhang, X., Qin, Y., Yang, Z. ve Liang, Y. (2021). Tourism attraction selection with sentiment analysis of online reviews based on probabilistic linguistic term sets and the IDOCRIW-COCOSO model. *International Journal of Fuzzy Systems*, 23, 295-308.
- Özdağoğlu, A., Işıldak, B. ve Keleş, M. K. (2022). Havayolu sektörü çalışanları bakış açısından havalimanlarının çok kriterli karar verme yöntemleriyle değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(33), 34-56.
- Özdağoğlu, A., Keleş, M. K. ve Işıldak, B. (2021). Dünyanın en işlek havalimanlarının Piprecia-E, Smart ve Marcos yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (58), 333-352.

Özdağoğlu, A., Keleş, M. K. ve Işıldak, B. (2021). Havalimanlarının Bulanık DEMATEL ve MABAC yöntemleri ile sıralanması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 46-67.

Şimşek, O. (2022). Hibrid bir ÇKKV modeli ile türk bankacılık sektöründe finansal performans değerlendirmesi. *Turkish Studies-Economy*, 17(2), 447-470.

Toslak, M., Aktürk, B. ve Ulutaş, A. (2022). MEREC ve WEDBA yöntemleri ile bir lojistik firmasının yıllara göre performansının değerlendirilmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (33), 363-372.

Ulutaş, A. (2020). Stacker selection with PSI and WEDBA Methods. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 10(2): 493-504.

Yavaş, V. (2013). *Lojistik merkezlerin havayolu ulaştırması yönlü analizi: Türkiye için bir uygulama* (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Mehmed Şakir Paşa'nın Osmanlı Terminolojisine Dair “İstilahât-ı Kadîme”si¹ Göker İNAN²

Öz

Halikarnas Balıkcısı ismiyle meşhur olan Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın (ö. 1973) babası Mehmed Şakir Paşa (ö. 1914) görev aldığı askerî ve idarî vazifelerinin yanında *Yeni Osmanlı Tarihi* adlı eseriyle de tanınmaktadır. Şakir Paşa söz konusu eserini beş cilt olarak Osmanlı Devleti'nin başlangıcından 1876'ya kadar getirmek istemiş ve çalışmasının büyük kısmını tamamlamıştır; fakat Osmanlı matbaalarında eserin ancak ilk iki cildi basılabilmektedir. Bu makalenin konusu eserin hemen başında yer alan ve Osmanlı müesseseleri ile erken modern Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan bazı terimleri ihtiva eden *İstilahât-ı Kadîme*'dir. Mehmed Şakir Paşa söz konusu bölümü 1900'lerin başındaki bir Osmanlı okuruna yardımcı olmak amacıyla hazırlamış ve aradan geçen yüzyıllar sebebiyle unutulmuş “kılıç tımarı”, “muhzır ağa”, “voynuk” ve “yurtluk” gibi bazı terimlerin açıklamalarını vermiştir. Eserini hazırlarken hem Osmanlı kroniklerini hem de o zamana kadar yazılmış yabancı kaynakları kullanan Şakir Paşa'nın Osmanlı medeniyet ve tarihine dair söz konusu istilahâtı bizde hazırlanan tarih lügatlerinin ilk halkalarından biri olması bakımından da dikkate değerdir.

Anahtar Sözcükler

Mehmed Şakir Paşa
Yeni Osmanlı Tarihi
İstilahât-ı Kadîme
Osmanlı terminolojisi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 04.02.2023

Kabul Tarihi: 12.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1247715

Mehmed Şakir Pasha's “İstilahât-ı Kadîme” on Ottoman Terminology

Abstract

Mehmed Şakir Pasha (d. 1914) is the father of Cevat Şakir Kabaağaçlı (d. 1973), known as the “Halikarnas Balıkcısı”, and is famous for his history book called *New Ottoman History* besides military and administrative duties. He wanted to cover the period from the beginning of the Ottoman Empire to 1876 in his work and completed most of it however, only the first two volumes were published in Ottoman printing houses. The subject of this article is *İstilahât-ı Kadîme*, which contains some terms used in Ottoman institutions and the early modern Ottoman Empire, and is located right at the beginning of the work. Mehmed Şakir Pasha prepared this chapter to assist an Ottoman reader in the early 1900s. He gave explanations of some terms, such as “kılıç tımarı”, “muhzır ağa”, “voynuk” and “yurtluk”, which had been forgotten for centuries. Şakir Pasha used both Ottoman chronicles and foreign sources up to that time while preparing his work. In addition, this “istilahât” on Ottoman civilization and history is remarkable in that it is one of our first history dictionaries.

Keywords

Mehmed Şakir Pasha
Yeni Osmanlı Tarihi
İstilahât-ı Kadîme
Ottoman Terminology

About Article

Received: 04.02.2023

Accepted: 12.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1247715

¹ Bu makale, 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleşen INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü olarak sunulan tebliğin genişletilmiş hâlidir.

² Doç. Dr., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul/Türkiye, gokerinan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1280-4041

Giriş

Osmanlı son devrindeki siyasi karışıklıklar idarî kadrolaşmaya da tesir etmiş ve özellikle II. Abdülhamid dönemindeki devlet ricâli azil ve tayinlerle farklı farklı görevlere getirilmiştir. Bu çalkantılı dönemde gerek Osmanlı bürokrasisinde gerekse de devletler arası arenada muhtelif vazifelerde bulunan isimlerden biri de Mehmed Şakir Paşa'dır. Askerî ve bürokratik görevlerinin yanında "Yeni Osmanlı Tarihi" adını verdiği kitabıyla da tanınan Şakir Paşa, Sultan II. Abdülhamid döneminde dört yıl sadrazamlık yapan Ahmed Cevad Paşa'nın (ö. 1900) kardeşi ve edebiyat tarihimizde "Halikarnas Balıkcısı" ismiyle tanınan Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın (ö. 1973) babasıdır. Şakir Paşa beş ciltte tamamlamayı düşündüğü *Yeni Osmanlı Tarihi* adlı eserini Osmanlı Devleti'nin başlangıcından 1876'ya kadar getirmek istemiş ve bunun için yoğun bir mesai harcamıştır; fakat Osmanlı matbaalarında eserin yalnızca ilk iki cildi basılabilmektedir. Kitabın ilk cildindeki "İfade-i Muharrir" başlığı altında verilen bilgiye göre Şakir Paşa *Yeni Osmanlı Tarihi*'ni Sultan II. Mahmud devrine kadar kâmil yazmış ve matbaaya verilecek şekilde hazır hâle getirmiştir. Bununla birlikte 1911'de 1. cildi, 1912'de de 2. cildi basılan eserin tarih aralığı 1299-1453 yılları ile sınırlı kalmış; geri kalan ciltler basılmadığı gibi akıbetlerinin ne olduğu da tespit edilememiştir.

Şakir Paşa kitabın sözü edilen girişinde tarih anlayışına dair de önemli bilgiler paylaşmıştır. Oldukça geniş bir zaman dilimini kapsamamasından dolayı Osmanlı tarihi yazmanın tek kişinin altından kalkabileceği bir uğraş olmadığını; ancak çok sayıda yetkin müellifin "tevhid-i mesâî" (iş birliği) yapıp "vakit ve nakit harcayarak" üstesinden gelebileceği zor bir iş olduğunu belirten Şakir Paşa, yine de kendi zamanına kadar "herkesin okuyup anlayabileceği" bir tarih kitabı yazılmadığı için bütün acziyet ve kusurlarına rağmen bu işe giriştiğini söyler. Buna ek olarak bilhassa ilk dönem Osmanlı kroniklerinde hadiselerin abartıldığı, birçoğunun hikâyelere boğulduğu veya başarısızlıklara temas edilmediği gibi hususları belirten müellif, olayları ve kişileri yazarken mübalağadan ve sözü gereksiz uzatmaktan kaçındığı iddiasındadır (Mehmed Şakir, 1911, s. 20-23).

Yeni Osmanlı Tarihi'nin hemen baş tarafında Osmanlı müesseseleri ile erken modern Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan bazı terimleri ihtiva eden "İstilahât-ı Kadîme" yer alır. Bu bölümün tam başlığı "Târîhimizde zikr olunan ba'zı ıstılâhâtın ta'rîf ve şimdiki mukâbilleri" şeklindedir. Devam eden sayfada ise üst bilgi olarak "İstılâhât-ı Kadîme ve Şimdiki Mukâbilleri" yazmaktadır (Mehmed Şakir, 1911, s. 9-10). Şakir Paşa'nın bu bölümü hazırlamaktaki maksadı, aradan geçen yüzyıllar sebebiyle unutulmuş "muhzır ağa", "turnacı", "solak", "harbeci" ve "çergeci" gibi bazı terimleri açıklayarak 1900'lerin başındaki kârlere

(okurlara) yardımcı olmaktır. Kimi maddeleri "şimdiki mutasarrıflık", "şimdiki arz odası" ve "şimdiki Harbiye Nezareti" gibi ifadelerle içinde bulunduğu zamana intibak yoluna giden yazar, böylelikle okuyucuların zihninde somut bir anlam oluşturma çabası da gütmüştür. Askerî sahada eğitim görmüş ve önemli görevler almış olması sebebiyle askerî istilahlara, bilhassa da yeniçerilerle ilgili olanlara daha geniş yer ayırmıştır. *Yeni Osmanlı Tarihi*'ni hazırlarken hem Osmanlı kaynaklarını hem de yabancı kaynakları kullanan Şakir Paşa'nın söz konusu istilahâtı genel olarak Osmanlı kroniklerinde pek rastlamadığımız bir lügatçe olması bakımından dikkat çekicidir.

Mehmed Şakir Paşa'nın Hayatı³

Mehmed Şakir Paşa 1855 yılında Bursa'da doğmuştur. Babası Kabağağaçlızâde Miralay Mustafa Âsım Bey'dir (ö. 1862). Baba tarafı Antalya'nın Elmalı ilçesinde yaşamış bir Türkmen aileye dayanır (İbnülemin, 1982, s. 1473). Bu aile daha sonra Kabağağaç'a, oradan da Afyon'a yerleşmiştir. Kaynaklarda bu Kabağağaç'ın nereye bağlı olduğu açıkça belirtilmemiştir; fakat aile fertlerinden kişilerin yazdığı bazı biyografik eserlerde Orta Anadolu'da bir köy (Devrim, 2000, s. 13) veya Orta Anadolu'da, Afyonkarahisar yakınlarında bir bölge (Erner Binark, 2000, s. 15) olarak tarif edilmiştir. Başka bir çalışmada ise Denizli'nin Sarayköy ilçesine bağlı Kabağağaç köyü olabileceği kaydedilmiştir (Mercan, 1998, s. 3). "Kabağağaçlı" olarak tanındıklarına ve daha sonra da bu soyadını aldıklarına göre bahsedilen yeri memleket olarak benimsedikleri anlaşılmaktadır. Şakir Paşa'nın annesi ise Suriye'nin ileri gelen ailelerinden olan Hattatzâdelerden Hüseyin Bey'in kızı Zehra Hanım'dır (Devrim, 2000, s. 14).

Şakir Paşa'nın babası askerî sınıfa mensup olmakla birlikte baba tarafından dedeleri Afyon'da müderrislik yapmış ulemâdan kişilerdir. Âsım Bey de oradaki medresede ilim tahsil ederken amcası tarafından İstanbul'a getirilip Çemberlitaş'taki Çorlulu Ali Paşa Medresesi'ne yerleştirilmiştir. Bir süre medresede okuduktan sonra Harbiye'ye geçen Âsım Bey, buradan mülâzım (teğmen) rütbesiyle mezun olmuştur. Arapça ve Farsçayı iyi bildiği için Nâmık Paşa'nın (ö. 1892) maiyetinde kâtiplik göreviyle Şam'a gitmiş (Mercan, 1998, s. 3-4; Pakalın, 2008, s. 18); orada iken de yukarıda bahsedilen Zehra Hanım'la evlenmiştir. 1849 yılında büyük çocukları Sâre (Devrim, 2000, s. 14), 1851'de ise ikinci çocukları Ahmed Cevad Şam'da doğmuştur (İbnülemin, 1982, s. 1473; Pakalın, 2008, s. 19).

³ Literatürde Mehmed Şakir Paşa'nın biyografisine dair ayrıntılı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple makalemizde öncelikle gerek yakınlarının yazdıkları gerekse de tespit edilebilen arşiv vesikaları üzerinden Şakir Paşa'nın biyografisine yer verilmiştir.

Âsım Bey bir süre sonra hastalanınca 1853'te hava değişimi için Şam'dan Afyon'a gitmiş, sağlığına kavuştuktan sonra da yeni açılmış olan Bursa İdâdî Mektebi'ne müdür tayin edilmiştir (Mercan, 1998, s. 4). En küçük çocukları Mehmed Şakir de Bursa'da oldukları bu dönemde doğmuştur (Gövsa, 1936, s. 1483; Devrim, 2000, s. 14; Pakalın, 2009, s. 69). 1861'de Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî âzası olan ve İstanbul'un Fatih ilçesine yerleşen Âsım Bey, bu görevdeyken 1862 (H. 1278) senesinde vefat etmiştir. Kendisinden üç gün sonra da eşi Zehra Hanım ölmüştür (İbnülemin, 1982, s. 1473; Pakalın, 2008, s. 18). Mezarları Fatih'te Emir Buhârî Camisi'nin haziresindedir.

Âsım Bey ve Zehra Hanım'ın vefat seneleri üzerinden hesaplandığı zaman anne ve babaları öldüğünde Sâre Hanım'ın 13, Ahmed Cevad'ın 11, Mehmed Şakir'in ise 7 yaşında olduğu görülmektedir. Küçük yaşta yetim ve öksüz kalan bu üç kardeşi o sırada Rumeli kazaskeri olan, daha sonra da şeyhülislam tayin edilen Âtıfzâde Hüsâmeddin Efendi (ö. 1871) himaye etmiştir (İbnülemin, 1982, s. 1473; Pakalın, 2008, s. 19). Bir süre sonra Sâre Hanım zengin bir adamla evlendirilmiş, iki erkek kardeş ise askerî okullarda eğitimlerine devam etmiştir (Devrim, 2000, s. 14; Erner Binark, 2000, s. 16).

Harbiyeden mezun olup askerî ve idarî çeşitli görevlerde bulunan, II. Abdülhamid döneminde sadrazamlık da yapan Ahmed Cevad Paşa 1900 senesinde veremden vefat etmiş; vasiyeti gereğince anne ve babasının kabirlerinin bulunduğu Emir Buhârî Camisi haziresine defnedilmiştir (İbnülemin, 1982, s. 1508). 1916'da vefat eden ablası Sâre Hanım da aynı yerde medfundur. İki kardeşin de çocuğu yoktur.

Âsım Bey'in en küçük çocuğu olan Mehmed Şakir de babasının ve ağabeyinin izinden gidip askeriyeye dâhil olmuştur. İlk ve orta tahsilini tamamlayıp harbiyeye girmiş, 1878'de buradan erkân-ı harp yüzbaşısı olarak mezun olmuştur. 1889 yılında Girit'te görevli bulunan ağabeyi Ahmed Cevad Paşa'nın bir süre başyaverliğini yapan Mehmed Şakir; Çetine ve Roma'ya askerî ataşelik, Atina'ya da elçilik göreviyle gönderilmiştir. Yüzbaşılıktan binbaşılığa terfisine ve Çetine sefreti ateşemiliterliği ile Türkçe kâtipliğine tayinine (BOA. HR.TH. 55/11), yine bu görevde iken kendisine üçüncü rütbeden nişân-ı Osmânî ihсан edildiğine (BOA. İ.DH. 934/73989), binbaşı rütbesinde iken Roma askerî ateşesi olduğu sırada İtalya kral ve kraliçesi ile görüştüğüne (BOA. Y.PRK.ASK. 40-71; BOA. Y.PRK.ASK. 50/118), Atina'daki elçilik görevine (BOA. İ.HR. 344/28), orada iken 1894'te Yunanistan kralı I. Georgios (ö. 1913) ve bazı devlet erkânı ile özel görüşmeler yaptığına (BOA. HR.SYS. 1715/87; BOA. HR.SYS. 1715/90), 1895 yılı mayıs ayında kendisine ikinci

rütbeden Osmanlı nişanı ihsan edildiğine (BOA. İ.TAL. 80/32), yerine Peşte Başşehbenderi Âsım Bey getirilerek 1895'te Atina sefirliği görevinden alındığına (BOA. İ.HR. 349/27) ayrıca sefaret görevini tamamladıktan sonra 1895 yılı aralık ayında Yunanistan kralı tarafından kendisine bir nişan verildiğine (BOA. İ.TAL. 88/80) dair arşiv belgelerinden de aldığı vazifeler ve hayatı hakkındaki bilgilerin izi sürülebilmektedir.⁴

Daha sonra ferik rütbesiyle Teftîş-i Askerî Komisyonu üyesi olan Şakir Paşa'nın Galatasaray Sultânîsi'nde ücretsiz tarih hocalığı yaptığı da görülmektedir (Gövsa, 1936, s. 1483; Pakalın, 2009, s. 69-70). Ağabeyinin vefatından sonra Büyükada'ya yerleşen Şakir Paşa, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır (Gövsa, 1936, s. 1483; Pakalın, 2009, s. 69-70). Kızı Fahrünnisa Hanım 1901'de Büyükada'da doğduğuna göre (Devrim, 2000, s. 20) bu yerleşmenin Cevad Paşa'nın vefatından kısa bir süre sonra olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte mütemediyen Büyükada'daki köşkünde yaşamadığı da *Yeni Osmanlı Tarihi*'nin "İfâde-i Muharrir" kısmının sonuna yazdığı "Pangaltı 26 Teşrin-i Sâni [1]327" (Mehmed Şakir Paşa, 1911, s. 25) notundan anlaşılmaktadır; çünkü bu kayda göre söz konusu kısım 9 Aralık 1911'de Şişli/Pangaltı'da tamamlanmıştır. Emeklilik talebinin sebebinin de aynı kısmın baş taraflarında yer alan dipnotta şöyle açıklanmaktadır:

Harbiye nâzır-ı esbakı birinci ferik Rızâ Paşa hazretleri zamânında Üsküp Nizâmiye Fırkası'na ta'yîn olunmuş iken hilâf-ı kânûn ve bilâ-sebebe açığa çıkarılmıştım. Muahharan müşârün ileyh gibi Harbiye Nezâreti'nden âyânlığa nakleden Mîrlivâ Sâlih Paşa zamânında ve Kânûn-ı Evvel [1]325'de [Aralık/Ocak 1909/1910] Van Fırkası kumandanlığına me'mûr edildim. O mevsimde Van'a gitmek için yola çıkmak kendini aldatmak demek olacağından beyhûde yollarda kalmamak üzere kışın gidilebilecek bir mahalle ta'yînim veya yine Van'a gitmek üzere küşâyîş-i havâyâ kadar me'zûn add edilmekliğimi ve ma'âşım ile tekâ'üd olabileceğimden maksadım aylık olmayıp hizmet olduğumu paşa-yı mûmâ-ileyhe yani harbiye nâzırına söyledikde "Sizi Şûrâ-yı Askerî ta'yîn etmiş, oraya mürâca'at buyurun." dedi. Şûrâ-yı Askerî'ye ve orada bulunan Ferik Mahmûd Şevket Paşa hazretlerine mürâca'atımda istid'âmı redd etmeleriyle kemâl-i te'essüfle tekâ'üdlüğümü o gün istihsâl eyledim (Mehmed Şakir Paşa, 1911, s. 21).

Bizzat kendisinin verdiği bu bilgilere göre Mehmed Şakir Paşa'nın devlet işlerinden el çekerek emekliliğini istemesi, görevlendirilmesiyle ilgili birtakım baskıcı tutumlara maruz kalması ve makul taleplerinin reddedilmesi sonucunda olmuştur.

⁴ Bir başka vesikaya göre ise Şakir Paşa'nın Atina öncesinde Bükreş sefiri tayin edildiği ve kendisine harcırah ödendiği hâlde bu göreve gitmediği anlaşılmaktadır (BOA. HR.TH. 142-17).

İki evlilik yapan Şakir Paşa'nın Macar asıllı ilk eşinden Âsım adını verdiği bir oğlu olmuş; fakat bu hanım kısa süre sonra vefat etmiştir. 1895 tarihli bir arşiv vesikasından Âsım'ın da babası Şakir Paşa gibi askeriyeye dâhil olduğu ve Şehzade Ahmed Efendi'nin maiyyet çavuşluğunu yaptıktan sonra mülazım rütbesiyle II. Abdülhamid'in yâverânı arasına girdiği öğrenilmektedir (BOA. HH.İ. 225/24). Şakir Paşa'nın torunlarından olan Nermidil Erner Binark (ö. 2015) ise Âsım Bey'in annesinin serdâr-ı ekrem Ömer Paşa'nın kızı olduğunu ve Şakir Paşa'nın onunla evliliğinin padişahın isteğiyle yapıldığını kaydederek paşanın ilk eşi hakkında kısmen de olsa tanıtıcı bilgi vermiştir (Erner Binark, 2000, s. 19). Bahsedilen Ömer Paşa'nın "Macar Ömer Paşa" olarak anılan Ömer Lutfi Paşa (ö. 1871) olması muhtemeldir (Saydam, 2007, s. 74-76).

İkinci eşi ise Girit'te başyaverlik yaptığı dönemde tanıdığı ve o sırada henüz 14 yaşında olan İsmet Hanım'dır (Devrim, 2000, s. 16; Erner Binark, 2000, s. 19). Bu hanımdan dördü kız, ikisi erkek olmak üzere altı çocuğu olmuştur. Bunlar sırası ile "Halikarnas Balıkcısı" olarak bilinen Cevat Şakir Kabaağaçlı (ö. 1973), Hakkıye Koral (ö. 1971), Ayşe Erner (ö. 1978), Suat Şakir Kabaağaçlı (ö. 1972), Fahrünnisa Zeyd (ö. 1991) ve Aliye Berger'dir (ö. 1974).

Mehmed Şakir Paşa hakkında tespit edilen bilgilerden açıkça anlaşılan husus, ilme oldukça düşkün ve kültürlü biri olduğudur. Yukarıda da belirtildiği üzere donanımlı bir asker ve devlet adamı olmasına rağmen ağabeyi Ahmed Cevad Paşa'nın ölümünden sonra Büyükkada'ya yerleşmiş, bir süre sonra da emekliliğini istemiştir. Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın oğlu Sina Kabaağaç, dedesi hakkında bilgi verirken Şakir Paşa ailesinin Büyükkada'ya yerleşen ilk Türk ailesi olduğunu,⁵ o zaman su ve elektrik şebekesi bulunmayan bu yerde Şakir Paşa'nın düzenekler kurarak bu imkânlarla sahip âdetâ küçük bir devletçik oluşturduğunu detaylı bir anlatımla kaydetmiştir (Kabaağaç, 2009, s. 202, 207-209, 214).

Çocuklarının da kendisi ve ağabeyi gibi donanımlı, iyi yetiştirilmiş bireyler olmalarına önem veren Şakir Paşa; Batılı tarzda eğitim almaları, yabancı dil öğrenmeleri, kültürlü ve seçkin kişiler arasına girebilmeleri için gerekli imkânları onlara sağlamıştır. Yalnızca oğullarına değil, kızlarına da bu imkânları sunmuş (Erner Binark, 2000, s. 20); fakat en büyük çocuğu olan Cevat Şakir'le bazı önemli problemler yaşamıştır. Küçük yaşta ebeveynini kaybetmiş, askerî eğitim alıp önemli görevlerde bulunmuş ve hep disiplin içinde yaşayarak

⁵ Bu bilgiye şüpheyle yaklaşmak gerekir. Çünkü Büyükkada hakkında geniş bilgiler içeren bir çalışmada verilen rakamlara göre 1895 senesinde Büyükkada'da 1450'ye yakın Müslüman yaşamaktadır (Tuğlacı, 1995, s. 154). Bunlar arasında Türk ailelerin olmadığını söylemek zordur.

belli bir refah seviyesine ulaşmış olan Şakir Paşa'nın aksine oğlu Cevat Şakir'in kuralları sevmeyen, özgürlüğüne düşkün bir karaktere sahip olması bu anlaşmazlıkta etkili olmuştur. Babasının yönlendirmesiyle Robert Kolej'den mezun olan Cevat Şakir İngiltere'ye giderek Oxford'da okumuşsa da bunlar kendi tercihi değildir. Belki de bu sebeple İngiltere'de yaptığı aşırı masraflarla Şakir Paşa'yı iyice kızdırmış ve kendisini geri çağırmasına sebep olmuştur; fakat Cevat Şakir bu çağırışı da pek umursamayarak İtalya'ya geçmiş ve İtalyan bir kızla evlenmiştir. Geçimini sağlayacak bir işi olmayıp babasının imkânlarıyla yaşadığı hâlde onun rızasını almadan bu evliliği yapması, üstelik de karısıyla birlikte babasının evine gelip geçim masraflarını yine Şakir Paşa'nın üzerine yüklemesi sonucunda baba ile oğulun arası daha da gerginleşmiştir (Devrim, 2000, s. 37-39).

Bu sıralarda Şakir Paşa'nın maddi sıkıntılar yaşadığı da öğrenilmektedir. Çünkü Balkan Savaşı (1912-13) başlamadan kısa bir süre önce eşi İsmet Hanım'ın kardeşi Midhat Bey'in ikna etmesiyle Selanik'te bir otel yaptırmaya karar vermiş, ağabeyi Cevad Paşa'dan kendisine miras kalan ve gelir sağlayan bütün taşınmazları da satıp parasını bu işe yatırmıştır; fakat savaş esnasında otel yıkılınca aile maddi açıdan büyük sıkıntılara girmiştir. Maddi manevi pek çok meseleden dolayı zaten anlaşmazlıklar yaşayan baba oğulun ilişkileri bu sıkıntılarla birlikte iyiden iyiye sarsılmıştır. 1914 yılında gelirini almak ve teftiş etmek için oğulları Suat ve Cevat Şakir'le beraber Afyon'daki çiftliğine giden Şakir Paşa, mahiyeti tam olarak bilinemeyen olaylar neticesinde bu çiftlikte oğlu Cevat Şakir tarafından öldürülmüştür. Cenazesi Büyükkada'ya getirilerek buradaki Müslüman mezarlığına defnedilmiştir (Devrim, 2000, s. 39-46). Cinayetin sebebi olarak farklı söylentiler (Devrim, 2000, s. 47, 50; Erner Binark, 2000, s. 31-32) ve mahkeme kayıtlarına yansıyan iddialar vardır (Okay, 2001, s. 5-6). Cevat Şakir ise babasını öldürmesi konusunu aydınlatacak açıklamaları hiçbir zaman yapmamıştır. Bununla birlikte arkadaşı Azra Erhat'a yazdığı bir mektupta yer alan ifadeler, karakterinin ve şiddetli bir tartışmanın etkisiyle bu olayın meydana geldiğine işaret etmektedir (Erhat, 1985, s. 135-136).

59 sene yaşayan Mehmed Şakir Paşa'nın ilme merakı yalnızca okurluk seviyesinde kalmamış, bazı eserler de kaleme almıştır. Büyükkada'ya çekildikten sonra vaktinin büyük kısmını yazarak geçirdiği ve yazı faaliyetlerine ne derece odaklanarak çalıştığı aile fertleri tarafından da anlatılmıştır (Devrim, 2000, s. 39; Erner Binark, 2000, s. 24). Kaynaklarda kendisine isnat edilen çeşitli eserler vardır. Şakir Paşa'ya sene olarak en yakın olup eserleri hakkında isim isim bilgi veren ilk kişi Bursalı Mehmed Tâhir'dir (ö. 1925). Onun *Osmanlı*

Müellifleri adlı kitabındaki kayda göre Şakir Paşa'nın eserleri ve bunlarla ilgili bilgiler şu şekildedir:

Yeni Osmanlı Târîhi: Beş cilt olarak düzenlenmiştir. Bir giriş ile Osman Gazi'den V. Murad'ın cülûsuna kadarki dönemi içerir. İlk 2 cildi basılmıştır. 1. cilt Fetret Dönemi'ne, 2. cilt İstanbul'un fethine, 3. cilt II. Bayezid döneminin sonuna, 4. cilt II. Selim'e, son cilt ise V. Murad'ın tahta çıkışına kadardır.

Selâhaddîn-i Eyyûbî: İki cilt olarak düzenlenmiş olup basılmamıştır.

Selâhaddîn-i Eyyûbî: Tarihî bir piyestir. Basılmamıştır.

Mısır Târîhi: Mufassal bir eserdir. Basılmamıştır.

Muhtelif Târîh-i İslâm ve Osmânî: Ömrünün sonlarında öğretmenlik yaptığı Galatasaray Sultânîsi'nin ders programına uygun yazılmış olup basılmamıştır.

İnekçilik ve Sütçülük: Ayrıntılı, bilimsel bir eserdir. Ziraat Bakanlığı'nın takdirini kazanmıştır. Basılma aşamasındadır.

Arıcılık: Tamamlanmamıştır (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, s. 1020).

Bursalı'dan sonra onun eserine dayandığı anlaşılan bilgiler İbrahim Alâeddin Gövsa'nın (ö. 1949) *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*'nde ve Pakalın'ın (ö. 1972) *Sicill-i Osmânî Zeyli*'nde de yer alır (Gövsâ, 1936, s. 1483; Pakalın, 2009, s. 70).

Şakir Paşa'nın torunu Sina Kabağağaç'ın:

...köşkün tüm eşyaları haraç mezat satılıp, dağıldığı zaman tavan arasına atılmış sandıklarda Şakir Paşa'dan kalmış birçok Fransızca kitaplara rast geldim. Bunların bir bölümü tarım, bahçecilik, tavukçuluk, arıcılık gibi konuları kapsıyordu. Bu Fransızca kitapçıklarda altı çizili satırlar ve eski Türkçe el notları bulunuyordu; üstelik eski Türkçe el yazılarıyla yazılmış birtakım defterler de buldum. Şakir Paşa onların kimisini Türkçeye çevirmişti; kimisi de tümüyle çevrilemeden yarım kalmıştı (Kabağağaç, 2009, s. 208).

sözleri dikkate alındığında bilhassa *İnekçilik ve Sütçülük* ile *Arıcılık*'ın kuvvetle muhtemel tercüme eserler olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Bursalı'nın bahsettiği ve yukarıya kaydedilmiş olan eserlerden yalnızca *Yeni Osmanlı Târîhi*'nin basılmış olan ilk iki cildine ulaşılabilmiştir. Sözü edilen eserin devamı olan üç cilt ve diğer eserler ise tespit edilememiştir. Oysa Şakir Paşa, *Yeni Osmanlı Târîhi*'nin II. Mahmud zamanına kadar olan kısmını matbaaya verilecek şekilde tamamen bitirdiğini kitabın "İfâde-i Muharrir" kısmındaki: "Mahmûd Hân-ı sâni zamânına kadar olan târîhimiz kâmilten yazılmış ve sıra ile matba'aya verilmek üzere ihzâr

edilmiş olduğundan tevfik-i Bârî refik olursa ale't-tevâlî neşr edilecektir." (Mehmed Şakir Paşa, 1330/1911, s. 24) ifadeleriyle belirtmiştir.

İstilahât-ı Kadîme

"İstilahât-ı Kadîme" *Yeni Osmanlı Tarihi*'nin baş tarafında yer almaktadır. Tarih kaynaklarında kullanılan bazı eski ıstılahları kaydedip bunların kendi dönemindeki anlamlarını açıklayan Şakir Paşa, bahsedilen kısım ile geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmeyi amaçlamış olmalıdır. Çünkü değişen zaman ve geçen asırların, konunun uzmanları dışındaki kişileri eski terimlerden uzaklaştırdığı bir gerçektir. Bilhassa III. Selim ve II. Mahmud devirlerinden itibaren yapılan köklü reformlar, çok uzun olmayan bir zaman dilimi içerisinde birçok klasik dönem ıstılahını etkilemiş veya tamamen değiştirmiştir. Diğer taraftan belli bir sahaya ait terimleri o alanda ihtisaslaşmamış kişilerin bilmesi genel olarak da yaygın bir durum değildir. Şakir Paşa ise "Târîh kitâbları âsâr-ı edebiyeye veya hikâyeye mecmû'aları olmaktan ziyâde vekâyi'-i mâziyeyi kârînin hâfızasında suhûletle zabt ve her sınıf halkın anlayabilmesi için gâyet açık ibâre ile yazılmak..." (Mehmed Şakir Paşa, 1330/191, s. 22) sözleriyle belirttiği üzere kaleme aldığı tarihin herkes için anlaşılır olmasını hedeflemektedir.

Şakir Paşa'nın hazırladığı bu ıstılah lügatçesinde özellikle yaşadığı dönemdeki karşılıklarını ya da durumunu belirterek açıkladığı maddeler dikkati çekmektedir. Bunlardan biri "Eski Saray"dır. "Şimdiki Harbiye Nezâreti" şeklinde açıklama yaptığı "Eski Saray", Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra yaptırdığı ilk saraydır. Şakir Paşa'nın bahsettiği Harbiye Nezâreti binası ise Eski Saray binasının yerine 1282 (1866) yılında yaptırılmış olup (Pakalın, 1993, s. 555-556) şu anda İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü olarak kullanılmaktadır (Özcan, 1997, s. 120).

Başka bir örnek "Ağa Kapısı"dır. Osmanlı zamanında asırlar boyunca yeniçeri ağasının ikametgâhı için kullanılan bu ifade, 1826'da teşkilatın ilgası ile tarihe karışmıştır. Bir fermanla söz konusu mekânı şeyhülislamlara tahsis eden II. Mahmud, yeniçeriliğe dair bütün hatıraların silinip yok olması adına "Ağa Kapısı" ifadesinin kullanılmasını da yasaklamış ve buraya "Fetvahâne" denilmesini istemiştir (BOA. HAT. 294/17477). "Ağa Kapısı"nın anlamını kendi devrine adaptasyonla "Harbiye Nezâreti" olarak veren Mehmed Şakir, "Şimdiki makâm-ı meşihat yerinde idi." diyerek bu mekânın artık şeyhülislamlar tarafından kullanıldığını da belirtmiştir (Mehmed Şakir Paşa, 1330/1911, s. 14).

"Ağa Kapısı"nın bir birimi olması sebebiyle "Tekeli Köşkü" maddesi de burada zikredilebilir. Şakir Paşa bu daireyi: "Ağa Kapısı'nda ocağın meşveret mahalli,

şeyhülislâmların şimdiki arz odası." şeklinde açıklamıştır (Mehmed Şakir Paşa, 1330/1911, s. 15).

Yaşadığı döneme adapte ederek açıkladığı maddelere diğer bazı örnekler şunlardır:

İhtisâb ağası: Ticâret nâzırı - zahîre nâzırı (s. 14)

Eyâlet askeri: Tımarlı sipâhî, jandarma (s. 14)

Tımarlı sipâhî: Eyâlet askeri yani jandarma (s. 15)

Defterdâr: Mâliye nâzırı (s. 16)

Kapudan-ı deryâ: Bahriye nâzırı (s. 17)

Mi'mârbaşı: Ebniye müdürü, nâfia nâzırı (s. 18)

Mütesellim: Şimdiki mutasarrıflar (s. 18)

Voyvoda: Şimdiki mutasarrıflar yâhud mutasarrıf vekîli (s. 18)

Engürüs: Macar (s. 14)

Beç: Avusturya (s. 15)

Dobrvenedik: Ragoza (s. 16)

Nemçe: Avusturya (s. 18)

Leh: Polonyalı (s. 19)

Lehistân: Polonya (s. 19)

"Çapulcu, tahrîpçi. İlk süvârî askerimiz." (s. 14) açıklamasıyla kaydedilen "Akıncı" maddesi de anlamındaki "çapulcu" kelimesiyle dikkat çekmektedir. Günümüz için söyleyecek olursak "çapulcu" sözcüğünün müspet bir manası yoktur ve zihinlerdeki çağrışımları da karışıklık çıkararak, düzeni bozan davranışlarda bulunan kişilerden ibarettir. *Kâmûs-ı Türki*'deki "çapulcu" maddesi ise Şakir Paşa'nın açıklamasına uygun şekilde: "Düşman toprağına atla hücum ya'ni ılgar edip yağma ve gâret eden, akıncı, yağmager." (Şemseddin Sâmî, 1317, s. 493) anlamıyla kayıtlıdır. Bu hususa dikkat edildiğinde bahsedilen kelimenin sonraki dönemlerde anlam kötüleşmesine uğradığı da anlaşılmaktadır.

"Muhâfız" maddesinde ise "Serhadlerde olursa vâlî; kal'alarda kumandan" (s. 18) diyerek yerine göre ifade ettiği anlamı belirtmiştir.

Şakir Paşa bu lügatçede bazı deyimleşmiş ifadelere de yer vermiştir. "Dirliği çalınmak" ve "Sefere eşmek" bu mahiyetteki iki örnektir. Yeniçeri ocağına mensup kişilerin ceza olarak ulûfelerinin kesilmesi (Pakalın, 1993, s. I/455) anlamındaki "Dirliği çalınmak" tabirini "Kat'-ı maâş, terkîn-i kayd." [Maaşını kesme, kaydını silme] (s. 16); sefere, savaşa gitmek (Pakalın, 1993, s. 141) manasındaki "Sefere eşmek" tabirini de "Muhârebeye gitmek." (s. 16) şeklinde açıklamıştır.

Toplam 166 madde içeren *Istilahât-ı Kadîme*'nin geneline bakıldığında Şakir Paşa'nın askerî kökenli olmasının, seçtiği ıstılahları önemli ölçüde etkilediği hemen fark edilmekte ve metindeki maddelerin büyük kısmının askerî terimlerden oluştuğu görülmektedir. "Eski Odalar" ve "Birler Kapısı" da bu mahiyetteki terimlerdenidir. Mehmed Şakir Paşa "Eski Odalar": "İki mevki'deki yeniçeri kışlalarından Şehzâdebaşı'ndakiler." (s. 14); "Birler Kapısı"nı ise "Eski Odalar'ın Şehzâdebaşı'nda ahîren kaldırılan Osmân Baba Türbesi ittisâlindeki sokağın başındaki kapı." (s. 15) şeklinde açıklamıştır. Yeniçerilerin Şehzadebaşı'nda yer alan ve Eski Odalar adını taşıyan koğuşları vardı. Buradaki avluların arasındaki iç sokağın iki başında anıtsal iki kapı yer almaktaydı. Bunlardan biri Kırkdört Kapısı, diğeri de Altmışbir ya da Birler Kapısı adıyla anılmaktaydı. Söz konusu mekân Osmanlı klasik devrinde padişahların Edirnekapı'ya doğru gidişlerinde yeniçerilerle görüştükleri bir tören kapısı mahiyetindeydi (Erkal, 2015, s. 98). Şakir Paşa "Kırkdört Kapısı"nı da "Eski Odalar'ın Çukurçeşme tarafındaki kapı." (s. 17) cümlesiyle ayrı bir madde olarak açıklamıştır.

"Yeni Odalar"ı da müstakilen kaydetmeyi ihmal etmeyen Şakir Paşa'nın: "İstanbul'da iki mevki'de bulunan yeniçeri kışlalarından bir mevki'dekiler." (s. 19) cümlesiyle verdiği bilgi, Aksaray'da kurulan ve "Eski Odalar"dan sonra yapıldığı için bu isimle anılan diğer kışlayı (Pakalın, 1993, s. 631-632) belirtmektedir.

Müellifin "Yeniçeri zâbiti, mîralay rütbesine muâdil." (s. 15) şeklinde açıkladığı "çorbacı" da önemli maddelerdendir. Kaynaklarda yabancı yazarların "çorba pişiren kişi" demek olduğunu zannettiklerinden de bahsedilen "çorbacı" (Pakalın, 1993, s. 380), terim olarak acemî ve yeniçeri ocaklarının bölük ya da orta kumandanlarının unvanını ifade etmektedir. Çorbanın Türk kültüründe başlıca gıdalardan olduğu tartışmasızdır. Osmanlı'da askerî bir unvan olarak kullanılması da askerlerin her gün yedikleri yemekler arasında onun sahip olduğu önemi vurgulamak için olabilir. Ayrıca çorbanın devlet erkânı ve asker arasında sembolik bir anlam taşıdığı da bilinmektedir. Çünkü Dîvân-ı Hümâyün toplantıları

yapıldığında kahvaltılık çorbası ikrâm edilir; yeniçerilerin bu çorbayı içmeleri devlet idaresinden hoşnut olduklarını, içmemeleri ise memnuniyetsizliklerini gösterirdi (Özcan, 1993, s. 369).

Son devirde unutulmuş askerî tabirlerden biri de "çerge"dir. Bu dönem sözlüklerinde daha çok "çingene çadırı" şeklinde açıklanan söz konusu kelime için Mehmed Şakir "Alaya mahsus bir nev' çadır." ifadesini kullanmakta; "çergeci" içinse "Otağ-ı hümâyûn önünde çadır kuranlar." demektedir (s.19).

Daha çok yeniçerilerin üç aylık maaşları için kullanılan "ulufe" hakkında da bazı önemli maddeler görülmektedir. Bunlardan ilki askerlerin üç aylık mevacipleri karşılığında kullanılan ve her biri "kıst" olarak isimlendirilen (Sunar, 2012, s. 124) "masar, recec, reşen ve lezez" ödemeleridir. Mehmed Şakir ay taksimatını yaparken "masar" için "muharrem, safer, rebülevvel" (s. 18); "recec" için "rebülâhir⁶, cemâziyelevvel, cemâziyelâhir" (s. 16); "reş[en]" içinse "recep, şaban, ramazan" (s. 16) açıklamalarını yazmıştır; fakat son kıst olup "şevval, zilkade, zilhicce" aylarını kapsayan "lezez"i lügatçeye eklemeyi unutmuştur. Eserde ulufe hakkında yazılan bir diğer madde de "tas parası"dır. Yeniçerilerin yardımlaşma sandığına destek amacıyla alınan bu para için kullanılan ifade şu şekildedir: "Ulûfe tevzî'inde yüzde üç-beş gurusu tevkîf olunarak orta sandığına konulan para." (s. 17)

Kendi döneminde artık bulunmayan; fakat gerek hizmetleriyle gerek isyanlarıyla Osmanlı tarihinde oldukça mühim bir yere sahip olan yeniçerilerle ilgili diğer bazı terimler ve Şakir Paşa'nın açıklamaları şunlardır:

Yeniçeri: Piyâde asâkir-i nizâmiyye ve muvazzafası. (s. 19)

Yeniçeri ocağı: Cemâat, bölük, sekban nâmıyla üç kısım piyâde. (s. 19)

Yeniçeri kâtibi: Serasker, harbiye nâzırı müsteşârı. (s. 19)

Ocak: Sınıf, yeniçeri heyeti, yeniçeri, sipâhî, cebeci ocakları. (s. 14)

Orta: Yeniçeri taburları yâhud bölükleri. Cüz'-i tâmmı evvelâ 165 sonra 196 bölük idi. Ortalar 100 veya 200 veya 400 neferden ibâret idi. (s. 14)

Oda: Ortaların ikâmetgâhı, kışla. (s. 14)

Ağa bölükleri: Yüz doksan altı ortadan birinciden altmış birinciye kadar olan ortalar. (s. 14)

Agayân-ı Bektâşiyân: Yeniçeri zâbitânı. (s. 14)

Bölüklüler: Yeniçerilerin münkasım olduğu üç sınıftan bölük ortaları. (s. 15)

Börük [börk]: Yeniçeri külâhı, serpûşu. (s. 15)

⁶ Metinde hatalı olarak "rebülevvel" yazılmıştır.

Ta'limhânegiler: 54'üncü bölük, yeniçeri mektebi. (s. 15)

Cemâat: Birden yüz bire kadar yüz bir odanın ismi. (s. 15)

Harbeci: 56'ncı ortadan kapıda muhızr ağayla berâber bulunan yüz kişi. (s. 15)

Hâseki: 14 ve 49 ve 66 ve 67'nci cemâatler. (s. 15)

Dâire ağaları: 18 neferden ibâret yeniçeri erkânı. Katâr ağaları da denir. (s. 16)

Turnacı: 68'nci orta. (s. 17)

Solak: 60 ilâ 63'ncü cemâat ortaları. (s. 17)

Kapıkulu: Asâkir-i hâssa. Yeniçeri ve sipâhî ve tersane halkı ve alelumûm ulûfe alan asâkir-i muvazzafa. (s. 17)

Kırkbin kul ağası: Yeniçeri ağasının bir unvânı. (s. 17)

Kalafat: Yeniçeri ağasının başına giydiği şey. Rengi kırmızı idi. (s. 17)

Kul kethüdâsı: Hâssa müşîri. Yeniçeri ağasının muâvin-i sânisî. (s. 18)

Kâtib-i sekbanân: Sekban bölüklerinden 18'nci bölük. (s. 18)

Kethüdâlilar: 33'ncü orta. (s. 18)

Muhızr ağa: Sadâret dâiresinin muhâfazasına me'mûr ve alelumûm yeniçerilerin sadârette vekîli ya'ni jurnal emîni. (s. 18)

Muhızr ağa ortası: 27'nci orta. (s. 18)

Sonuç

Askerî okullarda eğitim görmüş ve Osmanlı Devleti'nde askerî saha ağırlıklı olmak üzere çeşitli vazifeler almış olan Mehmed Şakir Paşa, ilmî yönü ile de dikkati çeken kişilerdendir. Bir dönem Galatasaray Sultânîsi'nde ücretsiz tarih öğretmenliği de yapmış olması bu alandaki bilgisine ve tarih ilmine özel bir ilgisi olduğuna işaret olarak kabul edilebilir. 5 cilt olarak kaleme aldığı; fakat yalnızca ilk 2 cildi basılmış olup diğerlerinin akıbeti tespit edilememiş olan *Yeni Osmanlı Tarihi* adlı eseri de bu hususları destekleyen bir kaynaktır. Söz konusu eserin başlarında, henüz tarih konularına geçilmeden önce 14-19. sayfalar arasında yer alan *Istilahât-ı Kadîme* ise Tanzimat öncesi klasik dönemde kullanılan bazı ıstılahları açıkladığı bir lügatçe mahiyetindedir. Toplam 166 madde içeren söz konusu lügatçe ile eserini okuyacak kişileri tarih terimleri konusunda bilgilendirmek ve kullanılacak tabirleri herkesin kolaylıkla anlamasını sağlamak istediği kuşkusuzdur. Bazı maddeleri kendi yaşadığı dönemdeki karşılıklarını belirterek veya adaptasyonlar yaparak açıklamış olması da dikkat çekicidir. Bu uyarlamada II. Mahmud devrinde gerçekleştirilen reformların ve müesseselerdeki isim değişikliklerinin de etkili olduğu düşünülebilir.

Belirtilmesi gereken diğerk bir husus ise Mehmed Şakir Paşa'nın askerî kökenli olması sebebiyle askerî terimlere daha geniş yer vermiş olmasıdır. Bunlar arasında Osmanlı tarihinde kimi zaman olumlu kimi zaman da olumsuz bir intiba bırakan yeniçerilerle ilgili olanlar öne çıkmaktadır. Bu durumlar değerlendirildiğinde *Istilahât-ı Kadîme*'de özellikle klasik devre ait askerî terminolojiye hususi bir yer ayrıldığı rahatlıkla söylenebilir.

Fotoğraf 1. Mehmed Şakir Paşa ile eşi Sâre İsmet Hanım'ın Büyükkada Müslüman Mezarlığı'ndaki kabirleri.

Kaynakça

- Akbayar, N. (Haz.) (1996). *Mehmed Süreyya-Sicill-i Osmanî, Cilt 1*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Batmaz, Ş. ve Alan G. (Haz.) (2009). *Mehmet Zeki Pakalın - Sicill-i Osmanî zeyli, Cilt 17*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). BEO. 715/53577.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). HAT. 294/17477.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). HH. İ. 225/24.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). HR. SYS. 1715/87.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). HR. SYS. 1715/90.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). HR. TH. 142/17
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). HR. TH. 55/11.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İ. DH. 934/73989.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İ. HR. 344/28.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İ. HR. 349/27.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İ. TAL. 80/32.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). İ. TAL. 88/80.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Y. PRK. ASK. 40/71.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Y. PRK. ASK. 50/118.
- Devrim, Ş. (2000). *Şakir Paşa Ailesi*. (S. Karamürsel, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap. (Orijinal çalışma basım tarihi 1994).
- Erhat, A. (1985). *Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Erkal, N. (2015). İstanbul'da erken dönem Osmanlı mimarisi. *Antik çağdan XXI. yüzyıla büyük İstanbul tarihi 8* içinde (s. 80-139). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Erner Binark, N. (2000). *Şakir Paşa Köşkü Ahmet Bey ve Şakirler*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Eyice, S. (1988). Ağakapısı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi 1* içinde (s. 462-464). İstanbul: TDV Yayınları.
- [Gövsa], İ. A. (1936). *Meşhur adamlar hayatları-eserleri, Cilt 4*. İstanbul: Sedat Simavi.
- İnal İbnülemin M. K. (1982). *Osmanlı devrinde son sadrazamlar, Cilt 3*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kabağaç, S. (2009). *Dün, sanki bin yıllık uzak bir zamandır anılar*. İstanbul: TB Yayıncılık.
- Mercan, M. (1998). *Sadriazam Ahmed Cevad Paşa*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Okay, C. (2001). *Mavi sürgüne doğru: Halikarnas Balıkcısı'nın bilinmeyen yılları (1921-1928)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özcan, A. (1993). Çorbacı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi 8* içinde (s. 369-370). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özcan, A. (1997). Harbiye nezâreti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi 16* içinde (s. 119-120). İstanbul: TDV Yayınları.
- Öztuna, Y. (1996). *Devletler ve hânedanlar: Türkiye (1074-1990), Cilt 2*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü, Cilt 1-3*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Saraç, Y. (Haz.) (2016). *Bursalı Mehmed Tahir-Osmanlı müellifleri, Cilt 1-3*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları (TÜBA).
- Saydam, A. (2007). Ömer Lutfi Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi 34* içinde (s. 74-76). İstanbul: TDV Yayınları.
- Sunar, M. M. (2012). Ulûfe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi 42* içinde (s. 124-126). İstanbul: TDV Yayınları
- Şakir Paşa, M. (1330/1911). *Yeni Osmanlı tarihi, Cilt 1*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye.
- Şemseddin S. (1317-18/1899-90). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Tok, Ö. (Haz.) (2008). *Mehmet Zeki Pakalın-Sicill-i Osmanî zeyli, Cilt 5*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tuğlacı, P. (1995). *Tarih boyunca İstanbul adaları, Cilt 1*. İstanbul: Say Yayınları.

Kuzey Makedonya’da Kurban İbadetine Dair Uygulamalar¹

Hüseyin OKUR²

Öz

Kuzey Makedonya, Osmanlı Devleti’nin uzun yıllar egemenliğinde kalmış bir bölgedir (1389-1913). Osmanlı, coğrafi ve kültürel yakınlık sebebiyle fethedilen diğer yerlerden daha çok Balkanlarla ilgilenmiştir. Bunun neticesinde de özellikle demografi, sosyal hayat, ekonomi ve kültür alanlarında Osmanlı tecrübesi büyük ve zengin bir miras bırakmıştır. Bunlardan biri kurban ibadetidir. Kurban, sosyal yönü olan bir ibadettir. Balkanlarda günümüzde de uygulanmaya devam eden kurban, başta sahip olduğu ibadet olma vasfı ve insanları birleştirici özelliğinden ötürü, müslüman ve hatta gayr-i müslimlerin değer verdiği sosyal bir olgudur. Kurban ibadeti sadece kurban bayramına mahsus olmadığından doğum, ölüm, adak, şükür gibi çeşitli vesilelerle bir ritüel olarak da bölgede varlığını sürdürmüştür. Bu çalışmada İslam’ın şiarı olarak kabul edilen kurban ibadetinin, Makedonya ve çevresinde nasıl uygulandığı; bir taraftan kaynaklara başvurarak, diğer taraftan bölgede tarafımızdan gerçekleştirilen gözlem ve röportajlardan elde edilen verilerle incelenecektir.

Anahtar Sözcükler

İslam kültürü
Makedonya
İbadet
Örf
Kurban

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 04.02.2023

Kabul Tarihi: 07.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1247772

Practices Regarding Sacrifice Worship (Qurban) in North Macedonia

Abstract

Northern Macedonia is a region that was under the rule of the Ottoman Empire for many years (1389-1913). Due to geographical and cultural proximity, the Ottomans were more interested in the Balkans than other conquered territories. As a result, the Ottoman experience left a great and rich legacy, especially in the fields of demography, social life, economy and culture. One of these is the worship of sacrifice (qurban). Qurban is a worship with a social aspect. Qurban, which continues to be practiced in the Balkans today, is a social phenomenon valued by Muslims and even non-Muslims, primarily because of its quality of worship and its unifying characteristic. The worship of sacrifice is not limited to the feast of sacrifice but has continued to exist in the region as a ritual on various occasions such as birth, death, sacrifice and gratitude. In this study, how the worship of sacrifice, which is accepted as the symbol of Islam, is practiced in Macedonia and its surroundings will be examined by referring to the sources on the one hand, and on the other hand, with the data obtained from the observations and interviews conducted by us in the region.

Keywords

Islamic culture
Macedonia
Worship
Custom
Sacrifice

About Article

Received: 04.02.2023

Accepted: 07.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1247772

¹ Bu çalışma, 20-23 Ekim 2022 tarihinde INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi’nde özet olarak sunulan tebliğin geliştirilmiş halidir.

² Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Kocaeli/Türkiye, huseyin.okur@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4285-7478

Giriş

Balkanlar’ın komünist dönemde yaşadığı büyük değişimler ve ardından komünizm sonrası dönemde yaşanan hızla gelişen olaylar sebebiyle Balkan müslümanları aynı coğrafyada yaşamalarına rağmen aynı tarihi kaderi paylaşmamışlardır. Komünizm tüm bölgenin ortak kaderi olmasına rağmen, komünizmin dinle ve İslam ile olan ilişkisi farklı tezahür etmiştir. Bu sebeple çalışmamızda, komünizmi yaşamış ve kısmen de yaşamaya devam eden Balkan ülkelerinden Makedonya’yı kurban ibadetinin sosyal hayatı etkilemesi yönünden incelemeye çalışacağız.

Türk ve müslüman nüfusun Balkanlara ana geçişi Orhan Gazi ve I. Murat dönemlerinde, 1326-1361 yılları arasında başlamıştır. I. Murat zamanında, Lala Şahin Paşa’nın kumanda ettiği ordularla Trakya’dan başlayarak Doğu Balkanlara kadar uzanan bölgeler 1360-1370 yılları arasında; yaklaşık on sene içerisinde Osmanlı idaresine geçmiştir (Karpas, 2016, s. 113). Trakya ve ötesindeki fethedilen bölgelerde “uç” olarak bilinen yerleşimler oluşmaya başlamıştır. Sultan I. Murad’ın Edirne’yi başkent yapmasından sonra ise Balkanlar’a yönelik fetih ve iskân faaliyetleri daha sistematik olarak gerçekleşmiştir. 1364 tarihinde meydana gelen ve Edirne’nin batı kısmında Meriç nehri önlerinde yapılan ve tarihte Sırsındığı veya birinci Çirmen savaşı olarak da bilinen ilk büyük savaşta Osmanlı akıncıları önemli bir başarı elde ederek Türklerin Balkanlar’da hızla ilerlemesini sağlamıştır. Ardından 1372 yılında meydana gelen ve II. Çirmen savaşında da Osmanlı akıncılarının Trakya ve Makedonya’daki Sırp ordusuna karşı elde ettiği galibiyet neticesinde Balkanların ve Makedonya’nın kapıları Osmanlılara açılmıştır (Uzunçarşılı, 1995, 1/171). Bu tarihten sonra sınırları güneyde günümüz Yunanistan’ın Corfu adasından Litochori’ye sınırına, kuzeyde Köstende Belgrad hattına kadar bir büyüklüğe sahip olan Makedonya toprakları, XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yavaş yavaş Osmanlı hâkimiyeti altına girmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin bölgedeki hakimiyeti XX. yüzyılın ilk çeyreğine, yani 1912-1913 Balkan Savaşları’na kadar devam etmiştir. Osmanlı, iskân politikasının bir gereği olarak Anadolu’dan getirttiği Türkmen ve Yörük boylarını Balkanlara yerleştirmiştir. Osmanlı devleti kaldığı yaklaşık beş yüz elli yıllık dönemde bu coğrafyayı imar etmiş, diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Makedonya’nın her şehrinde hatta köylerinde bile han, hamam, kervansaray, bedesten, imaret, cami, medrese, külliye, tekke, çeşme, köprü gibi çok sayıda yapı inşa ettirmiştir. Böylelikle Birinci Dünya Savaşı dönemlerinden itibaren başlayan yoğun tehcir faaliyetlerine rağmen günümüze değin Türk ve İslam kültürünün bu coğrafyada kalıcı olması sağlanmıştır.

Osmanlılar, fethettikleri diğer bölgelerde olduğu gibi Balkanlarda da denge politikası gütmüşlerdir. Özellikle Balkanların bu dar coğrafyasında sahip oldukları kozmopolit yapısı gereği daha dikkatli olmuşlardır. Öyle ki Osmanlılar, İslâm hukukunun yanı sıra örfî hukukun gayrimüslimler lehine tanıdığı hakları en geniş anlamıyla uygulamışlar; cizye ödemeleri dışında onları müslüman halktan ayrı tutmamışlardır. Osmanlı’nın bu engin hoşgörüsü sayesinde hem devletin egemenliği yerleşmiş hem de İslam bölgede hızla yayılmıştır. Türklerin XIII. yüzyıldan itibaren Balkanlara geldiği göz önünde bulundurulduğunda, bölgenin uzun yıllara yayılan İslamlaşma süreci cebir ve baskı yoluyla değil, büyük ölçüde ihtida yani kendiliğinden kabul cihetiyle oluşmuştur. Nitekim Osmanlı’nın hâkimiyet sürdüğü tüm dönemlerde Balkanlarda tüm inanç sahibi kitlelerin ibadetlerini kendi ibadethanelerinde yapabilmeleri bunu açıkça göstermektedir.

Osmanlı, İslâm’ı zorla kabul ettirmeye hiçbir zaman başvurmasına rağmen Balkanlardaki etnik milliyetçi gayr-i müslim gruplarca 1878, 1912-1918 ve 1930-1955 yıllarında gerçekleştirilen sürgün, tehcir ve göç hareketlerinden sonra buralarda köylerinden ayrılmayı tercih etmeyen yüzbinlerce müslüman zorla hıristiyanlaştırılmış, isimlerini değiştirmeleri istenmiş, kilise ayinlerine zorunlu olarak katılmaları sağlanmış ve yeni doğan çocuklar toplu olarak vaftiz edilmiştir (Karpat, 2016, s. 94). Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’nın hemen akabinde Bulgaristan’dan Türkiye’ye zorla tehcir ettirilen yüzbinlerce müslüman Türk vatandaşında bu durumun izleri açıkça görülmüştür (Tekin ve Altunsoy, 2019, s.119-147)

Bu araştırmada Makedonya’daki bazı kurban uygulamalarına değinilmiştir. Meselenin ibadet fonksiyonu dışında kalan halk inanışlarına ve folkloruna yer verilmemiştir. Bu çalışmamızda nicel ve nitel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Bu kapsamda Makedonya’da gözlemlerde bulunulmuş, yerel halk ve din adamlarıyla röportajlar yapılmıştır. Ayrıca konu hakkında bilgi veren eserlerden de istifade edilmiştir. Bu bağlamda Mensur Nuredini’nin, *Makedonya’daki Müslümanlarda Doğum, Evlenme ve Ölüm ile İlgili İnanışlar ve Uygulamalar* isimli doktora tezi kısmi olarak konuyla ilgili bilgiler sunmaktadır. Çalışma bütün Makedonya’yı kapsar nitelikte olmayıp elde edilen genel bilgiler dahilinde hazırlanmıştır. Zira Makedonya’da, resmi bilgilerin dışında yüzlerce Türk ve müslüman köyü bulunmakta olup bunların tamamı hakkında bilgi edinmek uzun süreli saha araştırmasını ve onlarca akademik çalışmayı gerektirmektedir. Özellikle Makedonya’nın Yunanistan ve Bulgaristan’a sınır Türk-müslüman köyleri hakkında saha çalışmaları yok denecek kadar azdır.

Günümüzde Makedonya’nın Demografik Durumu

Kuzey Makedonya’da en son nüfus sayımı, aradan geçen 19 yılın ardından 2021 yılında yapılmıştır. 1961-2002 yılları arasında yapılan istatistiklerde (Can, 2020, 2884) Makedon halkının nüfus azalışı son yıllarda artmaya devam etmiştir. Bunun en önemli sebebi, ülkedeki her kesimden vatandaşın çalışmak için Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerine gitmeleridir.

Kuzey Makedonya Devlet İstatistik Ofisi’nin 5-30 Eylül 2021 tarihleri arasında gerçekleştirdiği nüfus sayımına göre Makedonya’nın nüfusu 2 milyon 97 bin 319’dur. Nüfusun 260 bin 606’sı Avrupa ve diğer ülkelerde işçi olarak çalıştığı için Makedonya’da ikamet eden vatandaş sayısı 1 milyon 836 bin 713’tür. Yapılan sayım neticesinde nüfusun etnik bazda dağılımı şu şekilde tespit edilmiştir:

Tablo 1.

Nüfusun etnik bazda dağılımını gösteren tablo

Nüfusun Etnik Bazda Dağılımı	%
Makedon	%54,25
Arnavut	%29,52
Türk	%3,98
Roman	%2,34
Sırp	%1,18
Boşnak	%0,87
Ulah	%0,44
Diğer	%7,42
Toplam	%100

Bu sonuçlar ülkedeki etnik Makedonların nüfusunda ciddi bir düşüşün meydana geldiğini gösteriyor. 2002 yılında yapılan nüfus sayımına oranla %64’lük paya sahip Makedon asıllı halkın oranı 10 puan düşerek %54’e gerilemiş durumda. Ülkedeki ikinci en büyük etnik grup olan Arnavutların nüfus oranı ise %25’ten %29’a yükselmiştir. Arnavut nüfusun %90’ı ise müslümandır. 2002 verilerine oranla Türklerin %3,85 olan nüfus oranı %3,98’e yükselmiş bulunuyor. Böylece Türkler, Kuzey Makedonya’nın üçüncü en büyük etnik grubu olarak yerini korumuş durumdadır. Nüfusun %46’sını ortodokslar, %32’sini müslümanlar oluşturuyor (Republic of North Macedonia, 2022).

Avrupa ve Asya arasında bir geçiş güzergahı olan Balkanlar, içinde birçok unsuru ve milleti barındıran kompleks bir yapıya sahiptir. Balkanların bu karma yapısını iyi okuyan Osmanlı yönetimi, coğrafyada takip ettiği siyasetle bölgede yüzyıllarca huzur ve güvenliği sağlamıştır. Ancak XIX. yüzyıla geldiğinde, Fransız devriminin etkisiyle ulusçuluk hareketinin başlaması ve Osmanlı dış idaresinde yaşanan pek çok olumsuzluklar sebebiyle yerel etnik

unsurların bağımsızlıkları tanınmak zorunda kalınmıştır. Balkanların hemen hemen her bölgesinde milliyetçilik akımının da tesiriyle isyan ve bağımsızlık hareketleri başlamış ardından çıkan Balkan savaşları (1912-1913) sonucunda Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ krallıklarından oluşan ittifak, Osmanlı devletinin Balkanlardaki topraklarının çoğunu ele geçirmiştir. Bu devletler içindeki aşırı ırkçı-milliyetçi ve dini-milliyetçi gruplar kendi bölgelerinde, kendi uluslarının varlığını çoğaltmak, baskın hale gelebilmek adına Türkleri ve müslümanları öldürmüşlerdir (Bayraktar, 2007, s. 65-86). Öyle ki, Osmanlı devleti henüz fiili olarak son bulmadan önce bile müslüman halk kıyıma uğramıştır. Devam eden süreçte bölgede medrese ve mektepler kapatılmış, halkın vakit, cuma ve bayram namazlarında cemaat olmaları engellenmiştir. Ezan okumak, hac ibadetini yapmak bir yana ramazan ayında oruç tutmak dahi yasaklanmıştır. Yüzyıllar öncesine dayanan kurban ibadeti uygulaması bile bu kısıtlamadan nasibini almıştır. Doksanlardan sonra, komünist rejimlerin çöküşüyle birlikte tüm Balkan ülkelerinde İslam’a ait ibadetlerin ve pek tabii ki kurban ibadetinin uygulanmasında bir tür canlanma ve gelişme meydana gelmiştir.

Makedonya’da Kurban Uygulamaları

Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Karadağ, Bosna-Hersek, Kosova gibi Batı Balkan ülkelerindeki kurban ibadetine dair bazı uygulamalar hem ortak kültürlere sahip olmaları hem de dar bir coğrafyada birbirlerine komşu olmalarından dolayı benzerlik gösterebilmektedir. Kurban, bir ibadet olmasının yanında maddi boyutunun da bulunması sebebiyle kültürel dokuyla daha fazla ilişkili olmuştur.

Kurban İbadeti

Kurban, dini olarak belirli şartları taşıyan belirli türden hayvanın, usulüne uygun olarak ibadet maksadıyla kesilmesini ifade eden bir terimdir. İslam’a göre kurban kesmek bir ibadet olup aklı melekeleri yerinde, buluğa ermiş, dinen zengin sayılacak kadar mal varlığına sahip ve yolculuk halinde bulunmayan her müslümanın yerine getirmesi istenen malî bir ibadettir.

İslam hukuk ekollerinin çoğunluğuna göre kurban kesmek müekked sünnettir. Hanefî hukukçularının anlayışına göre ise temel ihtiyaçlar ve borçlar çıkıldıktan sonra 80.18 gr altın veya değerinde para ya da ticari değeri olan mal varlığına sahip olan kimselerin kurban kesmesi vaciptir (Şeybânî, 2012, 5/411; Kudûrî, 2022, 6/355). Kurban kesmenin vacip bir ibadet olması, mükellefiyet açısından dır. Dolayısıyla kurban ibadetinin ifası için zenginlik, vücub mükellefiyetinin bir sonucudur. Bu sebeple mali imkanlara sahip olanların kesmesi vacip kabul edilmiştir.

Hanefî hukukçulara göre, Hz. Muhammed’e hitap eden, “*O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!*” (Kur’an, 108/2) ayeti ile, “*İmkânı olduğu halde kurban kesmeyen kimse mescidimize yaklaşmasın!*” (İbn Mâce, Edâhî, 2), “*Ey insanlar! Her sene her ev halkına kurban kesmek vaciptir*” (Ebû Dâvûd, Edâhî, 1), “*Herkim namazdan (bayram) önce keserse, kurbanını iade etsin (tekrar kessin), kesmemiş olan da Allah’ın adını anarak kessin*” (Buhârî, ‘İdeyn, 23; Müslim, Edâhî, 1) gibi birçok hadis, kurbanın vacip olduğunun delilidir. Ancak kurban ibadeti, mükellefiyet şartı olmaksızın da yapılabilecek bir ibadet olmasından dolayı zengin fakir herkes tarafından eda edilmiştir.

Hanefi mezhebi hukukçularının, şartlarını taşıyan kimseler için kurban bayramında kurban hayvanı kesmelerinin vacip olduğu kanaati sebebiyle, Hanefi mezhebi uygulamalarını benimseyen coğrafyalardaki müslümanların kurban ibadetine daha çok ehemmiyet verdikleri gözlemlenmektedir. Öyle ki, önemli bir İslam şiarı olarak kabul edildiğinden dolayı, hali vakti yerinde olmayanlar dahi, ekonomilerini zorlayarak kurban kesmektedirler. Türkiye’deki durum bunun tipik bir örneğidir. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebine müntesip müslümanların hâkim olduğu coğrafyalarda ise kurban bir bayram olarak idrak edilmekle birlikte hayvan kesimi noktasında Hanefiler kadar yoğunluk gözlenmemektedir. Osmanlı bakiyesi olarak Balkan coğrafyası, Hanefî mezhebini benimsemiş oldukları için kısıtlamaların olduğu dönemlerde dahi kurban ibadetini kısmen de olsa devam ettirmişlerdir.

“Kurban” ve “Bayram” Kelimelerinin Kullanımı

Kurban kelime olarak Türkçeye Arapçadan geçmiştir. Kurban, “yaklaşmak-yakın olmak” anlamlarına gelir. Yakın hısımlar anlamına gelen “Akraba” kelimesi de bu kelimedenden türemiştir. Kurban kelimesinin ibadetler fıkhdaki terim anlamı ise Allah’a yakın olmak için belirli vakitte kesilen özel ibadetin ve bu maksatla kesilen hayvanın adıdır. Ancak Arapçada “kurban” kelimesi, kurban bayramı günlerinde kesilen hayvan için kullanılmaz. Bunun yerine “Udhiye” kelimesi kullanılır. Türkçeye geçişi bu kelime üzerinden değil de ibadet ile Allah’a yaklaşma anlamını taşıyan “kurbân” kelimesinden olmuştur.

Kâşgarlı Mahmud’un tespitine göre, “bayram” kelimesi Türkçeye Farsçadan girmiştir. Farsçada bezrem/bezrâm (بزرگ/بزرگ) kelimeleri “sevinç ve eğlence günü” demektir. Beyrem/bayram şeklinde telaffuzu edilmesi ise Oğuzlar’a aittir (Kâşgarlı Mahmud, 1939, 1/263) Günümüz İran coğrafyasında kurban bayramı Arapçanın tesiriyle “İyd-ı Saîd-i Kurban” şeklinde telaffuz edilmektedir. Bayram kelimesi Arapça olarak sözlüklerde “âdet halini alan sevinç ve keder, bir araya toplanma günü” anlamlarına karşılık gelen “îd/îyd”dir (el-’iyd/العید).

Selçukluların aynı kültür havzasını paylaşmalarından ötürü dini terimler Arapçadan değil Farsçadan geçmiştir. Abdest, namaz, oruç, peygamber, dergâh gibi daha pek çok kelime böyledir. Selçuklu mirasını devralan Osmanlı’da da bu kelimeler olduğu gibi kullanılmaya devam etmiş ve fethedilen yerlere de bu kültür taşınmıştır. Türkmen aşiretlerinin Balkanlarda iskân ettirilmesiyle dini kültür de taşınmıştır. Makedonya’da ve Balkanların genelinde, kurban bayramında kesilen hayvan için “kurban”, bayram için de “bayram” kelimesi kullanılmaktadır. Osmanlı devletinin hâkim olduğu dönemlerde olduğu gibi günümüzde de “Bayram” kelimesi müslümanlarca erkek adı olarak kullanılmaya devam etmektedir. Müslüman Türklerle Hristiyan Makedon halk arasındaki etkileşimden ötürü (Курбан/Kurban) kelimesi gibi daha pek çok kelime Makedoncaya geçmiştir (Yelten- Karasu, 2007, s. 205)

Günümüzde Makedonya’da Ramazan bayramı resmi tatil olarak kabul edilirken Kurban bayramı sadece dini günler kategorisinde değerlendirilmiş ve yalnızca müslüman vatandaşlar için opsiyonel resmi tatil günü kategorisine tabi tutulmuştur (Republica e Maqedonise sê Veruit, 2022).

Arife Günü Kurban Kesme

İslam’da ibadetler taabbudidir. Yani ta’lil edilmeye/gerekçelendirilmeye elverişli olmayıp sadece Allah’a itaat ve teslimiyet inancıyla uyulan hükümlerdir. Bununla birlikte bazen Şâri‘ tarafından bazı ibadetlerin hikmet-i teşri yönleri beyan edilmiştir. Bunlardan biri de kurban ibadetidir. Kurban evvel emirde Allah’ın emrinin yerine getirilmesi olduğu gibi sosyal ve toplumsal faydalardan da ari değildir. Kurban kesmek suretiyle hem ibadet edilmiş olunur hem de fakirlerin ve ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının giderilmesine katkıda bulunmak suretiyle dayanışma ve yardımlaşma sağlanmış ve bu vesileyle de ekonomide canlanma meydana gelmiş olur.

Bu sebeplere istinaden Makedonya’da gerçekleştirilen uygulamalardan biri de kurban bayramından bir gün önce yani arefe günü kurban kesmektir. Bunu daha çok varlıklı ailelerin yaptığı gözlemlenmiştir. Ancak burada şunu da eklemeliyiz ki hem bayramın müjdecisi olması hem de bayramın karşılanması itibarıyla bu coğrafyadaki insanlar için bayramın sembolü arefe günüdür. Arefe günü, Makedonya’da yaşayan Türklerin de neredeyse bayram günlerinden daha önemli görülmüş ve adeta bayram arefe gününde yaşanır olmuştur. Özellikle kırsal kesimlerde yaşayan müslüman halk, arefe gününde kesinlikle işe gitmezler ve tüm işlerini bırakırlar. (Derman, 2017, s.171.)

Makedonya’da arefe günü kesilen kurbanla, bayrama girilmeden önce ihtiyaç sahibi ailelerin önce et ihtiyacının karşılanması hedeflenmiştir. Aynı uygulama civar Balkan

ülkelerinde kısmen de olsa uygulanmaktadır. Arefe günü kurban kesim geleneğinin dini ya da örfi kaynağını tespit edemedik ancak Türkiye’nin Denizli ilinin Acıpayam ilçesinin bazı köylerinde de arefe günü kurban kesildiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Ayrıca Nilgün Çıblak Çoşkun da (2005) Mersin yöresinde yaptığı röportajlarla böyle bir uygulamanın varlığından söz etmektedir.

Kurban Kesim Günü

Bayram namazlarının kılınabilmesi için Cuma namazında bulunması gereken şartlar aranır. Bu sebeple özellikle köy ve mezra gibi yerlerde insan sayısının azlığı, şehir hükmünde olmaması ve beş vakit namaz kılınan bir mescidi ve tayin edilmiş bir imamının bulunmaması gibi sebeplerle bayram namazının kılınması mümkün olmayabilir. Bu sebeple İslam hukukçuları bayram namazının kılınması uygun olan yerleşim yerlerinde, bayram namazı idrak edildikten sonra kurbanın kesileceğini söylerlerken; dini-hukuki anlamda bayram namazı kılınmaya elverişli olmayan yerlerde ise sabah namazı vakti girip sabah namazı kılındıktan sonra kesilebileceğini söylemişlerdir. Hanefi hukukçulara göre kurban, bayramın üçüncü günü akşamına kadar kesilebilir. Kesim için özel bir vakit yoktur: dolayısıyla ister gece ister gündüz herhangi bir vakitte kesilebilir. Ancak hem kurban etinin dağıtımının sağlanması hem de kurbanın sağlıklı bir şekilde kesilebilmesi açısından kurbanların gündüz kesilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür. Şâfiî hukukçulara göre ise kurbanlık hayvanlar, kurban bayramının dördüncü günü gün batımına kadar kesilebilir. Makedonya’da kurbanlık hayvanlar genellikle kurbanın birinci günü kesilmektedir. Bayramın diğer günlerine kurban kesimi ertelenmemektedir. Zira bu bölgelerde Türkiye’de olduğu gibi bayram günlerinde hazır bulunan kurban pazarları olmadığı için müslüman halk kurbanını bayramdan önce temin etmekte ve ilk günde kesmektedir. Kurban bağış organizasyonlarının arttığı son yıllarda, bağışların fazla olması veya kesimhanelerin yeteri kadar bulunmaması gibi nedenlerle kurban kesimi bayramın ikinci gününe de sarkabilmektedir.

Kurban Etinin Dağıtımı

Makedonya’da bazı kesimlerde kesilen kurbanın sağ tarafının kesen kişiye ayrılıp sol kısmının ise kurban kesmeyen diğer ailelere ve eşe dosta dağıtılması adetinden bahsedilmektedir. Bu kaynağını tespit edemediğimiz örfi bir uygulamadır. Zira İslam’da kurban olarak kesilen hayvanın sağı veya solu için bir ayırmadan söz edilmemiştir. Konuyla ilgili rivayetlerden birine göre kurban etinin üç parçaya ayrılıp bir kısmının kurban kesmeyen fakir ve ihtiyaç sahiplerine, bir kısmının akrabalık bağı olanlara ve komşulara ve bir kısmının da ev halkına ayrılması tavsiye edilmiştir (Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10). Bu rivayette belirtilen taksim

bir tavsiye niteliğinde olup kişinin kurban etinin tamamını kendi evine ayırması da mümkündür (Tahâvî, 1968, 4/185). Bununla birlikte hali vakti yerinde olan bir müslümanın, toplumda ihtiyaç sahibi olanları gözeterek taksimde bulunması daha uygun olur. Buna istinaden durumu iyi olanlar iki kurban kesip birini kendi ailelerine, diğerini de ihtiyaç sahiplerine dağıtmaktadır.

Adak Kurbanı

İslam hukukundaki kurban hükümleriyle alakalı prensiplere göre adak olarak kesilen kurbanın etinden adak sahibinin anne baba dede ve nine gibi usulü ile çocukları ve torunları gibi fûruu yiyemez. Aynı şekilde dinen zengin sayılacak kadar mal varlığı olanlar da bu etten yiyemez. Doğu Makedonya’daki müslüman Türkler üzerinde araştırma yapan Hanife Yakup, bu yörede bulunan Radoviş yörük köylerinden Alikoç (Али Коч), Kocalı/Kocalı/Kocaali (Kodzalija) ve Koņçe’de (Коңче) adak kurbanın etinden sadece adayan kişi yemediğini; geri kalan ev ahalisinin adak kurbanının etinden yediğini ifade etmiştir (Yakup, 2016, s. 173-198). Dinin prensiplerine rağmen bu bölgede adak etinden ev halkının yiyor olması Makedonya’da adak kurbanının unutulmuş bir dini uygulama olmasına ve toplum olarak nadiren icra edilmesine bağlamak mümkündür. Bunda ekonomik faktörlerin etkisi de bulunmaktadır. Bilinen ve uygulanan yerlerde ise bir kültür aktarımı olarak devam etmiştir.

Makedonya’da adak türü arasında zikredilebilecek bir kurban çeşidi de çocuğun doğumu nedeniyle kesilen kurbandır. Az da olsa bu adet devam ettirilmektedir. Bu kurban türü İslam kültüründeki akika kurbanıyla benzerlik göstermektedir. Şu kadar var ki, İslam’da akika kurbanı, çocuğun doğumuna bağlı olarak kesilir. Müstehab bir uygulama olduğundan dolayı adak gibi bağlayıcılığı yoktur. Nuredini’ye göre bu uygulama daha ziyade hem doğumun hem de doğacak çocuğun sağlıklı olması durumunda yapılan adaklarda görülmektedir (Nuredini, 2007, s. 64). Aynı şekilde uzun zaman çocuğu olmayıp daha sonra çocuk sahibi olanlar ile erkek çocuğu olmadığı için, “Eğer erkek bir çocuğum olursa kurban keseceğim” diye adayanlar da adak kurbanı kesmektedirler. Bu türü şükür kurbanı arasında değerlendirmek de mümkündür.

Resne ve civar köyleriyle Gostivar’ın Banisa ve civar köylerinde Hz. Peygamber’in sünneti üzerine, bazı aileler tarafından yeni doğan bebekleri için kurban kesmektedirler. Bir mevlit vesilesiyle kesilen bu kurban, davetlilere ikram edilmektedir. Benzer uygulama çocukların sünnet merasimlerinde de uygulanmaktadır.

Cenazelerde Kurban Kesimi

Yakup’un tespitlerine göre (2016) Makedonya’da yaşayan Selsa, Lakavitsa, Penuş Stepantsa Puhçe gibi köylerde cenaze olduğu zaman ölen kişinin adına kurban kesilmektedir. Bu adetin benzeri Türkiye’de uygulanmaya devam etmektedir. Özellikle kırsal kesimlerde hali

vakti yerinde olan alileler hem gelen misafire ikramda bulunmak hem de ölen kişinin hayrına ve sevabına olmak üzere cenazeye gelecek olanların sayısı oranında hayvan kesmektedirler. Cenaze defnedildikten hemen sonra kabrin başında Kur’an-ı Kerîm’den Yasîn, Tebâreke ve Amme gibi sureler okunur ardından cenaze evinde veya köy konağında mevlit okunur ve bu etli yemekten cenazeye iştirak edenlere ikram edilir. Cenazede dahi misafirini ihmal etmeyen müslüman Türk halkının bu uygulaması günümüzde de uygulanmaya devam etmektedir.

Daha önce Makedonya’da arefe gününün öneminden söz etmiş ve bugünde kesilen kurban hakkında bilgi vermiştik. Nuredini Makedonya’nın bazı bölgelerinde ölü kurban uygulamasından söz etmektedir (2007). Onun aktardığına göre ölen kişi namına arefe günü bir kurban kesilmektedir. Bu kurban kesildikten sonra ölen kişinin hayrına ve sevabına fakirlere dağıtılmaktadır. Ölü namına kesilen bu hayvanın etinden hane halkı kesinlikle yemez. Bu uygulamanın Bektaşî tekke geleneğine dayandığını söylemek, geleneğin menşeyini tespit açısından daha isabetli gözükmektedir. Bizim daha önce arefe günü kesilen kurban ile Nureddini’nin bahsettiği ölü namına kesilen kurban arasında bir ilişki olduğunu düşünmüyoruz. Zira Makedonya’da arefe günü kesilen kurbandan kesen kişinin kendisinin veya ailesinin yiyemediğine dair bir bilgiye rastlayamadık. O sebeple bu iki kurban türünü ayrı değerlendirmek gerekmektedir.

Çocuğu Olmayanların Hacda Kesilen Kurban Etinden Yemeleri

Eski Bir adet olduğu düşünülmeyle birlikte kayıtlarda geçen kurban geleneklerinden biri de çocuğu olmayan kişilerin, hacca gidenlerden orada kesilen hayvanların etinden getirmelerini istemesidir. Getirilen bu kurutulmuş et, kutsal beldede kesilmesinin hürmetine çocuğu olmayan kadınlara yedirilerek çocuğun olması ümit edilirmiş. Mensur Nuredini’ye göre (2007) bu gelenek Orta Aysa Türk geleneğinin İslam ile sentezlenmiş bir formudur.

Türbelerde Kurban Kesimi

Fıkıh dilinde kurban denildiğinde ilk önce kurban bayramında ibadet maksadıyla kesilen kurban anlaşılır. Bu kurbanın fıkıh literatüründeki adı “udhiyye”dir. Bundan başka İslam’da adak, akika, hac da kesilenler ve şükür kurbanı türleri bulunur. Genel olarak dua edip kurban kesme geleneği, diğer milletlerde olduğu gibi eski Türk inanç sisteminde görülen bir uygulamadır. Türklerde görülen atalar ve onların ölülerine gösterilen ehemmiyet mezar ziyaretlerine yansımış ve ölen kimselerin hatıralarının unutulmaması için mezar ziyaretleri ihmal edilmemiştir. Nitekim elde edilen bulgular Göktürkler döneminde bile ölen kimsenin kabrinin ziyaret edildiğini göstermektedir (Alsan, 2022, s. 179-196) Türkler müslüman olduktan sonra da bu ritüellerini gittikleri bütün coğrafyalarda devam ettirmişlerdir. Kabirlerde kurban

kesilmesi meselesine gelecek olursak, bu durum ölen kişiyle alakası, tamamen kesilen kurbanla elde edilmek istenen hayır ve sevapla ilgilidir. Türbe ve mezar gibi yerlerde kesilen kurbanla hedeflenen esas maksat, etinin dağıtılarak veya pişirilerek hayır hasenat yapma yoluyla kurbanın sevabının ölüye bağışlanmasıdır. Bu itibarla Türklerin İslam’la tanıştıktan sonra türbe ve mezar gibi yerlerde kurban kesmelerinin eski şaman inancıyla veya hristiyanlıkla bir ilgisi bulunmamaktadır. Karakteristik Türk geleneğinde olduğu gibi Makedonya’da yaşayan Müslüman Türkler arasında da türbe ziyareti yaygındır. Türbelerde ya kesilen kurbanın sevabının ölüye bağışlanması veya bir adağın veya dileğin yerine geliş olması sebebiyle kurban kesilmektedir.

Sonuç

Milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı XVIII yüzyılın sonlarına doğru Balkanlardaki hakimiyetini kaybetmeye başlamıştır. Birinci dünya savaşının hemen akabinde ise birçok balkan ülkesi bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu olaylar pek çok sancılı durumu da beraberinde getirmiştir. Balkan ülkelerinin kozmopolit yapısı sebebiyle yeni kurulan ülkelerde siyasal istikrar uzun yıllar sağlanamamış ve bu olumsuz durumlar mevcut halklar üzerinde pek çok sıkıntının ortaya çıkmasına sebep olmuş; bundan en çok etkilenenler ise müslümanlar olmuştur. Zira Balkanlarda Osmanlı’ya karşı başlayan isyanların temelinde etnik milliyetçilik olmakla birlikte dini milliyetçilik duygusunun da baskın olduğu bir gerçektir. Bu çalkantılı süreçte Balkan coğrafyası uzun süre istikrar sağlama çabası içinde kendi iç problemleriyle meşgul olmuş ve bu da sosyo-kültürel ve dini baskılamaları doğurmuştur. Halk gerek maddi imkanların yetersizliği gerekse komünist rejimin toplum üzerinde devam eden etkisi sebebiyle, din eğitimi veren medrese ve mektepler kapatılmış, İslam dini özelinde de ibadetlerin uygulanmasına ciddi kısıtlamalar getirilmiştir. Fakat İslam dininin önemli şiarlarından biri olan kurban ibadeti Makedonya’nın kırsal kesimlerinde kısmen de olsa varlığını sürdürmüştür.

Makedonya’ya İslam, Osmanlı Türkmen ailelerinin iskân ettirilmesiyle ulaştığı için bu bölgede Türkiye’de uygulanan benzer kurban adetlerinin uygulandığını söylemek mümkündür. Hatta sosyal değişimden daha az etkilenen dağ köylerinde örfle harmanlanmış kurban ibadetine dair uygulamaların Türkiye’den daha iyi sahiplenildiğini ve korunup sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Makedonya’da gözlemlenen kurban geleneklerinden belki de en önemlisi kurban bayramından bir gün önce yani arefe günü kurban kesmektir. Daha çok varlıklı ailelerin kestiği bu kurbanla bayramın karşılanması ve ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının giderilmesi hedeflenmiştir. Bu uygulama Makedonya’da bayram günlerinden daha önemli görülmüştür ve neredeyse bayram arefe gününde yaşanır olmuştur. Bir başka uygulama da çocuk sahibi olanların veya olmak isteyenlerin kestiği adak kurbanıdır. Esasen çocuk sahibi olanların kestiği

kurban türüne akika denilirken Makedonya’da bu adak olarak telakki edilmiştir. Bunların yanında cenazelerde ve türbelerde misafirlere ikram amaçlı kurban kesimine de rastlanılmaktadır. Genel itibariyle bakıldığında, Makedonya ve çevresinde icra edilen kurban uygulamalarına, her ne kadar kısmi yöresel örf ve adetler karışmışsa da İslam’ın kurbandan beklediği ana gayelerin güdüldüğü gözlemlenmiştir. Fakat 1990’lı yıllardan itibaren Arnavut gençlerin dini eğitim amacıyla Suudi Arabistan gibi ülkelere gidip dönüşlerinden sonra özellikle Hanefî mezhebine ya da mezhep bağlamı dini uygulamalara dair telakkilerinde kopmaların olduğunu söylemek mümkündür. 2005 yılından sonra gerek YÖK, Diyanet İşleri Başkanlığı ve 2010 yılından sonra kurulan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı koordinatörlüklerinde yürütülen faaliyetler sonrasında Balkanlardaki müslüman gençlerin dini eğitim almaları maksadıyla İlahiyat fakültelerinde okumaları için gerekli adımlar atılmaya başlanmıştır.

2000’li yıllardan sonra daha çok Türk ve Arap Türk hayır kurumları tarafından bölgede yapılan hayır çalışmaları ile kurban ibadetinin ifasında bir bilinçlenme görülmüş ve yerel halk tarafından da kurban ibadeti icra edilmeye başlanmıştır. Bu vesileyle son yıllarda düzenli olarak kurban kesen yerel müslümanların sayısında önemli bir artış olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Kaynakça

- Alsan, Ş. S. (2022). Türk Kültüründe Ölüm Olgusu ve Ölüm Sonrası Ritüelleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 15(37), 179-196.
- Bayraktar, H. (2007). Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilmesi: Savaşlar, İsyanlar ve Göçler. *Balikesir Üniversitesi F.E.F. Karesi Tarih Kulübü Bülteni* 1, 65-86.
- Can, R. R. (2020). Nüfus miktarı bakımından Kuzey Makedonya'da Türklerin yaşadığı şehirler üzerine bir inceleme. *Turkish Studies-Social*, 15(6), 2879-2900.
- Coşkun, N. Ç.. (2005). Mersin'de İnanç Merkezlerine Bağlı Kurban Törenleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 17, 155-176.
- Соопштението е од областа: Попис на населението. *Republic of North Macedonia. State Statistical Office*. <https://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstение.aspx?rbtxt=146>
- Derman, O. (2017). *Makedonya'daki Türkler Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma Yayınlanmamış Doktora tezi*. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Karpat, K. (2016). Balkanlarda İslam. *Balkanlarda İslam Miadı Dolmayan Umut* (1. baskı) içinde (s. 93-129). Ankara: Tika Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud. (1939-1941). *Divânü Lûgati't-Türk*. (B. Atalay, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Програма за неработни денови. *Republica e Maqedonise së Veruit. Ministria e Punës the Politicë Sociale*. <https://www.mtsp.gov.mk/programa-za-nerabotni-denovi.nspk>
- Nuredini, M. (2007). *Makedonya'daki Müslümanlarda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili İnanışlar ve Uygulamalar (Yayınlanmamış doktora tezi)*. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Şeybânî, M. b. H. (2012). *el-Asl*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Tahâvî, E. C. (1968). *Şerhu meani'l-âsar*. Kahire: Matbaatü'l-Envari'l-Muhammedi.
- Tekin, C. ve Altunsoy, Y. (2019). Cumhuriyet Döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye Kitlesele Göçler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2, 119-147.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995). *Büyük Osmanlı Tarihi*. (7. baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yakup, H. (2016). Doğu Makedonya'da Yaşayan Müslüman Türklerin Halk İnançları, Gelenekleri ve Fert Üzerindeki Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, 173-198.
- Yelten, M. Karasu, A. (2007). Makedon Dilindeki Türkçe Kelimeler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 36(36), 201-247.

Mültecilerin Geri Dönüşü ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği¹

Durdu Mehmet ÖZDEMİR², Gökmen KANTAR³

Öz

Mültecilik olgusu, özellikle soğuk savaş sonrası dönemde devletler tarafından güvenlikleştirilmeye başlayan bir olgu olarak uluslararası gündemdeki ana konulardan birisi olmaya başlamıştır. Bu durum karşısında, mültecilik olgusunun; ulusal, bölgesel ve küresel anlamda ortaya çıkardığı risk ve tehditlerin ortadan kaldırılması ya da en aza indirilmesi amacıyla uluslararası sistemdeki temel aktörler tarafından çeşitli politikalar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) bu alanda çalışma yürüten en etkili aktörlerden biri olarak ön plana çıkmıştır. BMMYK özellikle geri dönüşlerin sağlanması ve nasıl olması gerektiği noktasında önemli politik yaklaşımlar üreterek sorunun çözümüne katkı sağlamaya ve belirli standart uygulamalar ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çalışmada mültecilerin geri dönüşlerinin ne anlama geldiği, bu geri dönüşlerin nasıl olması gerektiği, geri dönüşleri etkileyen faktörlerin neler olduğu ve BMMYK'nın bu süreçlerde ne gibi roller üstlendiğine ilişkin sorulara cevap aranmıştır.

Return of Refugees and the United Nations High Commissioner for Refugees

Abstract

Refugee movements have started to be one of the main issues on the international agenda as a phenomenon that has started to be securitized by the states, especially in the post-cold war period. In the face of this situation, various policies have been tried to be implemented by the main actors in the international system in order to eliminate or minimize the risks and threats posed by them in national, regional and global terms with regard to the phenomenon of refugees. In this sense, the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) has come to the fore as one of the most influential actors working in this field. UNHCR has tried to contribute to the solution of the problem and to put forward certain standard practices by producing important political approaches, especially in terms of ensuring refugee returns and how it should take place. In this study, answers were sought to questions about what the return of refugees means, how these returns should be, what factors affect returns, and what roles UNHCR plays in these processes.

Anahtar Sözcükler

göç
mülteci
sığınmacı
gönüllü geri dönüş
BMMYK

Makale Hakkında

Geliş Tarihi:
01.02.2023

Kabul Tarihi:
25.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1246023

Keywords

migration
refugee
asylum seeker
voluntary return
UNHCR

About Article

Received:
01.02.2023

Accepted:
25.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1246023

¹ Bu makale 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde sunulan INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde “Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin (BMMYK), Mülteci Sorunlarına İlişkin Kalıcı Çözüm Arayışları ve ‘Gönüllü Geri Dönüş’ Kavramı” adlı sözlü bildirin genişletilmiş halidir.

² Öğr. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Dış Ticaret, Tekirdağ/Türkiye, dmozdemir@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8084-9180

³ Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Tekirdağ/Türkiye, gkantar@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5120-110X

Giriş

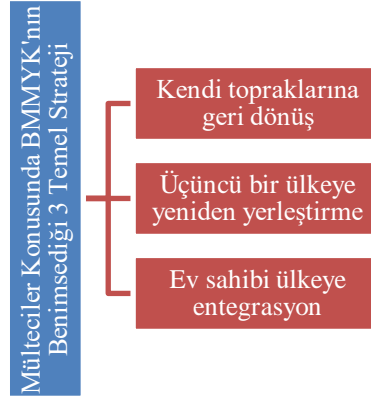
Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası gündemi meşgul eden ve çözülmesi gereken sorunlardan biri olarak görülen konulardan biri de mültecilik olgusu olmuştur. Mültecilik her ne kadar çok daha eski zamanlardan beri görülen bir olgu olsa da esasında soğuk savaş döneminde bu konu stratejik bir yaklaşımla ele alınmakta ve çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmemektedir. Yani diğer bir ifadeyle mültecilik olgusu devletler tarafından henüz güvenlikleştirilmemiştir. İki kutuplu bir uluslararası sistemin hâkim olduğu bu dönemde mültecilerin varlığı bir güvenlik sorunu olarak görülmediğinden, mültecilerin göç ettikleri ülkelere entegrasyonlarının sağlanması mültecilik konusunda devletler tarafından benimsenen başlıca yaklaşım olarak ön plana çıkmıştır. Mülteci hareketleri karşısında böyle bir yaklaşımın benimsenmesinde bu dönemde ortaya çıkan mülteci hareketlerinin ve mülteci sayılarının nispeten makul düzeylerde olması önemli bir faktör olmuştur. Öte yandan 1991 yılında soğuk savaşın sona ermesi ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte kitlesel göç hareketlerinde ve zorunlu göçe maruz kalan kişi sayılarında önemli artışların olması, uluslararası sistemde hâkim (Riess, 2000) olan söz konusu yaklaşımı değiştirmeye başlayarak mültecilik olgusunun bir güvenlik sorunu olarak kabul edilmeye başlamasına yani diğer bir ifade ile güvenlikleştirilmesine neden olmuştur.

Uluslararası sistemde mültecilik olgusuna ilişkin hâkim olan paradigmanın değişmeye başlamasıyla birlikte biri “Önleme” diğeri “Geçici Sığınma” olmak üzere iki yeni kavramın ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. “Önleme” kavramıyla insanları kendi anavatanlarında koruyarak uluslararası sığınma arayışının gereksiz hale getirilebileceği düşünülürken, “Geçici Sığınma” kavramı mültecilik statüsü yerine kullanılabilir yeni bir koruma mekanizması olarak düşünülmüştür. Dolayısıyla bu da mültecilere verilen bazı hakların geçici sığınmacı statüsündekilere verilmek zorunda kalınmaması anlamına gelmektedir. Ayrıca Riess'e göre geçici sığınma yaklaşımı ile “sığınma izni”, uzun vadeli bir mevcudiyete yol açmayacağına anlaşılmasına bağlı hale getirilmiştir (Riess, 2000, s. 5).

Diğer taraftan soğuk savaş sonrası dönemde, alınmaya çalışılan önlemlere rağmen mülteci hareketlerinin önlenememesi ve sığınmacılığın, geçici bir süre için kabul edilmek istenmesinin doğal bir sonucu olarak mülteci/sığınmacı konularında “Geri Dönüş” kavramı, uluslararası arenada gündeme gelmeye başlamıştır. Bu geri dönüşlerin nasıl ve hangi koşullarda gerçekleşmesi gerektiğine ilişkin tartışmalar ise “Gönüllü Geri Dönüş”, “Güvenli Geri Dönüş” ve “Sürdürülebilir Geri Dönüş” kavramlarını ortaya çıkarmıştır.

Mülteci Sorununun Çözümüne İlişkin BMMYK Tarafından Benimsenen Temel Yaklaşımlar

1990'lı yıllardan itibaren devletler ve uluslararası kuruluşlar, zorunlu göç olgusunun ve bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan mülteci/sığınmacı hareketlerinin, devletleri ve uluslararası sistemi tehdit eden bir sorun haline dönüşmemesi için çeşitli politik yaklaşımlar üretmeye çalışmışlardır. Bu anlamda konuya ilişkin en önemli yaklaşımlardan biri Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde, mültecileri korumak amacıyla 1950 yılında kurulmuş olan Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) tarafından ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda BMMYK, Mülteci sorunlarının barışçıl yollarla ve kalıcı bir şekilde çözülebilmesi noktasında üç temel strateji belirlenmiştir.

Şekil 1. Mülteci sorunlarının çözümüne ilişkin BMMYK stratejileri.

Benimsenen üç stratejiden ilki mültecilerin kendi topraklarına geri dönüşlerinin sağlanması, ikincisi mülteci oldukları ülkelere entegrasyonlarının sağlanması, üçüncüsü ise üçüncü bir ülkeye yeniden yerleştirilmeleridir. Görüldüğü gibi mültecilerin mülteci olarak geldikleri ülkelere entegrasyonlarının sağlanması yaklaşımı soğuk savaş sonrası dönemde de BMMYK tarafından benimsenen çözüm stratejilerinden biri olmaya devam etmiştir. Ancak bunun yanı sıra mültecilerin üçüncü bir ülkeye yeniden yerleştirilmeleri ve mültecilerin kendi anavatanlarına geri dönmeleri de entegrasyon seçeneğine önemli alternatifler olarak BMMYK tarafından benimsenmeye başlanmıştır.

Bu noktada genel anlamda devletler tarafından ilk arzulanan ve esasında da en sağlıklı yaklaşım, mültecilerin mülteci olmalarına sebep olan koşulların ortadan kaldırılarak, uygun şartlar altında kendi topraklarına yeniden dönüşlerinin sağlanması yaklaşımıdır. Ancak bu, her zaman çok da kolay olmamaktadır. Dolayısıyla mültecilerin kendi topraklarına geri dönmelerinin zor olduğu ya da bunun gerçekleşme ihtimali olmadığı durumlarda ev sahibi

ülkeye entegrasyon ve yeniden yerleştirme seçenekleri de önemli alternatifler olarak BMMYK tarafından dikkate alınmaktadır. Bu çalışmada ise konu kapsamı dışına çıkmamak amacıyla bu üç stratejiden sadece mültecilerin kendi anavatanlarına geri dönüşünün sağlanması stratejisi üzerinde durulacaktır.

Mültecilerin Geri Dönüşü

BMMYK tarafından Mülteci konusunun/sorunun çözümüne ilişkin benimsenen üç stratejiden belki de en önemlisi ve devletler tarafından uygulanabilmesi en çok arzulananı mültecilerin kendi anavatanlarına geri dönüşlerinin sağlanmasıdır. Ancak bunun sağlanması her zaman kolay olmamakta ve uygulama aşamasında oldukça zorluklar barındırmaktadır. Mültecilerin kendi anavatanlarına geri dönüşlerinin sağlanması stratejisi kapsamında, üzerinde durulması gereken en önemli konulardan biri ise bu geri dönüşlerin hangi şartlarda ve nasıl olacağı konusudur. Bu bağlamda BMMYK, mültecilerin geri dönüşünü; “evlerini terk etmek zorunda kalan insanların, evlerine güvenli, onurlu ve gönüllü bir şekilde geri dönebilmesi ve travmatik dönemlerin sona ermesi” olarak yorumlamıştır (UNHCR Türkiye, 2017). BMMYK’nın geri dönüşe ilişkin bu yorumunda en önemli olan hususlardan biri gerçekleşecek geri dönüşlerin, gönüllü bir şekilde olmasının hedeflenmesidir. Nitekim BMMYK, özellikle de son zamanlarda, geri dönüş seçeneğinin gönüllülük esasına dayanarak gerçekleştirilebilmesi için çeşitli destek kampanyaları başlatmış ve girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda en çok başvurulan yöntemlerden birisi menşe ülke, ev sahibi ülke ve BMMYK arasında imzalanan üçlü anlaşmalar aracılığıyla bu geri dönüş sürecinin yürütülmesi olmuştur.

BMMYK’nın desteklediği gönüllü geri dönüşlere örnek olarak Bosna-Hersek, Guatemala, Angola, Afganistan, Burundi, Güney Sudan gibi ülkelerdeki mülteci geri dönüşlerini sayabiliriz. Örneğin Bosnalı mülteciler örneğine bakıldığında 1992-1995 yılları arasında eski Yugoslavya topraklarında ortaya çıkan savaş sonucunda yaklaşık 2,3 milyon Bosnalı yerinden edilmiş, bunların yaklaşık 1,3 milyonu ise Avrupa’nın çeşitli ülkelerine ve eski Yugoslavya Cumhuriyetlerinin bazılarına göç ederek mülteci durumuna düşmüştür. 1995 yılında imzalanan “Dayton Antlaşması” ile savaş bitmiş ve Dayton antlaşmasınının 7. ekinde yerinden edilmiş kişilerin akıbetine yönelik düzenlemeler yapılmış olsa da 1997 yılına gelindiğinde 10 Avrupa ülkesinde yaklaşık 500 bin Bosnalı mülteci var olmaya devam etmiştir. Bu mültecilerin yarısından fazlası (yaklaşık %57’si) ise yaşamlarını Almanya’da sürdürmekteydi (Amnesty International, 2006, s. 1-5). Bu durum karşısında 1996 yılından itibaren başta Almanya’da olmak üzere Bosnalı mültecilerin geri dönüşü için bir geri dönüş

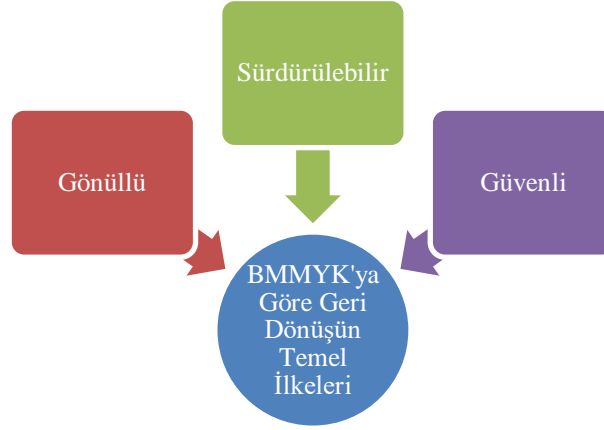
programı devreye sokulmuştur. BMMYK'nın da desteklediği geri dönüş programlarının bir sonucu olarak, 2005 yılına gelindiğinde geri dönen Bosnalı mülteci sayısı BMMYK tarafından Ekim ayı itibarıyla 1.011.000 olarak açıklanmıştır. Mülteci durumuna düşmüş Bosnalı mülteci sayısının yaklaşık 1,3 milyon olduğu düşünüldüğünde uygulanan geri dönüş programının yaklaşık 8 yıl içinde önemli bir başarıya ulaştığı ifade edilebilir. Bu başarının arkasında yatan nedenlerin en önemlisi geri dönüşlerin BMMYK ve uluslararası toplum tarafından yoğun bir şekilde desteklenmesi olmuştur. Bu destek kapsamında Bosnalı mültecilerin geri dönüşü için menşe ülkeye diplomatik, mali ve siyasi baskılar yapılmış, geri dönüş gerçekleştirildikten sonra mültecilere güvenlik garantileri verilmiş, geri dönüşü ve geri dönüş sonrası yeniden entegrasyonu sağlamak için büyük mali kaynaklar ayrılmış ve mültecilerin geri döndüklerinde mülkiyetlerine tekrar ulaşabilmeleri sağlanmıştır (Kibreab, 2003, s. 40-43).

BMMYK, gönüllü geri dönüş yoluyla sürdürülebilir bir çözüm ihtimali gördüğünde, eğer mülteciler için koşullar güvenlik ve haysiyet açısından kabul edilebilir düzeyde ise “üçlü anlaşmalar” dışında da geri dönüşü teşvik eden faaliyetlerle sürece dâhil olabilmektedir. Geri dönüşler için gerekli koşulların oluşturulması ise şu an için BMMYK'nin kapasitesini aşan bir durumdur. Ancak BMMYK en azından bu fiili koşulların sağlanma sürecini izleme ve takip etme yöntemiyle gözetebilir. Uluslararası toplumun bu süreci desteklemesi büyük önem arz edecektir (UNHCR, 2002, s. 1).

Öte yandan genel olarak bakıldığında BMMYK'nın geri dönüşte destek vereceği dört farklı durum öngörülmüştür. Bunlar:

- 1- Sığınma ülkesindeki mültecilerin yaşamları veya fiziksel bütünlükleri, “geri dönüşü” daha güvenli bir seçenek olarak ortaya çıkarttığı durumlarda, yani mücbir sebepler altında, geri dönüşün teşvik edilmesi,
- 2- Mültecilerin, sığınma ülkesini kendi inisiyatifleriyle terk ettiklerinde ve BMMYK'nın dönen mültecilere menşe ülkede yardım sağlayabileceği durumlarda kendiliğinden dönüşün teşvik edilmesi,
- 3- Geri dönüş alanlarında güvenliğin asgari düzeyde sağlanması ve BMMYK'nın buna erişimi olması şartıyla, koşullar büyük ölçekli geri dönüş için tam olarak elverişli olmasa da özel ve tam olarak bilgilendirilmiş mültecilerin talebi üzerine, BMMYK tarafından gönüllü geri dönüşün kolaylaştırılması,
- 4- Sürdürülebilir yeniden bütünleşme potansiyeliyle birlikte, koşulların güvenli ve onurlu bir şekilde geri dönmeye elverişli olduğu düşünüldüğünde, büyük ölçekli gönüllü geri dönüşün teşvik edilmesidir (UNHCR, 2002, s. 3).

Bunların yanı sıra BMMYK, bir taraftan da geri dönüşlerin hangi koşullarda olması gerektiğine ilişkin genel kabul görmüş uygulama standartları ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bağlamda BMMYK geri dönüş programlarının uygulanabilmesi ve başarılı sonuçlar verebilmesi için geri dönüş programlarında gözetilmesi gereken üç ilke ortaya koymuştur. Bu ilkelerin ilki gönüllülük, ikincisi güvenlik üçüncüsü ise sürdürülebilirlik.

Şekil 2. BMMYK'ya göre geri dönüşün temel ilkeleri.

Gönüllülük İlkesi

Geri dönüş programının, başarılı bir sonuç verebilmesi için öncelikle geri dönüşün gönüllü bir şekilde, yani hiçbir maddi/manevi baskıya maruz kalmadan mültecilerin kendilerinin alacakları bir karar ile gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Aksi halde, mültecilerin gönülsüz geri dönüş yapması söz konusu olacak ve bu durum “geri dönüş” olmaktan çıkıp “geri gönderme” kapsamına girecektir (Riess, 2000, s. 2). Oysa haklı gerekçelerden sebeple zulüm korkusu olan bir mülteci asla ülkesine geri dönmeye zorlanamaz. Mültecilerin sahip olduğu bu hak, “1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme” ya da diğer adıyla “Cenevre Sözleşmesi”ndeki “geri göndermeme” ilkesine dayanmakta ve bu nedenle mültecilere uluslararası bir koruma sağlamaktadır. Gönüllülük kavramı her ne kadar günümüzde daha fazla önem kazanmış görünse de esasında geri dönüşün gönüllü olması gerektiğini içeren ilk resmî belge “1969 Afrika Birliği Örgütü Mülteci Sözleşmesi olmuştur.” (UNHCR, 1996, s. 10). Bu sözleşmede gönüllülüğü düzenleyen maddeler şu şekildedir:

- 1- Geri dönüşün esas olarak gönüllü niteliğine, her durumda saygı gösterilecek ve hiçbir mülteci kendi isteği dışında ülkesine geri gönderilmeyecektir.
- 2- Sığınma ülkesi, mültecinin menşe ülkesi ile iş birliği içinde, ülkelerine geri dönmek isteyen mültecilerin güvenli dönüşleri için düzenlemeleri yapacaktır.

3- Menşe ülkeleri, mültecileri geri kabul ederken, onların yeniden yerleşmelerini kolaylaştıracak, onlara ülke vatandaşlarının sahip olduğu hak ve ayrıcalıkların tümünü tanıyacak ve onları kendi vatandaşlarıyla aynı yükümlülüklere tabi tutacaktır.

4- Ülkelerine gönüllü olarak geri dönen mülteciler, mülteci olunmasına yol açan nedenlerden herhangi biri sonucu ülkeyi terk ettiği için kesinlikle cezalandırılmaz.

5- Bu tür güvenceler sonucunda ya da kendi girişimleriyle, anavatanlarına geri dönmeye özgürce karar veren mültecilere, sığınma tanıyan ülke, menşe ülkesi, gönüllü kuruluşlar ve uluslararası ve hükümetler arası kuruluşlardan dönüşlerini kolaylaştırmak üzere mümkün olan her türlü yardımı alacaklardır (UNHCR, 1969, s. 6).

Gönüllülük kavramı her ne kadar hiçbir şekilde fiziksel, psikolojik veya maddi baskının olmaması anlamına gelse de birçok mülteci için geri dönme kararı siyasi faktörler, güvenlik sorunları ya da maddi ihtiyaçlar nedeniyle oluşan baskıların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise geri dönüşün gönüllü olması gerektiği ilkesini zedelemektedir (UNHCR, 1996, s. 10). Örneğin mültecilere sığınma ülkesinde vatandaşlık verilmesi onların o ülke içerisinde bütün haklardan en üst düzeyde yararlanabilmesi anlamına gelecektir. Bu durum da mültecinin alacağı geri dönüş kararı gerçekten özgürce ve gönüllü bir şekilde olacaktır. Oysa hakları tanınmaz, baskı ve kısıtlamalara maruz kalırlarsa veyahut sığınma kamplarında yaşamlarını sürdürüyorlarsa bu durumda alınan geri dönüş kararlarında tamamen özgür ve gönüllü bir geri dönüşten bahsedilemez. Bu noktadan hareketle gönüllü geri dönüşün pratikte dört farklı şekilde gerçekleştiği/gerçekleşebileceği ifade edilebilir. İlgili literatüre bir katkı olması amacıyla tarafımızca yapılan sınıflandırmaya göre bu geri dönüş uygulamalarından birincisi “İdeal Gönüllü Geri Dönüş”, ikincisi “Olağan Gönüllü Geri Dönüş”, üçüncüsü “Zorlayıcı Gönüllü Geri Dönüş”, dördüncü ve sonuncusu ise “Teşvik Edici Gönüllü Geri Dönüş” olarak ifade edilebilir.

Şekil 3. Pratikte gönüllü geri dönüş türleri.

Bir gönüllü geri dönüş programında, yukarıda belirtilen gönüllü geri dönüş türlerinin biri, birkaçı ya da hepsi aynı anda gerçekleşebilmektedir. Öte yandan sınıflandırmanın daha iyi anlaşılabilmesi için bu geri dönüş türlerinin tanımlarını yaparak birbirinden farkını ortaya koymakta fayda vardır. Bu bağlamda tarafımızca, gönüllü bir geri dönüşün, ideal gönüllü geri dönüş olarak tanımlanabilmesi için bu kişilerin ev sahibi ülkede vatandaşlık almış olması, yani bütün hak ve özgürlüklere tüm vatandaşlarla eşit düzeyde sahip olması ve buna rağmen geri dönme seçeneğini tamamen kendi hür iradesi ile seçmesi gerekmektedir. Pratikte bu duruma pek rastlanılmış olmasa da bir ideali ortaya koyması bakımından önemlidir. Öte yandan mülteci konumuna düşen kişilerin her zaman gelişmiş ülkelere sığınması söz konusu olamamakta mülteci ve sığınma durumunun genelde komşu ülkelere olduğu görülmektedir. Yani vatanlarından ayrılmak zorunda kalan mülteciler ekonomik ve sosyal refah bakımından menşe ülkelerinden daha kötü şartlara sahip olan bir ülkeye sadece can güvenliğini sağlama nedeniyle sığınmak zorunda kalabilir. Bu durumda sığındığı ülke vatandaşlığını kazanmış olsa bile menşe ülkesinde mülteci olmasına neden olan faktörler ortadan kalktığında bu kişilerin menşe ülkelerine gönüllü bir şekilde geri dönmek istemeleri muhtemeldir.

Olağan gönüllü geri dönüş ise mültecilerin sığınılan ülkeye entegrasyon ya da yeniden üçüncü bir ülkeye yerleşme seçeneklerini de değerlendirebilme ve seçebilme ihtimalleri varken tamamen kendi hür iradeleri ile geri dönmeyi seçmeleri durumudur. İdeal gönüllü geri dönüşten farkı ise burada vatandaşlığın söz konusu olmamasıdır. Yani burada vatandaşlık almış kişilerin değil mülteci veya geçici koruma statüsüne sahip olan kişilerin bu tercihi yapması söz konusudur. Bu durum ise kişilerin mülteci statüsünde kalmaktansa vatandaşı olduğu kendi ülkesine geri dönmeyi tercih edebilmelerine, dolayısıyla gönüllü geri dönüşün bu sebeple ortaya çıkabilmesine neden olabilir. Bu ise durumu idealden uzaklaştırarak olağan hale getirir. Bu duruma örnek olarak nispeten Guatemalalı mülteciler örnek olarak verilebilir. Guatemala'da 1960'larda başlayan çatışmalar giderek bir iç savaş halini almış ve 1980'lerde iç savaşın şiddetinin artması nedeniyle yaklaşık 200 bin Guatemalalı Meksika'ya mülteci olarak sığınmak zorunda kalmıştır. Meksika'ya sığınan mülteciler Chiapas, Campeche ve Quintana Roo olmak üzere üç bölgede yoğunlaşmışlardır. Chiapas'ta kamplarda yaşayan mülteciler diğer bölgelerde halkla iç içe yaşamışlardır. BMMYK Meksika'daki mülteciler için 2 kalıcı çözüm yoluna destek vermiştir. Bunların birincisi mültecilerin Meksika'ya entegrasyonlarının sağlanması, ikincisi ise menşe ülkelerine geri dönmeleridir. Meksika hükümeti de her iki seçeneği kabul etmiş ve bu noktada kendine düşeni yapmayı kabul etmiştir (Manz, 1988, s. 6-11). Sonuç itibarıyla 1984 yılından 1999 yılına kadar geçen 15 yıllık sürede 42.000'den fazla Guatemalalı

mülteci Meksika'dan Guatemala'ya geri dönüş gerçekleştirmiş, yaklaşık 22 bin mülteci ise Meksika hükümetinin de desteği ile Meksika'da kalarak oraya entegre olmuştur (Kumin, 1999).

Üçüncü seçenek olan zorlayıcı nedenlerle gerçekleşen gönüllü geri dönüşte ise mültecilerin kendi hür iradeleri ile geri dönüşü seçmeleri için ev sahibi ülke yönetimi tarafından bilinçli bir şekilde mültecilerin hayatlarını zorlaştırıcı politikaların benimsenmesi söz konusudur. Burada mültecilerin zorla gönderilmeleri söz konusu değildir. Geri dönme, ev sahibi ülkede kalma veya üçüncü bir ülkeye yerleşme seçeneklerinin hepsi mevcuttur ve bu seçim mültecilere bırakılmıştır. Ancak bu üç seçenek arasında ev sahibi ülkedeki şartlar bilinçli olarak kötüleştirilerek diğer seçeneklerin daha cazip hale getirilmeye çalışılması söz konusudur. Burada bilinçli olarak yönlendirmeyi yapan aktör ev sahibi ülkenin kendisidir. Buna örnek olarak İran'daki Afganistanlı mültecilerin geri dönüşü verilebilir. İran 1960'lı yıllardan beri Afganistanlı mültecilere ev sahipliği yapan bir ülke olmuştur. Özellikle 1970'li yıllarda Afganistan'da iç çatışmalar başladığında ve 1979'da Afganistan SSCB tarafından işgal edildiğinde çok sayıda Afganistanlı İran'a kaçmak durumunda kalmıştır. İran yönetimi ise bu Afgan mültecilere karşı açık kapı politikası izlemiş ve onları kabul etmiştir (Naseh, Potocky, Stuart, & Pazeshk, 2018, s. 2-5). Ancak 1989 yılında SSCB Afganistan'dan çekildikten sonra İran, Afgan mültecilere karşı mevcut politikalarını değiştirmeye başlamıştır. 1980-1988 yılları arasında süren İran-İrak savaşının İran üzerinde ekonomik anlamda bıraktığı olumsuz etki de bu politika değişikliğinde önemli etkenlerden biri olmuştur. Yaklaşık 2 milyon Afgan'a ev sahipliği yapıyor olmak İran ekonomisi için sürdürülemez bir yük haline gelmiştir. Bu durum karşısında İran SSCB'nin Afganistan'dan çekildiğini dolayısıyla artık geri dönüş için güvenli bir ortamın mevcut olduğunu ileri sürerek Afganistan ve BMMYK ile İran'daki Afganistanlıların geri dönüşü konusunda üçlü bir anlaşma imzalamaya yolunu seçmiştir (Strand, Suhrke, & Harpviken, 2004, s. 1-8). Yapılan anlaşma kapsamında İran bir taraftan geri dönüş için teşvik politikalarına başvururken diğer yandan da ülkesinde yaşayan Afganların hayatını zorlaştırmaya yönelik bazı politik müdahaleleri hayata geçirmiştir. Örneğin Afgan mültecilere daha önce süresiz yaşama izni veren İran yönetimi bu yaklaşımını terk ederek geçici kayıt kartları vermeye başlamıştır. Üstelik bu geçici kayıt kartları Afganları mülteci yerleşim yerlerinde ya da belirlenmiş alanlarda yaşamaları şartıyla verilmiş yani mültecilerin yaşam alanları kısıtlanmıştır. Nihayetinde üçlü anlaşmanın da etkisiyle 1992-1995 yılları arasında yaklaşık 1,3 milyon Afganistanlı mülteci geri dönüş programı kapsamında Afganistan'a gönüllü olarak geri dönmüştür. Ancak buradaki gönüllülük ideal ya da olağan bir gönüllü geri

dönüş şeklinde değil teşvik edici ya da zorlayıcı olarak adlandırılabilen bir gönüllü geri dönüş şeklinde gerçekleşmiştir (Yıldırım, 2018, s. 139).

Son olarak teşvik edici desteklerle gerçekleşen gönüllü geri dönüşte ise yine bütün seçenekler mültecilerin önünde vardır ve yine kendi hür seçimlerinin bir sonucu olarak gerçekleşecektir. Ancak bu sefer, ev sahibi ülkedeki şartların kötüleştirilmesi değil, gönüllü geri dönüş yapılması seçeneğinin maddi-manevi destek ve yardımlarla cazip hale getirilmesi söz konusudur. Bu bağlamda teşvik ve yardımlar ev sahibi ülke, menşe ülke ya da BMMYK tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Teşvik edici gönüllü geri dönüşlere örnek olarak BMMYK'nın desteklediği bütün gönüllü geri dönüşleri örnek olarak verebiliriz. Sonuç itibarıyla bu gönüllü geri dönüş programlarında BMMYK tarafından geri dönüşü teşvik edici mülkiyetlerine geri ulaşma, geri dönenlere maddi yardımlar yapılma, geri dönüş sonrası güvenlik garantisi verilmesi gibi bir takım teşvik edici şartlar sunulmaktadır. Örneğin BMMYK, mülteci statüsünden vazgeçip Afganistan'a dönmeyi seçecek Afgan ailelere nakit olarak 25 ABD doları ve 50 kg buğday da içeren bir yardım paketi vermeyi taahhüt etmiştir (Naseh, Potocky, Stuart, & Pazeshk, 2018, s. 2-5).

Bu dört durumun her birisinde de geri dönüş kararı, mültecilerin özgürce seçtiği seçimlerinin ve kendi hür iradelerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı için bu şartlar altındaki geri dönüşlerin devletler tarafından gönüllü geri dönüş olarak kabul edildiği görülmektedir.

Güvenlilik İlkesi

Gönüllülük ilkesinin yanı sıra geri dönüşlerin güvenli olması da BMMYK'ya göre sağlanması gereken en önemli şartlardan birisidir. Üstelik bu şartın sağlanması gönüllülük üzerinde de etkili olacaktır. Güvenliğin sadece geri dönüş esnasında değil geri dönüş süreci sona erdikten sonra da sağlanmış olması gerekmektedir. Bu noktada BMMYK'ya göre güvenlikten kasıt, dar anlamda bir can güvenliği olmayıp maddi ve manevi bütün unsurları içinde barındıran bir anlam taşımaktadır. Mültecilerin herhangi bir korku ve kaygı bile duymaması gerekmektedir. Geri dönüşün güvenli yollardan ve sağlıklı bir şekilde yapılmasının yanı sıra yolculuk esnasında ve geri dönüş gerçekleştikten sonra da koruma güvencelerinin verilmesi (genel af gibi) bu bağlamda verilmesi gereken ana güvenceler olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca mültecilerin haysiyetlerine ve saygınlıklarına da herhangi bir zarar verilmemesi gerekmektedir (UNHCR, 1996, s. 12).

Diğer taraftan kimi yazarlar, güvenliğin sağlanması halinde gönüllülük ilkesinin ikinci plana atılabileceğini dile getirmişlerdir. Yani bu yazarlara göre, geri dönüş yapılacak yerde ve

geri dönüş sürecinde göçmenlerin güvenliği sağlanır ve çeşitli şekillerde (sığınmacı ve menşe ülke arasındaki ikili anlaşma veya uluslararası anlaşmalar yoluyla güvence sağlanması gibi) bu konuda güvence verilirse, mülteciler çok gönüllü olmasalar da geri dönüşler/göndermeler gerçekleştirilebilir. Bu durum 1951 Sözleşmesi'ndeki "geri göndermeme" ilkesinin ihlali anlamına gelmeyecektir. Çünkü geri göndermeme ilkesinin ardında yatan "mültecinin güvenliğinin korunması" amacına zarar verecek bir unsur artık söz konusu değildir (Riess, 2000, s. 6).

Sürdürülebilirlik İlkesi

Güvenlilik ve gönüllülük şartlarının sağlanmasından sonra geri dönüşün sürdürülebilir olması da BMMYK'ya göre geri dönüş programlarında hedeflenmesi gereken temel amaçlardan birisi olmalıdır. Aksi halde sürecin yeniden tekrarlanma ve hatta daha karışık hale gelme riski ortaya çıkacaktır. Bu ise yürütülen bütün çabaların boşa çıkması anlamına gelecektir. Geri dönüşün sürdürülebilir olmasından kastedilen ise en basit tabirle, anavatanlarına dönen mültecilere kalıcı bir şekilde yaşam sürebilecekleri şartların sağlanmış olmasıdır. Öte yandan geri dönüş programının sürdürülebilir olmasını etkileyen/etkileyebilecek olan bazı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler göç öncesi deneyimler, göç sonrası deneyimler ve iade koşulları olarak üç ana başlık altında ele alınabilir.

Göç öncesi deneyimlerde kişinin barınma durumu, eğitimi, istihdam durumu, işi/mesleği, daha önceki göç tecrübeleri gibi unsurlar ön plana çıkarken, göç sonrası deneyimlerde göçün yalnız mı yoksa aile ile birlikte mi olduğu, göç edilen ülkede dil öğrenip öğrenilmediği, eğitim alınıp alınmadığı, ev sahibi ülkedeki geliri, iş durumu, toplum ve devlet tarafından bir ayrımcılığa maruz kalıp kalmadığı, gidilen ülkeye entegrasyonun sağlanabilme derecesi gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Her iki ülkedeki yaşam tecrübelerinin kıyaslanması sonucu ortaya çıkacak sonuçlar, geri dönüşün arzu edilmesi ve geri dönüşlerin bireyler bakımından sürdürülebilir olup olmadığı noktasında önemli ipuçları verecektir. Bunlara ek olarak geri dönüş koşulları da sürdürülebilirlik açısından önemli olan bir diğer etkidir. Bu anlamda göç öncesi ikamet ettiği yere mi yoksa başka bir yere mi döneceği, dönüşün yalnız mı yoksa ailesi ile birlikte mi olacağı, mülteci olduğu ülkede elde ettiği varlık ve eşyaları geri dönüş yaparken yanına alıp alamayacağı, döndüğü ana vatanındaki varlıklarının hala durup durmadığı eğer duruyor ise kendisine yeniden iade edilip edilmeyeceği, geri dönüş sürecinde ve yeniden uyum sürecinde herhangi bir maddi manevi destek alıp almayacağı gibi sorulara verilen cevaplar da geri dönüşün sürdürülebilir olup olmayacağı noktasında oldukça önemli

ipuçları verecektir. Kişinin ev sahibi ülkede edindiği varlıkları geri dönüş yaptığı anavatanına götürebilmesi, bırakmak zorunda kaldığı anavatanındaki varlıklarının döndüğünde kendine yeniden iade edilecek olması, geri dönüşü ailesinin yanına yapması ya da ailesiyle birlikte dönebilmesi gibi senaryoların gerçekleşebilmesi durumlarında kişilerin geri dönüşe daha sıcak bakabileceği düşünülmektedir (Black, ve diğerleri, 2004, s. 44).

Geri dönüşlerin sürdürülebilir olmasında en önemli faktörlerden birisi de mültecilerin geri döndükten sonra zorluk yaşamamaları gerektiği konusu olmuştur. Bu konunun gündeme gelmesinin temel nedeni geri dönüş sonrasında mültecilerin birçok zorlukla yüzleşmek zorunda kalması ve bu zorluklar karşısında bir kısmının yeniden mülteci olmak zorunda kalması olmuştur. Çünkü geri dönüş gerçekleştiren mülteciler, vatanlarından ayrı kaldıkları zaman dilimine bağlı olarak değişiklik gösterebilmekle birlikte çoğu zaman bıraktıklarından farklı bir yerle ya da toplumla karşılaşabilmektedirler. Vatanlarından ayrı kaldıkları süre ne kadar uzunsa geri döndüklerinde karşılaşacakları farklılık da o kadar fazla olmaktadır. Bu bağlamda geri dönen mültecilerin en çok karşılaştıkları temel farklılıklara ilişkin bazı örnekler şunlardır:

- Mültecilerin geri dönüş yaptıklarında çeşitli nedenlerden dolayı kendi geldikleri şehirlere dönememeleri
- Kendi geldikleri şehirlere dönebilseler bile bırakıp gittikleri mal ve mülklerini geri döndüklerinde kullanılabılır halde bulamamaları ya da hiç bulamamaları
- Geri döndükleri yerleşim yerlerinde demografik yapının değişmiş olması
- Geri dönenlerin eski işlerine dönememeleri ya da işsizlik sıkıntısı çekmesi
- Toplumsal yapının değişmiş olması

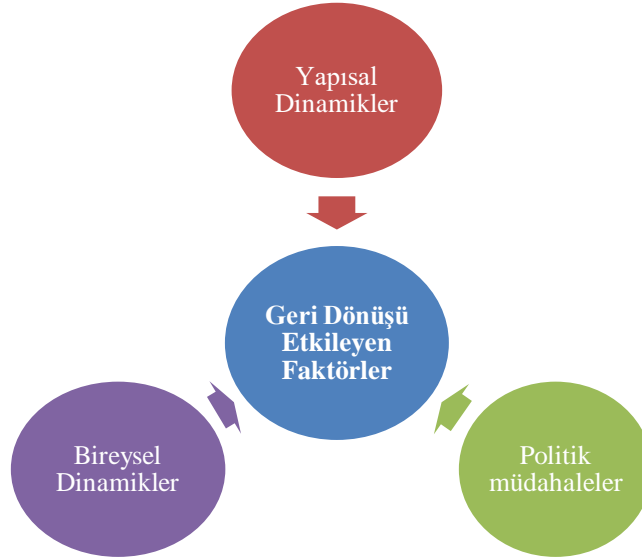
Geri dönüş gerçekleştiren mülteciler, geri döndüklerinde yukarıda bahsedilen durumlardan biri, birkaçı ya da tamamıyla yüzleşmek zorunda kalabilmektedir. Bunların da ötesinde mülteci olmalarına neden olan faktörlerin varlığı halen devam ediyor da olabilmektedir (Fransen, 2012, s. 3).

Yukarıda bahsedilen unsurlar mülteci konusunun kalıcı bir çözüme ulaşmasına engel olan niteliği ve hatta mülteciler için acı tecrübelerin yeniden yaşanmasına neden olması itibarıyla çözülmesi gereken bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Bu sorunun çözümü noktasında öne sürülen yaklaşım ise geri dönüş gerçekleştiren mültecilerin geri döndükleri anavatanlarına yeniden entegrasyonlarının sağlanması olmuştur. Dolayısıyla bu yeniden entegrasyon süreci geri dönüş sürecinin önemli bir parçası olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Yeniden entegrasyon ile arzulanan şey BMMYK tarafından yapılan yeniden entegrasyon tanımında

açıkça belirtilmiştir. Bu anlamda BMMYK yeniden entegrasyonu “mültecilerin yaşamlarını ve geçimlerini, haysiyetlerini koruyarak sürdürebilmeleri için gereken siyasi, ekonomik, yasal ve sosyal koşulların sağlanması” olarak tanımlamış ayrıca geri dönüşün kalıcı olabilmesi için gerekli görmüştür. Dolayısıyla BMMYK için yeniden entegrasyon, geri dönenler ile yurttaşlar arasındaki yasal haklar ve görevlerdeki farklılıkların ortadan kalkması ve geri dönenlerin hizmetlere, üretken varlıklara ve fırsatlara eşit erişimiyle sonuçlanması gereken bir süreç olarak kabul edilmektedir (UNHCR, 2004, s. 4-7).

Geri Dönüşü Etkileyen Faktörler

Gönüllü, güvenli ve sürdürülebilir olma ilkelerine dayanan geri dönüş kavramını olumlu ya da olumsuz anlamda etkileyen faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler yapısal, bireysel ve politika müdahaleleri olmak üzere üç farklı düzeyde ele alınabilir.

Şekil 4. Geri dönüşü etkileyen genel faktörler.

Bu düzeylerden birincisi olan yapısal faktörlere bakıldığında menşe ülke içindeki koşullar ve ev sahipliği yapan ülke içindeki koşullar olmak üzere iki ana faktörün geri dönüş kararının ortaya çıkmasında büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. İkinci düzey olan bireysel faktörlere bakıldığında ise bireysel özelliklerin (yaş, cinsiyet gibi), sosyal ilişkilerin (eş, aile, eğitim gibi) ve duygusal faktörlerin (vatan özlemi gibi) bireylerin geri dönüş kararı alması noktasında büyük önem taşıdığı görülmektedir. Bu iki düzeye ilave olarak üçüncü bir düzey ise politika müdahaleleridir. Teşvikler ve caydırma gibi iki alt kategoride ele alınabilecek olan politika müdahaleleri, bireylerin geri dönüş kararı almaları noktasındaki kararlarını olumlu ya da olumsuz anlamda etkileyerek bir anlamda kişilerin yönlendirilmelerinden ibarettir (Black,

ve diğerleri, 2004, s. 20). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki politik müdahaleler her zaman istenilen etkiyi gösteremeyebilir. Yapılan teşvikler ya da caydırma politikalarının etkisi teşviklerin ya da caydırıcılığın büyüklüğü ile doğru orantılıdır.

Geri dönüşü etkileyen faktörlerin birincisi olan yapısal dinamiklere bakıldığında menşe ülke koşulları ve ev sahibi ülke koşulları olmak üzere iki ana unsurun ön plana çıktığı görülmektedir. Örneğin menşe ülke içindeki siyasi, ekonomik ve güvenlik durumu, geri dönüş kararlarının alınmasında ya da alınmamasında oldukça kritik öneme sahiptir. Ayrıca geri dönüşle ilgili vaka çalışmaları ve literatür açıkça göstermektedir ki, mültecilerin geri dönüşünü teşvik eden dört temel koşul güvenlik, yeterli hizmetlere erişim, barınma ve geçim olanaklarıdır. Menşe ülkelerde bu koşullar yerine getirilmezse, Afganistan, Irak, Güney Sudan ve Somali örneklerinde görüldüğü gibi, uzun süreli yerinden edilme durumlarının geri dönüş yoluyla çözülmesi olası değildir (Harild, Christensen, & Zetter, 2015, s. 11).

Diğer taraftan döndüklerinde can ve mallarına ilişkin güvenlik kaygılarının olmaması mülteciler için en öncelikli konudur. Kişilerin mülteci konumuna düşmelerine sebep olan nedenlerin (savaş, çatışma veya siyasi nedenler gibi) tam anlamıyla ortadan kalkmamış olmaması geri dönüş fikrinin oluşmasına engel olmaktadır. Öncelikle bu sebeplerin mümkün olduğunca ortadan kalkması gerekir ki en azından fikir olarak bile olsa geri dönüş düşünülebilir. Bu konuyu ise ekonomik kaygılar takip etmektedir. Kişileri mülteci durumuna düşüren tüm bu sebepler kabul edilebilir ölçüde ortadan kalkmış olsa bile mülteciler döndükleri ülkelerinde işsizlik, kıtlık, fakirlik geçim kaygısı gibi sıkıntılarla yüzleşmekten oldukça korkmaktadırlar (Black, ve diğerleri, 2004, s. 20). Bu ise geri dönüş fikrini olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu faktörlerin yanı sıra ev sahibi ülke içerisindeki koşullar da oldukça önemlidir. Sığınılan ülkelerde artan güvensizlik, uluslararası örgütler veya sığınılan ülkeler tarafından yapılan yardım seviyelerindeki azalmalar ve azalan ekonomik fırsatlardan kaynaklanan genel ekonomik kötüleşmeler geri dönüş kararı alınmasında etkili olabilmektedir. Bununla beraber, ev sahibi toplum tarafından dışlanmaya maruz kalmamaları, kalıcı bir statüye sahip olabilmeleri, entegrasyon sürecinin başarıyla devam etmesi veya tamamlanmış olması ile ekonomik ve sosyal haklardan yeteri düzeyde faydalanabiliyor olmaları geri dönüş kararını olumsuz anlamda etkileyebilmektedir. Örneğin kişinin özellikle iyi bir gelir düzeyine sahip ve tatmin edici bir işe sahip olması, çocuklarının eğitim hayatına (sığınılan ülkede) başlamış

olması ya da en basit tabirle yeni bir kurulu düzen oluşturmuş olması o kişi için geri dönüşü daha zor hale getirmektedir (Harild, Christensen, & Zetter, 2015, s. 11).

Ayrıca geri dönüş kararı alınması aşamasında menşe ülke ile sığınılan ülkedeki şartların karşılaştırılması işleri daha da karışık hale getirmektedir. Menşe ülkedeki şartların kötülüğüne bağlı olarak mültecilerin, sığınılan ülkedeki şartları kötüye gitse bile yine de menşe ülkeye dönmektense sığınılan ülkedeki kötü koşullarla mücadele etme stratejileri geliştirmelerine ve burada kalmaya devam etmelerine neden olabilmektedir.

Bir diğer etkili faktör olan bireysel özellikler de geri dönüş kararının oluşmasında ya da oluşmamasında dikkate değer önem taşımaktadır. Bireysel özelliklerden kasıt kişinin kendisi olması itibarıyla geri dönüş kararını etkileyen faktörlerdir. Kişinin yaşı, cinsiyeti, aidiyetlik duygusu, mesleği, medeni hali, eğitim durumu, aile bağları gibi unsurlar bu bağlamda kişinin geri dönüş kararını etkileyen bireysel faktörlere örnek olarak verilebilir. Örneğin Birleşik Krallık'ta "Sussex Centre for Migration Research" tarafından yapılan bir çalışmada farklı ülkelerden birçok mülteci ile yapılan görüşmeler sonunda, daha yaşlı mültecilerin geri dönmeye "ülkelerinde ölme arzusu" nedeniyle daha istekli oldukları ortaya çıkmıştır. Bir diğer bulgu ise bekâr olanların geri dönüşe daha uzak iken evli olanların geri dönüş fikrine daha yakın olduğudur. Kişinin ailesinin hangi ülkede olduğu da bu anlamda önemli bir etkidir. Evli olma, eğitim düzeyleri, beşerî sermaye, sığınılan ülke vatandaşı ile evlenme veya sığınılan ülkede doğan bir çocuğun olması gibi faktörler geri dönüş kararı verilmesinde ya da verilmemesinde oldukça önemli olmaktadır (Douglas & Kristin, 1997). Bunların yanı sıra cinsiyetin geri dönüş eğilimi üzerindeki etkisinin daha çok kadın ve erkekler arasındaki beklentilerdeki farklılaşmalar sebebiyle olduğu görülmüştür. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki kadınlar, genellikle erkeklerden daha az fırsata, daha az kaynağa, daha düşük statüye ve daha az güç ve etkiye sahip oldukları için hem yerinden edilme sırasında hem de geri dönüşle ilgili belirli zorluklarla karşılaşabilmektedirler. Geri dönmek, çoğu kez kadınlar ve kız çocukları için yeni zorlukları beraberinde getirmektedir. Özellikle kadının aile reisi olduğu aileler, eve geldikten sonra geçim kaynaklarını güvence altına alma, barınma, arazi veya mülk, eğitim ve diğer temel hizmetlere erişimde erkeklerin aile reisi olduğu ailelere göre daha büyük zorluklarla karşılaşmaktadırlar (Harild, Christensen, & Zetter, 2015, s. 969-981). Kişinin aile bağları da bu bağlamda önemli olan bir diğer bireysel etkidir. Güçlü aile bağlarına sahip kişiler eğer aileleri menşe ülkede ise geri dönüş noktasında olumlu bir etki yapmaktadır. Güçlü aile bağlarına sahip olmayan kişiler için ise bu durum pek fazla önem arz etmemektedir. Yine bireysellik noktasında

etkili olan bir başka faktör ise kişinin maddi gelir durumudur. Mülteci olarak yaşadığı ülkede menşe ülkede kazanacağından daha fazla maddi gelire sahip olmayı başarmış birisinin daha düşük bir gelir düzeyine sahip olacağı menşe ülkesine dönmesi çok beklenebilir bir durum değildir. Ancak tersinin olması yani menşe ülkesinde daha iyi bir gelire sahip olabilecekken mülteci olarak yaşadığı ülkede mesleğini icra edememe ya da mal varlıklarını değerlendirememesi gibi nedenlerle daha düşük bir gelire sahip olması bu kişinin can güvenliği sağlandığı takdirde geri dönüşe daha sıcak bakmasıyla sonuçlanacaktır. Bireysellik noktasında belki de en önemli faktörlerden birisi ise mültecilerin eğitim çağında olan çocuklarının olup olmadığıdır. Eğitim hayatına mülteci olunan ülkede başlayan ya da eğitimine devam eden çocuklarının olması ya da mülteci olunan ülkede daha iyi bir eğitim alma imkanının olması mültecilerin geri dönme isteklerini olumsuz etkileyen faktörlerden biri olmaktadır.

Son olarak politik müdahalelere bakıldığında, bu müdahale teşvik ya da caydırma olarak iki şekilde gerçekleşebilmektedir. Mültecilere ev sahipliği yapan devlet yöneticilerinin çeşitli sebeplerle mültecilerin menşe ülkelerine geri dönmesi yönünde bir arzusu olabilmektedir. Böyle durumlarda ev sahibi devlet bu geri dönüşün gerçekleşebilmesi amacıyla bazı teşvik paketleri yürürlüğe koyabilir. Bu teşvik ekonomik yardım veya geri dönüşün güvenli ve onurlu bir şekilde sağlanması şeklinde olabilir. Diğer taraftan menşe devlet yöneticileri de mülteci konumundaki vatandaşlarının yeniden ülkesine gelmesini çeşitli nedenlerle isteyebilirler. Bu durumda yeniden gelenlere ekonomik yardım, iş sağlanması, konut sağlanması gibi yeniden entegrasyonun sağlanması sürecinde çeşitli teşvik paketleri yürürlüğe koyabilir. Hangi devlet tarafından yapılırsa yapılsın bu teşvikler mültecilerin geri dönüş kararı alma sürecine olumlu bir katkı sağlamaktadır (Black, ve diğerleri, 2004, s. 25-28). Caydırma politikaları ise çeşitli nedenlerden dolayı (işgücü kaybı vb.) mültecilerin kendi ülkesinden gitmesini istemeyen devlet yöneticilerinin ya da mültecilerin kendi ülkesine gelmesini istemeyen menşe ülke yöneticilerinin (siyasi ayrışma v.b. gibi sebeplerle) başvurduğu bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak bakıldığında soğuk savaş sonrası dönemde çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmeye başlanan mültecilik olgusuna ilişkin olarak BMMYK'nın üç temel strateji benimsediği görülmektedir. Bu stratejilerin birincisi anavatanlarına geri dönüşlerinin sağlanması, ikincisi üçüncü bir ülkeye yeniden yerleştirilmeleri, üçüncü ve sonuncusu ise geldikleri ülkeye entegrasyon olarak belirlenmiştir. BMMYK'nın üzerinde en çok durduğu

strateji ise mültecilerin geldikleri ülkelere geri dönüşlerinin sağlanması stratejisi olmuştur. BMMYK bu stratejinin, mülteciler konusunda kalıcı ve barışçıl bir çözüm yolu olabilmesi için geri dönüşlerin nasıl olması gerektiğine yönelik de uygulama standartları ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda geri dönüşlerin gönüllü, güvenli ve sürdürülebilir olması BMMYK'nın benimsediği temel ilkeler olarak ön plana çıkmıştır. Ancak bu temel ilkeleri pratikte sağlamak, birden fazla aktörün birbirleriyle koordine biçimde çabasını gerektirmektedir. Ayrıca geri dönüşlerin bu ilkeler çerçevesinde mi yapıldığını anlamak da oldukça zordur. Örneğin geri dönüşlerde gönüllülük ilkesinin esas alınması söz konusu ancak pratikte geri dönüş gerçekleştiren kişilerin ne kadarı tam bir gönüllülük içinde bu geri dönüş karar veriyor bunun ayırt edilmesi zordur. Yine benzer şekilde geri dönüşlerin güvenli olması noktasında da güvenlikle kastedilen şeyin ne olduğu ve farklı yorumlamaları mevcut olmaktadır. Geri dönüş gerçekleştikten sonraki süreçte güvenliğin sağlanıp sağlanmadığının denetlenmesi ise karşılaşılan bir başka zorluk olmaktadır. Bu zorluklara rağmen mültecilik olgusunun küresel sistemi tehdit eden bir sorun haline dönüşmemesi noktasında BMMYK'nın ortaya koymuş olduğu çaba ve çözüm stratejileri oldukça önemlidir. Özellikle geri dönüş gerçekleştiren kişilerin geri dönüş süreçlerinde ve geri döndükten sonra BM gözetiminin varlığını talep etmeleri BMMYK'nın önemini ve etkinliğini ortaya koyması bakımından önemli bir örnektir. Ancak gerek BMMYK özelinde gerekse diğer devlet ve uluslararası kuruluşlar tarafından ortaya koyulan çabalar, Mültecilik olgusunun günümüz dünyasında bir güvenlik sorunu haline gelmesini önleyememiştir. Çünkü Mültecilik konusuna ilişkin asıl mücadele edilmesi gereken şey insanları zorunlu göçe zorlayan nedenlerin ortadan kaldırılmasıdır. Bu ise günümüz yetki, yapı ve işleyişi itibarıyla en azından şimdilik BM tarafından sağlanamayan bir durum olmaktadır.

Kaynakça

- Amnesty International. (2006). *Bosna and Herzegovina behind Closed Gates: Ethnic Discrimination in Employment*. Amnesty International.
- Black, R., Koser, K., Munk, K., Atfield, G., D'Onofrio, L., and Tiemoko, R. (2004). *Understanding voluntary return*. London: Home Office Publications.
- Douglas, S., and Kristin, E. (1997). What's Driving Mexico-U.S. Migration? A Theoretical, Empirical, and Policy Analysis. *American Journal of Sociology*. *American Journal of Sociology*, 102(4), 939-999.
- Fransen, S. (2012). Back to the land: the long-term challenges of refugee return and reintegration in Burundi. *New Issues In Refugee Research*.
- Harild, N. V., Christensen, A., and Zetter, R. W. (2015). *Sustainable refugee return : triggers, constraints, and lessons on addressing the development challenges of forced displacement (English)*. Washington: GPDFD Issue Note Series.
- Kibreab, G. (2003). Citizenship Rights and Repatriation of Refugees. *The International Migration Review*, 37(1), 24-73.
- Kumin, J. (1999). *Mexico/Guatemala: Repatriation Programme Officially Ends*. <https://www.unhcr.org/news/briefing/1999/7/3ae6b8234c/mexicoguatemala-repatriation-programme-officially-ends.html?query=guatemala>
- Manz, B. (1988). *Repatriation and Reintegration: An Arduous Process in Guatemala*. Washington, D.C.: Georgetown University.
- Naseh, M., Potocky, M., Stuart, P. H., and Pazeshk, S. (2018). Repatriation of Afghan Refugees From Iran: A Shelter Profile Study. *Journal of International Humanitarian Action*, 3(13), 1-13.
- Riess, S. (2000). Return is struggle, not resignation: lessons from the repatriation of Guatemalan refugees from Mexico. *New Issue In Refugee Research*.
- Strand, A., Suhrke, A., and Harpviken, K. B. (2004). *Afghan Refugees in Iran: From Refugee Emergency to Migration Management*. Oslo: PRIO-CMI.
- UNHCR. (1969). *OAU Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa*. <https://www.unhcr.org/about-us/background/45dc1a682/oau-convention-governing-specific-aspects-refugee-problems-africa-adopted.html>

UNHCR. (1996). *Handbook on Voluntary Repatriation: International Protection*. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees.

UNHCR. (2002). *Policy on Return to Burundi – List of Questions of the Ministry of Foreign Affairs of Germany*. <https://www.refworld.org/category, POLICY, COUNTRYPOS, DEU, 3cd917cb4,0.html>

UNHCR. (2004). *Handbook for Repatriation and Reintegration Activities*. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees.

UNHCR Türkiye. (2017). *Geri Dönüş Yapan Kişiler*. <https://www.unhcr.org/tr/11340-geri-donus-yapan-kisiler.html>

Yıldırım, S. G. (2018). Göç ve Afganlar: İstikrarlı Mülteciler. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 128-159.

Türk Savunma Sanayisi Ürünlerinden İnsansız Hava Aracı *Kargu*'nun Etimolojisi Üzerine¹

Hakkı ÖZKAYA²

Öz

İnsanlığın ilk dönemlerinden itibaren neredeyse her medeniyet tarafından savunma ve saldırı aracı olarak kullanılan silah, teknolojiye paralel olarak bir gelişme ivmesi kazanmıştır. Genelde saldırı ya da savunma aracı olarak kullanılmasının haricinde silah toplumlar için kültür aracı olarak da kullanılmıştır. Bununla birlikte silahın ait olduğu topluma fayda sağlamak adına taarruz ve müdafaa aracı olması bakımından; yapıldığı materyalden aldığı şekliyle onu işleyen maharetini sergileyen süslemeleriyle ait olduğu bireyin toplumun içinde bir yere konumlanmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda yüce bir iktidar nişanı olan silah ait olduğu milletin spor, sanat ve edebiyat evrenini şekillendirmektedir. Bu doğrultuda Türk dilinin ve düşüncesinin kadim geçmişinin izini sürmemize yardımcı olması bakımından silahın önemi açıktır. Savaş ve askerlik konularının son derece mühim olduğu Türk toplumunda da kapsamlı bir silah kültürünün Türk devlet aklı ve kurumları vasıtasıyla oluştuğu görülmektedir. Günümüzde bu kurumların öncülüğünü üstlenenlerden biri de Savunma Sanayisi Başkanlığıdır. Bu makalede Türk savunma sanayisi ürünlerinden insansız hava aracı *kargu*nun etimolojisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler

etimoloji
ad verme geleneği
silah
Türk silahları

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 02.03.2023

Kabul Tarihi: 16.05.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1259128

On the Etymology of Drone *Kargu*, a Product of Turkish Defense Industry

Abstract

Although some researchers have previously pointed out the linguistic analysis of the names of Turkish weapons used in the Turkish defense industry, there is no detailed study dealing with the linguistic, cultural and historical characteristics of Turkish weapons. In this respect, the weapon is a means of attack or defense for the survival and progress of the nation; showing the owner's title, rank and financial situation, together with its building, shape, sign, ornament and inscription; it is important because it helps us to follow the history of language and thought. In this article, the etymology of the unmanned aerial vehicle *kargu*, which is one of the products of the Turkish defense industry, will be emphasized and while opinions about the stages and origin of the word *kargu* in the historical process; etymological dictionaries of Turkish, Compilation Dictionary and Screening Dictionary, historical and contemporary works of Turkish language will be used.

Keywords

etymology
naming tradition
weapon
Turkish weapons

About Article

Received: 02.03.2023

Accepted: 16.05.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1259128

¹ Bu çalışma 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırklareli/Türkiye, hakkiozkaya@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4526-9412

Giriş

Silah kavramından bahsedildiğinde insanların aklına gelen ölüm, yaralanma, yıkım gibi durumların gelmesine karşın bazı toplumlarda silaha karşı olumlu bir bakış açısı vardır. Türk toplumunda da silaha yönelik olumlu bakış açısını savaşçılık gelenekleri, avlanma gelenekleri ve silah koleksiyonu yapma gibi faaliyetlerden anlamaktayız. Türklerin çevresel ve toplumsal yapısının içinde silahın kendine has bir yeri vardır. Günlük hayatının büyük bölümünde silaha ihtiyaç duyan Türklerin bu ihtiyacını özellikle Orta Asya'nın zor şartlarını göz ardı etmeden açıklamak yanlış olmayacaktır. Türkler için silahın estetik görünüşü, güven arttırıcı yapısı ve kutsal atfedilmesi silahı hayatın merkezine konumlandırmaktadır.

Savaşçı millet mefhumunu uzun yıllardan beri var olan geleneği içinde harmanlayıp mevcudiyetini ve bağımsızlığını devam ettiren Türklerin hayata bakışında, silahın önemli bir yerinin olduğu diğer toplumlarca da bilinen bir olgudur.

Türk milletinin yaşam tarzının belirlenmesinde töre büyük rol oynamaktadır. Bu töre içerisinde silahın yerini belirlemek Türk toplumunun millî yaşayışını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Aşağıdaki üç temel işlev bu bakımdan önemlidir:

1. Milletin hayatta kalması ve gelişmesi için faydalı bir araç olması,
2. Silahın yapıldığı cevher, aldığı şekil, içerdiği diğer muhtevalar ile kime ait ise o kişinin sosyal durumunu ortaya koyması,
3. Türklerin kut anlayışında kudret işareti olduğundan milletin kültür hayatı ve inancı hakkında bilgiler vermesidir (Eralp, 1993, s. 10). İlk iki özelliğe her toplumda rastlanabilmesine rağmen üçüncü özellik daha ziyade Türk toplumunun geneline yayılmış durumdadır.

İslâmiyet'ten önce, Türklerin savaş gelenekleri içinde kullandıkları çok çeşitli müdafaa ve taarruz silahlarına rastlanmaktadır. Orta Asya Hunlarının ok konusundaki yetenekleri, özellikle de sesli oklara sahip olmaları gibi çeşitli özellikleri dolayısı ile Romalı askerler tarafından bu Hun oklarının tercih edildiği bilinmektedir (Diyarbakirli, 1972, s. 119). Mete Han milattan önce 176'da Çin hükümdarına yazdığı mektupta birçok devleti yendiğini ve böylelikle askerî anlamda güçlü milletlerin çoğunun Hunlulaştırıldıklarını vurgular (Baştav, 1964, s. 63).

Silah konusunun ve isimlerinin sıkça yer aldığı eserlerin en önemlilerinden birisi de Orta Asya'da bulunan yazıtlardır. Bu yazıtlardan Kara-yüs'te mezarın üstüne kazılmış olan bir avcılık temsilinde elinde yay ve ok olan insanlar görülmektedir. Bu taş muhtemelen ok

kullanımında mahir olan bir kişiye aittir. Ayrıca taşa resmedilmiş bir atlı ile ok atan bir asker bu taşa yer almaktadır (Orkun, 1994, s. 425).

Atı merkeze alan Avrasya medeniyetinin iyi bir tiplemesi olan Hunlarda atın ve silahın, büyük bir kültür unsuru olduğunun altı çizilmiş, ölümden sonra yaşama inanıldığı için ölümlerin mezarlarına günlük eşyalarla birlikte at ve silahlar da koyulmuştur. Altay dağlarında yer alan Pazırık Kurganı'nda da buna benzer olarak günlük eşyaların yanı sıra çeşitli silahların da yer aldığı kaydedilmiştir (Diyarbakirli, 1972, s. 119). Türk tipi mezar definlerine bakıldığında silahın çeşitli şekillerde yer aldığını ve bu mezarlardaki çizimlerde figür olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu definler İslâmiyet'ten önce Türklerde ölüm sonrası yaşam hakkında fikir veren belge niteliklerine sahiptir ve Türklerin dinî yaşayış tarzında silahın yerini anlatmaktadır.

Köktürk döneminde de silahın Türk toplumunda oldukça görünür olduğu göze çarpmaktadır. Runik harflerle yazılmış olan bir yazmada kılıçtan, İhe Hüşötü ve Şine Usu kitabelerinde mızrak ve zırhtan Ozneçennaya kitabelerinde Çekül Tutuk'un altından yapılmış okluğundan, Köktürk yazıtlarında Kül-Tigin'in savaş alanında kılıç ve mızrağı ustaca kullandığından söz edilmektedir (Orkun, 1994, s. 573).

Türk tarihinin en önemli destanlarından biri olan Oğuz Han destanında; Oğuz Han gördüğü bir rüya üzerine küçük oğullarından üç tanesini batıya, büyük oğullarından üçünü doğuya yollamıştır. Büyük olanlar buldukları altından yapılmış yayı, küçük olanlar ise gümüşten yapılmış üç oku getirmişlerdir. Oğuz Han gümüş yayı üç eşit pay ederek üç oğluna verir: "Yay sizin olsun, okları yay gibi göğe atın." demiştir. Gümüşten yapılmış üç oku ise üç küçük oğullarına vererek "Ey kişi oğullarım oklar da sizin olsun, ok gibi olun." demiştir (Sümer, 1951, s. 897). Bu örnekten de anlaşılacağı gibi Türk kültür tarihinde silahın toplumu birleştiren bir unsur olduğu vurgulanmıştır.

Birçok bilim adamının Türk kavimlerinden biri olduğunu düşündüğü İskitlerde düzenlenen ant içme ritüellerinde de silah unsuru yer almaktadır. Ant içen kişiler ellerine bıçakla yara açarlar ve buradan akan kanı bazı diyaloglardan sonra içerlerdi. Kırgız milletinde ise birbirlerine karşı olanlar, kılıcı koyup arkasına geçerek ettikleri yeminlerde sözlerin bozulması durumunda "Bu gök girsin, kızıl çıksun." denilerek yeminlerine bağlı olacaklarını söylerlerdi (Orkun, 1950, s. 350).

Gelenek ve göreneklerinden de anlaşılacağı üzere Türk kavimlerinden olan Bulgarların hanı, Bizans ile yaptığı kuşatmayı geri çekme müzakerelerinde Bizans'tan gelen elçiyi özel bir yere alarak ant içme esnasında elinde kılıç tutup yemin etmesi, silahın sosyal ve

siyasal alanda önemli bir yeri olduğunu doğrulamaktadır (Ögel, 1971, s. 158). Altay bölgesinde yaşayan Türk kavimlerinden Telengitler ant merasimlerinde meydanda duran silahı ellerine alarak “İşte ay, işte güneş, işte silah. Ben bu silahı yalıyorum (öpüyorum). Eğer suçlu isem (suç işlersem) güneşi gözüm görmesin ve bu silah beni öldürsün.” (İnan, 1976, s. 145).

Çok eski bir gelenek olan ve bugün Anadolu'nun bazı yörelerinde Orta Asya Türk düşüncesinin devamı olarak süregelen kan kardeşliği törenlerinde de silah yine ön plânda görülür. Aynı ok ile çizilen veya aynı hançerle kanatılan kollardan karşılıklı olarak emilen bir damla kan, kişileri kardeştan daha ileri bir bağ ile birbirine bağlamış ve kanı akıtan silah her iki taraf içinde kutsal kabul edilerek o silah üzerinde bağlılık yemini edilmiştir.

Bunların dışında bugün dünyada mevcut Türk topluluklarının oymak ve obalarında veya yer isimlerinde silah adlarına rastlanılmaktadır. Altay Türklerinin *Ağır*, *Ağırbaş*, *Ak* oymaklarında, Çin Türklerinin *Devletşah*, İran Türklerinin *Kaçır*, Kazan Türklerinin *Kızılarak*, *Kökim*, *Koyunlu* oymaklarında *Ok* adını taşıyan obalar, Balkan Türklerinde *Baltalı*, Suriye Türklerinde *Ok* ve *Oktamgalı* oymakları bulunmaktadır (Kafesoğlu, 2011, s. 180).

Silah adını boy ve oymak adı olarak alma veya tür ve şekillerini tamga olarak belirtme geleneği Oğuz destanına dayanmaktadır. Kaşgarlı Mahmut; Bayat ve Eymür boylarının, Reşidü'd-dîn Kınık boyunun Bayat ve Üregir boylarının tamgalarının ok olduğunu belirtmişlerdir. Üçoklardan olan Üregir boyunun tamgasında üç ok ve bir de yay bulunmaktadır. Oğuzlar Anadolu'ya gelişlerinden itibaren yerleştikleri yere boy veya oba ismini vermekte devam etmişlerdir. Bugün Anadolu'da, Kılıçlı, Oklu, Hançerli gibi kasaba, köy ve mahalle adlarına rastlamak mümkündür (Eralp, 1993, s. 15).

Bu verilen örneklerde görüldüğü üzere silahın hayatın ne denli içinde yer aldığı, kamusal alanda ne kadar görünür olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Türkler tarafından silahlara verilen adların Türklerin sosyolojisine ve dil tarihine bilimsel katkı yapacağı kuşkusuzdur. *Kargu* kelimesi de bu bağlamda ele alındığında Türk savaş tarihine damgasını vurmuş, düşmanı sançmaya “saplamak, sivri bir cismi batırmak” yarayan bir savaş aletinin adıdır. Aynı zamanda Türk Savunma Sanayisi ürünlerinden biri olan insansız hava aracına ad olmuştur. Bundan sonraki bölümlerde *kargu* kelimesinin yer aldığı tarihî ve çağdaş Türkçe metinlerden örnekler Türklerin yaşayışındaki silah kavramının yerinin tespit edilmesine katkı sağlayacaktır.

İslamiyet'ten Önceki Türk Metinlerinde *Kargu*

Hun döneminden itibaren Türkleri anlatan birçok kaynakta ok, yay ve kılıç gibi silahların yanında Türklerin kullandığı kargılar da dikkat çekmektedir. Bazı kaynaklarda ve kayalara çizilmiş resimlerde, Türk savaşçılarının uzun kargıları görülmektedir (Tekin, 1998, s. 122). Bu silahların Türkler içindeki önemini kanıtlayan diğer bir bulgu da bu silahlara Hun mezarlarında rastlanıyor olmasıdır. Bazı yerlerde ise kargıların mezarların üst kısmına dikilmiş olarak bulunduğu dikkati çekmektedir (Baştav, 2002, s. 882).

Kargının Göktürkler tarafından kullanıldığına dair birçok yazılı belge bulunmaktadır. Altay Dağları'nda, Köktürk Kağanlığı hatıralarından *Kudırgı* tarzı yazıtlarda birçok üç başlı süngü ucu bulunmuştur ki bunlar üç yönlü darbe yapmaktadırlar. Moğolistan'ın *Har-Had* kayaları üzerine resmedilen bir savaş sahnesinde de elleri süngülü/mızraklı Türk atlıları yer almıştır (Hudyakov, 2002, s. 471).

İslamiyet öncesi ilk yazılı metinlerimiz olan *Orhun Yazıtları*'nda en çok geçen silah adı *sünüg/süngü*dür. Bununla birlikte sünüg adından türetilen *sünüglic* “süngülü” ve hem ad hem de fiil olarak savaş ve savaşmak manasında kullanılan “süñüş” kelimesi de yazıtlarda oldukça sık kullanılmıştır. Sadece *sünüş-* “savaşmak” fiili, yazıtlarda yaklaşık olarak elli yerde karşımıza çıkmaktadır. Bu fiile, Eski Türkçede saplamak, batırmak, mızraklamak anlamına gelen ve daha sonraki dönemlerde de oldukça fazla kullanılan “sanç-” fiilinden daha fazla rastlanması, süngünün, Türkler içinde en yaygın kullanılan silahlardan biri olduğunu kanıtlamaktadır. Diğer Orta Asya Türk kavimleri için de aynı durumun geçerli olduğu söylenebilir.

Düşmanı “sançmak” (dürtmek, yenmek) maksadıyla kullanılan ve süngü, kargı, cıda, mızrak, gönder gibi isimler alan silahları karşılamak için Eski Türkçede “sünüg/süngü” ifadesi sıkça kullanılmaktadır. Arapça olan “mızrak” kelimesi, Türkçenin ilk dönem kaynaklarında, yazıtlarda ve *DLT*'de geçmez. Bu bağlamda “cıda”, “gönder” ve Türkçe bir kelime olan “kargı” da bu kaynaklarda yer almamaktadır. *Dede Korkut Kitabı* dâhil dönemin birçok metninde “cıda”, “mızrak”, “kargı” ve “gönder” sözcüklerinin birlikte yer aldığı dikkati çekmektedir.

Kargu kelimesi Türkçenin en eski dönemlerinden itibaren önemli yazılı kaynaklarda yer almıştır. Türkçenin eski metinlerinde olan bu kelime, Türkiye Türkçesindeki anlamından farklı olarak “nöbetçi kulesi, dağ tepelerinde düşmanı ihbar için yapılan kule ve düşmanı haber vermek için yapılan ateş kulesi” manasında kullanılmaktadır. İslamiyet öncesi yazılı Türk eserlerini incelediğimizde *kargu* kelimesinin geçtiği en eski metin, *Tunyukuk Yazıtı*'dır.

“Yelme *karğu* edgüti urğil basıtma timiş. Keşif kolunu, nöbet işini çok iyi tertip et, baskın yaptırma demiş.” şeklinde geçmektedir (Tekin, 1994, s. 15). Köktürk döneminde yazıya geçirilen metinlerde *kargu* kelimesinin geçtiği eser sadece *Tunyukuk Yazıtı*'dır. Dönemin diğer eserlerinde *kargu* kelimesine rastlanmamaktadır.

Eski Türkçenin Uygur Dönemi eserlerinden, *Altun Yaruk* ve *Irk Bitig* adlı eserlerin söz varlığında *kargu* kelimesine rastlanılmamaktadır. Yine bu dönemin eserlerinin söz varlığını konu alan Ahmet Caferoğlu'nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde *kargu* sözcüğü iki manada kullanılmıştır. Birinci manası: Seleng ırmağı yakınlarında bir yer adı, toponim. İkinci manası ise: Kabarcık, şeklindedir (Caferoğlu, 1968, s. 106).

İslamiyet Sonrası Türk Metinlerinde *Kargu*

Türklerin kitle halinde İslâmiyet'e girişleri her ne kadar uzun bir zamanda gerçekleşmiş ise de İslâmiyet'in ilk asrında, ilk Müslüman Türklerin komutan olarak, lider olarak Müslüman orduları içerisindeki yerleri, İslâmiyet'in yayılması için gösterdikleri gayret ve olağanüstü hizmetler gözden kaçmamıştır. Başta Hz. Muhammed olmak üzere birçok İslâm ileri gelenleri Türklerin savaşçılıkları ve silah kullanmaktaki maharetlerinden övgü ile bahsetmişlerdir. Ayrıca Kuran ve hadislerin savaş, savaşçı ve silahlar hakkındaki hükümlerinin, tarih sahnesine teşkilatlı bir ordu olarak çıkmış bulunan Türk toplumunun askerlik ve silah geleneği ile tam bir uyum içerisinde olduğu da söylenebilir.

Araplarla karşılaşan Türkler hakkında Arap şairlerinden el-Gazzî “Onlar öyle bir kavimdir ki barışta karşılaşırlarsa melek olurlar; savaşıkları zaman ise ifrit kesilirler.” XI. yüzyıl şairlerinden Ebu'l-Fityan ise “Türkler de insanlardan bir kısımdır. Ancak onlar kuvvetli ve savaşta kırılması çok güç olan insanlardandır.” demişlerdir (Rasonyi, 1993, s. 335).

Kaşgarlı Mahmut'un Türk milleti üzerindeki düşüncelerini Türkler için söylediği atfedilen şu Hadis-i Kutsi'de daha iyi anlamaktayız: “Ulu ve yüce Allah diyor ki; benim Türk adını verdiğim bir ordum vardır. Onu doğuda yerleştirdim. Herhangi bir kavime kızarsam onların üzerine bu ordumu gönderirim.” (DLT I 17) Kaşgarlı'nın bu rivayeti Türklerin savaşçı ve silah kullanımında maharetli insanlar olduğuna dikkat çeken bir nottur. İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılardan günümüze, Türk toplumunun atasözlerinde, deyimlerinde, halk hikâyelerinde, halk şiirinde, halk musikisi ve halk oyunlarında, halk resimlerinde, divan şiirinde, minyatür sanatında, ağıtlarda, kişi ve yer adlarında, yeminlerde, bayrak ve sancaklarda, nişan ve madalyalarda ve mezar taşlarında silah kavramının işlenmiş olduğu görülmektedir.

İslami dönemin başlangıcında ilk ve en önemli eserler olan Yusuf Has Hacib'e ait 11. yüzyılda kaleme alınmış *Kutadgu Bilig*'in altıncı bölümünde Hakan Küntogdı ile veziri Ögdülmiş arasındaki konuşmalarda iyi bir komutanın nitelikleri şöyle belirtilir:

“Tecrübe görmüş komutanlar; çok asker isteme, az olsun, seçkin erler iste, fakat silahı çok iste, lafla savaş olmaz, kılıçla olur. Ey! Hükümdar, memleket ve devlet idaresi için üç şey gerektir. Sağ elinde kılıç, sol elinde ikram edilecek nimet, ağzında tatlı söz.”

“Eren alıp okuştılar
Kıngır közün bakıştılar
Kamuğ tolmun tokuştılar
Kılınç kınka küçün sığdı”

“Yiğitler çağrıştılar, erler yiğidi çağrıştılar, yan gözle bakıştılar, bütün silahlarla vuruştular kılıç kına güç sığdı.” (Kafesoğlu, 2011, s. 302)

Türklerin İslamiyet'e girişinden sonra yazılan eserlerin başında gelen *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün yazarı Kaşgarlı, eserinin hemen başında kendisi ve eseri hakkında bilgi verirken, “ben onların en iyi kargı kullananı olduğum halde” (Atalay, 2006, s. 4) ifadesine yer vermesine rağmen *kargu* kelimesine eserin başka bir yerinde rastlanmaz. Düşmanı sançmak, dürtmek için kullanılan bu tür silahlarla ilgili olarak bahsedilen tek kelime “süngü”dür. Kaşgarlı'nın bu kelime dışında başka bir kelimedenden bahsetmeyişine bakılırsa, “kargı”, “mızrak”, “cıda” ve “gönder” gibi kelimelerin eserin yazıldığı dönemde fazla yaygın olmadığı veya bazılarının Türkçeye 11. yüzyıldan sonra girdiği akla gelmektedir. *Kargu* ve süngünün Türkçe, mızrağın ise Arapça olduğu bilinmektedir. Cıda kelimesinin kökeninin Moğolca, gönder kelimesinin kökeninin ise Yunanca olduğu tahmin edilmektedir.

Süngü, *mızrak* veya *kargı* gibi silahların İslami dönemde Türkler tarafından yaygın şekilde kullanıldığı görülmektedir. Hatta bu dönemde bu dürtücü silahların yapı ve teknik özelliklerinin geliştiği dolayısıyla işlevlerinde arttığı gözlenmektedir. Yukarıda da temas ettiğimiz farklı adlandırmaların bu silahlarda meydana gelen teknik ve işlevsel özelliklerden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te hemen hemen bütün silahlara yer verilmiş, bu silahların geçtiği şiir, mâni, atasözü, deyim ve çeşitli konulara değinilmiştir:

“Kıkrıp atığ kemşelim
Kalkan süngün çumşalım

Kaynap yana yumşalım

Katğı yağı yuvılsun" (DLT I 441)

"Bağırarak atı sürelim; kalkanla, süngü ile vuruşalım; kaynatarak çoşalım; katı düşman yumuşasın." denilerek silahın Türklerin hayatındaki yeri vurgulanmıştır.

Dîvân'daki madde başlarında *karguya* benzer özellikleri olan süngü kelimesi de yer almaktadır ve mızrak manasında kullanılmıştır (DLT I 441). Savaşta saldırma, süngü dürtme ve çarpmak, süngüleşmek manalarında olmak üzere de "süngüle-" (DLT III 405) ve "süngüş-" (DLT III 365) kelimeleri kullanılmıştır. Süngünün ucundaki demire "başak" (DLT III 377), süngüye başak takmaya "süngü başakla-" (DLT II 264), başağı takılmış süngüye ise "başaklığ süngü" (DLT I 497) adı verilmektedir. Oklara da takılan yassı "başak"a ise "yasıç" adı verilmektedir (DLT III 8). *Dîvân*'nın kelime hazinesinde yer alan silah ve türevlerinin isimleri Türklerin günlük hayatlarının en önemli yerine silahı yerleştirdiklerini düşündürmektedir. *Kargu* kelimesi ise *Dîvân*'da iki yerde geçmektedir. *Kargu*: Dağların yüksek yerlerine ucu sivri şekilde inşa edilmiş yapıdır. Tehlike anında üzerinde ateş yakılarak insanları uyarmak amacıyla kullanılır (DLT I 426). *Karguy*: Dağların Tepelerinde düşmanların baskınlarını haber vermek amacıyla inşa edilmiş yapılar (DLT III 241).

Kutadgu Bilig'de süngü kelimesi bir defa geçmektedir (KB b. 2376). Bunun yanında bir de "sıta" (KB b. 77, 3840, 4892) kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimenin, ne *Kutadgu Bilig*'le aynı dönemde ve aynı kültür muhitinde yazılmış olan *Dîvân*'da ne de *Kutadgu Bilig*'den önceki veya sonraki kaynaklarda geçmemesi dikkat çekicidir. Örneklerde görüldüğü gibi milletin silah anlayışı ve geleneği kesintisiz olarak devam etmektedir. Toplumun hükümdar, lider, komutan gibi üst düzeydeki kadrolarına hitap eden bu eserler dışında, toplumun yönetilen bölümlerine hitap eden yine toplumun içinden çıkmış halk hikâyeleri, halk şiiri de silah konusunu güçlü ve önemli bir anlatımla işlemiştir. 13. yüzyıl Türk Edebiyatı'nın şüphesiz en seçkin eseri olan *Dede Korkut Hikâyeleri* bu konuda verilebilecek en güzel örnektir (Kafesoğlu, 2011, s. 146).

Salur Kazan'ın evinin yağmalanması hikâyesinde kâfirlere karşı koyan Karacık çoban:

"Başındaki tolganı ne ögersin, kâfir!

Başındaki borkümce gelmez mana,

Altmış tutam gönderüni ne ögersin murdar kâfir!

Kılıcunu ne ögersin bre kâfir!

Kızılılık degenegümce gelmez mana.” söyleyişi ile düşmanın silahlarının, yiğitliği karşısında etkisiz kalacağını anlatır (Ergin, 1964, s. 16).

Dede Korkut Kitabı'nda sünü/süngü, *kargı*, *cıda* ve *gönder* kelimelerinin birlikte kullanıldığı dikkati çekmektedir. “Sünü” kelimesi on sekiz, “kargı” on altı, “cıda” on iki ve “gönder” dokuz yerde kullanılmaktadır. Eserde anlatılan birçok savaşta *kargı* ve süngü silahlarının kullanıldığı görülmektedir. Bazı hikâyelerde de savaşa hazır olmanın veya savaşa katılmanın bir nişanı olarak “süngünün ele alınması” gösterilmiştir. Dolayısıyla bu silahların Türkler arasında çok yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. *Dede Korkut Kitabı*'ndan bazı örnekler: *Sünü ile kırışmak*: Süngü ile savaşmak, döğüşmek. “Kargu talı sünüleri ile kırışdılar.” (DKK 98)³, *Süngü sançmak*: Süngü saplamak. “Uruz gin yakadan sünüsin sançdı turdı.” (DKK 51), “Kargu cıda oynadanlar ildüremedi.” (DKK 87), “Kendü dahi için tutdı geyindi; sünüsin eline aldı.” (DKK 75), “Kargu dillü öz sünümi kapdum, karşulayu ol ere vardum.” (DKK 82).

Dede Korkut Kitabı'nda yer alan bazı ifadelerden, bu silahların özellikleri ve kullanım şekilleri hakkında da ipuçlarına rastlanmaktadır. Süngü silahının hakkında “Uruz gin yakadan sünüsin sançdı turdı.” (DKK 51) cümlesinden, süngü silahının savaşan erlerin birbirlerine yaklaştığı anda vücutlarını yaralamak, deşmek amacıyla birbirlerine sapladıkları “sançmak” yani saplamak, batırmak, mızraklamak amacıyla kullanıldığı “Kargu dillü öz sünümi kapdum.” (DKK 82) ifadesinden ucu kargı ucu gibi olan kıymetli süngülerin olduğu; “Kargu talı süngü” (DKK 98) ifadesinden bazı süngülerin gövdesinin ve sapının kamış dalından yapıldığı sonuçlarına varılabilir. *Kargı*, *gönder* ve *cıdanın* da “koltuk kısarak” (DKK 83) yani, bu silahların taarruz esnasında keskin yüzü rakip askere doğru isabetlenip koltuk altına alınarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Türkçe deşmek, sokmak anlamındaki “karmak” fiilinden türetildiği bilinen *kargı* ile ilgili “kargu dillü öz sünü” (DKK 82), “kargu talı süngü” (DKK 98), “kargı cıda oynatmak” (DKK 87) ifadelerinden *kargı* ile süngü ve *cıda* arasında önemli bir fark olduğu yargısına varılabilir.

Harezmi-Altınordu sahası eserlerini incelediğimizde *kargu* kelimesinin bu dönemin ürünlerinden *Kıyasü'l-Enbiyâ*, *Mu'inü'l-Mürîd* ve *Hüsrev-i Şirîn*'deki varlığından haberdar olmaktadır. *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da *kargu* “atmaca” manasında kullanılmıştır. (KE 77r/15)⁴ *Mu'inü'l-Mürîd* ve *Hüsrev-i Şirîn*'de *kargu* “karşılık, cevap” manasına gelir. (MM 258/3)⁵,

³ DKK: *Dede Korkut Kitabı*

⁴ KE: *Kıyasü'l-Enbiyâ*

⁵ MM: *Mu'inü'l-Mürîd*

(HŞ 4209/2) *Hüsrev-i Şirîn*'de ayrıca “değersiz, alelade” manasına da gelmektedir (HŞ 1591)⁶.

Kıpçak Türkçesi sahası eserlerini tarayan *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*'nde *kargu* kelimesine yer verilmektedir. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*'nde taranan eserlerde *kargu* kelimesinin bu dönemin ürünlerinden *Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk* ve *El-İdrâk Haşiyesi* adlı eserlerde karşılık bulunduğunu görmekteyiz. *Kargı* kargı, kamış. *Kargu* kargı, kamış (KTS 128)⁷.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde de *kargu* Türkçenin söz varlığı içinde yerini almaktadır. Dönemi örnekleyen bazı eserler taranmış ve kelimenin bulunan anlamları sıralanmıştır. Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye* adlı eserinde *kargu*, “uç tarafı sivri ve demirli savaş aracı olan uzun sopa, mızrak” anlamında kullanılmıştır:

Elleridir kınalı hem karavaşları tapulu

Kargu gibi uzun boylu gül yüzlü hatunlar yatur (RN 225)⁸

Kadı Burhanettin Divanı'nda *kargu* kelimesi, ucu sivri ve demirli savaş aracı olan uzun sopa, mızrak anlamında kullanılmıştır:

Bir serv-i revân nırde biterse boyun için

Kargu gibi yüz yirde bilinde kemer vardur (KBD 844/4)⁹

Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü'nde *kargu* kargı, mızrak anlamıyla karşımıza çıkmaktadır (EATS 423)¹⁰.

Çağatay Türkçesinin önemli eserlerinden biri olan *Abuşka Lugatı*'nda da *kargu* kelimesi yer almaktadır. *Bedâiyü'l-vasat*'da *garav*, *kargu* anlamında kullanılmıştır ve kamış anlamına gelmektedir:

Ger Nevayî kilki dikil kilki şeker-riz imes

Ayl kılma bir dik olmuş ni şeker birle garav (AL 529)¹¹

“Başkasının kalemi, Nevayî'nin kalemi gibi tatlı değildir. Ayıplama, şeker kamışı ile adî kamış bir olmaz.”

Türk toplumunda *Dede Korkut Hikâyeleri* ile ilk belgelerini verdiğimiz din-silah kavramlarının beraberliği 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Miğfer, zırh, kalkan,

⁶ HŞ: *Hüsrev-i Şirîn*

⁷ KTS: *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*

⁸ RN: *Risâletü'n-Nushiyye*

⁹ KBD: *Kadı Burhanettin Divanı*

¹⁰ EATS: *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*

¹¹ AL: *Abuşka Lugatı*

kolçak gibi savunma silahları ile kılıç, yatağan, hançer ve bazı ateşli silahlar üzerindeki ayetler, 1908 yılında subaylara verilen meçlerin bir yüzünde bulunan “la ilâhe illallah, Allah'tan başka ilah yoktur.” veya “Allah bizimledir” yazıları bu kanaati doğrulamaktadır. Bu durum atasözleri ve yeminlerde de aynen devam etmiştir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra Galata halkı için yayınladığı *Amannâme* af fermanında yemin ederken kutsal bildiği varlıklar arasında kılıcını da saymaktadır. Örneklerden de anlaşılacağı gibi silah kavramının Osmanlı döneminde de önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Tarihin başlangıcından beri; savaş, mücadele ve dolayısıyla silahla ayrılmaz bir bütünlüğü olan Türk insanı, silahı güzel sanatlarda, orduda ve devlet teşkilatında Orta Asya geleneğine uygun olarak işlemiştir. Yeniçeri ordusunun kuruluşundan sonra, Yeniçeri orta işaretlerinden ve flamalarından birçoğunda sembol olarak stilize edilmiş kılıç, zülfikâr, top, tüfek, balta, ok ve yayı görülmektedir. Bugün İstanbul Deniz Müzesi'nde bulunan ve Barbaros Hayrettin Paşa'ya ait olduğu söylenen bayrakta yeşil zemin üzerine dikey durumda bir zülfikâr kılıcı bulunmaktadır. 1826'da Batılı anlamda ordu teşkilatına geçildikten sonra bu kez de subay ve erlerin palaska, kılıç askısı ve manevra kemerleri üzerinde, madalya ve nişanlarda yine silah teması işlenmiştir. II. Abdülhamit zamanında kabul edilen çok anlamlı devlet arması; bir buket çiçekle sembolize ettiği barışın yanı sıra, devlet sembolü olan oval kartuş çevresini silahlarla süslemiştir. Bu arma, dönemin bütün alay ve sancaklarında devlet tarafından yaptırılan sivil ve askerî yapılarda, savaş madalyalarında ve devlet basımevi tarafından basılan kitapların cilt veya iç kapaklarında, çeşitli silahların süslemelerinde sıkça kullanılmıştır (Eralp, 1993, s. 24).

Kendisinden önceki toplumlarda olduğu gibi, Osmanlı Türk toplumunda da silah; kişiyle beraberliğini, bir yandan kişinin övünç ve güvence kaynağı olarak diğer yandan da hayat felsefesinden atasözlerine, hikâye ve masallarına, dua, beddua, ağıt, halk edebiyatı ve destanlarına kısaca her yönü ile edebiyatına girerek devam ettirmiş ve bunlar günümüze kadar gelmiştir. Halen yaşayan atasözleri ve deyimlerinden birçoğunda silah hakkında öğütleme unsurları göze çarpmaktadır.

Vatan, millet, yiğitlik ve kahramanlık konularını işleyen Anadolu'nun her yöresindeki halk türkülerinde, halk şairlerinin tarihî olayları belirleyen deyişlerinde yine silah motifi işlenmiştir. Halk türkülerinden Erzurum Köroğlu solağında:

“Kargının ucunu salla,

Etme düşmana eyvallah”

Sivas Köroğlu yiğitlemesinde:

“Bir yiğit cidasın (Kargısını) almış eline
Serini koymuştur yiğit yoluna,
Kalkan paralana, zırhlar deline,
Kanlı gömlek koçyiğide don olur” (Eralp, 1993, s. 27).

Osmanlı yönetimine karşı çıkan Gaziantep'e yerleştirilmiş Türkmen aşiretleri Şüdde Oğlu adlı birinin çevresinde toplanırlar. Üzerlerine gönderilen Süleyman Paşa'ya bu isyancıyı Gaziantep halk şairi Kul Mustafa şöyle tanıtır:

“Şüdde oğlu demir don giyer çıkar,
Mızrağı davudî zırhları söker” (Eralp, 1993, s. 28)

19. yüzyılla birlikte başlayan Batı tesirindeki Türk Edebiyatı'nda da silah konusu aynı coşku ile işlenmiştir. Namık Kemal *Vatan Mersiyesi*'nde:

“Böyle masum olanın kabri kılıçla açılır,
Kabrin üstündeki taştan bile kanlar saçılır,
Böyle kanlar boşalırken, ne yürekle kaçılır,
Vatanın bağına düşman dayamış hançerini,
Yoğmuş kurtaracak bahtı kara mâderini”

Tevfik Fikret *Tarih-i Kadîm*'de :

“Sonra hunîn vesait-i tahrip,
Mızrak, yay, kılıç, topuz, balta,
Mancınık, top, sapan, tüfek
Ve sonra

Sonra artık alay alay üserâ” (Kocatürk, 1966, s. 52) anlatımları ile şiirlerinde silaha yer vermişlerdir.

Edebiyat sahasından çıkıp günlük hayata baktığımızda ise silahın güç, kuvvet ve yiğitlik sembolü olarak kişi ve yer isimlerinde, yapım yeri ve yapımçı ustaların hatırasını yaşatmak üzere semt, mahalle ve sokak isimlerinde de yer aldığını görmekteyiz. Şahıslarda genellikle isim olarak Kılıç, Mızrak, Teber; aile adı olarak Tüfekçizâde, Topçuoğlu, Kocatopçu, Karakılıç, Akkılıç, Okçuoğlu, Baltacı gibi nitelik belirten isimler kullanılmıştır. Yer isimlerinde Kılıçlı, Baltalı, Oklu, Kılıçhane Sokağı, Tüfekhane Sokağı, Okçu Musa Sokağı gibi araştırmalarla çoğaltılabilecek birçok örnek bulunabilir.

Türkçenin Çeşitli Sözlüklerinde *Kargu*

Türkçenin çeşitli sözlüklerinde yer alan *kargı/kargu* kelimesinin bazı anlamları aşağıda sıralanmıştır.

Wilhelm Radloff'un "Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte" adlı eserinde: *Karğı/karğu* Osm. (Ozman-Török Nekpöltesi Ignacz Kunos) Boru, küçük mızrak, cirit. Karğı sançmak: Mızrakla bıçaklamak. (VWTD I/194)¹²

Sir Gerard Clauson'un "An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish": *Karğu* Baskın uyarıları vermek için tepesinde işaret feneri olan bir gözetleme kulesidir. (EDPT 653)¹³

Andreas Tietze'nin "Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (K-L)": *Karğı/karğu* Kalın bir hacme sahip kamış; iri balıkları avlamak amacıyla kullanılan metal kanca. (TETTL 137)¹⁴

"Etymological Dictionary of the Altaic Languages": KW 177. Mong. > Evk. kargi, Man. çargi etc. (TMC 1, 381, Doerfer MT 103, Rozycki 102); > Yak. xargi 'gözetleme kulesi' (EDAL 767)¹⁵

Sevortyan'ın "Êtimologiçeskij Slovar' Tjurkskix Jazykov" adlı eserinde: *Kargı* Mızrak. (ESTJ K/305, 306)

Sevan Nişanyan'ın "Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi'nde": *Karğı* [ETÜ: Kaş 1073] karğu, kargu "Dağlara yapılan minareye benzer yapı. Yaklaşan düşmanı haber vermek için bunun üzerinde ateş yakılır." [K. Tü: İdr 1312]. (NSÇTE 444)¹⁶

Redhause'un *İngilizce Türkçe Lugat* adlı eserinde: *Kharghi* Mızrak. (İTL 305)¹⁷

Yudahin'in *Kırgız Sözlüğü* adlı eserinde: *Karğı* Boyunluk tasma. (KS 408)¹⁸

Kamus-ı Fransevî'de: *Qarghy* Lance (Mızrak). (KF 794)¹⁹

Kamus-ı Türki'de: قارغى Ucu demirli hafif gönder, uzun mızrak, rumh, nize. (KT 1023)²⁰

Lehçe-i Osmanî'de: قارغى Ucu demirli hafif gönder, uzun mızrak, nize. Türkide süngü. Kargı sancmak, kargı oyanamak. (LO 599)²¹

¹² VWTD: *Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte*

¹³ EDPT: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*

¹⁴ TETTL: *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*

¹⁵ EDAL: *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*

¹⁶ NSÇTE: *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*

¹⁷ İTL: *İngilizce Türkçe Lugat*

¹⁸ KS: *Kırgız Sözlüğü*

¹⁹ KF: *Kamus-ı Fransevî*

²⁰ KT: *Kamus-ı Türki*

Resimli Kamus-ı Osmanî'de: قارغى Ucundaki demiri kasatura şeklinde olan bir nevi uzunca mızrak, rumh, nize. (RKO 760)²²

Yeni Tarama Sözlüğü'nde: *Kargu* [kargı] Kamış, kalın kamış. manasında kullanılır. (YTS 139)²³

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü'nde: *Kargı* (I) [karğı] Kamış. *kargı* (II) [kargılık (II)] Deriden yapılmış bir çeşit fişeklik. *Kargı* (III) [kargu] 1. İri balıkları tutmak için kullanılan metal kanca. (Çkl.) 2. Dokuma aygıtında ipliklerin yolunu açan araç. (Sarıyer- İst.) (THADS 2659)²⁴

Türkçe Verintiler Sözlüğü'nde: Far. *karğî* “kargı, kamış”. Mac. *kóró* “kuru, gevşemiş; kamış, düdük kaval veya kaval yapılan bitki”. Bul. *gárgiya kargíya* “kargı, kamış; mızrak; araba oku”; *kargınlık, kırgılık* “bir kemerin üzerine takılan kemer, fişeklik, bellik, fişek belligi”. Srp. *gárgija, kárgija, hárgiya* ‘bir çeşit saz, kargı, mızrak; ateşli silahlara barut doldurmakta kullanılan çubuk’. Arn. *kargi, gargi, gargji, gergji* ‘kargı, mızrak, süngü’; *gargjis* ‘süngülemek; mızrak atmak’ şeklindedir. (TVS 449-450)²⁵

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü'nde Türk Lehçelerindeki *kargu* kelimesinin farklı şekilleri yer almaktadır: Türkiye Türkçesi *kargı*, Azerbaycan Türkçesi *garğı, gamış*, Başkurt Türkçesi *kamış*, Kazak Türkçesi *kurak*, Kırgız Türkçesi *kamış*, Özbek Türkçesi *kamiş*, Tatar Türkçesi *kamiş*, Türkmen Türkçesi *garğı (kamiş)*, Uygur Türkçesi *komuş*, Rusça *trostnik*. (KTLS 440-441)²⁶

Sonuç

Kargu, mızrak veya süngünün İslami dönemde ve öncesinde Türkler tarafından savaşlarda sıkça kullanıldığı görülmektedir. Hatta İslami dönem ve sonrasında bu dürtücü silahların yapı ve teknik özelliklerinin geliştiği dolayısıyla da işlevlerinin de arttığı gözlenmektedir. Çalışmada konu aldığımız farklı adlandırmaların bu silahlarda meydana gelen teknik ve işlevsel özelliklerin gelişmesinden ve silahlara çeşitli aparatlar eklenmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ayrıca İslâmiyet öncesi dönemlerde kullanılan silahın Türklerin sosyal hayatındaki yerinin daha görünür olduğunu bu devirdeki örneklerden anlamaktayız.

²¹ LO: *Lehçe-i Osmanî*

²² RKO: *Resimli Kamus-ı Osmanî*

²³ YTS: *Yeni Tarama Sözlüğü*

²⁴ THADS: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*

²⁵ TVS: *Türkçe Verintiler Sözlüğü*

²⁶ KTLS: *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*

Kargu kelimesi Eski Türkçe döneminden itibaren dağ tepelerinde düşmanı gözetlemek için yapılan uca doğru sivrileşen ve üstünde ateş yakılan kule, kabarcık ve Selenge Irmağı manalarıyla dönemin metinlerinde yer almaktadır. İslamiyet'in kabulünden sonra yazılan metinlerde *kargu* kelimesi gözetleme kulesi manasıyla metinlerde devam etse de; “ucu sivri ve demirli savaş aracı olan uzun sopa, mızrak” manalarında da dönemin metinlerinde yer almaktadır. Aynı zamanda *kargu* kelimesinin ses değişimi ile yer yer *kargı* şeklini aldığı ve dönemin metinlerinde *kargı* şekliyle de yazılmaya başlandığı tespit edilmiştir. Eski Türkçe döneminden başlayarak yazılan çeşitli Türkçe sözlükler incelendiğinde *kargu* kelimesinin Türk lehçeleriyle sınırlı kalmadığı Türkçe ile komşu olan diğer dillere de geçtiği, Anadolu ve Rumeli ağzlarında da “gövdesi beş-altı metre yüksekliğe erişebilen çok yıllık bir bitki, kamış, saz; dalyanlarda büyük balıklar için kullanılan demir kanca” gibi farklı anlamlarda yaşandığı görülmektedir. Yapılan metin araştırmaları sonucunda savunma sanayisi ürünlerinden döner kanatlı vurucu insansız hava aracı olan *kargu* ve varyantlarının Türkçenin söz varlığı içindeki tarihî yeri; delici, dürtücü silah olarak kullanılan *kargu* ve benzerlerinin Türklerin sosyal hayatındaki kapladığı kültürel alan tespit edilmiştir. Buna benzer hedef kelimelerin Türkçenin tarihî seyri içinde araştırılması; Türk dilinin söz varlığının gösterilmesi, Türkçe bilim terimlerinin yapılması ve bu terimlerin gelecek kuşaklara aktarılması açılarından önemlidir.

Kaynakça

- Arat, R. (1991). *Kutadgu Bilig I: Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Nâşirü'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabğuzî Kıtaşü'l-Enbiyâ (Peygamberlik kıssaları)*, I: Giriş-metin-tıpkıbasım, II. dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka lugatı veya Çağatay sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Atalay, B. (1943). *Dîvânü Lûgat-it-Türk tercümesi indeks*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baştav, Ş. (1964). Eski Türklerde harp tekniği. *TKAE Türk Kültürü Mecmuası*, (7), 61-75.
- Baştav, Ş. (2002). Avrupa Hunları. *Türkler içinde* (s. 882). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Devellioğlu, F. (2017). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilçin, C. (2018). *Yeni tarama sözlüğü* (4. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun sanatı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Eralp, N. (1993). *Tarih boyunca Türk toplumunda silah kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda kullanılan silahlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A., B. (1991). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ergin, M. (1980). *Kadı Burhaneddin divanı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Ergin, M. (2021). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gabain, A. (1988). *Eski Türkçenin grameri*, (M. Akalın, çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1965). *Yunus Emre risâlat al-nushiyya ve divan*. İstanbul: Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve dil hususiyetleri*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Hudyakov, Y. S. (2002). Eski Türklerde silah. *Türkler içinde* (C 3, s. 471-472). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2011). *Türk millî kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe verintiler sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk giriş, metin, dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kocatürk, V. M. (1966) *Namık Kemal'in şiirleri*. Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- Nişanyan, S. (2022). *Nişanyan sözlük: Çağdaş Türkçenin etimolojisi*. İstanbul: Liberus Yayınları.
- Orkun, H. N. (1950). Eski Türkler nasıl yemin ederlerdi? *Resimli Tarih Mecmuası*, 1, 349-350.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1971). *Türk kültürünün gelişme çağları I*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Radloff, W. (1893). *Versuch eines wörterbuches der Türk-dialecte*. St. Petersburg.
- Rásonyi, L. (1993) *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Redhouse, J., W. (1987). *A Turkish and English lexicon*. Beirut: Libraire du Liban.
- Sami, Ş. (H 1317). *Kamus-ı Türkî*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Sami, Ş. (H 1318). *Kamus-ı Fransevî*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Sertkaya, O., F. (2018). *Kelime dağarcığımızdan etimoloji araştırmaları*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Sevortyan, Ê. V. (1974). *Êtimologičeskij slovar' Tjurkskix jazykov*. Moskva: Akademija Nauk SSSR Institut Jazykoznanija.
- Seydi, A. (H 1324). *Resimli Kamus-ı Osmanî*. İstanbul: Matbaa-i Kütüphane-i Cihan.
- Starostin, S., Dybo, A., Mudrak, (2003). *Etymological dictionary of the altaic languages*. Boston: Brill.
- Sümer, F. (1951). Oğuz Han ve destanı. *Resimli Tarih Mecmuası*, 2, 897.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk yazıtı*. Ankara: Simurg Yayınları.

- Tekin, T. (2010). *Orhon yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S., Zülfikar, H., ve Ata, A. (2014). *Nehcü'l-Ferâdis, uşmağlarının açık yolu (Cennetlerin açık yolu), Maḥmûd bin Alî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati (K-L)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Toparlı, R., Argunşah, M. (2008). *Mu'înü'l-Mürîd*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Tarih Kurumu. (1975). *Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü VIII (K)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınları.
- Üşenmez, E. (2006). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Vefik, A. (1293). *Lehce-i Osmânî*. İstanbul: Tabhane-i Amire Matbaası.
- Yudahin, K. K. (1945), *Kırgız sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

1989 Yılı Bulgaristan'dan Zorunlu Türk Göçünün Türk TV Dizilerinde Temsili: “Yeniden Doğmak” Örneği¹

Sezai ÖZTAŞ², Sevilay DEMİR³

Öz

Tarihte yaşanan savaş, göç, salgın hastalık vb. olaylar çoğunlukla gerçekleştikten çok sonra sinema ve dizi filmlere konu olmuştur. 1987 yılında Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nda (TRT) yayınlanmış olan “Yeniden Doğmak” dizisi ise hâlihazırda Türkiye'ye Bulgaristan'dan yapılan göçlerin devam ettiği bir süreçte çekilmesi yönüyle büyük bir öneme sahiptir. Göçler, resmi olarak 1989 yılına kadar devam ettiğinden böyle kırılmalı bir konunun tarihle eşzamanlı olarak izleyicilere sunulması dizinin dikkatleri üzerine çekmesine sebep olmuştur. “Yeniden Doğmak” dizisini özgün kılan bu durum iki ülke arasındaki iletişimsel trafiği de etkilemiş ve dizide kendi ailesi dahil üç ailenin göç hikayesi aktarılan Aysel Özgür'ün Bulgaristan'da alikonulmasının sona erdirilerek Türkiye'ye gönderilmesi karşılığında dizi yayından kaldırılmıştır. Bu çalışmada, “Yeniden Doğmak” dizisi kapsamında göçlerin tarihsel boyutu yeniden düşünülerek görsel medyanın tarih sahnesindeki hatırlatıcı rolü vurgulanmıştır. Çalışmada yöntem düzeyinde “Yeniden Doğmak” dizisi göstergebilimsel incelemeye alınmış, karakterlerin nasıl temsil edildiği detaylandırılmış ve senaryo metnindeki diyaloglar üzerinden metin analizi gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler

göç
zorunlu göç
1989 göçü
Türk tv dizileri
yeniden doğmak

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 28.03.2023

Kabul Tarihi: 08.06.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1272533

The Representation of 1989 Forced Migration of Turks from Bulgaria in 1989 in Turkish TV Series: The case of “Born Again”

Abstract

The TV series "Born Again," aired on Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) in 1987, holds great significance as it was filmed during the ongoing immigration from Bulgaria to Turkey. The series garnered attention by addressing this delicate issue concurrently with its historical occurrence, which lasted until 1989. The unique nature of "Born Again" affected the communication between the two countries. However, the series was not broadcasted in exchange for the release of Aysel Ozgur, whose family's story was one of the three narratives included in the show. This study reevaluates the historical aspect of migration within the framework of "Born Again" and emphasizes the reminder role of visual media in historical contexts. The methodology involves semiotic analysis of the series, exploring how the characters were portrayed, and conducting text analysis of the dialogue in the script.

Keywords

migration
forced migration
the migration of 1989
Turkish tv series
born again

About Article

Received: 28.03.2023

Accepted: 08.06.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1272533

¹ Bu çalışma 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde Tekirdağ/Türkiye'de düzenlenen INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan sözlü bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

² Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, soztas@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1742-4200

³ Bağımsız Araştırmacı, Ankara/Türkiye, sevilaydemiir@gmail.com, ORCID: 0009-0001-2099-7923

Giriş

Göç, kitlelerin buldukları yerden başka bir yere birbirinden farklı nedenlerin itici gücüyle ayrılması durumudur. Bu nedenlere doğasal, beşerî, olağanüstü hallere bağlı birçok farklı etmen kaynaklık etmektedir. Yaşanan göçlerin tek bir mutlak nedeni yoktur. Terk edilen yer ve yerleşilen yer ile göçenler ve göç edilen yerdekilerin, nitel ve nicel özelliklerindeki farklılıklar yanında göç nedeni, kapsamı ve işleyiş sürecinde farklılıklar, her göçü bir diğerinden farklı kılmıştır (Yılmaz, 2014, s. 1692). Göçler kitlelerin coğrafi olarak yer değişikliği ile başlayan tümel olarak ise demografik, kültürel ve tarihi birçok değişikliği öneleyen olaylardır. Yaşanan göçlerin kitlesel yoğunluğuna göre göçlerin tarihsel etkilerinin büyüklüğü de aynı oranda artmaktadır. Bu bağlamda göçler, ülkeler tarihindeki köklü değişimlerin lokomotifi olarak düşünülebilir.

Göçler hem geride bırakılan yeri hem de yerleşilen yeni yeri geriye dönüşsüz biçimde değiştiren bir potansiyeli barındırır. Bu bağlamda göçleri sadece fiziksel yer değişikliği olarak okumak sınırlı bir bakış olacağından göçlerin tarihsel, toplumsal, ekonomik vb. hangi alanda değerlendirilirse değerlendirilsin geniş kapsamlı bir hareketliliği beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır.

Tarihte göçlerle her zaman kitlelerin rızası dahilinde gelişen olaylar olarak karşılaşılmaz, göçlerin kaçınılmaz hale geldiği ya da getirildiği koşullar etrafında gelişen zorunlu göçler de vardır. Zorunlu göç, XX. yüzyılın ve XXI. yüzyılın başlarının önemli bir özelliği olmuştur. Dünyanın dört bir yanında insanlar siyasi zulüm sonucu evlerini terk etmek zorunda kalmışlardır (Betts, 2009, s. 1). Türkler de kendi sosyal örüntülerini göçlerle şekillenen bir tarihsel gerçeklik üzerine kurmuştur. Göçler bir yurt edinmek, düşman istilasından kaçmak, doğal afetlerden korunmak ve bazen de eski yurtları olan Anavatan'a kavuşmak için yapılmıştır. Balkanlardan Türkiye'ye yapılan göçler de eski yurtlarını bırakmak zorunda kalan insanların anayurtlarına dönüşlerinin hikayesidir (Şahinbaş, 2007, s. 46). Bulgaristan'dan gelen göç baskısının, kısmen Bulgar Krallığı döneminde olsa da daha çok II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeye hâkim olan komünist rejim döneminde olduğu görülmektedir. Çar Boris dönemindeki asimilasyon politikalarından zarar görmemek ve varlığını korumak adına Türkiye'ye göç eden Türklerin sayısı yaklaşık 200 bin civarındadır. Komünist (Dimitrov-Jivkov) rejim döneminde gelenlerin sayısı ise yaklaşık 730 bin civarındadır (Tekin ve Altunsoy, 2019, s. 121). Görüldüğü üzere komünist rejim dönemindeki totaliter yönetim anlayışı, Bulgaristan'daki Türkler üzerindeki baskıları daha da

artırdığı için bu dönemde göç etmek zoruna kalanların sayısı katlanarak artmıştır. Esasında bu konuda yapılan çalışmalar da II. Dünya Savaşı sonrası süreçte sadece Bulgaristan'da değil eski Osmanlı coğrafyasındaki birçok Balkan ülkesinde Türk ve Müslüman kimliği üzerindeki baskı sistematik şekilde artarak devam ettiğini ortaya koymaktadır (Kamil, 2018; Tataj ve Bölükbaşı, 2018; Tataj, 2019). Bulgaristan da Balkan ülkeleri arasındaki bu sistematik baskının bir sacayağı olarak Türk kimliğine karşı geliştirdiği yok sayıcı politikalarla Türkleri kitleler halinde göç etmeye mecbur kılmıştır.

Bulgaristan “Soya Dönüş” politikası adı altında Türkleri ve bünyelerindeki diğer azınlıkları ırkçı bir asimilasyon politikasına tabi tutmaktaydı. Türk isimlerinin Bulgar isimleriyle değiştirmeye zorlanması, Türklerin islamî ritüellere uygun ibadet etmelerinin engellenmesi, Türkçe konuşmanın yasaklanması gibi birçok uygulama yapılmaktaydı. İnsanlık dışı bu uygulamalara karşılık Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçlerin son halkası ve resmi olarak bu göçlerin son dalgası 1989 yılı göçü olarak tarihte yerini almıştır. Bu göçler öncesi ve sonrasında Türklerin birçok travmatik deneyimle karşı karşıya kaldığı toplumsal hadiseleri ihtiva etmektedir.

Dönemin bu karanlık tarafı sinema ve dizi sektöründeki birçok esere de konu edilmiştir. Sanat eserinin tarihi bir gerçekliğin üzerinde durması hem yaşanan tarihsel travmalar ile yüzleşilebilmesi adına hem de yaşanmış olanı hatırlatmak ve toplumsal belleği canlı tutmak adına önemli bir çabayı barındırmaktadır. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler henüz devam ederken Türk sinema ve dizi sektöründe bu konuda yapımlar çekilmiştir.[§]

Öte yandan Türkler, Pomaklar ve diğer azınlıklar Balkan Sineması'ndaki temsillerine bakıldığında nasıl ele alınıyorlardı? Bu önemli bir sorudur. Çünkü aynı dönemde benzer asimilasyon politikası izleyen Balkan ülkelerinde özellikle Türkler ortak bir düşman olarak resmedilmekteydi. Iordanova, bu düşmanlığı şu şekilde ifade etmiştir:

Etnik bir grup, bir yere zorla giren ve memleketinin kaybettiği toprakları geri almak isteyen bir güç tarafından tertiplenen, bir komplo içindeki Truva Atı olarak algılandığında durum tamamen değişir, Kosova, Makedonya Arnavutları ya da Pomaklar ve Bulgar Türkler gibi her birinin sinema temsillerinin düşmanlıktan paternalistliğe kadar değişen çeşitli Müslüman azınlıkların durumu böyledir. Resmi olarak onay verilen prodüksiyonlardan oluşan geniş yelpazede onlar, milliyetçi söylem bağlamında düşman ve tehlikeli addedilirler (Iordanova, 2007, s. 294).

¹ “Bulgar Zulmü” [Film] (1985), Yeniden Doğmak [Dizi] (1987) ve Belene [Dizi] (1989) bu yapımlara örnek olarak verilebilir.

Jordanova'nın da değindiği gibi Balkan sinemasında Türklerin iyi karakterlerde temsil edildiğini görmek küçük bir olasılıktır. Eğer filmlerin senaristi, yönetmeni veya yapımcısı entelektüel bir çaba içindeyse sosyal gerçekliğe biraz daha idealist yaklaşıyorlarsa, zaman zaman iyi Türkleri ya da iyi Pomakları nadiren sinemaya aktarmıştır. Fakat bunlar genele bakıldığında istisnalardır. “Yeniden Doğmak” dizisindeki farklılık da tam buradan güç almaktadır. Dizi, Balkanlarda geçmekte ve Türkler bu kez düşmanlık eden değil düşmanca hislerle zorbalık gören bir halk olarak temsil edilmektedir. “Yeniden Doğmak” dizisi, Türklerin Balkanlar'daki varlığına yeni bir bakış getirmiş ve her ne kadar Balkan Sineması Türkleri Osmanlı Devleti döneminde yaşadıkları baskıların sebebi ve bir uzantısı olarak görse ve tehdit unsuru haline getirse de Türk Sineması bu kurgusal ve taraflı damgalamaya cevabını kendi yapıtlarıyla vermiştir. “Yeniden Doğmak” da bu yapıtlar arasında büyük önem taşıyan bir yapımdır. Bu sebeple dizinin Türk Sinemasının tarihle teması ve Balkanlar'daki göç hareketlerinin Türklerin gözüyle temsil edilmesi bağlamında incelenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanı amacı, Bulgaristan ve Türkiye arasındaki göçleri “Yeniden Doğmak” dizisinden hareketle düşünmek, Türk görsel medyasının iki ülke arasındaki kritik göç sürecine verdiği reaksiyonun tarihsel önemini vurgulamak ve gerçek hayattan hareketle ekranlara gelmiş dizinin göstergebilimsel ve yazınsal çevrende dönemin tarihsel koşullarını nasıl yansıttığını ortaya koymaktır.

Yöntem

Çalışmada *göstergebilimsel analize* başvurulmuştur. Göstergebilim toplum yaşamı içerisinde farklı bildirişim ya da gösterge dizgelerini inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanır (Aktulum, 2004, s. 2). Göstergebilim yönteminin ve alanının tasarlanması ve adlandırılması çok eskilere dayanmasına karşın bir bilim dalı olarak XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ancak kendini gösterebilmiştir (Güneş, 2012, s. 32). Barthes (1979, s. 36), nesnelerin, görüntülerin, davranışların vb. anlam aktardıkları ölçüde bir şey belirttiklerini ifade etmektedir. Göstergebilimci, “gerçekleştirdiği, gerçekleştirmek zorunda olduğu çözümler sonucunda kuramsal modeline gerekli dönüşümleri, tutarlı bir biçimde yapar. Hemen hemen her tutarlı çözümler, yani işlevdeş yaklaşımların kullanıldığı her çözümleyici yaklaşım, eğer inceleme konu özgünse, göstergebilimciyi de bilimsel tasarısı açısından yeni buluşlara götürebilir.” (Rifat, 1996, s. 22). Bir görüntü veya ifade herkes tarafından anlaşılabilir ve çıkarımı kolaylıkla yapılabilir anlamının dışında daha derinlere inen örtük anlamlara da sahiptir (Vatandaş, 2021, s. 1065). Dizide kullanılan görsel planlar göstergebilim/semiyotik yöntemiyle detaylandırılıp

görsel içeriklerin seyirciye sunulurken nasıl bir toplumsal, tarihsel perspektif açtığı çalışma içerisinde vurgulanmıştır. Bu bağlamda kullanılan nesnelere, karakterlerin temsilleri ve işlenen toplumsal süreç arasındaki bağıntılar açıklanmıştır, bu anlamda “Yeniden Doğmak” dizisi örneğinde yapılan göstergebilimsel analiz dizide ele alınan döneme ilişkin yeni bir tarihsel anlama ve anlamlandırmayı beraberinde getirmektedir. Çalışma, Bulgaristan'dan Türkiye'ye zorunlu göçler kapsamında yaşanmış tarihsel, toplumsal travmaları görünür kılması yönüyle bu alanda yapılmış çalışmalar adına önem taşımaktadır.

“Yeniden Doğmak” dizisi, işlediği tarihsel dönem ve günümüz izleyicileri ile etkileşimi bağlamında *içerik analizi* yöntemiyle ele alınmıştır. İçerik analizi ilk olarak 1950'li yıllarda ABD'de iletişim bilimsel bir teknik olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu teknikle diziler, filmler ya da TV programlarında işlenen konuların işleme sıklığının toplumsal etkilerinin yansımalarının anlaşılması amaçlanmıştır (Mayring, 2011, s. 116). İçerik analizi yoluyla veriler tanımlanmaya, verilerin içinde saklı olabilecek gerçekler ortaya çıkarılmaya çalışılır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 227). “Yeniden Doğmak” dizisinin Youtube platformu üzerinden yayınlanan bir içeriğinden hareketle izleyicilerin, 1984-1989 yılları arasında Bulgaristan'da Türklere yapılmaya çalışılan asimilasyonlara ve oradaki Türklerin Türkiye'ye göç etmelerine ilgisi ve bu göçlerle güncel olarak kurduğu etkileşimi de incelenmiştir.

Dizinin senaryosu üzerinden ise karakterler arasındaki diyaloglar çözümlenerek kullanılan tümceler karakterlerin kimliksel duygulanımlarını nasıl yansıttığı incelenmiştir. Dizinin tarihsel gerçeklikle kurduğu köprüden hareketle şekillenen çalışmada, Bulgaristan ve Türkiye arasında ilgili süreçte gerçekleşen göçlerin Türk görsel medyasındaki temsili düzeyinde kapsamlı biçimde incelenmiştir.

Bulgular

“Yeniden Doğmak” dizisi 1987 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türklerin zorunlu göçleri devam ederken yaşanmakta olan toplumsal gerçeklikle eşzamanlı olarak çekilerek Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nda (TRT) yayınlanmıştır. Yönetmenliğini ve yapımcılığını Osman Seden'in, senaryosunu Sevinç Çokum'un yazdığı dizi; Aydan Şener, Serdar Gökhan, Mine Çayıroğlu gibi birçok başarılı oyuncuyu da kadrosunda toplamıştır. Dizi, Aysel Özgür ve ailesinin Bulgaristan göçleri sürecinde yaşadığı travmatik bir dizi olayı konu almaktadır. Özgür ailesi dışında dizide Bilaloğlu ve Mestanoğlu ailelerinin de göç süreçleri işlenmiştir. Ancak Aysel'in ailesi kızlarını Bulgar hükümetinin baskılarıyla geride bırakmak zorunda kalarak Türkiye'ye göç etmek durumunda kaldıklarından seyirciyi en çok

etkileyen Aysel'in Bulgaristan'da alıkonması olmuştur. Dizide Aysel'in ailesinin Türkiye'ye göç etmesinden sonra başına gelenler ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Aysel, ailesi Türkiye'ye göç ederken Bulgaristan tarafından alıkonulmuştur ve Bulgaristan'da kalmıştır. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler sırasında aileleriyle göç etmesine engel olunan diğer soydaşları gibi Aysel'in de ismi değiştirilmiş ve Aleksandra olmuştur. Bulgar hükümeti uyguladığı politikalarla çocukların ailelerini, soyunu ve geçmişini unutarak Bulgar çocuğu olarak yetişmesini planlamaktadır. Aysel de bu politikalarla etkilenmiş bir çocuktur. Dizi, yaşanan tarihsel sorunları gerçek bir hikâyeye bağlı olarak anlatması yönüyle tarihsel bir sorumluluk üstlenmiştir.

“Yeniden Doğmak” dizisi 13 Aralık 1987'de ilk bölümü ile TRT ekranında Türk izleyicisinin karşısına çıkmıştır. İlk iki bölümü yayınlanan dizinin 27 Aralık 1987'de yayınlanacak olan üçüncü bölümü teknik arıza olduğu gerekçesiyle yayınlanmamış yerine “Mavi Ay” adlı yabancı dizi yayın akışına dahil edilmiştir. Ancak dizinin yayından kaldırılışındaki asıl sebep teknik arıza değil, Bulgaristan-Türkiye arasındaki devletlerarası krizdir. Bulgaristan, dizinin kamuoyu nazarında ülkelerini olumsuz yönleriyle gündeme taşıdığı için dizinin yaratabileceği sosyal etkilerden çekinmiş ve bu sebeple Aysel'in Türkiye'ye iade edilmesini dizinin yayından kaldırılması şartıyla kabul etmiştir. İki ülke anlaşmaya varmış ve dizi yayından kaldırıldıktan sonra Aysel Özgür Türkiye'deki ailesine teslim edilmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Aysel Özgür Türkiye'ye gönderildikten sonra Aysel ile bir araya gelmiş ve onu manevi kızı olarak kabul etmiştir. Türkiye-Bulgaristan ilişkileri özelinde ilk kez bir dizi, diplomatik bir krize sebep olmuş ve dizi sanatsal yönü dışında tarihsel bir olayın çıkış noktası haline gelmiştir. Aysel Özgür de kişisel tarihi ile resmi olarak 1989 göçüyle Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türkler için bir sembol haline gelmiştir. Öyle ki o dönem halkın söyleminde “Yeniden Doğmak” dizisi, “Aysel Dizisi” olarak da isimlendirilmekteydi.

Youtube platformu üzerinden eski kayıtları halihazırda yayınlanmakta olan “Yeniden Doğmak” dizisinin bölümleri TRT'deki yayınlanma sürecinden sonra güncel olarak birçok Youtube kanalı tarafından 2007 yılından bu yana içerik olarak izleyiciye sunulmaya devam etmektedir. Diziye ait yayınlanan en eski Youtube içeriği 22 Mayıs 2007'de sosyal medya kullanıcıları ile paylaşılmış diziden alınan 2 dakika 42 saniyelik kesit 222 bin görüntülenmeye ulaşmıştır (Yeniden Doğmak-1987/TRT-Aydan Şener, [Video] *Youtube*, <https://www.youtube.com/watch?v=aUvWz7eTh58>). İlgili video 48 yorum almıştır ve bu

yorumlar içerisindeki son değerlendirme Nisan 2023’de yapılmıştır. Videoya yapılan yorumlarda sosyal medya kullanıcıları 9 kez “ağlamak”, 3 kez “Türkiye”, 2 kez “Bulgaristan” ve 1 kez “tarih” kelimesini kullanmıştır. İzleyiciler videoyu seyredirken duygulandıkları için ağladıklarından, Aysel’in yaşamı ile empati kurduklarından, onunla benzer deneyimler yaşadıklarından ve bu bağlamda diziden etkilendiklerinden söz etmişlerdir. Youtube yorumlarında, dizinin yayınlandığı dönem yasaklanması, Turgut Özal’ın Aysel Özgür’ü Türkiye’ye getirtmesi gibi tarihsel bilgilere de yer veren izleyicilerden hareketle insanların tarihle bağ kurmasında sosyal medyanın etkili bir araç olduğu anlaşılmaktadır. “Yeniden Doğmak” dizisinin gerek Youtube platformunda gerekse TRT arşivlerinde interaktif olarak yayınlanmaya devam etmesi, diziyi toplumsal hafızayı besleyen bir rol atfetmektedir. Dizi, TRT’de ikinci bölümü yayınlandıktan sonra Türkiye ve Bulgaristan arasındaki gerilim nedeniyle yayından kaldırıldığı için 1990’lı yıllardan 2000’lerin başlarına kadar izleyici için ulaşılamaz bir konumdayken sosyal medya platformları aracılığıyla aktüel olarak ulaşılabilir bir içerik haline gelmiştir. Yıllar içerisinde diziyi izleyen kitle genişlemiştir. Bu çerçevede “Yeniden Doğmak” dizisinin görsel bir içerik olarak sunulmaya devam etmesi, dizinin tarihsel önemini ve etkisini arttırmaktadır.

Görüntü 1 *Bulgaristan Askerlerinin Havaya Ateş Açması*

Tablo 1 Göstergeler Tablosu

Gösterge	İnsan 1	İnsanlar	Askerler	Nesne 1
Gösteren	Yerdeki Yaşlı Adam	Bölge Halkı	Bulgaristan Askerleri	Silah
Gösterilen	Baygın, Ezilmiş, Ölüm Tehdidi	Arbede Şiddet Ezilme ve Ölüm Tehdidi	Silahlı, Korkutan Güçlü	Güç Sembolü

Askerlerin havaya ateş açtığı bu kesitte yere düşmüş yaşlı adam düştüğü yerde duruyor, ateş altında kaldığı için ve yardım edilmediğinden ölüm tehdidi ile karşı karşıya bulunuyor. Sağındaki insanlar kaçıırken sol tarafında başka bir adam yere düşmüş ve genç bir adam da askerlerin uyguladığı şiddet nedeniyle düşme tehlikesi altında gösterilmektedir. Askerlerin silahlarıyla çevreye korku saçtığı bu kısımda bölgedeki ahali kendilerini koruyamayacak bir konumdadır.

Görüntü 2. Komutan ve Köy Halkı/Türk Köylüleri

Tablo 2. Göstergeler Tablosu

Gösterge	İnsan 1	İnsan 2	Asker 1
Gösteren	Elleri	Elleri	Komutan
	Havada	Havada	Üniforma
	Beyaz	Kasketli	
	Süveterli	Adam	
	Adam		
Gösterilen	Korku	Korku	Güçlü,
	Kızgınlık	Kızgınlık	Acımasız
	Esaret	Esaret	

Yaşanan kaçısmadan sonra askerler insanları yakalayıp bir duvarın dibinde elleri havada olacak şekilde sıraya dizmişlerdir. Komutan köy ahalisine esir aldığı düşmanlar gibi yaklaşmaktadır. Komutan Bulgaristan'daki komünist rejimin totaliter devlet aygıtını ve aklını temsil eden karakterdir. Bu yönüyle komutan “esirlerini” öldürmeye muktedirdir. Beyaz süveterli adamın ifadesinde sadece korku değil kızgınlık da vardır. İnsanlar ölüm korkusu yaşamaktadır. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti, Türkleri isyancı, direnişçi olarak göstermekte ve sorgusuz sualsiz halka silah doğrultmaktadır. Oysaki bölge halkının tek talebi yüzyıllardır yaşadıkları gibi kendi inançlarına, örf ve adetlerine uygun biçimde yaşamaya devam etmektir. Bu sebeple alıkonulan bölge insanları kızgın ve korku içindedir ve hak etmedikleri insanlık dışı bir uygulama ile karşı karşıya kalmışlardır.

Görüntü 3. Komutanın Elinde Silahıyla Vur Emrini Vermesi

Öztaş, S. ve Demir, S. (2023). 1989 Yılı Bulgaristan'dan Zorunlu Türk Göçünün Türk TV Dizilerinde Temsili: "Yeniden Doğmak" Örneği. *Humanitas*, 11(INCSOS VIII Özel Sayısı), 249-272.

Tablo 3. Göstergeler Tablosu

Gösterge	İnsanlar	Asker 1	Nesne 1
Gösteren	Köy Ahalisi	Komutan	Silah
Gösterilen	Korku	Güçlü	Güç
	Esaret	Silahlı	Sembolü
	Çaresizlik	Tehlikeli	
	Ölüm Tehdidi	Acımasız	

Bu görüntüde, komutanın elindeki silah buldukları ortamda kimin yaşayıp kimin öleceğine ilişkin kararın komutanda olduğunu gösteren bir güç sembolüdür. Buna karşılık Türklerin elleri havaya uzanmıştır, kendilerini koruyacak silahları yoktur, Korku içerisinde ve çaresiz bir durumdadırlar. Komutan hiçbir somut suçu olmayan bu insanları esir gibi sıraya dizmiştir. Dizideki bu planda köy ahalisinden erkekleri toplayan askerler, komutanlarının emriyle toplu infaz hazırlığındadırlar. Bu kareden hemen sonra kurşun yağmuruna tutulan Türk ahali katledilmiştir.

Görüntü 4. Camide Namaz Kıldırıldığı İçin Tutuklanan Hoca

Tablo 4. Göstergeler Tablosu

Gösterge	İnsan 1	Askerler	Nesne 1
Gösteren	İbrahim Hoca	Silahlı Erler	Sarık

Gösterilen	Masum	Korkutan	İslami Sembol
	Korkmuş	Tehlikeli	
	Endişeli		

Bu görsel planda, caminin hocası, cemaate namaz kıldıracağı için tutuklanır, Müslümanlara yönelik, sadece dilleri değil dinleri üzerinden de bir asimilasyon politikası gerçekleştirilmektedir, ahalinin ibadet etmemesi için camiler denetlenmektedir. Bayramlar yasaklanmaktadır. Hoca efendi, askerler camiye baskın yaptığı anda cemaatle birlikte namaza durmuştur. Cemaat, İbrahim Hoca'ya sahip çıkmak istese de buna güçleri yetmez. Caminin sorumlusu olarak hoca tutuklanır. İbrahim Hoca'nın başındaki sarık dini bir sembol olarak dikkat çekmektedir. Sarık, hocanın cemaate rehberlik eden kişi olduğunun bir sembolüdür. Bu anlamda kutsal bir giysidir. Askerler, hoca efendiyi derdest edip camiden çıkarırken başındaki sarığı çıkartıp yere fırlatıp atarlar, bu davranışları da devletin Müslümanlara saygı duymadığının bir göstergesidir.

Görüntü 5. Yusuf'un İbrahim Hoca'nın Eşiyle Konuşması

Tablo 5. Göstergeler Tablosu

Gösterge	İnsan 1	İnsan 2	Nesne 1
Gösteren	Yusuf	İbrahim Hoca'nın Eşi	Baş örtüsü
Gösterilen	Üzgün, Anlayışlı Güvenilir Teselli	Üzgün, Yılgın, Endişeli	Dini sembol

İbrahim Hoca tutuklandıktan sonra, ailesi zor duruma düşmüş ve evi adeta bir yas evi havasına bürünmüştür. Kadınlar üzgün ve ağlamaktadır. "İbrahimsiz ne yaparız biz, ya şu çocuk? Bundan sonra kim gömecek ölülerimizi Yusuf? Bebelerin adını kim koyacak?" diyerek üzüntüsünü dile getirir. Yusuf ise onu teselli etmeye çalışır ve hocanın geri döneceğini söyler. Yusuf, güçlü bir karakterdir ve umudunu kaybetmez. İbrahim Hoca'nın eşi ise yaşadıkları zorbalıklar karşısında direncini kaybetmiştir. İbrahim Hoca'nın eşi adeta bir yas evinde gibi davranmaktadır. Aslında tıpkı İbrahim Hoca'nın yas evine dönen evi gibi Türkler için Bulgaristan da yaşanacak bir ev/yurt olmaktan çıkmıştır. Böylesi bir ahvalde İbrahim Hoca'nın eşinin artık hocanın döneceğine dair bir umudu yoktur ve ağlamaktadır. Hocanın tutuklanması, o dönem Müslümanlara ait ibadetlerin yasaklanmasının açık bir örneğidir. Bulgaristan yönetimi, Türklerin ibadetlerini yerine getirmelerine izin vermemektedir. Türklerin Müslümanlıklarını da Bulgarlaştırma ve Hristiyanlaştırma süreçlerinde engel olarak görmektedir.

Görüntü 6. Yusuf'un Eşinin Kasnağa Motif İşlemesi

Tablo 6. Göstergeler Tablosu

Gösterge	İnsan 1	Nesne 1
Gösteren	Yusuf'un Eşi	Kasnak
Gösterilen	Sabırlı Emektar Umutlu	Geleneksel El İşi

Yusuf'un eşi kızları için kasnağa motif işlemektedir. Bu sahnede kasnak hem geleneksel bir el işi hem de aidiyet duygusuyla ilgili bir sembol olarak ele alınmıştır. Kasnağa işlenen motiflerin, Yusuf'un eşinin aidiyet duygusunun sembolleridir. Yusuf'un da eşinin de

aklında anavatan dönüş fikri olsa da açıkça konuşamazlar. Yıllardır yaşadıkları, büyüdükları, çocuklarını büyüttükleri yerden vazgeçmenin konuşmasını yapmak Yusuf'a zor gelir. Yusuf'un eşi ise içinden geçen anavatana dönme isteğini kasnaklara işlediği motifler üzerinden anlatmaktadır. Bu görüntü dizide geleneksel bir sembol üzerinden imgelenen hayalleri gösterdiğinden önemli bir sahnedir. Kasnak üzerindeki motiflerin aidiyet kavramıyla nasıl ilişkilendirildiği Yusuf ve eşi arasındaki diyalogdan anlaşılmaktadır:

Yusuf: Kime işlersin onları?

Yusuf'un Eşi: Kızımıza (Gülümser)

Yusuf: Kızımız için erken değil mi?

Yusuf'un Eşi: Olsun büyüyecek...

Yusuf: Yazık değil mi gözlerine?

Yusuf'un Eşi: Bursa laleleri, Maraş karanfilleri işleyeceğim buna.

Yusuf: İstanbul'un yok mu bir şeyisi?

Yusuf'un Eşi: Olmaz olur mu İstanbul gülleri bunlar.

Yusuf: Bir de Kırcaali'nin çiçeklerini işlesen?

Yusuf'un Eşi: (İç çeker) Nesini işleyeyim buraları el malı oldu.

Yusuf: Öyle deme ecdat toprağı değil mi, gözümüzü burada açtık, burada yaşadık, ölülerimizi buraya gömdük, çocuklarımız burada doğdu. El diyarı diyemem buraya.

Bu diyalog gösteriyor ki Yusuf'un eşi, artık Anadolu'daki vatan topraklarını düşünmektedir. Kasnağın üzerine Bursa laleleri, Maraş karanfilleri işlemesi kadının bu düşüncelerinin sembolik olarak tezahür edişidir. Yusuf İstanbul'u sorduğunda İstanbul gülleri işlediğini söyleyen karısı, Yusuf "Kırcaali için bir motif yok mu?" diye sorduğunda iç çeker ve Kırcaali'ye dair bir motif işleyemediğini söyler, Yusuf'un karısı artık Kırcaali'ye ait hissedemediğini, kasnağa işlediği semboller üzerinden anlatmaktadır. Onun hayallerinde Bursa, Maraş, İstanbul vardır ama artık geleceklerinde Kırcaali'yi de Kırcaali'nin çiçeklerini de görememektedir.

Yusuf ise karısının bu düşüncesine tepki gösterir ve doğup büyüdükları kök saldıkları toprakların Kırcaali olduğunu söyleyerek hala Kırcaali'ye aidiyet duygusu olduğunu vurgular. Bu kısımda Yusuf karakteri üzerinden vurgulanmak istenen Türklerin Kırcaali gibi Türk nüfusun yoğunlukta olduğu yerlerde hala bir aidiyet duygusu içinde olduklarıdır. Yusuf'un eşi üzerinden yansıtılmak istenen ise Bulgaristan'ın baskıcı ve yok sayıcı uygulamaları sonrasında Türklerin yaşadığı umutsuz, kırılma kimlik duygulanımıdır. Yusuf'un eşi de her

ne kadar yaşamakta oldukları yerlere aidiyet duysa da uygulanan baskılar sonrasında yüzyıllardır yaşadıkları topraklarda bir geleceği kalmadığına ikna olmuştur tam da bu nedenle ailesinin Kırcaali’de kalıp kalmaması konusunda düşüncelidir. Bölgedeki Türklerin yaşamı askıya alınmıştır, cami hocaları tutuklanmıştır. İki Türkün yan yana gelip Bulgaristan’daki durumlarını konuşması bile imkânsız hale gelmiştir. Aileler sistematik olarak fişlenmektedir ve çoğu aile korkuya kapılmıştır. Bu yüzden Yusuf da planlarını açıkça ifade edememektedir. Karısı onu dalgın gördüğünü söylediğinde bile işle ilgili olduğunu söyleyerek geçiştirmektedir. Oysaki Yusuf da tıpkı diğer soydaşları gibi Bulgarların yıldırma politikalarından etkilenmekte ve ailesi için Türkiye’ye kaçış planları yapmaktadır.

Görüntü 7. *Faik’in Salih ve Fatma’ya Öğüt Vermesi*

Tablo 7. *Göstergeler Tablosu*

Gösterge	İnsan 1	İnsan 2	İnsan 3
Gösteren	Faik	Salih	Fatma
Gösterilen	Güleryüzlü Entelektüel Güvenilir Nasihat Eden	Yardımsaver Dinleyen	Umutlu Dinleyen

Faik karakterinin, Türkçenin kamusal alanda konuşulması yasaklandığı için tansiyonu yükselmiştir. Faik’in oğlu gidip sağlıkçı Salih’i çağırır. Salih ve eşi Fatma birlikte Faik abilerinin yanına giderler. Salih hastanın tansiyonunu kontrol eder ve durumu düzeldikten

sonra üçü arasında milli duyguların ağır bastığı güçlü bir konuşma gerçekleşir. Faik, bu görüntüde gülen bir yüz, akıl veren bir öğretmendir. Salih ve Fatma ise onun nasihatlerini ilgiyle dinlemektedir. Bu sahnede yer alan karakterlerin içinde buldukları güç duruma rağmen birbirlerinden güç aldıkları beden dillerinden de anlaşılmaktadır. Üçünün de Bulgaristan'daki yaşam koşullarının Türkler için giderek zorlaştığı konusunda ortak bir deneyimi vardır. Üçünün de endişeleri aynı ve kimliklerini korumadaki kararlılıkları birdir. Bu kısımda Faik, Salih ve Fatma arasında şu diyalog geçmektedir:

Salih: Biraz yükselmiş sana bir hap vereceğim sabah akşam birer tane alırsın geçer bir şeye mi üzüldün Faik abi?

Faik: Türkçe konuşmak yasaklanmış. Çarşıda pazarda herkes Bulgarca konuşacaktı.

Fatma: Demek Türkçe derslerini kaldırmak yetmedi.

Faik: Bugün doğduğum mahalleden geçtim üç beş cumbalı ev öylece durur. Çeşme, hamam yıkılmış. Bir de türbe vardı hanım adak yakardı o da yok olmuş. Mescidin kapısını kalaslarla örtmüşler ama ne yaparlarsa yapsınlar geçmişi yok edemezler. Ne olursa olsun ben bu topraklarda öleceğim bırakmayacağım bu toprakları.

Salih: Biraz dinlen Faik abi üzüntü yaramaz sana.

Faik: Seni de rahatsız ettik Fatma gelin.

Fatma: Ne demek Faik Abi sen bizlere en büyük iyiliği yaptın. Tarihimizi, geçmişimizi öğrettin bize. Çocuklarıma kitaplar verdin.

Faik: Onlar hep benim vazifem. Bana bak kız, sen de dinle Salih! Ne olursa olsun Türkçeyi unutturmayın çocuklarınıza Türkçeyi de Müslümanlıklarını da...

Fatma: Unutturmuyoruz Faik Abi, unutturmuyoruz.

Salih: Ölürüz de yine unutturmuyoruz!

Türkçenin halk arasında konuşulması yasaklandığı için Faik üzülür ve tansiyonu da bu yüzden yükselmiştir. Bu diyalogda Faik'in doğduğu mahallenin güncel durumundan söz ettiği kısımda toplumsal gerçekliğin nasıl değiştiği izleyiciye açıkça aktarılmaktadır. Bulgar yönetimince mescidin kullanılmasına engel olunması, çeşme ve hamam gibi Türklerin geleneksel kültürüne ait mimari sembollerin yıkılması, Türklerin hem dinlerini hem de kültürlerini sürdürdükleri hayati ortamların artık kullanılamaz hale getirildiğini vurgulamaktadır. Faik karakteri, dizideki bilgili ve ağırbaşlı görmüş geçirmiş bir karakter olarak bunların birer yıldırma girişimi olduğunun farkındadır. Yine de "Ne yaparlarsa yapsınlar Bulgaristan'da öleceğim." sözlerini ifade edecek kadar da kararlı ve aidiyet duygusu sağlam bir karakterdir. Bu bağlamda Salih ve Fatma'ya çocuklarına Türklüklerini

unutturmamaları üzerine nasihatler vermektedir. Kimliklerinden ve birbirlerinden başka tutunacak bir yeri kalmamış bu üç karakterin, dayanışma içerisinde olduğu bu diyalog; komünist rejimin baskısı altında kalan halkın dayanışmasını yansıtır. Görüntü ve diyalog birlikte düşünüldüğünde, hem Türklerin milli duygularını ifade etmeleri açısından hem de Bulgar yönetimi tarafından yok edilmek istenen Türk kimliğinin muhafaza edilmesi bakımından umutlu bir duygudaşlık çerçevesi sunmaktadır.

Görüntü 8. *Aysel'in Bulgar Komşu Olga Teyze ile Diyalogu*

Tablo 8. *Göstergeler Tablosu*

Gösterge	İnsan 1	İnsan 2	Nesne 1
Gösteren	Aysel	Olga Teyze	Dikiş Kutusu
Gösterilen	Meraklı, Mutlu	Güleryüzlü İyi Niyetli	Hediye

Aysel, annesinin bayram günü için döktüğü lokma tatlısından komşuları Olga Teyze'ye de götürür, tatlı tabağını beklerken meraklı bir çocuk olduğundan Olga Hanım'ın evinde ibadet edilen kısma girer ve orada Hz. İsa'nın portresine ve etrafına yerleştirilmiş mumlara bakar. Odada ahşap bir kutu dikkatini çeker. Bu sırada Olga gelir ve kutuyu Aysel'e hediye eder. Dizide bu sahne bir Bulgar ve bir Türk'ün olumlu sohbet ettiği nadir anlardan birisidir. Çokum'un yazdığı senaryoda iyi niyetli Bulgarlara da yer verilmesi, komünist rejimce yaratılan Türk düşmanlığının insani ilişkileri her zaman olumsuz etkileyemediğine, Türklerle komşuluk hukukunu koruyan Bulgarların da olduğuna örnek teşkil etmektedir. Bir

siyasi aklın dayatmasıyla topluma empoze edilen Türk düşmanlığı fikrini bütün bir Bulgar halkına mal etmek doğru bir yaklaşım olmayacağından Çokum, dizinin senaryosunda Bulgar halkına adil bir perspektifte yer vermiştir.

Görüntü 9. *Bayram Günü*

Tablo 9. *Göstergeler Tablosu*

Gösterge	İnsan 1	İnsan 2	İnsan 3	İnsan 4
Gösteren	Mehmet	Fatma	Aysel	Salih
Gösterilen	Üzgün	Üzgülü Kızgın Gururlu	Üzgün	Üzgün, Kızgın, Gururlu

Bu kare bir bayram gününden alınmıştır. Türklerin bayram kutlamasına engel olmak isteyen komünist rejim bayram arifesinde Türklere daha çok iş verileceği, bayram kutlamalarına engel olunacağı şeklinde üyelerine direktifler verir. Sonuç olarak Salih, Fatma ve çocukların bayram sevinci yarıda kalır. Bu bölümde bayramlıklarını giymiş çocuklar görülmekte ancak arkalarından yürüyen asker topluluğu bayram mutluluğunu üzüntüye dönüştürmektedir. Karşılaştıkları bu kötü muamele sonrasında Salih ve Fatma bu toprakları atalarının yüzlerce yıl yönettiğini kimsenin diline ve dinine engel olmadıklarını söylerler ve yürüdükleri yol üzerinde çocuklara tarihlerine ilişkin sorular yöneltirler. Aysel ve kardeşi çok zeki ve milli şuuru yerinde çocuklardır ve sorulara doğru cevaplar verirler.

Görüntü 10. Generalin Dr. Eva Botev'e Uyarısı

Tablo 10. Göstergeler Tablosu

Gösterge	İnsan 1	İnsan 2	İnsan 3	Asker 1
Gösteren	Dr. Eva	Takım	Takım	Komutan
	Botev	Elbiseli	Elbiseli	
		Genç	Yaşlı	
		Adam	Adam	
Gösterilen	Gergin	Ciddi	Ciddi	Otoriter
	Korkmuş			Korku
				Veren

Bu bölümde komutan, Dr. Eva Botev'i toplantıda verdiği tepkiden dolayı uyarır. Hakkında bir soruşturma başlatılmıştır. Dr. Botev'e komutan, cezası belirlenene kadar görevine devam edebileceğini iletir. Dr. Eva Botev'in yüzünde kızgın ve gergin bir ifade vardır. Parti yönetimi kendi içinden yükselen farklı seslere karşı tahammülsüzdür. Takım elbiseli parti üyeleri de durumun ciddiyetini temsilen orada hazır bulunmaktadır. Komutan ise otoritenin temsili olarak korku veren parti emirlerini dikte eden bir roledir.

Komutan: Dr. Eva Botev siz partimizin değerli bir üyesisiniz bu sözlerinizi duymamış olayım.

Dr. Eva Botev: Biz doktor olurken yemin ettik yoldaş, muayene esnasında hastaya bazı sorular sorarız. Eğer hasta Bulgarca bilmiyorsa ve ıstırabını Türkçe dile getiriyorsa Bulgarca konuşamıyor diye hastaya bakmayacak mıyız? Hastayı ölüme mi terk edeceğiz.

Komutan: Evet bu bir parti emridir.

Bu diyalogun da işaret ettiği gibi Komünist yönetim, asimilasyon politikaları konusunda sert bir tutum izlemektedir. Hastaların, sağlık hizmeti alması için bile Bulgarca konuşmayı zorunlu kılmaktadır.

Görüntü 11. Salih ve Fatma'nın Dr. Eva Botev'le Diyalogu

Tablo 11. Göstergeler Tablosu

Gösterge	İnsan 1	İnsan 2	İnsan 3	İnsan 4	Nesne 1
Gösteren	Dr. Eva Botev	Fatma	Salih	Hatice Ana	Stetoskop
Gösterilen	Muayene Otoriter	Üzgün Çaresiz	Öfkeli	Hasta, Yardıma Muhtaç	Tıbbi Cihaz

Bu kesitte Dr. Botev, partiden aldığı uyarı sonrasında kendi düşüncesinin aksine partinin diliyle konuşarak hastanın Bulgarca konuşması gerektiğini belirtir ve otoriter görünmektedir. Giydiği önlük doktor önlüğüdür. Ancak asker diliyle konuşmaktadır. Salih öfkeli, Fatma arabulmaya çalışan bir konumdadır. Hatice Ana baygın vaziyette uzanmaktadır. Bu bölümde karakterler arasındaki diyalog ve diyalogun analizi şu şekildedir:

Dr. Eva Botev: İhtiyar derdini kendi anlatacak.

Salih: Anam Bulgarca bilmez ki.

Dr. Eva Botev: Öğrenseydi.

Fatma: Ben tercüme etsem...

Dr. Eva Botev: Herkes istediğini Bulgarca bildirecek hastalar dahil.

Fatma: Ya anlatamazlarsa!

Dr. Eva Botev: Anlatacaklar. Partinin kesin emri var bana derdini Bulgarca anlatamayacaksa alın götürün...

Fatma: Yani ölsün mü?

Salih: Sizden bunu beklemezdim. Dr. Botev, Türk diye anamı da öldürebilirsiniz siz.

Dr. Eva Botev: Asla, beni anlayın...

Salih: Sizi anlıyorum, babamı da öyle öldürmüşlerdi.

Dr. Eva Botev, hasta yakınlarına sert bir üslupla muayene sırasında Türkçe konuşmanın yasak olduğunu, hastanın rahatsızlığını Bulgarca anlatması gerektiğini, rejimin bu konuda kesin emri olduğunu ifade etmektedir. Salih kendisi de sağlıkçı olduğundan ve durumun müşkiliyetinden dolayı sağlık hizmeti alamamalarını öfkeyle karşılar ve bu durumu kabul edemez. Fatma ise uzlaşmacı bir üslup takınsa da Dr. Eva Botev'i ikna edemez. Hastanın sağlığının esas alınması gereken muayenehane ortamında da rejimin baskıcı otoritesi hakimdir. Dr. Eva Botev her ne kadar uygulamanın yanlış olduğunu bilse de otoriteye karşı gelemmez ve kendisi de otoritenin temsilcisi olarak gösterilir.

Görüntü 12. *Aysel'in Ailesi Türkiye'ye Giderken Bulgaristan'da Kalacağı Öğrenmesi*

Tablo 12. *Göstergeler Tablosu*

Gösterge	İnsan 1	İnsan 2	İnsan 3	Nesne 1
Gösteren	Salih	Aysel	Fatma	Perde

Gösterilen	Üzgün	Öfkeli	Üzgün	Oda
	Çaresiz	Üzgün	Ağlamaklı	Mahremiy
		Ağlamaklı		et

Bu görüntüde, Aysel ailesiyle birlikte Türkiye'ye gidemeyeceğini öğrenir. Ailesi buna mecbur kaldıklarını ifade etmektedir. Plandaki herkes üzgün görünmektedir. Aysel duruma öfkelenildiği için ağlama krizine girmiştir. Fatma da kızının zor durumuna kayıtsız kalamaz ve ağlamaklı olur. Aysel, annesine onların yanlarında Türkiye'ye gidebilmek için yalvarmaktadır. Bir çocuğun bu zor durumda olgunluk göstermemesi olağan bir sonuçtur. Aysel Türkiye'ye götürülmediği için kendisini değersiz hissetmektedir. Ailesi onu yanlarına aldirtacaklarını söylese de Aysel ailesinden temelli ayrılacağını düşünmektedir. Fatma ve Salih, oğulları Mehmet'i küçük olduğu için yanlarına alırlar ve Aysel'i de Bulgaristan'daki akrabaları ve aile dostlarına emanet ederler. Bu bölümde Salih, Fatma ve Aysel arasında şu konuşmalar geçmektedir:

Salih: Gel kızım. Hani bazen seninle hayal kurardık Aysel, mesela bir gün Türkiye'ye gideceğimizi düşünürdük. Annen, bize gülerdi "Olmayacak hayaller kuruyorsunuz" derdi. Ben ne derdim ona? İnsan istese hayallerini gerçekleştirebilir, derdim. Değil mi Fatma? Şimdi o gün geldi kızım.

Aysel: Türkiye'ye mi gideceğiz?

Salih: Evet kızım.

Aysel: Sahi mi, sahi mi baba (Heyecanlanır)

Salih: Kızım Türkiye'ye bir şartla gideceğiz.

Aysel: Nedir o şart babacığım?

Salih: Sen burada kalacaksın.

Fatma: Burada kalacaksın ama sadece iki sene kızım. Ondan sonra seni de alacağız.

Aysel: Ya Mehmet.

Salih: O küçük olduğu için onu götüreceğiz.

Aysel: Hayır hayır...

Fatma: Kızım beni dinle.

Aysel: Dinlemek istemiyorum, anlatma!

Salih: Aysel dinle anneni.

Aysel: Beni sevmiyorsunuz, istemiyorsunuz beni (Hıçkırarak Ağlar)

Fatma: Öyle deme kızım seni nasıl sevdiğimizi biliyorsun.

Aysel: Neden beni bırakıyorsunuz, neden?

Fatma: Üzülme yavrum madem bu kadar üzüleceksin biz de gitmeyiz.

Aysel: Beni de götürün, beni de götürün, ne olur beni de götürün, ne olur beni de götürün baba bırakmayın beni. Beni de götürün, anne...

Fatma: Çocuklardan yalnızca birini götürmemize izin veriyorlar kızım.

Görüntüyle konuşmalar uyumludur. Aysel Türkiye'ye gidebilmek için ailesine yalvarmaktadır. Fatma'nın çocuklardan yalnızca birini almalarına izin verdiklerini söylemesi, Aysel için kabul etmesi çok güç bir bilgidir. O da daha çocuktur ve kardeşi kadar küçük olmasa da hala ailesinin bakımına, ilgisine ve sevgisine kardeşi Mehmet kadar ihtiyaç duymaktadır. Aysel karakteri bu diziyte birlikte göç nedeniyle parçalanmış ailelerin de sembolü olmuştur. Ayrıca ailenin parçalanmış olması Türklerin kimlik-aidiyet bakımından yaşadığı parçalanmayı da anlatmaktadır.

Sonuç

Göç, kitlelerin fiziksel yer değişikliğinin ötesinde tarihsel öneme sahip toplumsal değişimleri tetikleyen bir kavramdır. Göçün yaratacağı sosyal etkiler bağlamında yaşanan göçlerin rızayla gerçekleşmesi ile zorunlu olarak gerçekleşmesi arasında büyük bir fark mevcuttur. Göçün öznelere olan bireyler, kendi rıza ve beklentileri doğrultusunda göç ettiklerinde yeni yerleşim yerlerini daha iyi koşullarda bir hayat inşa edebilmek için kendi iradeleriyle seçmektedirler. Ancak zorunlu göçe tabi tutularak yerinden edilmiş bireylerce deneyimlenen göç, oldukça kırılğan bir süreç olup toplumsal travmaları meydana getirmektedir. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler, öncesinde Bulgaristan hükümetinin Türk kimliğine karşı izlediği aşırı baskıcı, ayrımcı ve insanlık dışı uygulamalarla Bulgaristan'daki Türkleri yıldırma ve göçe zorlama düzeyinde baş göstermiş, daha sonrasında göçler direkt Bulgar hükümetinin rol üstlenmesi ile zorunlu hale gelmiştir. Bir anlamda Bulgaristan'daki Türkler önce Bulgaristan'da yaşayamaz hale getirilmiş daha sonrasında ise uygulanan zulmün sonucu olarak diplomatik süreçlerle göç süreci hızlandırılmıştır. Türk yurdu olan Kırcaali, Şumnu, Dobruca gibi illerden Türkler hızla tahliye edilmek istenmiştir. Türkler evlerini, işlerini, yurtlarını geride bırakarak anavatana dönmüş ve her ne kadar köklerinin dayandığı Anadolu topraklarına dönseler de yeniden bir yaşam kurmak zorunda bırakılmıştır.

"Yeniden Doğmak" Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989'a kadar aralıklarla devam eden zorunlu göç gerçeğine Aysel Özgür'ün yaşam öyküsü üzerinden eğilmiş ve Türklerin göçler süresince yaşadığı sistematik baskılar TRT ekranlarından görünür hale gelmiştir. Bu diziyi

önemli kılan üç unsur vardır: Birincisi dizinin yaşanan göçlerle eşzamanlı olarak yayınlanmasıdır. İkincisi yaşanan karanlık dönemin görsel materyallerle ölümsüzleştirilmesi ve Türkleri hedef alan baskıların dizide görünür kılınarak kamuoyu oluşturmalarıdır. Üçüncüsü ise görsel medyanın bir ürünü olan dizinin, Bulgaristan ve Türkiye arasında diplomatik bir gerilime neden olarak Türk Televizyon tarihinde kendisine yer edinmesidir.

Göstergebilim, sözün yerini göstergenin ve gösterilenin, mesajın ve kodun aldığı görsel bir dilin incelenme alanıdır. Dizinin gösterge bilimsel olarak incelenmesi, dönemin koşullarının ekrana hangi yönleriyle yansıtıldığını, yaşanan tarihsel sürecin Türkiye perspektifinden nasıl okunduğunu anlamlandırmak için önemlidir. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler sırasında yaşanan ancak konuşulup söze dökülemeyen bir toplumsal belleğin görsel dökümünü irdelemeyi olanaklı kılmıştır. Yayınlandığı dönemde kitleleri harekete geçirmiş olan dizi, aktüel olarak yayınlandığı Youtube platformunda, günümüz izleyicilerinin dikkatini de çekmektedir. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler konusunda Türk milletinin toplumsal hafızasını besleyen görsel bir kaynak olarak Türk Televizyon tarihinde önemli bir yerde durmaktadır.

Kaynakça

- Aktulum, K. (2004). Göstergebilim. *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7, 1-12.
- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim ilkeleri*. (B. Vardar, M. Rifat, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Betts, A. (2009). *Forced migration and global politics*. Wiley-Blackwell.
- Güneş, A. (2012). Çağdaş bir çözümleme yöntemi: Göstergebilim. *Humanities Sciences*, 7(2), 31-43.
- Iordanova, D. (2007). *Balkan sineması alevler içinde sinema*. (B. Erdoğan, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı. (Orijinal çalışma basım tarihi 2001).
- Mayring, P. (2011). *Nitel sosyal araştırmaya giriş nitel düşünce için bir rehber*. (A. Gümüş ve M. S. Durgun, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1990)
- Rifat, M. (1996). *Homo semioticus*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şahinbaş, İ. (2007). *Zorunlu göç olgusu bağlamında Bulgaristan Türkleri* (Yayımlanmamış doktora tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Tataj X. & Bölükbaşı, A. (2018). Religion in Albania during the Communist Regime. *V. Yıldız Sosyal Bilimler Kongresi 13-15 Aralık 2018*, 545-553.
- Tataj X. (2019). *Komünist rejim döneminde Arnavutluk'ta din politikaları ve günümüzdeki etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Tekin, C. ve Altunsoy, Y. (2019). Cumhuriyet döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 119-147.
- Vatandaş, S. (2021). Gazete haberlerinde korku sunumunun göstergebilimsel çözümlemesi (Covid-19 örneğinde). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (78), 1060-1079. <https://doi.org/10.17755/esosder.733616>
- Yeniden Doğmak-1987/TRT- Aydan Şener. [Video] *Youtube*. <https://www.youtube.com/watch?v=aUvWz7eTh58> (Erişim Tarihi: 30.05.2023).
- Yıldırım A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası göç: Çeşitleri, nedenleri ve etkileri. *Turkish Studies (Elektronik)*, 9(2), 1685-1705.

II. Balkan Savaşı'nda Doğu Trakya'nın Bulgar İşgalinden Kurtarılması¹ Sezai ÖZTAŞ², Şenol KOÇAN³

Öz

Büyük Güçler adına Şark Meselesi'nin çözümü yolunda atılan en önemli ve o ana kadar en başarılı adım sayılan Balkan Savaşları, Türk tarihinin askeri ve toplumsal en büyük mağlubiyetlerinden biridir. Londra Antlaşması'nda çizilen Midye-Enez hattıyla Osmanlı sınırlarını belirlemeyi kendinde hak gören Büyük Güçler, Balkan devletlerinin yayılmacı politikalarının sebep olduğu II. Balkan Savaşı'ndan yararlanmak isteyen ve kaybettiği toprakların bir kısmını da olsa-başta Edirne olmak üzere-geri almayı düşünen Osmanlı Devleti'ni engellemek istemiş, tehditler savurmuştur. Balkan Savaşları, nizami harp öğretilerinin yanı sıra gayrinizami harp usullerinin de ön plana çıktığı bir savaştır. Gayrinizami harp stratejisi ve usulleri dönemin Osmanlı Ordusu'nun seçkin mensupları tarafından II. Balkan Savaşı sırasında ve sonrasında ustaca kullanılmış, Doğu Trakya ile Edirne'nin kurtarılmasında, Batı Trakya'nın kurtarılıp bölgede geçici bir idare kurulmasında etkili olmuştur. Bu çalışmanın ana konusunu II. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı kuvvetleri ile Kuşçubaşı Eşref komutasındaki Akıncı Birliği'nin Doğu Trakya'nın kurtarılması için gerçekleştirdiği harekât ve bölgenin kurtarılması oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Osmanlı Devleti
II. Balkan Savaşı
Doğu Trakya
Akıncı Birliği
Bulgar İşgali

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 29.03.2023

Kabul Tarihi: 06.06.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1272882

Liberation of Eastern Thrace from Bulgarian Occupation at the Second Balkan War

Abstract

The Balkan Wars, seen as a significant and successful effort by the Great Powers to address the Eastern Question, turned out to be one of the most significant military and social defeats in Turkish history. The Great Powers, having the authority to define Ottoman borders with the Midye-Enez line in the Treaty of London, aimed to prevent the Ottoman State from regaining its lost territories, particularly Edirne, during the Second Balkan War, and issued threats accordingly. The Balkan Wars showcased a blend of unconventional warfare methods and traditional military tactics. Distinguished members of the Ottoman Army employed these unconventional strategies effectively, both during and after the conflict, to liberate Eastern Thrace and Edirne, as well as to free Western Thrace and establish temporary governance in the region. This study focuses on the operation carried out by Ottoman forces and the Raider Troops led by Kuşçubaşı Eşref to liberate Eastern Thrace during the Second Balkan War.

Keywords

Ottoman State
Second Balkan War
Eastern Thrace
Raider Troops
Bulgarian Occupation

About Article

Received: 29.03.2023

Accepted: 06.06.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1272882

¹ Bu çalışma 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde Tekirdağ/Türkiye'de düzenlenen INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan sözlü bildirinin tam metin halidir.

² Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, soztas@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1742-4200

³ YL Öğr., TNKÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ/Türkiye, senolkocan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0582-073X

Giriş

Balkan Savaşı, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı toplumunun karşı karşıya kaldığı topyekûn savaş olgusunun ve yaklaşık on yıldan fazla sürecek savaşlar silsilesinin başlangıcını oluştururken aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekiliş sürecinin de başlangıç noktası olmuştur.

Şark Meselesi olarak adlandırılan Türklerin Avrupa'dan atılması düşüncesinin (Beydilli, 2009, s. 387) uygulamadaki ikinci büyük safhası olan Balkan Savaşı, ilk büyük safha olan 1877-1878 Rus Savaşı'ndan daha yıkıcı olmuş ve daha büyük etkiler yaratmıştır.

Balkan Savaşı, sadece mağlubiyetle sonuçlanmış ve toprak kaybına sebep olmuş bir savaş değildir. Balkan Savaşı sonucunda Rumeli'deki anavatan kaybedilmiş (Ortaylı, 2012, s. 30) ve Balkan Türklüğü soykırım tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Toplumsal hafıza Balkan Savaşı'nı unutmamış, savaşın sebep olduğu askeri, siyasi ve toplumsal travma uzun süre atlatılamamıştır.

Balkan Savaşı mağlubiyeti sonrası Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki yüzölçümü 169.845 km²'den 28.282 km²'ye düşmüş, böylelikle Rumeli topraklarının %83'ü kaybedilmiştir (Akyol, 2013, s. 187). Haçlı zihniyetinin etkisinde kalan Büyük Güçler, işgal ettiği toprakları homojen hale getirmek isteyen Balkan ordularının katliamlarını görmemiş ve görmezden gelmeyi tercih etmiştir. Balkan Savaşları sonunda Balkanlar'daki Müslüman nüfusun (Arnavutluk hariç) katliamlar ve göçler sebebiyle %62 oranında azalmış olması da bu soykırım girişiminin sonucudur. Amerikalı tarihçi McCarthy'nin verdiği rakamlara göre Balkan Savaşı'nda 632.408 Müslüman öldürülmüş, 812.271 Müslüman ise 1912-1926 yılları arası Türkiye'ye göç etmiştir (McCarthy, 2014, s. 186-187).

Balkan Savaşı, 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı ile başlamış, 18 Ekim 1912 tarihinde Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın katılımıyla Karadeniz'den Adriyatik Denizi'ne, Ege Denizi'nden İyon Denizi'ne Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki toprakları üzerinde çok geniş bir alanda ve birbiriyle bağlantılı toplam on cephede gelişmiştir. Makedonya ve Doğu Trakya cepheleri savaşın sonucunu belirleyecek cepheler olarak ön plana çıkmış, Osmanlı Ordusu da Batı ve Doğu Ordusu olarak askeri kuvvetlerini ikiye ayırmış ve en büyük kuvvetlerini bu iki cepheye yığmıştır.

Makedonya'da Osmanlı Batı Ordusu'na bağlı Vardar Ordusu 23-24 Ekim 1912'de Kumanova Muharebesi'nde, 5 Kasım 1912'de Pirlepe Muharebesi'nde, 15-18 Kasım 1912'de Manastır Muharebesi'nde Sırp Ordusu'na mağlup olmuş, Adriyatik kıyılarına kadar çekilmiştir (Artuç, 1988, s. 230-233). Yunan Ordusu'na karşı iki cephede mücadele edilmiş, Tesalya'da

Alasonya, Kırkgeçit ve Yenice muharebeleri sonunda Selanik'e kadar geri çekilen 8. Kolordu teslim olmuş ve 9 Kasım 1912'de Yunan Ordusu Selanik'e girmiştir (Andonyan, 1999, s. 370-384). Epir'de ise Osmanlı kuvvetleri Yanya'yı başarıyla savunmuş ancak 6 Mart 1913 tarihinde Yanya teslim olmuştur (Artuç, 1988, s. 271). Karadağ cephesinde Sırp kuvvetleriyle ortak hareket eden Karadağ kuvvetleri çok kısa sürede Kosova'yı ele geçirmiş (Erickson, 2013, s. 61), İşkodra ise başkente en uzak savaş bölgesinde olmasına rağmen en uzun süre dayanan şehir olmuştur. Şehir, Karadağ ve Sırp kuvvetlerine başarıyla direnmişse de 23 Nisan 1913 tarihinde Karadağ Ordusu'na teslim olmuştur (Artuç, 1988, s. 297).

Trakya'da bulunan Osmanlı Doğu Ordusu ise Batı Trakya, Edirne ve Doğu Trakya'da mücadele etmiş, Batı Trakya'daki kuvvetler 28 Kasım 1912'de Bulgar kuvvetlerine esir düşmüştür (Erickson, 2013, s. 193-199).

Doğu Trakya'da ise 22-23 Ekim 1912'de Kırkkilise Muharebesi'nde Osmanlı kuvvetleri bozgun halinde geri çekilmiş (Artuç, 1988, s. 124-129), Bulgar kuvvetleri 24 Ekim'de Kırkkilise'yi (Kırklareli), 25 Ekim'de Baba-i Atik'i (Babaeski) işgal etmiştir (Andonyan, 1999, s. 464; Artuç, 1988, s. 138). Kırkkilise Muharebesi sonrası 9 Kasım'da Edirne tam anlamıyla kuşatılmıştır (Erickson, 2013, s. 188). 28 Ekim-2 Kasım 1912 tarihleri arasında Lüleburgaz Muharebesi'nde de Osmanlı Ordusu bozguna uğramış ve Çatalca savunma hattına doğru çekilmiştir (Artuç, 1988, s. 138-147). Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti bozgunlar sonrası 29 Ekim'de istifa etmiş, yerine Kâmil Paşa Hükümeti kurulmuştur.

7 Kasım'da Çorlu, 8 Kasım'da Çerkezköy, 11 Kasım'da Silivri işgal edilmiştir. 17-18 Kasım 1912 tarihinde Çatalca Muharebesi'nde Çatalca savunma hattına çekilen Osmanlı Ordusu'na karşı saldırıya geçen Bulgar Ordusu, taarruz ettiği tüm mevzilerden püskürtülmüş, böylelikle Bulgar Ordusu İstanbul önlerinde durdurulmuştur (Erickson, 2013, s. 163, 172-176). 3 Aralık 1912'de Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile Çatalca Ateşkes Antlaşması imzalanmış, 16 Aralık 1912'de Londra'da Barış Konferansı toplanmıştır.

23 Ocak 1913 tarihinde yapılan kabine toplantısında Londra Konferansı'na verilecek cevap üzerinde karar vermek için bir araya gelinmiştir. Muhalefette yer alan İttihat Terakki'nin, Kâmil Paşa Hükümeti'ni "Edirne'yi Bulgarlara veriyorlar" propagandasıyla suçlaması sonrası Babıali'ye yürüyen bir grup İttihatçı'nın gerçekleştirdiği silahlı müdahaleyle Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürülmüş, Sadrazam Kâmil Paşa ise silah zoruyla istifa ettirilmiştir (Bayur, 1991, s. 268-270; Bıyıklıoğlu, 1992, s. 65). Mahmut Şevket Paşa, Sadrazam ve Harbiye Nazırlığı makamlarına getirilmiştir.

2 Şubat 1913'te ateşkes sona ermiş, kuşatma altındaki Edirne üzerindeki baskıyı azaltmak için 8 Şubat 1913 tarihinde Bolayır'dan taarruz ve Şarköy'e çıkarma harekâtı girişiminde bulunulmuştur. Eş zamanlı gerçekleştirilemeyen harekât sırasında karşı saldırıya geçen Bulgar kuvvetleri Osmanlı birliklerine ağır kayıplar verdirmiştir (Artuç, 1988, s. 252-257). 25 Mart-3 Nisan 1913 tarihleri arasında gerçekleşen İkinci Çatalca Muharebesi'nde ise Çatalca hattına yapılan Bulgar hücumları püskürtülmüştür (Erickson, 2013, s. 362-367).

26 Mart 1913'te Edirne'nin düşmesinin (Erickson, 2013, s. 356) ardından barış için arabuluculuk isteyen Osmanlı Hükümeti'ne Batılı devletler 31 Mart 1913'te nota vermiş, 4 Nisan 1913'te başlayan İkinci Ateşkes sonrası 30 Mayıs 1913'te Londra'da St. James Sarayı'nda imzalanan yedi maddelik barış antlaşmasıyla Balkan Savaşı sona ermiştir. Midye-Enez hattının batısında kalan topraklar Balkan İttifakı'na terk edilmiştir (Bayur, 1991, s. 313).

Osmanlı Hükümeti'nin İleri Harekât Düşüncesi

Kâmil Paşa Hükümeti'nin Edirne'yi Bulgarlara vereceği haberleri sonrasında Edirne'nin Bulgarlara terk edilmesini önlemek adına yapılan Babıali Baskını sonucu iktidara gelen Mahmut Şevket Paşa Kabinesi'nin Londra Antlaşması'nı imzalayıp, Edirne'yi Bulgarlara bırakması, orduyu ve halkı büyük hayal kırıklığına uğratmıştır (Bayar, 1997, s. 132). Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913 tarihinde suikast sonucu vefatıyla Sadrazamlığa Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırlığı'na da Ahmet İzzet Paşa getirilmiştir (Süer, 1981, s. 383).

I. Balkan Savaşı sonucunda ele geçirilen Osmanlı topraklarının paylaşılması hususunda Balkan devletlerinin arasında çıkan anlaşmazlık, Balkan Savaşı'nın ikinci safhasını başlatmıştır (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 67). 1 Haziran 1913'te Bulgarlara karşı Sırp-Yunan ittifakını sağlayan antlaşma Selanik'te imzalanmış, 29 Haziran 1913'te Bulgarların Yunan ve Sırp kuvvetlerine başlayan saldırısı ile II. Balkan Savaşı başlamıştır (Akyol, 2013, s. 174; Artuç, 1988, s. 314).

Bulgaristan'ın diğer Balkan devletleriyle giriştiği bu savaşta, Çatalca önlerinden birliklerini savaşın ağırlık noktası olan Makedonya bölgesine çekmesi, Çatalca'daki Bulgar cephesinde boşluklar oluşturmuştur. İmzalanan Londra Antlaşması hükümlerinin Balkan devletleri arasında ortaya çıkan bu yeni durumla geçersiz kalacağı düşünülmesi de kaybedilmiş topraklara yönelik ileri harekât düşüncesinin doğmasına yardımcı olmuştur. Bu düşüncenin en ateşli temsilcileri ise 10. Kolordu Komutanı Hurşit Paşa ve Kurmay Başkanı Enver Bey olmuştur (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 67).

Edirne'nin kurtarılmasıyla ilgili olarak ilk teklifin 17/18 Şubat 1913 tarihinde daha Edirne düşmeden Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından geldiği, teklifin, Mustafa Kemal tarafından yazıldığı ve altında Mustafa Kemal ile Ali Fethi (Okyar) imzası bulunduğu göze

çarpmaktadır. Mahmut Şevket Paşa'ya verilen teklifin Enver Bey etkisinde olan Paşa tarafından değerlendirilmediği, söz konusu teklif yazısının Paşa'nın kişisel belgeleri içinde bulunduğu belirtilmiştir (Sertoğlu, 1968, s. 464-465).

Celal Bayar anılarında, Mahmut Şevket Paşa Hükümeti'ne özellikle Talât ve Enver Beylerin, Bulgarların mevcut durumundan yararlanıp Doğu Trakya ve Edirne'nin kurtarılması için bir an önce harekete geçilmesi yönünde ısrar ettiklerini belirtmektedir. “Bir defa Edirne'ye girdikten sonra bizi oradan kimse çıkaramaz” diyen Talât Bey, kabine içinde kendine destek aramış, kendisi dışında kabinedeki hiç kimse ordunun mevcut haliyle Edirne macerasına girmesini istememiş, yeni bir felaket yaşanır korkusuyla bu teklifi olumlu karşılamamıştır (Bayar, 1997, s. 133). Ancak Sait Halim Paşa Hükümeti'nde ise Edirne'ye doğru harekete geçilmesi konusunda kabinede Talât Bey dışında Sadrazam Sait Halim Paşa, Şeyhülislam Esat Efendi, Adliye Nazırı Hayri Bey gibi olumlu görüş belirten kişiler yer almıştır (Bayar, 1997, s. 138).

İttihatçıların neredeyse tamamı Edirne'nin kurtarılması yönünde harekete geçilmesini ve mevcut fırsattan yararlanılmasını istemiş, Hükümet'in de bu yönde karar alacağı düşünülmüştür. Cemal Paşa anılarında, Edirne'yi geri alma düşüncesine kabinede en çok Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'nın muhalif olduğunu ifade etmektedir. Hatta Sait Halim Paşa'nın yalısında nazırlar arasında yapılan toplantıda verilen ara sırasında Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa'nın Bahriye Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa'ya “Eğer bu defa şu zevatı bu Edirne istirdadı fikrinden vazgeçirmeye muvaffak olursam kendimi vatanıma en büyük hizmeti ifa etmiş addedeceğim” ifadesini kullandığını belirtmektedir. Sait Halim Paşa ise ileri harekât kararı almak için bir türlü çoğunluğu sağlayamadıklarından yakınmıştır. Mali durumun kötü olmasından kaynaklı olarak harekâtın maddi yönünün nasıl karşılanacağı konusunda ise Talât Bey ertesi gün Reji Müdürü Veyl ile görüşerek para konusunu çözeceğini belirtip, kabineyi iknaya çalışmıştır (Cemal Paşa, 2006, s. 57-58).

Para bulma işinin çözümü, siyasi kararı da etkilediği için Talât Bey, Tütün Rejisi Genel Müdürü Veyl'den, Reji'nin imtiyazının on beş yıl uzatılması şartıyla bir buçuk milyon lira temin etmiştir. Talât Bey, maddi konuların çözümlenmesinin ardından Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa ile görüşmüş ve onun harekâtın lehindeki kararını kabineye getirmiştir. Ancak kabinenin çoğu, hala harekâta olumsuz yönde bakmaya devam etmişlerdir. Diğer kabine üyelerini de Babıali Baskını'nın Edirne için yapıldığını, Edirne'nin geri kazanılmadığı takdirde partinin iktidarı bile kaybedeceğini hatırlatarak onları da ikna etmeyi

başarmış, gerekli mazbatayı alıp Padişah onayından da geçirmiştir (Cemal Paşa, 2006, s. 58-59).

Osmanlı Hükümeti, 8 Temmuz 1913 tarihinde elçilerine iletlediği bilgide, Bulgar kuvvetlerinin Midye-Enez hattının batısına çekilmemesi, bu konuyla ilgili yapılacak görüşmeler için karşı taraftan görüşmeleri yürütecek bir yetkili istenmesine rağmen talebin sonuçsuz kalması üzerine Osmanlı kuvvetlerin Midye-Enez hattına kadar ilerleyeceği bildirilmiş, Bulgar kuvvetlerinin çekilmeleri için Batılı devletlerin Bulgar Hükümeti nezdinde teşebbüste bulunmaları talep edilmiştir (Bayur, 1999, s. 22-23).

Londra Antlaşması imzalanmış olmasına rağmen Bulgarlar, Midye-Enez hattının doğusunda kalan toprakları hala boşaltmamış, tahliye işlemini de elinden geldiğince sürüncemede bırakmaya çalışmıştır (Süer, 1981, s. 382-383). II. Balkan Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Devleti, Bulgaristan'a Midye-Enez hattının doğusunu boşaltması yönünde nota vermiştir. Notaya beklenen sürede cevap verilmemesi ve Balkan devletleri arasındaki savaş durumu, Osmanlı Hükümeti'nin ileri harekât kararı almasını sağlamıştır. Öncelikle Midye-Enez hattına kadar Londra Antlaşması'nda iade edilen toprakların alınmasına karar verilmiş, ardından politik duruma göre Edirne ve Kırkkilise'nin kurtarılması için harekete geçilmesi kararlaştırılmıştır (Süer, 1981, s. 384-385).

Paris elçisi Rifat Paşa'nın 12 Temmuz 1913 tarihli Doğu Trakya'nın kurtarılması konusunda görüş belirttiği telgrafında; Bulgar Hükümeti'nin İstanbul'a temsilci göndererek olası askeri harekâtımızı engelleme düşüncesinde olduğunu, Trakya'da ileri harekâta geçmemiz gerektiğini, ileri harekâta geçtiğimiz takdirde Bulgar Ordusu'nun ya savaştan geri çekileceğini, böylece Meriç ile Ergene'ye kadar olan arazinin kurtarılabilceğini, ya da Bulgar Ordusu'nun direneceğini ve olası geri çekilişinde bölgede kesinlikle zulüm olaylarına girişeceğini, bu halde yaşanacakların savaş sebebi sayılacağını, böylelikle daha da ileri gidilmesine dayanak sağlayacağını belirtmiştir (HR. SYS, 1974/1_7. M. 10.07.1913).

I. Balkan Savaşı'nda 3. Kolordu Komutanı olarak görev yapan daha sonra Berlin Büyükelçisi olarak görevlendirilen Mahmut Muhtar Paşa'nın, 4 Temmuz ve 13 Temmuz 1913 tarihli telgrafları Edirne'ye yürüyecek Osmanlı Ordusu için alınacak siyasi kararın verilmesinde önemli bir etken olmuştur. Mahmut Muhtar Paşa 4 Temmuz 1913 tarihli telgrafında II. Balkan Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Ordusu'nun harekete geçmesi yönünde görüşlerini belirtmiş, 13 Temmuz 1913 tarihli telgrafında ise Yunan birliklerinin Dedeoğaç'ı ele geçirip kuzey yönünde, Edirne'ye doğru ilerleyebileceği ihtimalinin değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 68).

Osmanlı Birliklerinin Midye-Enez Hattına Yürüyüşü (13-15 Temmuz 1913)

12 Temmuz 1913 tarihli Sadaret'ten Harbiye ve Hariciye Nazırlıklarına bildirilen emre göre Midye-Enez hattının doğusunda kalan bölgenin Bulgaristan tarafından boşaltılması yönünde bildirimde bulunulduğu, Bulgar Hükümeti'nin bölgeyi boşaltacağına dair Bulgar Ordusu'na emir verdiği haberinin Rus Elçisi tarafından iletilmesi üzerine, 13 Temmuz 1913 tarihinden itibaren bölgenin Osmanlı Ordusu tarafından işgal edileceği belirtilmiştir (BEO, 4194/314540. H 07.08.1331).

İleri Harekâta Katılan Nizami Kuvvetler

İleri harekâta geçecek Osmanlı kuvvetleri, Çatalca ve Bolayır savunma hatlarında bulunan Çatalca ve Bolayır ordularıdır. Çatalca hattında kuzeyden güneye 4., 3., 2., 1. ve 10. Kolordular sırasıyla yerleşmiştir. Kuzeyde 4. ve 3. Kolordulardan oluşan Sağ Kanat Kuvvetleri yer alırken, merkezde 2. Kolordu bulunmakta, güneyde ise 1. ve 10. Kolordulardan meydana gelen Sol Kanat Kuvvetleri yer almıştır (Görgülü, 2014, s. 38-41; Süer, 1981, s. 390).

Gelibolu Yarımadası'ndaki Bolayır hattında bulunan ve üç kolordudan oluşan Bolayır Ordusu ise Fahri Paşa komutasındadır. Bolayır Ordusu, 1. Mürettep (Bolayır) ve 2. Mürettep (Gelibolu) Kolordularından ve 2. Aşiret Süvari Tugayı'ndan oluşmuştur. Daha sonra bu kuvvetlere, yeni kurulan 3. Mürettep (Maydos) Kolordu da dahil edilmiştir (Süer, 1981, s. 430).

Gayrinizami Gönüllü Kuvveti: Akıncı Birliği

Kuşçubaşı Eşref Bey komutasında 10. Kolordu'nun emrinde ve önünde savaşacak olan Akıncı Birliği, Yarbay Enver Bey'in emriyle İstanbul'da oluşturulmuştur. Kuşçubaşı Eşref ve kardeşi Hacı Selim Sami komutasında Eşref Bey'in emrindeki fedailerden, gönüllülerden oluşan Akıncı Birliği'nde Aydın-Ödemiş yöresinden zeybekler ve efeler, Kafkasyalı, İranlı ve Afgan gönüllüler görev almışlardır (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 69). İleri harekâta katılması için nizamiye erlerinin de dahil edildiği Akıncı Birliği, Taksim Kışlası'nda eğitim görmüş, gayrinizami harp usullerine göre yetiştirilmiş bir askeri birliktir (Bozdağ, 1996, s. 14).

Akıncı Birliği'nin harekâttaki rolü konusunda Hurşit Paşa ile görüşen Eşref ve Enver Beyler, harekât için gerekenleri sıralamışlar ve Eşref Bey'in planını görüşmüşlerdir. Plan gereği Eşref Bey kuvvetlerine, Kolordu emrindeki Mustafa Kaptan idaresindeki Draç Torpidobotu ve Bafra Gambotuyla, Foti Kaptan idaresindeki nakliye gemileri de verilmiştir. Yedi yüz elli kişilik kuvvetin ilk anda bindirildiği gemilerle Marmara sahillerine harekâta bulunacak birliklere yardımcı olması açısından Kurmay Binbaşı Sabit Bey de birliğe dahil edilmiştir (Kutay, 1962, s. 123-124).

13 Temmuz 1913: Çatalca ve Bolayır Orduları Harekâtı

Başkomutanlık karargâhı harekâtın ilk günü olan 13 Temmuz'da Hadımköy Sancaktepe'de yer almıştır (Süer, 1981, s. 395). Çatalca hattında yer alan beş kolordu, 13 Temmuz 1913 tarihinde kendilerine verilen günlük hedefler doğrultusunda ileri harekâta başlamış ve Midye-Enez hattına doğru harekete geçmiştir.

Çatalca hattının en kuzeyinde yer alan 4. Kolordu, kendisine verilen görevi yerine getirmiş, herhangi bir düşman saldırısıyla karşı karşıya kalmadan Karacaköy-Kuşkaya Tepesi hattına ulaşmıştır. 3. Kolordu ise Kuşkaya-İhsaniye hattına ulaşmıştır. 2. Kolordu Kabakça-Akviran hattına yerleşmiştir. Kolorduya ait birlikler, iki piyade ve bir süvari bölüğünden oluşan Bulgar artçı kuvvetleriyle Kabakça tarafında karşılaşmışlarsa da çekilmelerine izin vermişlerdir (Süer, 1981, s. 391-393).

Güneydeki Sol Kanat Kuvvetleri'ne bağlı 1. Kolordu birlikleri Karasınan-Fenerköy-Haraççı'ya ulaşmıştır. 2. Tümen, Fenerköy civarında Bulgar 47. Alay 1. Taburu ile karşılaşmış, Binbaşı Todorov emrindeki Bulgar taburu 11 subay 600 er mevcutla teslim olmuştur. Mimarşinan'a götürülen Bulgar taburu daha sonra Bulgaristan'a gönderilmiştir. En güneyde yer alan 10. Kolordu ise Yapağça-Silivri arasına ulaşmışsa da emrindeki süvariler daha da ileri noktalara ilerlemişlerdir. Önce Gelevri Deresi'ne ardından Çanta Deresi'ne ulaşmışlardır (Süer, 1981, s. 393-395).

Bolayır hattında ise Bolayır ve Gelibolu Kolordularına verilen emirde 13 Temmuz'da kolordular saat 09.30'da öncüleriyle ikinci ateşkes hattına ulaşmışlardır. Araziye yayılmış olarak ilerleyen birlikler, ileri harekât sırasında herhangi bir direnişle karşılaşmamıştır. Gelibolu Kolordusu, Sivritepe-Ortaköy hattı kısmını tutmuş, Bolayır Kolordusu ise Saroz'dan itibaren ileri hattın batı kısmında yer almıştır (Süer, 1981, s. 431-432).

İlk gün sonunda tüm birlikler belirlenen hedeflere ulaşmışsa da sol kanat kuvvetlerinin hedeflenen noktanın ilerisine geçmesi, Başkomutanlık tarafından tasvip edilmemiş, tüm birliklerle eşgüdümlü hareket tarzının seçilmesi istenmiştir (Süer, 1981, s. 394).

13 Temmuz 1913: Akıncı Birliği Harekâtı ve Ereğli'nin Kurtarılması

Çatalca ve Bolayır savunma hatlarından başlayan ileri harekâtın yanı sıra eş zamanlı olarak Ereğli (Marmara Ereğlisi) ve sonrasında Tekfurdağı'na (Tekirdağ) gönüllülerden kurulu Akıncı Birliği tarafından harekât düzenlenmiş, çekilmekte olan Bulgar kuvvetlerin yaratacağı tahribatın ve yapacağı zulmün en aza indirgenmesi planlanmıştır (Süer, 1981, s. 395).

13 Temmuz 1913 Pazar günü Draç Torpidobotu ve Bafra Gambotu'nun korumasında Kumburgaz'dan gemilere bindirilen Kuşçubaşı Eşref Bey komutasındaki 4.000 kişilik Osmanlı kuvveti sabaha karşı Ereğli önlerine ulaşmıştır (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 67). Atış düzenine giren savaş gemilerinin gövde gösterisi altında Neşet Bey ve beraberinde iki Osmanlı deniz subayı tarafından şehrin Bulgar idari makamına yirmi dakikalık süre tanınan bir ultiमतomla şehri teslim etmesi bildirilmiştir. Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu olan ve Fransızca'yı iyi konuşan Neşet Bey, beyaz bayrak sallayarak, beraberindeki iki deniz subayının bulunduğu bir sandalla karaya çıkmışsa da yirmi dakika sonunda aldığı olumsuz yanıtla geri gelmiştir. Durumun ciddiyetini anlayan ve hazırlıklara başlayan Bulgar kuvvetlerine karşı savaş gemilerinin yaklaşık 1500 metreden açtığı top ateşinin ardından limanın sol tarafında Fener yönünde karaya çıkmış olan Selim Sami ve Akovalı İsmail Hakkı kumandasındaki birliklerin hücumla geçmesiyle muharebe, şehir içi sokak çatışmalarına dönüşmüştür. Muharebe sonunda Ereğli düşman işgalinden kurtarılarak, gözyaşları içinde Osmanlı bayrağı binalara asılmıştır. Şehrin askeri ve idari sorumlusu olarak İsmail Hakkı Bey görevlendirilmiş, birlikler ise deniz yoluyla ikinci istikamet olan Tekfurdağı'na doğru hareket etmiştir (Kutay, 1962, s. 127-128).

14 Temmuz 1913: Çatalca ve Bolayır Orduları Harekâtı

Başkomutanlığın emrine göre planlanan güzergâhta ilerleyen birliklerin, 14 Temmuz'da Podima-Istranca-Çerkezköy-Ereğli hattına, 15 Temmuz'da da Midye-Saray-Bayatlı Çiftliği-Balaban Çiftliği-Tekfurdağı hattına ulaşması istenmiş, Bağımsız Süvari Tugayı'nın 14 Temmuz'da Uhlas Çiftliği'ne, 15 Temmuz'da ise Küçük Karıştıran'a ulaşması emredilmiştir. Bolayır Kolordusu'nun 14 Temmuz'da Ganos-Korudağ hattına, 15 Temmuz'da da Malkara-Keşan hattına ulaşacağı öngörülmüştür. Midye-Enez hattının kesinlikle geçilmemesi, Başkomutanlık'tan gelecek emrin beklenmesi ayrıca belirtilmiştir. Başkomutanlık karargâhı da Sancaktepe'den Kabakça'ya taşınmıştır (Süer, 1981, s. 396-397).

14 Temmuz 1913 günü Çatalca Ordusu'nun en kuzeydeki birliği olan Sağ Kanat Kuvvetleri'nden 4. Kolordu Podima-Istranca hattına ulaşmıştır. Istranca-Sayalık hattına ulaşan 3. Kolordu birlikleri ise saat 06.00'da hareket etmişlerse de yolların bozuk oluşu nedeniyle saat 20.00'de hedeflerine ulaşılabilmişlerdir. 2. Kolordu Sinekli-Çerkezköy İstasyonu'na ulaşmıştır. Bağımsız Süvari Tugayı, önce Velimeşe'ye ulaşmış ardından iki kol halinde Karamehmet yönünden Ergene Nehri'ne kadar ilerlemiştir. Sol Kanat Kuvvetleri'nden 1. Kolordu Küçükçavuşlu-Ereğli hattına, 10. Kolordu ise Kepenekli-Değirmenköy-Gelevri hattına ulaşmıştır (Süer, 1981, s. 398-399).

Bolayır Ordusu Komutanlığı, emrindeki kuvvetlerden Gelibolu Kolordusu'na 14 Temmuz'da Şarköy-Sofuköy-Yoluca-Yeniköy hattını, Bolayır Kolordusu'na ise Evreşe-Turhan hattını hedef olarak vermiştir. Keşan yolunu keşif görevi alan Bolayır Kolordusu Süvari Bölüğü aynı zamanda Korudağ geçitlerini de korumakla görevlendirilmiştir. 14 Temmuz'da Gelibolu Kolordusu, verilen emri yerine getirerek Yoluca-Yeniköy hattına ulaşmıştır. Kolordu kurduğu iki müfrezeyi Şarköy ve Mürefte yönünde ileri sevk etmiş, bu müfrezeler 14 Temmuz günü Şarköy ve Mürefte'yi kurtarmıştır (Süer, 1981, s. 433-434).

İki günlük yürüyüş sırasında kuvvetler ciddi bir direnişle karşılaşmamışlar, kendilerine verilen günlük hedeflere ulaşarak, plan gereğince hareket etmişlerdir. 15 Temmuz'da tüm birliklerin Midye-Enez hattına ulaşması öngörülmüştür.

14 Temmuz 1913: Akıncı Birliği Harekâtı ve Tekfurdağı'nın Kurtarılması

Edirne için bir köprübaşı görevi üstlenecek olan Tekfurdağı'na yapılacak saldırının baskın özelliği taşıması için Ereğli ile telgraf hatları önceden kesilmiş, bu şekilde Tekfurdağı'nın dünya ile bağlantısı koparılmaya çalışılarak Ereğli'nin durumundan haber alınıp hazırlık yapılması engellenmeye çalışılmıştır. Ayrıca gece karanlığında Tekfurdağı'na 5 km. uzaklıkta bulunan Çiftlik mevkiine Selim Sami Bey kumandasında çıkartılan birliklerle Tekfurdağı kuşatmaya alınmaya çalışılmıştır (Kutay, 1962, s. 129).

Bulgarların liman ve çevresine torpillerle ve mayınlarla savunma hattı oluşturması olasılığına karşılık dikkatle ilerleyen Osmanlı gemilerinin rastladığı ve sorguya aldığı bir Rum balıkçı teknesi mürettebatından alınan bilgilere göre bir gün önce liman ve çevresinin mayınladığı öğrenilmiş, Rum balıkçının rehberliğinde mayın tarlası arasından Osmanlı gemileri liman önlerine gelmiştir. Baskına uğrayan ve liman önünde Osmanlı gemilerini gören Bulgar liman muhafızlarının şaşkınlığından yararlanarak limana çıkan Cihangiroğlu İbrahim Bey komutasındaki Osmanlı birlikleri güneyden hareket etmiştir. Selim Sami komutasındaki birlikler ise şehrin kuzey yönünden baskın şeklinde saldırıya geçmiştir. Selim Sami kuvvetleri mevcudundan daha kalabalık bir Bulgar birliğini esir ederken, güneyden ilerleyen Osmanlı birlikleri limanı, hükümet binasını ve postaneyi ele geçirmiştir. Ancak Bulgarların jandarma olarak görevlendirdiği yerli Ermenilerden oluşan birliğin, şehrin batı tarafında kalan mahallelerden başlayan saldırısı karşısında Eşref Bey'in verdiği talimat ile Sami Bey ve İbrahim Bey müfrezeleri mahalleyi çembere almış ve karşı ateşle, saldırıyı susturmuştur. Çatışma mahallinde bulunan Eşref Bey de komuta ettiği birlikle hükümet binasını ele geçirmiştir (Kutay, 1962, s. 129-131).

Şehrin Bulgar idari amirinin teslim olduklarını bildirmesiyle Tekfurdağı düşman işgalinden kurtulmuş, şehir halkı Osmanlı askerini görünce sevinç gözyaşlarıyla sokaklara çıkmıştır. Bulgar Jandarma Albayı'nın ve çok sayıda Bulgar subayının da öldüğü çarpışmada, teslim olan Bulgarlara ölülerini gömme ve dini tören yapma konusunda kolaylık sağlanmıştır (Kutay, 1962, s. 131).

15 Temmuz 1913: Çatalca ve Bolayır Orduları Harekâtı

15 Temmuz'da 4. Kolordu'ya bağlı Aydın Redif Tümeni Midye'yi kurtarmış, Kolordu Midye-Bosnabayırı-Saray çizgisine, 3. Kolordu ise Pınarca-Kapaklı arasına ulaşmıştır. 2. Kolordu Çerkezköy-Velimeşe-Karamehmet hattına gelmiş, sol kanat kuvvetleri Karamehmet-Balabanlı hattına kadar ulaşmıştır. Sol kanat kuvvetleri ordu karargâhını Çorlu'da kurmuştur (Süer, 1981, 400-401).

Çorlu'nun kurtarılmasıyla ilgili olarak Bıyıklıoğlu (1992, s. 67), 10. Kolordu'nun ileri harekâtı sonucu Enver ve Hafız Hakkı Beyler komutasında batı yönünde ilerleyen nizami kuvvetlerden oluşan Osmanlı birliğinin Çorlu civarında çatışmaya girdiği ve Bulgarları yenilgiye uğratarak Çorlu'yu kurtardığını belirtirken, Bayar (1997, s. 135) ise Çorlu önlerine gelindiğinde ortada Bulgar askerinin olmadığını belirtmektedir.

Bolayır Kolordusu ise 15 Temmuz'da yürüyüşüne devam etmiş ve Keşan civarına ulaşırken, Gelibolu Kolordusu ise Malkara civarına kadar ilerlemiştir. 27. Tümen saat 05.00'te harekete geçip Malkara'yı kurtarmıştır (Süer, 1981, s. 435). Gün sonunda Bolayır Kolordusu ulaştığı ileri nokta itibarıyla Midye-Enez hattına ulaşmıştır (Süer, 1981, s. 437).

15 Temmuz günü Akıncı Birliği ise akşam saatlerinde Muratlı İstasyonu'nu ele geçirmiştir. Muratlı'ya gönderilen 5. Süvari Alayı, bir bölüğü ile Hayrabolu'yu kurtararak Bolayır Ordusu ile de temasa geçmiştir (Süer, 1981, s. 401).

15 Temmuz 1913: Akıncı Birliği Harekâtı ve Muratlı'nın Kurtarılması

Draç Torpidosu'nun ele geçirdiği Bulgar Torpil Gemisi'nden alınan bilgi üzerine Muratlı'da ciddi bir Bulgar kuvvetinin olduğu bildirilmiştir. Haberin ulaşmasının ardından Akıncı Birliği kuvvetleri, merkezde Eşref Bey, kanatlarda Selim Sami ve Cihangiroğlu İbrahim Bey kumandasında Muratlı yönünde harekete geçmiş, şehre giden yollardan ve çevresindeki coğrafi konumundan yararlanan Bulgar mevzilerinin, ateşine maruz kalınmıştır. Zaman kaybetmek istemeyen ve mevzi savaşını kabul etmeyen Eşref Bey'in cephenin merkezinden Galatasaraylı gençlerin çoğunlukta olduğu hücum koluyla yaptırdığı saldırı neticesinde savunma noktalarının bulunduğu tepeleri ele geçirmeye başlamasıyla durum Bulgarlar aleyhine

değiştirmiştir (Kutay, 1962, s. 133). Savunma hattı düşen düşmandan esir alınan yaralılar içindeki bir Bulgar Yüzbaşı'ya, Neşet Bey'in yazdığı Fransızca bildirimlerden biri verilerek şehre gönderilmiştir. Eşref Bey, serbest bırakmadan kendisiyle de görüşmüştür (Kutay, 1962, s. 134).

Muratlı Köprüsü önünde demiryolunun üst tarafını güçlü bir savunma düzeni oluşturarak koruyan Bulgarların konumu karşısında Eşref Bey, iyi seviyede Bulgarca bilen Kırcaalili Yüzbaşı Münir'i beyaz bayrak ile Bulgar tarafına yollayıp, yaralı Bulgar Yüzbaşı'na söylediklerini bu kez Münir'e tekrar ettirmiştir. Ateşkes hükümlerinin geçerli olduğunu, çekilme durumunda sorumlu tutulacaklarını söyleyen ve Edirne'deki üst komutadan talimat bekleyeceklerini bildiren Bulgar subaylarının olumsuz cevabına karşılık Eşref Bey, yüzme bilen elli askere, düşman savunmasının ardındaki nehirden geçip gerilerine sarkması yönünde talimat vermiştir. Kuşatıldıklarını fark eden Bulgar birliği, istasyonda bulunan ve kalkmak üzere olan bir trenle doğu yönünde çekilmeye hazırlanmış ancak hareket halindeki trene Osmanlı süvarilerinin bombalarla saldırması üzerine Bulgar birliği teslim olmayı kabul etmiştir. Bu şekilde şehre giren Osmanlı kuvvetleri sayesinde Muratlı'da da yeniden Osmanlı bayrağı dalgalanmaya başlamıştır (Kutay, 1962, s. 134-137).

Midye-Enez Hattı'nda İleri Harekât İçin Bekleyiş

Harekâtın üçüncü gününün akşamı Midye-Enez hattına ulaşılmıştır. Çatalca Ordusu Saray-Muratlı, Bolayır Ordusu Malkara-Keşan hattında toplanmıştır. 16 Temmuz'da henüz bir harekât emri verilmediğinden ileri harekâta geçilmemiş, birlikler Midye-Enez hattına yanaştırılmıştır. Hükümetin, Başkomutanlık'a hattın geçilmesine yönelik bir emir vermediği hatta kabine olarak bu konuda kararsız kalınıp, sonu bilinmeyen bir maceranın sorumluluğunu kimsenin almak istemediği anlaşılmaktadır (Süer, 1981, s. 402).

Bulgaristan ise Osmanlı Devleti'ne Trakya'da bırakılacak yerlerin boşaltılması için Osmanlı memurlarıyla çalışacağını, uluslararası komisyonun saptayacağı Midye-Enez hattı oluşturulana kadar mevcut geçici hattın sınır kabul edileceğini bildirmiş ve bu hatta saygı gösterilmesini istemiştir. Osmanlı birliklerinin hattı aşması nedeniyle Bulgaristan, Rusya ve Fransa'dan 14 Temmuz tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bu durumla ilgili baskıda bulunmasını istemiştir (Bayur, 1999, s. 36).

Önceki telgraflarda bir an önce Edirne'nin alınması için harekete geçilmesini tavsiye eden Mahmut Muhtar Paşa, 15 Temmuz 1913 tarihli telgrafında Alman Dışişleri Bakanı Jagow ile görüşmesinden sonra İngiltere'nin Londra Konferansı kararlarına riayet edilmesi yönünde taraflara baskı uygulayacağından bahsetmiş, "Enez-Midye hattını geçerse yanlıştır."

Almanlar bizim tarafımızda olsa da tarafsız kalmak zorunda kalacaktır” (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 68) yönünde beyanda bulunmuştur.

Berlin'deki İngiliz elçisinin belirttiğine göre Almanya, Babıali'ye Midye-Enez hattının aşılması yönünde yoğun baskı yapmışsa da Almanya'nın İstanbul elçisi Wangenheim Osmanlı Ordusu'nun Edirne'yi kurtarma yönünde çok istekli olduğunu, Edirne düşüncesinden vazgeçilmesinin Hükümet'in devrilmesi anlamına geleceğini, Osmanlı tarafında Batılı devletlerin bir araya gelerek bu girişimi durdurma olasılığının olmadığı görüşünün hâkim olduğunu belirtmiştir (Bayur, 1999, s. 33).

Midye-Enez hattı, 16 Temmuz günü Bağımsız Süvari Tugayı'nın ileri hareketiyle hat üzerinde ve hattın biraz batısında bulunan Paşaköy, Örensakızı ve Kumsait köyleri ele geçirilerek aşılmıştır. Hattın 3 km batısında bulunan Ahmetbey'e yönelik ise ileri harekât yapılmamıştır. Bağımsız Süvari Tugayı'ndan iki bölük, birliklerin ileri harekâtının durduğu şu süreçte Lüleburgaz İstasyonu'nu ele geçirmiştir. Elde edilen bilgilere göre Edirne'de de sadece Bulgar 9. Süvari Alayı'nın bulunduğu belirtilmiştir (Süer, 1981, s. 403).

Akıncı Birliği'ndeki gönüllüler ise bu dinlenme sürecinde harekâtın bir an önce yeniden başlaması gerektiğini belirtmişlerdir. Akıncı Birliği Komutanı Eşref Bey, ileri harekâtın gelişim sürecini değerlendirirken Bulgar Ordusu'nda manevi çöküntünün başladığını, Osmanlı Ordusu'nda ise Balkan Savaşı başında yaşanan disiplinsiz, düzensiz yapıdan eser kalmadığını ifade etmiştir. Elde edilen bu fırsatla Bulgarların içinde buldukları vaziyetten yararlanılmamasının çok yazık olacağını belirtmiştir. Harekâtın devamı konusunda Enver Bey, Eşref Bey'in Hurşit Paşa'dan onay almasını istemiş, telefon görüşmesi sonunda Hurşit Paşa, Eşref Bey'e tüm desteğini sunacağını, Enver ve İsmail Hakkı Beyler ile ortak hareket etmesini belirtip, Hükümet'in ateşkes şartlarının bozulmasını istemediğini, bu yönde bir sorumluluk almayacağını ekleyerek, harekâta çok ileri gidilmemesini tavsiye etmiştir (Kutay, 1962, s. 139).

Akıncı Birliği, Seyitler İstasyonu çevresinde bölgedeki Bulgar kuvvetleriyle çatışmıştır. Eşref Bey, kardeşi Selim Sami, Cihangiroğlu İbrahim Bey komutasındaki birliklerin baskın şeklindeki saldırısı karşısında Seyitler mevkiindeki Bulgar birliği geri çekilmeye başlamış, yeni bir savunma hattı kurmalarına imkân verilmesini önlemek amacıyla Eşref Bey, süvari birliklerini cepheye sürüp düşmanı bozmuştur. Kaçan Bulgar birliği daha fazla dayanamamış ve Lüleburgaz, Bulgar kuvvetlerinden kurtarılmıştır. Enver Bey'e haberi veren Eşref Bey'e cevap olarak Enver Bey şunları söylemiştir: “Sizlere tebrik ve teşekkürler. Gazanız mübarek olsun. Fakat hükümet, eski hatta çekilmesinde ısrar ediyor. Vaziyet için kat'i bir karar vermek üzere, sizin ve Sami Bey'in hemen Çorlu'ya gelmenizi rica ederim.” (Kutay, 1962, s. 147-148).

Enver Bey'in Ahmet İzzet Paşa ile yapmış olduğu telefon görüşmesinde Hükümetin, Akıncı Birliği'nin ileri harekâtını desteklemediği, aksine bir an önce durdurulması gerektiği Enver Bey'e birinci ağızdan iletilmiştir (Kutay, 1962, s. 139). Akıncı Birliği'nin hattın geçilmesi konusunda yarattığı endişe, Hükümet'in ateşkes şartlarının bozulmasından ötürü Bulgar makamlarına tarziye için Lüleburgaz'a heyet göndermesine sebep olmuştur (Kutay, 1962, s. 136).

16 Temmuz günü Sol Kanat Kuvvetleri'ne bağlı bazı birliklerin hattı geçmesi nedeniyle Başkomutanlık tarafından hattın kesinlikle geçilmemesi istenmiş ve yeni uyarılarda bulunulmuştur. Lüleburgaz ve Hayrabolu'yu kurtaran süvarilerin hemen ele geçirdiği yerleri boşaltması, başka noktalar üzerinden de ihlaller söz konusu olduysa hattın doğusuna çekilmenin gerçekleştirilmesi istenmiştir (Süer, 1981, s. 404). Midye-Enez hattının geçilmesi durumunun siyasi olarak Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakacağından çekinen Hükümet, Avrupa kamuoyunun vereceği tepkileri öngörerek karar verip hareket etmeye çalışmıştır.

16 Temmuz 1913 tarihinde Bulgar Hükümeti ve Kral Ferdinand, Fransa'nın aracılığıyla Batılı devletlerden Osmanlı Devleti ile arabuluculuk yapılmasını istemiş, hatta Kral'ın Paris Büyükelçisi'ne çektiği telgrafta "Türkler, Kırkkilise'ye doğru yürüyorlar, herhalde bu akşam Edirne'yi almaya çalışacaklardır. Aman yardım!" (Bozkurt, 2013, s. 139) şeklinde yardım talebinde bulunmuştur. Diplomatik yollarla Osmanlı Ordusu'nun ileri harekâtını Batılı devletlerin baskılarıyla durdurmaya çalışmıştır.

Babıali'den Başkomutanlık'a 17 Temmuz saat 23.15'te ulaşan emirde Müslüman köylerinin yakılıp yıkılmasının önlenmesi, Meriç'in doğusundaki tüm bölgenin kurtarılması, kuzey sınırının belirlenmesi konularında Bulgar Hükümeti'ne görüşme teklifi götürülmesinin Padişah iradesi olduğu belirtilmiştir (Süer, 1981, s. 405). Başkomutanlık, bu görüşme teklifi üzerine zaman kaybedilmemesi gerektiğini tekrarlamış ve bu durum karşısında Hükümet'e "Eğer Edirne'nin işgali isteniyorsa vakit geçirmeyerek ivedi ilerlemek lazımdır. Yoksa her kaybedilen günün Bulgarlara kuvvet kazandıracığını ve bu hattın geçilmesi için ordunun her an emir beklediğini" (Süer, 1981, s. 406) bildirerek "teklif ile vakit geçirmek zamanı değildir" şeklinde hükümeti uyarmıştır. Ahmet İzzet Paşa'nın siyasi iradenin vereceği bir kararla hattın geçilmesini ve harekâtın bu kararla sürdürülmesini istediği anlaşılmaktadır. Hükümet bir karar almadan ordu birliklerinin hattı geçmesinin diplomatik sorunlar doğuracağını da farkında olduğundan mesuliyetin siyasi karar alıcılara yüklenmesini tercih etmiştir.

17-18 Temmuz 1913 gecesini Başkomutanlık'tan Sadrazam Said Halim Paşa'ya gönderilen telgrafa verilen cevapta Bulgarların her cephede mağlup edildikleri ve yardım

konusunda Rusya'ya sığındıkları belirtilmiş ancak Osmanlı Hükümeti'nin Londra Antlaşması'nda belirlenen sınırı geçmesinin Batılı devletlerce kabul edilmeyip, müdahale edilmesi olasılığı doğuracağı bildirilmiştir. Ateşkesi bozmadan hattın geçilmesinin meşru bir hareket olmayacağı bu nedenle savaş kararı verilerek hattın geçilebilmesi için ertesi gün saat 11.00'de Kabine toplantısı yapılacağını bildirmiştir (Süer, 1981, s. 407-408).

19 Temmuz'da yapılan Kabine toplantısında ileri harekâta karar verilmiş olmasına rağmen henüz bununla ilgili gerekli emir, askeri makamlara verilmemiştir (Süer, 1981, s. 410). 19 Temmuz 1913 tarihli Hariciye Nezareti'nden Büyük Devletlerin elçilerine yapılan bildirimde Osmanlı Hükümeti'nin Midye-Enez hattını Meriç'e kadar uzattığı, İstanbul'un güvenliği ve bölgedeki Müslüman halkın Bulgar zulmünden kurtarılması için bunun gerekli olduğu, Meriç'in yeni sınır olduğu ve kesinlikle aşılmayacağı bildirilmiştir (HR. SYS, 1974/1_36. M. 10.07.1913).

Batılı devletlere verilen 19 Temmuz tarihli bu teminatın harekâtın neden olabileceği uluslararası sorun ve tepkinin yumuşatılmasına yönelik olduğu göze çarpmaktadır.

Paris Büyükelçisi'nden gelen 19 Temmuz tarihli telgrafta Osmanlı kuvvetlerinin Edirne'ye yönelik harekâtının Fransa'da olumlu karşılanmadığı ancak konuyla ilgili tek başına herhangi bir girişimde bulunmaya niyetli olmadıkları belirtilmiştir. Edirne'nin ele geçirilmesinin Bulgarların Müslüman ve Rum tebaaya yaptığı zulmünü sonlandırmak olduğunun üzerinde durulması hatırlatılmış, Meriç Nehri'nin batı yönünde geçilmemesi önerilmiştir (HR. SYS, 1974/1_32. M. 10.07.1913).

20 Temmuz tarihli Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne ilettiği telgrafta ise Edirne'ye ilerleyen Osmanlı kuvvetlerinin bu hareketinin Avusturya ve Kont Berchtold nezdinde iyi karşılanmadığı, Batılı devletlerin bu durum karşısında Osmanlı Hükümeti'ne baskıda bulunacaklarını bildirmiştir (HR. SYS, 1974/1_49. M. 10.07.1913).

Vurgulanması gereken bir nokta da birliklerin Çatalca'dan bu yana ileri harekâtı sırasında yaptıkları gözlemlerde, Türklerin ikamet etmediği Belgrad, Istranca ve Saray kasabaları haricinde bölgede tahrip edilmemiş, yakılıp yıkılmamış hiçbir Türk yerleşim yeri kalmadığının tespiti olmuştur. Bazı yerleşim yerlerinde sadece Türk mahalleleri tahrip edilmiştir. Bunun dışında son zamanlarda Rumların yaşadığı köylerde de tahribatlar yapılmıştır. Bunlara ek olarak camilerde yağmalar yapılmış, değerli eşyalar çalınmış, hatta değerli mezar taşları bile yağma ve talana uğramıştır (Süer, 1981, s. 409). Başkomutanlık tarafından Sadaret'e bildirilen bu durumun yabancı basınla paylaşılmasının Avrupa'da kamuoyu oluşturma açısından önemi belirtilmiştir (Süer, 1981, s. 403).

Edirne ve Kırkkilise'ye yönelik harekât emri beklenirken Bolayır Ordusu'na bağlı kuvvetler bu süreçte Enez, İpsala ve Cısr-i Ergene'yi kurtarmaya yönelik küçük çaplı harekâtlarda bulunmuşlardır.

16 Temmuz 1913: Enez ve İpsala'nın Kurtarılması

Bolayır Kolordusu'na gelen istihbarata göre Enez'in Yunan kuvvetleri tarafından ele geçirildiği belirtilmiştir. Enez'i geri almak için 15 Temmuz'da Mürettep Alay'dan bir tabur Enez için harekete geçirilirken Keşan'daki Süvari Bölüğü'nün bir keşif koluyla Enez'e gönderilmesi istenmiştir. Birlikler, Enez'e aynı zamanda ulaşmıştır. Güvenlik önlemi alınarak şehre haber gönderilmiş, müfrezeyi karşılamaya gelen şehir halkı, Yunan kuvvetlerinin bulunmadığını, Bulgarların Meriç'i geçtiğini ancak sahil kesiminde bazı Bulgar kuvvetlerinin olduğunu belirtmiştir. Müfreme Enez'i işgale başlamış, taburun kalanı da sabaha karşı Enez'e ulaşmış ve sahil kesiminde bulunan Bulgar askerleri esir edilmiştir (Süer, 1981, s. 436-437).

Bir taburunu Enez'e gönderen Mürettep Alay bir taburunu da 16 Temmuz'da İpsala'yı kurtarmak için göndermiştir. İpsala'ya giren tabur, bomboş bir şehirle karşılaşmış, şehirde sadece 1'i yaşlı kadın 17'si erkek 18 Türk ve 4 Hristiyan kalmıştır. İpsala'da bol miktarda buğday ve arpa ayrıca yirmi sandık piyade cephanesi de ele geçirilmiştir (Süer, 1981, s. 437-438).

20 Temmuz 1913: Cısr-i Ergene'nin Kurtarılması

20 Temmuz günü Mürettep Nizamiye Tümeni'nin öncüleri Kavacak'a ulaşmış, köyün kuzey tarafındaki tepelerde yaklaşık 500 komitacı ve 1.500 Bulgar askerinin saldırısına uğramıştır. Tümen, bu kuvvetleri mağlup etmiş, Cısr-i Ergene (Uzunköprü) yönünde çekilmelerini sağlamıştır. İki şehit ve beş yaralı veren Tümen'e karşılık, Bulgar kayıplarının hayli fazla olduğu, öncü Alay Komutanı Yarbay Abdülvahit'in raporunda belirtilmiştir (Süer, 1981, s. 441-442).

Süvari Bölüğü'nden gelen keşif raporuna göre Bulgar halkı ve askerlerinin Cısr-i Ergene'den Dimetoka yolu üzerinden çekildikleri ancak şehrin kuzey tarafında artçı kuvvetleri bıraktıkları bu artçıların savunma düzeni alıp tahkimata başladığı belirtilmiş, harekâtın devamı için emir beklediğini ilave etmiştir.

Verilen emirde Cısr-i Ergene İstasyonu'nun kurtarılması, düşmanla temasın kaybedilmemesi istenmiştir. Öncü birlikler saat 14.30'da Cısr-i Ergene'nin güneybatısına ulaşmıştır. Alay komutanı, savunma için hazırlanan Bulgar kuvvetlerinin yan ve gerisine sarkmaya imkân sağlayacak bir geçitin olduğunu yerli Türk halktan öğrenmiş, bu geçit

kullanılarak Süvari Bölüğü nehri geçip Dimetoka yönünden tepeye yaklaşmış, bu sıralarda Tümen'in diğer birlikleri de Cisir-i Ergene'ye ulaşmaya başlamıştır. Durumun ciddiyetini anlayan yaklaşık iki bölük Bulgar kuvveti, yapılan ihtar sonrası çekilmeye başlamış, Bulgarların boşalttığı tepe ve Cisir-i Ergene İstasyonu ele geçirilmiştir. Bu sırada da Mürettep Nizamiye Tümeni'nden birlikler Cisir-i Ergene'yi kurtarmıştır. İstasyonda Bulgarlardan kalan bir miktar erzak ele geçirildiği gibi içleri arpa dolu altı zahire ambarına el konulmuştur (Süer, 1981, s. 442-443).

Osmanlı Kuvvetlerinin Meriç'e Doğru İlerleyişi

16 Temmuz'dan beri Midye-Enez hattını geçiş emri bekleyen Osmanlı kuvvetlerine ileri harekât emri 20 Temmuz gecesi gelmiştir. 20 Temmuz 1913 tarihli Başkomutanlık emrinde 21 Temmuz'da Midye-Enez hattının geçileceği bildirilmiştir. Emirde Edirne ve Kırkkilise yönünde görevli birliklerin harekete geçmesi istenmiş, harekât sırasında tahrip, tecavüz gibi fiillerin yapılmaması kati şekilde belirtilmiştir (Süer, 1981, s. 411). Meriç Nehri'ne doğru ileri yürüyüşte öncelikli iki hedef Kırkkilise ve Edirne olmuştur. Bu iki önemli nokta için hazırlanan birliklerin hızlıca hareketi sırasında diğer birlikler ise kendilerine verilen hedefler doğrultusunda ileri harekâtlarını gerçekleştirmişlerdir.

21 Temmuz günü Çatalca ve Bolayır Orduları eş zamanlı olarak harekete geçmiş, Çatalca Ordusu sağ kanadında yer alan Aşiret Süvari Tugayı Kırkkilise'ye ilerlemiştir. Sol kanattaki Bağımsız Süvari Tugayı doğudan ve Bolayır Ordusu 2. Aşiret Süvari Tugayı da Meriç Nehri batısından Edirne'ye doğru ilerlemiştir (Süer, 1981, s. 445). Eşref Bey komutasındaki Akıncı Birliği ise Edirne yönünde ilerleyecek kuvvetler içerisinde yer almıştır.

Alınan istihbarata göre Lüleburgaz çevresinde toplanan Bulgar kuvvetleri, köprüleri tahrip etmiş ve Kırkkilise'ye çekilmiştir. Başkomutanlık 20 Temmuz saat 16.35'te verdiği emirle Bulgarların çekilirken daha fazla zarar vermemeleri için Çatalca ve Bolayır kuvvetlerinin Kırkkilise ve Edirne yönünde hemen harekete geçirilmesini istemiştir (Süer, 1981, s. 413). Emrin gelmesiyle sol kanat kuvvetleri öncüler, 20 Temmuz akşamı Saranlı Çiftliği-Baba-i Atik İstasyonu hattına, Mamuretülaziz ve Amasya Tümenleri ise Alacaoğlu-Havlıobası hattına yerleşmiştir (Süer, 1981, s. 411).

21 Temmuz günü ise Çatalca Ordusu, Midye-Enez hattını geçmiş, Vize-Cevizli-Türkbeyi ve Ayvalı-Baba-i Atik hattına kadar ulaşmıştır. Gelibolu Kolordusu Arslanlı-Şerbetler yönünden Ergene'yi geçmiş, Bolayır Kolordusu ise Çiftçeşme-Demircili-Sürgülü hattına ulaşmıştır (Süer, 1981, s. 445).

21 Temmuz'da Bolayır Ordusu'na bağlı Bağımsız Süvari Tugayı, Meriç Köprüsü'nden geçip Edirne yönünde ilerlemiştir. Meriç'in batısı ile kuzeyi arasındaki bölgeyi kapama, köprüleri koruma ve Edirne'ye ilerleme emri almıştır. Tugay'ın arkasından onu destekleyecek bir piyade alayı da görevlendirilmiştir. Tugay ve alay 21 Temmuz akşamına kadar yürüyüşüne devam etmiş, herhangi bir düşman unsuruna rastlamadan Edirne'ye 4 saat mesafedeki Sofular'a ulaşmıştır (Süer, 1981, s. 446).

21 Temmuz 1913: Vize ve Kırkkilise'nin Kurtarılması

Sağ Kanat Aşiret Süvari Tugayı, 2. Kolordu'ya bağlı 22. Aşiret Süvari Alayı (iki nizamiye süvari bölüklü) ve 29. Tümen'e bağlı 87. Piyade Alayı'dan (makinelî tüfek bölüğü ve bir dağ bataryası ile kuvvetlendirilmiş) oluşan kuvvetler Kurmay Binbaşı Fahrettin (Altay) komutasında Kırkkilise harekâtında görevlendirilmiştir. Bu kuvvetler Çakıllı, Kavacık, Edriköy bölgesinde bulunmuştur (Süer, 1981, s. 408-410).

21 Temmuz'da Çakıllı-Kavacık-Edriköy hattından hareketle Kırkkilise yönünde ilerleyen Binbaşı Fahrettin emrindeki kuvvetler, Vize'ye geldiğinde bir Bulgar taburunun müdahale girişimiyle karşılaşmıştır. Bulgar kuvvetlerine silahlarını bırakıp sınıra doğru gidebileceklerini yoksa esir edileceklerinin belirtilmesi üzerine Bulgar birliği silahlarını bırakıp kuzeye doğru çekilmiştir. Vize şehrinde yeterince kuvvet bırakan Binbaşı Fahrettin, Kırkkilise yönünde ilerleyişine devam etmiştir (Altay, 1970, s. 67-70). 21 Temmuz saat 15.30'da Kırkkilise doğusundaki köprüden geçen öncüler, Bulgar birliğinin şehir içine çekildiğini tespit etmiştir. Düşman kuvveti hakkında net bir bilgi olmadığından Kırkkilise'yi kuşatmaya başlayan kuvvetleri, Bulgarlar zayıf tüfek ateşiyle karşılamıştır. Her yönden sarıldığını fark eden Bulgar birliği, dikkatleri dağıtıp çekilişlerini kolaylaştırmak için cephanelikleri ve önemli binaları havaya uçurmaya başlamışlardır (Süer, 1981, s. 414).

Fahrettin Altay anılarında Kırkkilise önlerine geldiklerinde şehirden top seslerinin gelmesi üzerine saldırı hazırlığına başladıklarını ancak şehrin doğu tarafındaki köprüden beyaz mendil sallayarak gelen bir bisikletlinin Bulgar askerlerinin cephanelikleri imha ettiği haberini vermesi üzerine süratle şehre girdiklerini belirtmiştir (Altay, 1970, s. 68). Binbaşı Fahrettin'in emriyle süvarilerin şehir içine çeşitli yönlerden ilerleyişiyle saldırı başlamıştır. Türk süvarisini gören Türk halkı elinde bayrağı, gözünde sevinç gözyaşıyla sokaklara çıkmıştır. Türk süvarilerinin kurtardığı şehirde güvenliğin sağlanması için önlemler alınmış ayrıca Binbaşı Fahrettin, Kırkkilise'nin kuzeybatısına ve Tırnovacık'a da birer süvari alayı göndermiştir. Nizamiye bölükleriyle şehir güvenliği sağlanmıştır. Cephanelik patlamaları devam ettiği için müdahale edilememiştir. Bulgar çete veya artçılarının yaptığı eylemi gerçekleştirenler ise

bulunamamıştır. Hükümet binaları koruma altına alınmış, konsoloslara nezaket ziyareti yapılmıştır. Binbaşı Fahrettin'in emriyle şehrin müftüsü mutasarrıf olarak görevlendirilmiştir. Binbaşı Fahrettin ilettiği raporla durumdan Ordu Komutanlığı'nı haberdar etmiştir. Kendisini kutlayan Ahmet Abuk Paşa telgrafında Edirne'ye ilerlemesine gerek olmadığını belirtmiştir (Süer, 1981, s. 414-415).

Tugay'a bağlı piyadeler ise 22 Temmuz'da Kırkkilise'ye ulaşmıştır. Bu kuvvetler 19/20 Temmuz gecesi Çakılköy'den hareketle Vize-Kırkkilise yönünde yürüyüşe geçmiştir. Gece muharebesi eğitimi almış ve seçilmiş piyadelerden oluşan kuvvetler, 21 Temmuz sabaha karşı Pınarhisar'a ulaşmışlardır. Yorgun erlerden bir bölük, şehrin güvenliği için bırakılmıştır. Kalan kuvvetlerle 21 Temmuz öğleden sonra yürüyüşe geçilmiş, gece de yürüyüşe devam edilmiş ve 22 Temmuz'da Kırkkilise'ye ulaşılmıştır. Binbaşı Fahrettin'in emrindeki kuvvetler harekât sırasında Vize'de 40, Pınarhisar'da 35 Bulgar askerini esir almıştır (Süer, 1981, s. 415-416).

21 Temmuz 1913: Lüleburgaz, Baba-i Atik ve Havsa'nın Kurtarılması

21 Temmuz'da Küçükkarıştıran'dan Edirne yönünde harekete geçen Bağımsız Süvari Tugayı ve bağlı birlikler, Lüleburgaz'daki Bulgar kuvvetleriyle gerçekleşen çatışmanın ardından 1'i subay, 6'sı yaralı toplam 114 esir almış ve Lüleburgaz'ı kurtarmıştır (Bozkurt, 2013, s. 140).

Eşref Bey, Akıncı Birliği'nin 3.000 gönüllüsü, bir alay süvari kuvveti ve Enver Bey kuvvetlerinin katılımıyla yaklaşık 5.000 mevcutlu birliğiyle, 21 Temmuz'da Baba-i Atik'e gelmiştir. Edirne'deki Bulgar garnizonundan herhangi bir saldırı girişimi gerçekleşmemiştir. Baba-i Atik'te halkın da desteğiyle Eşref Bey'in imam, papaz, hahamı çağırıp evlerden yemek için kap istemesi ve parası peşin ödenerek alınan et ve erzakla yapılan yemek, emrindeki askerine harekât başından beri verilen ilk ve son sıcak yemek olmuştur. Eşref Bey ve Baba-i Atik'e gelen Enver Bey yemek kazanı başında hareketin planına son şeklini vermişlerdir. Kurmay Binbaşı Sabit Bey de Havsa'nın idaresiyle görevlendirilmiştir (Kutay, 1962, s. 152).

Havsa hârekâtı, Edirne yolu çevresindeki arazi üzerine yayılmış Bulgar karakollarına müdahale edilmeyip, saldırı yapılmaksızın arkada bırakılmak suretiyle süvari ilerleyişi şeklinde gerçekleşmiştir. Durum karşısında şaşırان ve olası piyade hücumunu bekleyen Bulgar karakol muhafızları mevzilerini boşaltıp, Edirne yönünde kaçmışlardır. Küçük bir muhafız birliğinin kontrolünde olduğu anlaşılan Havsa böylece kurtulmuştur (Kutay, 1962, s. 153).

22 Temmuz 1913: Edirne'nin Kurtarılması

Edirne harekâtında Albay İbrahim Bey komutasındaki Bağımsız Süvari Tugayı ve Kurmay Binbaşı Sabit Bey komutasında 82. ve 93. Piyade Alayları'ndan oluşan ve iki makineli tüfek bölüğü ve iki dağ bataryası bulunan Piyade Tugayı görev almıştır. Enver Bey de özel görevli olarak komuta kadrosunda yer almıştır. Bolayır Ordusu'nda da Edirne harekâtına katılmak üzere bir süvari tugayı ve bir piyade alayı hazırlanmış ve bu kuvvet Kuleliburgaz yönünden Edirne'yi ablukaya almak için Cısr-i Ergene'de görevlendirilmiştir (Süer, 1981, s. 409-411). 21 Temmuz günü Edirne'yi kurtarmak için Küçükkarıştıran'dan harekete geçen Bağımsız Süvari Tugayı ve bağlı birlikler Lüleburgaz, Baba-i Atik ve Havsa'dan sonra Edirne'nin dış mahallelerine ulaşmışlardır (Süer, 1981, s. 416). İyi seviyede Fransızca konuşan Galatasaraylı Halet Bey, üç saatlik süre içinde teslim olmaları için Bulgar makamlarına teslim bildirimini iletmek üzere bir at üzerinde elinde beyaz bayrakla gönderilmiştir (Kutay, 1962, s. 154).

Kan dökülmeden şehrin teslimini sağlamak için Halet Bey ilk olarak bir Bulgar Yüzbaşıyla görüşmüştür. Bir Bulgar Binbaşının da daha sonra katıldığı diğer görüşmede, Bulgar subaylar teslim teklifinin yazılı yapılmasını istemiştir. Durumu Yarbey Enver'e bildiren Halet Bey'e, Enver Bey'in kaleme aldırıldığı yazılı teslim teklifi verilmiş ve Bulgar komuta heyetine vermesi istenmiştir (Süer, 1981, s. 416-417). Ayşekadın Kışlası'nda gözlerinin bağlandığını söyleyen Halet Bey, Bulgar Generali Velko Velchev'in Sofya'dan emir almadıkça teslim teklifini kabul edemeyeceğini belirtmiştir (Kutay, 1962, s. 154).

Halet Bey'in yeniden Bulgar karargâhına gitmesinin ardından Sazlıdere civarına gelen Yarbey Enver, Yüzbaşı Aziz ve Eşref'ten 2. Süvari Alayı ile Bosnaköy'e gidip Meriç'i geçmelerini ve Meriç'in batı tarafından Tunca-Meriç arasını kuşatmasını istemiştir. Tatarköy ve Cısr-i Mustafapaşa yönüne keşif kolları gönderilmesi ve Bolayır Ordusu'nun süvarileriyle temasa geçilmesi de istenmiştir. 7. Süvari Alayı'nın Suloğlu, Ortakçı ve Hacıdanişment yönünde keşif kolları düzenleyip batıda Sofular'a kadar ilerleyerek Pravadi ile Tunca nehirleri arasındaki araziye örtmesi istenmiştir (Süer, 1981, s. 417).

Saat 20.00'de geri dönen Halet Bey, teklifin reddedildiğini belirtmiş (Süer, 1981, s. 417-418), böylece Bağımsız Süvari Tugayı Komutanlığı, 22 Temmuz günü Edirne'ye hücumla geçilmesine karar vermiştir. Sabah erken saatlerde Yarbey Enver'in emir subayının getirdiği haberde güneyden Türk askerinin Edirne'ye girdiğini, kendisinin de beraberindeki kuvvetlerle şehre ilerlediğini belirtmiştir. Yarbey Enver de maiyetiyle Edirne'ye doğru hareket etmiştir.

Eşref Bey'in müfrezesinin sabahın erken saatlerinde Edirne'ye girdiği anlaşılmıştır (Süer, 1981, s. 418-419).

Akıncı Birliği, Edirne harekâtında verilen emir çerçevesinde planını hazırlamış ve gece yarısından sonra harekete geçmiştir. Eşref Bey'in hazırladığı plana göre; Akıncı Birliği'nden seçilen ve her birinde tahrip çantası bulunan yirmi beş kişilik bir müfreze, Bosnaköy'e inip, telefon-telgraf hatlarını kesecek, bu teller ile köyden elde edilecek ahşap malzemeyle sal yapıp Arda Nehri geçilecek, baskınla tabyalar tahrip edilecektir (Bozdağ, 1996, s. 21; Kutay, 1962, s. 154-159).

Plan doğrultusunda altısı Galatasaraylı gençlerden toplam yirmi beş kişilik müfrezenin başına Eşref Bey geçip hareket edilmiş ama boşaltılmış olan Bosnaköy'de sal yapımı için hiçbir ahşap malzeme bulunamamıştır. Sabaha kadar Arda Nehri boyunca ilerlenmiş ve Ayşekadın Mahallesi'ne ulaşılmıştır. Bulgarların şehir hapishanesini boşaltması üzerine köyüne dönmekte olan bir Rum'dan bilgi alınmıştır. Rum köylü, Edirne'ye Türk Ordusu'nun geldiği için hapishanenin boşaltıldığını ve şehirde kaosun başladığını söylemiştir. Eşref Bey'in fırsatı kaçırmak istemeyerek harekete geçmesiyle müfreze baskın şeklinde Ayşekadın Topçu Kışlası'na doğru ilerlemiştir. Kapıdaki nöbetçi Bulgar askerleri, akıncıları görünce kışlaya girmişlerdir. Müfreze de kışlaya girmiş, Bulgarca bilen dört akıncının kışlanın Bulgar komutanıyla görüşmesinde şehrin Osmanlı askeri tarafından kuşatıldığını belirtmesiyle kışla teslim alınmıştır. Bulgar askerleri esir edilmiş, silahları toplanmış ve düşman birliği etkisiz hale getirilmiştir. Dudullulu Hüseyin Pehlivan ve beraberindekiler kışlada kalmış, diğerleri Hükümet binasına ilerleyerek bir müfreze Bulgar askerinin koruduğu binayı ele geçirmişlerdir. Bulgar askerleri bir odaya hapsedilip, silahları alınmıştır (Bozdağ, 1996, s. 22-23; Kutay, 1962, s. 160-162).

Hükümet Konağı bahçesinde Tabip Yüzbaşı kıyafetli bir kişi Eşref Bey'in dikkatini çekmiştir. Esir düşmüş olan bu doktor, beraberindeki elli esir Osmanlı askeri ile sokakları süpürmekle görevlendirilmiştir. Bu esir asker ve beraberindeki elli Türk esirine Bulgarlardan alınan silahlar verilmiş ayrıca Eşref Bey, imamları ve muhtarları toplayıp, Türk halkına silah dağıtılmasını sağlamıştır (Kutay, 1962, s. 163-164). Edirne'nin kuşatıldığını düşünen düşman garnizonundan geri kalan birlikler, Mihal Köprüsü üzerinden kaçmaya başlamıştır. Yanındaki az kuvvetle çekilen Bulgar birliklerine müdahale edemeyen Eşref Bey, sadece çekilen Bulgarları seyretmek zorunda kalmıştır. Gönenli Çakır Efe aracılığıyla Eşref Bey, Enver Bey'e haber iletilmesini ve süvari birliği gönderilmesini istemiştir. Kara Ahmet emrinde bir bölük süvari, Selim Sami ve Cihangiroğlu İbrahim Beyler hemen şehre girmişlerdir (Kutay, 1962, s.

164). Edirne halkı sevinç gözyaşları içinde Türk askerini karşılamış, halk tabyalar bölgesine çıkmış, bölgede sevinçten ateş edenler olmuştur. Bu tüfek seslerinin ilk başta çatışma sesi olduğu sanılsa da gerçek sonradan anlaşılmıştır. Bulgarlar, Edirne'yi 21/22 Temmuz gecesi boşaltmaya başlamış, son çekilen grup saat 04.00'te şehirden ayrılmıştır. Bulgarlar kaçarken 105 mm'lik toplarını da bırakmışlardır (Süer, 1981, s. 419).

Yarbay Enver, 22 Temmuz saat 10.30'da Başkomutanlığa şu telgrafi çekmiştir: “şimdi Edirne'ye girildi, Bulgarlar Mustafapaşa istikametine çekildi. İstihkamlar ve toplar elimizdedir” (Süer, 1981, s. 419). Başkomutanlık'tan Albay İbrahim, Yarbay Enver ve Binbaşı Fahrettin'e ayrı ayrı tebrik telgrafları çekilmiştir. Padişah, Hükümet ve Sadaret durumla ilgili ayrı ayrı bilgilendirilmiştir. Enver Bey, “Çanakkale'den evvel, hayatımda hissettiğim en büyük saadet bu idi” (Kutay, 1962, s. 164) demiştir. Enver Bey, Edirne'nin kurtarılmasıyla “Edirne Fatih” olarak anılmaya başlanmıştır. Edirne'ye vali olarak Dahiliye Nazırlığı yapmış Hacı Adil Bey atanmıştır.

Edirne'nin Kurtarılması Sonrasındaki Harekât

Akıncı Birliği, Edirne'nin kurtarılması sonrası harekâtına devam etmek istemiş, Eşref Bey'in bu talebini Enver Bey kabul etmiştir. Artık hareket ve faaliyetlerinden Osmanlı Hükümeti'nin mesul tutulamayacağı bir duruma geçilmiştir (Kutay, 1962, s. 168). Cısri Mustafapaşa, Habibçe, Yenice ve Harmanlı, Akıncı Birliği'nin düzenlediği harekâtlarla ele geçirilmiş hatta bölgede yerel idareciler görevlendirilmiştir. Ancak Meriç'in batısında gerçekleştirilen hareketin dördüncü günü Kurmay Binbaşı Muzaffer Bey süvari müfrezesiyle, Eşref Bey'i bulmuş, kendisine Hurşit Paşa'nın ileri harekâtın sonlandırılıp geri dönülmesini istediği mektubunu getirmiştir (Bozdağ, 1996, s. 30-31; Kutay, 1962, s. 180-181). Eşref Bey, Hurşit Paşa'nın emrine uyararak ele geçirilen ganimetlerle beraber Akıncı Birliği'nin başında Edirne'ye dönmüş, Talât Bey ve Hacı Adil Bey'in hazırlattığı törenle karşılanmıştır (Kutay, 1962, s. 180-181). Bulgar sınırları içerisinde kalmış eski Türk şehirleri çevresinde ve Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde harekâtına devam etmiş olan Akıncı Birliği'nin faaliyetleri, başta Bulgar Hükümeti olmak üzere Balkanlar'da Türk nüfuz alanının yayılmasından korkan tüm Batılı devletler tarafından Osmanlı Hükümeti'ne sert bir şekilde şikâyet edilmiş ve Osmanlı Hükümeti tehdit yoluyla korkutulmak istenmiştir. Bulgaristan'ın eski müttefikleri karşısında aldığı mağlubiyetler neticesinde 10 Ağustos 1913 Bükreş Barış Antlaşması'yla II. Balkan Savaşı sona ermiştir. Romanya Silistre, Tutrakan dahil Dobruca'nın güneyini almış, Yunanistan Doğu Makedonya'yı topraklarına katarken, Sırbistan İştıp ve Koçana'yı alarak Makedonya'daki topraklarını büyütmüştür (Bayur, 1999, s. 96-97). 29 Eylül

1913 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması ile Edirne, Kırkkilise başta olmak üzere Midye-Enez hattı ile Meriç arasındaki şehirler Osmanlı Devleti topraklarına katılmış, Batı Trakya ise Bulgaristan'a verilmiştir (Bozkurt, 2013, s. 143).

Sonuç

I. Balkan Savaşı'na son veren Londra Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Midye-Enez hattının batısında kalan topraklarının elden çıkması, toplumun tüm kesimlerinde büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Özellikle eski başkent Edirne'nin kaybının kamuoyunda yarattığı olumsuz hava, İttihat Terakki'nin iktidarını da zora sokmuştur. Babıali Baskını'nın sebebinin Edirne'nin düşmana bırakılmaması olduğu dikkate alındığında en azından Edirne'nin geri alınması yoluyla İttihat Terakki'nin Londra Antlaşması ile kaybolan imajının bir nebze olsun giderilebileceği düşünülmüştür. Siyasi çevrelerde Fransa'nın 1871 Frankfurt Antlaşması ile Almanya'ya terk etmek zorunda kalıp geri almak için yaklaşık 50 yıl uğraştığı Alsace-Lorraine ile eş tutulan (Armaoğlu, 2020, s. 331-332), halk nezdinde ise adeta evlat acısı olarak görülen Edirne'nin 30 Mayıs-22 Temmuz tarihleri arasında yaşadığı yaklaşık iki aylık işgal sonrası kurtarılmasının, Balkan Savaşı'nın ordu ve toplum üzerinde yarattığı travmayı az da olsa hafiflettiği söylenebilir. Aynı zamanda İttihat Terakki Hükümeti, Edirne'nin geri alınmasıyla siyasi konumunu güçlendirmiş ve halk nazarında itibarını koruyabilmiştir.

Kadim Hristiyan toprakların Türk işgalinden kurtarılması olan Şark Meselesi'ne sıkıca sarılmış olan Büyük Güçler'in nezdinde Haçlı doktrinine karşı küçük bir başarı gibi görülen Doğu Trakya ve Edirne'nin kurtarılması gerçekte daha büyük anlamlar taşımaktadır. Osmanlı Devleti, son iki yüzyıl içinde yaşadığı toprak kayıplarına karşılık olarak ilk kez kaybettiği bir bölgeyi Büyük Güçler'in tüm tehditlerine rağmen geri almayı başarmıştır. Büyük Güçler'in gözünde bu durum bir Reconquista'dır.

Tarih literatürüne İspanyolca yeniden fetih anlamıyla giren, 15. yüzyıl İspanyası'nda Endülüs Müslümanlarından İspanya topraklarının geri alınışını ifade eden ve Hristiyanlık'ın İslam karşısında elde ettiği zaferi temsil eden Reconquista terimi, Doğu Trakya ve Edirne'nin kurtarılmasıyla karşıt bir anlama kavuşmuştur. İlk İslâm Reconquista'sı olarak kabul edebilecek bu harekât, Şark Meselesi'ne Türk Kurtuluş Savaşı öncesi vurulan önemli bir darbe olmuştur. Edirne Fatih lakabını alacak olan Enver Bey'in Edirne Telgrafhanesi'nden çektiği "Biz, buradayız ve burada kalacağız!" (Şakir, 2020, s. 460) cümlesiyle ünlenen telgrafı, Balkan devletlerinin zaferiyle verdiği statüko sözünü unutan iki yüzlü Batı'ya karşı milli duruş ve tavrın karşılığı olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO).

4194/314540 (H 07.08.1331).

Hariciye Nezâreti Siyasi (HR. SYS).

1974/1_7 (M 10.07.1913); 1974/1_32 (M 10.07.1913); 1974/1_36 (M 10.07.1913); 1974/1_49 (M 10.07.1913).

Kitap ve Makaleler

Akyol, T. (2013). *Rumeli'ye veda 100. yılında balkan bozgunu*. İstanbul: Doğan Kitap.

Altay, F. (1970). *10 yıl savaş 1912-1922 ve sonrası*. İstanbul: İnsel Yayınları.

Andonyan, A. (1999). *Balkan Savaşı*. (Z. Biberyan, Çev.). İstanbul: Aras Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1913).

Artuç, İ. (1988). *Balkan Savaşı*. İstanbul: Kastaş Yayınları.

Bayar, C. (1997). *Ben de yazdım Millî Mücadeleye giriş*. İstanbul: Kitapları.

Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkilâbı Tarihi*. (3. Baskı). Cilt II Kısım II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bayur, Y. H. (1999). *İkinci Balkan Savaşı II*. İstanbul: Yenigün Yayıncılık.

Beydilli, K. (2009). Şark Meselesi. *Halil İnalçık Armağanı I Tarih Araştırmaları*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 386-403.

Bıyıklıoğlu, T. (1992). *Trakya'da Millî Mücadele I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bozdağ, İ. (1996). *Osmanlı'nın son kahramanları Batı Trakya Türkleri ve Medine Müdafası*. İstanbul: Emre Yayınları.

Bozkurt, A. (2013). Balkan Savaşlarında Edirne'yi kurtarma harekâtı, *100. yıldönümünde Balkan Savaşları ve Edirne*. Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul, 135-148.

Cemal Paşa. (2006). *Hatıralar*. (A. Kabacalı, Haz.). (2. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Erickson, E. J. (2013). *Büyük hezimet Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu*. (G. Çağalı Güven, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2003).

- Görgülü, İ. (2014). *On yıllık harbin kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kutay, C. (1962). *1913'de Garbi Trakya'da ilk Türk Cumhuriyeti*. İstanbul: Tarih Yayınları.
- McCarthy, J. (2014). *Ölüm ve sürgün Osmanlı müslümanlarının etnik kıyımı (1821-1922)*. (F. Sarıkaya, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu. (Orijinal çalışma basım tarihi 1995).
- Ortaylı, İ. (2012). Asker siyasete bulaştı ve Rumeli'deki anavatanı kaybettik. *Atlas Tarih*, 16, 30-36.
- Sertoğlu, M. (1968). Balkan Savaşı sonlarında Edirne'nin kurtarılması hususunda hemen teşebbüse geçilmesi için Atatürk'ün Harbiye Nezareti'ni uyarısına dair bilinmeyen bir belge. *Belleten*, 32(128), 459-468.
- Süer, H. (1981). *Balkan Harbi Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları.
- Ziya Şakir. (2020). *Ziya Şakir'in Edirne Savunması Anıları*. (F. Köksal, Haz.). İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

Türkiye'deki Devlet Okulu Öğretmenlerinin Pedagojik Dijital Beceri Yeterlilik Düzeyi¹

Elif POLAT², Yüksel GÖKTAŞ³

Öz

Küresel salgınla birlikte örgün eğitim süreçlerinin acilen dijital ortama taşınması, öğretmenlerin öğretim amaçlı pedagojik dijital yeterliklerine hızla önem kazandırmıştır. Bu çalışmada kamu öğretmenlerinin pedagojik dijital yeterliklerinin (PDY) düzeyi için bir karşılaştırma çalışması yapılmıştır. Çalışmada Avrupa Komisyonu tarafından desteklenen bir proje kapsamında geliştirilen TET-SAT öz değerlendirme ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, dijital yeterliliğin dört boyutunu içerir: dijital pedagoji, dijital içeriğin kullanımı ve üretimi, dijital iletişim ve iş birliği ve dijital vatandaşlık. Araştırmanın katılımcıları, Türkiye'de farklı illerde kamuda görev yapan farklı branşlardan 204 öğretmendir. Çalışma sonucunda, katılımcıların yarısının PDY'leri başlangıç seviyesindedir. PDY düzeyleri karşılaştırıldığında, 30 yaş üstü öğretmenlerin; erkek öğretmenlerin Fen branşlarından öğretmenlerin, diğerlerine göre; hizmet içi bilişim teknolojileri eğitimi alanların, almayanlara göre PDY düzeyi anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca katılımcılar en düşük puanı dijital içerik kullanımı ve üretimi ile dijital iletişim ve iş birliği alt boyutlarında almışlardır. Dijital okuryazarlık deneyiminin azlığına paralel olarak pedagojik amaçlı kullanımı da azalmaktadır.

Anahtar Sözcükler

öğretmen dijital okuryazarlığı
öğretmen dijital yeterliliği
pedagojik dijital yeterlilik
öğretmen eğitimi
COVID-19 etkisi
MENTEP

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 07.02.2023

Kabul Tarihi: 01.05.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1248731

Comparison of Turkish In-Service Teachers' Pedagogical Digital Literacy in Some Variables

Abstract

The significance of teachers' pedagogical digital competency for teaching has rapidly expanded with the worldwide pandemic. This study compares public school teachers' pedagogical digital competencies (PDC) across many parameters. A self-assessment scale created through a project funded by the European Commission was utilized in the study. This scale measures four aspects of instructors' technology-enhanced teaching proficiency. 204 teachers from various branches who worked in Turkish provinces' public schools made up the participants. According to the survey, 42% of participants were proficient, and 35% were beginners. It was discovered that teachers of science courses had higher PDC than social and other topics teachers. Additionally, teachers who had attended in-service IT training either because it was obligatory or on their own will had significantly higher PDC than those who had not. The sub-dimensions of digital content use and production as well as digital communication and collaboration, had the participants' lowest scores.

Keywords

pedagogical digital competence
digital literacy
digital competence of teachers
teacher education
MENTEP

About Article

Received: 07.02.2023

Accepted: 01.05.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1248731

¹ Bu çalışmanın sınırlı bir kısmı 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde düzenlenen INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde tam metin bildiri olarak sunulmuştur.

² Öğr. Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Rektörlük, Ankara/Türkiye, polate@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0134-7156

³ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Yazılım Mühendisliği, Erzurum/Türkiye, yukselgoktas@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7341-2466

Giriş

2020 yılının başlarından itibaren tüm dünyada etkili olan COVID-19 salgını nedeniyle birçok ülkede uygulanan karantina okulların yüz yüze eğitime ara vererek acil uzaktan eğitim uygulamasına geçmesine neden oldu. Böylece, acil uzaktan eğitim (emergency remote education) her kademedeki her öğrenci için hesapta olmayan bir hızla eğitim sürecinin merkezine yerleşti. Bu süreçte eğitim-öğretimi okul dışında sürdürebilmek için ülkemizde örgün eğitim kapsamındaki öğrenciler için televizyon kanallarından dersler yayınlanmıştır. EBA platformunun canlı ders sistemi için hızla yeniden yapılandırılması ile her öğrencinin kendi sınıfı ve öğretmeni ile derslerini uzaktan yapabilmesi mümkün olmuştur. Bunun sonucunda, eğitim kurumları, öğretmenler, öğrenciler ve veliler için dijital okuryazarlık ihtiyacı, kritik bir yeterlik olarak ortaya çıkmıştır (Bozkurt vd., 2020). Böylece acil uzaktan eğitim sürecinin sorunları ve ihtiyaçları hızla gündeme gelmiştir. Acil uzaktan eğitim uygulamaları ile karşılaşılan sonuçlar uzaktan öğretimin gelişmek için hala uzun bir yolunun olduğunu göstermiştir (Bastos et al., 2021). Her çocuğun eğitime evinden erişebilmesi için cihazı var mı? Tüm derslerin uzaktan verilmesi mümkün mü? Dahası dijital araçlarla uzaktan eğitim vermesi gereken bu kadar çok öğretmenin pedagojik dijital yeterlilik (PDY) düzeyi en çok gündeme gelen konulardan birisi haline gelmiştir.

Aniden hayatımıza giren salgının getirdiği yeni şartlarla beraber öğretmenlik mesleği hızla değişen taleplerle olduğundan daha yeni, daha geniş ve daha gelişmiş yeterliliklere ihtiyaç duymaktadır. Öğretmenlerin dijital yeterliliklerinin neleri kapsamı gerektiği ile ilgili bazı çerçeveler ortaya konulmuştur. DigCompEdu (Digital Competence Framework for Educators) çerçevesi, Avrupa'da eğitimcilerin dijital yetkinliğinin ne anlama geldiğini bilimsel olarak açıklamayı amaçlamaktadır (Avrupa Komisyonu, 2020). Mishra ve Koehler (2006)'in TPACK (Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi/Technological Pedagogical Content Knowledge) çerçevesi, ile öğretmenlik bilgisinin karmaşık, çok yönlü ve yerleşik doğasını ele alırken, öğretmenlerin öğretimde teknoloji entegrasyonu için ihtiyaç duydukları bilginin doğasını belirlemeye çalışmışlardır. Teknoloji, pedagoji ve içerik bilgisini bir arada ele almışlardır. Falloon (2020) ise öğretmen adaylarının çeşitli ve giderek artan dijital ortamlarda üretken, güvenli ve etik olarak hizmet vermeleri için The Teacher Digital Competence (TDC) çerçevesini tanıtmıştır. Bir diğeri, MENTEP projesi (ve ilişkili öz değerlendirme aracı TET-SAT) ise politika deneyimi (2015 Erasmus+ girişi) bağlamında uluslararası düzeyde geliştirilen pedagojik dijital yeterliliği tasvir eden bir çerçevedir (MENTEP, 2020). MENTEP çerçevesi, dijital pedagoji,

dijital içerik kullanımı ve üretimi, dijital iletişim ve iş birliği ve dijital vatandaşlık olmak üzere öğretmen PDY'nin dört boyutunun ele almaktadır.

Öğretmenlerin dijital yeterlikleri için amaç, teknolojik araçları nasıl kullanacakları değil teknoloji içeren uygun bir pedagojiyi öğretim sürecine dâhil edebilmeleridir (Bocconi & Panesi, 2018). Dijital teknolojilerin hayatın her alanını etkisi altına alması öğrencilerin dijital olarak yetkin olmalarına yardımcı olma görevi, eğitimcilerin kendi dijital yetkinliklerini geliştirmelerini gerektirmektedir (Avrupa Komisyonu, 2020). Avrupa Komisyonu (2016) dijital yetenek ve yeterliliklerin öğretmenlerin hem hizmet öncesi hem de hizmet içi eğitimine dahil edilmesi ve okul idarecileri tarafından aktif olarak desteklenmesini teşvik etmektedir. Schrum (1999) 1999 yılına kadar öğretmenlerin hizmet içi gelişimi için birçok eğitim modeli ilke ve araştırmalarının netleşmesine rağmen pek çok geleneksel model, teknolojik becerilerin gelişimini diğer gelişim alanlarından farklı kılan önemli ve benzersiz niteliklerinin hesaba katılmadığını ifade etmiştir. OTA (1995) raporunda "öğretmenlerin teknolojiyi etkili bir şekilde kullanmalarına yardımcı olmak, teknolojiye yönelik mevcut ve gelecekteki yatırımların gerçekleştirilmesini sağlamak için en önemli adım olabileceğine" dikkat çekilmiştir. Öte yandan, okulda (Silikon Vadisi'nde iki lise) her türlü ileri teknoloji cihazların bulunmasına rağmen öğretmen ve öğrenciler bu cihazları nadiren yaygın kullanırken öğretmenler bu araçları sınıf çalışması için kullandıklarında, çoğu zaman, kullanım şekilleri mevcut öğretim uygulama süreçlerini değiştirmemiştir ve eski alışkanlıklarını sürdürdükleri rapor edilmiştir (Cuban vd., 2001). Asio ve Bayucca (2021) uzaktan eğitimin sunulmasında algılanan zorluklar için okul idarecileri internet erişimi (1) ve çevrimiçi öğretim için öğretmenlerin yeterlik ve becerilerini (2) önceliklendirmişlerdir. Ayrıca Fernández-Batanero vd. (2020) öğretmenlerin mesleki gelişimi için dijital yeterlilikler konusunda yaptıkları sistematik tarama çalışmasında incelenen araştırmaların çoğunda öğretmen eğitimi eksikliği ve yetersiz Bilgi Teknolojileri (BT) eğitimi ortaya çıkmıştır. 90'lı yıllardaki beklentilerden bu yana gerçekleşen gelişmeler Bond (2018), Cuban vd. (2001) ve Fernández-Batanero vd. (2020)'nun çalışmalarının sonuçlarıyla beraber ele alındığında ve günümüz dijital gelişmelerine kıyasla hizmet içi öğretmenlerin PDY eksikliklerinin hala beklenen düzeyde giderilemediğini göstermektedir. Ayrıca MENTEP MER (2018) raporunda belirtildiği gibi öğretmenlerin BİT'i pedagojik kullanımını daha da geliştirebilmeleri ve böylece öğrencilerinin öğrenmelerinde olumlu bir etkiye dönüştürebilmeleri bir ihtiyaçtır.

Türkiye'de durum farklı değildir ve yapılan PDY araştırmaları ise daha çok öğretmen adayları (Baran vd., 2017; Çebi & Reisoğlu, 2019; Korucu vd., 2016) ile yapılmakta ve

meslekte yıllarını geçirmiş olan öğretmenlerin bugünün dijital yeterlilik ihtiyaçlarına yaklaşım yaklaşmadıkları perde arkasında kalmaktadır. Pandemi süreci ayrıca eğitimcilerin çevrimiçi pedagojilere aşına olma ve eğitim alma ihtiyacını vurgulamaktadır (Bozkurt vd., 2020).

Benzer şekilde, DigCompEdu, TPACK ve TDC çerçeveleri daha çok hizmet öncesi öğretmen eğitimi sürecinde eğitim kurumlarına (fakülteler, vb.) ve politikalarına rehberlik ve teşvik etmek amacıyla yapılandırılmışlardır. Öğretmen yetiştirme müfredatlarının PDY becerisini kazandıracak niteliklerle yeniden düzenlenmesini önermektedir (Bozkurt, 2020; Bozkurt vd., 2020). MENTEP ise öğretmenleri kendi yeterlilikleri üzerine düşünmeye yönlendirerek ihtiyaçlarını belirlemeyi ve yeterliliklerini daha da geliştirmek için harekete geçmeye teşvik etmek amacındadır. MENTEP, katılımcı Avrupa ülkeleri arasından öğretmen eğitimi konusunda şimdiye kadar yapılmış en büyük rastgele-kontrol gruplu çalışmadır (MER, 2018). Politika yapıcılara pratik önerilerin nasıl uygulanabildiğini göstermeyi başardığını vurgulamaktadır.

Bu araştırma ile öğretmenlerin PDY düzeylerinin geliştirilmesi ile ilişkili olabilecek bazı etkenleri belirlemek amaçlanmaktadır. Türkiye'den gönüllü olarak katılım sağlayan devlet okullarında görev yapan öğretmenlerin MENTEP'in öz-değerlendirme aracı (TET-SAT) ile ölçülen PDY düzeylerini sıralanan değişkenler açısından karşılaştırılmıştır. Bu araştırmanın değişkenleri, TET-SAT araştırmasında kullanılan değişkenlerle aynı olmakla beraber araştırma sorusunda belirtilen değişkenlerdir. Araştırma sorusu;

- Öğretmenlerin TET-SAT puanları, cinsiyet, öğretmenlik branşı, yaş, çalışılan öğretim kademesi, öğretim amaçlı hizmet içi BT eğitimi alma durumu, meslekte geçirilen yıl, haftalık okutulan ders saati, ilk bilgisayar kullanılan yaş, evde BT araçları ile geçirilen zaman değişkenleri açısından farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Karşılaştırmalı araştırma, bir değişken üzerinde iki veya daha fazla grup arasındaki farkları inceler ve incelenen fenomende iki veya daha fazla grup (bu çalışmada bağımsız değişkenin kategorik düzeyleri) arasında farklılık olup olmadığı araştırılır (McMillan & Schumacher, 2010). Bu desen tipik olarak en az bir kategorik değişken (grup üyeliği [kadın&erkek]) gerektirir (Fraenkel vd., 2012). Bu araştırma, iki veya daha fazla düzeye sahip 11 tane bağımsız değişkene ve bir tane bağımlı değişkene (dijital pedagojik yeterlilik beceri puanı) sahiptir. Bağımsız değişkenlerin (öğretmenlerin özelliklerine ilişkin) kategorik düzey gruplarının PDY puan arasındaki farklılıkları incelemektedir. Karşılaştırma deseninde gruplar arası farklılık zaten vardır ve manipülasyon söz konusu değildir (Fraenkel vd., 2012).

Veri Toplama Aracı

MENTEP (Mentoring Technology-Enhanced Pedagogy), öğretmenlerin sınıf içinde BT kullanımlarına yönelik becerilerini ve kendilerine güvenlerini artırmayı amaçlayan ve Avrupa çapında gerçekleştirilen önemli bir araştırma projesidir (MENTEP, 2020). TET-SAT (Teknoloji Destekli Öğretim - Öz Değerlendirme Testi), MENTEP projesinde öğretmenlerin teknoloji destekli öğretim (TET) yeterliliklerini değerlendirmeleri için geliştirilmiş çevrimiçi bir araçtır (Looney, 2015). Araç, kendi sitesinde (<http://mentep.eun.org/home>) Türkçe’nde yer aldığı 18 farklı dilde herkes tarafından ücretsiz olarak kullanılabilir.

Bu gibi derecelendirme ölçekleri, performans veya tercihlerin açıklamalarını içeren ve katılımcıların kendilerine en uygun açıklamayı seçtikleri bir araçtır (Gay vd., 2012). TET-SAT’ta her beceri, beş yetkinlik seviyesinde ilgili pratik pedagojik durumları tanımlayan beş ifade ile sunulmuştur (Taddeo vd., 2016). Bu ifadeler giriş, başlangıç, yetkin, deneyimli, uzman olmak üzere beş seviyededir. Cevaplayıcı beş ifadeyi okur, kendi öğretim uygulamaları üzerine düşünür ve pedagojik davranışına en yakın olanı seçer. Cevaplayıcıyı kendisiyle ilgili düşünmeye teşvik etmek için ve bir yanıt seti ve sosyal istenirlik önyargısını oluşturmamak için bu beş düzeyi temsil eden senaryolar her maddede rastgele sıra ile sunulur.

Tablo 1.

TET-SAT Ölçeğinin Alt Boyutları ve Ölçekteki Soru Sayısı

Alt boyutlat	Madde sayısı
Dijital Pedagoji	12 (1-12)
Dijital İçerik Kullanımı ve Üretimi	5 (13-17)
Dijital İletişim ve İş birliği	6 (18-23)
Dijital Vatandaşlık	7 (24-30)
Toplam	30

Ölçek 30 madden oluşmaktadır. Tablo 1’de soruların hangi alt boyutları temsil ettiği gösterilmektedir. Sorular ve ifadeler hâlihazırda var olan geçerli uluslararası anketlerden seçilmiştir (örneğin: TALIS, ICILS, PIRLS, TIMMS, Survey of Schools: ICT in Education) (MER, 2018). Katılımcılara ait standart puanların hesaplanmasında kullanılan formül:

$$X_{standart} = \frac{X_{hampuan}}{\text{Ölçülen madd.Say.}} \times 20$$

Standart puanlardan en az 20, en fazla 100 alınabilmektedir. Alınan puanların hangi düzeye ve kaç katılımcıya denk geldiği Şekil 1’de sunulmuştur.

Katılımcılar

Bu araştırmada hedef evren Türkiye'deki kamuda çalışan tüm öğretmenler olmasına rağmen örnekleme seçiminde evrenin tanımı, veri toplama teknikleri, araştırma deseni, bütçe, zaman ve kontrol açılarından sahip olunan olanaklar belirleyici olduğundan (Büyüköztürk vd., 2014), ulaşılabilir evren dikkate alınmıştır. Elde edilen sonuçları çalışılan gruba benzer gruplar için geçerli olarak yorumlamak mantıklı olacaktır (McMillan, & Schumacher, 2010). Böylece amacına uygun örnekleme var olan ilişkileri betimlemek için iyi bir seçenektir. Uygun örnekleme zaman, maliyet ve işgücü açısından var olan sınırlılıklar nedeniyle örneklemin ulaşılabilir, kolay uygulama yapılabilir birimlerden seçilmesidir (Büyüköztürk vd., 2014). Örneklem devlet okulu öğretmenleri ile sınırlıdır. Çalışmanın 204 katılımcısının demografik bilgileri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2.

Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

Değişken	f	%	Değişken	f	%
Cinsiyet			Öğretmenlerin Türkiye coğrafi bölgelerine dağılımı		
Kadın	130	63.7	Doğu Anadolu Bölgesi	126	61.8
Erkek	74	36.3	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	22	10.8
Branşlar			İç Anadolu Bölgesi	18	8.8
Sosyal branşlar (sınıf, dil, okul öncesi, sosyal bilg.)	109	53.4	Marmara Bölgesi	14	6.9
Fen branşlar (sayısal ve tekn. dersleri)	63	30.9	Akdeniz Bölgesi	9	4.4
Diğer branşlar (özel eğitim, din, rehberlik)	32	15,7	Karadeniz Bölgesi	8	3.9
Çalışılan öğretim kademesi			Ege Bölgesi	7	3.4
İlkokul	69	33.8	İlk bilgisayar kullandıkları yaş		
Ortaokul	90	44.1	9 yaş ya da daha genç	19	9.3
Lise	45	22.1	10-19 yaş arasında	154	75.5
Yaş			20-29 yaş arasında	24	11.8
30'dan küçük	95	46.6	30 yaş üzeri	7	3.4
30 ile 49 yaş arası	109	53.4	Evde BT ile geçirilen günlük zaman		
Öğretmen olarak meslekte geçirilen yıl			1 saatten az	30	14.7
1-5 yıl	100	49.0	1-3 saat arasında	92	45.1
6-10 yıl	60	29.4	3'ten fazla saat	82	40.2
11-15 yıl	21	10.3	Cep telefondan internet kullanım durumu		
16-20 yıl	17	8.3	Kullananlar	193	94.6
21 yıl üzeri	6	2.9	Kullanmayanlar	11	5.4
Öğretmenlerin haftalık okuttuğu ders saati			Ev sabit interneti kullanım durumu		
15 saatten az	39	19.1	Kullananlar	151	74.0
15 – 25 arasında	86	42.2	Kullanmayanlar	53	26.0
26 – 35 arasında	79	38.7			

Tablo 2'de sunulan verilere göre katılımcılar %71'i ülkenin doğu yakasında yer alan illerde görev yapmaktadır. Göreve bu illerde yeni başlayan öğretmenler meslekte ilk yılları geçiren öğretmenlerdir ve katılımcıların %49'unu oluşturmaktadırlar. Katılımcı öğretmenlerin sadece %14.7'si BT araçları ile evde günde 1 saatten az zaman geçiyor. Katılımcıların çoğu ilk

kez bilgisayar kullandıklarında 10-19 yaş aralığındalardı. Katılımcıların %53.4'ü 30 yaşın üzerindedir.

Verilerin Analizi

Veriler, Google Forms aracılığı ile katılımcılardan toplanmıştır. Öncelikle katılımcılar bilgilendirilmiş ve gönüllü katılımları için onay alınmıştır. Toplanan veriler SPSS'e aktarılmasının ardından terslenecek maddelerin ve eksik verilerin olmaması nedeniyle kestirimsel istatistiklerin yapılabilmesi için puanların normal dağılımı test edilmiştir. Sosyal bilimlerde verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek için kullanılan istatistiksel testlerden birisi çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayılarıdır (Büyüköztürk, 2014). 204 katılımcıdan toplanan verilerin ölçek genelinde güvenirliliği (r) .88 bulunmuştur. TET-SAT ölçeği genel puanı için normallik testi Kolmogorov-Smirnov testi $p=.200$ ($p>.05$) değerini vermiştir. TET-SAT ölçeğinin alt boyutlarında ve ölçek genelinde çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1 arasında olduğu ve normal bir dağılıma işaret ettiği görülmüştür (Tabachnick & Fidell, 2013). Çarpıklık ve basıklık katsayılarının -2 ve $+2$ değer aralığı normal dağılım gösterdiği yönünde yorumlanmaktadır (George, & Mallery, 2010). Çalışılan tüm bağımsız değişkenlerin düzeyleri için hesaplanan çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1.5 ve $+1.5$ aralığında olduğu görülmüştür.

Geçerlik

MENTEP araştırma tasarımı, iç geçerliliği (bağımlı değişkende gözlenen farklılıkların, başka bir değişkenlerden değil, bağımsız değişkene yapılan müdahalenin doğrudan bir sonucu olma derecesi (Gay vd., 2012)) sağlamak için karşı-olgusal yaklaşım (counterfactual approach) ile tasarlanmıştır (MER, 2018). Karşı-olgusal yaklaşımda, deney grubuna müdahale olmadığı durumda kontrol grubunun deney grubu ile aynı puanları almaları için olabildiğince benzer olmalarını gerektirir (Christensen vd., 2014). İlk aşamada uygulanan Karşılaştırma Anketi'nin (müdahaleden önce yürütülen) verilerine göre rastgele oluşturulan grupların (deney ve kontrol) istatistiksel eşdeğerliğini ve Takip Anketi (Follow-up Survey / müdahale sonrasında) ile de bu eşdeğerliğin müdahale sonrasında bozulmasını test ederek deneyin iç-geçerliliğini sağlamak için önlemler alınmıştır (Looney, 2015). Dış geçerlilik, araştırmada örneklem verilerinin örneklemin seçildiği evrene genellenmesine ilişkin kanıtlardır (Creswell, 2012). Kullandıkları rastgele tabakalı örnekleme yönteminde TET-SAT öz-değerlendirme aracının dış geçerliliğini sağlamak için projeye dâhil olan 11 ülkeden (Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, İtalya, Litvanya, Portekiz, Slovenya ve İspanya) öncelikle uygunluk kriterini sağlayan devlet okullarının (temel internet bağlantısına, bilgisayara sahip olma, vb.)

listesi oluşturulmuştur. Belirli bir tabakadaki (coğrafyaya göre) her okulun, öğrenciler açısından büyüklüğü ile orantılı olarak seçilme olasılığı vardır. Katılımcı ülkelerden öğrenci sayısına göre 50'şer okulu dâhil etmek amaçlanmıştır. Katılım davetine olumlu yanıt veren ve 'MENTEP öğretmenleri' olarak anılan toplam 7.391 öğretmenin aktif katılımı sağlanmıştır. Ayrıca, e-öğrenme sürecini de içeren MENTEP ortamı hem ölçek hem de kursların etkililiğinin değerlendirmeleri için dış değerlendiricilere başvurarak (bir öğretmen, meslektaşlar veya bir uzman tarafından), değerlendirmelerin geçerliliğini artırmaya çalışmışlardır.

Güvenirlilik

Bu çalışma kapsamında elde ettiğimiz verilerin güvenirliliği yüksek bulunmuştur ($r=.89$). TET-SAT ölçme aracının geliştirilme aşamasında verilen cevapların nasıl puanlanacağı cevaplayıcılar arası güvenirlilik ile değerlendirilmiş. Ayrıca, kullanılan bir testteki güvenirlilik düzeyini değerlendirmenin en iyi yolu, kıyaslama olarak kullanmak üzere diğer benzer testlerden bilgi toplamaktır (Gay vd., 2012). TET-SAT ölçme aracının geliştirilme aşamasında katılımcıların TET-SAT Öz-değerlendirme Ölçeği puanları ile katılımcı Karşılaştırma Anketi'nde belirttikleri puanlarının tutarlılığı ölçülmeye çalışılmıştır. Intrajudge (intra-rater), yani, değerlendirici-içi güvenirliliği, bir bireyin puanlamasının, derecelendirmesinin veya gözlemlemesinin zaman içindeki tutarlılığını ifade eder (Gay vd., 2012). Öğretmenlerin yeterliliklerine ilişkin TET-SAT ölçeğinin güvenirliliği için uygulanan Kıyaslama Anketi (Benchmark Survey) ile ölçülen ve TET-SAT puanları arasında yapılan karşılaştırmada cevaplayıcıların yüzde 64'ü yeterliliğe ilişkin benzer sonuçları elde etmiştir. Kontrol grubunun TET-SAT öz-değerlendirme ölçeğinden aldığı ve Karşılaştırma Anketi ile belirlenen beceri düzeyleri yaklaşıktır.

Bulgular

Bu çalışmada Türkiye'de devlet okullarında çalışan öğretmenlerin TET-SAT Öz-değerlendirme Ölçeği ile ölçülen pedagojik dijital yeterlilikleri (PDY) 9 farklı bağımsız değişkenin düzeylerinde karşılaştırılmıştır. Şekil 1'de öğretmenlerin TET-SAT puanlarının PDY yetkinlik düzeylerine göre dağılımı verilmiştir.

TET-SAT STANDART PUANI		
	Öğretmenlerin Sayısı	Öğretmenlerin yüzdesi
■ 20-36 Giriş	11	5
■ 37-52 Başlangıç	71	35
■ 53-68 Yetkin	86	42
■ 69-84 Deneyimli	35	17

Şekil 1. Öğretmenlerin TET-SAT standart puanları

Şekil 1’de görüldüğü gibi öğretmenlerin %35’nin puanları “Başlangıç” düzeyinde %42’si ise “Yetkin” düzeyindedir. Sadece 11 öğretmen “Giriş” düzeyi PDY’ye sahiptir.

Tablo 3.

TET-SAT Toplam Puan ve Alt Boyutlarının Betimsel Analizi

Puan	Ortalama (X)	Ortanca	Mod	SS
TET-SAT Toplam Puan	55.76	56.88	50	11.93
Dijital Pedagoji	56.9	55	55	13.88
Dijital İçerik Kullanımı ve Üretimi	53.18	52	44	12.56
Dijital İletişim ve İş birliği	50.67	46.67	46.67	13.54
Dijital Vatandaşlık	57.85	60	37.14	16.99

Tablo 3’te görüldüğü gibi öğretmenler en yüksek ortalamayı dijital vatandaşlık alt boyutunda almışlardır ($X=57.85$, $ss= 16.99$). En düşük ortalamayı ise dijital iletişim ve iş birliği alt boyutunda almışlardır ($X=50.67$, $ss= 13.54$).

Branşlara Göre Öğretmenlerin TET-SAT Puanlarının Karşılaştırılması

Ülkemizde en fazla öğretmen sınıf öğretmenliği (310 477) branşındadır (Millî Eğitim İstatistikleri, 2022). Bu çalışmada yine sınıf öğretmenlerinin dahil olduğu sosyal branş kategorisinde sayılar, MEB öğretmen sayısı ile doğru orantılı olarak fazladır ve branşlar arasında öğretmen sayısının eşit olması mümkün görünmemektedir. Burada sosyal branşlar olarak sınıf eğitimi, okul öncesi, dil ve edebiyat ile sosyal bilgiler, tarih, coğrafya derslerini içermektedir. Fen branşları ise matematik, fen bilgisi, kimya, biyoloji, fizik, bilişim teknolojileri derslerini içermektedir. Diğer kategorisi ise, bunların dışında kalan spor, sanat, din eğitimi, özel eğitim, rehberlik branşlarını içermektedir.

Tablo 4.

Öğretmenlerin Branşlarına Göre TET-SAT Puanları Kıyaslama (ANOVA) Sonucu

Branşlar	N	X	SS	F	η^2	p
Sosyal branşlar	109	2.754	.599	6.937	.065	.001
Fen branşlar	63	3.065	.604			
Diğer branşlar	32	2.679	.517			

Tablo 4’te öğretmenlerin branşlarının TETSAT-Puanları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi görülmüştür ($F_{(2,201)}= 6.937$, $p=.001<.05$, $\eta=.06$). Varyansların eşitliği varsayımı sağlandığı için ve grup üyelerinin sayısı yeterince yakın olmadığı için Post Hoc testi olarak Hochberg testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5.

Öğretmenlerin Branşlarının Karşılaştırılması İçin Yapılan Hochberg Post-Hoc Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Branşlar	Ortalamalar			
		Farkı	Sh	p	
TET-SAT Puanı	Sosyal branşlar	Fen branşlar	-.311	.093	.003
		Diğer branşlar	.074	.118	.895
	Fen branşlar	Sosyal branşlar	.310	.093	.003
		Diğer branşlar	.385	.128	.009
	Diğer branşlar	Sosyal branşlar	-.075	.118	.895
		Fen branşlar	-.385	.127	.009

Hochberg Post Hoc testi sonuçlarına göre fark, fen branşları ortalaması ($X=3.065$, $ss=.604$) ile sosyal branşlar ortalaması ($X=2.754$, $ss=.599$) arasında ($p=.001$) ve fen branşları ortalaması ($X=3.065$, $ss=.604$) ile diğer branş ortalaması ($X=2.679$, $ss=.517$) arasındadır ($p=.009$) ve bu farklar istatistiksel olarak anlamlıdır. Fen branşlarından öğretmenlerin TET-SAT puanları sosyal ve diğer branşlardan öğretmenlere göre dijital pedagojik yeterlilik düzeyleri açısından anlamlı olarak yüksektir.

Hizmet İçi BT Eğitimi Alma Durumuna Göre Öğretmenlerin TET-SAT Puanlarının Karşılaştırılması

Öğretmenlerin öğretim etkinliklerinde kullanmak amacıyla hizmet içi BT eğitimi alma durumuna ilişkin 5 ifadeden seçtikleri ifadeye göre karşılaştırılmalarının sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu hizmet içi eğitim almadıklarını beyan etmişlerdir.

Tablo 6.

Öğretmenlerin Hizmetiçi BT Eğitimi Alma Durumuna Göre TET-SAT Puanları Kıyas (ANOVA) Sonucu

BT eğitimi almaya ilişkin ifade	N	X	SS	F	η^2	p
Hizmetiçi BT eğitimi almadım.	88	2.60	.56	8.541	.15	.000
Hizmetiçi BT eğitimi almayı zorunlu olmadıkça düşünmüyorum.	5	2.75	.46			
Hizmetiçi BT eğitimi almayı düşünüyorum.	42	2.87	.66			
Hizmetiçi BT eğitimini zorunlu olduğu için aldım.	30	3.11	.58			
Hizmetiçi BT eğitimini internette içerik sunan sitelerden kendim öğrenmeye çalışıyorum.	39	3.14	.46			

Tablo 6'da sunulan bilgiler öğretmenlerin hizmetiçi BT eğitimi almış olmalarının TET-SAT puanları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğunu göstermektedir ($F_{(4, 199)}=$

8.541, $p=.000<.05$, $\eta^2=.15$). Farkın hangi ifadeler arasında olduğu belirlemek için Hochberg Post Hoc testi seçilmesinin nedeni grup üyelerinin sayısının eşit olmamasıdır. Sonuçlar Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7.

Hizmet İçi BT Eğitimi Alma Durumunun Karşılaştırılması İçin Yapılan Hochberg Post-Hoc Testi

Bağımlı Değişken	Hizmetiçi BT eğitimi alma durumu	Ortalamalar Farkı	Sh	p
TET-SAT Puanı	“Hizmetiçi BT eğitimi zorunlu olduğu için aldım.”	-.514	.120	.000
	“Hizmetiçi BT eğitimi almadım.”	-.540	.109	.000

Tablo 7’de sunulan Hochberg testi kullanılan Post-Hoc karşılaştırmalar, Hizmet içi BT eğitimi almayanlar için elde edilen ortalama puanın ($X= 2.60$, $ss= .561$) bu eğitimi zorunlu olduğu için alanlar için elde edilen ortalama puandan ($X= 3.11$, $ss= .579$) anlamlı bir biçimde farklı olduğuna işaret etmektedir ($p=.000$). İkinci fark ise Hizmet içi BT eğitimi almayanların ortalama TET-SAT puanı ($X= 2.60$, $ss= .561$) ile “Hizmet içi BT eğitimini internette içerik sunan sitelerden kendim öğrenmeye çalışıyorum.” ifadesini seçenlerin ortalaması ($X= 3.14$, $ss=.459$) arasındadır ($p=.000$) ve bu farklar istatistiksel olarak anlamlıdır. Zorunlu olduğu için ya da kendi çabası ile BT becerisini geliştiren öğretmenlerin TETSAT puanı eğitim almayanlara göre istatistiksel olarak anlamlı ve yüksektir.

Öğretmenlerin Evde BT Araçları ile Geçirdikleri Günlük Zamana Göre TET-SAT Puanlarının Karşılaştırılması

Öğretmenlerin gün içerisinde BT araçları ile geçirdikleri zaman aralığı açısından TET-SAT puan ortalamaları karşılaştırılmıştır (bakınız Tablo 8).

Tablo 8.

Öğretmenlerin evde BT araçları ile geçirdikleri zamana göre TET-SAT puanları kıyas (ANOVA) sonucu

Günde BT ile geçirilen zaman	N	X	SS	F	η^2	p
1 saatten az	30	2.603	.572	3.099	.03	.047
1-3 saat arasında	92	2.840	.590			
3 saatten fazla	82	2.922	.620			

Tablo 8’de öğretmenlerin evde BT araçları ile geçirdikleri sürenin TET-SAT puanları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi görülmüştür ($F_{(2, 201)} = 3.099, p = .001 < .05, \eta = .03$). Varyansların eşitliği varsayımı sağlandığı için ve grup üyelerinin sayısı yeterince yakın olmadığı için Post Hoc testi olarak Hochberg testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9.

Öğretmenlerin Evde BT Araçları ile Geçirdikleri Zaman Değişkeni İçin Hochberg Post-Hoc Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Evde BT ile geçirilen zaman		Ortalamalar Farkı	Sh	p
TET-SAT Puanı	3 saatten fazla (günde)	1 saatten az (günde)	.319	.128	.040
		1-3 saat arasında (günde)	.082	.091	.747

Hochberg Post Hoc testi sonuçlarına göre fark, evde BT araçları ile 3 saatten fazla zaman geçiren öğretmenlerin TET-SAT puan ortalaması ($X = 2.922, ss = .620$) ile evde BT araçları ile 1 saatten az zaman geçiren öğretmenlerin TET-SAT puan ortalaması ($X = 2.60, ss = .572$) arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p = .047$). Evde BT araçları ile daha çok vakit geçiren öğretmenlerin dijital pedagojik yeterlilik düzeyleri daha az vakit geçirenlere göre yüksek bulunmuştur.

Araştırmanın Diğer Değişkenlerine Göre Öğretmenlerin TET-SAT Puanlarının Karşılaştırılması

Öğretmenlerin TET-SAT puanları çalışılan öğretim kademesine, meslekte geçirilen yıla ve haftalık okutulan ders saatine, ilk bilgisayar kullanılan yaş aralıklarına ve yaşlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını karşılaştırmak için yapılan testlerin sonuçları Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10.

Çalışmanın 5 Bağımsız Değişkenininin TET-SAT Puanı İçin ANOVA ve t-testi Testi Sonuçları

Bağımsız değişken	Bağımsız değişkenin düzeyleri	N	X	SS	F	p
Öğretmenlerin çalıştığı öğretim kademesi	İlkokul	69	2.76	.586	1.111	.331
	Ortaokul	90	2.85	.610		
	Lise	45	2.93	.625		
Öğretmen olarak meslekte geçirilen yıl sayısı	1-5 yıl	100	2.821	.577	.740	.529
	6-10 yıl	60	2.911	.637		

	11-15 yıl	21	2.863	.787			
	16 yıl ve üstü	23	2.700	.444			
Öğretmenlerin haftalık okuttuğu ders saati	15 saatten az	39	3.009	.609	2.258	.107	
	15 – 25 saat arasında	86	2.834	.597			
	26 – 35 saat arasında	79	2.838	.603			
Öğretmenlerin ilk kez bilgisayar kullandığı yaş	9 yaş veya daha genç	19	2.867	.551	1.467	.225	
	10-19 yaş arasında	154	2.858	.610			
	20-29 yaş arasında	24	2.619	.571			
	30 yaş ve üzeri	7	3.071	.720			
Öğretmenlerin yaşı	30'dan küçük	95	2.789	.551	-1,062	202	.290
	30 yaşından büyük	109	2.880	.649			

Tablo 10'da verilen 5 bağımsız değişkenin düzeylerine ait ortalamalar birbirlerinden anlamlı olarak farklılaşmamaktadır ($p>.05$). Denilebilir ki öğretmenler çalıştıkları öğretim kademesine, meslekte geçirilen yıla, haftalık okutulan ders saatine, ilk bilgisayar kullanılan yaşa ve yaşlarına göre dijital pedagojik yeterlilikleri değişiklik göstermemektedir. Ayrıca öğretmenlerin ders yükü azaldıkça PDY ortalamalarının bir miktar attığı görülebilir.

Cinsiyete Göre Öğretmenlerin TET-SAT Puanlarının Karşılaştırılması

Tablo 11'de çalışmada yer alan öğretmenlerin dijital pedagojik yeterliliklerin cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarını içermektedir.

Tablo 11.

Öğretmenlerin Cinsiyetine Göre TET-SAT Toplam ve Alt Boyutları Puanı t-testi Sonuçları

	Puanlar	Gruplar	N	\bar{X}	SS	Hedges' g	t testi		
							Sd	t	p
TET-SAT Toplam		<i>Kadın</i>	55	2.622	.502	.60	82	-2.668	.009
		<i>Erkek</i>	30	2.956	.646				
TET-SAT Alt Boyutları	Dijital pedagoji	<i>Kadın</i>	55	2.649	.551	.73	66.129	-3.151	.002
		<i>Erkek</i>	30	3.112	.756				
	Dijital içerik kullanımı ve üretimi	<i>Kadın</i>	55	2.635	.592		82	-.551	.583
		<i>Erkek</i>	30	2.711	.666				
Dijital iletişim ve iş birliği	<i>Kadın</i>	55	2.384	.534	.52	62.656	-2.222	.030	
	<i>Erkek</i>	30	2.719	.793					
Dijital vatandaşlık	<i>Kadın</i>	55	2.770	.826		82	-1.617	.110	
	<i>Erkek</i>	30	3.068	.854					

TET-SAT Toplam Puanı: Tablo 11'de göre erkek öğretmenlerin TET-SAT toplam puan ortalamaları ($X=2.956$, $ss=.646$) kadın öğretmenlerinkine ($X= 2.622$, $ss=.502$) göre anlamlı düzeyde yüksektir ($t=-2.668$, Hedges' $g=.60$, $p<.05$).

Dijital Pedagoji: Erkek öğretmenlerin dijital pedagoji alt boyutu ortalamasının ($X=3.112$, $ss=.756$) kadınların ortalamasından ($X=2.649$, $ss=.551$) daha yüksek olduğu ve aralarındaki farkın anlamlı olduğu görülmüştür ($t=-3.151$, Hedges' $g=.73$, $p=.002<.05$).

Dijital İletişim ve İş birliği: Erkek öğretmenlerin dijital iletişim ve iş birliği alt boyutu ortalamasının ($X=2.719$, $ss=.793$) kadın öğretmenlerin ortalamasından ($X=2.384$, $ss=.534$) daha yüksek olduğu ve aralarındaki farkın anlamlı olduğu görülmüştür ($t=-3.151$, Hedges' $g=.52$, $p=.030<.05$).

Diğer iki alt boyut olan Dijital içerik kullanımı ve üretimi ve Dijital vatandaşlık alt boyutlarında cinsiyet açısından anlamlı bir fark yoktur.

Tartışma

Bu çalışmada Türkiye'de devlet okullarında görevli öğretmenlerin pedagojik dijital yeterliliklerinin (TET-SAT ölçeği ile ölçülen) bazı değişkenler açısından karşılaştırılması ele alınmıştır. Bulgular, pedagojik dijital yeterlilik bakımından katılımcıların sadece birinin *uzman* düzeyinde olduğunu, öğretmenlerin %35'i *başlangıç* düzeyinde, %42'si ise *yetkin* düzeyinde olduğu görülmüştür. Sadece 11 öğretmen en düşük düzey olan *giriş* düzeyi pedagojik dijital yeterliliğe sahip olduğunu göstermiştir. Asio ve Bayucca (2021) okul idarecileri ile olan çalışmalarında katılımcıların çoğunun ($N=39$) dijital yetkinliklerinin *başlangıç* düzeyinde olduğunu belirtmiştir. Hem öğretmenlerin hem de okul idarecilerinin dijital yeterliliklerinin farklı düzeylerde ve çoğunun başlangıç düzeyinde olduğu söylenebilir. Katılımcıların yarısı ilk atama bölgeleri olan illerde mesleğe yeni başlayan öğretmenler olmalarıyla beraber meslekte ilk 5 yılını geride bırakan ve 15 yılını tamamlamamış öğretmenlerin PDY ortalamaları bir miktar fazla gözükmetedir (Tablo 10). Bu durum meslekte yeni olanlar ile uzun yıllar geçirenlerin PDY becerilerini geliştirmek için yapılan planlamalara öncelikli olarak dahil edilmelerini gerekli kılabilir.

Böylece, fen branşları öğretmenleri sosyal branşlara ve diğer branşlara göre; zorunlu olduğu için ya da kendi çabası ile hizmet içi BT eğitimi alan öğretmenler almayanlara göre ve gün içerisinde BT araçları ile 3 saatten fazla zaman geçirenler daha az zaman geçirenlere göre anlamlı olarak daha yüksek pedagojik dijital yeterliliğe sahip bulunmuşlardır. MENTEP çalışmasına katılan Avrupalı öğretmenlerin neredeyse yarısı evde günde bir saatten az BT aracı kullanırken (MER, 2018) araştırmamıza Türkiye'den katılan öğretmenlerin yarısından fazlası

günde 3 saatten fazla BT araçları ile zaman geçirmektedir. Kullanım süresindeki artışın muhtemel nedenlerinden birisi salgın (COVID-19) sürecinde eğitimin uzaktan BT araçları ile yürütülmesi olabilir. Cervera ve Cantabrana (2015) çalışmalarında, yabancı dil öğretimi öğretmen adaylarının beklenenden daha düşük PDY gösterdiklerini belirtmişlerdir. Başaran (2020) ve Sarıçoban vd., (2019) ise matematik öğretmen adaylarının Web 2.0 araçlarını beklenen düzeyde kullanmadıklarını gözlemlemişlerdir. Bu farkta öğretmenlerin öğretim deneyimi edindikçe öğretim teknolojileri araçlarını gerçek pedagojik potansiyelleri ile; hangi araçların hangi durumlara en uygun olacağını bilmeleriyle (Hinojo-Lucena vd., 2019) daha etkili kullanıyor olabilirler. Ayrıca, hizmet içi mesleki gelişim eğitimleri de bu farkın nedenlerinden birisi olabilir. Krumsvik (2008) çalışmasında, öğretmenlerin mesleki yeterliliklerini arttırdıkça temel ve öğretim amaçlı BT yetkinliklerini genişlettiklerini, teknolojik öğrenme stratejilerini anlamaya başladıklarını ifade ederken mesleki deneyimin PDY üzerinde etkili olduğuna dikkat çekmektedir.

Mesleki deneyim birçok çalışmada (Area-Moreira, vd., 2016; Hinojo-Lucena vd., 2019; Roig vd.,2015) öğretmenlerin dijital yeterliliğinde önemli bir değişken olarak belirlenmiştir. Hinojo-Lucena vd. (2019) çalışmalarında (N=120 öğretmen) daha uzun yıllara dayanan öğretim deneyiminin daha yüksek dijital yeterlilik düzeyine sahip olmayı sağladığını ifade etmişlerdir. Başka bir çalışmada, mesleki deneyimi fazla olan öğretmenlerin yoğun eğitsel BT kullanımı modeli geliştirdikleri belirlenmiştir (Area-Moreira, vd., 2016). Bizim bulgularımıza paralel olarak John (2015) ve Erol ve Aydın (2021) orta yaşlı öğretmenlerin genç öğretmenlerden daha yüksek düzeyde öğretim teknolojisi kullandıklarını belirtmişlerdir. Yaşın öğretmenlerin dijital yeterlilikleri üzerinde etkisinin olduğunu ortaya koyan diğer bazı çalışmalar da vardır (Area-Moreira, vd., 2016; Erol & Aydın 2021; Guillén-Gámez vd., 2019; Hinojo-Lucena vd., 2019; John, 2015). Area-Moreira vd. (2016) diğer birçok alanda BT'yi daha sık kullanan gençlerin (40 yaşından küçük) okul bağlamında daha yoğun kullanmadıklarını saptamıştır. Bu çalışmada ise daha genç öğretmenler 30 yaşın altındakilerdir ve 30 yaşın üstündeki öğretmenler anlamlı olmasa da görece daha fazla dijital yeterliliğe sahiptir. Böylece 30 yaş üstü ve 40 yaş aralığı öğretmenler PDY becerileri açısından pik noktasına ulaştığı gözükmektedir. Katılımcıların çok azı 40 yaş üstü olduğu için sonuçların benzer değerlendirilmesi zorlaşmaktadır. Öte yandan, Roig vd., (2015) ise öğretim deneyiminin (bizim çalışmamız için çalışma süresi) artmasıyla teknolojik bilginin giderek azaldığını belirtmektedir.

Farklı branşlardan öğretmenlerin PDY düzeylerinin farklılaştığı diğer bazı çalışmalarla da ortaya konmuştur (Başaran, 2020; Korucu vd., 2015). Benzer şekilde, MER (2018)

MENTEP araştırmasında (N=7.391) fen branşları öğretmenlerinin süreçte daha katılımcı ve başarılı oldukları rapor edilmiştir. Bu çalışmada da fen branşlarından öğretmenlerin PDY düzeyleri diğer branşlara göre anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Öğretmenler arasında dijital beceriler bakımından cinsiyet değişkeninde fark belirlenen çalışmalar olsa bile (Başaran, 2020; Sarıçoban vd., 2019; Markauskaite, 2006) farkın olmadığını belirten çalışmalar (Area-Moreira vd., 2016; Hinojo-Lucena, vd., 2019) da mevcuttur. Bu çalışmada, erkekler dijital pedagoji ve dijital iletişim ve iş birliği alanlarında kadınlardan anlamlı olarak daha yeterli gözükmektedir.

Bu çalışmada, öğretmenlerin hizmet içi BT eğitimi almış olmalarının neden olduğu PDY artışı ile beraber, BT kullanımına yönelik eğitimin ve mesleki deneyimin PDY için gerekli ya da en azından ilişkili değişkenler olduğu söylenebilir ve benzer bir fade Area-Moreira, ve arkadaşları tarafından (2016) ifade edilmektedir. Bununla beraber, Başaran (2020) BT'ye ilişkin deneyim eksikliğinin dijital yeterlilik düzeyini etkilediğini ifade etmektedir. Bununla beraber bizim çalışmamızda BT araçları ile evde gün içinde 3 saatten fazla zaman geçiren öğretmenlerin PDY puanları anlamlı olarak farklı çıkmıştır.

BT araçlarının kullanımına ilişkin aşinalıkları hizmet içi BT eğitimi alan öğretmenlerde daha fazla olduğu için dijital yeterliliği artırmak amacıyla eğitim programlarının tasarlanması ve uygulanması önemlidir. Öğretmenler bunun için teşvik edilmelidir (MER, 2018). Daha sofistike dijital okuryazarlık anlayışı kendiliğinden gelişmez, teknolojiye tekrar tekrar maruz kalarak geliştirirler (List vd., 2020). Çalışmamızda katılımcıların neredeyse yarısı hizmet içi BT eğitimi almadıklarını ve çeyrek kadarı zorunlu olmadığı sürece BT eğitimi almayı düşünmediğini belirtmiştir. Benzer şekilde, Boz ve Alleksaht-Snyder (2022)'a göre hizmet içi bir eğitimde öğretmenlere sunulan materyallerin miktarı ve çeşitliliğinin öğrenmeye aracılık ettiğini vurgularken öğretmenlerin bunları gönüllü olarak değil de kullanmaları istenildiğinde kullanmışlardır. Ancak Adler ve Kim (2018) bir günlük çalıştayların bile öğretmenlerin kodlamaya yönelik tutumlarını olumlu etkilediğini belirtmektedir. Bu durum gösteriyor ki öğretmenlerin bir şekilde bu eğitimi almaları kayda değer görünmektedir. Özellikle yeni başlayanlar ve meslekte 15 yılını geride bırakanlar için eğitim tekrarlanabilir. COVID19 salgının neden olduğu eğitim açıklarını en iyi telafi edecek olan ülkelerin dört özelliğinden biri olarak öğretmenlerin dijital ve uzaktan öğrenim pedagojilerinin sürekli geliştirilmesi öne çıkarılmıştır (The World Bank, UNESCO and UNICEF, 2021).

En düşük puanların dijital içerik kullanımı ve üretimi ve dijital iletişim ve iş birliği alt boyutlarında olması Başaran (2020) ve Hinojo-Lucena vd. (2019) tarafından ulaşılan sonuçlar ile tutarlıdır. Öğretmenlerin PDY'lerinin geliştirilmesi için dijital araç kullanımı konusunda

daha fazla iletişim ve iş birliği yapılmasının gerekliliği ortadır (Gisbert-Cervera, & Lázaro Cantabrana, 2015). Çalışma birçok açıdan alanyazındaki bulgularla örtüşse bile sonuçların örneklemin (örneklem büyüklüğü hesaplaması yapılmamıştır) büyüklüğünden kaynaklı sınırlılıkları nedeniyle tüm öğretmenlere genellenememektedir.

Öneriler

Bu çalışma kapsamı itibari ile katılımcılarının sayısı sınırlı kabul edilebilir. Çünkü ölçek maddeleri çok uzundu ve cevaplayıcı motivasyonunu düşüren bir unsurdu. Bu nedenle cevaplayıcıları ikna etmek zor olabiliyordu. Araştırılmasının önerileceği ilk konu daha geniş kapsamda tabakalı örnekleme ve oransal örnekleme ile öğretmenlerin tüm branşlardan ve mesleki deneyim yılı aralığından dahil edilerek TET-SAT ölçeğinin cevaplanması çok daha genellenebilir sonuçlar üretecektir. Ayrıca oluşturulacak bu örnekleme, öğretmenlerin lisansüstü dereceye sahip olup olmadıklarının dijital yeterlilikleri üzerindeki etkisi ölçülebilir. Zira, Hinojo-Lucena vd. (2019) yüksek lisans derecesine sahip olmanın dijital beceriler üzerinde en büyük paya sahip olduğunu saptamıştır. Ayrıca 30 maddeden oluşan ölçeğin ifadeleri 3 satırı bulacak kadar uzun olduğu için okunması ve cevaplanması için motive edici değildir. Gelecekteki çalışmalarda bu ifadeler kısaltılabilir.

Kaynakça

- Adler, R., ve Kim, H. (2018). Enhancing future K-8 teachers' computational thinking skills through modeling and simulations. *Education and Information Technologies*, 23(4), 1501–1514. <https://doi.org/10.1007/s10639-017-9675-1>
- Area-Moreira, M., Hernández-Rivero, V. ve Sosa-Alonso, J. J. (2016). Models of educational integration of ICTs in the classroom. *Comunicar. Media Education Research Journal*, 24(1).
- Asio, J. M. R. ve Bayucca, S. A. (2021). Spearheading education during the COVID-19 rife: Administrators' level of digital competence and schools' readiness on distance learning. *Journal of Pedagogical Sociology and Psychology*, 3(1), 19-26. <https://doi.org/10.33902/JPSP.2021364728>
- Avrupa Komisyonu, (2016). Improving and modernising education. COM (2016) 941 final. <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/EN/COM-2016-941-F1-EN-MAIN.PDF>
- Avrupa Komisyonu, (2020). Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu). <https://ec.europa.eu/jrc/en/digcompedu>
- Baran, E., Canbazoglu Bilici, S., Albayrak Sarı, A. ve Tondeur, J. (2017). Investigating the impact of teacher education strategies on preservice teachers' TPACK. *British Journal of Educational Technology*, 50(1).
- Bastos, S., Silva, M., Oliveira, H. M., Caggiano, V. ve Poza-Lújan, J-L. (2021). Digital-Distance-Education: A Step Back. *Psychology and Education Journal*, 58(3), 2733-2740.
- Başaran, B. (2020). Examining Preservice Teachers' TPACK-21 Efficacies with Clustering Analysis in Terms of Certain Variables. *Malaysian Online Journal of Educational Technology*, 8(3), 84-99.
- Bocconi, S. ve Panesi, S. (2018). Teachers' professional learning and competence in the digital era:the DigCompEdu framework. *Media Education: Studi, Ricerche, Buone Pratiche*, 39. <https://dx.doi.org/10.4399/97888255210234>
- Bond, M., Zawacki-Richter, O. ve Nichols, M. (2018). Revisiting five decades of educational technology research: A content and authorship analysis of the British Journal of Educational Technology. *British Journal of Educational Technology*. <https://doi.org/10.1111/bjet.12730>

- Boz, T., Allexaht-Snyder, M. (2022) How do elementary school teachers learn coding and robotics? A case study of mediations and conflicts. *Educ Inf Technol* 27, 3935–3963. <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10736-4>
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 112-142.
- Bozkurt, A., Jung, I., Xiao, J., Vladimirschi, V., Schuwer, R., Egorov, G., Lambert, S., Al-Freih, M., Pete, J., Olcott, Jr., D., Rodes, V., Aranciaga, I., Bali, M., Alvarez, A. J., Roberts, J., Pazurek, A., Raffaghelli, J. E., Panagiotou, N., de Coëtlogon, P. ve Paskevicius, M. (2020). A global outlook to the interruption of education due to COVID-19 pandemic: Navigating in a time of uncertainty and crisis. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), 1-126. Retrieved from <http://asianjde.org/ojs/index.php/AsianJDE/article/view/462>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (17. Baskı). Pegem Yayınları.
- Christensen, L. B., Johnson, R. B. ve Turner, L.A. (2014). *Research methods, design, and analysis* (12th ed.). Pearson.
- Cuban, L., Kirkpatrick, H. ve Peck, C. (2001). High access and low use of technologies in high school classrooms: Explaining an apparent paradox. *American Educational Research Journal*, 38(4), 813–834. <https://doi.org/10.3102%2F00028312038004813>
- Çebi, A. ve Reisoğlu, İ. (2019). Öğretmen adaylarının dijital yeterliklerinin geliştirilmesine yönelik bir eğitim etkinliği: BÖTE ve diğer branşlardaki öğretmen adaylarının görüşleri. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama* 9(2).
- Erol, S. ve Aydın, E. (2021). Digital literacy status of Turkish teachers. *International Online Journal of Educational Sciences*, 13(2), 10-15345.
- Falloon, G. (2020). From digital literacy to digital competence: the teacher digital competency (TDC) framework. *Education Tech Research Dev*, 68, 2449–2472. <https://doi.org/10.1007/s11423-020-09767-4>
- Fernández-Batanero, J. M., Montenegro-Rueda, M., Fernández-Cerero, J. ve García-Martínez, I. (2020). Digital competences for teacher professional development. Systematic review. *European Journal of Teacher Education*, 1–19. <https://doi.org/10.1080/02619768.2020.1827389>

- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. ve Hyun, H. H. (2012). *How to design & evaluate research in education* (8th ed.). McGraw Hill.
- Gisbert Cervera, M. ve Lázaro Cantabrana, J. L. (2015). Professional development in teacher digital competence and improving school quality from the teachers' perspective: a case study. *Journal of New Approaches in Educational Research*, 4 (2), pp. 115-122. <https://doi.org/10.7821/naer.2015.7.123>
- Guillén-Gámez, F. D., Lugones, A., Mayorga-Fernández, M. J. ve Wang, S. (2019). ICT use by pre-service foreign languages teachers according to gender, age and motivation. *Cogent Education*, 6(1), 1574693.
- Hinojo-Lucena, F. J., Aznar-Diaz, I., Cáceres-Reche, M. P., Trujillo-Torres, J. M. ve Romero-Rodríguez, J. M. (2019). Factors influencing the development of digital competence in teachers: Analysis of the teaching staff of permanent education centres. *IEEE Access*, 7, 178744-178752.
- John, S. P. (2015). The integration of information technology in higher education: A study of faculty's attitude towards IT adoption in the teaching process. *Contaduría y Administración*, 60, 230–252. doi:10.1016/j.cya.2015.08.004
- Korucu, A. T., Yucel, A., Gündoğdu, M. M. ve Gencturk, T. (2016). Investigation the Technology Usage Level of Teacher Candidates. *Participatory Educational Research (PER)*, 3(1), pp. 14-21. <http://dx.doi.org/10.17275/per.15.36.3.1>
- Krumsvik, R. J. (2008). Situated learning and teachers' digital competence. *Education and Information Technologies*, 13(4), 279–290. <https://doi.org/10.1007/s10639-008-9069-5>.
- List, A., Brante, E. W. ve Klee, H. L. (2020). A framework of pre-service teachers' conceptions about digital literacy: Comparing the United States and Sweden. *Computers & Education*, 148, 103788. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.103788>
- Looney, J. (2015). Online self-assessment with MENTEP: A review of the literature, European Institute of Education and Social Policy.
- Markauskaite, L. (2006). Gender issues in preservice teachers' training: ICT literacy and online learning. *Australasian Journal of Educational Technology*, 22, 1–20.
- McMillan, J.H. ve Schumacher, S. (2010). *Research in education: Evidence-based inquiry* (7th ed.). Pearson.

- MEB İstatistikleri (2022). Millî Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2021/'22. https://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=460
- MENTEP Executive Report (MER). (2018). Summary of results of the field trials: The impact of the technology enhanced teaching self-assessment tool (TET-SAT). http://mentep.eun.org/documents/2390578/2452293/MENTEP_Executive-Summary.pdf/6875708a-9e74-43eb-ae93-ea2c9c5ca3fe
- MENTEP, (2020). MENTEP (Mentoring Technology-Enhanced Pedagogy). <http://mentep.eun.org/about>
- Mishra, P. ve Koehler, M. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers College Record*, 6, 1017–1054.
- Office of Technology Assessment (OTA). (1995). *Teachers and technology: Making the connection* (OTA-EHR-616). Government Printing Office.
- Roig, R., Mengual, S. ve Quinto, P. (2015). Conocimientos tecnológicos, pedagógicos y disciplinares del profesorado de Primaria [Primary Teachers' Technological, Pedagogical and Content Knowledge]. *Comunicar*, 45, 151-159. <http://dx.doi.org/10.3916/ - C45-2015-16>
- Sarıçoban, A., Tosuncuoğlu, İ. ve Kırmızı, Ö. (2019). A technological pedagogical content knowledge (TPACK) assessment of pre-service EFL teachers learning to teach English as a foreign language, *Journal of Language and Linguistic Studies*, 15(3), 1122-1138
- Taddeo, G., Cigognini, M. E., Parigi, L. ve Blamire, R. (2016). MENTEP Deliverable 6.1: Certification of teachers' digital competence Current approaches and future opportunities. http://mentep.eun.org/documents/2390578/2452293/MENTEP_D6+1.pdf/e9982840-f226-4b68-bebd-4fefeb67004e
- The World Bank, UNESCO and UNICEF (2021). *The State of the Global Education Crisis: A Path to Recovery*. Washington D.C., Paris, New York: The World Bank, UNESCO, and UNICEF.
- Thurstone, L.L. (1927). A law of comparative judgement. *Psychological Review*, 34, 273-286.

COVID-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye’de Tüketici Fiyat Endeksindeki Değişimin İncelenmesi¹

Fuad SELAMZADE², Fuat KORKMAZER³

Öz

COVID-19 salgını ülkelerin sağlık sistemleri ile birlikte ekonomilerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Pandemi döneminde uygulanan sokağa çıkma yasakları sonucunda ülke üretiminin azalması ve ekonomik dengelerin bozulması yüksek enflasyonu beraberinde getirmiştir. Çalışmanın amacı; COVID-19 pandemisinin görüldüğü Mart 2020 döneminden başlayarak, pandemi önlemlerinin kaldırıldığı dönem olan Mayıs 2022 tarihine kadarki süreçte Türkiye’de aylık olarak COVID-19 verileri ile Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ve bazı mallarda olan fiyat değişimlerinin karşılaştırılmasının yapılmasıdır. Araştırma sonucunda Türkiye’de pandemi sürecinde vaka sayılarının artması ile birlikte enflasyonda da artış gerçekleşmiştir. Türkiye’de pandemi verilerinin aylık değişimi incelendiğinde görülüyor ki, vaka sayısındaki ve ölüm sayısındaki en yüksek artış 2020 Aralık ayında gerçekleşmiştir. TÜFE’de bir önceki yılın aynı ayına göre değişim ve on iki aylık ortalamalara göre değişim sürekli artma eğiliminde olmuştur. Çalışma sonuçlarına göre Türkiye’de enflasyon oranının pandeminin sonlarına doğru yükseldiği görülmüştür. TÜFE’nin artmasında ulusal ve uluslararası diğer faktörler de etkili olması muhtemeldir, lakin bu ayrı bir çalışmanın konusu olarak incelenebilir.

Anahtar Sözcükler

Türkiye
pandemi
COVID-19
TÜFE
enflasyon

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 23.01.2023

Kabul Tarihi: 09.06.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1240815

An Investigation of the Change in the Consumer Price Index in Türkiye During the COVID-19 Pandemic

Abstract

The COVID-19 pandemic has significantly affected countries' economies and health systems. As a result of the curfews implemented during the pandemic, the decrease in the country's production and the deterioration of the economic balances brought high inflation. Purpose of the study; It is to compare the monthly COVID-19 data with the Consumer Price Index (CPI) and price changes in some goods in the period from March 2020-May 2022. As a result of the research, an increase in the number of cases during the pandemic and an increase in inflation were observed. When the monthly variation of the pandemic data is analyzed, it is seen that the highest increase in the number of cases and deaths occurred in December 2020. The study results showed that the inflation rate increased towards the end of the pandemic. Other national and international factors may also be effective in the increase in CPI, but this can be examined as the subject of a separate study.

Keywords

Türkiye
pandemic
COVID-19
CPI
inflation

About Article

Received: 23.01.2023

Accepted: 09.06.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1240815

¹ Bu çalışma, 20-23 Ekim 2022 tarihleri arasında Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nin ev sahipliğinde düzenlenen INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Muş/Türkiye, f.salamov@alparslan.edu.tr ORCID NO: 0000-0002-2436-8948

³ Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Muş/Türkiye, f.korkmazer@alparslan.edu.tr ORCID NO: 0000-0002-2734-7309

Giriş

COVID-19 salgını, dünyada yayılma hızının yüksek olması, etkisinin halen günümüze kadar devam etmesi, günümüz itibariyle birçok ülkeden henüz salgın olarak devamlılığını sürdürmesi yönünden bakılırsa son yüzyılda yaşanmış en büyük krizi beraberinde getirmektedir. Yayılım ve ölüm sayılarının her geçen gün artması, ülkelerin üretimlerinde gerçekleşen düşüş, buna bağlı olarak tedarik zincirinin bozulması, pandemiden korunma yöntemi olarak evlerde karantina uygulamalarının gerçekleşmesi ile işsizlik oranının ve yoksulluğun artmasıyla ülkelerin ekonomik büyüklüklerine göre krizlerin boyutu da değişebilmektedir. Pandeminin ilk yılında aşı ve/veya etkili bir ilacın bulunmamasına bağlı olarak yeni vakaların ve ölüm sayılarının artması, sağlık sisteminin kapasitesinin artırılmasını gerektirmektedir. Bu eylemlerin, sağlık hizmetlerinde devlet harcamaları açısından nispeten küçük ve hiçbir şekilde sınırlandırılmaması gereken bir maliyeti bulunmaktadır. Pandeminin neden olduğu ekonomik kayıpların aradan kaldırılması söz konusu olduğunda, Gayri Safi Yurt İçi Hasılası’nın (GSYİH) düşmesi, şirketlerin iflas etmesi, işsizlik, yoksullar arasındaki açlık ve vergi gelirlerinin düşmesi gibi sorunların daha büyük olduğu görülmektedir. Her hükümet, bu tür kayıpları veya ekonomik maliyetleri azaltmak için harcamalarını artırmada başarılı olmayı hedeflemektedir. Pandeminin ortaya çıkardığı net maliyet henüz tam olarak hesaplanabilmiş değildir, ancak iki şey kesin olarak görülmektedir. Bunlardan birincisi, devletin maliyetlerden kaçınmak için tecritleri, testleri ve aşılama sayılarını azaltarak “tasarruf etmemelidir”, çünkü daha başarılı ülkeler, hastalığın yayılmasını durdurmada etkili olanlardır. İkincisi ise hükümet insanlara asgari bir gelir sağlayarak veya çalışanlarını işten çıkarmayan veya gelirleri önemli ölçüde düşen şirketleri sübvans ederek konjonktüre karşı ne kadar çok harcama yaparsa, ülkenin karşı karşıya kalacağı depresyon o kadar az olması görüşüdür.

COVID-19 salgını sonrasında ülkelerin ekonomik durumlarındaki genel değişimin geleneksel olarak yapılan aylık veya üç aylık göstergelerden daha sık takip edilmesinin önemini ortaya koymuştur. Pandemi altındaki ekonomik durum hızla değiştiği ve önemli belirsizliğe maruz kaldığı için araştırmacılar, “geleneksel” yerine cep telefonu verileri, trafik yoğunluğu, web aramaları, elektrik tüketimi ve kredi kartı işlemleri gibi çeşitli yüksek frekanslı göstergeleri kullanmaya başladılar. Ülkelerin pandemi döneminde karşı karşıya kaldıkları ekonomik faaliyetlerin ve fiyat değişiminin gerçek zamanlı izlenmesi pandemi döneminde ve sonrasında uygulanacak politikaların belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışma, Türkiye’de COVID-19 pandemisinin görülmeye başladığı Mart 2020 tarihinden Sağlık Bakanlığı tarafından pandeminin sona erdiğinin açıldığı ve istatistiklerinin tutulmadığı Haziran 2022 tarihine kadar geçen süreçte Pandemi verilerindeki değişim ve Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE) ve Yurt Dışı Üretici Fiyat Endeksi’nin (YD-ÜFE) aylık değişiminin istatistiksel olarak incelemeği amaç edinmiştir. Çalışmada ilk olarak COVID-19 pandemisi ile ilgili olan Test Sayısı, Vaka Sayısı, Ölüm Sayısı, Aşılama Sayısı ve Aşılama Kişi Sayısındaki aylık değişim oranları istatistiksel olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra TÜFE, Yİ-ÜFE, YD-ÜFE ve TÜFE’nin elde edildiği mal ve hizmetlerdeki aylık değişim oranları istatistiksel olarak analiz edilmiştir.

TÜFE ülke ekonomisindeki fiyat düzeylerinin belirlenmesinde önemli bir makroekonomik göstergedir. TÜFF fiyat değişikliklerini izlemek için kullanılmakla; devlet gelirlerini ve harcamalarını ve özel sektör ücret tazminat faturalarını etkiler; faiz ve döviz kurları başta olmak üzere finansal piyasaları etkileyen istatistiksel göstergeler arasında yer almaktadır. Bu nedenle, TÜFE'nin yüksek kaliteli verilere dayanması ve mümkün olduğunca zamanında ölçülmesi kritik öneme sahiptir. Gıda ve Enerji fiyatları, enflasyon sepetindeki önemli ağırlığı ve diğer TÜFE kategorilerine kıyasla yüksek oynaklıkları nedeniyle TÜFE'yi ölçerken çok önemlidir.

COVID-19 pandemisi hükümetleri, hane halkı tüketimi ve dolayısıyla TÜFE üzerinde etkileri olan insanların hareketlerini kısıtlamak ve satış noktalarını kapatmak gibi çeşitli önlemler almaya yönelttiği için bu çalışma önem taşımaktadır. Bu durum, özellikle enflasyon ölçütü olarak TÜFE'yi derlemek için gerekli fiyatların tahsilatını olumsuz etkilemiştir. Bu çalışmanın ana araştırma sorusu, pandemi sırasında resmi istatistiklere dayanarak TÜFE ve COVID-19 pandemisi verileri arasındaki ilişkiyi ele alıyor. Tüm tüketim sepetini takip etmek zahmetli olacağından, bu çalışmada sadece gıda ve enerji fiyatlarına odaklanılmıştır.

Çalışmanın geri kalanı şu şekilde düzenlenmiştir. 2. Bölüm verileri ve metodolojiyi sunar. 3. Bölümde, COVID-19 salgını sırasında gerçekleşen vaka sayısı ve diğer verilerin istatistiksel analizleri, 4. Bölümde ise COVID-19 salgını sırasında ortaya çıkan enflasyonla ilgili çeşitli istatistikler tartışılmaktadır. Son olarak Bölüm 5’te çalışma sonuçlandırılmakta ve politika önerileri sunulmaktadır.,

Literatür Taraması

Türkiye ve Dünyada COVID-19 pandemisi sürecinde makroekonomik göstergelerde gerçekleşen değişimlerle ilgili nitel ve nicel çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bazıları hakkında kısa literatür taraması aşağıda sunulmuştur.

Sarı ve Kartal (2020) 22 Ocak ve 20 Nisan 2020 döneminde finansal piyasalar ve emtia piyasaları üzerinde COVID-19 pandemisinin etkileri ARDL Sınır Testi kullanılarak ölçülmüştür. Çalışma sonuçlarına göre vaka sayıları ve altın fiyatları ve VIX Endeksi arasında aynı yönlü bir ilişki tespit edilirken, petrol fiyatları arasında herhangi bir eş bütünleşme ilişkisi tespit edilememiştir.

Aydın ve Güner (2020) COVID-19 pandemisi sürecinde Türkiye’deki tarım sektörünün ve gıda güvenliğinin ne derecede etkilendiğini araştırmıştır. Çalışma sonucunda pandemi sürecinde tarım ve tahıl ürünlerinin ithalatında artış olduğu, dünya genelinde gıda fiyatlarında düşüş gerçekleşmesine rağmen Türkiye’de gıda fiyatlarının düşmediği tespit edilmiştir.

Bayar ve Varışlı (2020) çalışmalarında zaman serisi yöntemi kullanarak Türkiye’de tüketici kredileri hacmi üzerinde COVID-19 pandemisinin pozitif anlamlı etkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Çetin (2020) Mart-Nisan 2020 tarihlerinde COVID-19 pandemisinin genel ekonomik faaliyetlere ve borsa endeksine etkileri incelenmiştir. Çalışma sonucunda, pandemi döneminde uygulanan karantina politikalarının genel olarak ekonomik faaliyetlerin seviyesinde düşmeye neden olduğu, fakat hisse senedi fiyatlarında olumsuz etkiye neden olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Gürsoy, Tunçel ve Sayar (2020) çalışmalarında Aralık 2019-Mart 2020 dönemlerinde Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmakla COVID-19 pandemisinin finansal göstergeler üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Çalışma sonuçları SSEC endeksi ile altın ve korku endeksi arasında nedensellik ilişkisini ortaya koymuştur.

Tekin (2020) çalışmasında COVID-19 salgınının ülkelere etkilerini incelemek için kümeleme analizi yöntemini kullanmıştır. COVID-19 temel istatistikleri, bazı finansal göstergelerin değişim oranı ve salgın öncesi sağlık statüsü verileri ile Ocak-Nisan 2020 dönemindeki değişimleri incelemiştir.

Çalış, Atılğan Sarıdoğan ve Küçükgergerli (2021) COVID-19 pandemi döneminde Borsa İstanbul’da bulunan ilaç ve sağlık şirketlerinin finansal performanslarının etkilenme

düzeyi ve sürecin yönetim şekli tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, COVID-19 pandemi döneminde sağlık sektöründe gerçekleşen daralmanın, bazı firmaların finansal performansını kötü yönde etkilediği, buna karşın, firmaların mali yönetiminde ciddi bir düşüş yaşanmadığı tespit edilmiştir.

Özkan ve Ünlü (2021) çalışmasında 29.06-23.11.2020 döneminde üç büyük şehrin (İstanbul, İzmir ve Ankara) BIST Endeksleri ele alınmakla, ARDL sınır testi analizi sonucunda bölgesel COVID-19 vaka sayıları ile, Euro kuru ve altın fiyatları arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir.

Kaymaz (2021) 2019 ve 2020 yıllarında COVID-19 pandemisi öncesi ve sonrasında enflasyon oranlarındaki ve tüketim harcamalarındaki değişimi incelemiştir. Çalışma sonucunda pandemi sonrası dönemlerde Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde enflasyonun hızla artmasının muhtemel olduğu sonucuna varılmıştır.

Küçükbay, Uysal ve Çırak (2021) çalışmalarında Avrupa, Amerika ve Asya’da COVID-19’un ekonomiye etkileri analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda COVID-19 pandemisi döneminde ve öncesinde GSYİH verileri açısından anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Özmerdivanlı (2021) 11 Mart 2020-31 Temmuz 2021 arasındaki dönemde Türkiye’de COVID-19 pandemisi ile bir sıra makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiler Johansen eş bütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme Modeli’ne (VECM) dayalı nedensellik testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarında değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği ve aralarında nedensellik ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir.

Yıldırım ve Demir (2021) çalışmalarında 2014-2020 döneminde reel kesim güven endeksi, tüketici güven endeksi, efektif dolar kuru ve tüketici fiyat endeksi ile tüketicilerin kredi kartı harcama tutarları arasındaki ilişkiler ARDL ve NARDL yöntemleri kullanılarak araştırılmıştır. Çalışma sonucunda COVID-19 döneminde ekonomik faaliyetlerin yavaşladığı ve toparlanma sürecinin uzun süreceği tespit edilmiştir. Ayrıca, kredi kartı ile yapılan harcama ile makroekonomik değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi saptanmıştır.

Cavlak ve Selvi (2021) çalışmalarında mal ve hizmet fiyatlarında gerçekleşen fiyat artışlarındaki aşırılığı, sebeplerini ve COVID 19 pandemisinin fiyatlar üzerinde gerçekleşen etkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye’de mal ve hizmetlerin fiyatlarının artmasında dünyadaki emtia fiyatlarındaki artışların etkili olduğu tespit edilmiştir.

Varlık (2021) çalışmasında Kırılgan Sekizli ülkelerinde 2008 Küresel Krizi ve Covid-19 pandemi dönemlerini kapsayan 2007-2020 yılları arasında gıda fiyat balonlarının tarihlerini tahmin etmiştir. Çalışmanın sonucunda 2008 Küresel Kriz döneminde Arjantin, Brezilya ve Şili, COVID-19 pandemi döneminde ise, Arjantin ve Endonezya haricindeki diğer Kırılgan Sekizli ülkelerinde, gıda fiyat balonları olduğu tespit edilmiştir.

Türkyılmaz’ın (2022) çalışmasında Mart 2020- Ağustos 2022 döneminde BIST100 fiyat endeksi, döviz kuru, ham petrol fiyat endeksi, Covid-19 ölüm ve vaka sayıları kullanılmakla COVID-19 sürecinin ekonomik değişkenlerin oynaklıklarına etkileri incelenmiştir. VAR modeli kullanılarak yapılan analizi sonuçlarına göre COVID-19 pandemi sürecinin ekonomik değişkenlerin oynaklıkları üzerindeki etkili olduğu bulunmuştur.

Selvi ve Cavlak (2022) çalışmasında Türkiye’de gıda fiyatlarının artışlarının nedenlerini ve COVID-19 pandemisinin fiyat artışları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda enflasyon oranlarının aşırı artışının ve döviz kurundaki değişimlerin gıda fiyatlarını olumsuz etkilediği saptanmıştır.

Gültekin ve Taştan (2022) çalışmalarında COVID-19 pandemisinin ülkelerde yayılması ile birlikte enflasyon oranında gerçekleşen artışın sanayi üretim endeksi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada Türkiye dahil vaka sayısı en yüksek olan 19 ülkenin Mart-Aralık 2020 verileri ele alınmıştır. Mekânsal panel veri modeli ile yapılan analizler sonucunda COVID-19 pandemisi verilerinin ve enflasyon oranlarının sanayi üretim endeksi üzerinde etkili olduğu, vaka sayısındaki artışların, sanayi üretim endeksini azalttığı tespitinde bulunulmuştur.

Yukarıda sunulan çalışmalara ilaveten yerli ve yabancı literatürde bulunan, COVID-19 pandemisinin farklı ülkelerde fiyat düzeyi üzerindeki etkilerini analiz eden çalışmalara örnek olarak: Erdoğan vd. (2020), Bresser-Pereira (2020), Çakmaklı vd. (2020), Brunnermeier vd. (2020), Gautier, Ulgazi ve Vertier (2020), Banerjee, Mehrotra ve Zampolli (2020), Armantier vd. (2020), Özen (2020), Seiler (2020), Cavallo (2020), Victor vd. (2021), Apergis ve Apergis (2021), Yuniarti, Rosadi ve Abdurakhman (2021), Karadağ (2021), Meyer vd. (2021) ve Jaworski’nin (2021) çalışmaları gösterilebilir.

Metodoloji

Türkiye’de Mart 2020-Mayıs 2022 tarihlerinde aylık olarak COVID-19 vaka ve ölüm oranları değişimleri, Tüketici Fiyat Endeksinde (TÜFE) ve çeşitli tüketim mallarının fiyatlarında gerçekleşen değişimlerin karşılaştırılmasının yapılması için resmi istatistiksel veriler elde edilmiştir. Resmi veriler Türkiye İstatistik Kurumunun, Türkiye Sağlık

Bakanlığının, Dünya Sağlık Örgütünün internet sitelerinin ilgili sayfalarında yayımlanmış istatistiki bilgilerden elde edilmiştir. Daha sonra verilere Excel programında matematiksel işlemler yapılarak aylık değişimler elde edilmiş ve tablolar düzenlenmiştir. Daha sonra görsel analiz yapılmak üzere tablodaki veriler grafiklere aktarılmıştır.

Çalışmada analiz edilmesi için ilk olarak COVID-19 pandemisinin durumunu gösteren esas göstergelerden olan Toplam Test Sayısı, Toplam Vaka Sayısı, Toplam Ölüm Sayısı, Toplam Aşılama Sayısı ve Toplam Aşılama Sayısındaki aylık değişim oranı verileri elde edilerek incelenmiştir. Sonra Makro ekonomik göstergelerden olan Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE) ve Yurt Dışı Üretici Fiyat Endeksi’nin (YD-ÜFE) bir önceki aya göre değişim oranları ve mevsimlik ürünler hariç TÜFE ve işlenmemiş gıda ürünleri, enerji, alkollü içkiler ve tütün ile altın hariç TÜFE değişim oranları, hizmet, kira, lokanta ve oteller, ulaştırma hizmetleri fiyat değişim oranları ve enerji, gıda ve alkolsüz içecekler, taze meyve ve sebze, ekmek ve tahıllar, enerji ve gıda dışı malları değişim oranlarını ele alınmıştır.

Türkiye İstatistik Kurumu Tüketici Fiyat Endeksinin hanehalklarının tükettiği mal ve hizmetlerin fiyatlarında zaman içinde gerçekleşen değişimin ölçülmesi olarak tanımlamıştır. TÜFE'nin hesaplanmasındaki amaç, 2003 yılı fiyatları baz alınmakla, tüketilen mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişim ölçülmekle enflasyon oranının belirlenmesidir. Bu amaçla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının, yabancı turistlerin ve kurumların Türkiye’de yaptığı tüm nihai parasal tüketim harcamaları ele alınmaktadır. TÜFE’nin hesaplanmasında, hane halklarının kendi tüketimlerine yönelik üretimleri ve hane halkları için geçerli izafi kiralar dikkate alınmamıştır. Hane halkının harcamaları 12 ana grup, 43 alt grup altında toplanmakla, 404 maddeden oluşturulmuştur. Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE), belirli bir dönemde ülkede üretilen ve ithal edilen ürünlerin üretici fiyatlarının zaman içinde karşılaştırılması yapılmak sureti ile fiyat değişimlerini ölçen fiyat endeksidir. Yİ-ÜFE sektörel olarak, Madencilik ve Taş ocakçılığı, İmalat, Elektrik ve Gaz, Su Temini gibi alanları kapsamına almaktadır ve yurt içinde üretimi yapılan ürünlerin dolaylı vergiler düşülmekle peşin satış fiyatı ile hesaplanmaktadır. Yurt Dışı Üretici Fiyat Endeksi (YD-ÜFE), belirli bir dönemde ülke içinde üretilen ve ihraç edilen ürünlerin üretici fiyatlarının zaman içinde karşılaştırılması ile fiyat değişimlerini hesaplayan bir endekstir. YD-ÜFE hesaplanırken; siparişin verildiği andaki malın navlun, sigorta ve yurtdışında yapılan diğer masraflar dışındaki bedeli (FOB) doğrudan sanayi sektöründeki üretici firmalardan alınmakla ihracat fiyatları kullanılmaktadır.

Türkiye’de COVID-19 pandemisi döneminde fiyat düzeyinde gerçekleşen değişimin tespit edilmesi için yapılan bu çalışmada Robertson ve Ye’nin (2013) yöntemi kullanılmakla birim kök testleri uygulanmıştır (İlhan ve Akdeniz, 2020). Birim kök testinin yapılması için verilerin doğal logaritmalarının farkları alınmış hem düzey değerinde hem de birinci farkı alınarak birim kök testleri yapılmıştır.

Tablo 1’de Test sayısı, Vaka Sayısı, Ölüm Sayısı, TÜFE, Yİ-ÜFE ve YD-ÜFE için yapılmış Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) test istatistiği birim kök testlerinin sonuçları sunulmuştur. ADF ve PP birim kök testlerinin hesaplanması için sabit, sabit ile trend içeren ve sabit ile trend içermeyen modeller, KPSS test istatistiği için ise sabit ve sabit ile trend içeren modeller kullanılmıştır. Gecikme sayısının belirlenmesi için Schwarz Bilgi Kriteri (Schwarz Information Criteria-SIC) ADF testinde, Bartlett Kernel yöntemi izgisel tahmin yöntemi PP ve KPSS testinde kullanılmıştır. Newey-West yöntemi ile bant genişliği hesaplanmıştır.

Tablo 1.

Birim Kök Test Sonuçları

Test Sayısı	ADF			PP			KPSS	
	Sabit	Sabit ve Trendli	Hiçbiri	Sabit	Sabit ve Trendli	Hiçbiri	Sabit ¹	Sabit ve Trendli ²
Düzye	-0,155 (0,932)	-1,896 (0,625)	-1,743 (0,077)	-4,358*** (0,002)	8,333*** (0,000)	-3,58*** (0,001)	0,740	0,146
1. Fark	-3,689** (0,012)	-3,568* (0,055)	-3,62*** (0,001)	-13,12*** (0,000)	-12,66*** (0,000)	-9,17*** (0,000)	0,288	0,155
Vaka Sayısı	ADF			PP			KPSS	
	Sabit	Sabit ve Trendli	Hiçbiri	Sabit	Sabit ve Trendli	Hiçbiri	Sabit ¹	Sabit ve Trendli ²
Düzye	-2,441 (0,141)	-3,182 (0,112)	-2,282** (0,024)	-2,660* (0,0951)	-3,406* (0,073)	-2,257** (0,026)	0,653	0,059
1. Fark	-4,462** (0,002)	-4,399** (0,010)	-4,29*** (0,000)	-5,284*** (0,000)	-8,057*** (0,000)	-5,02*** (0,000)	0,130	0,130
Ölüm Sayısı	ADF			PP			KPSS	
	Sabit	Sabit ve Trendli	Hiçbiri	Sabit	Sabit ve Trendli	Hiçbiri	Sabit ¹	Sabit ve Trendli ²
Düzye	-0,126 (0,935)	-1,747 (0,697)	-1,331 (0,164)	-2,722* (0,085)	-3,695** (0,042)	-2,69*** (0,009)	0,755	0,101
1. Fark	-4,23*** (0,003)	-4,258** (0,014)	-3,93*** (0,000)	-4,779*** (0,001)	-9,219*** (0,000)	-4,71*** (0,000)	0,165	0,163
TÜFE	ADF			PP			KPSS	
	Sabit	Sabit ve Trendli	Hiçbiri	Sabit	Sabit ve Trendli	Hiçbiri	Sabit ¹	Sabit ve Trendli ²
Düzye	-2,010 (0,281)	-2,730 (0,234)	-1,231 (0,195)	-2,017 (0,278)	-2,809 (0,207)	-1,178 (0,212)	0,582	0,102
1. Fark	-5,11*** (0,000)	-4,99*** (0,003)	-5,18*** (0,000)	-5,383*** (0,000)	-5,192*** (0,002)	-5,30*** (0,000)	0,153	0,110
Yİ -ÜFE	ADF			PP			KPSS	
	Sabit	Sabit ve Trendli	Hiçbiri	Sabit	Sabit ve Trendli	Hiçbiri	Sabit ¹	Sabit ve Trendli ²
Düzye	-1,928	-3,614**	-0,378	-1,928	-3,181	-0,294	0,645	0,056

YD-ÜFE	ADF			PP			KPSS	
	Sabit	Sabit ve Trendli	Hiçbiri	Sabit	Sabit ve Trendli	Hiçbiri	Sabit ¹	Sabit ve Trendli ²
1. Fark	(0,315) -5,63*** (0,000)	(0,049) -5,51*** (0,000)	(0,538) -5,62*** (0,000)	(0,315) -5,638*** (0,000)	(0,110) -5,510*** (0,000)	(0,270) -5,62*** (0,000)	0,047	0,043
Düzyey	-3,341** (0,025)	-3,472 (0,068)	-1,592 (0,103)	-3,336** (0,025)	-3,330* (0,087)	-1,530 (0,116)	0,204	0,042
1. Fark	-4,97*** (0,001)	-4,900** (0,005)	-5,09*** (0,000)	-6,667*** (0,000)	-6,330*** (0,000)	-6,91*** (0,000)	0,191	0,181

(*-%10; **-%5, ***-%1. ¹1% - 0.739; 5% - 0.463; 10% - 0.347, ²1% - 0.216; 5% - 0.146; 10% -0.119)

Tablo 1’de sunulmuş Test sonuçlarına göre genellikle tüm serilerin ADF testlerinde düzey değerinde durağan olmayıp, birim kök içerdiği ve durağan olmadığı tespit edilmiştir. KPSS testinin boş hipotezi diğer testlerden farklı olarak serilerin durağan olduğunu göstermektedir. TEST sayısı için PP yöntemi ile yapılan birim kök testlerinde %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmüştür. Birim kök testlerinin sonucunda serilerin düzey değerleri birim kök içerdiği için serilerin birinci farkı alınarak ADF, PP ve KPSS birim kök testlerinde sabit, sabit ile trend içeren ve sabit ile trend içermeyen modellerde %1 anlamlılık düzeyinde durağanlık tespit edilmiş boş hipotez kabul edilerek, serinin birim kök içermediğine karar verilmiştir.

COVID-19 Verilerinin İstatistiksel Analizi

Tablo 2’de Türkiye’de COVID-19 vakasının görüldüğü Mart 2020 tarihinden Haziran 2022 tarihine kadar geçen dönemde Test Sayısı, Vaka Sayısı, Ölüm Sayısı, Aşılama Sayısı ve Aşılama Kişi Sayısındaki aylık değişim oranı verileri sunulmuştur. Tablo 2’den görüldüğü üzere pandeminin başladığı ilk aylar olan 2020 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Test Sayısı, Vaka Sayısı ve Ölüm Sayısı değişim oranları tüm zamanların üzerinde gerçekleşmiştir. Türkiye’de yapılan test sayıları her geçen ay artsa da Nisan 2020-Şubat 2021 ayları arasında aylık değişim oranlarında azalma gerçekleşmiştir. Mart–Nisan 2021 döneminde test sayılarındaki aylık değişimde az artım gözlemlense de sonraki aylarda bu değişim azalma yönünde gerçekleşmiştir.

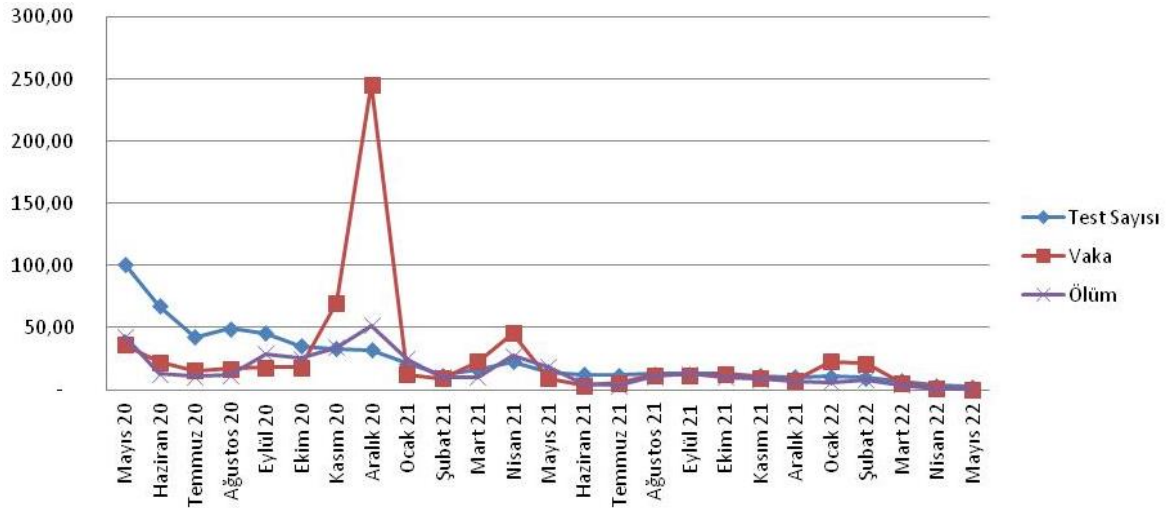
Tablo 2.

COVID-19 istatistikleri (Aylık değişim oranları, %)

Tarih	Test Sayısı	Vaka Sayısı	Ölüm Sayısı	Aşılama Sayısı	Aşılama Kişi Sayısı
Nisan 20	1.806,10	788,36	1.383,18		
Mayıs 20	101,23	36,39	43,04		
Haziran 20	67,16	21,94	13,02		

Temmuz 20	42,47	15,49	10,91		
Ağustos 20	49,11	17,01	11,93		
Eylül 20	45,67	17,97	28,65		
Ekim 20	35,02	17,79	25,10		
Kasım 20	32,88	70,19	34,08		
Aralık 20	31,87	245,72	51,91		
Ocak 21	20,96	12,17	24,48		
Şubat 21	11,98	9,05	9,91	330,36	
Mart 21	16,31	22,79	10,39	85,25	30,93
Nisan 21	22,53	45,32	27,25	44,09	52,45
Mayıs 21	14,56	8,90	18,43	27,85	21,27
Haziran 21	12,29	3,36	4,64	73,48	111,03
Temmuz 21	11,66	5,55	3,22	44,78	16,87
Ağustos 21	12,63	11,55	10,48	28,52	17,70
Eylül 21	12,92	11,99	12,95	16,28	11,54
Ekim 21	12,74	12,29	10,24	6,20	2,88
Kasım 21	11,02	9,49	8,82	3,53	1,57
Aralık 21	10,20	7,81	7,18	9,35	1,16
Ocak 22	10,60	22,54	6,14	7,85	0,89
Şubat 22	9,50	21,25	8,04	2,57	0,45
Mart 22	6,92	5,47	3,80	0,94	0,17
Nisan 22	3,41	1,15	0,75	0,34	0,07
Mayıs 22	2,42	0,27	0,20	0,16	0,04

Tablo 2 ve Şekil 1’de sunulmuş verilerden tespit edildiği gibi COVID-19 pandemisinin Türkiye’de görülmeye başladığı ilk üç ayda Test Sayısı değişim oranı yüksek olmuş, daha sonra Ekim 2020’ye kadar aynı oranlarda artmıştır. COVID-19 test sayısının değişim oranı ilk aylarda %101,23 ve %67’lerde olsa Ocak 2021’e kadar düşme eğiliminde olmuş, Şubat 2021’den sonra ise neredeyse aynı oranda değişmiştir.

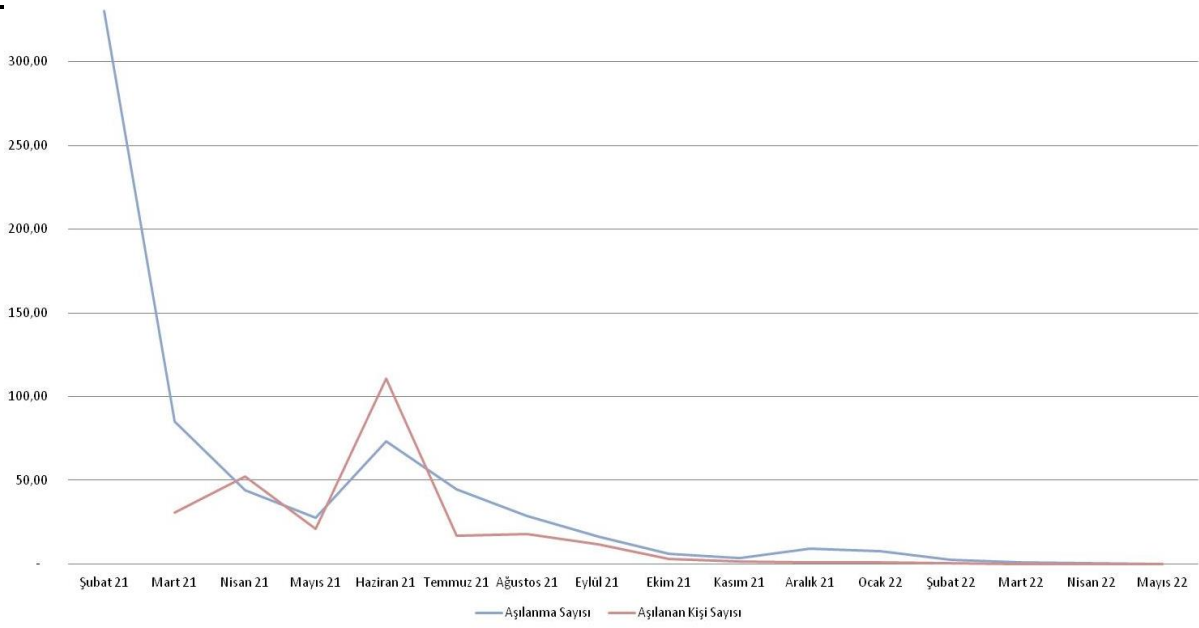

Şekil 1. COVID-19 Testi, Vaka ve Ölüm Sayısının Bir Önceki Aya Göre Değişim Oranı (%)

Tablo 2’de sunulmuş olan Vaka Sayıları değişim oranları incelendiğinde görülüyor ki; Pandeminin ilk ayları olan Nisan-Haziran 2020 döneminde sırasıyla %788,36, %36,39 ve %21,94 olmakla yüksek, Ağustos-Ekim 2020 döneminde ise %17-18 aralığında olmakla kısmen düşük oranda gerçekleşmiştir. Kasım-Aralık 2020 tarihleri arasında aylık değişim oranı hem vaka sayısında hem de ölüm oranında artmıştır. Kasım-Aralık 2020’de Vaka sayısında aylık artım oranı sırasıyla %70,19 ve %245,7 olarak artmış, Ocak 2021’de ise %12,2’ye kadar azalmıştır. Vaka sayısı aylık değişim oranında artış tekrar Mart ve Nisan 2021 dönemlerinde %22,79 ve %45,32 olarak gerçekleşmiştir. Vaka sayılarındaki artış oranında tekrar yükseliş Ocak (%22,54) ve Şubat (%21,25) 2022 dönemlerinde olmuştur. Mayıs 2022 de %0,27 ile en düşük seviyesine ulaşmıştır.

Covid-19 pandemisi sonucunda gerçekleşen Ölüm Sayısındaki aylık değişim oranı Nisan-Mayıs 2020’de gerçekleşen ilk artışlardan sonra, ikinci artış dalgası Eylül 2020-Ocak 2021 arasındaki 5 aylık süreçte %28,65, %25,10, %34,08, %51,91 ve %24,48 olmuştur. Türkiye’de COVID-19 Vaka sayıları tekrar Nisan-Mayıs 2021’de sırasıyla %27,25 ve %18,43; Ağustos- Ekim 2021’de ise %10,48, %12,95 ve %10,24 olarak gerçekleşmiştir. İstatistikler Vaka sayılarının ve Ölüm sayılarının Kış mevsiminde daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 2’den ve Şekil 2’den de görüldüğü üzere Türkiye’de aşılama Şubat 2021’den başlamıştır. Şubat-Temmuz 2021 olmakla ilk 6 ayda aşılamanın aylık değişim oranı sırasıyla %330,36, %85,25, %44,09, %27,85, %73,48 ve %44,78 olmuştur. Bu dönemden sonra Aşılama sayısındaki aylık değişim oranında azalma gözlemlenmiştir.

Şekil 2. COVID-19 Aşılama ve Aşılanan Kişi Sayısının Değişim Oranı (%)

Aşılanan kişi sayısının bir önceki aya göre değişim oranı aşılana başlanma tarihinden sonraki aylarda önce artmış, sonrasında ise azalmaya başlamıştır. Aylık değişim oranları Şubat-Haziran 2021 tarihleri arasında sırasıyla %30,93, %52,45, %21,27, %111,03, olmuştur. Sonraki aylarda ise aşılanan kişi sayısının aylık değişim oranı %0,04’e kadar azalmıştır.

COVID-19 Döneminde gerçekleşen TÜFE, Yİ-ÜFE ve YD-ÜFE Verilerinin İstatistiksel Analizi

Tablo 3 ve Şekil 3’te Türkiye’de COVID-19 pandemisinin görüldüğü Mart 2020 tarihinden vakaların en aza indiği Temmuz 2022 tarihine kadarki dönemde Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE) ve Yurt Dışı Üretici Fiyat Endeksi (YD-ÜFE)’nin bir önceki aya göre değişim oranları sunulmuştur.

Tablo 3

TÜFE, Yİ-ÜFE ve YD-ÜFE’nin Bir Önceki Aya Göre Değişim Oranı (%)

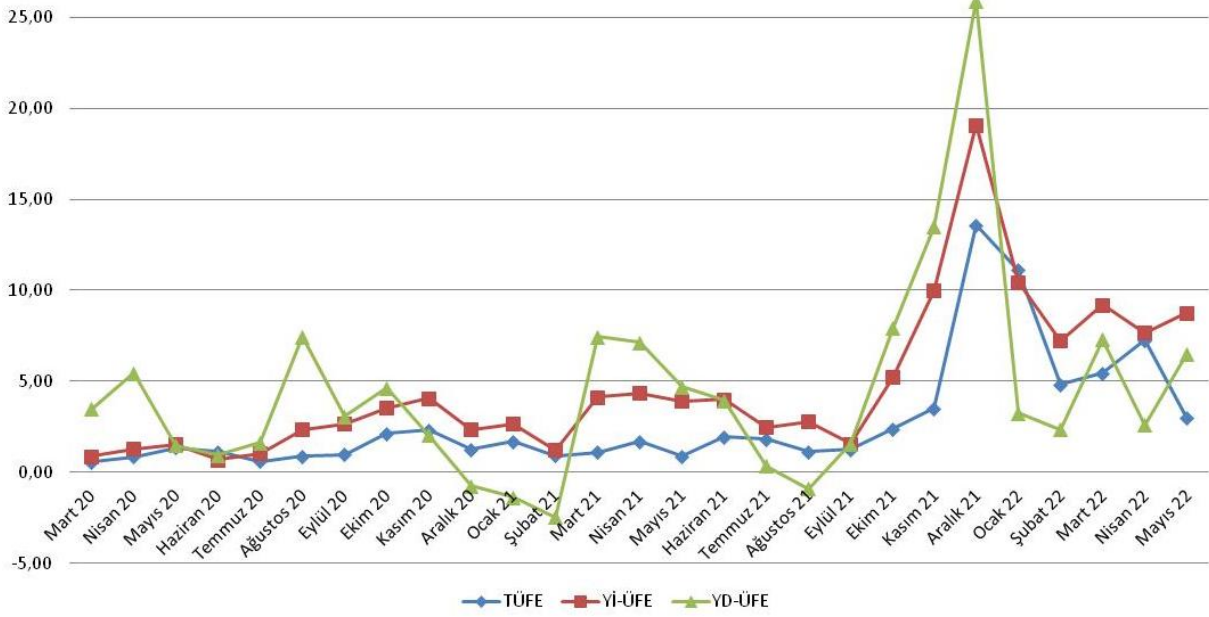
Tarih	TÜFE	Yurt İçi ÜFE	Yurt Dışı ÜFE	Tarih	TÜFE	Yurt İçi ÜFE	Yurt Dışı ÜFE
Mart 20	0,57	0,87	3,48	Mayıs 21	0,89	3,92	4,69
Nisan 20	0,85	1,28	5,46	Haziran 21	1,94	4,01	3,93
Mayıs 20	1,36	1,54	1,47	Temmuz 21	1,80	2,46	0,34
Haziran 20	1,13	0,69	0,95	Ağustos 21	1,12	2,77	-0,92
Temmuz 20	0,58	1,02	1,64	Eylül 21	1,25	1,55	1,55
Ağustos 20	0,86	2,35	7,46	Ekim 21	2,39	5,24	7,93

Eylül 20	0,97	2,65	3,08	Kasım 21	3,51	9,99	13,49
Ekim 20	2,13	3,55	4,62	Aralık 21	13,58	19,08	25,92
Kasım 20	2,30	4,08	2,02	Ocak 22	11,10	10,45	3,25
Aralık 20	1,25	2,36	-0,76	Şubat 22	4,81	7,22	2,35
Ocak 21	1,68	2,66	-1,37	Mart 22	5,46	9,19	7,29
Şubat 21	0,91	1,22	-2,46	Nisan 22	7,25	7,67	2,61
Mart 21	1,08	4,13	7,45	Mayıs 22	2,98	8,76	6,51
Nisan 21	1,68	4,34	7,14				

Tablo 3 ve Şekil 3’ten görüldüğü üzere pandeminin görüldüğü Mart 2020 – Aralık 2020 dönemlerinde TÜFE aylık değişim oranları gene olarak %0,57 ile %1,25 arasında değişmiş, en yüksek aylık enflasyon 2020 yılında Ekim (%2,13) ve Kasım (%2,30) aylarında gerçekleşmiştir. Ocak – Eylül 2021 dönemlerinde TÜFE aylık değişim oranları 2020’ye göre kısmen yüksek olmuş, yaklaşık %0,91 ile %1,94 arasında değişmiştir. Genel olarak bakıldığında Mart 2020-Eylül 2021 arasında TÜFE’de yüksek dalgalanmalar görülmüştür. 2021 yılında TÜFE’ aylık olarak yükselme Ekim ayından sonra gerçekleşmiştir. Eylül – Aralık 2021 döneminde aylık TÜFE değişim oranı %2,39’dan %13,58’e kadar yükselmiş, Ocak 2022’de bu oran %11,1 olarak gerçekleşmiştir. Daha sonraki dönemlerde alınan tedbirler ve uygulanan politikalar ile TÜFE değişim oranı Mayıs 2022’de %2,98’e kadar düşmüştür.

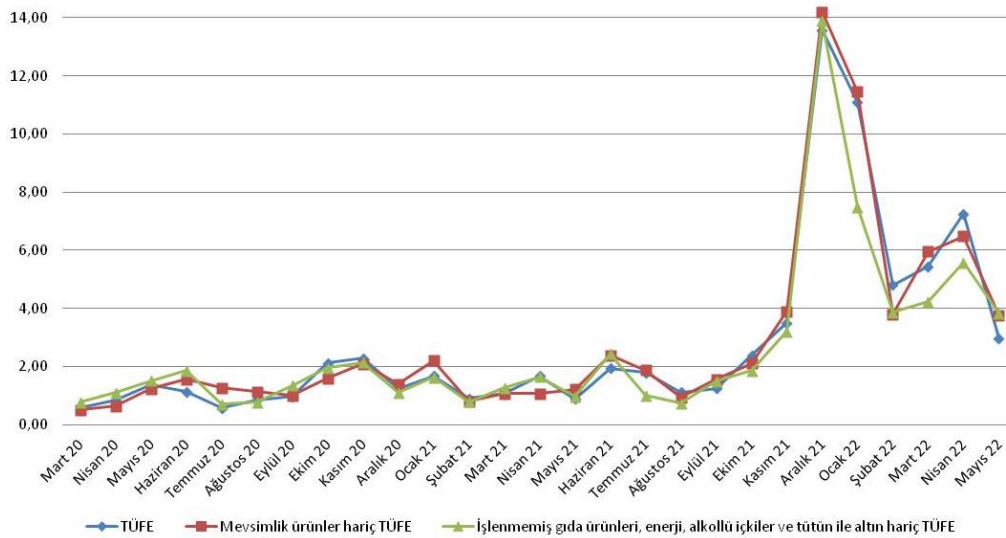
TÜFE, Yİ-ÜFE ve YD-ÜFE aylık değişim oranları Tablo 3 ve Şekil 3’ten izlendiğinde görülüyor ki, TÜFE ve Yİ-ÜFE değişim oranları aynı aylarda artmış ve azalmıştır. Yİ-ÜFE Mart – Temmuz 2020’de %0,87-%1,02 arasında değişim göstermesine karşın Ağustos 2020’den sonra yükselmiş, bu yükseliş Haziran 2021’e kadar devam etmiştir. Temmuz-Eylül 2021’de Yİ-ÜFE aylık değişim oranında düşme gözlemlense de bunun mevsimsel olduğu söylenebilmektedir. Nitekim Ekim 2021’den itibaren Yİ-ÜFE tekrar artmış hatta Aralık 2021’de %19,08’e ulaşmıştır. Ocak 2022’den başlayarak Yİ-Üfe aylık değişim oranında azalmalar gözlemlense de en son Mayıs 2022’de bu oran %8,76 olmuştur.

YD-ÜFE aylık değişim oranı ise Mart 2020 – Eylül 2021 arasında TÜFE ve Yİ-ÜFE’den farklı yönlerde değişimler gerçekleşmiştir. YD-ÜFE konjonktürünün daha fazla dalgalı olduğu, değişimin daha yüksek oranlarda olduğu tespit edilmiştir. YD-ÜFE, Aralık 2020- Şubat 2021 dönemlerinde %-0,76, -1,37 ve %-2,46 olmakla birlikte eksi değerlere kadar düşmüş, daha sonra Şubat-Mart 2021 döneminde %7,45’e kadar, Ağustos-Aralık 2021 döneminde ise -0,92’den 25,92’ye kadar çıkmıştır.

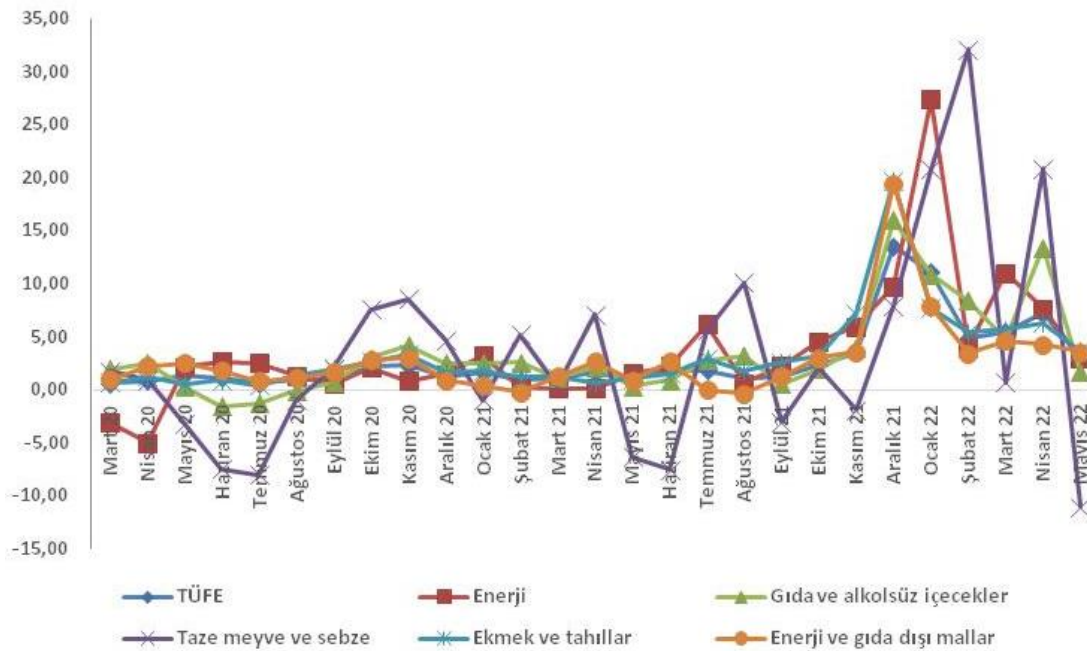
Şekil 3. TÜFE, Yİ-ÜFE ve YD-ÜFE'nin Aylık Değişim Oranı (%)

Eylül 2021’de her üç fiyat endeksinin aylık değişim oranı yaklaşık aynı düzeyde (%1,25; %1,55 ve %1,55) gerçekleşmiş ve bu dönemden sonra Aralık 2021’de en yüksek seviyeye ulaşmaya kadar artmıştır. Ocak 2021’de en az aylık değişim YD-ÜFE’de %3,25 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum yurt dışı fiyat endekslerinde artışın devam ettiğini ve katlanarak yurt içi üretici fiyat endeksinin ve dolayısıyla tüketici fiyat endeksinin de olumsuz yönde etkilendiğini göstermektedir. Ocak 2022’den Mayıs 2022’ye kadar aylık değişim oranları dengesiz dalgalanma seyri izlemiştir.

Şekil 4. TÜFE, Mevsimlik ürünler hariç TÜFE ve İşlenmemiş gıda ürünleri, enerji, alkollü içkiler ve tütün ile altın hariç TÜFE Değişim Oranı (%)

Şekil 4’te TÜFE, Mevsimlik ürünler hariç TÜFE ve işlenmemiş gıda ürünleri, enerji, alkollü içkiler ve tütün ile altın hariç TÜFE Değişim Oranlarının grafiği sunulmuştur. Şekil 4’ten görüldüğü üzere her üç değişim oranları yaklaşık aynı düzeyde seyretmiştir. Mart 2020-Eylül 2021 dönemlerinde değişim oranlarının %0,51 ila %2,11 arasında değiştiği, mevsimsel olarak zamanla iniş çıkışlar olduğu tespit edilmiştir. Kasım 2021 –Ocak 2022’de Mevsimlik ürünler hariç TÜFE (%3,90, %14,20 ve %11,46) ve İşlenmemiş gıda ürünleri, enerji, alkollü içkiler ve tütün ile altın hariç TÜFE Değişim Oranları (%3,22, %13,90 ve %7,49) yükselmiştir. Aynı durum Enerji, gıda ve alkolsüz içecekler, alkollü içkiler ile tütün ürünleri ve altın hariç TÜFE, İşlenmemiş gıda, alkollü içecekler ve tütün ürünleri hariç TÜFE, Alkollü içecekler ve tütün hariç TÜFE ve Yönetilen-yönlendirilen fiyatlar hariç TÜFE için de geçerli olmuştur. Enflasyon oranındaki aylık değişimdeki en yüksek seviye Aralık 2021’de gerçekleşmiş, daha sonra dalgalı düşmeler gerçekleşmiştir. Şubat 2022’de TÜFE aylık değişim oranı %4’lere kadar düşse de daha sonra tekrar Nisan 2022’de %6’lara kadar yükselmiştir. Aralık 2021’den sonraki dalgalanmalarda hükümetin uyguladığı politikaların etkili olduğu söylenebilmektedir.

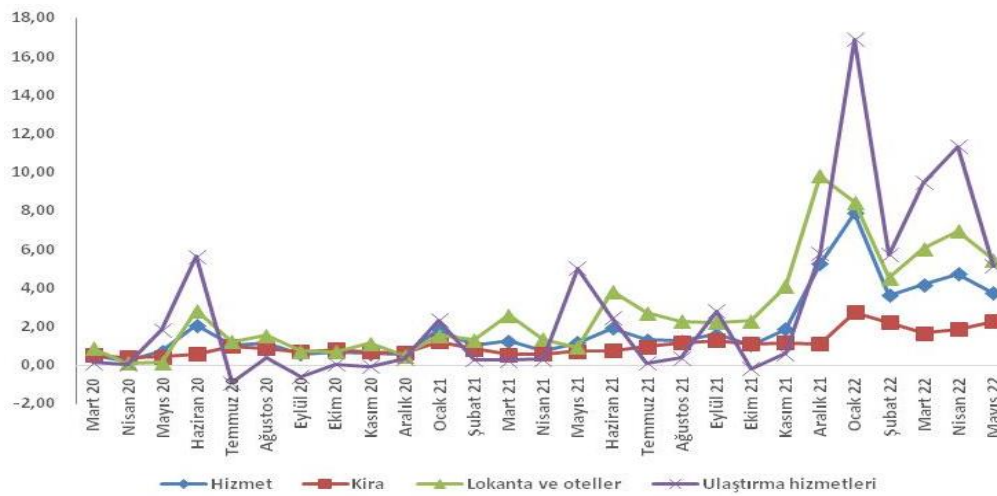

Şekil 5. TÜFE, Enerji, Taze meyve ve sebze, Gıda ve alkolsüz içecekler, Ekmek ve tahıllar, Enerji ve gıda dışı malları Değişim Oranı (%)

Şekil 5’re TÜFE, Enerji, Gıda ve alkolsüz içecekler, Taze meyve ve sebze, Ekmek ve tahıllar, Enerji ve gıda dışı malları değişim oranı grafiği sunulmuştur. Grafikten görülüyor ki, Enerji fiyatlarındaki aylık değişme oranı Mart-Nisan 2020 döneminde en düşük düzeyinde % -3,12 ve % -5,0 olmuştur. Mayıs 2020’de %2,13 oranına çıkmasına karşın, Eylül 2020’de

%0,5’e kadar düşmüş, tekrar Ocak 2021’de %3,24 olmakla yükselmiştir. 2021 yılının Şubat Mayıs aylarında Enerji fiyat oranlarındaki değişim %1 ve altında gerçekleşmiş, sonraki aylarda yıl sonuna kadar %9,75’e kadar çıkmıştır. Enerji fiyatlarındaki aylık enflasyon değişim oranı 2022 yılının Ocak ayında %27,4, Şubat ayında %4, Mart ayında %11, Nisan ayında %7,62 olmuş en sonda Mayıs ayında %2,9’a kadar gerilemiştir.

Şekil 5’ten görüldüğü üzere taze meyve ve sebze fiyatlarındaki değişim oranı diğer mallara göre mevsimine göre daha değişik olmuştur. İlkbahar-Yaz mevsiminde fiyat değişimi düşük oranlarda olur iken, Sonbahar-Kış mevsimlerine daha yüksek olmuştur. İstisna olarak Temmuz-Ağustos 2021 dönemlerinde taze meyve ve sebze fiyatlarındaki değişim oranı yükselmiştir. 2020 yılının Mayıs-Ağustos, 2021 yılının Mayıs-Haziran ve pandeminin sonlandığı ay olan 2022 yılının Mayıs aylarında taze meyve ve sebze fiyatlarındaki aylık değişim oranı eksilere düşmüştür. Pandemi döneminde en yüksek taze meyve ve sebze fiyatlarındaki değişim 2022 yılının Ocak (%20,82), Şubat (%32,16) ve Nisan (%20,85) aylarında gerçekleşmiştir. Gıda ve alkolsüz içecekler, Ekmek ve tahıllar, Enerji ve gıda dışı malların fiyat endeksi aylık değişim oranı birbirine yakın olmuştur. Gıda ve alkolsüz içeceklerin fiyatlarındaki aylık değişim 2020 yılının Mart-Eylül aylarında %-1,6’lara kadar düşmüş, Ekim ayından sonra ise tekrar yükselmiştir. 2020 yılında en yüksek aylık enflasyon oranı değişimi Kasım ayında gerçekleşmiştir. Enerji ve gıda dışı malların fiyat değişim oranları 2021 yılının Temmuz-Ağustos aylarında %-0,05 ve %-0,4 olmuştur. Diğer TÜFE kalemlerinde olduğu gibi bu üç kalemin aylık enflasyon değişim oranı Aralık 2021 de en yüksek % 15,99, % 19,64 ve % 19,46 olarak gerçekleşmiştir. Gıda ve alkolsüz içeceklerin fiyat endeksi diğerlerinden farklı olarak Nisan 2022’de tekrar %13,38’e çıkmıştır.

Şekil 6. Hizmet, Kira, Lokanta ve Oteller, Ulaştırma Hizmetleri Fiyat Değişim Oranı (%)

Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK) elde edilen veriler incelendiğinde Temel mallar, Giyim ve ayakkabı, Dayanıklı mallar, alkollü içecekler, tütün ve altında da yaklaşık aynı oranda aylık değişimin gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Şekil 6’da Hizmet, Kira, Lokanta ve oteller, Ulaştırma hizmetlerinin fiyat değişim oranı sunulmuştur. Kira, Lokanta ve oteller, Ulaştırma ve Haberleşme hizmetleri ile Diğer hizmetlerin fiyat değişiminden elde edilmiş olan Hizmet kalemlerinin fiyatlarının aylık değişim oranları incelendiğinde görülüyor ki, COVID-19 Pandemisi sürecinde 2020 yılının Haziran ayında %2,09’a (içinde Lokanta ve oteller %2,83 ve Ulaştırma hizmetleri %5,54) çıkmış ve Eylül ayında %1,56’ya inmiş, 2021 yılının Ocak ayında %1,87’ye çıkmış (içinde Lokanta ve oteller %1,56 ve Ulaştırma hizmetleri %2,35) ve Nisan ayında 0,74’e inmiştir. Daha sonra Haziran ayında %1,94’e çıkmış (içinde Lokanta ve oteller %3,82 ve Ulaştırma hizmetleri %2,46) ve Ekim ayında %1,04’e kadar inmiştir. Diğer kalemlerde olduğu gibi Aralık 2021 ve Ocak 2022’de %5,27 ve %7,89 olmakla Hizmet sektöründeki aylık fiyat değişiminde en yüksek artış gerçekleşmiştir. COVID-19 pandemisi döneminde Kira fiyat artış oranları da dalgalı olmuştur. Kira fiyatlarında en yüksek oranda aylık değişim 2020 Temmuz ayında (%1), 2021 yılının Ocak (%1,23) ve Eylül (%1,29) aylarında gerçekleşmiştir.

En son 2022 yılının Ocak ayında %2,76 ve Mayıs ayında %2,28 olmuştur. Ulaştırma hizmetlerinin fiyat değişim oranının diğer kalemlere göre daha çok dalgalı konjonktür izlediği görülmektedir. Ulaştırma hizmetlerinin fiyat değişim oranının eksi değer aldığı dönem Pandemi sırasında evde kapanmaların en çok gerçekleştiği ve iller arası seyahatlerin kısıtlandığı 2020 yılının Temmuz (%-0,91) ve Eylül (%-0,59) aylarında olmuştur. Nisan – Haziran 2020, Kasım 2020-Ocak 2021, Nisan-Haziran 2021 ve Kasım 2021 – Ocak 2022 dönemlerine ulaştırma hizmetleri fiyat değişim oranlarında artış olduğu, Temmuz – Kasım 2020 döneminde ise azalma olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

COVID-19 pandemisi döneminde karantina tedbirleri sırasında toplumda enflasyonun keskin artması yönünde beklenti vardı. Hane halkı tüketiminin yapısındaki derin ve ani değişiklik, yaygın olarak satın alınan mallar (taze gıda, yakıt) için fiyat değişikliklerinin güçlü dağılımı, bu beklentileri açıklamaktadır. Hane halkları da enflasyonist baskıları diğer ekonomik ajanlar kadar algılamaktadır. Ancak karantina sırasında hane halkının enflasyon beklentileri ile ölçülen enflasyon eşi görülmemiş bir şekilde farklılaştı. Mayıs–Ağustos 2020 döneminde Türkiye’de Gıda ve alkolsüz içeceklerin fiyatlarındaki değişim %0,24, % -1,60, %-1,28, %-0,08, Taze meyve ve sebze fiyatlarındaki aylık değişim ise % -3,28, % -7,50,

%8,08, % -0,98 seviyesine geriledi. Aynı zamanda enerji fiyatlarında da çok fazla değişim gözlemlenmemiştir. Bu durum yalnız Türkiye’ye özgü değildir ve tüm Avrupa bölgesinde aynı durum gözlemlenmiştir. Hane halklarının enflasyon beklentilerinin değişimi ve enflasyon dinamiklerinden farklı olmasının nedenlerini, sokağa çıkma yasağının aniden hane halkının tüketim sepetini değiştirmesi şekilde yorumlayabiliriz. Karantina sırasında hane halkının tüketim sepeti yapısındaki güçlü ve hızlı değişim, enflasyonun olduğundan daha az tahmin edilmesine yol açmış olabilir.

Gerçekten de TÜFE, istatistik enstitüsü tarafından sabit bir referans mal ve hizmet sepeti için ortalama yıllık fiyat değişimi olarak ölçülmektedir. Bu referans sepeti, bir önceki yılda ölçülen toplam hane tüketiminin yapısı temel alınarak oluşturulmaktadır. Bu sepetin yapısı, hane halkı tüketim kalıplarındaki değişikliklere paralel olarak, genellikle bir yıldan diğerine yavaş değişir. Bu nedenle, sepetin bir yıl boyunca sabitliğinin enflasyon ölçüsü üzerinde çok az etkisi vardır, ancak tüketim sepetinin aniden değişmesi daha sorunludur. Ancak karantina sırasında genel tüketim, örneğin ulaşım, konaklama/yemek ve yakıt harcama gibi kalemler çok keskin bir şekilde düşerken, gıda ve alkolsüz içecekler, taze meyve ve sebze, ekmek ve tahılların tüketimi arttı.

İlgili literatürün kapsamlı bir araştırması sonucunda farklı ölçüm yöntemleri kullanılarak benzer çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmalara örnek olarak Türkiye ve diğer ülkelerde yapılan çalışmalar gösterilebilir. Erdoğan vd. (2020), Bresser-Pereira (2020), Çakmaklı ve ark. (2020), Brunnermeier vd. (2020), Gautier, Ulgazi ve Vertier (2020), Banerjee, Mehrotra ve Zampolli (2020), Armantier vd. (2020), Özen (2020), Seiler (2020), Cavallo (2020), Victor et al. (2021), Apergis ve Apergis (2021), Yuniarti, Rosadi ve Abdurakhman (2021), Karadağ (2021), Meyer vd. (2021) ve Jaworski (2021)'nin çalışmalarında COVID-19 pandemisi döneminde farklı ülkelerde enflasyonun belirleyicileri ve hükümetlerin uygulaması gereken ekonomik politikalar önerileri sunulmuştur. Çalışmamızın sonuçlarının literatürle benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Avrupa’da ve Türkiye’de tüketicilerin tercih yönü ve tüketim yapısı, hane halkı tarafından gözlemlenen enflasyonu etkilemiş olabilecek şekilde derinden değişmiştir. Gerçekten de, daha az tüketilen yakıt, eğlence, ulaşım gibi mallar, fiyatları en hızlı yükselen veya hatta düşen mallardır, daha fazla tüketilen mallar ise fiyatları en dinamik olanlardır.

Bu makaledeki analiz ile, pandeminin Türkiye’de etkisini göstermeye başladığı 2020 yılının ikinci çeyreğinden itibaren TÜFE’nin hesaplanmasında kullanılan mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimin yönü belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada pandeminin gelişimini ve

enflasyonun itici güçleri üzerindeki etkilerini değerlendirmek için normalden daha ayrıntılı bir perspektife ihtiyaç duyulmaya devam etmesi muhtemel oluşu sonucuna varılmıştır. Etkili para politikasının uygulanması için, kaçınılmaz olarak gelir kayıpları ve belirsizlikle birlikte gelen dezenflasyonist talep etkilerinin daha net bir resmini elde etmek için arz yönlü etkileri belirlemek ve ötesine bakmak gerekmektedir. Ayrıca, son dönemde yapılan benzer araştırmalar, arz etkilerinin daha büyük olumsuz talep etkilerine dönüşme olasılığını da artırdığı yönde kanıtlar ortaya koymaktadır. Böyle bir senaryonun açık politika ilgisi göz önüne alındığında, kısmen sektörler arası bağlantıların derecesine bağlı olan bu mekanizmanın daha fazla değerlendirilmesi yararlı olacaktır. Son olarak, genel olarak daha zayıf olmasına rağmen, salgın öncesi, emtia ile ilgili olmayan teknoloji şoklarının, fiyat dinamiklerinde her zaman etkili olan bir faktör olarak görülmelidir. Nitekim tüketicilerin pandemi döneminde mal ve hizmetlere ulaşmalarında teknoloji faktörü göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, burada sunulan enflasyon faktörlerinin daha ayrıntılı analizi, pandemiden sonra da faydalı olmaya devam edebilir.

Kaynakça

- Apergis, E. ve Apergis, N. (2021) Inflation expectations, volatility and COVID-19: evidence from the US inflation swap rates, *Applied Economics Letters*, 28:15, 1327-1331, DOI: 10.1080/13504851.2020.1813245
- Armantier, O. vd. (2020). Inflation Expectations in Times of COVID-19, *Federal Reserve Bank of New York Liberty Street Economics*, May 13, <https://libertystreeteconomics.newyorkfed.org/2020/05/inflation-expectations-in-times-of-covid-19.html>.
- Aydın, A. ve Güner, A. (2020). COVID-19 salgınının tarım sektörü ve gıda güvenliği üzerine etkisi: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 155-171.
- Banerjee, R. N., Mehrotra, A., ve Zampolli, F. (2020). Inflation at risk from COVID-19, *BIS Bulletins*, 28, <https://www.bis.org/publ/bisbull28.pdf>
- Bayar, M. ve Varışlı, N. (2020). COVID-19 pandemisinin Türkiye’de tüketici kredileri hacmi üzerindeki etkisi: 2013-2020 dönemi zaman serisi analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 85-99.
- Bresser-Pereira, L. C. (2020). Financing COVID-19, inflation and the fiscal constraint, *Forum for Social Economics*, 49(3), 241-256, DOI: 10.1080/07360932.2020.1792176
- Brunnermeier, M. K., vd. (2020). COVID-19: inflation and deflation pressures. *CESifo Area Conferences*, September 2020, Mimeo. <https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/merkel/files/covid19inflationanddeflation.pdf>
- Cavallo, A. (2020). Inflation with COVID Consumption Baskets, *National Bureau Of Economic Research, Working Paper*, 27352, <http://www.nber.org/papers/w27352>
- Cavlak, N. ve Selvi, M. S. (2021). Aşırı fiyatlandırma, nedenleri ve COVID-19’un etkisi. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2021(2), 70-84.
- Çakmaklı, C. vd. (2020). COVID-19 and emerging markets: The case of Turkey, *Working Paper*, No. 2011, Koç University-TÜSIAD Economic Research Forum (ERF):Istanbul
- Çalış, Y. E., Atılğan Sarıdoğan, A. ve Küçükgergerli, N. (2021). Covid-19 pandemisinin Türkiye’de ilaç sanayi mali yapısına etkilerinin analizi: Eczacıbaşı İlaç A.Ş. örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ağustos 2021(Özel Sayı), 273-294. DOI: 10.25095/mufad.949953

- Çetin, A. C. (2020). Koronavirüs (COVID-19) salgınının Türkiye’de genel ekonomik faaliyetlere ve hisse senedi borsa endeksine etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(2), 341-362. DOI: 10.31200/makuubd.766901
- Erdoğan, S., Yıldırım, D. Ç. ve Gedikli, A. (2020). Dynamics and determinants of inflation during the COVID-19 pandemic period in European countries: A spatial panel data analysis. *Duzce Medical Journal*, 22 (Special Issue), 61-67. DOI: 10.18678/dtfd.794107
- Gautier, E., Ulgazi, Y., ve Vertier, P. (2020). Inflation and households: Inflation expectations during the COVID-19 pandemic,” *Banque De France, Eco Notepad* #171, <https://blocnotesdeleco.banque-france.fr/en/blog-entry/inflation-and-householdsinflation-expectations-during-covid-19-pandemic>
- Gültekin, H. ve Taştan, B. (2022). Covid-19 ve enflasyonun sanayi üretim endeksi üzerindeki etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 790-799. DOI: 10.37880/cumuiibf.1110912
- Gürsoy, S., Tunçel, M. B. ve Sayar, B. (2020). Koronavirüsün (COVID-19) finansal göstergeler üzerine etkileri. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3 (1), 20-32. DOI: 10.46737/emid.730941
- İlhan, A. ve Akdeniz, C. (2020). Orta gelir tuzağının Türkiye geneli ve düzey alt bölgeleri için tespiti. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 253-278. DOI: 10.17541/optimum.612414
- Jaworski, K. (2021). Measuring food inflation during the COVID-19 pandemic in real time using online data: a case study of Poland. *British Food Journal*, 123 (13). 260-280.
- Karadağ, E. (2021) Effect of COVID-19 pandemic on grade inflation in higher education in Turkey. *PLoS ONE* 16(8): e0256688. DOI: 10.1371/journal.pone.0256688
- Kaymaz, V. (2021). Covid-19 enflasyon sepeti. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (60), 735-753. DOI: 10.18070/erciyesiibd.853704
- Küçükbay, F., Uysal, D. ve Çırak, A. N. (2021). Covid-19 salgının dünya ekonomisi üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 15-20. DOI: 10.52791/aksarayiibd.985481
- Meyer, B.H., Prescott, B., ve Sheng, X.S. (2021). The impact of the COVID-19 pandemic on business expectations. *International Journal of Forecasting*, DOI:10.1016/j.ijforecast.2021.02.009.

- Office for National Statistics (2020). *Coronavirus and the effects on UK prices*, <https://www.ons.gov.uk/economy/inflationandpriceindices/articles/coronavirusandtheeffectsonukprices/2020-05-06>
- Özen, E. (2020). *The effects of interest applications in the COVID-19 period on the housing market and individuals' housing investment decisions: evidence from Turkey*, Culegere de articole științifice ale Conferinței Științifice Internațional ”Competitivitate și Inovare în economia cunoașterii”, Ediția a XXII-a , 25-26 septembrie 2020, Chișinău
- Özkan, N. ve Ünlü, U. (2021). Bölgesel COVID-19 vaka sayıları, altın fiyatları, euro ve bıst şehir endeksleri arasındaki ilişki: Bir ARDL sınır testi yaklaşımı. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 240-253. DOI: 10.30784/epfad.880244
- Özmerdivanlı, A. (2021). Covid-19 pandemisi ile çeşitli finansal göstergeler arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye Örneği. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, IERFM Özel Sayısı, 172-191. DOI: 10.30784/epfad.1022647
- Robertson, P. E. ve Ye, L. (2013). On the existence of a middle income trap, University of Western Australia Economics Discussion Paper, 13(12), 1-22
- Sarı, S. S. ve Kartal, T. (2020). COVID-19 salgınının altın fiyatları, petrol fiyatları ve VIX endeksi ile arasındaki ilişki, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, (1), 93-109, DOI: 10.46790/erzisosbil.748181
- Seiler, P. (2020). Weighting bias and inflation in the time of COVID-19: evidence from Swiss transaction data. *Swiss J Economics Statistics* 156, 13 DOI: 10.1186/s41937-020-00057-7
- Selvi, M. S. ve Cavlak, N. (2022). Gıda fiyatlarındaki aşırı artışların olası nedenleri ve COVID-19’un etkisi. *Gıda*, 47(1), 42-54. DOI: 10.15237/gida.GD21135
- Tekin, B. (2020). COVID-19 pandemisi döneminde ülkelerin COVID-19, sağlık ve finansal göstergeler bağlamında sınıflandırılması: hiyerarşik kümeleme analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 336-349. DOI: 10.29106/fesa.738322
- Türkyılmaz, S. (2022). COVID-19 sürecinin bazı makroekonomik değişkenlerin oynaklıkları üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 214-231. DOI: 10.33905/bseusbed.1165017
- Varlık, N. (2021). Kırılgan Sekizli’de gıda fiyat balonlarının saptanması: küresel kriz-Covid 19 pandemi dönemleri için karşılaştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 1123-1140. DOI: 10.30798/makuiibf.910364

- Victor, V., Karakunnel, J.J, Loganathan, S., ve Meyer, D.M. (2021). From a Recession to the COVID-19 Pandemic: Inflation–Unemployment Comparison between the UK and India. *Economies* 9(2): 73. DOI: 10.3390/economies9020073
- Yıldırım, M. ve Demir, H. U. (2021). Kredi kartı harcamalarını etkileyen makroekonomik faktörler ve COVID-19 pandemi dönemi üzerine bir inceleme. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 159-180. DOI: 10.30784/epfad.830559
- Yuniarti, D., Rosadi, D. ve Abdurakhman (2021). Inflation of Indonesia during the COVID-19 pandemic. *Journal of Physics: Conference Series*, 1821/012039, DOI:10.1088/1742-6596/1821/1/012039

Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın Türkiye'ye Yansımaları¹ Özlem TEKİN²

Öz

Almanya Federal Cumhuriyeti, Dış Kültür ve Eğitim Politikası çerçevesinde Alman dili, kültürü ve eğitimini yurt dışında tanıtarak ve yabancı ortaklarla iş birliği yaparak uluslararası ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu politikanın uygulanmasından öncelikle Federal Dışişleri Bakanlığı sorumlu olmakla birlikte, çeşitli kurum ve kuruluşlar da bu politikaya dahildir. Bunlar aracılığıyla Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de kendisini çeşitli şekillerde göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın Türkiye'ye, özellikle de dil ve eğitim alanlarına nasıl yansıdığını incelemektir. Bu doğrultuda, öncelikle Federal Dışişleri Bakanlığı Kültür ve Toplum Dairesi tanıtılacaktır. Ardından, Kültür Bakanlığı Konferansı'nın belirli komiteleri ile Pedagojik Değişim Servisi ve Yurtdışı Eğitim Merkezi gibi kurumların yanı sıra, Goethe Enstitüsü ve Alman Akademik Değişim Servisi gibi kuruluşların Türkiye'de yaptıkları çalışmalar incelenecektir. Son olarak, bu kurum ve kuruluşların müşterek yürüttükleri çalışmalar da ele alınacaktır. Böylece, Almanya'nın Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın Türkiye'deki yeri ve önemi belirlenmeye çalışılacaktır.

Reflections of German Foreign Cultural and Educational Policy on Turkey

Abstract

As part of its Foreign Cultural and Educational Policy, the Federal Republic of Germany aims to strengthen its international relations by promoting German language, culture and education abroad. While the Federal Foreign Office is primarily responsible for implementing this policy, various institutions and organizations are involved. The aim of this paper is to analyse how German Foreign Cultural and Educational Policy is reflected in Turkey, specifically in the fields of language and education. After an introduction to the Department of Culture and Society of the Federal Foreign Office, institutions such as the Conference of the Ministry of Culture and the Centre for Education Abroad, as well as organisations such as the Goethe Institute and the German Academic Exchange Service will be examined. Finally, joint activities will be discussed. In this way, this paper will demonstrate the place and importance of Germany's Foreign Cultural and Educational Policy in Turkey.

Anahtar Sözcükler

Almanya
Dış Kültür ve Eğitim
Politikası
kurumlar
kuruluşlar
Türkiye

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 30.03.2023

Kabul Tarihi: 22.05.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1274049

Keywords

Germany
Foreign Cultural and
Educational Policy
institutions
organisations
Turkey

About Article

Received: 30.03.2023

Accepted: 22.05.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1274049

¹ Bu çalışma, 20-23 Ekim 2022 tarihleri arasında Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nin ev sahipliğinde düzenlenen INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ/ Türkiye, ozlemtekin@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6283-7741.

Giriş: Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası

Almanya Federal Cumhuriyeti, 1945'ten bu yana *Dış Kültür ve Eğitim Politikası* (*Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik*, AKBP) çerçevesinde Almanya ile Alman dilini, kültürünü ve eğitimini yurt dışında tanıtmayı, diğer ülkelerle kültür, eğitim ve bilim alışverişi yoluyla karşılıklı anlayış ve güven oluşturmayı, ayrıca yurt dışındaki ortakları ile iş birliği yaparak uluslararası ilişkilerini güçlendirmeyi ve böylece kalıcı barışı desteklemeyi amaçlamaktadır (Auswärtiges Amt, 2020a, s.8). Bu bağlamda Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası, uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkilerin yanı sıra Alman dış politikasının “üçüncü sacayağı” olarak da bilinmektedir (örn. Zimmermann ve Geißler, 2018). Aynı zamanda *kamu diplomasi* (*public diplomacy*) ve *kültür diplomasisinin* (*cultural diplomacy*) bir parçası olarak nitelendirilen Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası ile, 1945'ten önceki yıllardaki askeri müdahale ve siyasi güç ile şekillenen *sert gücün* (*hard power*) yerine *yumuşak güç* (*soft power*) oluşturulmaya çalışılmaktadır (Maaß, 2013, s. 6, 8). Joseph Nye'in (1990) ortaya çıkarttığı ‘yumuşak güç’ terimin tanımına göre, “sert güçten, yani ekonomik ve askeri gücün havuç ve sopalarını kullanarak başkalarının sizin isteklerinizi yerine getirme becerisinden farklı” olarak “yumuşak güç, başkalarını hedeflerinizi benimsemeye çekerek ve ikna ederek sizin istediğinizi elde etme becerisidir” (Nye, 2003).

Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası, öncelikle *Federal Dışişleri Bakanlığı* (*Auswärtiges Amt*) altında bulunan *Kültür ve Toplum Dairesi*'nin (*Abteilung für Kultur und Gesellschaft*) görevi olsa da, yukarıdaki amaçlara katkı sağlayan, bir yanda doğrudan devlet idaresine bağlı olan kurumlar, diğer yanda ise devlet tarafından desteklenen bağımsız kuruluşlar bulunmaktadır. Kurumlar arasında *Kültür Bakanlığı Konferansı*'nin (*Ständige Konferenz der Kultusminister der Länder / Kultusministerkonferenz*,) belirli komiteleri ve *Pedagojik Değişim Servisi* (*Pädagogischer Austauschdienst*), *Yurtdışı Eğitim Merkezi* (*Zentralstelle für das Auslandsschulwesen*), *Alman Arkeoloji Enstitüsü* (*Deutsches Archäologisches Institut*) ve *Alman Medya Organı* (*Deutsche Welle*) yer almaktadır. Ancak, Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın görevlerinin çoğunu devlet tarafından desteklenen bağımsız kuruluşlar (*Mittlerorganisationen*) üstlenmektedir. Bunlar arasında *Goethe Enstitüsü* (*Goethe-Institut*), *Alman Akademik Değişim Servisi* (*Deutscher Akademischer Austauschdienst*), *Alexander von Humboldt Vakfı* (*Alexander von Humboldt-Stiftung*), *Dış Kültürel İlişkiler Enstitüsü* (*Institut für Auslandsbeziehungen*) ve *Alman UNESCO Komisyonu* (*Deutsche UNESCO-Kommission*) bulunmaktadır. Bu kuruluşların Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası'ndaki önemi şu şekilde özetlenebilir:

Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın uygulanması büyük ölçüde özel hukuk kapsamında örgütlenmiş, yani yasal olarak bağımsız (kayıtlı bir dernek [*eingetragener Verein, e.V.*], vakıf [*Stiftung*] veya limited şirket [*Gesellschaft mit beschränkter Haftung, GmbH*] olarak) ve federal bütçeden sağlanan fonlarla kendi sorumlulukları altında yurtdışındaki kültürel çalışmaları yürüten aracı kuruluşlar [*Mittlerorganisationen*] tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu doğrultuda Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın önemli bir özelliği, görevlerin çeşitli [...] kuruluşlar arasında dağıtılması ve ademi merkeziyetçi olmasıdır. [...] Dış Kültür ve Eğitim Politikası, yurtiçinde ve yurtdışında geniş bir kuruluşlar ağı aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu kuruluşlar, [...] ulusötesi ilişkilerin ve demokratikleşmenin kuruluşlarıdır. Yabancı ülkelerde toplumsal faaliyetler, etkinlikler, yayınlar, ilgili elitler üzerindeki etki veya benzer kuruluşlar, elitler ve gruplarla temas yoluyla uluslararası ilişkilerin derinleştirilmesi için çalışmak üzere toplum içinden ortaya çıkmaktadır. Aracı kuruluşlar, çerçeve anlaşmaları temelinde hükümet adına devlet çıkarlarını temsil etse de özel hukuk statüsüne sahip olduklarından Federal Dışişleri Bakanlığı ve diğer devlet kurumları karşısında özerkliklerine sahiptirler. Ancak, aracı kuruluşlar, özerk program planlamalarına rağmen, önceden belirlenmiş siyasi yönergeler doğrultusunda hareket etmek zorundadır ve böylece kurumsal olarak entegredir. (Deutscher Bundestag / Wissenschaftliche Dienste, 2006, s. 5)

Yukarıda adı geçen kurum ve kuruluşlar aracılığıyla Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de dil, eğitim, bilim ve kültür gibi farklı alanlarda çeşitli şekillerde kendini göstermektedir.

Alan yazında, Alemdar (2018), Akpınar Dellal (2020), Sakar ve Kaymaz (2020) gibi bazı çalışmalar, Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın Türkiye'deki genel etkileri hakkında bilgi verse de dil ve eğitim alanlarına özgü somut etkilerini gösteren çalışmalar yeterli düzeyde değildir. Bu nedenle, bu yazının amacı, Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın dil ve eğitim alanlarında Türkiye'ye nasıl yansıdığını incelemektir. Bu amaçla, en güncel verileri içeren ayrıntılı literatür taraması ve internet araştırması yapılmıştır. Öncelikle *Federal Dışişleri Bakanlığı Kültür ve Toplum Dairesi* tanıtılacaktır. Ardından *Kültür Bakanlığı Konferansı'nın belirli komiteleri ile Pedagojik Değişim Servisi* ve *Yurtdışı Eğitim Merkezi* gibi kurumların yanı sıra, *Goethe Enstitüsü* ve *Alman Akademik Değişim Servisi* gibi kuruluşların Türkiye'deki çalışmaları incelenecektir. Son olarak, bu kurum ve kuruluşların müşterek yürüttükleri çalışmalar da ele alınacaktır. Böylece bu yazı kapsamında, Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın Türkiye'deki, özellikle de dil ve eğitim alanlarındaki yeri ve önemi belirlenmeye çalışılacaktır.

Federal Dışişleri Bakanlığı Kültür ve Toplum Dairesi

Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası, *Federal Dışişleri Bakanlığı*'na (*Auswärtiges Amt*, AA) bağlı olan *Kültür ve Toplum Dairesi*'nin (*Abteilung für Kultur und Gesellschaft*) sorumluluğundadır. Kültür ve Toplum Dairesi, Federal Dışişleri Bakanlığı'nın on bir dairesinden biri olan 6. Dairesi'dir (Auswärtiges Amt, 2023a). Temel görevi, Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın yanı sıra yurtdışındaki iletişim politikasını ve siyasi halkla ilişkiler çalışmalarını planlamak, koordine etmek ve yönetmektir (Auswärtiges Amt, 2022). Bu görevlerini yerine getirmek için Kültür ve Toplum Dairesi, yukarıda belirtildiği gibi hem doğrudan devlet idaresine bağlı olan kurumlar hem de devlet tarafından desteklenen bağımsız kuruluşlar ile iş birliği içindedir. Federal Dışişleri Bakanlığı, 2023 yılında Kültür ve Toplum Dairesi'ne 1,072 milyar Euro bütçe ayırmıştır (Auswärtiges Amt, 2023b).

Federal Dışişleri Bakanlığı Kültür ve Toplum Dairesi'nin çalışmaları, Almanya ile başka bir devlet arasındaki kültürel ilişkilerini düzenleyen uluslararası hukuk kapsamındaki kültür anlaşmalarına dayanmaktadır. Bu bağlamda, Türk-Alman kültürel ilişkilerinin akdi temeli, 8 Mayıs 1957 tarihinde kabul edilen ve dönemin Almanya Dışişleri Bakanı Heinrich von Brentano ile Türkiye Dışişleri Bakanı Etem Menderes tarafından imzalanan *Federal Almanya Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Kültür Anlaşması*'dir (Auswärtiges Amt, 1957). Bu anlaşmaya ek olarak, 26 Mayıs 1986 tarihinde *Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Federal Cumhuriyeti Arasındaki Kültür Anlaşmasına Ek Anlaşma*'sı imzalanmıştır (Auswärtiges Amt, 1986).³

Bu iki anlaşmayı esas alarak, Kültür ve Toplum Dairesi'nin altında bulunan on dört birimden yedisi Türkiye ile ilgili olup Tablo 1'de gösterilmiştir (Auswärtiges Amt, 2023a).

Tablo 1.

Kültür ve Toplum Dairesi'nin Türkiye ile ilgili birimleri

Birim	Görevler
Birim 601	Kültür ve Medya İlişkileri: Avrupa, ABD, Türkiye, vd.
Birim 604	Uluslararası Bilim Politikası
Birim 605	Yurtdışındaki Okullar
Birim 606	Goethe Enstitüsü, Dış Kültürel İlişkiler Enstitüsü (ifa), vd.
Birim 608	Dış İletişim, Yurtdışındaki Almanya İmajı
Birim 610	Yabancı Dil Olarak Almancanın Teşviki / Ortak Okul Girişimi PASCH
Birim 613	Alman Arkeoloji Enstitüsü, Kültürel Koruma

³ Ek anlaşmada, özellikle Türk okullarında görev yapan Alman öğretmenlerin statüsü düzenlenmektedir (Auswärtiges Amt, t.b.a; 1986).

Kurumlar

Kültür Bakanlığı Konferansı'nın belirli Komiteleri ve Pedagojik Değişim Servisi

Almanya'da "kültürel egemenlik", eyaletlerin sorumluluğunda olduğundan, *Kültür Bakanlığı Konferansı (Ständige Konferenz der Kultusminister der Länder / Kultusministerkonferenz, KMK)* Almanya'nın Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın önemli bir ortağıdır (Ortner ve Ruckteschell-Katte, 2010, s. 137). Kültür Bakanlığı Konferansı, Almanya Federal Cumhuriyeti'ndeki 16 eyaletin eğitim, bilim ve kültür işlerinden sorumlu bakan ve senatörlerinden oluşmaktadır (Kultusministerkonferenz, t.b.b).

Kültür Bakanlığı Konferansı'nın görevleri, genel olarak Almanya'daki eğitim, bilim ve kültür ile ilgili olsa da (Kultusministerkonferenz, t.b.a), Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası özelinde iki komitesi bulunmaktadır (Ortner ve Ruckteschell-Katte, 2010, s. 137): *Yurtdışındaki Okul Çalışmaları için Federal-Eyalet Komitesi (Bund-Länder-Ausschuss für schulische Arbeit im Ausland, BLASCHA)*, Kültür Bakanlığı Konferansı ve Federal Dışişleri Bakanlığı ile koordineli bir şekilde yurtdışındaki Alman okulları ile ilgili tüm temel kararları almaktadır (Kultusministerkonferenz, t.b.c). *Almanca Dil Diploması Merkez Komitesi (Zentraler Ausschuss für das Deutsche Sprachdiplom, ZA)* ise, *Almanca Dil Diploması (Deutsches Sprachdiplom, DSD)* sınavlarının içeriğinden ve idaresinden sorumludur (Kultusministerkonferenz, t.b.d). Kültür Bakanlığı Konferansı'nın bu iki komitesi tarafından yurtdışındaki Alman okulları ve Almanca Dil Diploması ile ilgili alınan kararlar, Yurtdışı Eğitim Merkezi tarafından uygulandığı için bu uygulamalar bir sonraki bölümde hem genelde hem de Türkiye bağlamında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Kültür Bakanlığı Konferansı'na bağlı olan *Pedagojik Değişim Servisi (Pädagogischer Austauschdienst, PAD)* ise, okul alanında uluslararası değişim ve iş birliği programlarını uygulamakla görevlidir (Kultusministerkonferenz / Pädagogischer Austauschdienst, t.b.a). PAD'ın Türkiye ile ilgili çalışmaları, PASCH Projesi örneği üzerinden 'Müşterek Yürütülen Çalışmalar' bölümünde ele alınacaktır.

Yurtdışı Eğitim Merkezi

Yurtdışı Eğitim Merkezi (Zentralstelle für das Auslandsschulwesen, ZfA), *Federal Dışişleri Dairesi'nin (Bundesamt für Auswärtige Angelegenheiten, BfAA)* bir departmanı olup Federal Dışişleri Bakanlığı adına ve Kültür Bakanlığı Konferansı ile yakın iş birliği içinde Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın üç temel görevini üstlenmektedir: 1. Yurtdışındaki Alman okullarının koordinasyonu, 2. Almanca Dil Diploması'nın uygulanması ve 3. Almanca öğretmenlerinin yurtdışına görevlendirilmesi.

Dünya çapında 135 *Yurtdışı Alman Okulu (Deutsche Auslandsschulen, DAS)* bulunmaktadır (Zentralstelle für das Auslandsschulwesen, 2022b). Bu okullar öncelikle iş için yurtdışında bulunan ve çocuklarının Almanca eğitim almasını isteyen Alman vatandaşlarına yöneliktir. Ancak günümüzde, *karşılaşma okulu (Begegnungsschule)* olarak tasarlanan bu kurumlar, aynı zamanda ev sahibi ülkelerden ve diğer kültürel gruplardan gelen çocuklara da Almanya'yı, kültürünü ve dilini tanıma fırsatı sunmaktadır. Dünya çapında yaklaşık 84.000 öğrenci DAS okullarında eğitim görmektedir (Zentralstelle für das Auslandsschulwesen, 2022a) ve buradan farklı diplomalar alabilmektedir. Bunlar, bir tarafta *Alman Ortakokul Mezuniyet Diplomaları (Deutsche mittlere Abschlüsse inkl. Haupt- und Realschule)* veya *Alman Lise Mezuniyet Diploması (Deutsche Abschlüsse zur Erlangung der deutschen allgemeinen Hochschulreife / Abitur)* gibi Almanya'da geçerliliği olan diplomalardır. Diğer tarafta ise *Uluslararası Alman Lise Mezuniyet Diploması (Deutsches Internationales Abitur, DIA)*, *Uluslararası Bakalorya Diploması (Internationales Baccalaureate, IB)* veya *Karma Dil Uluslararası Bakalorya (Gemischtsprachiges Internationales Baccalaureate, GIB)* gibi uluslararası standartlara göre dünya çapında tanınan diplomalar da mevcuttur. Bunun yanında, bazı okullarda ev sahibi ülkede geçerli olan ulusal mezuniyet diplomaları da alınabilmektedir.

Yurtdışındaki Alman okullarının koordinasyonunun yanında, Kültür Bakanlığı Konferansı'nın himayesinde olan *Almanca Dil Diploması'nın (Deutsches Sprachdiplom, DSD)* uygulanması da Yurtdışı Eğitim Merkezi tarafından yürütülmektedir. İki türden olan diplomanın birinci seviyesi (*DSD I*), *Avrupa Ortak Dil Referans Çerçevesi'ne (Common European Framework of Reference for Languages, CEFR)*⁴ göre B1 seviyesindeki Almanca dil becerilerini ölçüp Almanya'daki üniversitelerin *hazırlık sınıfına (Studienkolleg)* kabul almak için geçerli olmaktadır. Almanca Dil Diploması'nın ikinci seviyesi (*DSD II*) ise, CEFR'in B2/C1 seviyelerindeki Almanca dil becerilerini test etmekte ve Almanya'daki üniversitelerde lisans eğitimi görmek için önkoşul olarak kabul edilmektedir. Almanca Dil Diploması sınavları dünya çapında yaklaşık 1.100 yerli ve onaylı *DSD okullarında (DSD-Schulen)* gerçekleştirilmektedir (Kultusministerkonferenz, t.b.d). Dünyanın her yerinde bulunan DSD okullarında yabancı dil olarak Almanca öğrenen toplam öğrenci sayısı ise yaklaşık 368.000'dir (Zentralstelle für das Auslandsschulwesen, 2022a).

Yurtdışı Eğitim Merkezi, yurtdışındaki Alman okullarının öğretmen ihtiyacını karşılamak ve Almanca Dil Diploması'nın uygulanmasını desteklemek için yaklaşık 1.800 Alman öğretmeni yurtdışına görevlendirip hem görev öncesi özel olarak hazırlamakta hem de

⁴ Avrupa Ortak Dil Referans Çerçevesi, 'Goethe Enstitüsü' başlıklı bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

görev süresi boyunca pedagojik konularda ve mali olarak desteklemektedir (Zentralstelle für das Auslandsschulwesen, 2022a). Görevlendirmeler, devlet memurluğu veya süresiz çalışma sözleşmesi kapsamındaki öğretmenler için *Auslandsdienstlehrkraft (ADLK)* şeklinde gerçekleştirilmektedir. Süresiz çalışma sözleşmesi kapsamı dışındaki öğretmenler veya *Yabancı Dil olarak Almanca (Deutsch als Fremdsprache)* alanında yüksek lisans derecesine sahip mezunlar ise *Bundesprogrammlehrkraft (BPLK)* olarak görevlendirilmektedir. Devlet memurluğu veya süresiz çalışma sözleşmesi kapsamındaki öğretmenler aynı zamanda eyalet onayına bağlı olarak *Landesprogrammlehrkraft (LPLK)* olarak görevlendirilebilmektedir. Bunun dışında, yurtdışındaki Alman okullarında Alman veya yerel öğretmen olan, Yurtdışı Eğitim Merkezi tarafından değil, doğrudan yerel okullar tarafından istihdam edilen ve *Ortslehrkraft (OLK)* olarak adlandırılan öğretmenler de mevcuttur.

Almanya ile Türkiye arasında 1957 yılında imzalanan Kültür Anlaşması'nı esas alarak faaliyetlerini sürdüren Türkiye'deki Alman dilinde eğitim veren okullar, uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte prestijli okullar arasında yer almaktadır. Bunların 6'sı Alman Okulu (DAS) statüsünde olup (Tablo 2), Yurtdışı Eğitim Merkezi tarafından hem maddi olarak hem de Almanya'dan görevlendirilen öğretmenler ile desteklenmektedir (Zentralstelle für das Auslandsschulwesen, 2023).

Tablo 2.

Türkiye'deki Alman okulları (DAS okulları)

Okul (Türkçe ismi)	Okul (Almanca ismi)
Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu Ernst Reuter Okulu	Deutsche Schule Ankara, Ernst-Reuter-Schule
Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu, İzmir Şubesi – İzmir Alman Okulu	Botschaftsschule Ankara, Zweigstelle Izmir
Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu, İstanbul Şubesi	Deutsche Schule Ankara, GS Istanbul
İstanbul Alman Lisesi	Deutsche Schule Istanbul / Alman Lisesi Istanbul
İstanbul Erkek Lisesi (Almanca Bölümü)	Istanbul Erkek Lisesi
İELEV Özel Lisesi	IELEV Schule Istanbul

Tüm bu okullar aynı statüde olsa da Tablo 3'de görüldüğü üzere, benzerliklerin yanı sıra konum, kuruluş yılı, okul yönetimi, yetkili diplomatik misyon, okul organizasyonu, eğitim dilleri, yabancı diller, Alman diplomaları, Almanca Dil Diploması (DSD), uluslararası

diplomalar ve ulusal diplomalar açısından farklılıklar da göstermektedir (Zentralstelle für das Auslandsschulwesen, 2023).

Tablo 3.

Türkiye'deki Alman (DAS) okullarının özellikleri

	Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu – Ernst Reuter Okulu Ankara	Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu, İzmir Şubesi – İzmir Alman Okulu İzmir	Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu, İstanbul Şubesi İstanbul	İstanbul Alman Lisesi İstanbul	İstanbul Erkek Lisesi (Almanca Bölümü) İstanbul	İLEEV Özel Lisesi İstanbul
Konumu	1952	2008	1961	1868	1884	2014
Kuruluş yılı	Alman Okullar Birliği Ankara	İzmir Alman Okulu Derneği	Almanya Büyükelçiliği Özel Okulu Derneği Ankara - İstanbul Şb.	İstanbul'daki Alman Okulunu İşletme Derneği	Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Vakfı	İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı
Okul yönetimi	Almanya Federal Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği	Almanya Federal Cumhuriyeti İzmir Başkanlığı	Almanya Federal Cumhuriyeti İstanbul Başkanlığı	Almanya Federal Cumhuriyeti İstanbul Başkanlığı	Almanya Federal Cumhuriyeti İstanbul Başkanlığı	Almanya Federal Cumhuriyeti İstanbul Başkanlığı
Yetkili diplomatik misyon	Kreş Okul: 1.-12. sf.	Kreş Okul: 1.-12. sf.	Kreş Okul: 1.-4. sf.	Kreş Okul: 5.-12. sf. TR: Hazırlık + 9.-12.sf.	Kreş Okul: Hazırlık + 9.-12. sf.	Kreş Okul: Hazırlık + 9.-12. sf.
Okul organizasyonu	Almanca (1.-12. sf.) İngilizce (11.-12. sf.)	Almanca (1.-12. sf.) İngilizce (10.-12. sf.)	Almanca (1.-4. sf.)	Almanca (DE: 5.-12. sf.) Almanca (TR: 9.-12. sf.) Türkçe (TR: 9.-12. sf.)	Türkçe (9.-12. sf.) Almanca (9.-12. sf.)	Almanca (9.-12. sf.) Türkçe (9.-12. sf.) İngilizce (9.-12. sf.)
Eğitim dilleri	Türkçe (3.-8. sf.) İngilizce (3.-12. sf.) Fransızca (6.-12. sf.) İspanyolca (11.-12. sf.)	Türkçe (1.-10. sf.) İngilizce (1.-12. sf.) Fransızca (6.-10. sf.)	Türkçe (1.-4. sf.) İngilizce (1.-4. sf.)	Türkçe (DE: 5.-7. sf.) İngilizce (DE: 5.-12. sf.) Fransızca (DE: 7.-12. sf.) İngilizce (TR: 9.-12. sf.)	Almanca (9.-12. sf.) İngilizce (9.-12. sf.)	Almanca (9.-12. sf.) İngilizce (9.-12. sf.)
Yabancı diller	Alman Ortakokul Mezuniyet Diplomalari (10. sf.)	Alman Ortakokul Mezuniyet Diplomalari (10. sf.)	-	Alman Ortakokul Mezuniyet Diplomalari (DE: 10. sf.)	-	-
Alman diplomaları	-	-	-	Alman Lise Mezuniyet Diploması (Abitur) (DE+TR: 12. sf.)	Alman Lise Mezuniyet Diploması (Abitur) (12. sf.)	-
Almanca Dil Diploması (DSD)	-	-	-	DSD I (10. sf.) DSD II (12. sf.)	DSD I (10. sf.) DSD II (12. sf.)	DSD I (10. sf.) DSD II (12. sf.)
Uluslararası diplomalar	Karma Dil Uluslararası Bakalorya (GIB) (12. sf.)	Karma Dil Uluslararası Bakalorya (GIB) (12. sf.)	-	-	-	Uluslararası Bakalorya (IB) (12. sf.) Karma Dil Uluslararası Bakalorya (GIB) (12. sf.)
Ulusal diplomalar	-	-	-	Türk Lise Diploması (TR: 12. sf.)	Türk Lise Diploması (TR: 12. sf.)	Türk Lise Diploması (12. sf.)

Türkiye'deki DAS okullarında eğitim gören öğrenci sayısı, ZfA tarafından açıklanan (ve Tablo 4'de gri işaretlenmiş olan) verilere göre 2.503'tür (Zentralstelle für das Auslandsschulwesen, 2023). Bu veriler, Tablo 3'te bulunan sınıf sayıları ile bölüldüğünde, sınıf başına düşen ortalama öğrenci sayısı, Alman vatandaşı öğrenci sayısı ve Almanca konuşan öğrenci sayısı tespit edilebilmektedir. Sınıf başına düşen ortalama öğrenci sayısı bakımından, İstanbul Erkek Lisesi en çok öğrenci sayısına sahip iken Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu'nda en az öğrenci sayısı bulunmaktadır. Sınıf başına düşen ortalama Alman vatandaşı öğrenci sayısına bakıldığında ise, ilk sırada İstanbul Alman Lisesi ve son sırada İELEV Özel Lisesi yer alırken İstanbul Erkek Lisesi'nde hiç Alman vatandaşı öğrenci bulunmadığı görülmektedir. Son olarak, sınıf başına düşen ortalama Almanca konuşan öğrenci sayısı açısından, İstanbul Alman Lisesi ilk sırada ve Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu son sırada yer almaktadır. İstanbul Erkek Lisesi ve İELEV Özel Lisesi'nde ise hiç Almanca konuşan öğrenci bulunmamaktadır. Tüm bu bilgilerin yanında, Türkiye'deki DAS okullarında eğitim gören öğrencilerin sadece %16,9'u Alman vatandaşı olması ve sadece %13,5'i Almanca konuşması dikkat çekmektedir.

Tablo 4

Türkiye'deki Alman (DAS) okullarındaki öğrenci sayıları

Okul (sınıf sayısı)	Toplam öğrenci sayısı	Sınıf başına ortalama öğrenci sayısı	Alman vatandaşı öğrenci sayısı	Sınıf başına ortalama Alman vatandaşı öğrenci sayısı	Almanca konuşan öğrenci sayısı	Sınıf başına ortalama Almanca konuşan öğrenci sayısı
Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu (12)	150	12,5	100	8,3	35	2,9
Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu, İzmir Şubesi (12)	152	12,7	138	11,5	129	10,8
Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu, İstanbul Şubesi (4)	72	18	55	13,8	48	12
İstanbul Alman Lisesi (8)	762	95,3	113	14,1	127	15,9
İstanbul Erkek Lisesi – Almanca Bölümü (5)	881	176,2	0	0	0	0
İELEV Özel Lisesi (5)	486	97,2	16	3,2	0	0
TOPLAM	2503	-	422	-	339	-

Öte yandan, Türkiye'de bulunan DAS okullarındaki öğretmen sayılarına bakıldığında (Tablo 5), Almanya'dan görevlendirilen öğretmenlerin sayısı 65, yerel öğretmenlerin sayısı ise 180 olduğu; böylece toplam 245 öğretmenin %26,5'inin Almanya'dan, %73,5'inin ise Türkiye'den istihdam edildiği görülmektedir (Zentralstelle für das Auslandsschulwesen, 2023). Almanya'dan görevlendirilen ve yerel öğretmenler toplamda en çok İstanbul Alman Lisesi'nde, en az ise Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu İstanbul Şubesi'nde bulunmaktadır. Her

bir okul için bir tarafta Almanya'dan görevlendirilen diğer tarafta yerel öğretmenlere bakıldığında ise, Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu'nda %13,0 - %87,0, Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu İzmir Şubesi'nde %17,4 - %82,6, Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu, İstanbul Şubesi'nde %11,1 - %88,9, İstanbul Alman Lisesi'nde %25,6 - %74,4, İstanbul Erkek Lisesi'nde %97,1 - %2,9 ve İELEV Özel Lisesi'nde %2,7 - %97,3 oranlarında Almanya'dan görevlendirilen ve yerel öğretmenler olduğu tespit edilebilmektedir.

Tablo 5

Türkiye'deki Alman (DAS) okullarındaki öğretmen sayıları⁵

Okul	Almanya'dan görevlendirilen öğretmen türü ve sayısı			Yerel öğretmen türü ve sayısı			TOPLAM
	ADLK	BPLK	LPLK	OLK1	OLK2	OLK3	
Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu	3	0	0	3	10	7	23
Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu, İzmir Şubesi	3	1	0	0	15	4	23
Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu, İstanbul Şubesi	1	0	0	0	8	0	9
İstanbul Alman Lisesi	21	0	0	0	24	37	82
İstanbul Erkek Lisesi – Almanca Bölümü	19	15	0	0	1	0	35
İELEV Özel Lisesi	1	1	0	2	17	52	73
TOPLAM	48	17	0	5	75	100	245

Almanya'dan görevlendirilen toplam 65 öğretmene bakıldığında, bunların neredeyse dörtte üçü (%73,8) ADLK olarak, dörtte biri (%26,2) ise BPLK olarak görevlendirildiği ve LPLK olarak görevlendirme bulunmadığı görülmektedir (ADLK, BPLK ve LPLK kısaltmaları için yukarıdaki açıklamalara bkz). En fazla Alman öğretmen İstanbul Erkek Lisesi'nde (%52,3) ve İstanbul Alman Lisesi'nde (%32,3) görev yaparken, daha azı Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu İzmir Şubesi (%6,2), Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu (%4,6) ve İELEV Özel Lisesi'nde (%3,1) bulunmaktadır. En az sayıda Alman öğretmen ise Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu İstanbul Şubesi'ndedir (%1,5). Diğer tarafta, toplam 180 yerel öğretmene (OLK) bakıldığında, bunların %2,8'i Almanya'da öğretmen olarak çalışmış (OLK1), %41,7'si Almanca konuşan (OLK2) ve %55,6'sı Türkçe konuşan (OLK3) öğretmen olduğu tespit edilebilmektedir. Yerel öğretmenlerden en fazlası İELEV Özel Lisesi'nde (%39,4) ve İstanbul Alman Lisesi'nde (%33,9) bulunurken, daha azı Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu (%11,1), Almanya Ankara Büyükelçiliği Özel Okulu İzmir Şubesi

⁵ İELEV Özel Lisesi'nde ayrıca iki İsviçreli öğretmen bulunmaktadır (Zentralstelle für das Auslandsschulwesen, 2023).

(%10,6) ve İstanbul Şubesi'nde (%4,4) görev yapmaktadır. En az sayıda yerel öğretmen ise İstanbul Erkek Lisesi Almanca Bölümü'nde (%0,6) çalışmaktadır.

Türkiye'de, Alman Okulları'nın (DAS) yanı sıra Almanca Dil Diploması'nı (DSD) sunan ve bu kapsamda yine Yurtdışı Eğitim Merkezi tarafından koordine edilen ve desteklenen 17 *DSD okulu (DSD Schulen)* bulunmaktadır (PASCH, 2022; bkz. Tablo 6). Bu okullardaki öğrenciler, Almanca Dil Diploması'nın birinci seviyesini (DSD I) ve/ya ikinci seviyesini (DSD II) alarak, Almanya'daki üniversitelerde hazırlık sınıflarına ve/ya lisans eğitimine başvurmak için gereken ön koşulları sağlayabilmektedirler. Yurtdışı Eğitim Merkezi, DSD sınavının hazırlığı için verilen Almanca derslerinin pedagojik desteğinden DSD sınavının geliştirilmesine ve uygulanmasına kadar her aşamadan sorumludur.

Tablo 6.

Türkiye'deki Almanca Dil Diploması'nı sunan okullar (DSD okulları)

Okul (alfabetik olarak), şehir	
ALKEV Özel Okulları, İstanbul	Kabataş Erkek Lisesi, İstanbul
Bahçelievler Anadolu Lisesi, İstanbul	Kartal Anadolu Lisesi, İstanbul
Bornova Anadolu Lisesi, İzmir	Metin-Nuran Çakallıklı Anadolu Lisesi, Antalya
Cağaloğlu Anadolu Lisesi, İstanbul	Özel ALEV Okulları, İstanbul
Çankaya Anadolu Lisesi, Ankara	Özel Samsun TAKEV Anadolu Lisesi, Samsun
Hacı Ömer Tarman Anadolu Lisesi, Ankara	Sahilevleri Özel TAKEV Anadolu ve Fen Lisesi, İzmir
İELEV Özel 125. Yıl İlkokulu / Ortaokulu, İstanbul	Üsküdar Ahmet Keleşoğlu Anadolu Lisesi, İstanbul
İELEV Özel İlkokulu / Ortaokulu, İstanbul	Yunus Emre Anadolu Lisesi, İzmir

Kuruluşlar

Goethe Enstitüsü

Goethe Enstitüsü (Goethe Institut, GI), Almanya Federal Cumhuriyeti tarafından yurtdışında Alman kültür ve dil politikası görevlerini yerine getirmek üzere görevlendirilen en büyük kuruluştur (Deutscher Bundestag / Wissenschaftliche Dienste, 2006, s. 8). 1951 yılında Frankfurt'ta kurulan Goethe Enstitüsü, *tescilli dernek (eingetragener Verein, e.V.)* statüsünde olup merkezi Münih'te bulunmaktadır. Günümüzde, dünya genelinde 98 ülkede 158 enstitü ile faaliyet göstermektedir (Goethe Institut, 2022). Ayrıca, sınav iş birlikleri, ders materyalleri merkezleri, Almanca okuma salonları, ortak kütüphaneler, bilgi merkezleri, ortak kültür toplulukları, ortak dil öğrenme merkezleri, rezidanslar ve proje alanlarından oluşan toplam 1.100 irtibat noktası bulunmaktadır (Goethe Institut, 2022, s. 91). 2021 yılında Goethe

Enstitüsü'nün çoğunlukla Federal Dışişleri Bakanlığı tarafından sağlanan bütçesi, yaklaşık 400 milyon Euro tutarındaydı (Goethe Institut, 2022, s. 128).

Goethe Enstitüsü'nün temel görevlerinden biri, yabancı ülkelerde Alman dilinin tanıtılması ve teşvik edilmesidir (Goethe Institut, 2020). Bu amaçla, GI dünya genelinde Almanca dil kursları, Almanca dil sınavları ve sertifikaları sunmaktadır. 2020/2021 yılında dünya genelindeki Goethe Enstitüleri'nde 239.000 kişi Almanca dil kurslarına katılmış ve 650.000 dil sınavı yapılmıştır (Goethe Institut, 2022, s. 33). Goethe Enstitüsü ayrıca, Almanca eğitim veren ulusal kurumları *Almanca Eğitim İş Birliği (Bildungskooperation Deutsch)* kapsamında çeşitli yollarla desteklemektedir. Bu, bir tarafta ulusal eğitim bakanlıkları ile iş birliği ve diğer tarafta öğretim materyallerinin sağlanması anlamına gelirken ayrıca öğretmenlere eğitim ve burs imkanları sunulması gibi faaliyetleri de içermektedir. GI, eğitim iş birliği kapsamında 2020/2021 yılında dünya genelinde Almancayı yabancı dil olarak öğrenen 13,4 milyon öğrencinin katıldığı 106.000 okul ile temas halinde olmuş ve 3,5 milyon kişinin katıldığı eğitim, çalıştay ile seminer düzenlemiştir (Goethe Institut, 2022, s. 32-33).

Goethe Enstitüsü'nün temel bir diğer görevi ise, Almanya'nın kültürel, toplumsal ve siyasi yaşamı hakkında bilgi vererek Alman kültürünü tanıtmak ve dünya genelinde kapsamlı, güncel bir Almanya imajı aktarmaktır (Goethe Institut, 2020). Bu bağlamda GI, Almanya ile ilgili edebiyat, tiyatro, film, müzik ve sanat alanlarında birçok kültür etkinliği düzenlemekte, ayrıca çeşitli konularda konferans ve paneller gerçekleştirmektedir. Bu şekilde 2020/2021 yılında dünya genelinde düzenlenen 24.000 kültürel etkinlik ile toplam 21 milyon kişiye ulaşılmıştır (Goethe Institut, 2022, s. 48). Yurt dışındaki enstitüler bünyesinde yer alan kütüphaneler ve *Onleihe* adı altında çevrimiçi olarak sunulan kütüphane de Alman dilinin ve kültürünün yaygınlaştırılması için önemli bir unsurdur (Goethe Institut, 2023f). 2020/2021 yılında dünya genelinde 393.000 kişinin GI kütüphanelerini ziyaret etmesi ve *Onleihe* portalı üzerinden her gün yaklaşık 1.100 medya ödünç alınması da bunun bir göstergesidir (Goethe Institut, 2022, s. 66). Goethe Enstitüsü ayrıca Almanya'yı tanıtmak için çeşitli yayınlar hazırlayıp, örneğin *Mein Weg nach Deutschland* web sitesi aracılığıyla Almanya'da okuma, çalışma ve yaşama konularında da bilgi vermektedir (Goethe Institut, 2023m).⁶

⁶ Bu yazıda odaklanılan dil ve eğitim alanlarının dışında kalan Goethe Enstitüsü'nün temel bir başka görevi ise, kültür programları aracılığıyla yabancı ortaklarla kültürel iş birliğinin geliştirilmesidir (Goethe Institut, 2020). Bu amaçla, GI dünya genelinde kültür çalışanları, organizasyonlar, şirketler ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yapmaktadır. Ayrıca, GI Almanya'dan her disiplinden sanatçı ve kültür çalışanlarının yanı sıra çevirmen ve akademisyenleri kısa veya uzun vadeli olarak yurt dışındaki enstitülerine misafir ederek, hem Alman kültürünün tanıtımına katkıda bulunmakta hem de ev sahibi ülkelerdeki ortaklarıyla kültürel ve sosyal diyalogu teşvik etmektedir. Türkiye'de, Almanya Ankara Büyükelçiliği'nin kültürel çalışmalarının önemli bir parçası olan ve küratöryel görevini İstanbul Goethe Enstitüsü'nün yürüttüğü *Tarabya Kültür Akademisi*, kültürel iş birliklerinin önemli bir bileşenidir. Akademi, 2012 yılından bu yana her yıl Almanya'dan gelen sanatçılara misafir bursları

Goethe Enstitüsü, Türkiye'de İstanbul, Ankara ve İzmir şubeleri ile hizmet vermektedir. Üç enstitüde farklı dil seviyelerinde ve formatlarda Almanca dil kursları sunulmaktadır (Goethe Institut, 2023e, 2023ğ, 2023h):⁷ Yetişkinler için öğretmen eşliğinde yüz yüze veya çevrimiçi olarak standart, yoğun veya süper yoğun kurslar mevcuttur. Ayrıca, yetişkinler Almancayı 'blended learning' şeklinde, yani hem grup içinde öğretmen eşliğinde hem de bireysel olarak çevrimiçi, ya da sadece çevrimiçi olarak, yani öğretmen olmaksızın bireysel olarak, öğrenebilirler. Aile birleşimi vizesi için gereken dil sertifikasını almak isteyen yetişkinler için ise temel seviyede (A1) yüz yüze veya çevrimiçi olarak aile birleşimi kursları bulunmaktadır. Gençler için ise yüz yüze veya 'blended learning' şeklinde Almanca dersleri sunulmaktadır. GI İzmir'de ayrıca, çocukların hem kodlamayı hem de Almancayı öğrenerek iki alanda ilgi uyandırması amaçlanmaktadır. Almanca dil kurslarının yanı sıra, Türkiye'deki üç Goethe Enstitüsü'nde Almanca dil sınavları da yapılmaktadır. Bunlar, Tablo 7'de gösterildiği gibi (Goethe Institut, 2023b, 2023c, 2023ç), hem GI'nin kendi sunduğu dil sınavları hem de başka kurumlar tarafından sunulan ve GI tarafından yürütülen sınavlardır (Tablo 7'de * olarak işaretlenmiştir). Sınavlardan başarılı olanlar, Tablo 7'de gösterildiği gibi farklı amaçlara yönelik sertifikalar elde edebilmektedir.

Türkiye'deki Goethe Enstitüleri'nin faaliyetleri arasında, Almanca öğretmenlerine yönelik meslek içi eğitimler de yer almaktadır (Goethe Institut, 2023ö). Eğitimler Türkiye'deki Goethe Enstitüleri'nde, ülkenin çeşitli yerlerinde veya çevrimiçi olarak verilmekte (Goethe Institut, 2023a) ve ağırlıklı olarak GI'nin bilim insanları ile birlikte geliştirdiği *Almancayı Öğretmeyi Öğrenmek (Deutsch Lehren Lernen, DLL)* adlı eğitim materyalini temel almaktadır (Goethe Institut, 2023o). Bununla birlikte GI, Türkiye'de bulunan Almanca öğretmenlerine A2-B2 seviyelerinde çevrimiçi dil kursları için burs imkânı da sunmaktadır (Goethe Institut, 2023ö). Belirli şartları yerine getiren Almanca öğretmenlerine yönelik ayrıca, Goethe Enstitü'nün Almanya'daki meslek içi eğitim ve Almanca dil kursları için de burs imkânı verilmektedir (Goethe Institut, 2023d). Bunların yanında, öğretmenlere özel olarak birçok ders materyali sunan 'sanal materyal odası' da bulunmaktadır (Goethe Institut, 2023i). Son olarak, Türkiye'deki Goethe Enstitüleri, Almanca öğretmenleri aracılığıyla öğrencilere yönelik çeşitli

vererek İstanbul Tarabya'daki Alman Büyükelçisi'nin tarihi rezidansına davet etmekte ve böylece Türkiye'deki sanatçılarla iletişim kurmalarına olanak sağlamaktadır, ayrıca Türkiye'den sanatçılara da ortak yapımlar için tandem bursları vermektedir (Goethe Institut, 2023n; Kulturakademie Tarabya, t.b.).

⁷ Dil seviyeleri, *Avrupa Ortak Dil Referans Çerçevesi*'ne (*Common European Framework of Reference for Languages, CEFR*) göre temel seviye (A1, A2), orta seviye (B1, B2) ve ileri seviye (C1, C2) olarak ayrılmaktadır. Ancak GI'nin dil kurslarının çoğu, CEFR'e uygun olarak temel seviyede A1.1, A1.2, A2.1, A2.2, orta seviyede B1.1, B1.2, B1.3, B2.1., B2.2., B2.3 ve ileri seviyede C1.1, C1.2, C1.3, C2.1., C2.2. kurları olarak düzenlenip yürütülmektedir.

etkinlikler ve yarışmalar düzenleyerek, öğrencilere de Alman dilini ve kültürünü tanıtmaktadır (Goethe Institut, 2023p).

Tablo 7.

Goethe Enstitüsü'nün sunduğu Almanca Dil Sınavları / Sertifikaları

Seviye	Sınav / Sertifika	Özellikleri
A1	Goethe-Zertifikat A1: Fit in Deutsch 1	<ul style="list-style-type: none">- 10-16 yaş arasındaki çocuklar ve gençler için- Çok basit düzeydeki Almanca bilgisini belgelemek için- Uluslararası geçerliliği olan resmi bir sertifikadır
	Goethe-Zertifikat A1: Start Deutsch 1	<ul style="list-style-type: none">- Yetişkinler için- Çok basit düzeydeki Almanca bilgisini belgelemek için- Aile birleşimi vizesi için gereken dil belgesidir- Uluslararası geçerliliği olan resmi bir sertifikadır
A2	Goethe-Zertifikat A2: Fit in Deutsch	<ul style="list-style-type: none">- 12-16 yaş arasındaki gençler için- Basit düzeydeki Almanca bilgisini belgelemek için- Uluslararası geçerliliği olan resmi bir sertifikadır
	Goethe-Zertifikat A2	<ul style="list-style-type: none">- Yetişkinler için- Basit düzeydeki Almanca bilgisini belgelemek için- Uluslararası geçerliliği olan resmi bir sertifikadır
B1	Goethe-Zertifikat B1	<ul style="list-style-type: none">- Gençler ve yetişkinler için- Orta düzeydeki Almanca bilgisini belgelemek için- Almanya'da bir yükseköğretim kurumunun hazırlık sınıfına gitmek için- Almanya'da çalışmak ve yaşamak için- Uluslararası geçerliliği olan resmi bir sertifikadır
B2	Goethe-Zertifikat B2	<ul style="list-style-type: none">- Gençler ve yetişkinler için- Orta-ileri düzeydeki Almanca bilgisini belgelemek için- Almanya'da yükseköğretime hazırlanmak için- Almanya'da sağlık alanında bir işe hazırlanmak için- İş için orta-ileri düzeydeki Almanca bilgisini belgelemek için- Uluslararası geçerliliği olan resmi bir sertifikadır
C1	Goethe-Zertifikat C1	<ul style="list-style-type: none">- Yetişkinler için- İleri düzeydeki Almanca bilgisini belgelemek için- Almanya'da yükseköğretime hazırlanmak için- Almanya'da tıp alanında çalışmaya hazırlanmak için- İş için ileri düzeydeki Almanca bilgisini belgelemek için- Uluslararası geçerliliği olan resmi bir sertifikadır
C2	Goethe-Zertifikat C2: Großes Deutsches Sprachdiplom (GDS)	<ul style="list-style-type: none">- Yetişkinler için- Çok ileri düzeydeki Almanca bilgisini belgelemek için- Almanya'da yükseköğretim görmek ya da araştırma yapmak için- Almanya'daki bir okulda ders vermek için- Uluslararası geçerliliği olan resmi bir sertifikadır
B2-C1	* TestDaF: Test Deutsch als Fremdsprache	<ul style="list-style-type: none">- Yetişkinler için- İleri düzeydeki Almanca bilgisini belgelemek için- Almanya'da yükseköğretim görmek, araştırma yapmak ya da çalışmak için- Almanya'daki tüm yükseköğretilerin geçerli kabul ettiği merkezi bir Almanca dil testidir
-	* TestAS: Test für ausländische Studierende	<ul style="list-style-type: none">- Yetişkinler için- Yüksek öğrenimde gereken bilişsel becerileri ölçen bir testtir- Almanya'da yükseköğretim görmek, araştırma yapmak ya da çalışmak için- Almanya'daki tüm yükseköğretilerin geçerli kabul ettiği merkezi bir yüksek öğrenim yeterlilik testidir
A1-C2	Goethe-Test PRO: Deutsch für den Beruf	<ul style="list-style-type: none">- Yetişkinler için- Mesleki Almanca ile ilgili kişisel dil düzeyini ölçen bir testtir- Bireyler için: Nesnel bir şekilde yabancı dil düzeyini ölçmek, dili geliştirmek ve uygun kursa kayıt olmak için- Şirketler için: İş başvurusu yapanların ve personelin dil düzeylerini ölçmek, gösterdikleri gelişimi değerlendirmek ve dil geliştirme eğitimlerini düzenlemek için

Bu faaliyetlerin yanı sıra, İstanbul, Ankara ve İzmir'deki Goethe Enstitüleri'nde herkese açık olan ve yüz yüze ya da çevrimiçi olarak gerçekleşen edebiyat, müzik, tiyatro, film ve sergi alanlarındaki kültürel etkinliklerin yanında konferans, söyleşi ve çalıştay gibi akademik etkinlikler de sunulmaktadır (Goethe Institut, 2023g). Üç enstitünün kütüphaneleri de halka açık olup, Almanca ve Almanya ile ilgili pek çok basılı materyale sahiptir (Goethe Institut, 2023ı, 2023j, 2023k). Son olarak, GI Türkiye'de ikamet eden herkese *Onleihe* adlı dijital kütüphanesi aracılığıyla 23.000'den fazla Almanca kitap, sesli kitap, dergi, gazete, film ve Almanca öğrenme materyaline erişim sağlamaktadır (Goethe Institut, 2023f).⁸

Alman Akademik Değişim Servisi

Alman Akademik Değişim Servisi (Deutscher Akademischer Austauschdienst, DAAD), 1925 yılında Alman üniversitelerinin uluslararası ilişkilerini geliştirmek amacıyla kurulmuş *tescilli bir dernektir (eingetragener Verein, e.V.)*. DAAD, çeşitli burs programları aracılığıyla uluslararası öğrenci ve akademisyen değişimini teşvik ederek, Alman yükseköğretim kurumlarının uluslararası ilişkilerini ve dünyadaki yükseköğretim kurumlarının Almanya ile bağlantılı ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemektedir. Bunun yanında DAAD, Avrupa Birliği'nin yükseköğretim alanındaki *Erasmus+* değişim programını koordine eden ve uygulayan *ulusal ajans (Nationale Agentur, NA)* görevini de yürütmektedir. Bu program, öğrenci ve öğretim elemanları için uluslararasılaşma fırsatları sunarak, yükseköğretim kurumları arasındaki iş birliğini artırmayı hedeflemektedir. DAAD ayrıca, yurtdışındaki üniversitelerde Almanca eğitim veren bölümlerin ve Alman dilinin güçlendirilmesini de amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, yurtdışında DAAD merkezleri bulunmakta ve yurtdışındaki üniversitelere Almanya'dan DAAD okutmanları ve öğretim elemanları görevlendirilmektedir. Son olarak, DAAD yurtdışında etkin yükseköğretim kurumlarının oluşturulmasını da desteklemektedir.

1950-2021 yılları arasında, Alman Akademik Değişim Servisi, 1,7 milyon kişiye Almanya'dan yurtdışına ve 1,1 milyon kişiye yurtdışından Almanya'ya gitmeleri için destek sağlamıştır; 2021 yılında ise toplam 134.906 öğrenci ve araştırmacıya destek verilmiştir (Deutscher Akademischer Austauschdienst, 2022b, s. 12). DAAD'ın merkezi Bonn'da, ana temsilciliği ise Berlin'de olmak üzere dünya genelinde 19 *saha ofisi (Außenstellen)*, 29 *danışma merkezi (Informationszentrum, IC)*, 18 *danışma noktası (Information Point, IP)* ve 5 *Alman Bilim ve İnovasyon Evi (Deutsches Wissenschafts- und Innovationshaus, DWIH)* bulunmaktadır

⁸ Türkiye bağlamında ayrıca 'LiteraTür' projesinden bahsetmek gerekir. Türkiye'deki Goethe Enstitüleri, bu proje ile belirli temalar çerçevesinde henüz tercüme edilmemiş Türkçe ve Almanca edebi eserlerin Almanca ve Türkçeye çevrilmesini teşvik etmektedir. Bu sayede GI hem Türkiye'de Alman kültürünün ve dilinin tanıtılmasına katkıda bulunmakta hem de Türkiye ile Almanya arasındaki kültürel bağların güçlenmesine yardımcı olmaktadır (Goethe Institut, 2023l).

(Deutscher Akademischer Austauschdienst, 2022b, s. 12). Alman Akademik Değişim Servisi ayrıca, 2021 yılında yurt dışındaki üniversitelere toplam 408 *okutman (Lektoren)* ve 81 *öğretim görevlisi (Dozenten)* görevlendirmiştir (Deutscher Akademischer Austauschdienst, 2022b, s. 12). DAAD'ın yukarıda belirtilen görevlerini yerine getirmek için ağırlıklı olarak kamu fonlarından, özellikle de Federal Dışişleri Bakanlığı (AA) ve *Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı (Bundesministerium für Bildung und Forschung, BMBF)* tarafından sağlanan bütçesi, 2021 yılında yaklaşık 634,7 milyon Euro idi (Deutscher Akademischer Austauschdienst, 2022b, s. 174-175).

Türkiye'de, İstanbul ve Ankara'da olmak üzere iki tane DAAD danışma merkezi (IC) bulunmaktadır.⁹ Bu merkezlerde, Almanya'daki yükseköğrenim programları ve DAAD'ın çeşitli burs olanakları hakkında öğrencilere ve araştırmacılara bilgi verilmektedir. Alman Akademik Değişim Servisi'nin Türkiye'de sunulan birçok burs olanakları, bireysel teşvikler ve proje teşvikleri olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. DAAD bunun dışında, Erasmus+ değişim programı ile ilgili ulusal ajans görevi kapsamında Almanya'dan Türkiye'ye gelen öğrencileri, öğretim elemanlarını ve diğer üniversite personelini finanse etmektedir. Alman Akademik Değişim Servisi'nin Türkiye ile Almanya arasındaki burs programları, bu kapsamda en çok tercih edilen ilk beş bireysel teşvik programı ve ilk beş proje teşvik programı, ayrıca Erasmus+ programı kapsamındaki 2021 yılına ait teşvik sayıları Tablo 8'de detaylı bir şekilde gösterilmiştir (Deutscher Akademischer Austauschdienst, 2022d).¹⁰

Tabloda görüldüğü üzere, 2021 yılında Türkiye ve Almanya arasındaki DAAD bursları kapsamında, Türkiye'den Almanya'ya 4.303 kişi ve Almanya'dan Türkiye'ye 1.430 kişi olmak üzere toplam 5.733 kişi desteklenmiştir. Böylece, dünya genelinde DAAD bursları kapsamında desteklenen ülkeler arasında Türkiye'nin payı 2021 yılı için %4,2 olarak belirlenebilmektedir. Ayrıca Türkiye, Batı, Orta ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinden Almanya'ya giden kişiler arasında, 4.303 desteklenen kişi ile birinci sırada yer almaktadır (Deutscher Akademischer Austauschdienst, 2022b, s. 142). Benzer bir durum Erasmus+ programı için de geçerlidir: DAAD'ın teşvikleri dışında olsa da Türkiye 2021 yılında, Almanya'daki üniversite eğitimi için toplam 1.551 öğrenci ile İtalya, Fransa ve İspanya'nın ardından en çok öğrenci gönderen dördüncü ülke konumundadır (Deutscher Akademischer Austauschdienst, 2022c, s. 138).

⁹ 2000 yılında İstanbul'daki DAAD ofisi ile birlikte kurulan Ankara'daki DAAD ofisi, gayri resmi bilgilere göre 2022 yılında kapatılmıştır, ancak bu konuda resmi bilgilere ulaşılamamıştır.

¹⁰ Erasmus+ değişim programı kapsamında Türkiye'den Almanya'ya giden öğrenciler, öğretim elemanları ve diğer üniversite personeli DAAD tarafından değil, *T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı* himayesinde olan *Türkiye Ulusal Ajansı* tarafından finanse edilmektedir. Bu bağlamdaki 2021 yılı teşvik sayıları Tablo 8'de köşeli parantez içinde belirtilmiştir (Deutscher Akademischer Austauschdienst, 2022c).

Tablo 8.

Alman Akademik Değişim Servisi'nin Türkiye-Almanya ile ilgili teşvikleri

	Türkiye'den Almanya'ya gidenler		Almanya'dan Türkiye'ye gelenler		
	Toplam	Yeni	Toplam	Yeni	
I. Bireysel teşvikler - Toplam	482	253	57	18	
1. Statüye göre					
Lisans öğrencileri	132	107	7	6	
Yüksek lisans öğrencileri	231	90	6	4	
Doktora öğrencileri	94	37	4	3	
Araştırmacılar ve üniversite hocaları (doktora sonrası araştırmacılar dahil)	25	19	40	5	
2. Teşvik süresine göre					
1 aya kadar	137	134	-	-	
1-6 ay arası	24	20	8	7	
6 aydan fazla	321	99	49	11	
3. Programlar (İlk 5)					
DAAD-TEV Ortak Yüksek Lisans Bursu	167	47	-	-	
DAAD Yaz Okulu Bursu	120	120	-	-	
DAAD Doktora ve Araştırma Bursları	53	15	-	-	
Alman Yurtdışı Okulları Mezunları İçin Burslar (PASCH Okulları)	43	9	-	-	
Türk-Alman Üniversitesi (TAÜ)	2	2	30	3	
II. Proje teşvikleri - Toplam	3.821	2.562	153	73	
1. Statüye göre					
Lisans öğrencileri	334	268	37	17	
Yüksek lisans öğrencileri	238	213	11	10	
Doktora öğrencileri	44	35	2	1	
Araştırmacılar ve üniversite hocaları (doktora sonrası araştırmacılar dahil)	179	105	65	21	
Diğer teşvik edilenler*	3.026	1.941	38	24	
2. Teşvik süresine göre					
1 aya kadar	503	456	49	23	
1-6 ay arası	1.677	1.431	32	24	
6 aydan fazla	1.641	675	72	26	
3. Programlar (İlk 5)					
Integra – Sığınmacıların Üniversite Eğitimine Entegrasyonu	1.885	1.225	-	-	
Kuzey Ren-Vestfalya Üniversitelerinde Sığınmacılar İçin Entegrasyon Modelinin Geliştirilmesi ve Uygulanması	707	414	-	-	
Türk-Alman Üniversitesi (TAÜ)	417	336	-	-	
NRWege Leuchttürme – Kuzey Ren-Vestfalya'da Uluslararasılaşma	202	145	104	45	
Alman Yükseköğretim Kurumlarındaki Yabancı Öğrenci ve Doktora Öğrencilerinin Desteklenmesi ve Rehberlik Programı (STIBET) ve Almanya'daki Yabancı Genç Yetenekler	150	132	-	-	
III. AB hareketlilik programları - Toplam	[1.812]	[1.812]	1.220	1.220	
Program	Erasmus öğrenci hareketliliği	[1.551]	[1.551]	1.069	1.069
Ülkeleri ile	(yurtdışı eğitimi)				
Hareketlilik	Erasmus öğrenci hareketliliği	[228]	[228]	116	116
(Proje 2019,	(yurtdışı stajı)				
01.06.2019-	Erasmus personel hareketliliği	[13]	[13]	24	24
31.05.2021)	(öğretim amaçlı / öğretim elemanları)				
	Erasmus personel hareketliliği	[20]	[20]	11	11
	(eğitim amaçlı / diğer personel)				
[DAAD dışı teşvikler]	[1.812]	[1.812]			
DAAD teşvikleri - Toplam (I + II + III)	4.303	2.815	1.430	1.311	

(*Üniversite eğitimi öncesi hazırlık aşamasında yer alan kişiler ve proje dayalı üniversite personeli)

Öğrenci ve akademisyen değişimi yanı sıra DAAD, Türkiye'deki Alman dilini ve Alman dilinde eğitim veren üniversite bölümlerini güçlendirmek amacıyla 11 üniversitede *DAAD okutmanlık (DAAD Lektorat)* pozisyonu sunmaktadır. Tablo 9'da gösterilen bu pozisyonlara, halihazırda Ankara'daki üniversitelerin haricinde 8 üniversiteye Almanya'dan okutmanlar görevlendirilmiştir (Deutscher Akademischer Austauschdienst, t.b.a).

Tablo 9.

Türkiye'deki DAAD okutmanlık pozisyonu olan üniversiteler

Üniversite, şehir (alfabetik olarak)	Fakülte, bölüm / anabilim dalı
Ankara Üniversitesi, Ankara	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı ABD
Hacettepe Üniversitesi, Ankara	Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara	Yabancı Diller Yüksekokulu, Modern Diller Bölümü
Akdeniz Üniversitesi, Antalya	Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü
Uludağ Üniversitesi, Bursa	Eğitim Fakültesi, Almanca Öğretmenliği ABD
Anadolu Üniversitesi, Eskişehir	Eğitim Fakültesi, Almanca Öğretmenliği Bölümü
İstanbul Üniversitesi, İstanbul	Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı ABD
İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul	European Institute / Department of International Relations
İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul	Hukuk Fakültesi
Marmara Üniversitesi, İstanbul	Atatürk Eğitim Fakültesi, Alman Dili Eğitimi Bölümü
Ege Üniversitesi, İzmir	Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü

Son olarak, İstanbul'da bulunan *Türk Alman Üniversitesi (TAU)*, Türk-Alman yükseköğretim iş birliğinin bir "fener projesi" olarak nitelendirilen (Deutscher Akademischer Austauschdienst, t.b.b) ve Alman Akademik Değişim Servisi'nin de büyük bir rol oynadığı önemli bir projedir. 2008 yılında Türkiye ile Almanya arasında imzalanan bir anlaşma ile proje için temel atılmış olup TAU'nun kuruluşu ve devamındaki işleyişi için 38 üye üniversite ve DAAD ile bir Alman konsorsiyumu kurulmuştur. 2013 yılında eğitime başlayan üniversitenin, halihazırda her birinin Alman bir partner üniversitesi olan 5 fakültesi vardır: Mühendislik Fakültesi (Berlin Teknik Üniv. ile), Fen Bilimleri Fakültesi (Potsdam Üniv. ile), İktisat ve İdari Bilimler Fakültesi (Köln Üniv. ile), Hukuk Fakültesi (Berlin Hür Üniv. ile) ve Kültür ve Sosyal Bilimler Fakültesi (Heidelberg Üniv. ile). TAU bünyesinde ayrıca, Bielefeld Üniversitesi ile partner olan ve aynı zamanda TestDaF sınav merkezi¹¹ olarak hizmet veren bir Yabancı Diller

¹¹ Türkiye'de toplam 13 TestDaF sınav merkezi bulunmaktadır (TestDaF için bkz. Tablo 7). Bunlar, Ankara, İstanbul ve İzmir'deki Goethe Enstitüleri'nin yanında üniversite alanında Akdeniz Üniv. (Antalya), Anadolu Üniv. (Eskişehir), Hacettepe Üniv. (Ankara), Marmara Üniv. (İstanbul), Türk Alman Üniv. (İstanbul) ve Uludağ Üniv. (Bursa), okul alanında ALKEV Özel Okulları (İstanbul), Özel ALEV Okulları (İstanbul) ve Özel Bilkent Erzurum Laboratuvar Lisesi (Erzurum), dil kursları alanında ise ARTI Dil Kursları (Antalya) (TestDaF, 2023).

Yüksekokulu da bulunmaktadır. Halihazırda yaklaşık 3.500 öğrencisi olan TAU'da (Deutscher Akademischer Austauschdienst, 2022e), bir yıllık Almanca hazırlık ve lisans öğrenimi boyunca Almanca dil eğitimi sağlanmaktadır. Bununla birlikte, lisans ve yüksek lisans eğitiminde öğretim dili ağırlıklı olarak Almanca olup bazı programlarda TAU ile Alman partner üniversitelerinin birlikte sunduğu çift diploma imkânı da bulunmaktadır.

Türk Alman Üniversitesi, Türk yükseköğretim yasalarına tabi olan bir devlet üniversitesidir, böylece finansmanı Türkiye tarafından sağlanmaktadır. Ancak üniversite, Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı (BMBF) tarafından DAAD aracılığıyla da birçok şekilde desteklenmektedir. Bu doğrultuda DAAD, Almanya'dan *öğretim görevlileri (Dozenten)* ve *dil asistanları (Sprachassistenten)* görevlendirerek TAU'nun akademik faaliyetlerini, öğretimini ve Almanca dil eğitimini desteklemektedir. Ayrıca DAAD, çift diploma programlarında okuyan öğrencilere Almanya'da eğitim görebilmeleri için ortak DAAD-YÖK lisans ve yüksek lisans bursları, doktora öğrencilere doktora bursları ve akademisyenlere Almanya'da araştırma yapabilmeleri için araştırma bursları da sağlamaktadır (Deutscher Akademischer Austauschdienst, 2022a, s.15). Son olarak, TAU'nun birçok Alman üniversitesi ile Erasmus+ anlaşmaları da bulunmaktadır. Böylece, Türk Alman Üniversitesi çerçevesinde Türk-Alman iş birliği çeşitli şekillerde teşvik edilip güçlendirilmektedir.

Müşterek Yürütülen Çalışmalar

Yukarıda tanıtılan kurum ve kuruluşlar, yalnızca münferit olarak gerçekleştirdikleri çalışmalarla değil, aynı zamanda müşterek yürüttükleri projelerle de faaliyet göstermektedir. Eğitim ile ilgili ortak bir çalışma örneği '*Okullar: Geleceğin Partnerleri*' Projesi'dir (*Projekt 'Schulen, Partner der Zukunft', PASCH*). Bu proje, dünya genelindeki öğrencilere ve öğretmenlere Almanya'daki okullarla iletişim kurma fırsatı sunarak, Alman diline erişimlerini sağlamayı ve böylece Almanya ve Almancaya olan ilgilerini artırmayı amaçlamaktadır. Proje, 2008 yılında Federal Dışişleri Bakanlığı tarafından başlatılmış olup Yurtdışı Eğitim Merkezi, Goethe Enstitüsü, Alman Akademik Değişim Servisi ve Kültür Bakanlığı Konferansı Pedagojik Değişim Servisi tarafından yürütülmektedir (Auswärtiges Amt, t.b.b).

PASCH Projesi kapsamında dünya genelinde 2.000 Almanca eğitim veren okul, Almanya'daki okullarla partner okulu statüsündedir (Auswärtiges Amt, t.b.b). Partner okulları bir tarafta Yurtdışı Eğitim Merkezi tarafından koordine edilen yurt dışındaki Alman okulları (DAS okulları) ve Almanca Dil Diploması sunan okullardır (DSD okulları), diğer tarafta ise Goethe Enstitüsü tarafından koordine edilen ve Almanca öğretiminin Avrupa Ortak Dil Referans Çerçevesi'ne göre A1-A2 seviyelerinde geliştirilmeye veya yaygınlaştırılmaya

çalışılan ulusal *FIT okullarıdır (FIT Schulen)* (Goethe Institut, 2022, s. 32). Bu üç okul türü, *PASCH okulları (PASCH-Schulen)* olarak adlandırılıp *PASCH Ağı'nı (PASCH-Netzwerk)* oluşturmaktadır. PASCH okullarında başarılı olan öğrenciler, her yıl Goethe Enstitüsü tarafından Almanya'daki gençlik kamplarına davet edilmektedir. Ayrıca Kültür Bakanlığı Konferansı Pedagojik Değişim Servisi (PAD), PASCH okullarındaki öğrencilerin öğrenci değişim programı kapsamında Almanya'ya gitmelerini, Almanca öğretmenlerin mesleki eğitim almalarını ve genel olarak okul ortaklıklarının genişletilmesini teşvik etmektedir. PAD, partner okulu arayışını kolaylaştırmak için ayrıca sanal bir partner okul borsası sunmaktadır (Kultusministerkonferenz / Pädagogischer Austauschdienst, t.b.b). Bunun yanı sıra, PASCH okullarından mezun olanlar, Alman Akademik Değişim Servisi tarafından Almanya'daki üniversitelerde öğrenim görmek için özel burslar alabilmektedir. Son olarak, PASCH projesini tanıtan ve projeye dahil olan okulların bulunduğu bir web sitesi bulunmaktadır (PASCH, 2023). Bu platformda, herkese açık olan içeriklerin yanı sıra partner okullarının öğrencilerine ve öğretmenlerine özel olarak sunulan materyaller de bulunmaktadır.

Türkiye'de toplam 41 okul, PASCH Ağı'na dahildir. Bu okulların bir kısmı Yurtdışı Eğitim Merkezi tarafından koordine edilen ve ilgili bölümde tanıtılan 6 DAS ve 17 DSD okuludur. Diğer kısmı ise Goethe Enstitüsü tarafından koordine edilen ve Almanca öğretiminin A1-A2 seviyelerinde geliştirilmeye veya yaygınlaştırılmaya çalışılan 18 FIT okuludur (PASCH, 2022; bkz. Tablo 10). Ancak, Kültür Bakanlığı Konferansı Pedagojik Değişim Servisi'nin sunduğu sanal partner okul borsasına bakıldığında, Türkiye'deki okulların genel olarak PASCH Projesi'ne büyük bir ilgi gösterdiği görülmektedir. Platforma, Almanya'daki bir okulla partner okulu olmak için 330 okul kaydolmuş ve böylece yukarıda bahsedilen 41 okul ile birlikte sanal partner okul borsasında Türkiye'den toplam 371 kayıt bulunmaktadır (Kultusministerkonferenz / Pädagogischer Austauschdienst, t.b.c).

Tablo 10.

Türkiye'deki FIT okulları

Okullar (alfabetik olarak), şehir		
Adana Gündoğdu Koleji, Adana	Gelişim Koleji, İzmir	Özel Yüce Okulları, Ankara
Adana Ticaret Odası Anadolu Lisesi, Adana	İhsan Doğramacı Vakfı Özel Bilkent Erzurum Laboratuvar	TED Alanya Koleji, Alanya
Ankara Atatürk Lisesi, Ankara	Lisesi, Erzurum	TED İstanbul Koleji, İstanbul
Ankara Türk Telekom Sosyal Bilimler Lisesi, Ankara	İzmir Atatürk Lisesi, İzmir	Trabzon Merkez Fen Lisesi, Trabzon
Çapa Fen Lisesi, İstanbul	İzmir Kız Lisesi, İzmir	Tülay Başaran Anadolu Lisesi, Samsun

Eskişehir Eti Sosyal Bilimler Lisesi, Eskişehir	Özel Antalya Koleji Muratpaşa Anadolu Lisesi, Antalya Özel Çakabey Okulları, İzmir	Vefa Lisesi, İstanbul
--	--	-----------------------

Dil ile ilgili müşterek yürütülen bir diğer çalışma ise, *Dünya Geneline Yabancı Dil olarak Almanca (Deutsch als Fremdsprache weltweit)* adlı rapordur (Auswärtiges Amt 2020b). Federal Dışişleri Bakanlığı'nın himayesinde yürütülen bu çalışmada, Yurtdışı Eğitim Merkezi, Goethe Enstitüsü ve Alman Akademik Değişim Servisi ile iş birliği içinde her 5 yılda bir dünyadaki Almanca eğitimi veren okul, üniversite ve yetişkin eğitimi alanlarındaki kurum, öğrenci ve öğretmen sayıları ile ilgili veriler toplanıp yayınlanmaktadır.¹² Türkiye ile ilgili son 20 yılda elde edilen veriler Tablo 11'de gösterilmiştir (Ständige Arbeitsgruppe Deutsch als Fremdsprache, 2003, s. 16, 24, 32; 2006, s. 15, 17; Netzwerk Deutsch, 2010, s. 12; Auswärtiges Amt, 2015, s. 15; 2020b, s. 17, 26).

Tablo 11.

Almanca'nın Türkiye'deki sayısal verileri

		2000	2005	2010	2015	2020
Okullar	Almanca eğitimi veren okullar	1.040	1.400	-	2.000	-
	Almanca öğrenenler	225.000	260.000	309.069	450.000	169.441
	Almanca öğretmenler	3.040	-	-	-	6.543
Üniversiteler	Almanca eğitimi veren üniversiteler	50	50	44	37	53
	Almanca öğrenenler	16.450	20.000	7.691	8.705	4.500
	Almanca öğretmenler	380	-	-	-	-
Yetişkin eğitimi	Almanca eğitimi veren kurumlar (Goethe Enstitüsü hariç)	60	80	-	14	-
	Almanca öğrenenler (Goethe Enstitüsü hariç)	5.000	8.000	-	-	-
	Goethe Enstitüsü'nde Almanca öğrenenler	9.729	9.780	-	9.108	14.978
Toplam Almanca öğrenenler		-	288.000	316.760	467.813	184.419

Görüldüğü üzere, Türkiye'de Almanca öğrenenlerin toplam sayısı 2000-2015 yılları arasında istikrarlı bir şekilde artmış, 2015-2020 yılları arasında ise azalmıştır. Bu eğilim, okullardaki Almanca öğrenenlerin sayısında da kendisini göstermektedir. 2020 tarihli raporda, bunun sebepleri olarak (2015 raporu ile kıyasla) “veri toplama yöntemlerindeki farklılıklar”, ayrıca okullarda İngilizcenin önem kazanması, birinci yabancı dil olarak Almanca sunan okullarının sayısının azalması ve “Arapçanın rekabeti” belirtilmektedir (Auswärtiges Amt, 2020b, s. 26). Üniversitelerde ise Almanca öğrenen sayısı 2005 yılından bu yana düzenli olarak

¹² Söz konusu kurum ve kuruluşlar, 2000 ve 2005 yıllarında *Yabancı Dil Olarak Almanca Daimi Çalışma Grubu (Ständige Arbeitsgruppe Deutsch als Fremdsprache, StADaF)*, 2010 yılında ise *Almanca Ağı (Netzwerk Deutsch)* adı altında raporları hazırlamıştır. 2015 ve 2020 raporları ise Dışişleri Bakanlığı adına yayımlanmıştır.

azalmakta olup, “iş imkanlarının yetersizliği” ile gerekçelendirilmektedir (Auswärtiges Amt, 2020b, s. 27). Ancak, yetişkin eğitiminde, örneğin Goethe Enstitüsü'nde, Almanca öğrenenlerin sayısı 2015'ten bu yana arttığı, nedeni ise daha fazla kişinin “Almanya'da özel veya profesyonel bir gelecek araması” olarak görülmektedir (Auswärtiges Amt, 2020b, s. 26).

Sonuç: Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın Türkiye'ye Yansımaları

Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın Türkiye'ye dil ve eğitim alanlarına olan yansımaları, Federal Dışişleri Bakanlığı Kültür ve Toplum Dairesi adına çeşitli kurumlar (burada: Yurtdışı Eğitim Merkezi, Kültür Bakanlığı Konferansı Pedagojik Değişim Servisi) ve kuruluşlar (burada: Goethe Enstitüsü, Alman Akademik Değişim Servisi) tarafından hem münferit hem de müşterek yürütülen çalışmalar kapsamında kendini göstermektedir. Bu çalışmalar doğrudan ya da dolaylı olarak farklı alanları ve insan gruplarını etkilemektedir.

Okul alanında, Yurtdışı Eğitim Merkezi tarafından koordine edilen ve desteklenen toplam 6 DAS ve 17 DSD okulunda, Türk öğrencileri doğrudan Alman diliyle ve doğrudan veya dolaylı olarak Alman eğitimiyle temas kurmaktadır. Bu okulların öğrencilerine aynı zamanda Almanya'da üniversite eğitimi görmelerini sağlayan okul diplomaları ve Almanca dil diplomaları alma imkanı da sunulmaktadır. Ayrıca Türkiye'de Goethe Enstitüsü tarafından koordine edilen ve desteklenen 18 FIT okulunda da birçok Türk öğrencisi, Almanca öğretiminin temel seviyesinin geliştirilmesi veya yaygınlaştırılması ile birlikte Alman diliyle temas kurmaktadır. PASCH Ağı'na dahil olan DAS, DSD ve FIT okullarının öğrencilerine ayrıca, bir yandan Goethe Enstitüsü'nün Almanya'daki gençlik kampları ile, diğer yandan da Kültür Bakanlığı Konferansı Pedagojik Değişim Servisi'nin öğrenci değişim programı ile Almanya'yı tanıma imkânı sunulmaktadır. PASCH okullarının öğretmenleri ise yine Kültür Bakanlığı Konferansı Pedagojik Değişim Servisi tarafından mesleki eğitim alabilmektedir. Türkiye'deki diğer okulların Almanca öğretmenleri ise İstanbul, Ankara ve İzmir'de bulunan 3 Goethe Enstitüsü'nün sunduğu sadece meslek içi eğitim imkanlarından değil, aynı zamanda öğretmenlere özel olan öğretim ve öğrenim materyallerinden ve ayrıca Almanca derslerinden de faydalanabilmektedir. Bunun yanı sıra, Goethe Enstitüsü'nün sunduğu etkinlik ve yarışmaları derse dahil eden öğretmenler sayesinde, öğrenciler de dolaylı olarak Goethe Enstitüleri'nin varlığından ve sundukları imkanlardan haberdar olmaktadır.

Yükseköğretim alanında Alman Akademik Değişim Servisi, bireysel ve proje teşvikleriyle birlikte Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin veya araştırmacıların Almanya'daki üniversitelerde öğrenim görmelerine veya araştırma yapmalarına olanak sağlamaktadır. PASCH okullarından mezun olan öğrencilere ise Almanya'da üniversite eğitimi

görmeleri için özel burslar sunulmaktadır. Aynı zamanda Alman Akademik Değişim Servisi, Türkiye'deki 11 önemli üniversitede okutmanlık pozisyonu ile temsil edilmekte ve böylece üniversite öğrencilerine ve personeline Alman dili ve kültürüyle doğrudan temas ve Almanya'da eğitim ve araştırma olanakları hakkında bilgi sunmaktadır. Alman Akademik Değişim Servisi tarafından desteklenen Türk Alman Üniversitesi ise, Almanya'dan görevlendirilen dil asistanları ve öğretim görevlileriyle sadece Almanca eğitim vermekle kalmamakta, aynı zamanda Alman standartlarına göre üniversite eğitimi vermekte ve öğrenci ile personeline Almanya ile çeşitli şekillerde bağlantı olanakları sunmaktadır.

Yetişkin eğitimi alanında ve aynı zamanda bunun ötesinde de Goethe Enstitüsü'nün önemli bir rolü vardır. Özellikle gençler ve yetişkinler, burada çeşitli dil seviyelerinde Almanca öğrenebilmekte ve Almanca sınavlarına girerek Almanya'da okumak, çalışmak veya yaşamak için temel şartı sağlayabilmektedirler. Ayrıca Türkiye'deki Goethe Enstitüleri, kültürel ve akademik etkinliklerin yanı sıra yerel kütüphaneleri ve dijital kütüphanesiyle hem Alman diline ve kültürüne ilgisi olan hem de Alman dili ve kültürüyle daha önce hiç teması olmamış kişilerin temas kurmasını mümkün kılmaktadır.

Açıklamaların gösterdiği gibi, Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın dil ve eğitim alanlarındaki etkisi Türkiye'deki birçok farklı alana ve insan grubuna yansımaktadır. Bu politikanın okul, yükseköğretim ve yetişkin eğitimi alanlarına olan etkisi, Federal Dışişleri Bakanlığı'nın himayesinde yürütülen ve Yurtdışı Eğitim Merkezi, Alman Akademik Değişim Servisi ve Goethe Enstitüsü tarafından hazırlanan 'Dünya Geneline Yabancı Dil olarak Almanca' adlı çalışma çerçevesinde düzenli olarak araştırılıp raporlanmaktadır.

Özetle, Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın Türkiye'deki dil ve eğitim alanlarına doğrudan veya dolaylı yansımaları, yalnızca Almanya ile Alman dilini, kültürünü ve eğitimi tanıtmak, Türkiye ile kültür, eğitim ve bilim alışverişini teşvik etmek veya Türkiye ile Almanya arasındaki uluslararası ilişkileri güçlendirmek gibi amaçları taşımamaktadır. Bunun yanı sıra, Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası, Türkiye'deki Almanya algısını şekillendirmeye, Almanya'nın Türkiye'deki etkisini artırmaya ve Türkiye'den nitelikli kişileri Almanya'ya çekmeye hizmet ettiği aşikardır. İncelenen kurum ve kuruluşlar tarafından hem münferit hem müşterek yürütülen çalışmalar ile birlikte Almancanın Türkiye'deki okul, yükseköğretim ve yetişkin eğitimi alanlarındaki durumunun düzenli olarak araştırılıp raporlanması, Federal Dışişleri Bakanlığı Kültür ve Toplum Dairesi'nin himayesinde olan Alman Dış Kültür ve Eğitim Politikası'nın Türkiye'de gelecekte de sürdürüleceğini göstermektedir.

Kaynakça

- Akpınar Dellal, N. (2020). Alman Dış Kültür Politikası'nda Belirleyici Unsurlar: Çatışmasızlık ve Yumuşak Güç / Sivil Güç - Enstitüler, Okullar ve Diğer Aracı Örgütler. B. Kholod ve N. Akpınar Dellal (Ed.), *Modern Critical Trends in Education* içinde (s. 35-48). Düsseldorf: Lambert Academic Publishing.
- Alemdar, A. (2018). *Kültürel Diplomasi: Almanya ve Türkiye Örneği* (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara. <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/handle/11655/4699>.
- Auswärtiges Amt. (1957). *Kulturabkommen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Türkischen Republik / Federal Almanya Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Kültür Anlaşması*. <https://tuerkei.diplo.de/blob/1783972/d6489ef72feb7a717324f9ab06460540/kulturabkommen-data.pdf>.
- Auswärtiges Amt. (1986). *Zusatzabkommen zum Kulturabkommen zwischen der Republik Türkei und der Bundesrepublik Deutschland / Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Federal Cumhuriyeti Arasındaki Kültür Anlaşmasına Ek Anlaşma*. <https://tuerkei.diplo.de/blob/1783986/9821fc5b6ffbebd8fc65a776a8349d1e/zusatzabkommen-data.pdf>.
- Auswärtiges Amt. (2015). *Deutsch als Fremdsprache weltweit. Datenerhebung 2015*. https://www.goethe.de/resources/files/pdf37/Bro_Deutschlernerhebung_final2.pdf.
- Auswärtiges Amt. (2020a). *24. Bericht der Bundesregierung zur Auswärtigen Kultur- und Bildungspolitik für das Jahr 2020*. <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/2460126/f65c6be22ce7974082d6cd01f555cbe8/akbp-bericht2020-data.pdf>.
- Auswärtiges Amt. (2020b). *Deutsch als Fremdsprache weltweit. Datenerhebung 2020*. <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/2344738/b2a4e47fdb9e8e2739bab2565f8fe7c2/deutsch-als-fremdsprache-data.pdf>.
- Auswärtiges Amt. (2022). *Abteilung Kultur und Gesellschaft*. <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/auswdienst/abteilungen/kulturundgesellschaft-node>.
- Auswärtiges Amt. (2023a). *Organisationsplan des Auswärtigen Amtes*. <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/215270/8d4d578ea16e53099d2ce5063ea06a86/organisationsplan-data.pdf>.
- Auswärtiges Amt. (2023b). *Was kostet Außenpolitik? Der Haushalt des Auswärtigen Amtes*. <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/auswdienst/haushalt/2283092>.

- Auswärtiges Amt. (t.b.a). *Bilaterale Abkommen im Kulturbereich*. <https://tuerkei.diplo.de/tr-de/themen/kultur/-/1667966>.
- Auswärtiges Amt. (t.b.b). „*Okullar – Geleceğin Partnerleri*“ (PASCH). <https://tuerkei.diplo.de/tr-tr/themen/kultur/-/1797618>.
- Deutscher Akademischer Austauschdienst. (2022a). *DAAD GLOBUS – Länderbericht. Türkei: Kurze Einführung in das Hochschulsystem und die DAAD-Aktivitäten 2021*. https://static.daad.de/media/daad_de/pdfs_nicht_barrierefrei/infos-services-fuer-hochschulen/laendersachstaende/expertise-zu-themen-laendern-regionen/tuerkei_daadsachstand.pdf.
- Deutscher Akademischer Austauschdienst. (2022b). *DAAD Jahresbericht 2021*. https://static.daad.de/media/daad_de/pdfs_nicht_barrierefrei/der-daad/web_jb_2021.pdf.
- Deutscher Akademischer Austauschdienst. (2022c). *Erasmus+ Jahresbericht 2021*. https://eu.daad.de/medien/eu.daad.de.2016/dokumente/service/medien-und-publikationen/jahresberichte/na_daad_jahresbericht_2021.pdf.
- Deutscher Akademischer Austauschdienst. (2022d). *Länderstatistik 2021: Türkei*. https://static.daad.de/media/daad_de/pdfs_nicht_barrierefrei/der-daad/zahlen-fakten/daad-laenderstatistik_26.pdf.
- Deutscher Akademischer Austauschdienst. (2022e). *Türkisch-Deutsche Universität: Zwei Länder, zwei Sprachen, ein Studium*. https://static.daad.de/media/daad_de/pdfs_nicht_barrierefrei/infos-services-fuer-hochschulen/projektsteckbriefe/tdu_tnb_tagung_2022.pdf.
- Deutscher Akademischer Austauschdienst. (t.b.a). *DAAD-Lektoren*. <https://www.daad-turkiye.org/de/ueber-uns/daad-lektoren/>.
- Deutscher Akademischer Austauschdienst. (t.b.b). *Türkisch-Deutsche Universität (TDU)*. <https://www.daad.de/de/infos-services-fuer-hochschulen/weiterfuehrende-infos-zu-daad-foerderprogrammen/tdu/>.
- Deutscher Bundestag / Wissenschaftliche Dienste. (2006). *Das Goethe-Institut: Institutionelle Strukturen und Einbindung in das System der Auswärtigen Kulturpolitik der Bundesrepublik Deutschland*. <https://www.bundestag.de/resource/blob/414912/0568e39c4b0e2c59ab740dd792f7b8a7/wd-10-043-06-pdf-data.pdf>.
- Goethe Institut. (2020). *Satzung*. https://www.goethe.de/resources/files/pdf215/vereinssatzung-de_15jan21.pdf.

- Goethe Institut. (2022). *Jahrbuch 2021/2022*. https://www.goethe.de/resources/files/pdf270/jahrbuch-2021_2022.pdf.
- Goethe Institut. (2023a). *Almanca Öğretmenlerine Yönelik Meslek İçi Eğitim Olanakları*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/spr/unt/for.html>.
- Goethe Institut. (2023b). *Almanca Sınavları: Ankara*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/sta/ank/prf.html>.
- Goethe Institut. (2023c). *Almanca Sınavları: İstanbul*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/sta/ist/prf.html>.
- Goethe Institut. (2023ç). *Almanca Sınavları: İzmir*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/sta/izm/prf.html>.
- Goethe Institut. (2023d). *Almanya'da Meslek İçi Eğitim*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/spr/unt/for/deu.html>.
- Goethe Institut. (2023e). *Ankara'da Almanca Kursları*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/sta/ank/kur.html>.
- Goethe Institut. (2023f). *E-Kütüphane 'Onleihe'*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/kul/ser/lei.html>.
- Goethe Institut. (2023g). *Etkinlikler*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/ver.cfm>.
- Goethe Institut. (2023ğ). *İstanbul'da Almanca Kursları*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/sta/ist/kur.html#i6975284>.
- Goethe Institut. (2023h). *İzmir'de Almanca Kursları*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/sta/izm/kur.html>.
- Goethe Institut. (2023i). *Konsept ve Malzemeler*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/spr/unt/kum.html>.
- Goethe Institut. (2023ı). *Kütüphane Ankara*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/sta/ank/bib.html>.
- Goethe Institut. (2023j). *Kütüphane İstanbul*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/sta/ist/bib.html>.
- Goethe Institut. (2023k). *Kütüphane İzmir*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/sta/izm/bib.html>.
- Goethe Institut. (2023l). *Literatür: Türkiye ve Almanya'da Edebiyat*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/kul/sup/lit.html>.
- Goethe Institut. (2023m). *Mein Weg nach Deutschland*. <https://www.goethe.de/prj/mwd/tr/startseite.html>.

- Goethe Institut. (2023n). *Tarabya Kültür Akademisi*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/kul/sup/kar.html>.
- Goethe Institut. (2023o). *Türkiye'de DLL*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/spr/unt/for/gia/dll.html>.
- Goethe Institut. (2023ö). *Türkiye'de Meslek İçi Eğitim: Almanca Öğretmenler İçin*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/spr/unt/for/gia.html>.
- Goethe Institut. (2023p). *Yarışmalar ve Etkinlikler*. <https://www.goethe.de/ins/tr/tr/spr/unt/ver.html>.
- Kulturakademie Tarabya (t.b.) *Tarabya Kültür Akademisi*. <http://kulturakademie-tarabya.de/tr/kulturakademie/#>.
- Kultusministerkonferenz. (t.b.a). *Aufgaben der Kultusministerkonferenz*. <https://www.kmk.org/kmk/aufgaben.html>.
- Kultusministerkonferenz. (t.b.b). *Mitglieder der Kultusministerkonferenz*. <https://www.kmk.org/kmk/mitglieder.html>.
- Kultusministerkonferenz. (t.b.c). *Verantwortung für das Auslandsschulwesen*. <https://www.kmk.org/themen/auslandsschulen/verantwortung-fuer-die-auslandsschulen.html>.
- Kultusministerkonferenz. (t.b.d). *Weltweite Prüfungen, zentrale Organisation – Struktur und Organisation des Programms zum Deutschen Sprachdiplom der Kultusministerkonferenz*. <https://www.kmk.org/themen/deutsches-sprachdiplom-dsd/weltweite-pruefungen-zentrale-organisation.html>.
- Kultusministerkonferenz / Pädagogischer Austauschdienst. (t.b.a). *Leitbild des Pädagogischen Austauschdienstes*. <https://www.kmk-pad.org/pad/leitbild.html>.
- Kultusministerkonferenz / Pädagogischer Austauschdienst. (t.b.b). *Partnerschulnetz*. <https://www.partnerschulnetz.de>.
- Kultusministerkonferenz / Pädagogischer Austauschdienst. (t.b.c). *Partnerschulnetz / Schulsuche*. <https://www.partnerschulnetz.de/schulsuche>.
- Maaß, K.-J. (2013). *Werbung, Werte, Wettbewerb – Wohin steuert die Auswärtige Kulturpolitik?* Stuttgart: ifa (Institut für Auslandsbeziehungen). <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168- ssoar-54833-7>.
- Netzwerk Deutsch. (2010). *Statistische Erhebungen 2010. Die deutsche Sprache in der Welt*. <https://www.goethe.de/resources/files/pdf19/5759818-STANDARD.pdf>.
- Nye, J. S. Jr. (1990). Soft Power. *Foreign Policy*, 80, 153-171.

- Nye, J. S. Jr. (2003). Soft Power: Propaganda isn't the Way. *The International Herald Tribune*, 10.01.2003. <https://www.nytimes.com/2003/01/10/opinion/IHT-soft-power-propaganda-isnt-the-way.html>.
- Ortner, B. ve Ruckteschell-Katte, K. v. (2010). Sprachenpolitische Konzepte und Institutionen zur Förderung der deutschen Sprache in nichtdeutschsprachigen Ländern. H.-J. Krumm vd. (Ed.), *Deutsch als Fremd- und Zweitsprache* (1. cilt) içinde (s. 133-143). Berlin / New York: de Gruyter.
- PASCH. (2022). *Weltkarte aller PASCH-Schulen (Stand: 10/2022)*. <https://www.pasch-net.de/de/pasch-schulen/weltkarte.html>.
- PASCH. (2023). *PASCH-net*. <https://www.pasch-net.de/de/index.html>.
- Sakar, M. S. ve Kaymaz, M. (2020). Alman Dış Politikasının Sivil Yüzü ve Kültür Politikaları. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 3(1), 73-88.
- Ständige Arbeitsgruppe Deutsch als Fremdsprache. (2003). *Deutsch als Fremdsprache. Erhebung 2000*. <https://www.goethe.de/resources/files/pdf19/60112-STANDARD.pdf>.
- Ständige Arbeitsgruppe Deutsch als Fremdsprache. (2006). *Deutsch als Fremdsprache weltweit. Datenerhebung 2005*. <https://www.goethe.de/resources/files/pdf19/1459127-STANDARD.pdf>.
- TestDaF. (2023). *Testzentrensuche weltweit*. <https://www.testdaf.de/de/teilnehmende/mein-testdaf/testzentrum-finden/>.
- Zentralstelle für das Auslandsschulwesen. (2022a). *Auslandsschularbeit weltweit*. https://www.auslandsschulwesen.de/Webs/ZfA/DE/Home/home_node.html.
- Zentralstelle für das Auslandsschulwesen. (2022b). *Deutsche Auslandsschulen (DAS)*. https://www.auslandsschulwesen.de/Webs/ZfA/DE/Schulnetz/DAS/das_node.html.
- Zentralstelle für das Auslandsschulwesen. (2023). *Auslandsschulverzeichnis (Stand: 03/2023)*. <https://www.auslandsschulwesen.de/SharedDocs/Downloads/Webs/ZfA/DE/AuslandsAuslandsschulver/Auslandsschulverzeichnis.html?nn=52714>.
- Zimmermann, O. ve Geißler, T. (2018). *Die dritte Säule: Beiträge zur Auswärtigen Kultur- und Bildungspolitik*. Berlin: Deutscher Kulturrat.

Yurt Gezileri ve Trakya¹ Melihat TÜZÜN², Kübra YILDIZ³

Öz

Cumhuriyet döneminde ülkemizin güzelliklerini yerinde görmek ve ressamların buraların resimlerini yapmaları için Devlet tarafından Yurt Gezileri düzenlenmiştir. Yurt Gezileri, topluma sanatçıyı ve sanatını sevdiren, sanatçının da memleketini, halkın yaşam koşullarını ve kültürünü görmesini ve tanınmasını sağlamıştır. Bu gezilerde, sanatçılar, toplumsal olaylara daha duyarlı yaklaşım sağlamıştır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, Trakya Bölgesi'ne gelen Bedri Rahmi Eyüboğlu, Saip Tuna, Nurullah Berk ve Arif Kaptan'ın çalışmaları araştırılmış, incelenmiş ve analiz edilmiştir. Sonuçta, Yurt gezileri ile, sanat alanında yenilikçi bir adım atılmış ve sanatçıların sanat üretimleri resmi olarak desteklenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Resim
Ressam
Yurt
Gezi
Trakya

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 07.02.2023

Kabul Tarihi: 10.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.124860

Country Trips and Thrace

Abstract

In the Republican period, Country Trips were organized by the State in order to see the beauties of our country on site and for the painters to paint these places. While the Country Trips made the society love the artist and his art, it also enabled the artist to see and get to know his hometown, the living conditions and culture of the people. In these trips, artists were provided with a more sensitive approach to social events. In this study, in which the qualitative research method was used, the studies of Bedri Rahmi Eyüboğlu, Saip Tuna, Nurullah Berk and Arif Kaptan, who came to the Thrace Region, were researched, examined and analyzed. As a result, with these trips, an enrichment and diversity was seen in Turkish painting. As a result, an innovative step was taken in the field of art and the art productions of the artists were supported with the country tours.

Keywords

Painting
Painter
Country
Trip
Thrace

About Article

Received: 07.02.2023

Accepted: 10.04.2021

Doi:
10.20304/humanitas.124860

¹ Bu çalışma, 22.10.2022 tarihinde VIII. INCSOS Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulmuş özet bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

² Prof., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Resim Bölümü, Tekirdağ/ Türkiye, melihattuzun@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3644-7958

³ Arş. Gör., Trakya Üniversitesi. Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, Edirne/Türkiye, yldzz-kubra@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2493-0264

Giriş

Resim sanatı; toplumu sosyal, siyasal, dinsel ve psikolojik bağlamda etkileme gücüne sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında hedeflenen çağdaşlaşma sürecinde hükümet, sanatın gücünü kullanmak istemiştir. Erken dönem Cumhuriyet politikasını sanat yoluyla topluma kazandırmak için sanatı ve sanatçıyı destekleyen faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

Bu amaç doğrultusunda 1932 yılında Halkevleri açılmış ve 1940 yılında Köy Enstitüleri kurulmuştur. Ancak bunlar sonuç vermeyince sanatçıyı köylere gönderme fikri ortaya çıkmıştır. 1938-1944 yılları arasında Yurt Gezileri düzenlenmiş ve sanatçı ile halkı bir araya getirmek amaçlanmıştır. Bu yıllar arasında 63 il merkezine 6 gezi düzenlenmiş, gezilere katılan 48 sanatçı tarafından yüzlerce resim yapılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, Türk resim sanatında önemli bir yeri olan Yurt Gezileri ve Sergilerinin, sanatçılara kazandırdıkları üzerinde durmak ve özellikle Trakya'ya gelen sanatçıların kimler olduğu ve burada hangi eserleri yaptıklarını araştırmak, göstermek ve çözümlenmeyi amaçlamaktadır.

Materyal, Yöntem ve Bulgular

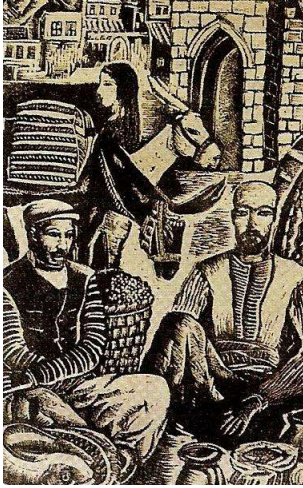
Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmış, literatür taraması ve internet ortamında doküman analizi yapılarak bulgulara ulaşılmıştır. Yurt gezileri ve özellikle Bedri Rahmi Eyüboğlu, Nurullah Berk, Saip Tuna ve Arif Kaptan gibi Trakya Bölgesine gelen ressamın eserleri araştırılmış ve incelenmiştir. Araştırma kapsamında bu eserlerin bir kısmına ulaşılmış, birçoğuna ulaşılamamıştır. Görsellertle desteklenerek örnekler verilmiş ve bu doğrultuda yapılan değerlendirme ve bulgularla sonuca ulaşılmıştır.

Yurt Gezileri

1938-1944 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi tarafından başlatılmış olan Yurt Gezileri, Türk sanatını derinden etkileyen bir programdır. Program kapsamında, her yıl farklı illere, 10 sanatçının gönderilmesi sağlanmıştır. “Yurt Gezileri ve Sergileri” nde, sanatçılar desteklenmiş ve ülkemizin güzelliklerini yerinde görerek, desenler, resimler yapmaları sağlanmıştır. Sanatçıların seçimini, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi hocaları tarafından yapılmış, sanatçıların tüm masrafları CHP yönetimi tarafından ödenmiştir.

Milli mücadeleyi özümseyen sanatçı, çalışmalarında kendi düşüncelerinden çok toplumun düşüncelerine göre hareket etmiştir. Sanat için sanat kavramının yanı sıra toplum için sanat yapmayı benimseyerek, toplumun düşünce yapısına göre eserlerini üretmiştir.

Yurt Gezileri altı gezi olarak düzenlenmiş, 63 ile sanatçı gönderilmiştir. Gidilecek illerde sanatçıların çalışma ortamını ve barınma ihtiyaçlarını Halkevleri tarafından karşılanacaktır. 63 ile 1938-43 yıllarında 63 şehre düzenlenen yurt gezilerine katılan ressamın eserleri seçici kurul tarafından değerlendirilip ödül verilecektir.

Şekil 2. Turgut Zaim, Kayseri'de Bir Çar, I. Yurt Gezisi.

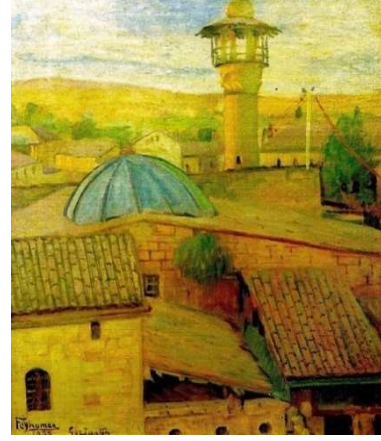
Şekil 1. Hamit Görele, V. Yurt Gezisi, Çankırı'da Düğün, 1942.

1930 yılında, Cumhuriyetin ilan edildiği gün olan 29 Ekim'de resim ve heykel sanatçılarının her yıl Ankara'da bir sergi açmasına karar verilir. 1939 yılında ilki düzenlenen bu sergiler, Devlet Resim ve Heykel Sergileri olarak bilinir ve günümüze dek gelenekselleşerek her yıl açılmaya devam etmiştir. Her sergi için de bir broşür çıkartılmıştır. 1 ila 3 ay arasında şehirlere gönderilen sanatçılar döndüklerinde resimlerini politika ve sanat eleştirmenlerinden oluşan bir jüriye sunmakta, seçilen resimler de ödüllendirilmektedir. Ödüllerin yanı sıra Ankara, İstanbul ve Konya olmak üzere sergilenmektedir. Devlet Resim ve Heykel Sergileri, günümüze kadar gelerek ülkemizin sanat ortamında önemli yer tutmuştur. Ülkenin sanatsal gelişimin bir göstergesi olmuş, yeni eğilimler ilgi çekmiş ve sergide yer alan resim ve heykeller üzerine tartışmalar gündeme gelmiştir (Ersoy, 1998, s. 24).

Bu etkinlik kapsamında, devlet sanatçıların yol masraflarını ve zorunlu giderlerini karşılanmıştır. 1938-1943 yılları arasında 63 ilde 6 gezi düzenlenerek ve toplamda 675 resimden, Yurt Resimleri koleksiyonu oluşturulmuştur. Koleksiyondan geriye kalanlar Devlet Resim ve Heykel müzelerindedir.

Şekil 3. Feyhaman Duran, Tabakhane Köprüsü, I.Yurt Gezisi.

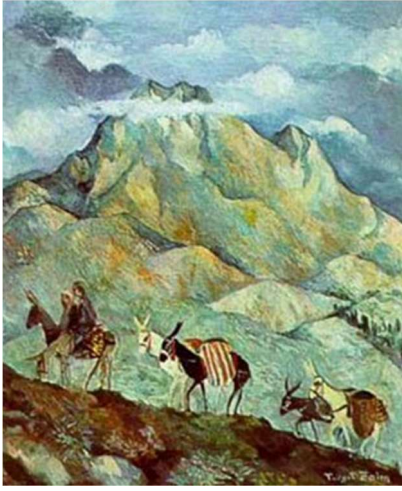
Şekil 4. Feyhaman Duran, Gaziantep Ömeriye Camisi, I.Yurt Gezisi.

II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisinin ardından devlet ekonomik sıkıntıya girmesiyle yurt gezileri için ödenek ayrılamaz ve 1945 sonrası bu geziler sonlandırılır. Ancak yurt gezilerinde yapılan eserlerin korunması ve saklanması için yeterli çalışmalar yapılmadığı için eserlerin çoğu kaybolmuştur.

Yurt Gezileri, sanatçıları etkilemiştir ve Anadolu'dan panoramik görüntüler, Anadolu kültürüne ait folklorik öğeler ve köylüler sanatçıların eserlerinde konu olarak ele alınmıştır. Ayrıca, bu durum ulus bilincini oluşumuna ve ulusal değerlerin önemini göstermiştir.

Sanatçıların ve eserlerinin topluma kazandırılması ve ulusal dinamiklerden güç alınması gerekliliği, Cumhuriyet döneminin genel olarak benimsediği görüştür. Ayrıca cumhuriyetle birlikte, tüm sanatların yeni kültürel ideolojinin yayılmasında yer alması gerektiğine inanılmıştır. Çok yakın bir geçmişte Kurtuluş Savaşı'nı yaşamış ve güçlü devletlerle savaşmış bir ülkenin aydınlarının, sanat alanında ulusal karakter ve özgürlük gibi kavramları desteklemeleri anlaşılabilir bir tavır değildir. Ayrıca devlet bu sergilerle birlikte milli mücadeleyi topluma kazandırmayı hedeflemiştir.

Yurt Gezileri, katılan bütün sanatçıları üzerinde etkiler yaratmış olsa da sanatçıların parlamasını ve sanatlarında zirveye ulaşması açısından çok önemli olmuştur. Yurt Gezileri ressamlar üzerindeki etkileri kadar grupların gelişimine de etkileri önemlidir. D grubunun geleneksel çerçeveye dönüşü, o zamana kadar güçlü sanatçılarıyla yerel kaynaklarla modern arayışları birleştirmeye çalışan Müstakillerin konumunu etkilemiştir. Resim sanatı tarihi bakımından ilginç ve anlamlı kılan en önemli olgu, o zamana kadar klasisizme karşı yenileşmenin ve değişimin kışkırtıcısı rolünü üstlenen ve Nurullah Berk'in ifadesiyle, kendi ölçüleri içinde "insanı ve doğayı tepen" D Grubu'nun değişiminde oynadığı roldür (Turan, 1998, s. 30-35).

Şekil 5. Turgut Zaim, Erciyes, II. Yurt Gezisi, Kayseri, 1939.

Şekil 6. Elif Naci, Çarşamba'nın Çarşambası, III. Yurt Gezisi, 1940.

Yurt gezilerine katılan sanatçılar atölye çalışmalarındaki arayış ve yoğunluğun ardından doğayla ve insanla yüz yüze gelmenin yarattığı bir coşkuyla tuvallerini boyamışlar ve en fazla ürün verdikleri dönem olmuştur. Ressamlar Yurt Gezileri sırasında atölyelerindeki arayışlar içinde geliştirdikleri biçimleri bir yana bırakmış, doğa ve insan karşısında özgürce çalışmışlar ve gezilerin sonunda kendilerine bir yol bulmuşlardır. Yurt Gezilerinden sonra hiçbiri gittikleri illere geri dönmemiş, kübizm ve akademik çalışmalardan etkilenmiş kendi özlerine kavuşmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında hiç biri bir daha Yurt Gezilerinde yaptıkları gibi resimler yapmasa da, bu geziler kendi özlerini bulmada belirleyici bir geçiş dönemi oluşturduğunu söylenebilir.

Yurt Gezileri ve Trakya

Yurt Gezisi için Trakya Bölgesine giden Bedri Rahmi Eyüboğlu, Saip Tuna, Nurullah Berk ve Arif Kaptan'ın resimleri araştırıldığında, Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun Edirne konulu eserlerine ulaşılabilmiş, Arif Kaptan'ın iki, Saip Tuna'nın bir, Nurullah Berk'in Tekirdağ'da yaptığı resimlerine ulaşamamıştır.

Tablo 1 Yurt sergilerinde Trakya

Birinci Yurt Gezisi	Altıncı Yurt Gezisi
Bedri Rahmi Eyüboğlu - EDİRNE	Nurullah Berk - TEKİRDAĞ
	Arif Kaptan - ÇANAKKALE
	Saip Tuna - KIRKLARELİ

Devlet katkısıyla yurt gezilerine gönderilen ressamilar arasında yer alan Bedri Rahmi Eyüboğlu, 1938 yılında I. Yurt Gezisinde, eşi Eren Eyüboğlu ile beraber Edirne'ye gitmiş ve şehrin tarihini ve doğal güzelliklerini eserlerine yansıtmıştır. Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü

Kaya'ya gönderdiği telgrafta: “Güzel Edirne'den muvaffak birkaç eserle dönebilmek için, bütün gayretimle çalışmaya başlarken sonsuz teşekkür ve hürmetlerimi sunarım” demiştir (Eyüboğlu, 2015, s. 33).

Sanatçıların yurt gezilerinde coşku içinde katılmış oldukları varsayılabilir. Bu gezilerde görülen köylülerin yaptığı nakışlarının, biçimsel öğeler olarak bazı resimlerinde görülmeye başlanmıştır. Zengin yerel ve folklorik değerlere sahip olan Anadolu'nun, sanatçıları etkilemesi çok doğaldır.

Bedri Rahmi Edirne'de; Tunca Boyu, Çarşı İçi, Muradiye'de Kahve, Arda Boyu ve Eski Değirmen, Kirişhane'de Hamam ve Dağlar, Çarşı İçinde Eski Hamam, Muradiye'de Eski Sokak, Saat Kulesi, Gazi Mihal' de Minaresiz Cami resimlerini yapmıştır.

“Arda Boyu” eserinde monokrom, açık koyu lekelerin dağılımı ile oluşturulan eser, Arda Nehri kenarından bir enstantanedir. Ayrıntıya girilmeden, kısa sürede yapılan bir desen görünümündedir. (Keskin, 2012, s. 141-151).

Şekil 7. B. Rahmi Eyüboğlu, Arda Boyu, 55x46 cm, 1938-43, I. Yurt Gezisi.

Şekil 8. Bedri Rahmi Eyüboğlu, Arda Boyu, 55x46 cm, 1938-43, I. Yurt Gezisi.

Bedri Rahmi Eyüboğlu bir yazısında; “Bu gezilerin en güzel tarafı, kendilerini memleket içerisinde lüzumsuz bir lüks eşyası gibi görmeye başlayan ressamlarımıza, bir işe yaramak fırsatı vermiş olmasıdır” demiştir (Tansuğ, 1986, s. 216). Bu alanda en büyük çabayı da

“giderek folklor özentisi modalara dönüşen, kırık dökük resim çalışmalarının bile öncüsü sayılabilecek Bedri Rahmi Eyüboğlu gösteriyor; nakışlar, renkler, düzenler üstüne yazılar da

yayımlıyordu. Aynı zamanda kıvrak nazım üslubu yakalayan Bedri Rahmi'nin ana temaları, büyük çoğunlukla folklorik değerleri ve bunlara ilişkin duyguları içeriyordu” (Tansuğ, 1986, s. 216).

Şekil 9. B. Rahmi Eyüboğlu, Edirne'den, Tuval üzerine

Edirne için Bedri Rahmi Eyüboğlu:

“İstanbul'a hiç benzemeyen bir yönü gösterecek renk ve çizgileri bulmakta çok zorlandım. Irmak kenarlarındaki söğütler olmasa, Edirne İstanbul'un aynısı olacaktı... Edirne'ye özgü o söğütleri istediğim gibi yorumlayamadığıma eminim, ama o gökteki mavi tonu tuvale doğru olarak geçirmeyi başardıysam kendimi mutlu sayacağım” demiştir (Yılmaz, 2021, s. 501-502).

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun Edirne'de yaptığı resimlerinin hepsi doğayı ele almış ve eserlerinde figür kullanmamıştır. Yazdıklarından ve eserlerinden anlaşılacağı üzere, şehrin kırsal bölgelerine gitmiş ve insanların olmadığı nehrin kıyılarında resimlerini yapmayı tercih etmiştir. Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun “Kirişhane Manzara” adlı eser mavi ve kahve tonlarının hâkim olduğu dışavurumcu yaklaşımla resmedilmiş, kompozisyonu güçlü ve etkili bir resim görülmektedir. Meriç nehri üzerinden Kirişhaneye doğru bakılmaktadır.

Şekil 11. B. R. Eyüboğlu, Kirişhane Manzara, TÜYB, 55 x 46, Tarihsiz.

Şekil 10. B. Rahmi Eyüboğlu, Tunca Köprüsü, TÜYB, 38x41, I. Yurt Gezisi, 1938.

Bedri Rahmi, Edirne konulu resimlerinde, Meriç ve Arda nehri kenarı söğütlerinin yanı sıra Edirne'nin tarihi köprüleri, camilerini de resimlerinde konu edinmiştir. "Tunca Köprüsü" adlı eserinde resmin odak noktasına köprü yerleştirilmiş, etraftaki aksöğütler ayrıntıya girilmeden, mavinin tonlarında çok az yeşillerle desteklenmiştir. Bedri Rahminin üslubu bu resimlerinde dikkat çekmektedir.

Şekil 12. B. Rahmi Eyüboğlu, Edirne'de Saat Kulesi, tuval üzerine yağlıboya, 41 x 33.

Şekil 13. B. Rahmi Eyüboğlu, Edirne'de Eski, TÜYB, 38 x 46. 1938.

Araştırmalar sonucunda Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun, Edirne'de Eski Sokak ve Saat Kulesi eserlerinin siyah beyaz fotoğrafları bulunmuştur. Bu eserlerde de sanatçının eserlerinde siyah beyaz ton değerlerini ne kadar yetkinlikle kullandığı dikkate çekmiştir. Mekânın ve zamanın ruhu bu resimlerde hissedilmektedir.

Şekil 14. B. R. Eyüboğlu, Muradiye'de Kahve, I. Yurt Gezisi,

İstanbul'dan sonra Edirne'de bulunan Eyüboğlu, istediği görünümünü Edirne'ye geldiğinde bulamamış, Dördüncü Yurt Gezisinde Çorum'da bulmuştur. Eyüboğlu, Anadolu halkını eserlerinde Çorum'da yansıtmış, Edirne'deki çalışmaları doğa manzaralarından oluşmaktadır.

Trakya’da bulunan diğer sanatçı olan Nurullah Berk’in eserleri, plastik değerlerin yanı sıra, genellikle kültürümüzün en ilgi çekici sorunlarına değinmesinden dolayı çok önemlidir. Cumhuriyet dönemine ait bir sanatçı olmasından dolayı dünyaya açılması, batıyı öğrenme sürecinde kişiliğini oluşturmuştur. Nurullah Berk, 1930 yılından itibaren Türkiye’de yeni arayışlar doğrultusunda gelişme göstermiş, süreç içinde Doğu-Batı birleşimine dayalı kübist ve soyutlamaları eserlerinde üretmiştir. Eserlerindeki kübist etkiler çoğunlukla Türk ve Doğu kültürünün çağdaş görüntülerinden oluşmaktadır. Sanatta Batı etkisinin yoğunluk kazandığı dönemde, sanatında geleneksel yolu kullanarak farklı bir arayış içinde olmuştur (Berk, Erol ve Dirilten, 1996, s. 8-20).

Nurullah Berk, Amasya’ya 1940 yılında III. Yurt Gezisinde, Tekirdağ’a 1943 yılında VI. Yurt Gezisinde gitmiştir. Tekirdağ eserleri kaybolmuştur. Nurullah Berk’in Tekirdağ’da; Karada Kayık, Balıkçılar, Kahve, Deniz Kıyısı (Keskin, 2012) resimleri yaptığı düşünülmektedir.

Arif Kaptan Çanakkale Denizi adlı eserinde fırtına öncesi deniz ve gökyüzündeki kasveti, renkleri açık koyu ton farkları ile göstermiştir. Bu eserde ufak bir balıkçı teknesi fırtınaya ve belirsizliğe doğru gittiği görülmektedir. Duralit üzerine küçük ebatlı bu resim, sanatçının ayrıntıya girmeden renk lekelerini hızlı bir şekilde ele aldığı izlenimi vermektedir.

Şekil 15. Arif Kaptan, Çanakkale Denizi, 1943, Duralit üzerine yağlıboya, 21x27.

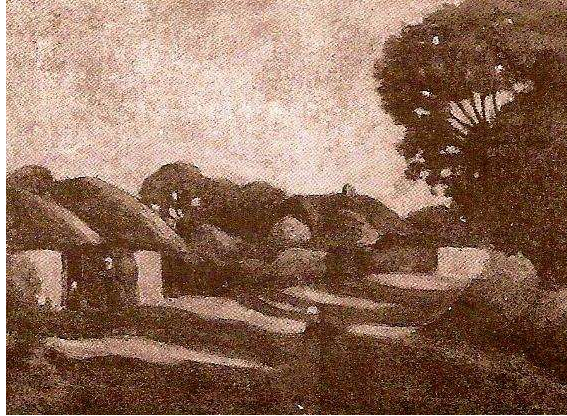
Şekil 16. Arif Kaptan, Kilitbahir, 1943.

Arif Kaptan, ilk dönem çalışmalarında izlenimci anlayış ön plandadır. Paris’te bulunduğu süre boyunca ilk önce Fovizm etkisinde eserler üretmiş ardından Kübizm’den etkilenerek, renk uyumuna önem bir sanat anlayışına yönelmiştir. Geometrik formları kullanarak vitrayı anımsatan soyut düzenlemeler eserlerini oluşturmuştur. Eserlerindeki

kullandığı biçimler, formlar doğanın hiçbir görünümünü veya nesnesini yansımaz. Son yıllarda ise eserlerinde soyut anlatımından uzaklaşarak yeniden doğayı yansıtan biçimler kullanmıştır.

Arif Kaptan, Kastamonu'ya 1940 yılında III. Yurt Gezisinde, Çanakkale'ye 1943 yılında VI. Yurt Gezisinde gitmiştir. Ülkü Milli Kültür Dergisi için yaptığı kapak tasarımında Çanakkale Kilitbahir Kalesini denizden bakış açısıyla çizdiği desenini kullanmıştır. Bu desende, sanatçı ön planda kıyıya yanaşmış iki balıkçı teknesi ve balıkçıları, arka planda köy evleri ve taştan yapılmış kaleyi çizmiştir. Bu eser, dönemin sandalları ve grup halinde limanda sohbet eden balıkçıların kıyafetleri hakkında bilgi verdiği için dönemi yansıtan, önemli bir belge niteliğindedir.

Klasik resme hayranlık duyan Saip Tuna, Atatürk portresi adlı resmiyle bilinmektedir. Eserleri arasında doğayı gerçekçi yansıtan peyzajları da vardır. Saip Tuna, 1940 yılında III. Yurt Gezisinde Maraş'a, Kırklareli'ne 1943 yılındaki VI. Yurt Gezisinde gitmiştir.

Şekil 17. Saip Tuna, Trakya'da bir köy, TÜYB, 45.5x60 cm, Kırklareli, Tarihsiz.

Saip Tuna, Kırklareli'de bulunduğu; Harman (kompozisyon), Lüleburgaz Kervansaray, Dere Köylü İhtiyar, Ali Ağa (Kırklareli), Mehmet Pehlivan, Pembe Başlıklı kız, Kırklareli, Babaeski Cami, Lüleburgaz Cami, Vizeli Kız ve Mandıralı Kız resimlerini yaptığı bilinmektedir.

Sonuç ve Bulgular

Türkiye, 1923'ten 1945'e kadar tek parti parlamenter sistemle yönetildi. Cumhuriyet Halk Partisi'nin kültürel etkinlikler düzenlediği Halkevleri aracılığıyla, 1938'den 1944'e kadar süren yurt gezilerini düzenlemek için sanatçılar Anadolu'ya gönderilmiştir. Türk resim sanatındaki seçilmiş sanatçıların davet edilmesiyle, Yurt Gezileri kapsamında altı gezi düzenlenmiş ve bu geziler kapsamında 48 ressam 63 vilayete gönderilmiş ve 675 resimle

dönmüşlerdir. Bu dönemin bitiminde farklı yurt görüntülerini resimlerinde yansıtan sanatçıların koleksiyonları zenginleşmiştir. Bu yurt gezilerinin gerçekleştirmeleri için sanatçılara ödenek ve ödüller verilmiştir. Bunun yanı sıra her yıl seçilen eserler Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesinde toplanarak 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nda sergi açılacaktır. Sanatçılara resim yapmaları için sağlanan bu imkânlar, devletin sanatçıları destekleme politikasıdır.

Bazı resimlerin devlet tarafından satın alınarak, devlet kuruluşlarınca kullanılması, sanatçıların ödüllendirilmesi de devletin sanata ve sanatçıya bir desteği olarak değerlendirilebilir. Devlet sergilerindeki farklı bir konu da sanatçıların toplumla ilişkisi sağlamaktır.

Eserleri üretmek için Anadolu'ya giden sanatçılar, toplumu birçok açıdan resimlerinde ele alma şansı bulmuşlardır. Sanatçılar Anadolu insanını işlemiş, Anadolu folklorik değerleri ve nakış işlemelerini de biçimsel olarak eserlerinde yansıtmışlardır. Bu konuda ilk akla gelen sanatçı Bedri Rahmi Eyüboğlu'dur. Anadolu nakış ve kilim formlarını kendine özgü bir biçimde yapıtlarına yerleştirmiştir. Ressamlar bu süre zarfında serbest çalışma fırsatı bulmuşlardır ve edindikleri izlenimler daha sonra yapacakları çalışmalara kaynak olmuştur. Cumhuriyet tarihinde halkla buluşan aydınlar arasında ressamalarda yer almıştır.

Bu gezilerle beraber Türk resminde konularda bir zenginleşme ve çeşitlilik görülmüştür. Bazı ressamlar bu gezileri zamanla unutturken, bazı ressamların da kişiliğine ve sanatına bu geziler önemli katkılar sağlamış, onların sanat yaşamına önemli ölçüde etkilemiştir. Bedri Rahmi Eyüboğlu Anadolu'nun çoğu yerini gezerek, eserlerinde yarı soyut ve dışavurumcu bir doğa görünüşüyle, geleneksel yaşama yönelik konular işlemiştir.

Yurt gezileri ile ressamlar, kendi yaşadıkları ülke gerçekleri ile yüz yüze gelmişlerdir. Anadolu'nun o eşsiz manzaraların yansısı Anadolu'nun zor koşullar altında yaşayan halkı da görmüşler, buralarda hasta insanlar, kirli sokaklar, caddeler, hayvanlarla beraber yaşayan insan manzaraları ile de karşılaşmışlardır.

Yurt gezilerinde yapılan resimlerin birçoğunun nerede olduğu bilinmemektedir. Resimlerin kaybolması sanat üretimi kadar, resimlerin korunmasının, muhafaza edilmesinin de önemli olduğunu göstermektedir. Ülkede müzelerin açılması, koleksiyonculara müzayedelerde verilen resimlerin sanatçıların ve tarihlerinin belgelenecek arşivlenmesi önem oluşturmaktadır. Büyük heyecanla başlanıp altı kez düzenlenen yurt gezileri sessizce sona ermiştir.

Sonuç olarak, Yurt gezileri ile Cumhuriyet dönemi ortamındaki devlet politikası doğrultusunda, sanat alanında yenilikçi bir adım atmıştır.

Kaynakça

- Berk, N., Erol, T. ve Dirilten, A. (1996). *Nurullah Berk*. İstanbul: Garanti Bankası, Ada Yayınları.
- Ersoy, A. (1998). *Günümüz Türk Resim Sanatı*. İstanbul: Bilim Sanat Galerisi.
- Eyüboğlu, H. ve Kızıler, R. (Ed.). (2015). *Bedri Rahmi Eyüboğlu ve Çağdaşlarından Mektuplar, Bir Mektup Yazardır!* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Keskin, C. (2012). Yurdu Gezen Ressamlar. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27), s.141-151.
- Yılmaz, G. (2021). *Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Resim Sanatında Edirne Görünümleri*. (E, Karaca Ed.) Tarih Öncesinden Cumhuriyete Edirne Üzerine Araştırmalar. Trakya Üniversitesi. I. Baskı. s.501-502.
- Tansuğ, S. (1986). *Çağdaş Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Turan, E. (Ed.). (1998). *Yurt gezileri ve Yurt resimleri (1938-1943)*. İstanbul: Millî Reasürans Sanat Galerisi.

Kâtip Çelebi'nin Osmanlı Sistemindeki "Çözölmeye" İlişkin Tespitleri ve İslaha Yönelik Teklifleri

Saniye VATANDAŞ¹, Celalettin VATANDAŞ²

Öz

Osmanlı devlet sisteminde ve toplum yapısında açığa çıkan "çözölmeyen" sebeplerine ilişkin teşhislerde bulunan ve bu kapsamda "tedaviye" (ıslaha) yönelik önemli tekliflerde bulunan çok sayıda devlet görevlisi ve ulemaya mensup şahsiyetlerden bazılarının görüş, tespit ve teklifleri sürecin işleyişini anlamak açısından oldukça önemlidir. Bunlar, tespitleriyle ve tedavi önerileriyle sadece yaşadıkları zaman için değil, o günden bugüne uzanan süreçteki hak ederek kazandıkları önemlerini hemen hiç kaybetmeden ve hatta daha da değerli hale gelerek devam ettirmişlerdir. Kâtip Çelebi (1609-1657) bunlardan birisidir. Kâtip Çelebi, oldukça erken sayılabilecek bir dönemde, çözölmeyi tetkik edip, çözölmeyi durduracak ve problemleri çözmeye katkı sağlayacak tekliflerini dile getirmesiyle, teşhislerindeki isabetlilikle, tedavi tekliflerindeki orijinallikle oldukça değerlidir. Dolayısıyla zamanını aşmış bu şahsiyetin konuya ilişkin tespit ve düşüncelerini bilmek, dönemin şartlarını anlamak açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Sözcükler

Kâtip Çelebi
Osmanlı sistemi
Osmanlı sisteminde çözölmeye
Osmanlı Devleti'nde ıslahat

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 19.03.2023

Kabul Tarihi: 06.04.2023

Doi:

10.20304/humanitas.1267608

Kâtip Çelebi's Detections on the "Dissolution" in the Ottoman System and Proposals for Reform

Abstract

The opinions, diagnoses, and proposals of numerous government officials and figures from the clergy who identified the causes of "dissolution" in the Ottoman state system and societal structure, and provided significant suggestions for remedies (reforms), are highly important in understanding the functioning of the process. Their accurate diagnoses and treatment recommendations have not only remained significant during their time but have also retained and even increased their value over the course of history. Kâtip Çelebi (1609-1657) is one of these figures. Kâtip Çelebi's examination of the dissolution during a relatively early period, his proposals to investigate and halt the dissolution, and his contributions to problem-solving through original treatment suggestions make him highly valuable. Therefore, knowing this influential figure's observations and thoughts on the subject is crucial for comprehending the conditions of that era.

Keywords

Kâtip Çelebi
Ottoman system
dissolution in the Ottoman
system
reform in the Ottoman
Empire

About Article

Received: 19.03.2023

Accepted: 06.04.2023

Doi:

10.20304/humanitas.1267608

¹ Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, svatandas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9075-0152

² Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, cvatandas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1431-3553

Giriş

Kâtip Çelebi, Osmanlı sistemindeki çözümlenin güçlü şekilde fark edilmeye başladığı bir dönemde yaşamıştır. Yaşadığı dönem I. Ahmed'in (1603-1617), I. Mustafa'nın (1617-1618), II. Osman'ın (1618-1622), IV. Murad'ın (1623-1640), Sultan İbrahim'in (1640-1648) ve IV. Mehmed'in (1648-1687) iktidar yıllarına rast gelmektedir. Hacı Halife ve Hacı Kalfa isimleriyle de bilinen Kâtip Çelebi'nin yaşadığı bu dönem, Habsburglar ve Safevîler ile yapılan uzun savaşlar sonucu açığa çıkan şiddetli malî ve askerî sorunlara ilaveten, bazı sultanlarda görölen otorite zafiyetlerinin yol açtığı idarî boşluk ve kargaşaların, nüfus artışının sonucunda oluşan topraksız genç nüfus sorununun, Amerikan gümüşünün Osmanlı ülkesinde yol açtığı ekonomik sorunların, devleti oldukça sıkıntıya sokan Celâlî eşkıyasının sebep olduğu kaos ve anarşinin, genel anlamda Anadolu'yu kuşatan asayişsizlik sorununun, coğrafi keşifler sonucunda tarihi ticaret yollarının önemini yitirmesinin Osmanlı sisteminde sarsıcı mali sorunlara yol açmasının güçlü şekilde hissedilmeye başladığı bir dönemdir. Dönemin başlangıcı sayılabilecek bir zamanda bazı devlet adamları, mahallî veya küresel düzeyde yaşanan değişimlerin Osmanlı'ya olumsuz etkilerini bazı boyutlarıyla fark etmişler ve Osmanlı'daki çözülmeyi yine bazı boyutlarıyla tespit edebilmişlerdir. Bu açıdan Tarih-i Hind-i Garbî'nin yazarı Mehmed b. Emir (ö. 1591), Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600), Hırzû'l mülûk'ün bilinmeyen yazarı, Hasan Kâfi-i Aksarî (1544-1616), Üveys bin Mehmed (1561-1628), Evliya Çelebi (1611-1682), Kitab-i Müstetâb'ın bilinmeyen yazarı, Aynî Ali Efendi (ö. XVII. yy. başları), Avnî Ömer Efendi (XVII. yy.), Koçi Bey (ö. 1650), *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn*'in bilinmeyen yazarı, Hezarfen Hüseyin Efendi (ö. 1691), Defterdar Sarı Mehmed Paşa (ö. 1717) önemlidir. Ancak Kâtip Çelebi çok daha önemlidir. Çünkü o, diğerlerine oranla çözülmeyi hem zihniyet ve hem de hayat tarzındaki sonuçlarıyla hem mahalli hem de küresel boyutuyla fark etme başarısını göstermiş birisidir. Osmanlı zihniyetindeki ilim ve bilim anlayışının, o günün küresel dünyasında yaşanmakta olan ve her geçen gün Osmanlı'yı daha fazla içine çeken zihniyet ve hayat tarzı için yetersiz kaldığını fark edecek kadar entelektüel bir derinliğe sahiptir. Zamanındaki Müslüman kitlelerin sahip olduğu genel bağınazlığın, geçmişe şekli bağlılığın, taklitçi ruhun egemen hale gelişinin, hayattan kopuk bir İslam algısının yol açtığı problemlerin farkına varma başarısını gösterecek kadar akletme becerisi göstermiş birisidir. Kimliğinin ve kişiliğinin inşasında temel belirleyici faktörlerden birisi olan İslam'ı, kültürel bir unsur olarak kabullenmiş bireylerden farklı olarak, temel kaynaklarına referansla öğrenmiş, anlamış ve yaşamaya çalışan samimi bir Müslüman olarak zamanının Müslümanlarının inanç, zihniyet ve yaşayış problemlerini esastan teşhis etme kabiliyetine sahip

birisidir. Tüm bunların ötesinde olmak üzere, Kâtip Çelebi kimdir? Bunu farklı kaynaklardan ve tanıklardan hareketle tespit etme çabasına girmeye gerek yok. Çünkü özgeçmişini bizzat kendisi *Mizânü'l-hakk fî ihtiyâri'l-ehakk ve Sullemu'l-vusul ila tabakati'l fuhul* isimli kitaplarında yazmış bulunuyor. Bunlardan hareketle, Osmanlı devlet ve toplumunda gerçekleşen çözülmeye ilişkin tespit ve tedavi tekliflerine geçmeden, kişiliğinin ve düşünce yapısının oluşumunda etkili olan hayat hikâyesini genel hatlarıyla hatırlamakta yarar var.

Kâtip Çelebi'nin Yaşam Hikâyesi ve Fikri Gelişimi

Ailesinin kendisine verdiği isim Mustafa'dır. Ancak döneminin İstanbul uleması arasında Kâtip Çelebi, memur olarak çalıştığı Divan'ın diğer çalışanları tarafından Hacı Halife diye anılmıştır. Babası Enderun'da yetişmiş ve "silâhdar" zümresine mensup birisidir. Babasının ismi Abdullah'tır. Asker olan babasının etkisiyle kendisi de memur olarak askeriyede çalışmaya başlamış (1622), ordunun muhasebe kayıtlarını tutmakla görevlendirilmiştir. Bu sebeple hayatının on iki yılını askeri seferlerde geçirmiştir. Erzurum Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa'nın isyan etmesi üzerine hazırlanan orduya babasıyla beraber katılmış, 7 Eylül 1624 günü Tercan'da gerçekleşen savaşı bir tepenin üzerinden seyretmiştir. Bu onun kanlı bir savaşa ilk tanıklığıdır. 1625 tarihinde ise dokuz ay sürecek olan Bağdat kuşatmasına katılmıştır. Kuşatma sırasında çekilen sıkıntılar Kâtip Çelebi'yi çok etkilemiştir. Kuşatma sonrası Musul'a varduktan sonra babasını (1626), bir ay gibi kısa bir süre sonra da amcasını kaybetmiştir. Bu üzücü gelişmeleri takiben bir müddet Diyarbakır'da kalır. 1627/28'da İstanbul'a döner. Üslubuyla kendisini çok etkileyen Kadızâde Mehmed Efendi'nin derslerine devam eder. Abaza Mehmed Paşa'ya karşı yeni bir sefer düzenlenince derslerine ara verir ve sefere katılır. Netice alınamayan Erzurum kuşatması sonrasında Tokat'a çekilen ordunun karşılaştığı zorluklara bizzat şahit olur. Soğuktan eli-ayağı donan, açlıktan düştüğü yerden kalkamayan askerleri görür. Eşine hiçbir tarihte rastlanmadığını düşündüğü bu sıkıntılardan çok etkilenir. Hayatı boyunca o günleri ve yaşanan sıkıntıları hiç unutmaz. 1629 yılında Hüsrev Paşa'nın yanında Hamedan ve Bağdat'a gerçekleştirilen seferlere katılır. 1631 tarihinde İstanbul'a döner. İstanbul'a bu gelişinde *Tefsir, İhyâ-ı ulûm, Mevâkif Şerhi, Dürer* ve *Tarikat-ı Muhammediye* dersleri yapmakta olan Kadızâde'nin derslerini tekrar takip eder³. İki yıl sonra, 1633'te, İran

³ Kâtip Çelebi, Kadızâde Mehmed Efendi'nin derslerine devam etmiş ve ondan ilmen yararlanmıştır. Ancak belirli aşamadan sonra onu yeterli bulmamaya başlamış ve ilmin gerektirdiği bir saygı ile eleştirisini de yapmıştır: "Merhumun ifâdesi düzgün olup tesirli sözler söyledirdi ve işiten mutlaka va'zını dinlerdi. Çoğu söyledikleri halka, şerefli olan ilmi öğrenmeye ve bilgisizlikten kurtulmaya çalışmak için şevk verme yolunda idi. Merhum [Kâtip Çelebi] ... adı geçen şeyhin dershanesine varıp... dersini dinledi. Merhum dersinde tefsir ve İhya-i ulûm ve şerhi Mevâkif ve Dürer ve Tarikat okuturdu. Çok dersleri sathice ve basit idi. Zira ma'kulât semtini bilmezdi... (Kâtip Çelebi, 1972, s. 111)."

seferine çıkan orduya katılır. Halep'te kışlayan ordudan bir süre ayrılarak Mekke'ye gidip hac ibadetini gerçekleştirir. Dönüşünde ordu Diyarbakır'da bulunmaktadır. Orduya katılır ve o senenin kışını Diyarbakır'da geçirir. Diyarbakır'da kaldığı süre içerisinde vaktinin önemli bir kısmını ülema ile sohbetlere ayırır. Edindiği kitapları inceler, haklarında notlar alır ve sürekli okur. Bir yıl sonra Sultan Murad ile Revan seferine katılır. Bu onun son seferi olur. Sefer sonrasında "Küçük cihattan, büyük cihada" diyerek İstanbul'a döner ve hayatının bundan sonraki kısmını tamamıyla ilim öğrenmeye adar.

Kâtip Çelebi, ilme ve ahlâka değer veren ve o hâl üzere olmaya çalışan babasının gözetim ve denetiminde ilk eğitimini almış, altı yaşına geldiğinde Kur'an öğrenmesi için Kırımlı İmam İsa Halife'ye teslim edilmiştir. Çocuk yaşta Kur'an okumayı öğrenen Mustafa, gerekli ezberleri yapmış ve yine çocuk yaşta Arapça talimine başlamıştır. Hattat Böğrü Ahmed Çelebi'den de hat dersleri almıştır. Bu arada Farsçayı da öğrenmeye başlamıştır. Bunları takiben resmi görevi başlamış ve askeri seferlere katılmıştır. Askeri görevi sırasında ilimden hiç uzak durmaz; gittiği yerlerde sahaflara uğrar, ulemadan kişilerin özel kütüphanelerini inceler ve incelediği kitaplar hakkında kayıtlar tutar. Askeri görevinden ayrılıp İstanbul'a dönünce yoğun bir şekilde ilim tahsiline başlar. Çocukluğundan itibaren öğrendiği Arapça, Farsça bilgisini daha da geliştirdiği gibi, Latinceyi de tercüme yapacak kadar öğrenir. Kendisine düşen mirasın bir kısmıyla Fatih camiinin yakınlarındaki evini onartıp, mirasın çoğunluğu ile kitap alır ve zengin bir kütüphaneye sahip olur. Böylelikle yaklaşık on yıl sürecek yoğun ve sistematik ilim öğrenme süreci de başlamış olur. Arec Mustafa Efendi (ö.1653)'den *Kâdı Beydâvi Tefsiri*'ni okur ve mütalaa eder. Kâtip Çelebi'ye göre hocası Arec Mustafa Efendi, aklî ve naklî ilimlerde oldukça ileri düzeyde ve hatta zamanındaki konunun uzmanı kabul edilen şahsiyetlerden daha ileri düzeyde malûmat ve ihâta sahibi birisidir. Bu nedenle onu "üstâd" edinir. Hocasının da ilme ilgisinden dolayı kendisine yönelik özel ilgi ve alakası nedeniyle uzun yıllar ona talebelik yapar. Bu arada aklî ve naklî ilimlerde döneminin önemli isimlerinden birisi olan Ayasofya Dersiâmı Kürd Abdullah Efendi'nin (ö.1654), Arapça konusunda tedkik ve tahkik sahibi olan Süleymâniye Dersiâmı Keçi Mehmed Efendi'nin (ö.1644) derslerini takip eder. Ayrıca mantık, meâni ve beyân konusunda döneminin bir üstadı olan Suhrânî Ahmed Haydar'ın talebesi Veli Efendi'nin derslerini hiç kaçırmaz. Veli Efendi'den *Nuhbetü'l Fiker*⁴ ve *Elfiye*'yi⁵ mükemmel bir tarzda öğrenir. Kâtip Çelebi bir yandan döneminin İstanbul'undaki önemli âlimlerin

⁴ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin hadis usulüne dair *Mukaddime* adlı kitabına İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 1449) yazdığı muhtasar.

⁵ İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö.1274) manzum Arapça gramer kitabı. Bu Kâtip Çelebi öncesinde yapılmış birçok şerhi vardı.

derslerini takip ederken, diğeryandan da zengin kütüphanesindeki kitapları okur, okuduğı veya incelediğı kitaplar hakkında notlar alır. İlgisini daha çok tarih çekmektedir. Bu sebeple daha çok tarih kitaplarını okur. Fakat coğrafya da ilgisini çeker ve coğrafya kitaplarını okumaya, incelemeye başlar. Coğrafyaya ilgisi bir süre sonra kozmolojiye ve astronomiye yönelir. Matematikle ilgilenir ve birisi oğlu olmak üzere iki öğrencisine matematik dersleri verir. Hem öğrenir hem de öğretir. Hendese konusunda *Şerhu Eşkâli't-Te'sis'i*, hesap konusunda ise Ali Kuşçu'nun *er-Risâletü'l-Muhammediyye fi'l-ħisâb*'ını okur ve okutur. Daha sonra Ali Kuşçu'nun kitabına şerh yazmaya başlar, fakat bu çalışmayı tamamlayamaz. Bu arada öğrencilerine yıldızların yerlerini ve hareketlerini gösteren aletten (zîc/zeyc) yıldızları incelemeyi ve takvimin esaslarını çıkarmayı da öğretir. Hastalanınca tıp okumalarına başlar ve bu alanda oldukça ileri düzeyde bilgi sahibi olur.

Kâtip Çelebi bir yandan farklı alanlarda ilmini ilerletirken, öte yandan da kitap yazar. 1648 yılında *Fezleketü'l-akvâl el-ahyâr fi ilmi't-târih ve'lahbâr*'in fihristi olarak hazırladığı *Takvîmu't-tevârih* adlı eserini Şeyhülislâm Abdurrahman Efendi aracılığıyla Sadrazam Koca Mehmed Paşa'ya sunar. Bunun üzerine, kendisiyle husumeti olanların bütün engellemelerine rağmen ikinci halifelik görevine yükseltilir. Fransız Katolik bir din adamıyken Müslüman olan ve ismini değiştiren Mehmed İhlasi'nin yardımlarıyla *Atlas Minor* adlı kitabı tercüme eder ve buradaki bilgilerden, *Cihannüma*'sını yazarken çokça yararlanır.

Kâtip Çelebi'nin kaleme aldığı kitapların listesinden anlaşılacağı üzere, birbirinden oldukça farklı birçok konuda kitap yazmış bir alimdir. Ansiklopedik bir kişiliğe sahiptir. Sadece kendi inanç ve kültür havzasının kitaplarıyla ilgilenmemiş, Avrupa'da yazılmış Latince tarih ve coğrafya kitaplarıyla da yakından ilgili olmuştur. Mümkün oldukça bu kitapların bazılarını tercüme ettirmiştir. Söz konusu kitaplardan kozmografya ile ilgili eseri *Cihannüma*'ya kaleme alırken yararlanmıştı. Örneğin *Atlas Minor* adlı kitapta yer alan Mercator projeksiyonuna göre çizilmiş dünya haritalarına *Cihannüma*'da yer vermiştir. Yine *Cihannüma*'da on kadar Batılı kaynağa atıfta bulunmuştur. Yine Latince tarih kitaplarının tercümelerinden yararlanarak *Avrupa Tarihi*'ni (*Tarih-i Frengi Tercümesi*) ve *İstanbul Tarihi*'ni (*Tarih-i Konstantiniyye ve Kayâsire*) yazmıştır (Bulut, 2006, s. 55,56).

Kâtip Çelebi, ilim yolunun usanma bilmeyen bir yolcusu olmuştur. Ömrünün uzun olmayacağını anlamış gibi, tüm vaktini ilme ayırmıştır. Sadece tarihe ait bin üç yüz kitabı incelediğini ifade etmiştir. Bu yönüyle Osmanlı dönemi Türk ilim tarihinin en büyük bibliyografyacısı ve coğrafyacısıdır (Özçelik, 2017, s. 222). Tarih, coğrafya, biyografi, bibliyografi, otobiyografi, tıp, etnoloji, şeriat, ahlak, tasavvuf, terbiye gibi birçok konularda

eserler yazmıştır. Fakat sadece bir yazar değil aynı zamanda dönemindeki siyasi, dini ve toplumsal sorunları ele aldığı eserleriyle önemli bir düşünür olduğunu da açıkça ortaya koymuş bir şahsiyettir (Banarlı, 1998, s. 685-688). Ancak ne var ki ilim yolculuğu çok uzun sürmeyecek ve 7 Ekim 1657 tarihinde, en verimli çağında, vefat edecektir. Kısa sayılabilecek hayatının büyük kısmını ilmi çalışmalara ayırmış birisi olarak, çoğunu ölmeden kısa bir süre önce tamamladığı birçok eseri miras olarak bırakmıştır.

Kâtip Çelebi'nin Osmanlı Sistemindeki Çözölmeyi Kavramlaştırması

Kâtip Çelebi'nin, yaklaşık 1450-1600 yılları arasında en yetkin dönemini yaşayan Osmanlı sistemindeki “çözölmeyi” ifade etmek için sıklıkla tercih ettiği sözcük “ihtilâl”dir. Kâtip Çelebi, “ihtilâl” sözcüğünü çeşitli sebeplerden dolayı meydana gelen anarşi ve toplumsal karışıklığı tanımlamak için kullanmıştır. Timur sonrasında açığa çıkan fetret dönemini veya Celâlîlerin yol açtığı terör ortamını da “ihtilâl” sözcüğü ile tanımlamıştır. Bu kullanımlar *Düstûrü'l-Amel*'de mevcuttur. *Tuhfetü'l-Kibâr* isimli kitabında da devlet hazinesinin, askerinin ve reâyânın içine yuvarlandığı karışıklık ve bozukluğu anlatırken “ihtilâl” sözcüğünü kullanmıştır. Kâtip Çelebi, “ihtilâl” (karışıklık, bozukluk, düzensizlik) ile aynı kökten türemiş olan “halel” (bozukluk, eksiklik, fesat, noksan) ve “muhtell” (iyi ve değerli niteliklerini kaybetmiş duruma gelen, bozulan, bozuk) sözcüklerini ise, devleti insana benzeterek, insanın sıhhatini ve dolayısıyla devletin işleyiş tarzını bozan durumları ifade etmek için kullanmıştır. Kâtip Çelebi'nin bilhassa devlet sisteminde meydana gelen çözölmeyi ifade etmek için tercih ettiği sözcüklerden birisi de “inhiraf”dır (bir şeyin bulunduğu yönden başka bir tarafa doğru meyletmesi, sapma, dönme). Fakat “inhiraf” sözcüğünü bir tamlama olarak kullanmış ve hemen her seferinde “inhiraf-ı mizac-ı devlet” şeklinde yazmıştır. Bu kullanımda, insan bedeninin işleyişine benzettiği devlet aygıtının işleyiş tarzını bozan “hastalığı” ifade etme çabası vardır. Bunu ise hazinenin gelirindeki azalmaya karşılık harcamaların çoğalmasının ve askerinin fazlalığının yol açtığı “inhirafın” somut karşılıkları olarak ifade etmiştir. Ayrıca “emaneti ehline vermemeyi”, “işlerin rüşvetle yürütölmesini” ve “kadınların devlet işlerine karışmalarını” inhirafın sebepleri olarak ifade etmiştir. Tüm bu nitelemelerde bir ayrıma gidilecek olunursa, Kâtip Çelebi'nin devlet sistemindeki çözölmeyi ifade ederken “inhiraf”, toplumsal yapıda açığa çıkan problemleri ifade ederken “ihtilâl” sözcüğünü tercih ettiği söylenebilir.

Kâtip Çelebi, Osmanlı devlet ve toplumundaki çözölmeyi ifade etmek için “inhiraf” ve “ihtilâl” sözcüklerini sıklıkla kullanmış, bazen de “zulüm”, “harab”, “berbad” sözcüklerini bu

iki temel sözcüğe işaretle bulunacak şekilde tercih etmiştir. Reâyânın toprağını/köyünü terk etmesi sonrasındaki köy ve kasabaların halini ifade ederken "harab" ve "berbad" sözcüklerine yer vermiştir. Yöneticilerin yanlış icraatları sonrasında açığa çıkan mağduriyetleri, haksızlıkları, kötölükleri ise "zulüm" olarak tanımlamıştır. Vergi oranlarındaki artışı veya yeni vergileri ise "zulmün" örnekleri olarak ifade etmiştir.

Mizânü'l-Hakk isimli eserinde yanlış anlayış ve inançlara değinen Kâtip Çelebi, halk tarafından İslam'a ait zannedilen birçok yanlış anlayış ve inançları "batıl taassub" olarak nitelmiştir. "Taklit" kavramını de yine din ve ahlâk konularıyla bağlantılı ve "batıl taassub" anlamını ifade edecek şekilde kullanmıştır. Kâtip Çelebi'nin düşünce ve inançlarda, tutum ve davranışlarda, devlet sisteminin işleyişinde ve toplumsal ilişkilerde açığa çıkan yanlışlık, çözümlenme ve bozulmaları ifade ederken sıklıkla tercih ettiği sözcüklerden bir diğeri ise "bidat"tır. Ona göre "bidat", insanlar arası ilişkilerde ve devletin işleyişinde ihtilâf ve tefrikalara sebep olmakta, bu ise "nizam-ı âlemin ihtilâline" yol açmaktadır.

Kâtip Çelebi Zamanının Düşünce Gündemi

XVII. yüzyılda idarî ve sosyal problemler artınca, bunlara yönelik bazı çözüm girişimleri de yoğunlaşmış ve bunun doğal sonucu olarak zamanın uleması, süreç içerisinde gelişip şekillenecek farklı fikrî ve siyasî eğilimlere göre ayrışmaya başlamışlardı. Bu eğilimlerden bazıları dönemi büyük oranda şekillendirecek biçimde öne çıkmıştır. Bunların, sadece kendi zamanlarda değil, sonraki zamanlarda da düşünce ve inançlarının takipçileri olmuştur. Dönemin en önemli fikri akımlarından birisi Kadızâdeliler hareketi ve onların etrafında gerçekleşen inanç ve fikir tartışmalarıdır (İdiz, 2015, s. 1052-1063). Sadece dönemin genel düşünce hayatında değil, aynı zamanda Kâtip Çelebi'nin düşünce dünyasının şekillenmesinde de önemli etkilere sahip olan Kadızâdeliler hareketi, XVII. yüzyıl Osmanlısında oldukça önemlidir (Doğmuş, 2002, s. 65-83). Bir reform hareketi olarak doğmuştur. Osmanlıdaki "Kötü gidişatın" sebeplerine ve gidişatı tersine döndürmenin yöntemine ilişkin tespit ve teklifleri olan bir harekettir. Hatta daha da önemlisi Osmanlı'nın her geçen gün daha hızlı şekilde içine yuvarlandığı siyasi, ekonomik, askeri problemlerin çözümünden ziyade, o günün dünyasındaki tüm Müslümanların kültür ve inanç dünyalarındaki yanlışları düzeltmeye yönelik bir reform hareketi olarak doğmuştur. Hareketin merkezi İstanbul'dur. Sultan IV. Murad (1623-1640), I. İbrahim (1640-1648) ve IV. Mehmed (1648-1687) döneminde etkili olmuş, gündemi ileri düzeyde meşgul etmiş bir harekettir. Hareketin

ismi, IV. Murad döneminin ünlü vaizlerinden Kadızâde Mehmed Efendi'den (ö.1635) alınmıştır.

Kadızâdeliler hareketinin oluşumuna katkı sağlayan düşünce ve inançların temelinde *bid'at* anlayışı vardır. Onlara göre özelde Osmanlı'nın, genelde ise tüm Müslümanların "kötü gidişatının" sebebi, Hz. Peygamber döneminin referans olmaktan çıkarılması ve "*sonradan İslam'a dâhil olan şeylerin*" (bi'dât) referans alınması vardır. İddia ve inançlarına göre, Müslümanlar bid'atları terk ederler ve Hz. Peygamber döneminin inanç ve uygulamalarına dönerlerse, mevcut kötü ve yanlış gidişat temelden değişecek, Müslümanlar her geçen gün daha fazla içine yuvarlandıkları cehaletten, zilletten kurtulacaklardır. Onlara göre bid'atların en çok yer aldığı yapı/kesim ise tasavvuf/tarikatlardır. Yine onlara göre tasavvuf/tarikat inanç ve uygulamaları birçok bakımdan İslam'a aykırıdır (Naima, 1969, s. 1716-1730).

İslam tarihi boyunca, Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkmış şeylerin niteliğini belirleyen bid'at, dar ve geniş olmak üzere iki manada anlaşılmış ve kullanılmıştır (Kâtip Çelebi, 1972, s. 65). Dar anlamıyla, Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan ve dinle ilgili kabul edilen şeyler manasındadır (eş-Şâtîbî, 2009, s. 46-48). Geniş anlamıyla ise Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan her şeyi kapsamaktadır. Dolayısıyla düşünceler, anlayışlar, tutum ve tavırlar, hâl ve hareketler, yaşayış biçimi, eşyalar... her şey geniş manadaki bid'atın kapsamına girmektedir. Bid'atın geniş manada anlamlandırılması, bu tür bid'atlerde bir ayrıma gitmeyi zorunlu kılmış ve "bid'atı hasene" (Yaran, 1992, s. 4/202) sözcüğü üretilmiştir. Buna göre bir şeyin bid'at olması her haliyle olumsuz, yanlış, kötü olduğu anlamına gelmemektedir. Bazı bidatler güzel (hasen) olabilir. Dolayısıyla bunlara itiraz anlamsızdır. Örneğin cemaatle teravîh namazı kılmak, Kur'an'ın kitaplaştırılması, minare gibi şeyler birer "bid'atı hasene"dir. Bu anlayışın "kötü" olarak nitelediği bid'atlar arasında ise kabirler üzerine türbe yapmak, kabirlerde mum yakmak gibi inanç ve uygulamalar vardır (Günaltay, 1997).

Bid'at konusunun Kadızâdeliler hareketiyle ilgisine gelince; Kadızâdelilere göre özellikle mutasavvıfların inanç ve uygulamaları (kötü) bid'at kapsamında yer almaktadır; mutasavvıfların dinden kabul ettikleri birçok inanç ve anlayış, tutum ve tavır, ritüel dinden sapmanın somut örnekleridir; yanlıştır, insanı İslam'dan saptırmaktadır (Kâtip Çelebi, 1972, s. 103-109; Naima, 1969, s. 1716-1730). Müslümanların içinde debelendikleri problemlerin temelinde de dinden uzaklaşmak (bid'atlere sarılmak) vardır. Bu sebeple durumun ıslahı ancak bid'atların terki ile mümkün olabilir. Kadızâdeliler bu anlayış ve inançlarını ifade ederlerken işaret ettikleri somut örnek Halvetiler idi. Kadızâde Mehmed Efendi ile çağdaşı Halveti şeyhi

Abdülmecid Sivasî Efendi (ö. 1639) arasında açığa çıkan inanç ve fikir ayrılıkları sert tartışmalara ve hatta kavgalara sebep olmuştur. İstanbul'un büyük camileri Kadızâdeliler ile Halvetiler tartışma ve kavga mekânları haline gelmiştir. Zira tartışmaların liderleri konumundaki Mehmed Efendi de Abdülmecid Sivasî Efendi de İstanbul'un ünlü vaizleri idiler.

1582 doğumlu Mehmed Efendi gençliğinde Balıkesir'de ilim tahsil ettikten sonra İstanbul'a gelmiş, Murad Paşa camiinde uzun yıllar ders vermiş, Sultan Selim camiine *kürsü şeyhi* olarak görevlendirilmiş, daha sonra sekiz yıl Beyazid camiinde, birkaç ay da Süleymaniye camiinde vaiz olarak görev yapmış, 1631'de ise dönemin en itibarlı camii olan Ayasofya'ya görevlendirilmiş birisidir. Mehmed Efendi'nin dinleyicileri arasında başta Sultan olmak üzere, birçok üst düzey yönetici vardı. Vaazlarının hemen hiç değişmeyen konusunu bid'atler oluşturuyordu. Bozulma ve yozlaşmaların sebebinin bid'atler olduğunu; dinin anlaşılmasında ve gerektirdiği sorumluluklarda Hz. Peygamber dönemine dönülmesinin zorunlu olduğunu dile getiriyordu.

Halveti tarikatına mensup ünlü bir aileden gelen Abdülmecid Sivasî Efendi de çocukluğunda Kur'an'ı hıfzetmiş, iyi derecede Arapça öğrenmiş, fıkıh, tefsir ve hadis konusunda iyi eğitim almış birisiydi. Tasavvuf yolunu benimsemiş ve Halveti şeyhi olmuştu. Sultan III. Mehmed'in (1595-1603) daveti üzerine İstanbul'a gelmiş ve Ayasofya'da vaaz vermeye başlamıştı. Onun da dinleyicileri arasında kalabalık bir halk kitlesinin yanı sıra, birçok üst düzey yönetici vardı. Mehmed Efendi ile Abdülmecid Sivasî Efendi arasındaki inanç ve fikir tartışması ölümlerine kadar devam etmiştir. Fakat onların ölümü tartışmaları sona erdirmemiş; taraftarları tartışmaların dozajını daha da artırarak gündemi meşgule devam etmişlerdir (Kâtip Çelebi, 1972, s. 109). Hatta başta Bursa ve Edirne olmak üzere söz konusu tartışma ve bazen de kavgalar, diğer bazı şehirlere de intikal etmiştir.

Kadızâdeliler ile Halvetiler arasındaki tartışmalar ve tartışma konuları hakkında en önemli kaynaklardan birisi Kâtip Çelebi, diğeri ise tarihçi Naîmâ'dır. Kâtip Çelebi önemlidir, çünkü o resmi görevi sebebiyle sürekli İstanbul'da bulunamadığından, aralıklı olmak üzere yaklaşık üç yıl Kadızâde Mehmed Efendi'den ders almış ve onun vaazlarının, derslerinin önemli takipçilerinden birisi olmuştur. Kâtip Çelebi, Mehmed Efendi'yi sevmiş ve ilminden istifade etmiştir. Ancak onun özelde tüm mutasavvıflara, genelde ise bid'at adı altında her türlü yeniliğe itiraz eden bir geleneğe mensubiyetinden hoşlanmamıştır. Aynı şekilde mutasavvıfların tutum ve davranışlarını da onaylamamıştır. Samimiyetten uzak, gösterişe ve menfaat elde etmeye dayalı bir din anlayışına sahip, taassuptan kaynaklanan kavga ve nizalarla

sürdürölen bir dinî hayatın Hz. Muhammed'in ümmetine ve din kardeşliğine yakışmadığını belirten Kâtip Çelebi, hiçbir Müslümanın ahiretteki durumunun Kadızâdeliği veya Sivasîliği sebebiyle affa sebep olmayacağını ifade etmiştir (Kâtip Çelebi, 1972, s. 108). Ne Kadızâde'nin ne de Sivasî'nin insanların imanları hakkında kolayca karar vermelerini kabul etmemiştir. İki tarafın da bağınazlık içerisinde olduğunu düşünmüş ve bunu da yazmıştır (Kâtip Çelebi, 1972, s. 109). Bu iki kesimin birbirleriyle ilgili tutum ve tavırlarının devletin işleyişini ve toplum yapısının bütönlüğünü tehdit ettiğini, her iki tarafın da sahip olduğu taassubun tahripkâr olduğunu ifade etmiştir (Kâtip Çelebi, 1972, s. 109). Kadızâde ve Sivasî taraftarlarından hareketle ifrat ve tefrite düşmenin insanlar arasında nefret, kin, tefrikaya sebep olduğunu belirtmiş, buna karşılık itidal üzere olmanın önemine dikkat çekmiştir. Kâtip Çelebiye göre Müslüman halk bağınazlık girdabına kapılmış bir haldedir ve buradan kurtuluşun yolu itidalli olmaktan geçmektedir (Kâtip Çelebi, 1972, s. 124).

Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-hakk fî ihtiyâri'l-ehakk* isimli kitabında, XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ulemasının, yöneticilerinin ve din adamlarının düşünce gündemini oluşturan temel konuları ele alıp incelemiş ve o konulardaki görüşlerini açıklamıştır. Kitapta ele alınan 21 konu esasen Kadızâdeliler ve Sivasîler şeklinde isimlendirilen inanç gruplarının tartışma gündemiyle tam bir uyum içindedir. Zaten Kâtip Çelebi de *Mizânü'l-hakk fî ihtiyâri'l-ehakk* adlı eserini iki kesimin arasında devam eden fikir ayrılıklarını *orta yol* çizgisine (hadd-ı itidâl) çekmek amacıyla kaleme aldığını belirtmektedir (Kâtip Çelebi, 1972, s. 124). Onun bu kitabı, dönemin tartışma ve hatta ayrışma konularını dile getirmesi açısından oldukça değerlidir. Zira düşünce tarihine tanıklık etmektedir. Ancak daha da önemlisi, o konuların ne fiilen yaşanmakta olan ekonomik, siyasi, hukuki konularla ne de devlet ve toplum olarak her geçen gün daha fazla mağduru olunan devlet sistemindeki ve toplumsal yapıdaki çözümlerle ilgisinin bulunmamasıdır. Bir diğere söyleyişle dönem Osmanlı ulemasının, devlet adamlarının ve din adamlarının gündemini yapay veya son derece detayda kalan konular oluşturmaktadır. Örneğin özellikle Anadolu'da can ve mal güvenliği yok olmuş, Celâlî eşkıyası her tarafı kuşatmış durumdadır; idari işlerde liyakat terkedilmiş, cahiller müderris, bilgisiz ve beceriksizler ise yönetici olmaktadır; rüşvet ve iltimas tüm idari kademelerdeki işlerin yürütülmesinde değişmeyen enstrümanlar haline gelmiş bulunmaktadır; hukuk donmuş, yaşanmakta olan bireysel ve toplumsal hayatın ekonomik, siyasi, kültürel... safhalarındaki problemleri çözmekten aciz hale gelmiş bulunmaktadır... Ve tüm bu yozlaşma ve çözümlenin sebeplerini tespit etmesi ve çözüm teklifleri dile getirmesi gereken Osmanlı ulemasının, devlet adamlarının ve din adamlarının gündemini "*Firavun mümin olarak mı, kâfir olarak mı öldü? Yezid'e lanet*

okumak gerekir mi? Kahve helal midir? Baş ve el hareketleriyle selam vermek doğru mudur?..." gibi konular meşgul etmektedir. Hatta bu konulardaki görüş ayrılıkları sebebiyle ülema, münevver ve din adamlarının arasında husumete varan çatışma ve kavgalara şahit olunmaktadır. İşte tuhaf olan budur. Hâlbuki bu konular gündemde olmaması gereken konulardır. Bu tür konular, pratikte değeri olmayan konulardır. Hatta bu tür konular, mevcut birçok olumlu durumu tahrip edip, toplumun bütünlüğünü tehdit edecek konulardır. Dolayısıyla bu tür konuları gündeme almanın bir anlamı yoktur (Kâtip Çelebi, 1972, s. 12, 13, 108, 109). Kâtip Çelebi tüm bu gerçekleri fark eden birisidir. Mezkûr konuların gündemde tutulmasının, taassuptan, tartışmadan ve kavgadan başka bir şeye sebep olmayacağını farkındadır. Ancak buna rağmen bu konuları ele alan ve her birini taassup ortamının dar kalıplarından çıkararak çözüme kavuşturan bir kitap yazmayı görev kabul etmiştir. Çünkü eğer bu konular halkın ikna olacağı şekilde cevaplanmazsa problem büyüyerek devam edecektir. Kâtip Çelebi, gündemi teşkil eden söz konusu problemleri ve tartışma konularını tespit etmiş, konulara ilişkin görüşleri özetlemiş ve kendi düşüncesini ifade etmiştir. Bunu yaparken konuları halkın anlayacağı bir dille izah etmiş, ikna edici bir tavır sergilemiştir. Amacı söz konusu soruları/konuları gündemden uzaklaştırmaktır. Bu sebeple öncelikle akli ilimlerin gerekliliği dile getirmiş, akli ölçü almanın önemine dikkat çekmiştir.

Kâtip Çelebi Açısından İtidali Korumanın Önemi

Kâtip Çelebi'nin Osmanlı sisteminde ve toplumunda gerçekleşen çözülmeye irtibatlı olmak üzere üzerinde ısrarla durduğu konulardan birisi taassuptur. Hem içinde yaşadığı toplumda hem de Hz. Peygamber'den sonra Müslümanlar arasında boy gösteren taassubun nelere sebep olduğunu ve olabileceğini bilmektedir. Bu sebeple, bizzat tanık olduğu Kadızâdeliler ile Halvetiler arasındaki tartışma ve kavgalardan hareketle, Osmanlı toplumunda birlik ve uyumu sürekli kemiren taassup zihniyetinin özelliklerini açıklamaya ve tedavisinin nasıl olması gerektiğine özel bir önem vermiştir.

Kâtip Çelebiye göre hastalığın sebebi taassup, tedavisi ise itidalli olmaktır. İtidalli olmak, aşırı olmamak; ne çok fazla ne çok az, tam gerektiği kadar olmak; orta halde bulunmak; ölçülülük anlamlarına gelmektedir. Kâtip Çelebi de bunun gereğine göre olmaya çalışırken, taassubu önlemesi gereken kesimleri ve taassubun taraflarını itidalli olmaya davet etmiştir (Kâtip Çelebi, 1972, s.124, 125). Sebep olduğu kin ve kibrin kör eden etkileriyle hakikati görmeyi engelleyen taassubun toplumsal yapıda yol açtığı ihtilâf ve çekişmelere son verebilmek için taassubun doğru teşhis edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre taassubun sebebi *cehalet* ve Hz. Muhammed'in lütuf ve kerem anlayışına dayalı muamelesini aşan *şekilciliktir*.

Taassubun açığına çıktığı alan dinî inançlar ve ibadetler olmasına karşılık, sonucu tamamıyla toplumsaldır. Bu sebeple taassup hastalığının çözümünde tüm bu alanları ve aşamaları dikkate almak gerekmektedir. Kâtip Çelebi'nin kendi döneminin somut taassup örneği olan Kadızâdeliler ile Halvetiler bağlamında ifade ettiği tespit ve önerileri şöyledir (Kâtip Çelebi, 1972, s.103-109, 123-128):

Kâtip Çelebi, Kadızâde'nin ve ne de Sivasî'nin gündeme getirdiği, herhangi bir dinî, ilmî ve pratik değeri bulunmayan, hatta çoğunluğunun bireysel ve toplumsal hayatta veya inanç ve düşüncede somut karşılığı da olmayan; birçoğu tarihe ait bazı meseleleri gündeme taşıyarak bunlar etrafında tartışmalara ve hatta kavgalara vesile olan; cahil halkı yanlarına çekerek fitne çıkaran bu adamların dini hayattaki olumsuz etkilerine karşı, devletin sürece müdahil olmasını ve kontrolü eline alması gerektiğini ifade etmiştir. *Mîzânul-Hakk* isimli kitabında ayrıntılı şekilde ele aldığı üzere, devlet adamlarının, Müslümanların toplumsal anlamda ihtilâfa düşmelerine rıza göstermemeleri gerektiğini; vaki olan kavgaları yerine göre sertlikle, yerine göre de lütuf ve yumuşaklıkla çözmelerinin zorunlu olduğunu; fakat hiçbir zaman gevşek olmamalarını ifade etmiştir. Kâtip Çelebi'ye göre söz konusu problemin çözümünde devlet adamlarına düşen sorumluluk çok büyüktür. Bunların, bozuklukları gidermek için Kanûn-i kadîm'i tam olarak uygulamaları oldukça önemlidir. Sultan, bu kanunları bilerek hareket etmeli, şeriatın kılıcı ve siyasetin kanunu yürürlükte egemen olmalıdır.

Dinî hayatın kavgadan uzak yaşanması noktasında üzerine büyük sorumluluk düşen ikinci kesim din adamları ve özellikle de vaizlerdir. Her şeyden önce vaizler, vaaz ettikleri şehir halkının âdet ve gelenekleri dikkate almalı, doğrudan âdet ve gelenekleri reddeden veya aşağılayan tutum ve sözlerden uzak durmalıdırlar. Çünkü vaizlerin bölge insanının kültürel kabullerini dikkate almamaları, halk arasında çeşitli kavga ve dedikodulara sebep olmaktadır. Kâtip Çelebi, bu aşamada oldukça ilginç bir tutuma sahiptir. O bid'atlerin ne kadar yanlış olduğunu bilen birisidir. Ancak buna rağmen zihinlerden ve toplumdan tamamıyla dışlanması gereken bid'atin toplumda sağlam bir yer edinmiş olmasını âdetler ve geleneklere dayanmasıyla açıklayarak, böylesine dayanağı olan bid'atleri yok etmenin kolay olmadığına, iyiliği emretmek ve kötülükten menetmek sorumluluğunun doğru bir tarzda gerçekleşmemesi durumunda bid'atleri yok etmenin boşuna bir çabadan başka bir şey olmayacağına dikkat çekmiştir. Kâtip Çelebi bu anlayışı dile getirirken gözlediği pratik durumlardan hareket etmiştir. Kâtip Çelebi'ye göre bid'atlere sarılmanın en önemli sebebi, dünyalık geçimler ile şan ve şöhrete ulaşma arzusudur. Kâtip Çelebi'ye göre halkın bidatlere sınıksız sarılmasının ikinci sebebi, yasaklanan şeyin ilgi görmesiyle ilgilidir. Bir şey yasaklanınca halktan olan kimselerin o yasağı ihlal etme

arzuları kuvvet kazanmaktadır. Çünkü hak bile olsa âdetlere ters düşen bir sözü kabul etmemek, halkın genel teamülüdür. Bunun somut örneği, zahir uleması olarak nitelediği Kadızâde ve taraftarları olan kişilerdir. Halkın âdet ve geleneklerini hesaba katmadan, bir şeyin dindeki yerini doğru şekilde belirlemeden gerçekleştirilecek herhangi bir girişim boşuna çaba olacağı gibi, bu durum maalesef halkın yasaklanan şeylere ilgisini daha da artıracaktır (Altaş, 2007, s. 288).

Kâtip Çelebi, taassubun sebep olduğu ve olabileceği problemleri önlemek için devlet adamlarına ve din adamlarına çağrıda bulunurken, halka da bazı hatırlatma ve uyarılarda bulunma ihtiyacı hissetmiştir. Dinî ve ahlâkî bozulmanın düzeltilmesinde halka yakışanın aşırılıklardan uzak durmak olduğunu, aşırılıklara itibar edilmemesinin önemli olduğunu belirtmiştir. Halkın bireysel ve toplumsal hayatında uyması gereken kural ve ölçülerin gayet açık ve anlaşılır olduğunu, dini ilimlerin detayda kalan konularına itibar etmenin gereksiz olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, İslâm'ın namaz, oruç gibi genel emirlerini yerine getirmenin yanı sıra, yalan söylemekten uzak durmak, birisinin canına ve malına zarar vermektan kaçınmak, doğruluk üzere olmak ve hakkında bilgi olmayan konuları konuşmamak halk için yeterlidir. Halktan daha fazlasını beklemek doğru değildir. Zaten halk daha fazlasını ne ister ve ne de anlar. Böyle olduğu içindir ki halktan kimseler vaaz ve hutbe esnasında genellikle uyuklarlar; imamın veya vaizin ne dediğini dinlemezler bile. Çünkü anlatılan konulara zihinlerinde ve hayatlarında karşılık bulamamaktadırlar. Dertlerinin farkında değiller ki, derman arasınlar. Hutbenin Arapça okunması da halkın camide anlatılan konulara ilgisizliğinin en önemli sebeplerinden birisidir (Kâtip Çelebi, 1972, s. 123-128).

Kâtip Çelebi'de İslah Düşüncesi

Kâtip Çelebi, Osmanlı devlet ve toplumundaki çözümlenin önlenmesi için geliştirilecek yöntem ve çabaları "ıslah" sözcüğü ile ifade etmiştir. Kâtip Çelebi "ıslah" sözcüğünü tercih ederken yeni bir siyasî sistem projesini düşünmemiştir. Onun "ıslah" anlayışı var olan idari işlerin ve toplumsal ilişkilerin işleyişindeki bozuklukların düzeltilmesi manasındadır. Bu kullanımda belirleyici olan ıslahatın kendisi değil, bozulmanın bizzat kendisidir. Bu sebeple devlet adamlarını vücudun sıhhati için tedbir alan doktorlara benzetmiştir. Özellikle *Düstûrû'l-Amel*'de ıslah kelimesinin geçtiği bağlamlar göz önüne alındığında, ıslah kavramının, o günün tıp literatüründen hareketle kullanıldığı görölmektedir. Fakat "işlerin düzelmesi" konusunda Kâtip Çelebi çok fazla umutlu değildir. On dört yaşından itibaren Anadolu ve Asya topraklarında katıldığı seferler sırasında gördükleri ve yaşadıkları, ıslahın kolay olmayacağına inanmasına yol açmıştır. Fakat tamamıyla umutsuz da değildir; eğer devletin başındaki Sultan

meseleyi anlar ve gereğini yerine getirirse "ıslah" çabaları olumlu sonuca ulaşmayı mümkün kılabilir. Bu sebeple kitaplarında doğrudan Sultan'a yönelik ifadelere yer vermiş, Sultanın çabalarının problemleri çözümlenmenin vazgeçilmez şartı olduğunu dile getirmiştir.

Kâtip Çelebi'nin Osmanlı devlet ve toplumunda gerçekleşen çözülmeye ilişkin tespit ve "tedavi" tekliflerine yer verdiği eserlerinin başında *Mîzân el hakk fî ihtiyâr el-ahakk* adlı kitabı gelmektedir. "En doğru yolu seçerken izlenecek hakikat ölçüsü" anlamına gelen bu ünlü kitabın daha ilk sayfalarında "kanıtlama yöntemine" (tarîk-ı burhân) ve "mantık"a (ilm-i mîzân) yapılan atıf adeta kitabın adına da bir atıf gibidir. Kitap, aklî ilimlerin ne kadar önemli olduğunu dile getiren bir "giriş" (mukaddime) ile başlamakta, takiben her biri detaylı bir şekilde ele alınıp tartışılan yirmi bir mesele (bahs) ile devam etmektedir. Kitabın "sonuç" (hâtime) kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmakta ve bazı tavsiyeler dile getirilmektedir.

Kâtip Çelebi'de Bilimin Önemi

Geleneksel İslam bilgi anlayışının temel kavramı "ilm"dir. İlim ise, daha çok veya öncelikle "dinin doğru anlaşılması ve yaşanması" ilkesine dayanmaktadır. Bu ilkeye bağlı olarak *tefsir*, *hadis*, *fıkıh*, *kelâm* gibi ilim dalları oluşmuş, *Arapça*, *mantık* ise bu ilim dallarını yürütülebilmenin, derinleştirebilmenin araçları olarak görülmüştür; aynen matematik, astronomi gibi bilim dallarında olduğu gibi. Eğer genel bir ayırım yapmak gerekirse; sonraları birçok kişi tarafından dile getirilen "naklî ilimler" ve "aklî ilimler" ayırımının temelinde "naklî ilimlerin" anlaşılabilmesi, yürütülebilmesi veya derinleştirilebilmesi için "aklî ilimlerin" araç olarak kullanılması gerektiği anlayışı vardır. Fetihler ve kitlesel İslam'a katılımlar sonucunda farklı bilgi türleriyle karşılaşan Müslümanlar "ilim" dağarcıklarına felsefeyi, tıbbı, mekaniği, fiziği, zoolojiyi, biyolojiyi, coğrafyayı da katmışlar, fakat bunlar genel anlamda eğitim ve öğretim programlarının (medrese müfredatının) parçaları olmamış, sadece bazı özel ilgililerin üzerinde durdukları ve uzmanlaştıkları konular olmuştur. Gerçi şunu da göz ardı etmemek gerekir ki, İslam dünyasının ilim/bilim konusunda durumu bu iken, özellikle Avrupa/Hıristiyan dünyası da bundan farklı değildi. Ortaçağ Avrupa'sında da, bugün "fen bilimleri" olarak nitelenen ve fiziksel dünyadaki genel-geçer yasaları tespit etme amacı taşıyan bilimler, ancak özel ilgililerinin uğraş alanları idi. Bunlar genellikle Kilise mensubu kişilerdi ve Kilise kurumunun sert tepkisiyle, engelleyici tutumlarıyla karşılaşmak pahasına astronomi başta olmak üzere "fen bilimleri" alanında çalışmalar yapıyorlardı. Buna karşılık İslam dünyasında bilimsel çalışmaları engellemeye yönelik kurumsal bir refleks veya gelenekselleşmiş bir tutum yoktu. Bu noktada İslam dünyasındaki bilimle uğraşan kişilerin, siyaset kurumunun veya dini eğitim kurumunun engellemesiyle karşılaşmamaları o günün şartlarında Avrupa/Hıristiyan

dünyaya göre önemli bir farklılık ve olumlu bir durumdur. Fakat tüm engellemelere rağmen Avrupa'da bilim hızla gelişirken, İslam dünyası mevcudu sürdürmekle yetinmiştir. En azından genel manada Avrupa'daki bilimsel atılım İslam dünyasında gerçekleşmemiştir. Daha da önemlisi İslam dünyasındaki yaygın "araç ilimler" anlayışı pek değişmemiştir. Belirli ilmi konular, bir türlü başlı başına uzmanlık alanı haline gelmeyip sadece diğer bazı ilmi faaliyetlerin yardımcı unsuru olarak algılanınca, o alanda kayda değer bir gelişme olmamıştır. Bunu astronomi veya matematik için rahatlıkla söyleyebiliriz. Neredeyse ilk andan itibaren Müslümanlar için dinin bazı hükümlerini anlamının ve uygulamanın (miras hukuku için matematiğin, namaz ve oruç vaktini tespit için astronominin araç ilim olarak görülmesi gibi) araçları olan matematik ve astronomi (Ali Kuşçu gibi istisna şahsiyetler hariç) eğitim ve öğretim programlarının standart ve genel müfredat konuları veya birçok kişinin çalışmalar yaptığı uzmanlık alanları olarak görölmemiştir. Geleneksel ilim ve eğitim anlayışının değişmeden sürdürölmesi, sürdürölmekte olan eğitim ve sahip olunan ilim anlayışının pratik hayatın gerisinde kalmasına yol açmıştır. Geleneksel ilim anlayışı pratik hayatın bazı problemlerine cevap veremez veya verdiği cevapların doğruluğu kuşku götürür olmuştur. Bunu ilk fark edenlerden birisi ise Kâtip Çelebi'dir.

Kâtip Çelebi, doğrudan medreselerdeki eğitim ve öğretim programlarının değişmesini dillendirmediyse de mezunlarının yetersizliğini açıkça dile getirmiştir. Bilimde bazı şeyleri ihmal etmenin başta fıkıh olmak üzere dini alanda da yanlışlıklara veya yetersiz durumlara yol açtığını ifade etmiştir. Bu noktada özellikle matematik için dile getirdiği görüşler ve gerçekleştirdiği tespitler oldukça önemlidir. Kâtip Çelebi, matematiği ifade etmek için *Keşfü'l-Zünûn* isimli önemli eserinde *İlmu'l-aded*, *ilmu'l-hisâb* ve *ilmu'l-aritmâtîkî* şeklinde üç ayrı kavramlaştırma yapmıştır. Yeri geldikçe bunların farklarından bahsetmiş olmakla birlikte, hakkında en uzun ve ayrıntılı açıklama yaptığı kavramlaştırma *ilmu'l-hisâb* olmuştur (Kâtip Çelebi, 1982, s. 1/662-665). Açıklamasına göre *ilmu'l-hisâb*'ın konusunu sayılar (el-aded) oluşturmaktadır. Bu ilimde sayının "zâtî arazları" (avârızıhi'z zâtîyye) ele alınıp araştırılmaktadır. Bu ilmin faydası pek çok olup daha çok yapılan işleri kaydetmek (zabtü'l muâmelât), malı mülkü korumak (hıfzü'l emvâl), borçları tespit etmek (kazâü'l düyûn) ve mirası taksim etmek (kısmetü't terekât) gibi alanlarda kullanılmaktadır. Kâtip Çelebi genel olarak matematiğin, sadece bahsettiği alanlarda değil, aynı zamanda astronomi (el-ulûmu'l-felekiyye), arazi ölçümü (el-mesâha) ve tıpta da ihtiyaç duyulan bir bilgi alanı olduğunu belirtmiştir. Ona göre matematiği bilmeden tüm bu alanlarda işleri halletmek, çalışmalar

yapmak, bilgiyi derinleştirmek mümkün değildir. Bu sebeptendir ki ne sultanın ne âlimin ve ne de halkın matematiksiz yapamayacağını söylemiştir.

Kâtip Çelebi, matematiğı yeteri kadar bilmemenin, dini ilimlerde bile ciddi yanlışlara yol açtığıının veya açabileceğinin örneklerini verme ihtiyacı hissetmiştir. Örneğinde doğrudan fikhî dikkate alması ise önemlidir. Bu tutumuyla, matematik gibi alanlarda yeterli düzeyde bilgi birikimi yoksa kararların (fetvalar) yanlış olacağını ifade etmiştir. Böylelikle bilginin bütünlüğüne, bilgi alanlarının birbirleriyle zorunlu olan ilgiye dikkat çekmiştir. Konu bağlamında verdiği örnek şöyledir:

Hendese bilen müfti ile hendese bilmeyen müftinin fetvasıdır: Bir kimse boyu ve eni ve derinliğı dört zira bir kuyu kazmak için birini sekiz akçaya tuttu. O da boyu ve eni ve derinliğı iki zirâ olan bir kuyu kazdı ve karşılığında dört akça istedi. Fetva ettirdiler, hendese bilmez müfti dört akça hakkıdır, dedi. Hendese bilen müfti hakkı bir akça diye fetva verdi, doğrusu da budur. Çünkü iki zirâ kuyu dört zirâ kuyunun sekizde biridir, ücretin de sekizde bir olması gerekir... Hendese bilen kadı ile hendese bilmeyen kadının hükmüdür. Bir kimse boyu ve eni yüz zirâ olmak üzere bir tarlayı başkasına satıp teslim edeceği zaman boyu ve eni ellışer zirâ iki tarla verdi Aralarında uyuşmazlık çıkıp bir kadıya vardılar ki hendese bilmezdi. Hakkı budur diye hükmeyletti. Sonra bir hendese bilen kadı bulup dinlettiler, yarım hakkıdır dedi. Doğrusu da budur. Bunların aslını bilmek isteyen *riyaziyat* görmeye heves eyleye (Kâtip Çelebi, 1972, s. 10, 11).

Kâtip Çelebi bilimin önemini kavramış birisi olarak sadece bilimin önemine dikkat çeken yazılar yazmamış, bazı bilim alanlarında eserler de telif etmiştir.

Kâtip Çelebi'nin Islahat Raporu: Düstürü'l Amel

Kâtip Çelebi, hayatının sonlarına doğru, Osmanlı Devleti'nin ve özellikle de malî teşkilatın ıslahına dair zamanının şartlarında önemi daha da büyük bir eser kaleme aldı. Bu eserinde devlet idaresinde edindiğı tecrübeler ve bilgi birikimi neticesinde, her geçen gün daha fazla çözümlüşüne şahit olduğu devlet sistemindeki ıslahın nasıl gerçekleşmesi gerektiğini dile getirme ihtiyacı hissetti. Bu maksatla *Düstürü'l Amel* isimli hacim olarak küçük, fakat ele aldığı konu ve ıslahata ilişkin teklifleri açısından son derece önemli kitabını kaleme aldı. Aslında bir rapor olan bu kitap, Sultan IV. Mehmed'in malî sistemdeki problemlerin çözümü amacıyla gerçekleştirdiğı bir girişiminin ürünüdür.

Kâtip Çelebi, *Düstürü'l Amel*'de anlattığı üzere, "İlâhi âdetin bir icabı, insan uygarlık ve toplumlarının tabiatının bir gereğı olarak, [bu devletin] mizacında sapma belirtileri ve yapısı ile güç ve yeteneklerinde uyuşmazlık eserleri görölmeye başlandığı" bir zamanda, Sultan

IV. Mehmed (İktidarı: 1648-1687) bir ferman yayınlarak "güngörmüş devlet ileri gelenleri ile iş bilen divan erbabının" bir araya gelerek "devletin nabzını tutmaları" ve yaşamakta olan problemlerin çözümü için çareler düşünmelerini ister. Zira devlet sisteminde ve toplum yapısında çoktandır bir dizi problem yaşanmaktadır. Elbette ki bu problemleri çözmeye yönelik görüşler ve girişimler vardı. Başta Sultan olmak üzere birçok kişi bu problemlerden kurtuluşun yol ve yöntemlerinin neler olması gerektiğini düşünüyor veya en azından klasik dönemdeki güç ve deneye ulaşmanın umudu içerisinde bir şeyler yapmaya çalışıyorlardı. Fakat Sultan IV. Mehmed'in bu girişiminin asıl sebebi, süregelen problemlerin ötesinde, iktidarı döneminde daha şiddetli bir şekilde yaşamaya başlanan malî problemlerle ilgiliydi. Daha da özelden "gelirin azlığı, giderin çokluğu" ile ilgiliydi. Döneminin akıl adamlarının bir araya gelmelerini ve kötü gidişatı durduracak çözüm yolları aramalarını istedi: "Ta ki iş, Allah korusun, hakkından gelinmesi müşkül olan bir noktaya gelinmesin".

Sultan IV. Mehmed döneminin devlet hazinesinde önemli bir malî açık oluşmuştu. Bunun en önemli sebebi, artık son derece pahalıya mal olan askeri seferlerdi. Seferler ve diğer bazı sosyal, ekonomik, askeri problemler süregelmekte olan malî problemlerin şiddetini ve kapsamını daha da artmıştı. Yaşamakta olan ve malî yükü her geçen gün artan problemleri görüşmek ve çözüm yolları aramak üzere 19 Mart 1653 Çarşamba günü, Veziriazam Tarhuncu Ahmed Paşa, Şeyhülislam Bahai Mehmed Efendi, Defterdar Paşa, Rumeli Kazaskeri Hüsamzâde Abdurrahman Efendi, Anadolu Kazaskeri ile içlerinde Kâtip Çelebi'nin de dâhil olduğu birçok devlet adamından müteşekkil heyet, Tersane Bahçesi'nde Sultan'ın huzurunda toplandılar. Açılış konuşmasını Sultan Mehmed yaptı. Önceki sultanlar zamanında, devletin gelirleri ile masrafları arasında bir denge bulunduğundan ve hatta bazı seneler tasarruf dahi yapıldığından bahisle, kendi dönemine değindi. Kendi idaresinde sarayda gerçekleştirilen harcamaların babasının döneminden daha az olmasına karşılık bütçenin gene de açık verdiğini, tersane ile sair mühimmatın temini için yeterli malî imkânın bulunmadığını belirtti ve bunun sebebini sordu. Veziriazam Tarhuncu Ahmed Paşa, söz konusu bütçe açığının en önemli sebebini, devletin harici masraflarının artışı olduğunu ifade etti. Böylelikle farklı kişilerin söz almasıyla konuşmalar uzayıp gitti. Gerçekleşen uzun müzakereler sonucunda birkaç senelik îrad (gelir, gelir getiren mülk) ve masrafın mahallerinde incelenerek ulaşılan sonuçların Sultan'a arzına karar verildi. Bir gün sonra, Defterdar Paşa'ya hazinenin durumunun tetkiki emredildi. Divana mensup devlet adamları bu defa Defterdar Paşa'nın sarayında toplandılar. Toplantıda Kâtip Çelebi'de vardı. Defterdar, devletin senelik gelirinin giderinden az olduğunu belirterek, düşündüğü malî çözümleri dile getirdi. Müzakereler sonucunda alınan

karar gereğince birkaç gün içinde bütün kalemler, hesaplarını hazırlayıp defter ve kaimeler şeklinde Veziriazama verdiler. Tarhuncu Ahmed Paşa'da tüm bunlardan hareketle hazırlattığı detaylı bir raporu Sultan'a arz etti. İşte bu müzakereler ve çalışmalar esnasında ikinci halifelik vazifesiyle devlet dairesinde hizmet görmekte olan Kâtip Çelebi de söz konusu problemlerin nasıl ıslah olunabileceğini düşünmeye başlamış ve *Düstürü'l Amel* adlı eserini kaleme almıştır. Problemlerin çözümüne katkı olmak üzere, kendi ifadesiyle "*devlet adamları, himmet eksikliği sebebiyle gâfletlenüp faydalanmayacak*" olduklarını bildiği halde, Sultan buyruğu üzerine toplanan divana katılmış olması ve "*ömrü boyunca divana hizmet edüp seferlerde ve barışlarda, zamanın germ-ü serdini ve nice derdinü çeküp geçmişlerin tarihlerini görmekte diledi ki, sayesinde rahat yaşadığı bu büyük devlete yardım ve gördüğü nimetlere şükretmek niyetiyle*" (Kâtip Çelebi, 1982, s. 155) ile eserini hazırlamıştır. Yazdığı metin bir kitaptan ziyade bir rapordur. Raporu hazırlamasında Hüsanzâde Abdurrahman Efendi'nin (ö. 1670) istek ve ısrarı etkili olmuştur. Raporunu yazmış fakat bir süre kimseye vermemiştir. Çünkü raporuna itibar edilmeyeceğini düşünmektedir. Zira devrinde işlerin nasıl yürütüldüğünü, devletin üst makamlarındaki birçok kişinin sadece kendi menfaatini düşündüğünü yakinen bilmekte ve görmektedir. Raporuna itibar edecek birileri varsa da onlara da ulaşma imkânı bulunmamaktadır. Bu şekilde birkaç yıl geçer. Hüsanzâde Abdurrahman Efendi müftü olunca (15 Mayıs 1655- 4 Şubat 1656) raporu ister ve Kâtip Çelebi'nin tekrar gözden geçirip temize çektiği nüsha Sultan'a takdim edilir.

Kâtip Çelebi, arzuladığı ıslahın ancak Sultan'ın yönetim ve denetiminde mümkün olabileceğine inanmaktadır. Yoksa ne tür raporlar hazırlanırsa hazırlansın, kim ne tür çözüm teklifinde bulunursa bulunsun, tüm bunların üst düzey idari birimlerin karanlık koridorlarında kaybolup gideceğini ve şikâyet edilmekte olan işlerin devam edeceğini düşünmektedir. Raporunun Sultan tarafından incelenecek olmasını olumlu bulmakla birlikte, genel manada olması gerektiğine inandığı ıslahata başlanacağı konusunda pek umutlu değildir. Ancak buna rağmen bilgi ve tecrübesinin gereği yapmak ve kıyamet günü sorumluluğunu yerine getirmenin rahatlığını yaşamak ister: "*Bari kıyamet gününde suçumuzu ortadan kaldırır diye düşündüm*" (Kâtip Çelebi, 1982, s. 155).

Tam ismi *Düstürü'l amel li ıslâhi'l-halel* olan rapor 'Mukaddime' ve 'Hâtime' kısımları hariç üç bölümden oluşmaktadır. 'Mukaddime' bölümünde genel olarak bir devletin gelişme aşamalarının neler olduğundan bahsedilmiş, Kâtip Çelebi ıslaha yönelik tespit ve tekliflerini burada dile getirdiği teorik zeminin üzerinde inşa etmiştir. Teorik zemin İbn Haldun'un tarih ve toplum felsefesinin tekrarı niteliğindedir. Raporun birinci bölümü reâyânın, ikinci bölümü

askerin, üçüncü durumu hazinenin durumuna ilişkindir. Sonuç bölümünde çözümlenin durdurulmasına ve devlet sisteminin işleyişindeki aksaklıkların giderilmesine ilişkin teklifler yer almaktadır.

Kâtip Çelebi'de Devlet ve Toplum Felsefesi

Kâtip Çelebi eserinin "Giriş" (Mukaddime) bölümünde, öncelikle bazı teorik tespitlerde bulunmuştur. Genel çerçevede "devletin tavırlarını" açıklamıştır. Görüş ve tespitlerinin temelini İbn Haldûn'un (1332-1406) tarih, devlet ve toplum felsefesi oluşturmaktadır. "İnsanın bireysel hali ile toplumsal hali birbirine benzer" anlayışının gereğine uygun olarak düşüncelerinin en temel unsurunu açıklamıştır:

Her şeyden önce, insanın tabii ömrü, gelişme yaşı, duraklama yaşı ve gerileme yaşı olmak üzere üç aşama üzerine takdir olunmuştur. Her ne kadar bu üç aşama kişilerin hayatında tayin edilmişse de güç ve güçsüzlük karşılaştırma bakımından birbiriyle tezat halinde olup, zayıf yapılı bir kişinin çöküşü sağlam yapılı bir kişiden daha önce olagelmıştır. Bunun gibi devletin insanlardan oluşan toplumsal yapısı da üç aşamalıdır. Gelişme çağı, duraklama çağı ve gerileme çağı. Bu üç aşamada toplumlara göre birbiri ile farklılık gösterir (Kâtip Çelebi, 1982, s. 155).

Geçmişte bazı devletlerin çok kısa sürede gerileme çağına eriştiğini ve tedbirsizlikler yüzünden henüz duraklama çağındayken yok olup gittiklerini belirtmiştir. Ancak bazılarının ömrü ise bünyesi sağlam ve devlet adamları yetkin kişiler olduğu için uzamış, duraklama dönemine geç girmişlerdir. Öyle ise yapılması gereken, mevcut problemleri çözmek ve devletin bünyesini güçlü tutmaktır. "Duraklama" ve "gerileme" ve son olarak "çöküş" kaçınılmaz bir durumdur; ancak bir süre uzatılabilir. Her organizma aynı yaşta ölmediği gibi, her devlet/toplum da aynı süre varlığını sürdürmez. Organizmayı ayakta tutan temel unsurların güçlü olması, organizmanın hayatiyetini devam ettirmesini sağlar. Devletin/toplumun bazı unsurlarının güçlü ve dinamik olması da devletin/toplumun hayat süresini uzatır; iktidarının güçlü olmasını sağlar.

Kâtip Çelebi devleti ve toplumu insan bedenine benzeten yaklaşımı esas aldığı kitabında sunacağı çözüm önerisinin mümkün olduğunca açık ve anlaşılır olmasına özel bir çaba sarf etmiştir. Ona göre tıpkı insanda olduğu gibi devlet de bir organizma olarak "dört esas" (hılt) üzerinde yer alır ve yükselir. Söz konusu dört esası *ulema*, *asker*, *tüccar* ve *reâyâ* oluşturur. Kâtip Çelebi, insan ve devlet arasındaki benzerliği şöyle açıklamıştır:

Ulu bir zümre olan ulema, bedende makbul hılt olan kana müşabih olup, kalp ki ruh-i hayvanînin membaıdır ve ruh-i hayvanî maddi olmayan bir cevherdir ki son derece küçüklüğünden ve

inceliğinden dolayı kendi kendine cereyan edemeyüp kan anı alup damarlardan bedeninin en uzak uçlarına kadar alur gider ve bütün azâya, kollara ve bacaklara ulaştırır. Şüphesiz beden anınla hayat bulup faydalandığı gibi, şeriat ve hakikat uleması da ruh yerinde olan ilm-i şerifi Allah'tan doğrudan doğruya yahut bilvasıta alup, bedeninin kolları ve bacakları yerinde olan ümmilere ve avama eriştirir ve beden, ruhtan faydalandığı gibi, anlar da ulemadan faydalanırlar. Ruh, vücudun kuvvetine ve devamına sebep olduğu gibi, ilim dahi cemiyetin zindeliğine ve devamına sebeptir (Kâtip Çelebi, 1982, s. 156).

Organizmacı anlayışın bir yansıması olarak Kâtip Çelebi, insan vücudu ile bir devletin teşkilinde önemli role sahip toplum kesimleri arasında benzerlik kurmuştur. Kâtip Çelebi, Osmanlı devlet ve toplumundaki çözölmüşü durdurup kadim dönemlerin ihtişamına erişmenin çarelerini gösterirken insan bedeninin organik fonksiyonlarıyla toplum kesimleri arasında benzerlik ilişkileri kurmuştur. Onun bu konudaki yaklaşımı esasen Antik Yunan'da oluşturulan ve İslam dünyasında dile getirilmeye devam eden "dört temel unsur" düşüncesine dayanmıştır. Bu düşüncenin temelinde Hippokratés (M.Ö. 460-388)'in mizaçlara ait sınıflaması ve Galenos (131-201)'un "hıltlar" görüşü vardır. Bu anlayışın geleneksel tıptaki yaygın kabulüne göre⁶ insanlarda bulunan dört şeyin dengeli olmasından sıhhat meydana gelir. Eğer dört şeyden biri artar ya da eksilirse hastalık ortaya çıkar. Söz konusu şeylere "dört karışık şey" anlamında olmak üzere "ahlât-ı erbaa" denilmiştir. Ahlât, hılt kelimesinin çoğuludur. Hılt ise, eski tıpta insan vücudunda bulunduğu varsayılan *kan*, *balgam*, *saфра* ve *sevda* olmak üzere dört unsurdan her birine denmiştir. Kâtip Çelebi, insan vücudunun *kan*, *balgam*, *saфра* ve *sevda* olmak üzere dört karışımdan (ahlât-ı erbaa) oluştuğu gibi, toplumların da erkân-ı erbaa denilen *ulema*, *asker*, *tüccar* ve *reâya*'dan meydana geldiğini belirtmiştir. Ona göre, ulema (âlimler) zümresi *kan*, asker *balgam*, tüccar *saфра* ve reâya da *sevda* durumundadır (Akyol, 2017). Yine ona göre bu

⁶ Kâtip Çelebi'nin devlet ve toplumun temeli olarak ifade ettiği dört unsur anlayışı kadim bir anlayışın ürünüdür. Bunun anlayışın önceki önemli örneklerinden birisi İbn Sina'dır. İbn Sina'nın konuya ilişkin görüş ve tespitleri şöyledir:

Unsurlar cisimlerin alt bölümlere ayrılmaları mümkün olmayan basit cevherleridir. Bunların birleşip şekillenmeleriyle doğada çeşitli cinsteki şekiller ortaya çıkar. Bunlar, sadece dört tanedir: toprak, su, hava, ateş. Toprağın mizacı, soğuk ve kurudur; suyun mizacı, soğuk ve nemlidir; havanın mizacı, sıcak ve nemlidir; Ateşin mizacı ise, sıcak ve kurudur. Bunlardan toprak ve su, ağır; hava ve ateş, hafiftir. Ağır olanlar, organların şekillenmesi ve dinginliği için gerekliyken, hafif olanlar, hayati güçlerin hareketleri, işlevleri ve organların hareketlerine yardımcı olmak üzere gereklidir. Mizaç, unsurların dört tane olan niteliklerinin ürünüdür; böylece, bir cismin mizacı, kendini oluşturan unsurlar neyse, onun niteliklerinin ürünüdür. Mizacın zıt nitelikleri, nicelik yönünden tam olarak eşit olduğunda mizaç dengelidir; mizacın nitelikleri niceliksel olarak eşit olmadığında ve bir tarafa meylettğinde, mizaç dengeli değildir. Hıltlar, en genel anlamda vücut sıvıları demektir. Bunlar, sindirim sonucu ortaya çıkan, sıvı cevherlerdir. Çok iyi bilinen dört hıltın (kan, balgam, sarı saфра ve kara saфра (sevda) dışında, vücuttaki çok ince damarlar içinde, vücut dokularının üzerinde, dokuların arasında ve başlangıçtan beri dokuların yapısında sıvılar vardır ki bunlara da hılt adı verilir. Ancak öncekiler 'Birinci Derece Hıltlar', bunlar ise 'İkinci Derece Hıltlar'dır (İbn-i Sina, 2016, s. 1/6-25).

dört sınıf, devletin ve toplumun hayatını sürdürmesi açısından bir arada yaşamak zorundadır. Bu birlikteliğin temelinde ise "adalet" yer almalıdır. Mademki birlikte yaşamak zorundalar, bu durumda kaçınılmaz olarak birbirleriyle irtibata geçmek ve faydalanmak durumunda kalacaklardır. Kurulacak denge (adalet) toplumdaki düzenin ve devletin işleyişinin sağlığa kavuşması için en temel şarttır. Söz konusu ölçü ya da denge (adalet) o kadar belirleyici ve dolayısıyla önemlidir ki, olur ki nitelik yahut nitelik açısından bunlardan biri işlevini yitirip bozulur ya da oran olarak aşılırsa ya hemen dışarı atılması ya da iyileştirilmesi icap eder (Bulut, 2006, s. 56-58). Ancak bu da rastgele olacak bir şey değildir. Kâtip Çelebi, "iyileştirme" çabalarının da bazı ilke ve ölçülerinden bahsetmiştir. "*Halkın işlerini görmeye girişen tedbirciler [yöneticiler] bilüp ve bozulan mizacı düzeltmek ve sair çareler bulmak hususunda ana göre hareket edeler*" diyen Kâtip Çelebi, ruhun ve bedenin ilaçlarının belli olduğunu belirtmiştir: "*yoksa kötü tedbir alınmış olur. Zira fani bir ihtiyara yapılan tedavi, çocuğa elvermez*" (Kâtip Çelebi, 1982, s. 156). Kâtip Çelebi'ye göre işlerin düzelmesinde her şey *adalet* ilkesine bağlıdır. *Adalet* işlerin özüdür. Bunu, "*insansız mülk olmaz, ordusuz halk olmaz, parasız ordu olmaz, halk olmadan para toplanmaz, adalet olmasa da halk olmaz*" diyerek raporunun daha ilk sayfalarında açık-seçik ifade etmiştir.

Devletin işleyişinde dört esastan bahseden ve bunları *ulema*, *asker*, *tüccar* ve *reâyâ* olarak ifade eden Kâtip Çelebi, bu esasların olması gereken durumlarını ve mevcut hallerini de açıklamıştır. Bu durum, aynı zamanda onun gözünden Osmanlı devletinin ve toplumunun o günkü fotoğrafını ortaya koymuştur.

Kâtip Çelebi'nin Islahat Projesinde Reâyânın Durumu

Kâtip Çelebi açısından reâyâ durumu toplum düzeni ve devlet işleyişi açısından oldukça önemlidir. Kâtip Çelebi reâyâ konusunu sadece *adalet* ilkesi çerçevesinde değil, aynı zamanda "dört unsur" anlayışı çerçevesinde ele almış ve konuya ilişkin görüşlerini dile getirmiştir. *Düstürü'l-Amel*'de yapılan benzetmeye göre reâyâ, yapısı süfli ve toprakta olan *kara safra* (sevda) durumunda bir konuma ve işleve sahiptir:

Reâyâ ki sevda makamındadır. Tıb ve teşrihte sabittir ki, taam hazmından sonra bir zaman mideye gıda gelmeye. Dalak biraz sevda döküp boş kalmasun ve bir bozukluğa sebep olmasun deyü yetiştigi gibi, mide makamında olan hâzine-i amireye dahi gıda mesabesinde olan para gelmeyüp boş kaldıkta, reâyâ fukarası paraları döküp her daim hazineyi boş komayup yetinmek üzere olurlar. Ama anlar ezilüp işten ve kazançtan kaldıkta, bu tedarik mümkün olmaz (Kâtip Çelebi, 1982, s. 157).

Kâtip Çelebi bu noktada eski dönemlere bakarak, oradan örnekler vermek suretiyle, esasen geçmiş zamanlarda devlet ile halk arasındaki dengeye dikkat çekmiştir. Bunu yaparken amacının, mevcut yönetimden bu konuda duyduğu rahatsızlığı dile getirmek olduğu söylenebilir. Şöyle demiştir:

...geçmiş padişahlar reâyâyı zalimlerden korumuş, adalet ve gönüllerini hoş etmekte tam bir özen göstermişlerdi. Doğruluktan ayrılmayıp zalimlere fırsat vermemişlerdi. Osmanlı ülkesi köylerinden birinin harap olmasına razı olamazlardı. Merhum Sultan Süleyman Han, Dar'üs-saltanatı aliyye yani Konstantiniye şehrinin tamamen bayındır olmasını dilese de Osmanlı ülkesinde bulunan kasaba ve köylerden bu maksatla, birini kaldırıp buraya getirmeyi uygun görmemişti. Reâyâdan birinin ziraattan ve çiftçilikten ayrılıp şehre göçünü reva görmezdi. Bu bakımdan Belgrad kalesini fethettiği zaman o yörenin kâfirlerini sürüp, Yedikule civarına yerleştirmişti. Sonra duraklama dönemi gelince Celâlîler'in ortaya çıkışı ile reâyâ güçsüzleşerek bölgelerini terk edip, köylerden şehre kaçtılar. Şu anda İstanbul çevresi bile göç edenlerle dolu durumdadır (Kâtip Çelebi, 1982, s. 157).

Kâtip Çelebi, Osmanlı'nın ıslahına dair teklifler sunarken, sadece teorik bilgilerden hareket etmemiş, aynı zamanda bizzat yaşayarak, görerek tanık olduğu bilgilerden de çokça yararlanmıştı. Bu konuda oldukça avantajlıdır. Çünkü on iki sene boyunca ülkenin değişik bölgelerini gezerek gözlemlene fırsatı bulmuştur. Bu nedenle de *Düstürü'l-Amel*'i kaleme alırken somut örnekler vererek görüşüne sağlam bir temel hazırlama çabasına sahip olmuştur:

...on iki yıl Osmanlı ülkesinde dolaştım. Gezip gördüğüm köylerden pek çoğu harap durumdaydı. Hâlbuki Acem Şahı ülkesinde Hemedan ve Tebriz'de 15-20 menzil kadar mesafede bir tek harap köy görmek mümkün olmadı. Oysa o toplum duraklama döneminin sonlarındaydı. 20 yıla yakın bir sürede taşraların bütünü ile harap olduğu ağızdan ağza yayılmıştır. Bu çöküntünün bir nedeni de vergilerin kat kat artmasıdır. En büyük neden de görevlerin ehline verilmesi ve ehli olmayanların ve gaddarların hakkından gelinmesi gerekirken, bütün makamların yüksek fiyat ile satılması olmuştur. Satın alan lanetlikler süratle, evvela ödedikleri pis parayı fazlasıyla toplamaya savaşıırken, mecburiyet bahanesi o görev bir başkasına daha satılır, o da gittiği zaman halkı daha ziyade baskı altına alır (Kâtip Çelebi, 1982, s. 157).

Kâtip Çelebi'ye göre "bu iğrenç ve şeriate uymayan iş, Müslüman olmayan hükümdarlar arasında bile yasaklanmış ve ayıplanmıştır". Bu sebeple Müslüman devlet ve toplumunda bunların görülmesi ve yaşanması kabul edilebilecek bir şey değildir. Bu durumun acilen terk edilmesi gerekmektedir. Yoksa gidişat kötüdür:

...zira bir hakkın hükümsüz kılınması ve batılın hükmünü yürütmesi adil bir kanuna ve ölçülü bir akla aykırıdır. Şeran, haramlığının sabit olduğundan şüphe yokken ve isim değiştirilerek geçmişte gizli alınırken 'bunun hazineye yararı vardır' diye ilan ettiler. Şüphesiz bu tutumdan Cenab-ı Hak'ta gazaba gelmekle, hazineden bereketi götürdü. Askerin yüreğine de korkuyu düşürüp, geçmişte küffar, Müslümanlardan kaçarken, şimdi tam tersi oldu (Kâtip Çelebi, 1982, s. 158).

Kâtip Çelebi'ye göre kat kat arttırılan vergilerden, makam satma uygulamalarından vazgeçilmez, yanlış işler terk edilip adalete dönülmez ise, tüm bunların yol açacağı felaket ve zulüm tüm alemleri perişan edecektir.

Kâtip Çelebi'nin Islahat Projesinde Askerin Durumu

Düstürü'l-Amel'in ikinci bölümü Osmanlı ordusunun şartlarına dairdir. Kâtip Çelebi asker sayısının fazlalığını önemli problem olarak görmektedir. Kâtip Çelebi'ye göre asker, vücuttaki dört önemli şeyden birisi olan balgam hükmündedir. Bu görüşüne bağlı olarak "balgamın bedende lüzumu ve yararı, çokluğunun zararı, taşkınlığı ne ise askerinde öyle" demiştir. O, insan vücudunda balgamın yüklendiği sorumluluğu, devletin bünyesinde askerinin ifa ettiği görüşündedir. Kâtip Çelebi'ye göre, balgamın insan vücudundaki önem ve işlevi önemli olmakla birlikte çokluğunun yol açacağı zararlar da ortadadır. Aynı şekilde bir devletteki askerinin fazlalığı da önemli problemlere sebeptir:

Bedenin sağlığı nasıl ki bu kuvvetlerin denkliliğine bağlı ise toplum düzeni de bu halk tabakalarının denkliliğine bağlıdır. Gerçi ikisinde de gerçek bir denge söz konusu değildir. Ama bu çatışma bir dereceyi aşmamalı ki yapı bozulmasın ve sıhhate zarar gelmesin. Ne zaman ki yaş ortayı aşarsa, rutubet ve burudet yaşlılığın ve balgamın tabiatı olur. Çünkü o yaşlarda balgam baskın gelerek hükmünü yürütür. Ancak her defasında azaltılıp durgunlaştırılınca eski yaratılış yeniden canlılık bulur. Diğer karışım dahi ona dönmeye meyleder. O yaşta olan bir kimsenin balgamı bütünüyle mağlup edip o durumda kalmaya çalışması saçmadır. Bu aksakallı bir kişinin, sakalını siyaha boyayıp sonra da ağartmamaya çabalamasına benzer. Belki bu durumda bulunana uygun olan, balgamın zararsız üstünlüğüne boyun eğmektir (Kâtip Çelebi, 1982, s. 158).

Kâtip Çelebi, askerinin sayısal fazlalığının zarar ve yararlarını ortaya koyma çabası içerisinde tespit ve düşüncelerini dile getirmiştir. Ona göre her durumda bir denge ve ölçü temin edilmesi şart olduğu gibi, askerinin sayısında da bir denge ve ölçü olmak zorundadır. Askerinin sayısal fazlalığı öncelikle devletin malî yapısına tahrip etmektedir. Maddi gelir ile orduya ayrılan giderlerin karşılaştırmasını yaparak konuya ilişkin bazı görüşlerini açıklamıştır:

...merhum Sultan Süleyman döneminde, 1562 tarihinde, devletten maaş alanların toplamı 41.479 ve yıllık ücretleri 1223 yük akçe idi. 1566 tarihinde 48.316 asker ve 1264 yük akçe oldu. Sultan III. Murad döneminde 1588 tarihinde maaşlı sayısı 64.425 ve yıllık ulufeleri 2512 yük akçe oldu. 1609 tarihinde 91.202 asker ve yıllık maaşları 3800 yük akçeye ulaştı. Daha sonra Sultan Osman ve Sultan Mustafa zamanlarında 100.000 kadar olup, Sultan Murad Han döneminin sonlarında, Mehmed Paşa, Bayram Paşa ve Kara Mustafa Paşa'nın gayretleri ile yeniden yarıya düşürölüp, 1640 hududunda maaşlı sayısı 59.257 yıllık maaş tutarı ise 2631 yüke inmişti. Ne var ki çok geçmeden tekrar eski seviyesine geldi. Hatta daha da arttı (Kâtip Çelebi, 1982, s. 159).

Bunun sonrasında uyarı niteliğinde olmak üzere, askerın sayısını Sultan Süleyman dönemindeki miktarda tutmanın mümkün olmadığını ve bu doğrultuda yürütölen çabaların boşuna olacağını belirtmiştir. Bunu ise "şimdi, bu zamanda, sipahi zümresini 20.000'den ve yeniçeri taifesini 30.000'den aşağı indirmeyip diğer sınıfların da ona göre zararsız çokluğuna razı göstermek gerekir" (Kâtip Çelebi, 1982, s. 160) diyerek dile getirmiştir. Ona göre, esasen askerın fazlalığından çok çekinmeye gerek yoktur. Kâtip Çelebi açıkça ifade tespitlerinin ve tavsiyelerinin işinin ehli olmayan ama bir şekilde yetkili hale gelmiş kimselerin elinde hasıraltı edilmesinden endişe içerisindedir. Bu nedenle bir an önce gerekli girişimleri gerçekleştirmekten yanadır. Ona göre gerektiği şekilde gerçekleştirilecek girişimler sayesinde kısa zamanda arzulanın sonuç elde edilmeye başlanacaktır (Bulut, 2006, s. 66-68).

Kâtip Çelebi'nin Islahat Projesinde Hazinesinin Durumu

Düstürü'l-Amel'in üçüncü bölümü *Hazîne Ahvalindedir* ismini taşımaktadır. Bu bölümde Osmanlı'da fiilen yaşanmakta olan malî problemin sebepleri ifade edilmiş, takiben çözümü için nelerin yapılması gerektiğine değinilmiştir. Burada da insan bedeni ile devlet/toplum arasında benzerlik kurulmuş ve hatta kurulan benzerlik, bedenın güçleri (kuvâ) ve hislerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Kâtip Çelebi'ye göre Sultan, hakikatin ve adaletin konuşan özü (nefs-i natıka); vezir, akıl gücü (kuvve-i âkile); şeyhülislam, algılama gücü (müdrıke); hazine, mide; sarraf ve tartıcı, tat alma duyusu (kevve-i zâ'ika); tahsildar, cazibe gücü; hazinedar, tutma gücü (kevve-i mâsika); defterdar, kâtipler ve diğer görevliler (zabitler), hazım gücü (kuvve-i hâzıma) gibidir. Midede bulunan gıda, bu beden güçlerinin tedbir ve tasarrufları ile sindirildiği gibi, hazineye gelen vergiler de sözü edilen devlet organları tarafının tedbir ve tasarrufları ile mahalline dağıtılıp, bölüştürölmekte ve böylelikle tüm toplum kesimleri hazineden bizzat ve vasıtasız bir şekilde istifade etmektedirler. Kâtip Çelebi bu aşamada önemli bir uyarıda bulunur: "Sevda zayıflamış olursa mide boş kalır. Bu kuvvetler

denkliklerini kaybeder, içlerinden biri zayıflar çökerse beden yapısı da bozulur" (Kâtip Çelebi, 1982, s. 159). Yani "reâyâ mağdur olduğu zaman hazine boş kalır". Bu sebeple nasıl ki tüm beden güçlerinin denge durumu bozulduğunda beden güçsüz hâle gelirse, bu güçsüzlük sebebiyle bedenin işleyişi bozulursa, aynı şekilde devlet birimleri de hıyanet ve fesat içinde olursa devletin işleyişinde zayıflık oluşur, devlet iş yapamaz hale gelir.

Kâtip Çelebi'ye göre, devletin duraklama devrinin (zamân-ı vukuf) sonuna kadar devletin tüm organları işlemeye devam ederler. Fakat sonra tedrici bir güç kaybı başlar. Sindirim sisteminde bozukluklar görülür, saç ve sakal ağarmaya başlar. Bunun devlet ve toplumdaki karşılığı insanlar arasında rahata düşkünlüğün (zînet) ortaya çıkarak devletin ileri gelenlerinin (âyân) ve yöneticilerinin (erkân) ün ve unvan edinme çabasına düşmeleridir. Orta halli insanlar giyim ve kuşamlarıyla, evlerinin eşya ve düzeniyle üst düzey yöneticilere özenirler. Alt idareciler, üst idareciler gibi olmanın çabasını yürütürler. Devlette ve toplumda masraflar artar. Herkes gösteriş seline kapılır. Fakat özentî ve istekler bir noktada bitmediği için masraflar da artmaya devam eder. Kâtip Çelebi bu tespitin delili olarak devletin gelir ve gider rakamlarını karşılaştırmıştır. Yaptığı karşılaştırmada masrafların yıldan yıla artışına karşılık, gelirin aynı şekilde artmadığını gözler önüne sermiştir.

Önemi sebebiyle bu aşamada Kâtip Çelebi'nin Osmanlı maliyesine ilişkin tespitlerini, *Düstürü'l-Amel*'in sınırlarını aşarak incelemekte yarar var. Çünkü dönemi için son derece önemli tespitlere sahiptir. En önemlisi de Kâtip Çelebi Osmanlı maliyesindeki problemin yegâne sebebinin Osmanlı'nın kendi şartlarından kaynaklanmadığının farkındadır. Osmanlı ülkesindeki ve devletindeki malî problemleri ortaya çıkaran sebeplerin en büyüklerinden birisinin dünya ticaretinde meydana gelen köklü değişimler olduğunu bilmektedir. Buna diğer ünlü kitabı *Cihânnüma*'da değinmiştir:

...küffar-ı hâk-sâr ol ilimlere takayyüd ü i'tibârile Yeni Dünya'yı bulup benâdir-i Sind ü Hind'e müstevli oldu... Zira küffâr bu fenlen vesilesiyle aktâr-ı arza müstevli olup Ehl-i İslâmî ta'cîzde izhâr-ı tecellüd ve bu hususta da'vây-ı teferrüd ettiklerini inkâra mecâl yoktur (Kâtip Çelebi, 1145, s. 10).

Ancak buna rağmen Osmanlı devletinin, Hint ve İran ile Avrupa arasındaki ticarete aracı olma rolünün zayıflamasına, özellikle de Hint ticaret yolunun 1630'larda tamamen kaybedilmesinin Osmanlıdaki malî problemin derinleşmesinin nedenlerden birisi olmasına rağmen, Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*'da ilgi çekici bir şekilde Hint deniz seferlerinden uzak durulmasını tavsiye etmiştir (Kâtip Çelebi, 1145, s. 90, 91). Mehmed bin Emir'in *Tarih-i Hind-*

i Garbi adlı eserinde, Hint'e yapılacak askeri seferlerin stratejik ve ekonomik açıdan ne kadar önemli olduğuna değinmesine ve sultanları Hint seferlerine teşvik etmesine itiraz ederek, Piri Reis ve Şeydi Ali Reis'in başına gelenlerden hareketle bu tür seferlerden kaçınmak gerektiğini belirtmiştir.

Kâtip Çelebi'nin Islahat Projesinde Çare ve Çözüm

Düstürü'l-Amel'in "Sonuç" (Netîce) kısmı, devlet yapısında meydana gelen bozulmalar, bütçe açığının yol açtığı sıkıntılar ve askerin çokluğu başta olmak üzere devlet ve toplumu ilgilendiren problemlerin çözümü için bazı önemli tekliflerin dillendirildiği bir bölümdür. Bölüm, *İnhirâf-ı Mizaç-ı Devlet Tedbîrinde ve Gâ'ile-i Kesret ve Killet İlâcındadır* başlığını taşımaktadır. Kâtip Çelebi'ye göre problemlerin "ilacı" bellidir, ancak bunların hepsinin uygulanması mümkün olmayacaktır. Söz konusu "ilâç" şunlardır:

- 1- Öncelikle, halkı Hakka boyun eğdirecek dirayetli (kılıç sahibi) bir kişinin (sultanın) varlığı gerekmektedir. Sultan dirâyet sahibi olmalı ve gereğini yerine getirmede tereddüt taşımamalıdır.
- 2- Devletin ileri gelenleri (a'yân-ı devlet), gerçek sultanın, mülkün sahibi Allah olduğunu bilmelidirler. Gerçekte hazine de asker de halk da hep O'nundur. Yeryüzündeki sultan sadece O'nun halifesidir. Yeryüzündekine 'sultan' denilmesi tamamıyla mecazidir; yoksa 'sultan' sadece O'dur. Yeryüzündeki sultan, "*sebepler âleminde sebep yüzünden tasarruf eder*". Yeryüzündeki sultanın huzurunda doğruluk üzere hareket olunmalı, tüm bilinmeyenleri bilene (Allah) kulluğun gereği olarak hak ve adalet üzere davranıp, tek yürek (tek dil) ve tek amaçlı (tek cihet) olup, ayrılığa sebep olanları sindirerek devlet işlerini düzeltmeğe girişmek gerekmektedir.
- 3- Askerin ileri gelenleri (berâyâ), doğruluk üzere ittifak edip, sayesinde huzur içinde yaşadıkları devletten yana çıkararak, asker gücü ile hıyanet ve fesat erbabının kökünü kazıyıp, geçmişte birçok kere dine ve devlete yaptıkları hizmetleri yeniden yapmalıdırlar.
- 4- Devleti yönetenler (vükelâ-yı devlet), hak olanda birleşmeye gayret ve çaba göstermelidirler. Gereksiz harcamaları azaltmak için ordunun gücünü kullanmaktan çekinmemelidirler.

Kâtip Çelebi bütün bu teklifleri sıraladıktan sonra, bunların mevcut şartlarda kolay gibi görünmesine rağmen esasen uygulanması zor olan şeyler olduğunu belirtmiştir. Ona göre bunun

sebebi devletten yana ve hakka uyan kimselerin bu zamanda çok az olması, halkın çoğunluğunun kendi çıkarı peşinde koşar hâle gelmiş bir halde bulunmasıdır. Kâtip Çelebi'ye göre her ne olursa olsun, bu çözümlerin uygulanabilmesi ve bozulmanın önüne geçebilmek için dirayetli bir kişinin (Kılıç sahibinin: otoriter bir sultanın) varlığı şarttır. İslah ancak böyle mümkün olabilecektir.

Raporun sonunda *Neticetü't-Netice* ve *Tenbih ve Tebşir* isimlerini taşıyan iki küçük bölüm yer almaktadır. İsimlerden de anlaşıldığı üzere Kâtip Çelebi bu bölümlerde tekliflerini daha detaylı halde sunma ihtiyacı hissetmiştir. *Neticetü't-Netice* kısmında, hazinenin boş, askerin çok, masrafların fazla, halkın güçsüz ve fakir oluşunu önlemenin acil çareleri olarak şunları ifade etmiştir:

- 1- Mevcut haliyle halkın (reâyânın) vergi verme imkânı yoktur. Yapılması gereken, ne yapılırsa yapılsın bir yıllık vergi miktarı parayı bulup, bunu güvenilir bir görevlinin sorumluluğuna vermek gerekmektedir. Bu para kısa süreliğine de olsa hazinenin güç bulmasını sağlayacaktır. Böylelikle güven oluşacak ve söz konusu para yapılacak işler için sermaye olacaktır.
- 2- Askerin sayısındaki çokluk, asker alımında çok titiz davranmakla ve isabetli tedbirlerle ortadan kaldırılabilir.
- 3- Devlet giderlerinin azaltılması; devlet dairelerindeki yersiz harcamaları azaltıp, sonra her biri hazinenin direği olan birkaç bölümde tecrübe kazanmış, işinin ehli, dindar ve dürüst kişilerin istihdamıyla mümkün olabilir.
- 4- Reâyânın güçsüzlüğüne çare olarak, üzerlerindeki bazı vergilerin bir miktar azaltılması gerekmektedir. Makamların para ile satılmasına son verilmesi, devletin idari kademelerine dürüst adamların getirilmesi ve bunları görevlerinde uzun süre tutulması, haksızlık yapıp zulmedenlerin ise hakkından gelinmesi ile Osmanlı ülkesi arzu edilen şekilde bayındır olur.

Raporun sonunda yer alan *Tenbih ve Tebşir* bölümünde ise Osmanlı devlet ve toplumundaki bozulmanın son zamanlarda başlamadığı, bozulmanın tarihinin oldukça eskilere uzandığı ifade edilmiştir. Saltanat mirası için yapılan kavgalar, Timur'un kötülükleri ve bunu takiben oluşan kargaşa dönemi (Fetret dönemi), Celâlilerin ortaya çıkmasıyla oluşan asayişsizlik durumu, uzun zamandır yaşanmakta olan bozulmanın bazı önemli sebepleridir. Ancak devletin o zamanlar bu problemleri isabetli tedbirlerle çözdüğünü belirterek, bu sebeple

halen yaşanmakta olan problemlerin çözümsüz olduğu gibi bir anlayışa kapılmanın yanlış olacağı uyarısında bulunmuştur. Kâtip Çelebi, bu tespit ve ifadeleriyle başta Sultan olmak üzere üst düzey yöneticileri cesaretlendirmek ve umutlandırmak amacındadır. Bu sebeple bugünün problemlerinin dünün problemlerinden daha derin ve ağır olduğu görüşlerine itibar edilmemesini özellikle ifade etmiştir. Yapılması gereken, dine ve devlete hizmet için elbirliği edip, işleri olması gereken biçimiyle yürütmek için kolları sıvamak, şerefli şeriatı ölçü ve rehber edinmektir. Hainlik terk edilmelidir. Şeriat ve akıl kanunlarına uygun tedbirler alınırsa devleti gadrden (haksızlık etme, bir kimsenin zarara uğramasına sebep olma) kurtarmak mümkün olacaktır. Allah'ın da yardımıyla düşmanlara karşı galip gelip, üstün ve muzaffer olmak mümkündür.

Sonuç

Geleneksel Osmanlı sistemindeki *çözölmenin* ilk güçlü işaretleri Zitvatoruk (1606) ile fark edilmesine ve Karlofça (1699) ile sonuçlanan dönemde de olanca açıklığıyla görülmesine karşılık, fark etmeyi başaranlar için *çözölmenin* işaretleri çok daha öncelerde de vardı. Bu kimselere göre, Osmanlı devlet sisteminde ve toplumsal yapısında XVII. yüzyılda alenen görölmeye ve olumsuz etkileri devlet sisteminde ve toplumsal yapıda açıkça yaşamaya başlanan *çözölme*, esasen birdenbire oluşmadı. İşin gerçeği, devlet sisteminin işleyişinin ve toplumsal yapıdaki uyum ve dengenin en mükemmel olduğu zamanlarda sistem ve yapı içten içe çözülmeye başlamıştı. Bu görüşler açısından Kâtip Çelebi önemli bir kaynak ve örnektir. Osmanlı sistemindeki çözülmeyi titiz bir şekilde gözlemlemiş, çözümlenin durdurulması ve problemlerin çözümü noktasında kuşatıcı tekliflerini dile getirmiştir. Tespit ve tekliflerinde itidali korumayı kendisine temel ilke edinmiş, buna bağlı olarak görüşlerini dile getirirken döneminin popüler düşünce/inanç akımlarının etkisinde kalmamış ve bu nedenle de tespit ve tekliflerinde daha gerçekçi olmayı başarabilmiştir.

Kaynakça

- Akyol, A. (2017). Dini tekellere karşı bireyin inşası. *İlesam Dergi*. 2 (3). Ocak-Şubat 2017. 22-26
- Altaş, E. (2002). *Kâtip Çelebi'de islahat düşüncesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Altaş, E. (2007). *Kâtip Çelebi'de islahat düşüncesi*, *Kutadgubilig*. (12) Ekim-2007, 173-313.
- Banarlı, N. S. (1998). Kâtip Çelebi. *Resimli Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Bulut, E. (2006). *Kâtip Çelebi'nin düşüncesinde akli ilimlerin yeri ve önemi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Doğmuş, L. (2002). *Türkiye'de XVII. yüzyıldaki dini çatışmalara sosyolojik bir bakış*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Erdem, M. A. (2009). *Osmanlı düzeninde reform arayışları ve Kâtip Çelebi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Eş-Şâtîbî, M. (2009). *El-i'tisam* (Bid'atlar Karşısında Kitap ve Sünnete Bağlılıkta Yöntem). (A. İyibildiren, çev.). Konya: Kitap Dünyası.
- Günaltay, M. Ş. (1997). *Hurafeler ve İslam gerçeği*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- İbn Sina. (2016). *El-Kanun Fi't-Tıbb*. (E. Kâhya, çev.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- İdiz, F. (2015). Kâtip Çelebi'nin mîzânü'l-hakk adlı eseri bağlamında Kâdızâdeliler-Sivasîler mücâdelesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8(39). 1052-1063.
- Kâtip Çelebi. (1145). *Cihânnüma*, İstanbul: Müteferrika basımı.
- Kâtip Çelebi. (1972). *Mizanü'l hakk fi ihtiyari'l-ahakk*, (O. Ş. Gökyay, çev.). İstanbul: Devlet Kitapları.
- Kâtip Çelebi. (1982). *Düstürü'l-amel li ıslâhi'l-halel* (Bozuklukların düzeltilmesinde tutulacak yollar), (A. Can, çev.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kâtip Çelebi. (2007). *Keşfü'z zünûn an esami'l - kütübi ve'l - fînun* [Kitapların ve ilimlerin isimlerinden şüphelerin giderilmesi]. (R. Balcı, çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kâtip Çelebi. (2008). *Mîzânü'l-Hakk fi ihtiyârî'l-ehakk*, (S. Uludağ, çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

- Kutluer, İ. (2000). Kâtip Çelebi ve Bilimler: Keşfü'z-zunun'un Mukaddimesinde "el-ilm Kavramı. *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (18). 79-99
- Naima (1969). *Naima tarihi*. (Z. Danışman, çev.). İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Özçelik, İ. (2017). Kâtip Çelebi'nin penceresinden Osmanlı devlet ve toplum hayatına ilişkin bazı düşünceler. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. 2(2).
- Yaran, R. (1992). "Bid'at", *İslam ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yurtoğlu, B. (2007). *Keşfü'z-zünûn ve Kâtip Çelebi'nin bilim anlayışı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

19. Yüzyıl Türkiye’inde “Medeniyet”in Kavramlaşma Süreci ve “Medeniyet”e İlişkin Tutumlar

Saniye VATANDAŞ¹, Celalettin VATANDAŞ²

Öz

18. yüzyıl Batı Avrupa devlet ve toplumları, eskiye göre çok farklı bir dünya görüşüne, anlayışa, sisteme, işleyişleri bakımından toplumsal kurumlara sahip hale geldiler. Fransızlar bu yeni ve farklı durumu “civilisation” olarak isimlendirdiler. Civilisation, Batı Avrupalılar gibi olma tutkusuna sahip toplumlar açısından erişilmek istenen idealin ismi olarak anlam kazandı. Avrupalılar gibi olma idealine sahip 19. yüzyıl Osmanlı bürokratları, gazetecileri ve edebiyatçıları civilisation ile ifade edilen zihniyet ve hayat tarzı karşısında farklı tutumlar sergilediler. Sergilenen tutumlar bir kavram karmaşasının üzerinde şekillendi. Civilisation, Türkçeye “medeniyet” olarak aktarıldı. Osmanlı bürokratlarından ve aydınlarından bir kısmı geleneksel “medeniyet” sözcüğü zihinlerde yer edinen civilisation’a sert eleştiriler yöneltirken, diğer bir kısmı medeniyet sözcüğü üzerinden her şeyi ile civilisationu zihniyet ve hayat tarzına sahip olma ile idealleştirdiler. Bazıları ise geleneksel “medeniyet” sözcüğüne atıfla “civilisation”u Osmanlı zihniyeti ve yaşam tarzı için meşrulaştırırken, öte yandan da ona erişmenin yolunu göstermenin çabasını yürüttüler. Bu araştırma “civilisation”un “medeniyet”e dönüşme sürecini ve “medeniyet”e yüklenen anlamlar etrafında gerçekleşen düşünce tartışmalarını konu edinmektedir.

Anahtar Sözcükler

medeniyet
civilisation
osmanlı
batılılaşma

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 17.03.2023

Kabul Tarihi: 17.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1266714

The Conceptual Process of “Medeniyet” and Attitudes to “Medeniyet” in 19th Century Turkey

Abstract

18th-century Western European states and societies underwent profound changes in their worldview, understanding, social institutions, and functioning. The French labeled this new state as "civilisation," which became the cherished ideal for societies aspiring to emulate the West. In the 19th century, Ottoman bureaucrats, journalists, and writers exhibited diverse attitudes towards the mindset and lifestyle embodied by civilisation. Some vehemently criticized it, while others exalted it as the epitome of "medeniyet" (civilization) in all aspects. Certain individuals sought to validate civilisation within the Ottoman mindset and way of life, while also endeavoring to reveal the path towards attaining it. This research delves into the process of civilisation transforming into "medeniyet" and the intellectual debates surrounding the connotations attributed to "medeniyet."

Keywords

civilization
civilization
ottoman
westernization

About Article

Received: 17.03.2023

Accepted: 17.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1266714

¹ Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, svatandas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9075-0152

² Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, cvatandas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1431-3553

Giriş

Literatürde Aydınlanma Çağı olarak isimlendirilen 18. yüzyılda sadece diğer toplumlardakinden değil, aynı zamanda kendi geçmişindekenden de farklı bir zihniyete, anlayışa, yaşama tarzına eriştiğine karar veren dönemin Fransız aydınları, bu durumlarını dile getirecek bir isim arayışına girdiler. İlkel, basit, geri, vahşi, barbar gibi isimlerle ifade edilen konum ve niteliklerden ayrılıp ileri, mükemmel, gelişmiş bir konuma ve niteliğe erişmişliklerini ifade edecek bir isim ile kendilerini tüm insanlığın üstünde konumlandırmanın amacı içerisindeydiler. Çünkü kendilerini, Aydınlanmacı değerlerin hem oluşturucusu hem de ideal düzeyde temsilcileri olarak görüyorlardı. Aradıkları isim Aydınlanma'nın gerektirdiği zihniyet ve hayat tarzını kapsayan bir niteliğe sahip olmalıydı. Bir süre herhangi bir isimde karar kılamadılar. Ancak 18. yüzyılın ortalarına doğru aradıkları ismi buldular. Bundan böyle tüm insanlık karşısında özel ve üstün konumlarını ifade eden isimleri civilisation idi. Daha önce hiç kullanılmamış ve başka dilde de karşılığı olmayan civilisation özellikle ve öncelikle Fransızlar tarafından icat edildi ve sahiplenildi. Ancak Aydınlanmanın değer ve ölçülerinde Fransızlar ile yarış halinde bulunan İngilizler de söz konusu ismi kabullenmekte gecikmediler. Böylelikle özelden Fransız ve İngilizleri, genelde ise Aydınlanma Çağında zihniyet ve hayat tarzlarını yeni baştan inşa etmiş Avrupalıları niteleyen civilisation adeta tarihin sonunu ifade eden; insanlığın gelişme sürecinin son aşamasına işarette bulunan bir kavram olarak literatürdeki yerini aldı.

“Civilisation” veya Yeni İnsan-Yeni Toplum

Toplumların “biz” algısı “öteki” algısından bağımsız değildir. Biz, hemen her zaman ötekine değer biçerken kendi dünyasının ölçütlerini kullanır. Biçtiği değer ise bizim eksik veya karşıt halini ifade eder. Biz, bu hali hep sürdürür, çünkü kendi kimliğinin ötekinin sürekliliğine bağlı olduğunun bilincine sahiptir. Böylelikle öteki, değiştirilmesi mümkün olmayan aşağıda ve olumsuz durumda olma hali içinde donup kalır (Schnopper, 2005, s. 26). İnsanları/toplumları biz ve öteki şeklinde hiyerarşik ayrıştırmanın bildik tarihsel örnekleri pek çok olmakla birlikte, bugünün dünyasını anlamak açısından Antik Yunan ve Orta çağın Katolik Avrupa toplumları ayrıcalıklı bir öneme sahiptir. Çünkü modern dünyanın oluşumunda model alma biçimiyle Antik Yunan, karşıtlık ilişkisi bağlamında da Orta çağ Katolik Avrupa'sı vardır.

Yunan toplumunda öteki, Yunan kültürünün ve sitesinin dışında olmasına (barbarlar ve yabancılar) ya da başka bir yapı taşımasına (kadınlar ve köleler) dayanmaktaydı; dolayısıyla “biz” bunlardan olmayandı. Orta Çağın Hıristiyan toplumlarında ise din/kilise temel belirleyici oldu. Buna bağlı olarak Orta Çağ Avrupalısı için en önemli “öteki” Müslümanlardı/Türklerdi. Ancak elbette ki başka ötekiler de vardı. Toplumun parçası olan bazı kesimler de

ötekileştirilmişti. Bu ötekileştirilenler, “*Havarilerin alçak gönüllülüğüne*” ve “*İncil'in hakikatine*” dönülmesini talep eden ve dolayısıyla Kilise kurumuna yönelik eleştirilere sahip olan “sapkınlar”, Yahudiler, Çingeneler ve cüzamlılardı.

Antik Yunanlı veya Orta Çağ Katolik Avrupalısı ötekini *barbar*, *vahşi*, *ilkel* olarak isimlendirmesine ve nitelenmesine karşılık, kendisini zamanla veya mensubu olunan toplumsal kesimlere göre değişen anlam ve ifadelerle *poli*, *policé*, *politesse*, *civilisé*, *civiliser*, *courtoisie* gibi sözcüklerle tanımlamıştı (Rothacker, 1955, s. 51; Elias, 2000, s. 129, 130). Bu nitelermelerin tamamı nitelik farklılaşmasına dayanıyordu; “öteki” her zaman olumsuz durumu temsil ederken, tüm karşıt ve dolayısıyla olumlu özellikler Yunanlıya/Avrupalıya aitti. Örneğin, Antik Yunan'dan başlayan ve 18. yüzyıla kadar uzanan toplam 2000 yılı aşkın süre içerisinde önceleri Yunanlıyı, sonra Romalıyı daha sonra da Avrupalıyı (Batı Avrupalıyı) ifade etmek için kullanılan “*policé*”, Fransız sözlük bilimci Antoine Furetière'in (1619-1688) *Sözlük*'ünde (*Dictionnaire Universel Contenant Généralement Tous les Mots Français Tant Vieux des Arts*) devletlerin ve genel olarak toplumların iâşe ve varlığını sürdürmesi için izlemesi gereken davranış kuralları, yasalar, barbarlığın zıddı anlamlarında yer almıştır. Burada dikkat çeken “barbarlığın zıddı” nitelemesidir. Furetière, Avrupalılar tarafından keşfedilinceye kadar Amerikalı yerlilerin ne yasa ve ne de “*policé*”ten haberdar olmadıklarını iddia ederken, kelimenin anlamını açığa çıkaran bir kullanım örneği vermiştir. Jacques Turgot (1727–1781) ise 1756 yayınlanan *Encyclopédie*'nin etimoloji maddesinde “*vahşi halklar*” ile “*policé halklar*” ayrımı yaparken aynı zihniyeti temsil etmiştir. Turgot, söz konusu sözlük maddesinde her iki tarafın dillerindeki ifade yeteneğini karşılaştırmış; dildeki ince anlamları ifade etme kabiliyeti bakımından “*policé halkların*” konuştuğu dillerin diğer halkların dillerine oranla daha üstün olduğunu öne sürmüştür (Güler, 2006, s. 38). Bu tespitinde ifadesini bulan “*policé halklar*”ın başta Fransızlar olmak üzere Batı Avrupa toplumları olduğu kesindir. Tarihçi Lucien Febvre (1878-1956), Turgot veya diğerleri tarafından yapılan sınıflamaların özel bir şey olmadığını, hatta Fransız yazarların tüm 17. yüzyıl boyunca benzer sınıflama ve sıralamalar yaptıklarını, sıralamada en alt aşamayı hemen her zaman “*vahşilere*”, bunun üzerini “*barbarlara*” ayırdıklarını, onun da üstünü *civilisé* (uygarlaşmış), *politesse* (kibarlık), *policé* (adetlerin yumuşamış olduğu toplum hali) gibi sıfatlara sahip Avrupa toplumlarını yerleştirdiklerini belirtmiştir (Febvre, 1995, s. 21).

Fakat 18. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa zihniyet ve hayat tarzıyla, kurum ve toplumsal örgütlenme biçimiyle, inanç ve felsefesiyle sadece öteki toplumların/din mensuplarının değil, aynı zamanda bizzat kendi geçmişindekilerden de çok ayrı bir yerde duruyordu. Aydınlanma

Çağı'nı oluşturan anlayış, felsefe, zihniyet ve hayat tarzının bir gereği olarak ve Aydınlanma sayesinde Avrupalı tüm diğer insanlardan farklı olduğu gibi Orta Çağdaki kendi temel özellik ve durumlarından da tamamen farklılaşmıştı (Delanty, 2013, s. 199). Aydınlanma Çağı, Avrupalının her şeyi ile değiştiğini; insan anlayışı, evren tasavvuru, din ve tanrı inancı, ekonomik ve siyasi sistemi, toplumsal kurumların işleyiş tarzları, norm ve değerleri, ahlak ölçüleri... her ne varsa hemen her şeyin değişip yenisinin egemen hale geldiğini ifade etmekteydi (Gunnar & Nils, 2011, s. 316–317). Yeni bir dünya, yeni bir insan ve yeni bir toplum anlayışına erişildiğini dile getirmekteydi. Hatta yeni bir din, yeni bir tanrı anlayışını temsil ediyordu (Hazard, 1981, s. 17, 18, 48). Değişim radikal ve dolayısıyla sarsıcıydı (Jeanniere, 1993). Bunu açıkça ifade edenlerden birisi Voltaire'dir. 18. yüzyılın ünlü filozofu Voltaire, tarihi dört aşamaya ayırmış ve birinci aşamaya, kendi zihniyet ve düşünce tarzlarının köklerini bulduğu Antik Yunan'ı yerleştirmişti. İlerleme ve gelişmenin ikinci aşamasında Roma, üçüncü aşamasında ise Rönesans dönemi vardı. Dördüncü aşamaya gelince, bu aşama Rönesans sonrasına yani Voltaire'in toplumuna ve yüzyılına aitti. Bu dördüncü aşamayı şöyle nitelemişti: “Artık ilimler, sanatlar ve hukuk öylesi bir aşamaya ulaşmıştır ki, beşeriyet bundan böyle Fransa'yı model alacaktır; Fransa'nın ışığından nasiplenilecektir” (Ortaylı, 2011, s. 5-8). İşte bu son aşamayı ifade edecek, bu son aşamaya erişmiş Avrupalıyı daha doğrusu ilk anda Fransa'yı ve Fransızları takip eden zamanlarda ise Avrupalıları niteleyecek bir isme ihtiyaç doğdu; “biz”i niteleyen önceki isimler yetersiz bulundu.

18. yüzyılın Fransa'sının Aydınlanmacı düşünür ve yazarları “biz” ve “öteki” ayırımında ötekini (vahşî ve/veya barbar) isimlendirmekte hiç zorlanmıyorlar, ancak “biz” olan şeyi isimlendirmekte zorlanıyorlardı. Çünkü mevcut halleriyle geçmişlerindeki kendilerini “biz” yapan şeylerden de “kopmuş”lardı (Jeanniere, 1993). Artık her zamankinden çok başka, tüm ötekilerden farklı olduğu gibi kendilerinin geçmişteki özelliklerinden de başka bir nitelikte ve konumda durduklarının bilincindeydiler. Her şeyi ile farklı olduğu için *policé*, *civilité* veya bunların türevleri sözcükler/isimler bu yeni durumu ifade etmede yetersiz kalıyordu. Çünkü bunlar Avrupalıyı diğer toplumlardan/insanlardan ayırıyor fakat bizzat kendi geçmişinden, geçmişteki kendisinden ayırmıyordu. Böyle olunca Fransızları/Avrupalıyı tüm ötekilerden ve kendi geçmişlerinden ayırıp biricik olduklarını ifade edecek bir isme ihtiyaç doğdu. Konuya kafa yoranların dilinin ucunda olan bir sözcük, uzun bir çabalamanın sonunda, 1750'li yıllarda (Braudel, 2017, s. 32; Braudel, 1992, s. 265), gündemdeki yerini aldı: “civilisation”. Sözcüğün üretildiği yer Fransa'ydı ve Fransız yazarlar sözcüğü çok beğendiler. Beğeni hızla yaygınlaştı.

Civilisation sözcüğü oldukça hızlı bir şekilde önce İngilizceye ve takiben diğer Avrupa dillerine geçti.

Civilisation, Avrupalıların (özellikle Fransa ve İngiltere) dünya üzerinde kendilerine layık görmeye başladıkları en üst statünün kavramsal ifadesiydi. *Poli, policé, politesse, civilisé, civiliser, courtoisie* gibi sözcüklerin işaret ettiği anlamlarla 18. yüzyılın ikinci yarısındaki aydınların zihinlerinde kurguladıkları anlamların toplamını ifade etmekle birlikte, tüm bu öncüllerin üzerine daha kesin, daha vurgulu bir sözcük olarak doğdu. Avrupa'nın *civilisation*'u inşa eden filozofları, aydınları, teorisyenleri insanları hiyerarşik şekilde sıralanmış kategorilere ayırırlarken bunu hemen her zaman tarihsel açıdan dikey bir çizgi üzerinde gerçekleştirdiler. Çünkü basitten mükemmele, ilkelikten gelişmişliğe düzlemlerinden en son aşamayı temsil eden *civilisation* evresini bu şekilde anlatmak daha kolaydı; çok daha önemlisi, durum bu şekliyle daha kolay anlaşılıyordu. Ancak esasen *civilisation* yatay düzlemde de özel bir konuma sahipti. *Civilisation*'un asıl önemi de yatay düzlemdeki durumundan kaynaklanıyordu. Bir diğer ifadeyle *vahşi, ilkel, barbar, geri kalmış* olanlar sadece tarihin değil, bugünün de yaşayan olgularıydılar ve *civilisation* ile bu "gerçek" açık bir şekilde ifade edilmiş oluyordu. Zira *vahşi, ilkel, barbar, geri kalmış* olanlar veya Comte'u referans alarak söylemek gerekirse *teolojik* veya *metafizik* dönemlerini (Comte, 2001, s. 32-33) sürdürenler hâlâ bu dünyanın parçalarıydılar. *Civilisation*, bunlarında bulunduğu dünyada üstünlüğünü ve biricikliğini daha açık-seçik ortaya koyuyordu. Bu sebeple de Avrupa'nın aydınları bugünün dünyasındaki ötekileri dile getirmekten pek hoşlanıyorlardı. Görüşlerince ve iddialarınca bunları bir nebze de olsa *civilisation*'a ulaştırmak, *civilisation*'un bedenleşmiş halini temsil eden Avrupalıların sorumluluğundaydı ve bu büyük bir sorumluluktan (Said, 2020, s. 118). İnsanlığı *civilisation*'un "ışığıyla" aydınlatmak, Avrupa'nın yerine getirmesi gereken "kutsal" bir sorumluluktan (Elias, 2000, s. 129-130). Fransızlar buna özel bir isim verdiler. Söz konusu "kutsal" sorumluluklarına "*Sivilize etme görevi*" (*mission civilisatrice*) (Williams, 1989, s. 191) dediler. Zira tarihsel ve ontolojik açıdan "*Civilisation'un Papalığı*" (Curtius, 1953, s. 16) Fransa'ya düşmekteydi. *Civilisation* aşamasında olmayanları aydınlatmak *civilisation* aşamasındaki Fransa için ontolojik olduğu kadar ahlaki de bir sorumluluktan. Cehaletleri gereği Fransız/Avrupalı olmayanların *civilisation*'un ışığını anlayacak ve kabullenecek bilgi ve iradeleri yoktu; kendi imkân ve istekleriyle *civilisation*'un ışığı ile aydınlanmalarını beklemek boşunaydı. Üstelik belki çoğu farkında değildi ama esasen bütün halkların çıkarları Fransa (ve/veya İngiltere) gibi olmaktan geçiyordu. Avrupa (pek tabii ki Fransa ve İngiltere) bu tarihi görevini (Adas, 2001, s. 220-221) üstlenmek zorundaydı. Katolik döneminde tüm dünyayı Mesih'in ışığıyla aydınlatma

misyonu ile sorumlu gören Avrupalı, şimdi Aydınlanmanın ışığını ulaştırmakla sorumluydu (Hentch, 1996, s. 162). Bu nedenle olacak Napolyon Mısır seferinden (1798) önce askerlerine şöyle seslenmişti: "*Askerlerim, öyle bir sefere çıkıyorsunuz ki, bu seferin sonuçları uygarlık açısından tahmin edemeyeceğiniz ölçüde büyüktür*" (Elias, 2000, s. 129-130) Napolyon'un Mısır seferiyle başlattığı ve bugüne kadar devam eden şey, yardıma muhtaç Doğu'ya, ışık ve özgürlük götürme misyonunun gereğinden başka bir şey değildi. Bu ışık ve özgürlük o zamanlar Napolyon ile yüzyılımızda ise örneğin Ortadoğu'yu işgal girişimleri sırasında George H. W. Bush sayesinde parlayacak ve gerçekleşecektir.

"Civilisation" un Osmanlıya Geçişi

18. ve 19. yüzyıl Avrupa'sındaki durum, genel hatlarıyla da olsa, bu anlatılanlardan ibaretti. Söz konusu yüzyılların Avrupalısı civilisation ismi altında kendisine özel ve üstün bir statü tayin etmişti. Kendisi gibi olmayı, kendisine benzemeyi Avrupalı olmayanlara bir ideal olarak sunmaktaydı. Sunduklarının fiili gereklerini de bizzat kendisi askeriyle, bürokratiyle, bilim adamıyla, aydınıyla, filozofuyla yerine getiriyordu. Bunu gerçekleştirmekte de neredeyse hiç zorlanmıyordu. Çünkü Avrupa'da olanlar diğer toplumlar açısından fazlasıyla dikkat çekiciydi. Başta bilim ve teknoloji olmak üzere siyaset ve ekonomide gerçekleştirenler Avrupa dışındaki toplumların dikkatlerini çekecek kadar farklı ve önemliydi. Doğal olarak Avrupa'da olanlar, birkaç yüzyıldır gözlerini Avrupa'ya çevirmiş Osmanlının bürokratlarının da dikkatini çekti. Buna bağlı olarak civilisation sözcüğü çok gecikmeden Osmanlı ülkesinde de işitmeye başlandı. Osmanlının sivil ve asker bürokratları, yazarları, gazetecileri, edebiyatçıları civilisation'u ilk işittiklerinde neredeyse hiç şaşırmadılar. Daha da önemlisi Avrupalının kendisine özel bir statü tayinini hiçbir şekilde garip karşılamadılar. Zira Avrupa'ya hayran olan bu kimseler, Tanzimat Fermanı'nda da atıfta bulunduğu üzere, yaklaşık 150 yıldır Avrupa'yı ilk zamanlar bazı bakımlardan son zamanlarda ise neredeyse hemen her alanda olmak üzere "üstün", "gelişmiş" ve "ileri" görüyorlardı. Bu sebeple de Avrupa'ya yönelip, civilisation'dan nasiplenmenin yollarını aramaya başladılar. Bu arada da Avrupa'yı ve Avrupalıyı temsil eden civilisation sözcüğünü de dillerine aktarmanın çabasına girdiler.

Civilisation, Osmanlı ülkesinde ilk duyulduğunda bazıları tarafından ilgiyle ve hayranlıkla karşılandı. Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşit Paşa (1800-1858) bunlardan birisiydi. Kendisi civilisation'u Osmanlı ülkesinde ilk kullananlardan birisi oldu. Civilisation'u Türkçeleştirmeyip olduğu gibi; Türkçe okunuşuyla "*sivilizasyon*" biçiminde kullandı. Bu arada "*sivilizasyon*" dediği şeyi de anlamlandırmaya çalıştı ve "*terbiye-i nâs ve icra-yı nizâmât hususlarına sa'y u ikdâm*" (Kaynar, 1985, s. 69) tanımını yaptı. Bu "*nezaket ve düzeni hâkim*

kılma çabası” manasını işaret eden bir tanımdı ve elbette ki bu tanımın civilisation’ın Avrupa’daki anlamıyla neredeyse herhangi bir ilgisi yoktu. Mustafa Reşit Paşa, civilisation’u Türkçe okunuşuyla kullanmasına karşılık diğer bazıları söz konusu Fransızca sözcüğü Türkçeleştirme ihtiyacı hissettiler. Sadık Rifat Paşa (1807-1857) bunlardan birisi oldu. Sadık Rifat Paşa, Viyana büyükelçisi iken yazdığı “*Avrupa Ahvaline Dair Risale*” (1838) isimli kitapta civilisation’u “medeniyet” sözcüğü ile karşıladı. Büyük ihtimalle farkında değildi, fakat Sadık Rifat Paşa’nın bu yaptığı, Avrupa’da kullanılmakta olan bir sözcüğe Türkçe karşılık bulunmasını ve bu haliyle kullanılmasını fazlasıyla aşan bir duruma işaret ediyordu. Görünüşte yeni bir sözcük bulma çabası olarak görünen bu durum, esasen Türkiye’nin batılılaşma tarihi açısından önemli bir aşamayı temsil edecektir. Gerçekleşen şey, batılılaşmaya ilişkin düşünce ve girişimlere genel bir meşruiyet sağlamak, bu meşruiyeti ise yok edilen ve edilmek istenen gelenekten alan bir girişim olarak anlam kazanacaktır. Kısa sürede oluşacak ve hatta batılılaşmaya karşıt olması beklenenlerin bile batılılaşmaya taraftar olmasını sağlayacak bu durum, esasen bir kavram kargaşası üzerinden işleyecektir. Bu kavram kargaşası, doğrudan zihinsel bir karışıklığa yol açacak ve böylelikle hemen herkes batılılaşma yanlısı konuma geçecektir. Batılılaşmaya karşı olanlar bile kıyısından-köşesinden batılılaşmadan yana olacaktır. Batılılaşmadan yana olanların arasındaki temel fark ise ne kadar ve hangi alanlarda batılılaşmak gerektiği noktasında açığa çıkacaktır.

Zihinsel Savrulma: Medeniyet’ten Civilisation’a

19. yüzyılın ortalarına doğru civilisation’u ifade eder şekilde kullanılmaya başlanan “medeniyet”, Osmanlı ülkesinde yaygın olarak kullanılmasa da ilgililerince bilinen ve kadim geçmişe sahip bir sözcüktü. Bu konuda örneğin Pirizâde Mehmed Sahip Efendi (1674–1748) önemlidir. O, İbn Haldun’un *Mukaddime*’sini Türkçeye tercüme ederken (tercüme tarihi 1725-1730 arasındadır) medeniyet sözcüğünü kullanmıştı. Bu sözcük orada genel manasıyla “toplumsallık” anlamına geliyordu. Fakat sözcüğün mucidi Pirizâde değildir. İbn Haldun toplumsallık anlamında olmak üzere “*el-medeniyyetü*” sözcüğünü kullanmıştı. Pirizâde’nin yaptığı medeniyet sözcüğünü *Mukaddime*’den Osmanlı Türkçesine aktarmaktan ibaretti. Fakat İbn Haldun’un veya Pirizâde’nin yaptığı o kadar da önemli değildi. Zira medeniyet sözcüğünün İslam felsefe ve kültüründe önemli bir geçmişi vardı. Yoksa İbn Haldun veya bir başkası tarafından icat edilmiş bir sözcük değildi. Medeniyet bağlamında en önemli husus, söz konusu sözcüğün Kur’an’da ve hadislerde geçen bir sözcük olmasıdır. İsim olarak “şehri” (medine), sıfat olarak da “şehirli olmayı” (medenî) ifade etmekteydi. Dolayısıyla bedeviliğin karşıtı olabilecek bir anlama sahipti. Bu açıdan da neredeyse tamamen bireysel ve toplumsal ilişkilerde

“nezaketli”, “anlayışlı”, “kurallı” olmayı ifade etmekteydi. Fakat medeniyet sözcüğünün kavramlaşma süreci devam etmiş, zaman içinde kapsamı önemli oranda büyümüş ve bilim, sanat, siyaset, felsefe, ahlak, teknik gibi alanların olumlu bir değer ifade ettiği, bunların işlevsel olduğu, toplumsal kuralların son derece işlevsel hale geldiği, adaletin egemen olduğu, insanların güven içerisinde yaşadığı ortam ve şartları çağrıştıran oldukça kapsamlı bir anlama erişmişti. Tüm bunlar bağlamında “medeniyet” en kısa anlamıyla zihniyet ve hayat tarzında mükemmellik anlamını ifade eder olmuştur. Bu mükemmelliği ise adalete, hakkaniyete, nezakete, estetiğe, ahlaka, güvene sahip olmak sağlamaktaydı. Bu itibarla Farabi’nin kullanımı oldukça önemlidir. Farabi, medeniyet sözcüğünü bilim, sanat, siyaset, felsefe gibi kurumlara ve alanlara ilginin üst düzeylere eriştiği; bireysel ve toplumsal ilişkilerde adaletin, nezaketin, iyiliğin, güzelliğin egemen olduğu; insanların ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik açılardan güven içerisinde hayatlarını sürdürdükleri toplumsal sistemin/ortamın özelliklerinin toplamı anlamına gelecek şekilde kullanmış ve bundan hareketle “*Erdemli Toplum*” anlamına gelen “*el-Medinetü’l Fazıla*” isimli kitabını yazmıştır.

Tamamıyla Avrupa’ya özgü olan; Avrupa’nın tarihsel ve kültürel şartlarının ürünü olarak doğan; Avrupa’nın Ortaçağda sahip olduğu inanç, anlayış, hayat tarzı, felsefe, din, toplumsal kurum gibi tüm müktesebata tepki olarak inşa olunan; oluşumundaki tepkiselliği genelleştirip tüm kadim/dini inançlarla ve hayat tarzlarıyla irtibatsız düşünce, inanç, zihniyet ve hayat tarzını ifade eden civilisation’un 19 yüzyıl Osmanlısında “medeniyet” ile karşılanması son derece ilginç ve hatta tuhaf bir durumdur. Osmanlı ülkesinde geleneksel olarak olumlu anlama sahip “medeniyet”, 19. yüzyılda, medeniyet ile herhangi bir şekilde ilgisi olmayan ve hatta karşıt olan civilisation’u ifade edecek tarzda kullanılmaya başlanmıştır. Önemli olan taraf ise bu kullanım sayesinde civilisation, üstelik Müslüman bir toplumda olumlu bir konuma sahip kılınmıştır. Hâlbuki civilisation, Osmanlı ülkesindeki insanların ve özellikle de Müslümanların inanç ve imanlarıyla, kadim değerleriyle, ahlak anlayışlarıyla, tutum ve tavırlarıyla birçok bakımdan çatışan durum ve özellikleri ifade eden bir şeydi. Ayrıca öznesi Avrupa olan fiili sömürünün ve sömürü sisteminin meşruiyet aracıydı. İşte böylesi bir özelliği ve durumu ifade eden civilisation, Osmanlı uleması ve yazarları için tamamıyla olumlu anlama sahip “medeniyet” sözcüğüne eşleştirilip, bunun üzerinden tanıtılmış ve taraftarı olunmuştur.

Civilisation/Medeniyet Sözcüklerinin Türkiye’deki İlk Kullanımları

Osmanlı devlet adamları ve yazarları civilisation’u, “medeniyet” sözcüğü ile karşılaşmadan önce “sivilizasyon” biçiminde kullandılar. Bu durum oldukça kısa bir süre devam etmekle birlikte, özellikle 1834-1837 yılları arasında “sivilizasyon” şeklindeki kullanımın örneği

pek çoktur. Bu kullanım biçimi civilisation'un her şeyi ile farklı ve yeni bir durumu ifade ettiğinin, söz konusu kullanımı tercih eden kişiler tarafından anlaşıldığını göstermektedir. Yine söz konusu kullanım, civilisation'un anlamı, sezilen fakat derli toplu ifade edilemeyen bir şey olarak algılandığını göstermektedir. Bu sebeple ilk kullananlar ya kendi dillerinde civilisation'u karşılayacak bir sözcük bulamadılar veya böylesi bir çabaya girmeyi gereksiz buldular. Bu ise son derece normaldi, zira civilisation'un sadece Türkçede değil, başka dillerde de birebir karşılığı yoktu. Zira civilisation Avrupa'da her şeyi ile yeni bir durumun, düşüncenin ve hayat tarzının ismi olarak icat edilmiş, her şeyi ile yeni bir sözcük idi. Bu sebeple de bu sözcük, Osmanlı ülkesindeki ilk zamanlarında sadece Türkçe okunuşuyla kullanıldı. Bu kısa süreli gidişatı değiştiren ise Sadık Rifat Paşa oldu. Sadık Rifat Paşa “medeniyet” sözcüğünü civilisation'un birebir karşılığı olarak kullanarak Türkiye'nin batılılaşma sürecinde önemli bir aşamaya ismini yazdırdı. Bu yaptığıyla da zihinsel savrulmanın ilk ve önemli bir eşiğini inşa etti. Civilisation'a dâhil olmanın kaçınılmaz bir durum olduğunu ifade etmesi ise bilinçli bir tercihte bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu konuda şöyle demiştir: “Mizac-ı asr ve efkâr-ı zamane cüşuhuruşa gelmiş bir nehre benzer ve cihanda def ve izalesi muhal olan ahvalden biri itikad ve diğeri efkâr-ı ammedir” (Sadık Rifat Paşa, 1974, s. 39).

“Sivilizasyon” sözcüğü ve civilisation'u ifade eden “medeniyet” sözcüğü bir süre birlikte kullanılmaya devam etti. Fakat kısa süre sonra “sivilizasyon” sözcüğü medeniyet sözcüğü karşısında tutunamadı ve kullanımı çok sınırlı kaldı. Daha çok da civilisation zihniyetine ve hayat tarzına tutku ile bağlananları ifade etmek için bir sıfat olarak “sivilize” şeklinde kullanıldı. “Sivilizasyon” sözcüğü Cumhuriyet döneminde ise hiç kullanılmadı; zira Cumhuriyete kadar devam eden süre içerisinde civilisation'u ifade eden anlamıyla “medeniyet” sözcüğü tamamıyla yerleşik hale geldi. Bu sebeptendir ki Cumhuriyet dönemi Batıcılarının kullanımında medeniyet demek her şeyi ve her haliyle civilisation demektir; daha da başka bir anlamı yoktu. Bu konuda dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un sözleri oldukça anlamlıdır: “Türk ihtilâlinin kararı, Batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendine mal etmek, benimsemektir. Bu karar, o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar, demirle, ateşle yok edilmeye mahkûmdurlar” (Bozkurt, 1944, s. 11).

Civilisation, Mustafa Reşit Paşa ve Sadık Rifat Paşa'nın kullanımı istisna edilirse, Osmanlı ülkesine daha çok Fransızca-Türkçe Sözlük'ler aracılığıyla girdi. Fransızca-Türkçe sözlükler uzun sayılabilecek bir süre civilisation'un anlamını Türkçe okuruna açıklanmaya çalıştılar. Fakat bunun kolay gerçekleşmediğini de belirtmek gerekiyor. Civilisation'un, Türkçe ile ilgili sözlüklerde yer almasının ilk örneği Georges Rhasis'in hazırladığı “Vocabulaire

Français-Turc” (1828-1829) adlı sözlüktür. Civilisation, söz konusu sözlükte *ünsiyet, tehzib-i ahlâk [ahlâkın ıslahı, iyileştirilmesi]* olarak anlamlandırılmıştır. Bu civilisation’un Avrupa’daki anlamının hiçbir şekilde karşılığı olmayan bir açıklamadır. Anlaşıldığı kadarıyla yazar, civilisation’u Türkçe okuruna anlatmak için özel bir çaba sarf etmemiş, sözcüğün zihninde çağrıştırdığı ilk anlamı yazıp geçmiştir. Bir Osmanlı Ermeni’si olan Artin Hindoğlu da benzer bir yaklaşımla 1831 tarihli “Dictionnaire Abrégé Français–Turc” adlı sözlüğünde civilisation’u *edeb, erkân öğrenme* olarak tanımlamıştır. Aynı yıl yayınlanan Xavier Bianchi’nin “Vocabulaire Français-Turc” sözlüğü ise anlam dairesini biraz daha genişletmiştir. Civilisation, bu sözlükte *edeb, erkân, te’nis [terbiye], insaniyet* olarak anlamlandırılmıştır. Alexandre Handjeri’nin “Dictionnaire Français-Arabe-Persan et Turc” (1840) adlı sözlüğünde ise anlam daha başka boyutta olmak üzere iyice daraltılıp *zariflenme* olarak verilmiştir. Tüm bunlar, yazarlar tarafından civilisation’un ya anlaşılamadığını ya da önemsemeyip dar ve sığ bir anlamla geçiştirdiklerini göstermektedir. Bu ilk kullanımlarda “medeniyet” sözcüğünün herhangi bir şekilde kullanılmamış olması da ayrıca anlamlı ve önemlidir. Her ne kadar diğer anlamlandırmalar da doğru olmamakla birlikte, civilisation’a medeniyet anlamının verilmemiş olması doğru ve takip eden süreç açısından dikkat çekicidir.

Medeniyet sözcüğünün Osmanlı ülkesindeki sözlüklerde ilk kez yer alması 1843 yılında gerçekleşmiştir. Xavier Bianchi’nin 1831 tarihli “Vocabulaire Français-Turc”un birinci baskısında bulunmayan medeniyet sözcüğü, Sözlük’ün ikinci baskısında yer almıştır. Üstelik civilisation ile irtibatlı olarak yer almıştır. Bu da Sadık Rıfat Paşa’nın kullanımının tutmaya başladığını göstermesi açısından önemlidir. Bianchi, civilisation’u Sözlük’ünün ikinci baskısında birinci baskıdakine göre daha geniş bir anlamda okuruna takdim ederken, aynı zamanda “medeniyet”i de ifade etmiştir: *te’dib, tehzib, te’dib-i ahlâk, ünsiyet, hezbü’l-ahlâk, insaniyet, medeniyet, temeddün*. İlginçtir civilisation, sadece medeniyet ile değil, medeniyete paralel anlama sahip bir sözcük olan temeddün ile de karşılanmıştır.

Medeniyet sözcüğünün sözlüklerde madde başı olarak ilk yer alması ise yüzyılın ikinci yarısındadır. Nassif Mallouf, “Türkî ve Fransevî Lügatnâmesi - Dictionnaire Turc-Français” adlı sözlüğünde medeniyeti ilk kez madde başı yapmıştır. Yazara göre medeniyet *la vie civilisée, la vie des villes [civilise hayat, şehir hayatı]*’dir. Bu arada, önceden beri var olan ama yaygın olarak kullanılmayan medeniyet sözcüğü, Türk yazarların sözlüklerinde de boy göstermeye başlamıştır. Bunlardan Ahmed Vefik Paşa “medeniyet”i “Lehçe-i Osmânî”sinde *şehirlik, terbiye, terakkî, temeddün* şeklinde anlamlandırmıştır. Hiç kuşkusuz bu büyük oranda doğru bir anlamlandırma olup, civilisation ile herhangi bir irtibat kurulmamış olması da

anlamlıdır. Anlam kargaşasına katkı sağlayan Şemseddin Sami olmuştur. Şemseddin Sami, "Kamus-ı Türki"sinde, "medeniyet" i "ulûm ve fûnûn ve sanayi ve ticaretin semerâtından bihakkın istifade ile hüsn-i halde ve refah ve asayişde yaşayış, hadariyet, terakkî, medeniyete nail olan ümem" (Baykara, 1990; Baykara, 1992; Güler, 2006, s. 101-108) olma durumunun ismi olarak ifade etmiştir. Bu büyük oranda doğru bir tanımlamadır. Şemseddin Sami asıl yanlışlığı *civilisation*'da yapacak ve *civilisation*'a *medeniyete isal, temdin, medeniyet, hadariyet, temeddün* karşılığını verecektir.

Medeniyetin/Civilisation'un Türkiye'deki Kavramlaşma Serüveni

Sözlük'ler ve Sadık Rifat Paşa aracılığıyla *civilisation*'un karşılığı olarak kullanılmaya başlanan "medeniyet" sözcüğünün Türkiye'deki hikâyesi uzun ve oldukça karışıktır. Öncelikle konuya ilgili kesimler arasında ortak sayılabilecek olan bir yanlışlığı (belki de karışıklığı) ifade etmek gerekiyor. Ortak sayılabilecek yanlışlık "civilisation" veya "medeniyet" sözcüklerinin bazı istisnalar hariç hemen her zaman tüm kesimler tarafından eş anlamlı kullanılmış olmasıdır. Taraflar arasındaki farklılık daha çok anlama ait referanslarla ilgilidir. Bazıları "civilisation"u, bazıları ise "medeniyet"i referans olarak ifade edilen anlama karşıt veya taraftar tutum sergilemişlerdir. Söz konusu tutum ve tavırları iki ana grupta incelemek mümkündür:

Civilisation/Medeniyet eleştirisi.

Sayıları çok fazla olmayan bazı bürokrat, yazar veya edebiyatçılar *civilisation* ve *medeniyet* ayrımına girmeden veya girseler bile bu ayrımın detayda kalacağı bir yaklaşımın gereğine uygun olarak *civilisation* ile eş anlamlı kullandıkları *medeniyet* 'e itiraz edip, tepki verdiler. Bunlar, *medeniyet* 'in insanlığın/Osmanlının/Türkiye'nin belası, en önemli problemlerinden biri olduğunu dile getirdiler. Bu görüş ve anlayışta olanların hiç kuşkusuz en önemli temsilcileri arasında Mehmet Akif Ersoy (1873-1936) ve Said-i Nursi (1877-1960) yer almaktadır. Ancak burada bilhassa Reisülküttap Atıf Efendi'yi de (1752-1807) özellikle zikretmek gerekiyor. Zira Atıf Efendi, oldukça erken sayılabilecek bir tarihte, *civilisation* veya *medeniyet* sözcüklerini kullanmaksızın aydınlanmacı zihniyete ve uygulamalara muhalefet etmiştir. Öyle görünüyor ki, eğer *civilisation* ve *medeniyet* kavramlaşmalarının gündem de olduğu bir dönemde yaşasaydı *civilisation* veya onunla eş manada olan *medeniyet* 'e sert şekilde muhalefet yapardı. Ayrıca Said Halim Paşa (1865-1921) da büyük oranda bu grupta yer aldığı söylenebilir.

Civilisation 'un anlamı ve Türkçede hangi sözcükle karşılanacağı tartışmalarından yahut *medeniyet* sözcüğü ile karşılanan *civilisation* 'a itiraz seslerinin yükselmeye başlamasından önce zihniyet ve hayat tarzı olarak Avrupa'ya (Aydınlanmaya, Aydınlanmayı ifade eden

civilisation'a) yönelik ilk ciddi eleştirisi III. Selim dönemi şahsiyetlerinden birisi olan Reisülküttap Atıf Efendi'den gelmiştir. Atıf Efendi'nin Avrupa'da olup-bitenlere ilişkin eleştirel yaklaşımı, Osmanlı'nın Avrupa'ya yönelişine fikri uyarı geleneğinin ilk ve önemli bir örneğini temsil etmektedir. Reisülküttap Atıf Efendi, Avrupa'ya ilişkin düşüncelerini "Muvazene-i Politikaya Dair" adlı layihasında dile getirmiştir. Atıf Efendi'ye göre Fransız İhtilali "bir fitne ve fesat ateşi"dir. Bu ateş, "Mel'un müşriklerin hazırladıkları ve icrasını" gerçekleştirdikleri bir ateştir. İhtilalin mensupları dini ortadan kaldırıp din karşıtı yeni bir rejim kurma amacındadırlar. "Ar ve namusu tamamıyla mahvetmişlerdir". Onların yaktıkları ateş ne var ki sadece Fransa ile sınırlı kalmamış başka memleketlere sirayet etmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 2008, s. I/409).

"Medeniyet" adı altında varlığını sürdüren fakat İslami/geleneksel dönemde kavramsallaşmasını gerçekleştiren "medeniyet" ile en küçük alakası bulunmayan civilisation'u özellikle sömürgeciliğe kaynaklık yapan ve bu yöndeki girişimleri meşrulaştıran anlayış v eyaklaşımları en iyi tahlil etmiş şahsiyetlerden birisi Said Halim Paşa, diğerleri ise Mehmet Akif ve Said-i Nursi'dir. Bu üç şahsiyetin "medeniyet" ile ilgili düşünceleri incelendiğinde, görünüşte ciddi sayılabilecek bir karışıklık tespit edilebilmektedir. Her üçünün de medeniyete bazı durumlarda olumlu, bazı durumlarda olumsuz anlam yükledikleri görülmektedir. Bunun sebebi medeniyeti iki ayrı anlamda kullanmış olmalarıdır. Bunlar civilisation'u işaret eden "medeniyet" e eleştiri yöneltirlerken, Farabi-İbn Haldun çizgisinden gelen ve İslami/geleneksel referanslar üzerinden bir anlam ifade eden "medeniyet" i ise övmüş ve itibarlı bulmuşlardır. Dolayısıyla kendileri açısından ciddi sayılabilecek bir karmaşadan bahsetmek pek mümkün değilse de okurları açısından bu karmaşa bazen oluşabilmektedir. Kendileri açısından bahsedilebilecek karmaşayı ise Avrupa'da oluşup gelişen bilim (pozitif bilim) ve teknoloji oluşturmuştur. Bilim ve teknoloji bahsi açıldığında her üçünün de Avrupa'ya karşıtlıkları ve eleştirileri ciddi güç kaybına uğramıştır. Avrupa'nın bilim ve teknolojisinin insan kişiliğine ve bedenine, toplumsal ilişkilere ve tabiata açtığı zararları ya analiz edememişler veya çok zayıf bir ihtimal de olsa etmekten kaçınmışlardır.

Said Halim Paşa (1865-1921), Avrupalıyı ve Avrupa'daki egemen zihniyeti ve hayat tarzını (civilisation) yakından tanıyan bir devlet adamı ve düşünürdür. Avrupa'da farklı sebeplerle bulunmasının yanı sıra, İsviçre'de beş yıl kadar siyasi ilimler alanında yükseköğrenim görmüştür. Uzun süre Avrupa'da bulunduğundan Avrupalıların sosyal, siyasî, ekonomik, hukukî, ahlaki vs durumlarını yakından görme ve tanıma imkânı elde etmiştir. Avrupa'da yaşamasına ve eğitim görmesine rağmen düşüncelerinde Batılılaşmak gibi bir

anlayış ve eğilim oluşmamıştır. Hatta Avrupa'yı yakından tanıdıkça İslam “kültür” ve “medeniyetine” daha çok sarılmıştır. Avrupa'da görüp imrendiği tek şey bilim ve teknoloji olmuştur. Bilim ve teknoloji açısından son derece gelişmiş bu toplumların seviyesine çıkmak gerektiğine inanmıştır. Said Halim Paşa'ya göre Avrupa Müslümanlara göre maddi anlamda ileridir. Müslümanlar ise manevi olarak Avrupa'nın çok ilerisindedirler. Ona göre, Müslümanların içinde buldukları maddi geriliğin ve problemlerin temel sebebi, Müslümanların tabiatın maddi kanunları hakkında sahip oldukları yaygın cehaletleridir. Ona göre bu cehalet, Müslümanların tabiatın nimetlerinden yararlanmayı engellemekte, bu ise Müslümanları maddi bir sefaletle mahkûm etmekte ve buna bağlı olarak da siyasi bağımsızlıklarını korumakta zorlanmaktadırlar. Paşa'ya göre Müslüman toplumlar için İslâm, medeniyetin temelidir ve “din”, “milliyet” ve “medeniyet” aynı şey demektir. İslâm ise insanlığın en muazzam dini ve medeniyetin ulaştığı en mükemmel aşamayı temsil etmektedir. Bu yönüyle İslam tektir. Konu hakkında şöyle demiştir:

Diyânet-i İslâmiye, ihtiva ettiği en yüksek idrâkât ve hakâyıkıyla, insâniyetin en muazzam bir dinidir. En sahih ve en mükemmel ruh ve mânâsıyla alınan medeniyyet-i insâniyenin hâdimi değil, bizzat o medeniyetin kendisidir. Binaenaleyh onun haricinde necat ve selâmet bulmak imkânı yoktur (Said Halim Paşa. 1922a, s. 265).

Said Halim Paşa'ya göre İslâm'ın insanlığa sunduğu ölçü ve ilkeler tamamıyla insanın ve insanlığın tabiatıyla uyumludur. Çünkü İnsanın da İslam'ın da yaratıcısı ve sahibi Allah'tır. Dolayısıyla İslam'ın ilke ve ölçüleri, insanlığın maddi ve manevi saadetini elde etmek için takip etmesi gereken yegâne yolu teşkil etmektedir (Said Halim Paşa, 1334, s. 27).

Said Halim Paşa'ya göre Avrupa toplumlarının önemli sorunları vardır. Bu sorunlar, bu insanların insanın yaratılışına uygun ahlak ilke ve ölçülerini bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, Avrupa toplumlarının sürekli bir şekilde toplumsal bir buhran içinde kıvranmalarına yol açmaktadır (Said Halim Paşa, 1922b). Böyle olunca Müslümanların Avrupalılardan Avrupalıların ise Müslümanlardan almaları gereken birçok şey vardır. Fakat şu var ki her iki tarafın hiçbir zaman birbirinin aynısı olması beklenemez. Çünkü İslâm dünyası ile Hıristiyan dünyası arasındaki hedef, istikamet, ihtiyaç, eğilim ve bunların tatmini için başvurulacak araçlar açısından mevcut ciddi farklılıklar, bunların aynı olmalarının engelidir. Said Halim Paşa bu görüşünü ise ilginç bir ifadeyle dile getirmiş ve “*Garb âlemi için her yol Roma'ya gider ise Müslüman dünyası için her yol Mekke'ye gider*” (Said Halim Paşa, 1922a, s. 265) demiştir. Çünkü bu iki tarafın her birinin yolu, yönü, istikameti ve talihi birbirlerinkinden tamamıyla başkadır. Zihniyet, değerler ve yaşayış tarzlarının referansları

farklıdır. Avrupalının sırf kendi ihtiyaçlarını dikkate alarak kabul ettiği sosyal ve siyasi kurumların, gerekli düzeltmeler yapılsa bile İslâm toplumuna uyacağını zannetmek açık ve büyük bir hatadır (Said Halim Paşa, 1922a, s. 265).

Mehmet Akif'e göre civilisation'a paralel anlamıyla “medeniyet”, genelde İslam dünyasını, özelde Osmanlı Devleti'ni parçalayıp hegemonyası altına almaya çalışan ve bunu da başaran bir coğrafyanın ve toplumun ismi olarak anlam kazanmaktadır. O, Avrupalıların “medeniyet misyonerliği” [*civilisation misyonu*]’ne atıfla “*Medeniyet denilen kahpe, hakikat yüzsüz*” ya da “*Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar*” diyerek tepkisini dile getirmiştir. Bu mısralar “medeniyet” ile Avrupa’yı her açıdan özdeşleştiren bir tarih bilincinin son derece özlü ifadeleri olarak anlam kazanmıştır. Said-i Nursi’ye gelince, civilisation ile eş anlamlı kullandığı “medeniyet”, ona göre “*fısk çamuru*”dur. Bu konuda son derece açık bir tepkiye sahiptir ve şöyle demiştir:

Fısk çamuru ile mülevves olan medeniyet [yâni Batı medeniyeti: civilisation) insanları da o çamur ile telvîs ediyor. Ezcümle riyâyâ şan ve şeref nâmını vermiş, insanları da o pis ahlâka sevk ediyor”. Said-i Nursi’ye göre “beşer dehasından çıkan felsefeye dayanan Batı medeniyeti ile Vahy-i İlâhî’den gelen İslâm medeniyeti, temel prensiplerde barışmaz, te’lif olmaz, ortak tarafları bulunmaz şekilde ayrı ve farklıdır (Said-i Nursi, 2009, s. 184).

Hiç kuşkusuz onun bu tespiti son derece önemlidir. Bu tespitinin gerekçelerini ise şöyle açıklamıştır: Medeniyet çarkını işleten beş temel prensip vardır: 1. Nokta-i istinad, 2. Hedef, 3. Düstûr-u hayat, 4. Cemâatlerin râbitası, 5. Semerâtı (gâyesi, elde ettiği nefîceler). Yine ona göre Batı medeniyetinin: 1. Nokta-i istinadı: Kuvvettir. 2. Hedefi: Menfaattır. 3. Düstur-u hayatı: Cidaldır (mücâdele). 4. Cemaatlerin râbitası: Unsuriyet, menfî milliyettir. 5. Semerâtı: Hevesât-ı nefsiyeyi tatmin, hâcât-ı beşeriyeyi tezyîd ve teshîldir (kolaylaştırmak) (Said-i Nursi, 2012, s. 132-133).

Civilisation taraftarlığı.

Civilisation/medeniyet konusunda ağırlıklı yaklaşım, civilisation/medeniyet ayrımı yapmama ve bu bağlamda civilisation ile eş anlamda kullanılan “medeniyet”e tamamıyla olumlu anlam yükleme şeklindedir. Bunlara göre “medeniyet” *bilimdir, teknolojidir, insan haklarıdır, özgürlüktür, mükemmelleşmedir, ilerlemedir, gelişmedir, insanlıktır...* Ancak detaya inildiğinde bu kesime mensup kimselerin kendi içlerinde iki alt gruba ayrıldıkları anlaşılmaktadır:

Medeniyet'in Civilisation'a referansla inşası.

Bunlar “civilisation” ve “medeniyet” ayrımı yapmayan, “*medeniyet*”i Aydınlanmacı zihniyete atıfla civilisation manasında anlayan ve anlatanlardır. Bunlar, eğer konuları ve şartları müsaitse, Avrupaî olanı (Aydınlanmacı zihniyeti ve yaşam tarzını) devlet eliyle hâkim kılmanın çabası içerisinde oldular. Zira bunlar için önemli ve değerli olan Avrupa'da vardı; Avrupa'da inşa edildi, Avrupa'da egemen oldu. Bu açıdan Avrupa'ya tam bir imanla ve tutkuyla bağlıydılar. Avrupaî olanı elde edebilmek için her şeyi feda etmeye hazır dılar. Toplumun, ülkenin, devletin ve bireylerin hiçbir menfaati, Avrupaî olmaktan daha kıymetli değildi. Dolayısıyla Avrupaî olan için gerçekleşecek fedakârlığın sınırı yoktu. Şinasi (1826-1871), Abdullah Cevdet (1869-1932), Tefvik Fikret (1867-1915), Ahmet Rıza (1858-1930), Cumhuriyet'i kuran kadronun ağırlıklı kesimi bu grubun temsilcileri arasından yer almaktadır.

Civilisation'u “medeniyet” ile aynılaştıran ve dolayısıyla anlamlandırmayı (kavramlaştırmayı) civilisation'a atıfla yapanların en önemli temsilcisi İbrahim Şinasi (1826-1871)'dir. Mustafa Reşit Paşa'nın himayesinde Paris'e gönderilen öğrencilerden birisi olarak Paris'te uzun yıllar kalan Şinasi, bu süre içerisinde civilisation'un anlamını yakından öğrenme imkânı elde etmiştir. Avrupa'daki ve dolayısıyla asıl anlamıyla civilisation'a hayrandır; tutku ile bağlıdır. Onun civilisation'a ilişkin bilgi ve hayranlığında Ernest Renan'ın etkisi büyüktür. Zira Fransa'da ikamet ettiği zamanlarda Renan ile tanışmış ve onunla yakın diyalog içerisinde bulunmuştur. Renan ile Luxembourg bahçelerinde sıklıkla buluştuklarını ve uzun uzun sohbet ettiklerini biliyoruz (Ülken, 1979, s. 62, 64). Şinasi, yazılarında civilisation sözcüğünü kullanmamıştır. Onun yerine *medeniyet* sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir. Civilisation'un birebir karşılığı olarak algıladığı medeniyet'i civilisation'a referansla tanımlamıştır. Renan'dan doğrudan, Condorcet üzerinden de Voltaire ve Montesquieu'nün düşüncelerinden dolayı bir şekilde etkilenen Şinasi, her şeyden çok akla ve akılcılığa önem vermiş, oldukça manidar bir şekilde akli “ışık” olarak görmüştür. Bu doğrultuda olmak üzere bir şiirinde şöyle demiştir: “*Ziya-yı akl ile tefrik-i hüsn ü kubh olunur/ Ki nur-ı mihrdir elvanı eyleyen teşhir*”. Onun akli ölçü alması ve akli ışık olarak nitelenmesi Aydınlanma Çağı düşüncesini ve felsefesi çağrıştırmakta, dolayısıyla civilisation'u pek de dolaylı olmayan bir şekilde dile getirdiği görülmektedir. Şinasi, her şeyi akıl ölçütüne vurmak suretiyle ona mutluluk atfetmek amacındadır. Bu da Aydınlanmanın genel niteliğine uygundur. Şinasi'ye göre medeniyet (civilisation) yenidir; geleneksel/dini olan hiçbir şeyle ilgisi bulunmamaktadır. Bu aşamada önemli bir tespit bulunmuş ve medeniyeti (civilisation) “din” olarak nitelenmiştir. Ona göre bu dinin temeli ise “akıl” ve “kanun”dur. Şinasi “kanun” derken civilisation'un dayandığı temel

ilkeleri anlamaktadır. Ona göre “medeniyet” yeni bir “din” olup onu Osmanlıya hem kelime olarak hem de ruh ve uygulama olarak kazandırmaya çalışan Mustafa Reşit Paşa ise bu dinin Osmanlıdaki peygamberidir (Tanpınar, 1982, s. 200).

Abdullah Cevdet (1869-1932) medeniyet konusunda çok şeyler söylemiş ve yazmış birisidir. *Medeniyet* derken anladığı tamamıyla *civilisation*'dur. Bundan hareketle “Avrupa medeniyeti” dışında bir medeniyet olmadığını ifade etmiş ve “*ikinci bir medeniyet yoktur; Medeniyet Avrupa medeniyetidir*” tespitini takiben “*Bunu gülüyle dikeniyile isticnâs etmeye mecburuz*” (Abdullah Cevdet, 1329, s. 1983) derken amaca, kapsama ve sürece ilişkin önemli tespitlerini dile getirmiştir. Bundan da anlaşıldığı üzere Abdullah Cevdet, Avrupa'yı bütün olarak görmüş ve onu parçalayan, bu parçalamaya bağlı olarak Avrupa'nın sadece bilim ve tekniğinin alınması gerektiğini söyleyenleri sert ifadelerle eleştirmiştir. Ona göre Avrupa'nın sadece bilim ve tekniği değil, onları oluşturan örf, adet, gelenek ve görenekleri de alınmalıdır. Ona göre Avrupa'nın felsefesini hesaba katmayan Avrupa'yı anlayamaz. Bu sebeple hiç kimsenin istediğini alıp, istemediğini almamak gibi bir seçim yapma şansı yoktur. Abdullah Cevdet'e göre Osmanlı/Türk toplumundaki *gerilikten* kurtulmanın ve itibarlı bir konuma sahip olmanın yolu Avrupa'daki zihniyeti, anlayışı, felsefeyi, yaşayış tarzını, bilim ve tekniği aynen kabul etmekten ve gereklerini yerine getirmekten geçmektedir. Avrupa'nın sömürgeci yaklaşımı bile bu amaca engel olmamalıdır. Ona göre Japonya bu açıdan önemli bir örnektir. Avrupa'nın işgaline uğrayan Japonya görünüşte çok acı çekmiştir, fakat süreç içerisinde Avrupaî olanları yakından tanıyarak hem varlığını korumuş hem de itibarlı bir konuma erişmiştir. Hatta işgale gelen, Japonya'nın limanlarını bombalatan amirale bile saygı göstermiş ve sonunda amacına ulaşmış, güç ve itibar kazanmıştır (Abdullah Cevdet, 1329, s. 1984).

Türkiye'nin batılılaşma sürecinin önemli ideologlarından birisi olan Tevfik Fikret (1867-1915), *medeniyeti* tamamıyla *civilisation* bağlamında anlamış ve anlatmıştır. Tevfik Fikret, “medeniyete” baktığında, yaygın bir özelliğin gereğine uygun olarak, öncelikle bilim ve teknolojiyi görmüş, Avrupa'daki bilim ve teknolojiye sahip olmayı idealleştirmiştir. Onun medeniyet algısının vitrinini bilim ve teknoloji süslemektedir. Bilime mutlak bir anlayışla inanmış ve hatta ilahi bir güç atfetmiştir. Tevfik Fikret'e göre “*Dünya dönecek cennete insanla, inandım*” dizesinde dile getirdiği üzere, insanın yapamayacağı şey yoktur. Dünyanın “*insan emeği*” ile “*cennete*” döneceğine inanmıştır. Fikret'e göre, insan gücünü bilimden ve teknikten aldığı ölçüde güçlü; öyle ki kara toprak bile bilim ve teknik sayesinde altın haline gelebilir. “*Halûk'un Amentüsü*” adlı şiirinde “*Bir gün yapacak fen şu siyah toprağı altın / Her şey olacak kudret-i irfanla... inandım*” demiştir. Kara toprağın altın haline gelebileceğine inancının

ötesinde, toplumların ilerlemesini de bilime dayandırmıştır. İnsanı, yaratılanların sahibi olarak görmüştür. Tevfik Fikret'in yönü tamamıyla Avrupa'ya doğrudur. Ancak tüm bunlardan sadece bilim ve teknik açısından Avrupa'ya ilgilidir, sonucuna ulaşmamak gerekmektedir. Ona göre bilim ve teknolojinin ülke çapında yaygınlaşması, ancak ve ancak rasyonalizmin ve pozitivizmin zihniyet olarak kabulüne bağlıdır. Bunun gerçekleşmesi ise hurafe ve batıl inanç olarak gördüğü dinin terk edilmesiyle mümkün olabilecektir. Bilimsel gelişmelerin önünde en büyük engel olan din terk edilmediği sürece Avrupalı gibi olmak mümkün değildir.

Medeniyete ilişkin düşüncelerini ağırlıklı olarak şiirlerinde dile getiren Tevfik Fikret, civilisation'u doğru anlamış ve kavramış birisidir. Bu açıdan “*Promete*” isimli şiiri oldukça önemlidir. Yunan mitolojisindeki Prometheus'a atıfla Avrupa zihniyet ve hayat tarzından (civilisation) anladıklarını ortaya koymuştur. Referans aldığı bu mitolojik figür, konuyu doğru anladığının önemli bir göstergesi ve konuyu anlama çabasından önemli bir başlangıç noktasıdır. Zira tanrılara başkaldırıda bulunmayı gerekli gören anlayışın dile getirildiği ve ancak bu başkaldırı ile özne olunabileceği düşüncesinin işlendiği Prometheus anlatısı, civilisation'ın hümanist, seküler, rasyonalist ve bireyci karakterini ortaya koymaktadır.

Civilisation'un Geleneksel/İslamî referanslarla meşrulaştırılması.

Bunlar “medeniyet”i daha çok yerli/İslami/Osmanlı referanslarıyla anladılar ve anlattılar. Fakat çok kolaylıkla yanlış kaydılar ve geleneksel referanslar üzerinden anladıkları ve tanımladıkları “medeniyet” üzerinden, onunla aynı şey olduğunu zannettikleri civilisation'a tutkuyla bağlandılar. Zira bunlar da civilisation ile medeniyetin aynı şey olduğunu düşündüler. Tutkuyla bağlı oldukları “medeniyet güneşi”nin İslam dünyasında/Osmanlı'da batışını takiben Avrupa'da tekrar doğduğuna inandılar. Bu sebeple de modern Avrupa'da oluşan/inşa edilen her şeyi (civilisation) “medeniyet”in bir gereği veya gönülden bağlı oldukları “kadim medeniyetlerinin” yeni versiyonu olarak düşündüler. Namık Kemal (1840-1888), Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895), Musa Kâzım Efendi (1858-1920), Münif Paşa (1830-1910), Gaspıralı İsmail (1851-1914), Ebu'l Hüda (1850-1909), Ali Vehbi (1877-1937) ve dönemin aydın, yazar, edebiyatçı bürokrat konumdaki birçoğu bu grubun temsilcileri arasında yer almaktadır. Kendileri farkında olmamakla birlikte bu kesimde olanlar açısından “medeniyet” sözcüğü Truva atı işlevi görmüş ve “medeniyet” sözcüğü üzerinden hem kendileri civilisation'a taraftar olmuşlar hem de geniş toplum kesimlerini civilisation'a taraftar yapmışlardır. Bunlar yaşadıkları kavram kargaşasının çoğu zaman farkında olmadılar. Bu “kavram kargaşasının” bugün itibarıyla bildik örneklerini “*laik/seküler dindar*”, “*kapitalist Müslüman*”, “*modern İslam*” gibi nitelme ve tanımlamalar oluşturmaktadır. Oluşan kavram/kafa karışıklığının

sonunda, esasen hiçbir şekilde bir araya gelemeyecek anlamlar, zihniyetler, yaşama biçimleri kolaylıkla bir arada kullanılabilir olmuştur.

Namık Kemal, civilisation ile eşleştirdiği medeniyeti çoğunlukla "*asayişte kemal*" (en mükemmel haliyle *güvenlik hali*) (Namık Kemal, 2005, s. I/358) şeklinde anlamış ve kullanmıştır. Hâlbuki civilisation Avrupa'daki kavramlaşma sürecinde hiçbir zaman bu anlamı işaret etmemiştir. Namık Kemal'e göre sosyal bir varlık olan insanın bir arada yaşaması asayişin sağlanmasıyla mümkündür. "Medeniyet" (dolayısıyla civilisation) ise asayişin en üst düzeyini ifade etmektedir. Onun bu kullanımında Avrupa'ya atıfları, söz konusu *asayişte kemalin* Avrupa'da temin edildiğini ifade etmek içindir; yoksa doğrudan civilisationu ifade için değildir. Fakat pek de farkında olmadan civilisation'u kastetmiştir. Zira Londra'da yaşanan mevcut durumu medeniyetin kemal düzeyi olarak görmüş ve "*ruy-i arzda mevcut olan asar-ı terakkinin fotoğraf ile resmi alınmış olsa medeniyet-i haziranın ancak Londra kadar*" (Namık Kemal, 1288) olabileceğini ifade etmiştir. Bir yandan İslami geleneğe bağlı olan Namık Kemal, öte yandan Avrupa (civilisation) hayranıdır. Her ne kadar bu durum çelişkili olarak gözükse de aslında Namık Kemal'in Avrupa hayranlığı daha çok bilim, teknoloji ve bazı siyasi kurumlarla sınırlıdır. Namık Kemal, Avrupa'ya baktığı zaman Sanayi Devrimini ve Sanayi Devrimi sonrası gelişen üretim teknolojisini ve insanların (tabi ki burjuva kesiminin) maddi hayatlarında refahı ikame eden üretim zenginliğini görmüştür. Bu doğrultuda olmak üzere ülkesinin insanlarını Avrupa'da egemen üretim anlayışına uygun bir anlayışa sahip olmaya ve bu doğrultuda girişimlerde bulunmaya çağırmıştır. Zihniyet ve hayat tarzıyla, özellikle de ahlak algısıyla Avrupalıya benzeme noktasında güçlü çekinceleri olmasına karşılık, Avrupalının bilim ve teknolojisini (fennini) almanın gereğini dile getirmiştir. *İstikbal* (Namık Kemal, 2005, s. I/40) başlıklı yazısı bununla ilgilidir.

Civilisation'u geleneksel/İslami geçmişe sahip *medeniyet* ile özdeşleştirerek, civilisation'a değerli bir konum ve olumlu bir anlam yükleyenlerden bir diğeri ve hatta bu bakımlardan en önemli şahsiyetlerden birisi Tahir Münif Paşa'dır (1830-1910). Münif Paşa'nın konuya ilişkin görüş ve tespitlerini dile getirmeden, dönemin yazarlarının genel bir özelliğini hatırlamak yerinde olacaktır. Tanzimat süreci, Doğu ile Batı'nın, Modern zihniyet ile İslami geleneksel zihniyetin kurumsal ve bireysel düzeyde iç içe yaşandığı düalist bir dönemdir. Münif Paşa'nın ve dönemin diğer birçok yazarının, devlet adamının kişiliğinde ve yaşantısında, bu düalist bileşimin yansımalarını olanca açıklığıyla görmek mümkün olmaktadır. Bu özellik Münif Paşa'da biraz daha üst düzeydedir. Birbirine zıt inanç, düşünce, anlayış tarz ve unsurları onda birbiriyle çatışmadan yan yana yer alabilmiştir. Bir taraftan modernisttir (civilisation);

modern dünyanın bütün imkânlarından yararlanmanın, Avrupaî anlamıyla bilimde ve sanayileşmede ilerlemenin tarafındadır; öbür yandan ise geleneksel değerlere, Osmanlı kültürüne ve mirasına samimi bir şekilde taraftardır.

Batılılaşma sürecindeki zihniyet değişiminde yerine getirdiği rol nedeniyle Münif Paşa hakkında biraz detaylı bilgi vermek gerekirse; “Münif Efendi” imzasıyla 1859 (1276) tarihinde yayımlanan “*Muhâverât-ı Hikemîye*” isimli kitap Avrupa dillerinden Türkçeye tercüme edilen ilk edebî ve felsefi eserdir. Derleme niteliğindeki eser, Aydınlanma çağının önemli filozof ve aydınlarından Mothe Fénelon’un (1651-1715), Bernard le Bovier de Fontenelle’in (1657-1757) ve Voltaire’in (1694-1778) eserlerinden alınan diyalog biçimindeki metinlerden oluşmaktadır. Münif Paşa’nın bizzat kendi ifadesiyle “*vatan evlatlarına özlü bilgiler vermek amacıyla Avrupa hükemasından Voltaire, Fenelon ve Fontenelle’in bazı muhaverat-ı hekîmelerini Türkçeye nakl ve tercüme eyle[mıştır]*” (Mehmed Münif, 1276, s.2). Münif Paşa, söz konusu şahsiyetlerin eserlerinden seçerek Muhâverât-ı Hikemiye’sine rasyonalizmi yegâne epistemolojik yol ve yöntem olarak anlatan, bu bağlamda Aydınlanma düşüncesinin önem ve anlamını ifade eden metinleri almıştır. Münif Paşa, Hilmi Ziya’nın tespitiyle ifade etmek gerekirse “*evrimci ve terakkici bir medeniyet öğreticisi olarak*” toplumunun “*yeni bilgi*” (Ülken, 1979, s. 65) ile buluşmasını sağlamaya çalışmıştır. Bunu yapmadaki amacının Aydınlanma düşüncesini Osmanlı coğrafyasına ve zihniyetine tanıtmak ve taşımak olduğu açıkça anlaşılıyor. Münif Paşa bu eseriyle amacına büyük oranda ulaşmıştır. Zira Muhâverât-ı Hikemiye, kadınların eğitimi, serbest düşünce, vatanperverlik, inanç-akıl çatışması gibi konu ve temaların Osmanlı ülkesindeki gazeteciler, düşünürler ve devlet adamları arasında gündem olmasına ciddi düzeyde katkı sağlamıştır. Bu nedenle olacak Ahmet Hamdi Tanpınar, Muhâverât-ı Hikemiye’yi Türkiye’nin batılılaşma tarihinde ismi unutulmuş bir kahramana benzetmektedir. Tanpınar’a göre Türk okuyucu, insan yaratılışı, şöhret telakkisi, ferdi ihtiras, vatan sevgisi, cemiyet ahlakı, genç kız ve kadın terbiyesi gibi konularla geleneksel anlayışın dışında yaklaşım örneklerine ilk defa Muhâverât-ı Hikemîye vasıtasıyla tanık olmuştur.

“Medeniyet” konusuna, insanın sosyal bir varlık olduğunu, sosyalliğin ise belirli şart ve kuralları gerektirdiğini izahla başlayan Münif Paşa, bu tespitleri bağlamındaki iddialarını ispatlamak için yeri geldikçe ayet ve hadislerle de atıfta bulunmuştur. Ona göre, âlim ile câhil, bilen ile bilmeyen arasındaki fark, insanla hayvan arasındaki fark kadar büyüktür. Üstelik bu tespit sadece bireyler için geçerli değildir. Bu durum toplumlar için de geçerlidir. Cehalet içindeki toplumlar en doğal ve zorunlu ihtiyaçlarını bile karşılayamazlarken, “*medenî milletler, ulûm ve sanayide kaydettikleri ilerlemeler*” sayesinde, topraklarında verimli bir şekilde ziraat

yapmakta, mahsullerini en iyi biçimde değerlendirmektedirler. Münif Paşa bu açıklamasıyla kavramlaşma sürecindeki “medeniyet” sözcüğünün içeriğini somut şeylerle doldurma çabası içerisinde; zenginlik ve güç ise bu unsurların en önemlileridir (Mehmed Münif, 1279, s.21). Fakat medeniyeti anlamlandırırken İslam’ı referans olarak kullanmaya ihtiyaç hissetmesi oldukça dikkat çekici ve önemlidir; bu durum iddialarına sağlam bir zemin oluşturma çabasının gereği olarak anlam kazanmaktadır. Takdim etmeye çalıştığı anlayışta “medenî olmak” ile “Müslüman olmak” neredeyse aynı anlama gelmektedir. Bu eşitlemeyi yaparken, Münif Paşa’ya en çok yardımcı olan yaklaşım, İslâm’daki ilim kavramı ile medeniyet arasında ve cahil kavramı ile de bedeviyet arasında doğrudan bir bağlantı kurmuş olmasıdır. Bu arada Avrupa’da yaygın olan insanları dikey çizgi üzerinde sınıflama anlayışının etkisiyle insanların durumlarını *vahşiyet*, *bedeviyet* ve *medeniyet* gibi kategorilerle izah eden Münif Paşa, bu ayrımında cahil ve âlim farklılığını referans alıp, Kuran’daki “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*” (Kuran, Zümer Suresi, 9) ayetine atıfta bulunmuştur. Ona göre *vahşiyet* ve *bedeviyet* arasında az bir farklılık vardır; *medeniyet* ise bunlarla karşılaştırılamayacak kadar ileri bir aşamadır. Yine ona göre medenî olmak her şeyden önce; “*bir memleket teşkil edip hâl-i ictimâiyede yaşamaktır*” (Mehmed Münif, 1844, s. 138). Münif Paşanın *Mukayese-i İlm-ü Cehl* adlı makalesinde dikkat çeken en önemli özellik, “ilim” kavramını İslami kaynaklara dayandırmakla birlikte, kullandığı ilim kavramının içeriğinin modern bilimlerle ilgili olmasıdır. İslâm’daki ilim kavramının sağladığı meşruiyetle modern bilimi savunmuştur. Üstelik bu arada geleneksel İslâmî ilimleri de dışarıda bırakmıştır. Modern bilimleri, toplumda itibarı olan ilimden hareketle meşrulaştırırken, geleneksel İslami ilimleri ise modern bilimden hareketle itibarsızlaştırmıştır.

Esasen Osmanlı ülkesinde Müslüman halkın dinine, inancına, geleneğine, hayat tarzına karşıt bir anlama sahip olan civilisation’un karşılığı olarak “medeniyet”in kullanılmaya başlanmasında ve zaman içerisinde Avrupaî olanların “medeniyet” üzerinden tamamıyla olumlu bir anlamla halkın diline ve zihnine yerleşmesinde civilisation’u/medeniyeti anlamayan veya anlamak istemeyen dindar/din adamı olarak nitelenen/tanımlanan kimselerin rolü oldukça büyüktür. Bu kimselerin yanlış manada kullanımları civilisation’u ifade eden “medeniyet”in dini/geleneksel bağlamda olumlu bir manada dile ve zihinlere yerleşmesine katkı sağlamıştır. Bir başka söyleyişle “medeniyet” sözcüğü bu kimseler sayesinde geleneksel/kadim değerlerine göre inanan ve yaşayan Müslüman bireylerin zihniyet ve yaşam tarzlarındaki değişimde Truva atı işlevi görmüştür. Söz konusu şahsiyetlerin kimler olduğuna gelince, bunlardan birisi II. Meşrutiyet döneminde Şeyhülislamlık makamına gelen Musa Kâzım Efendi’dir (1858-1920). Söz ve yazılarında *medeniyeti* sıklıkla kullanan Musa Kâzım, bu kullanımlarıyla, “medeniyet”i

“civilisation” ile eş anlamlı olarak kullanılmasına, yerleşik hale gelmesine büyük katkı sağlamıştır. Musa Kâzım'a göre;

Medeniyet, bir şehirde, bir köyde, neresi olursa olsun bir yerde toplu olarak yaşamak demektir. Bu da insan nevinin yaratılış ve tabiatının gereğidir. Çünkü insanların geçimi hayvanların geçimi gibi basit ve sade değildir. İnsan, yaşayabilmesi için tek başına temin edemeyeceği birtakım şeylere muhtaçtır. Binaenaleyh, insanlar tâ yaratılışın başından beri birbirine yardım ederek ve bir yerde toplu olarak yaşaya gelmişlerdir ki, insanın tabiat bakımından medeni olmasının anlamı da budur (Musa Kâzım, 1314).

Musa Kâzım'ın medeniyeti bu şekilde anlamlandırışı, Tanzimat öncesi dönemdeki kullanımla, daha da önemlisi İbn Haldun'un kullanımındaki anlamla büyük oranda örtüşmekle birlikte, onun anlayamadığı neredeyse bir asırlık ömrünü tamamlamakta olan anlamıyla medeniyet sözcüğünün söz konusu toplumsallık ile hiçbir ilgisinin kalmamış olduğudur. Ulemadan Ebu'l-Hüda (1850-1909) ise işi daha da ileri götürmüş ve İslam'ın en temel değerlerini içeren bir “medeniyet” tanımı yapmıştır. Ebu'l Hüda'nın “medeniyet” tanımında “*edep, istikamet, nezaket, fitnekarlığı ve münaflıklığı terk etmek, sadakat, insanlara iyi muamelede bulunmak, ulü'l-emre itaat, güzel nasihatte bulunmak ve gereğine uymak, bütün her işte zulüm ve cevrden uzak olmak, fitne ve fesadı kökünden söküp atmak, büyüklerden küçüklere merhamet, ahde vefa, hududu aşmaktan sakınmak*” kavramları yer almıştır. Ve “medeniyet” [dolayısıyla civilisation] bunların tamamını kapsayan bir sözcük olarak takdim edilmiştir (Es-Seyyid 2021, s. I/184). Konuyu oldukça detaylı şekilde incelemiş olan Güler'in Ali Vehbi ve Ebu'l-Hüda üzerinden gerçekleştirdiği tespit önemli ve anlamlıdır (Güler, 2006, s. 124). Güler'e göre, Ali Vehbi ve Ebu'l-Hüda'nın yaptıkları medeniyet tanımlarının dikkat çekici yönü medeniyet kavramının içselleştirilme süreci ile ilgilidir. Ulemanın en muhafazakâr kanadından kabul edilen Ebu'l-Hüda'nın medeniyeti kendi bulunduğu noktadan hareketle tanımlamaya çalışması medeniyetin kategorik reddinin de ortadan kalkmakta olduğunu göstermektedir. Daha önce 1867 tarihli yazarı belli olmayan “*Medeniyet Yani Sivilizasyon*” kitapçığında yer alan “*medeniyet bizden uzak olsun*” şeklindeki anlayış tarzı ile Namık Kemal de ortaya çıkan fuhşiyatı (kötülükler) anlatmak için kullanıldığını söylediği medeniyet, Ebu'l-Hüda ve Ali Vehbi tarafından dinî bir kisve ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu iki tanımlama çabası medeniyet kavramının içselleştirme sürecine işaret etmektedir. Bu durum, Osmanlılar arasında medeniyeti kötü olarak algılayanların da bu vesileyle söz konusu kavramla barışma süreci içine girdiklerini göstermesi açısından bilhassa önemlidir.

Sonuç

Literatürde Aydınlanma Çağı olarak isimlendirilen 18. yüzyılda sadece diğer toplumlarınkinden değil, aynı zamanda kendi geçmişindekinden de farklı bir zihniyete, anlayışa, yaşama tarzına eriştiğine karar veren dönemin Fransız aydınları, bu durumlarını dile getirecek bir isim arayışına girdiler. *İlkel, basit, geri, vahşi, barbar* gibi isimlerle ifade edilen konum ve niteliklerden ayrılıp *ileri, mükemmel, gelişmiş* bir konuma ve niteliğe erişmişliklerini ifade edecek bir isim ile kendilerini tüm insanlığın üstünde konumlandırmanın amacı içerisindeydiler. Çünkü görüşlerince bizzat kendileri, diğer tüm insanların aksine, Aydınlanmacı değerlerin hem oluşturucusu hem de ideal düzeyde temsilcileriydiler. Aradıkları isim Aydınlanma’nın gerektirdiği zihniyet ve hayat tarzını kapsayan bir niteliğe sahip olmalıydı. 18. yüzyılın ortalarına doğru aradıkları ismi buldular. Bundan böyle tüm insanlık karşısında özel ve üstün konumlarını ifade eden isimleri “civilisation” idi. Daha önce hiç kullanılmamış ve başka dilde de karşılığı olmayan “civilisation” özellikle ve öncelikle Fransızlar tarafından icat edildi ve sahiplenildi. Ancak Aydınlanmanın değer ve ölçülerinde Fransızlar ile yarış halinde bulunan İngilizler de söz konusu ismi kabullenmekte gecikmediler. Böylelikle özelde Fransız ve İngilizleri, genelde ise Aydınlanma Çağında zihniyet ve hayat tarzlarını yeni baştan inşa etmiş Avrupalıları niteleyen “civilisation” adeta tarihinin sonunu ifade eden; insanlığın gelişme sürecinin son aşamasına işarette bulunan bir kavram olarak literatürdeki yerini aldı.

Uzun bir zamandır kendi idari, askeri, ekonomik problemlerinin çözümüne katkı sağlayacağı inancıyla dikkat ve ilgilerini Avrupa’ya yöneltmiş Osmanlı devlet adamları 19. yüzyılın başlarında Avrupa’yı her şeyi ile kendilerinden ileri ve mükemmel konumda görüyorlardı. Avrupa ve Avrupalı gibi olmanın tüm problemlere çözüm olacağı inancına sahiptiler. Bu haldeyken karşılıklarına çıkan ve modellerini niteleyen civilisationu kolaylıkla benimsediler. İlk zamanlar bu kavramın kendi dillerinde karşılığı olmadığını bilinciyle hareket ederek “sivilizasyon” biçimindeki Fransızca okunuşuna söz ve yazılarında yer verdiler. Ancak Türkçeleştirme çabası içerisinde bulunanlar kısa süre sonra kadim bir geçmişe sahip olan “medeniyet” sözcüğünü “civilisation”un Türkçe karşılığı olarak kullanmaya başladılar. Bu önemli bir aşamayı ve zihinsel kırılmaya işaret ediyordu. Çünkü İslami geleneğin Farabi-İbn Haldun duraklarında toplum halinde yaşamının gereklerini ifade eder tarzda kavramlaştırılmış “medeniyet” ile “civilisation” arasında herhangi bir anlam kesişmesi söz konusu değildi. Daha çok ulemanın bildiği ve kullandığı medeniyet olumlu anlama sahip bir sözcüktü. Toplum halinde yaşayan insanların birbirlerinin hassasiyetlerini ve haklarını gözettileri bir toplum hayatını resmeden medeniyet, güvenlik, refah, nezaket, estetik, duyarlılık gibi kavramların üzerinde şekillenmekteydi. Dolayısıyla “medeniyet” ile “civilisation”un anlam alanları birbirinden tamamıyla farklıydı. Ancak ne var ki Sadık Rifat Paşa’dan başlayarak “civilisation” “medeniyet” olarak isimlendirilmeye başlandı. Hâlbuki

geleneksel bağlamda “medeniyet” her haliyle olumlu, değerli bir anlama sahipti; özelde Müslüman toplumun 1300 yıllık bilgi ve tecrübe birikimini, genelde ise tüm insanlığın bilgi, sanat, ahlak, felsefe, teknik, siyaset, ekonomi, yaşayış tarzı adına edindiği tecrübeleri ifade ediyordu. “Civilisation” ise Katoliklik üzerinden tüm dini inançlara, aşkın/ilahi inanç ve ölçülere itiraz eden bir felsefe ve hayat tarzını temsil ediyordu; bu haliyle temelsizdi, insanlığın ortak tecrübesiyle uyumsuzdu, özellikle de İslami gelenekle çatışıyordu. Fakat “civilisation”ı “medeniyet” olarak nitelenmek söz konusu ayrılığı ve karşıtlığı sahte bir şekilde yok etti. Bundan böyle medeniyet ile İslami/geleneksel kadim değerler ve hayat tarzı kastedilse bile bundan Avrupaî olan (civilisation) anlaşılacak, ya da doğrudan Avrupaî olanları kastediliyorsa bu sefer de İslami/geleneksel anlama atıfla Avrupaî olana olumlu bir anlam yüklenecekti. Sonuçta Avrupaî olanlar zihinlerde ve hayatın tüm alanlarında hep olumlu anlamda bir değere ve yere sahip alacaktı.

Kaynakça

- Abdullah Cevdet. (1329). Şime-i muhabbet. *İctihad*. (89). 1979-1984.
- Adas, M. (2001). *İnsanın ölçüsü olarak makina: batılı hâkimiyet ideolojileri*. (A. Demirhan Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ahmet Cevdet Paşa. (2008). *Osmanlı imparatorluğu tarihi*, (A. İzci, Haz.). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Baykara, T. (1990). Medeniyet kavramı ve Türk toplumuna girişi. *Tarih incelemeleri dergisi*. (5). 1-14.
- Baykara, T. (1992). *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Bozkurt, M. E. (1944). *Türk medeni kanunu nasıl hazırlandı?*, Medeni kanunun 15. yıldönümü için, İstanbul.
- Braudel, F. (1992). *Uygurluklar tarihi: Geçmiş şimdikiyi açıklar. Tarih üzerine yazılar*, (M. Ali Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Braudel, F. (2017). *Uygurlukların grameri*, (M. Ali Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Comte, A. (2001). *Pozitif felsefe kursları*. (E. Ataçay, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Curtius, E. R. (1953). *Fransa üstüne deneme*. (S. Eyüboğlu, Çev.). İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Delanty, G. (2013). *Avrupa'nın icadı*, (H. İnaç, Çev.). İstanbul: Adres Yayınları.
- Elias, N. (2000). *Uygurluk süreci*, (E. Ateşman, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Es-Seyyid Muhammed Ebülhüda Efendi. (2021). *Dâ‘i‘r-Reşad li sebili‘l-ittihad ve‘l-inkiyâd*. (İ. Kara, Haz.). Hilafet risaleleri, II. Abdülhamid devri. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Febvre, L. (1995). *Uygurluk bir kelimenin ve bir fikir gurubunun evrimi. Uygurluk, kapitalizm ve kapitalistler*. (M. Ali Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Gunnar, S. ve Nils. G. (2011). *Antik Yunan’dan modern döneme felsefe tarihi*, (E. Akbaş - Ş. Mutlu Çev.). İstanbul: Üniversite Kitabevi.
- Güler, R. (2006). *Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e medeniyet anlayışının evrimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Hazard, P. (1981). *Batı düşüncesindeki büyük değişme*. (E. Güngör, Çev.). İstanbul: Tur Yayınları.

- Hentch, T. (1996). *Hayali doğu: Batı'nın Akdenizli doğu'ya politik bakışı*. (A. Bora, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Jeanniere, A. (1993). *Modernite nedir?*. M.Küçük (Ed.). *Modernite Versus Postmodernite*, Ankara: Vadi Yayınları. 107-130
- Kaynar, R. (1985). *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mehmed Münif (1276). *Muhâverât-ı hikemiye*. Dersaadet: Ceride Hane Matbaası.
- Mehmed Münif. (1279). Mukâyese-i ilm ü cehl. *Mecmua-i fînûn*. 1(1). 21-34.
- Mehmed Münif. (1884). *Telhîs-i hikmet-i hukuk*. Dersaadet: Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası.
- Musa Kâzım. (1314). *Medeniyet-i sahîha - diyanet-i hakka*. Tercümân-ı hakikat. 11 Temmuz 1314.
- Namık Kemal (2005). *Medeniyet. Osmanlı modernleşmesinin meseleleri, bütün makaleleri*, C I, (N. Y. Aydoğdu, İ. Kara, Haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Namık Kemal. (1288). “*Terakki*”, İbret.45. 3 Ramazan 1289/23 Teşrin-i evvel 1288
- Ortaylı, İ. (2011). *Avrupa ve biz*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Rothacker, E. (1955). *Tarihte gelişme ve krizler*. (H. Batuhan, Çev.). İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Sadık Rıfat Paşa. (1974). *İdare-i hükümetin bazı kavâid-i esasiyesini mutazamın risale*. Yeni Türk edebiyatı antolojisi (1839- 1965). (M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, Çev.). İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Said Halim Paşa. (1334). *İnhitât-ı İslâm hakkında bir tecrübe-yi kalemiyye*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Said Halim Paşa. (1922a). *İslâm'da teşkilat-ı siyasiyye*. Sebilürreşad. 19(493).
- Said Halim Paşa. (1922b). *İslâm'da Teşkilat-ı Siyasiyye*. Sebilürreşad. 20(498).
- Said, E. (2020). *Şarkiyatçılık*, (B. Ülner, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Said-i Nursi. (2009). *Mesnevi-i Nuriye*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Said-i Nursi. (2012). *Sözler*. İstanbul: Sözler Yayınları.
- Schnopper, D. (2005). *Sosyoloji düşüncesinin özünde “öteki” ile ilişki*. (A. Sönmez, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1982). *19 asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1979). *Türkiye’de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Vatandaş, S. ve Vatandaş, C. (2023). 19. Yüzyıl Türkiye'sinde "medeniyet" in kavramlaşma süreci ve "medeniyet" e ilişkin tutumlar. *Humanitas*, 11 (INCSOS VIII Özel Sayısı), 412-437.

Vatandaş, C. (2023). *Zihinsel savrulma Türkiye'nin sosyal tarihi*. İstanbul: Pınar Yayınları.

Williams, R. (1989). *İkibin'e doğru*. (E. Tarım, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Türk Sanatında Kadın Bedeninin İkonografik Açından Değerlendirilmesi¹

Ayşegül ZENCİRKIRAN², Yunus BERKLİ³

Öz

Tarih öncesi dönemin anaerkil aile düzenine paralel olarak gelişen ana tanrıça kültü, kadının anlamlandırılmayan biyolojik özelliklerinin gizemli/ilahi kabul edilmesi düşüncesi ile oluşmuştur. Bu algının neticesi olarak kadının kutsiyet atfedilen doğum ile bağlantılı organları, sanat eserleri üzerinde vurgulu olarak belirtilmiş olup, Kibebe veya Venüs gibi steatopik denilen iri göğüslü ve kalçalı, sarkık göbekli bedenler karşımıza çıkmaktadır. Göbekli tepe ve Tarih öncesi dönemlerin yanı sıra tarihi çağlarda da süregelen bu algı, Türk Kültür ve Sanatına da aksetmiş, söz konusu kadın figürleri gerek İslamiyet'ten önce gerekse İslami dönemi kapsayan geniş zaman diliminde bu dinin mahremiyet anlayışına rağmen kullanılmıştır. Bu fikrin tam aksi olarak kutsal kökenli kişi ve olayların haricinde halkın üst sınıfına mensup kadınlarının ise hizmetkârları veya cariyelerine nazaran daha kapalı giyindikleri hatta yüz dâhil tüm bedenlerini kapatmanın sadece hanımlara mahsus olduğu anlaşılmaktadır. Konumuz kapsamında Türk Sanatına ait kaya ve duvar resimleri, heykeller, sikkelere yansıyan bu kadın bedenleri değerlendirilecektir.

Iconographic Evaluation of The Woman Body in Turkish Art

Abstract

The mother goddess cult, which developed in parallel with the matriarchal family order of the prehistoric period, was formed with the idea of accepting the mysterious/divine biological characteristics of a woman that cannot be made sense of. As a result of this perception, the organs of a woman associated with childbirth, attributed to holiness are emphasized on works of art, and we come across bodies with large breasts and hips, sagging belly, called steatopic, such as in Cybele or Venus. This perception, which persists in historical periods as well as Göbekli tepe and prehistoric periods has also been reflected in Turkish Culture and Art, and these female figures have been used both before Islam and during a wide period of time covering the Islamic period, despite the understanding of privacy of this religion. Contrary to this idea, it is understood that, except for people and events of sacred origin, women belonging to the upper-class dress more conservatively than their servants or concubines, and even covering their entire bodies, including the face, is reserved only for ladies. Within the scope of our topic, rock and wall paintings, sculptures belonging to Turkish Art, these women's bodies reflected on coins will be evaluated.

Anahtar Sözcükler

Türk kadını
kadın bedeni
kutsal kadın
kadın ikonografisi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 29.03.2023

Kabul Tarihi: 19.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1273386

Keywords

Turkish woman
woman body
holy woman
woman iconography

About Article

Received: 29.03.2023

Accepted: 19.04.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1273386

¹ Bu çalışma 20-23 Ekim 2022 tarihlerinde gerçekleşen INCSOS VIII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

²Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Erzurum/Türkiye, aysegul.zencirkiran@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4304-9862

³ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Erzurum/Türkiye, yberkli@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3650-3681

Giriş

“Çıplak” çoğu uygarlıkta dini merasimlerin, büyü şölenlerinin en önemli şartlarından biri olarak bolluğun, bereketin sembolü haline gelmiştir. Çıplaklık çeşitli dönemlerde çeşitli anlamlar barındırmış olup, arkaik dönemde ölümün, Orta Çağ’da saflığın ve temizliğin, Rönesans’ta ise insan ve doğa ilişkilerini temsil etmektedir. Türkiye’de ise çıplak, ekonomik yapısının yanı sıra İslamiyet’in resme, heykele ve musikiye bakış açısı sebebiyle tepki bile almamıştır (Tetire, 1992, s. 3).

Avrupa geleneğinde ilk çıplaklık Âdem ile Havva’da karşımıza çıkmaktadır (Tetire, 1992, s. 6). Cennette iken giyimli olup olmadıkları hususunda bilinçsiz olan (And, 2007, s. 93) Âdem ve Havva, ağaçtaki meyveyi yemelerinin ardından hayretle çıplak kaldıklarını fark etmişler (Tetire, 1992, s. 6; And, 2007, s. 94), örtünme çabasına girmişler (And, 2007, s. 94) ve bunun üzerine ilk kez çıplaklık söz konusu olmuştur (Tetire, 1992, s.7). Dolayısıyla çıplaklık, insanlık tarihi ile eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Toplumlar, dönem dönem çıplaklığı ön plana çıkarırken kimi zaman da gizlemeye çalışmıştır. Cinsel içgüdü ile birebir bağlantılı olan çıplaklık, ahlaki değerlerle sürekli bir çatışma içerisinde olduğundan sanatçılar, kimi zaman baskı altında tutulmuş veya çeşitli yaptırımlara maruz kalmıştır (Tetire, 1992, s. 29).

Biyolojik özellikleri sebebiyle doğum olayına birebir etki etmesi dolayısıyla insanlığın çoğalma arzusuna cevap vermesi bu konumu elde etmesini sağlamıştır. Paleolitik dönemde başlayıp izleyen süreçte etkisini sürdüren ana tanrıça kültü, Yakındoğu’daki Greco, Romaine dünyasının “Magna Mater” ilk örnekleri teşkil ederken üst Paleolitik dönemin steatopik bedenli kadınları bu inanışın sanata akseden yüzüdür. Bu kült neolitik ve kalkolitik devirlerde de devam etmiştir (Tetire, 1992, s. 4).

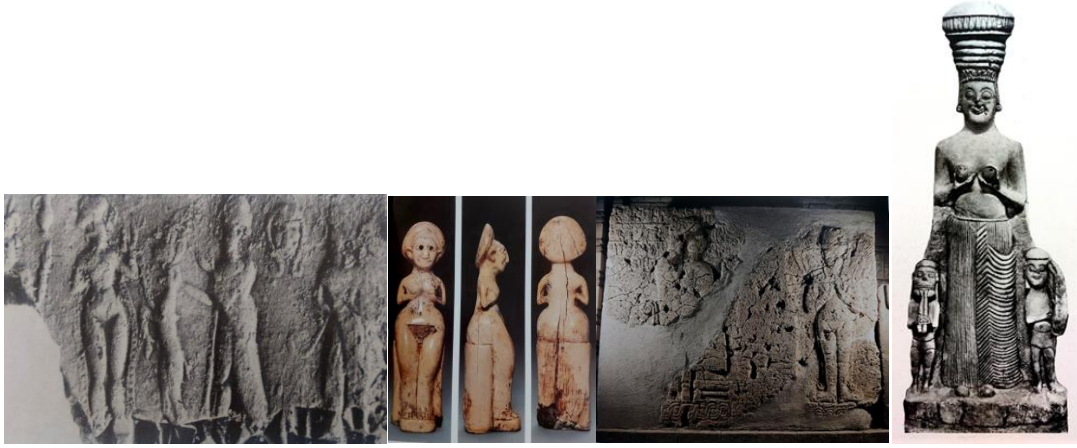
İnsanlık tarihinin başlangıcında kadın, seçilmiş bir konuma sahip olduğu inancına binaen kutsal bir yer işgal etmiştir (Tetire, 1992, s. 4). Bilim insanları, bu kutsallık kapsamında gelişim gösteren tarih öncesi dönemlere ait kadın figürlerine binaen “Ana Tanrıça” dinsel kavramının ilk kez Homo Sapiensler ile ortaya çıktığını ve geliştiğini (Stone, 2000, s. 44; Yücel, 2018, s. 233) ananın ailedeki yegâne ata olarak kabul edildiğini dolayısıyla “ata” anlayışının evvelinde bir “ana” kavramının olduğunu ileri sürmektedirler. Kökenini kadının oluşturduğu inanç sisteminde “Ana Tanrıça” kadın imgesi ile temsil edilmekte ve “Tanrısal Kadın Ata” olarak kutsanmaktadır (Stone, 2000, s. 43; Yücel, 2018, s. 233). Kadının biyolojik özellikleri, doğum olayına birebir etki etmesi, insanlığın çoğalma arzusuna cevap vermesi bu konumu elde etmesini sağlamıştır (Uzunoğlu, 1993, s. 22; Stone, 2000, s. 43; Yücel, 2018, s. 233). Bu

dönemde cinsel ilişki ile doğum arasındaki bağ bilinmediğinden bebeğin yaratıcısının onu doğuran annesi olduğuna inanılıyordu (Stone, 2000, s. 43).

Kadının cinsiyetinden kaynaklanan söz konusu biyolojik özellikleri, toplum tarafından anlamlandırılmadığından gizemli hatta mucizevî olarak kabul edilmiş ve kadının ilahi kökenli olduğuna inanılmıştır (Uzunoğlu, 1993, s. 22; Stone, 2000, s. 43). Bu düşüncenin yansımaları olarak sanat eserleri üzerinde kadının cinsel organı ters üçgen ile, hamile karnı iç içe daire motifleri ile sembolize edilmiştir (Uzunoğlu, 1993, s. 22). Dolayısıyla kadının doğumla ilişkilendirilen tüm uzuvlarının vurgulu işlendiği anlaşılmaktadır. İlâveten kadın doğurganlığı ve çoğalmayı sembolize etmesi sebebiyle (Uzunoğlu, 1993, s. 22; Yalçınkaya, 1971, s. 204) toprak ile ağaç gibi ürün veren tabiat unsurları ve bereket, bolluk kavramları ile irtibatlandırılmıştır. Hatta yiyecek ve içecek kapları hamile bir kadın formunda yapılmıştır (Uzunoğlu, 1993, s. 22).

Yukarıda karakteristik özellikleri verilen kadın heykelleri, Paleolitik dönemde “Venüs” kavramı ile tanımlanmış olup bu figürlerin ana tanrıçayı temsil ettiğine inanılmıştır (Çoruhlu, 2017, s. 24; Uzunoğlu, 1993, s. 16; Yalçınkaya, 1971, s. 203; Yücel, 2018, s. 229; Belli, 2001, s. 4). Ancak bu fikri reddeden araştırmacılar da mevcuttur (Yücel, 2018, s. 231). Bu inanış, sanat eserleri üzerine Ana Tanrıçayı temsil eden duvar resimleri, heykeller, tapınak ve kültür merkezlerinin yanı sıra konutlarda ele geçirilmiştir (Belli, 2001, s. 2). Bu arkeolojik veriler, “toprak, yer gibi her şeyin sebebi ve esas kaynağı olan büyük ana ilahesinin muhtelif şekillerde görünmesi ve belirmesidir” (Tektaş, 1908, s. 35).

Ana Tanrıça imgesi, Neolitik Çağ’da insan ve hayvanlarla birlikte onların hâkimi pozisyonunda, Kalkolitik Çağ’da yalnız (Belli, 2001, s. 3; Yalçınkaya, 1971, s. 203), her iki dönemde de abartılı uzuvları ile karşımıza çıkmaktadır. Tunç Çağı’ndan itibaren yassı ve daha soyut bir görünüm alan kadın daha insani özelliklere sahip (Belli, 2001, s. 3; Yücel, 2018, s. 231), tanrıçadan ziyade yakarış halinde bir kul olarak karşımıza çıkmaktadır. Demir Çağı’nda bir kadının ölçüleri, kadınsı özellikleri ve güzelliği ile (Belli, 2001, s. 3) yine yassı, stilize ve şematik görünüme sahiptir (Yücel, 2018, s. 231). Dolayısıyla, toplumun üreme olayında erkeğin de rolünün olduğu bilincine varması ve değişen yaşam şartlarına bağlı olarak sosyal görünürlüğünün artması ile kadın, tanrıça konumundan sıradan bir kadına doğru evrilmiştir. Fakat doğum olayında aktif rolü üstlenmesi sebebiyle kadının kutsallığının yerini saygı ve hürmete bıraktığı anlaşılmaktadır.

Şekil 1. Kültepe, Çıplak Tanrıça Tasvirli Mühür Baskı, Asur Dönemi, Anadolu Medeniyetler Müzesi (Özgüç, 1968, Lev. XIII-G).

Şekil 2. Kültepe 1b Katı, Ana Tanrıça Heykelciği, Fildişi, Asur Dönemi, Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Kulaçoğlu, 1992).

Şekil 3. Kargamis Yapı Yazıtlarında Adı Geçen Hükümdar Suhi ve Eşi Vati, Geç Hitit Beylikleri Dönemi, Kireçtaşı, Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Kulaçoğlu, 1992).

Şekil 4. Ankara-Bahçelievler, Ana Tanrıça Kibele Heykeli, Frgiya Dön. Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Konyar, 2018).

Kadın bedeninin kutsiyeti tarih öncesi çağlarla sınırlandırılmamış olup, tarihi çağlarda da ters üçgen formunda pubis bölgesi, iri işlenmiş göğüsleri ile kadın figürleri karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa Asur Dönemine ait mühür baskıları ile kadın heykeller; Anadolu uygarlıklarından Hititlerde kaya kabartmaları üzerindeki kadın figürleri ve Frigyalıların üst bedenleri çıplak kadın heykellerinin göğüslerinin açık olduğu ve elleri ile alttan tutmak suretiyle göğüslerinin vurgulandığı heykellerde bu karakteristik özellikler açıkça kullanılmıştır. Bahsi geçen arkeolojik verilerin tarih öncesi dönemlerin kutsal kadın bedenleri anlayışına benzer bir üsluba sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca figürlerin sıradan kimselerden ziyade ilahi veya mitolojik kökenli kişileri sembolize etmesi, çıplaklık veya belirgin cinsiyet uzuvlarının kutsallığı sembolize ettiğinin göstergesidir. Dolayısıyla tarih öncesi dönemde kadının doğurganlığı sebebiyle mucizevî, kutsal, bolluk ve bereket kavramları ile ilişkilendirilmesi, tarihi çağlarda ise mitolojik yaratıklar veya tanrıçalarla sınırlandırılmasına rağmen aynı anlayışın devam ettiği söylenebilir.

Yunanların kadın bedeni hususunda bakış açısına gelindiğinde döneme ait sanat eserlerinde erkekler çıplak, kadınlar ise giyimlidir. Zira erkeğin çıplaklığı ilahi ve kahramanlık sıfatlarını yansıtırken kadın bedeninin çıplaklığı ise hoş karşılanmamaktadır (Hakman, 2020, s.

30). Ancak kadının çıplaklığı utanç sebebi olarak görülmesine rağmen ilerleyen süreçte transparan, yarı çıplak ve en son çıplak figürler işlenmiştir (Hakman, 2020, s. 42). Roma toplumunda ise çıplaklık toplum içerisinde utanç vesilesidir (Durugönül ve Tepebaş, 2014, s. 26). Dolayısıyla Yunan ve Roma toplumunda kadının bedeninin kutsal olmasının tam aksi bir anlayışın hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Paralel bir algının hâkim olduğu Bizans toplumunda kadın, tüm vücutlarını örten, boyu ve kolları uzun kıyafetler ile baş ve omuzlarını kapatan, kimi zaman “peçe” olarak tanımlanan başörtüsü kullanmışlardır (Neciboğlu, 1993, s. 130; Canko, 2016, s. 24). Bunların haricinde rahibelerin elleri ve yüzleri dışında tüm vücutlarını kapattıkları bilinmektedir. Toplumda itibar görmeyen ve ahlak kurallarına uymayan dansçı, ebe ve hizmetçiler ise uzun ve açık saçları veya bol başlıkları ile betimlenmiştir. Bu örtünmenin amacı kadının tahrik etmesi veya edilmesinin önüne geçmektedir. Ancak kadınların örtündükten sonra daha cazibeli olduğunu düşünenler de bulunmaktadır (Neciboğlu, 1993, s. 130).

Yukarıda verilen bilgilere paralel bir bakış açısına, Türk Sanatında da rastlanmakta olup çıplak kadın bedeninin kutsallığı sanat eserleri üzerinde gerek İslamiyet’ten önce gerekse İslami dönemde varlığını sürdürmüştür. Çıplak kadın bedenlerinin işlendiği sanat eserleri incelendiğinde adeta tarih öncesi dönemde olduğu gibi çıplaklık ile sıradan kimselerden ziyade Türk kültür, din ve mitolojisinde kadim değerlere sahip kişilerin temsil edildiği anlaşılmaktadır.

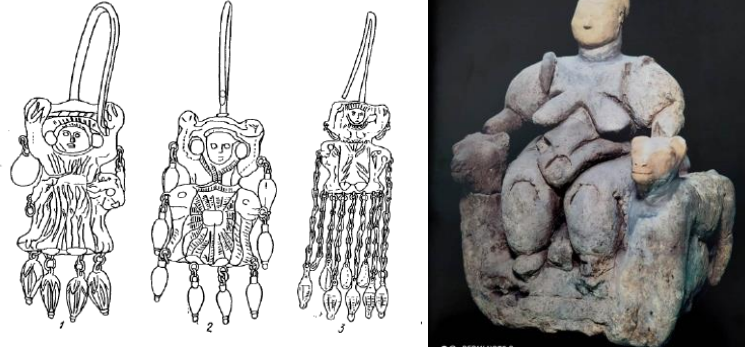
Şekil 5. Yalangaş Tepe-Namazgâh II devrine ait kadın figürü (Uzun, 2009).

Şekil 6. Yalangaş Tepe-Namazgâh II devrine ait kadın figürü (Çoruhlu, 2017).

Şekil 7. Çatalhöyük, oturan tanrıça heykelciği, Neolitik Dön. (M.Ö. 6. bin yılın ilk yarısı), pişmiş toprak, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Uzunoğlu vd., 1993).

Şekil 8. Çatalhöyük, oturan tanrıça heykelciği, Neolitik Çağ (M.Ö. 6 binyılın ilk yarısı), Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Uzunoğlu vd., 1993).

Namazgâh Kültürü, ilk evresi Kalkolitik döneme denk gelen Türkmenistan bölgesinin en önemli dönemlerinden biridir. Bu döneme ait pişmiş toprak figürinlerin çoğunluğu ana tanrıça kültü ile ilintili (Çoruhlu, 2011, s. 66) veya bizzat Ana Tanrıça olarak kabul edilmektedir (Uzun, 2009, s. 78). Yukarıdaki görsellerden soldaki kadın heykelcikleri belirgin göğüsleri, geniş kalça ve üst bacakları, üçgen biçimli vulva bölgesi ile dikkate alınmadan yontulan veya eksik baş kısmı ve portre özellikleri sağda yer alan Neolitik dönem steatopik kadın bedenleri ile ortak üslup özelliklerini yansıtmaktadır. Soldan ikinci sırada verilen görselde kadın figürünün üzerine betimlenen iç içe daireler ise muhtemelen doğurgan, üretken kadının bereketini sembolize etmekte olup, her iki toplum tarafından da kullanıldığı örnekler mevcuttur. Dolayısıyla her iki toplumunda ortak bir anlayışın ürünü olarak eser ürettiği düşünülebilir.

Şekil 9. Mastüginsk (1), Tolstaya Mogila (2) ve Lübimovka (3) mezarlarında bulunan başlık şakak takıları, İskit Dönemi (Avşar, 2012).

Şekil 10. Çatalhöyük, Ana tanrıça heykeli (Uzunoğlu vd., 1993).

IV. yüzyıla tarihlendirilen İskit dönemine ait bir grup takı “Dua Eden Canlıların Hâkimi” temalı insan figürlerinden oluşmuştur. İskit kurganları buluntuları arasında ele geçirilen bu takılar arasında solda görselleri verilen küpeler, Neolitik döneme ait Çatalhöyük’ün ünlü Kibele’sine benzerliği ile dikkat çekmektedir. Muhtemelen ilahi kökenli bu kadın figürleri, ellerini açmış dua etmektedir. Figürlerin oturduğu tahtın kolları tıpkı Kibele’de olduğu gibi panter ve aslan figürlerinden yapılmıştır (Avşar, 2012, s. 7).

Neolitik döneme ait Kibele figürü ise formu işlenmiş fakat portre özellikleri belirtilmemiş baş kısmı, sarkık göbek ve göğüsleri, geniş kalça ve üst bacağı ile zarif bir görünümünden uzak steatopik vücut hatlarına sahiptir. İskit küpesinde olduğu gibi oturduğu tahtın kolları panter ve aslan figürlerinden oluşturulmuştur. Kibele’nin bacaklarının arasına işlenen bebek, onun doğum anında bir kadın olduğu ihtimalini akla getirmektedir. Bu figür, kompozisyonda kullanılan figür ve objelere hâkim, otoriter görünüme sahiptir.

Biri tarih öncesi Neolitik döneme, öteki İskit Türklerine ait iki örnek, ait oldukları dönemin kültür ve inanç sisteminin yanı sıra sosyal bakış açısının sanata yansıdığı örnekler olarak değerlendirilebilir. Anaerkil dönemin kadına yüklediği kutsiyeti yansıtan Kibele ile İskit döneminin muhtemelen tılsım veya totem amacı taşıyan ilahi kökenli kadın figürlü küpeleri, müşterek bir anlayışın ürünü olmalıdır. Zira dünyaya kadına müspet bakış açısı ile adını duyuran Türk toplumunda ana erkil dönemin izlerine rastlanması oldukça önemlidir.

Şekil 11. Türkmenistan, Altın Tepe-Namazgâh V devrine ait kadın figürü (Sezgin ve Bülbül, 2017).

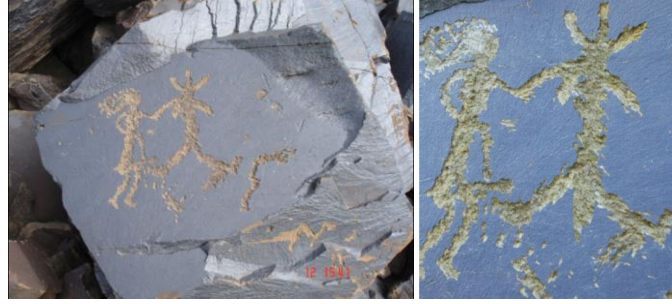
Şekil 12. Terrakota kadın figürünü (Çoruhlu, 2017a).

Şekil 13. Demircihöyük, kadın heykelciği, İlk Tunç Çağı Kadın Heykelciği, Pişmiş Toprak, Eskişehir Müzesi (Uzunoğlu vd., 1993).

Şekil 14. İkiztepe figürinleri, İTÇ II (Aydın, 2006b, s. 51).

Aynı bölge ve zamanda Namazgâh kültürüne ait pişmiş toprak/terakota kadın heykelcikleri ele geçirilmiştir (Sezgin & Bülbül, 2017, s. 1082; Çoruhlu, 2017a, s. 68). Bu figürlerin bazılarının üzerine bolluk ve bereketi sembolize eden buğday başağı motifi işlenmiştir (Sezgin & Bülbül, 2017, s. 1082). Bu figürün sağında ise Gonur Tepe nekropolünde bulunan bir başka kadın heykelciğine ait görsel bulunmaktadır. Gövde ve uzuvları genel hatlarıyla yontulmuş bu kadın figürünün tanrıçayı temsil ettiği düşünülmektedir (Çoruhlu, 2017a, s. 70). Bir önceki kadın heykellerinin realist bedenlerinin aksine bu figürler soyut görünümünden dolayı tunç dönemine ait kadın heykelciklerine benzerlikleri ile dikkat çekmektedirler. Figürlerin, üçgen çıkıntılar halinde işlenen kolları, incelen bel kısımları ve hafif genişleyerek aşağıya doğru daralan bedeni, abartılı uzuvların yerini yassı ve ince gövdelere bıraktığına işaret etmektedir. Ancak buna rağmen göğüs ve kalçalarının belirgin gösterilmesinin yanı sıra üzerinde üretkenliğe işaret eden sembolik motiflerin kullanılması, anaerkil döneme ait kadın bedeninin kutsal olduğu inancının sürdürüldüğünü göstermektedir.

Paralel özelliklere sahip Tunç Çağına ait sağdaki figürlerin soyutlaştırılmasına rağmen cinsiyet uzuvlarının özellikle belirtildiği, ayrıca yüz ve portre özelliklerinin de işlenmeye başlandığı görülmektedir. Tüm bu özellikleri ile Türkmenistan'daki figürler ile paralel bir görünüme sahip oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu veriler, kutsal kadın bedeni imgesinin Türk toplumunda halen yaşatılmaya devam ettiği fikrini pekiştirmektedir.

Şekil 15. Kırğızistan, Saymalıtaş Petroglif (Yılmaz, 2013).

Şekil 16. Moğolistan-Gobi Çölü, Tanrıça Umay ve erkek tasvirli petroglif (Çağdaş, 2011, Lev. LXII Res. 117).

Kırğızistan'da önemli gezi ve incelemeler yapan ve Saymalıtaş ören yerini düzenleyen Rus arkeolog Fiedoroviç Vinnik, bölgedeki petrogliflerin İ.Ö. 7 bin ile 3 bin yılları arasında Tanrı dağları eteklerinde yaşayan Türkler tarafından tasvir edildiğini ifade etmektedir. Bu bilgiyi resimlerin "Türk atalara ait olduğu" yönünde açıklamalar yapan Kırğız halkı da desteklemektedir (Başkan, 2002, s. 111). Petrogliflerin yapılış tarihi geniş bir zaman dilimine yayılmış olmasına rağmen Bronz Çağı başlangıç olarak kabul edilir ve Göktürk imparatorluk dönemi boyunca yani erken orta çağa kadar uzanan bir süreci kapsar (Yılmaz, 2013, s. 227). Konumuza dâhil olan Saymalıtaş petroglif kompozisyonlarından birinde sol tarafta uzun saçları ve belirgin cinsel organı ile işlenmiş bir erkek figürü ile üç dişli taca sahip kadın figürü el ele tutuşmuş vaziyette betimlenmiştir (Yılmaz, 2013, s. 227).

Türk kültür ve mitolojisinde kutsal ilahe Umay ile özdeşleşmiş ve yüzyıllar boyunca Umay Ana'ya benzetilmiş, onun gibi topluma öncülük etmiş hakan eşleri, kızları, anneleri (Gömeç, 1990, s. 280; İnan, 2013, s. 98 Umay ilahesi; Roux, 2011, s. 134; Potapov, 1996, s. 216; Tanyu, 1980, s. 30; İnan, 1986, s. 27; Esin, 2001, s. 60; Esin, 1980, s. 90) tarafından da kullanılan üç dilimli taç, Umay Ana ile ilintili olup onun kutsallığını yaşatmaktadır. Dolayısıyla kutsal olanla ilişkilendirildiği anlaşılan figürün belirgin olarak iki yana işlenmiş göğüslerinden çıplak olduğu anlaşılmaktadır. Konumuz kapsamında değerlendirecek olursak kutsal imgelere sahip kadın figürünün bedeninin çıplak verilmesi kutsiyetini pekiştiren imgeler olmalıdır.

Şekil 17. Hakan ve hatun tasvirli sikke, Göktürk dönemi (Babayar, 2007, 69) (No 35).

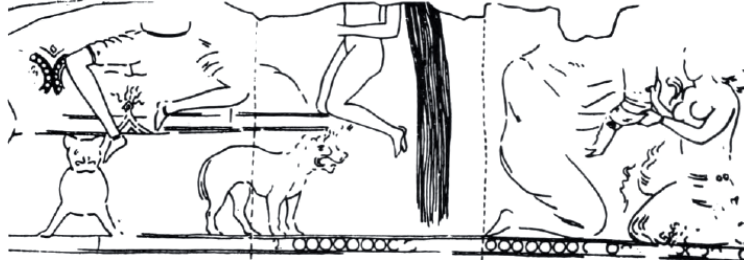
Göktürk dönemine ait sikkenin ön yüzünde bağdaş kurmuş vaziyette oturan hakan ve hatun figürleri yer almaktadır. Sol tarafta uzun saçlı gösterilen hakan, sağa doğru bakmakta ve sol elinde kuşa benzeyen bir eşya tutmaktadır. Soldaki hatun ise sivri uçlu üç dilimli başlığı, belirgin olarak işlenen göğüsleri ve hamile bir kadın görünümüne sahip şişkin göbeği ile Eski Türk inancında kadim bir yere sahip asker, çocuk ve hamile kadınların hamisi Umay Ana'yı çağrıştırmaktadır. Ayrıca sikkenin çevresine yuvarlak bezekler işlenmiştir (Babayar, 2007, s. 69). Yukarıda incelenen petrogliflere paralel olarak Umay Ana ile dolayısıyla kutsal ile ilişkilendirilen belirgin hatta abartılı olarak gösterilen cinsiyet uzuvlarına sahip hatunun, tarih öncesi döneme ait doğurganlığı ile ön plana çıkarılan ana tanrıça görünümlü ilahi menşeli kadınları anımsatmaktadır. Kadına yüklenen üretkenlik, doğurganlık ve bereket sıfatlarının bu dönemde halen yaşatıldığı ve bu inanışın yansıması olarak kadının ilahi menşeli uzuvlarının belirgin işlendiği düşünülmektedir.

Şekil 18. Ala-Too Meydanı, Umay Ana balbalı ve çizimi (Polat, 2015).

İlk olarak Orhun abidelerinde adı geçen (Gömeç, 1990, s. 277; İnan, 1986, s. 98; Roux, 2011, s. 134; Beydili, 2003, s. 580; İnan, 1986, s. 36) koruyucu ve merhametli dişi ruh Umay Ana (İnan, 1986, s. 27; Gömeç, 1990, s. 280), çok eski dönemlerden beri Türkler arasında milli bir kült olarak benimsenmektedir (İnan, 1986, s. 37). Yukarıdaki görsel, Umay Ana'ya ait bir heykel ile onun çizimine aittir. Türk inanç sistemine göre kutsal bir ruh olduğuna inanılan Umay Ana, üç dilimli başlığı, göbek hizasında birleştirdiği ve arasında kadeh tuttuğu elleri ve daire formunda bilhassa belirtilmiş göğüsleri ile daha önce incelenen petroglif örneğinde bahsedilen

karakteristik özellikleri ile karşımıza çıkmaktadır. Konumuz kapsamında ise figürün bu vurgulu cinsiyet uzuvları ile kutsallığın pekiştirildiği düşünülmektedir.

Şekil 19. Böri, Kurt anadan türeme tasviri (Esin, 1991, II/a).

Yukarıdaki kompozisyon, Özbekistan'da Kale-i Kahkaha'da bulunan bir freskoya ait olup Göktürklerin türeme efsanesi tasvir edilmiştir (Çoruhlu, 2016, s. 1003). Bu kompozisyon üzerinde hükümdar ile Türklerin efsanevi anası Böri (Kurd) tanrıça, çıplak bir kadın olarak betimlenmiştir (Esin, 1991, s. 472; Çoruhlu, 2017a, s. 169). Üç bölümden oluşan kompozisyonun ilk kısmında tahtta oturmakta olan hükümdarın vücudunun alt kısmı görülmektedir. İkinci safhada tahtın sağ ucunda oturur vaziyette işlenen A-shi-na'nın annesi, çıplak ve baş kısmı noksan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kompozisyonun alt bölümünde de kadını simgeleyen kurtlar yer almaktadır. En sağdaki alanda ise doğan bebeğin Türk babasına takdim edilmesi betimlenmiştir (Uzun, 2009, s. 95; Çoruhlu, 2017a, s. 169). Göktürlere ait türeme efsanesinde Göktürk sülalesinin atası kolları ve ayakları Çinliler tarafından kesilerek ormana terk edilen bir erkek iken anası ise dişi kurt donuna girmiş bir kadındır. Buradan hareketle eril figür erkek, dişi ise üreme olayına aykırı olarak ilahi kökenli bir kurt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hadisenin konu edildiği bu kompozisyonda kadının bu olağanüstü hali, çıplak betimlenerek belirtilmiş olmalıdır.

Şekil 20. Nagyzentmiklos Hazinesi, 2 nolu madalyonlu sürahi, Peçenek Türkleri (Berkli, 2011).

1799 senesinde Macaristan'ın Nagyzentmiklos köyünde bulunan altın hazine, sürahi, çanak, maşrapa, vazo ve irili ufaklı 23 parça eserden oluşmaktadır (Berkli, 2010, s. 70; Başkan, 2002, s. 118; Diyarbakirli, 1974, s. 402). Bu eser üzerindeki kitabeler 1932 yılında Macar âlimi Gyula Nemeth tarafından okunduktan sonra (Berkli, 2010, s. 70; Diyarbakirli, 1974, s. 397) hazinenin Avrupa'ya inen Peçenek Türklerine ait olduğu anlaşılmıştır (Berkli, 2010, s. 70; Başkan, 2002, s. 118). Konumuz kapsamına dâhil olan 2 nolu sürahiye ait madalyon üzerinde kanatlarını iki yana açmış ve başı yana dönük Garuda-Grifon kabartması işlenmiştir (Berkli, 2010, s. 74). Bu figürün gövdesinin tam ortasında pençeleri arasında tuttuğu çıplak kadını kaçırdığı veya göğe kaçırdığı an betimlenmiştir (Çoruhlu, 2017a, s. 388; Esin, 2003, s. 210). Kadın figürünün ellerinde bu mitolojik olayla ilintili olduğu düşünülen bitki/çiçek demetleri bulunmaktadır.

Göktürk kitabelerinde geçen “Annem İlbilge Hatun ve babam İteriş Kağanı tepelerinden tutarak göğe yükseltti” ifadesinin bu kompozisyona kaynaklık ettiği dolayısıyla kompozisyonun esas konusunun kaçırma sahnesinden ziyade kutsal göğe yükselme olduğu düşünülmektedir. Kompozisyonun kutsal atfedilmesine sebep olan bir diğer imge ise İskit Dönemine ait dua eden ilahi kökenli kadın figürlü küpelerinde de kullanılan yukarıya doğru kaldırdığı ellerinde bitki tutma imgesidir. Bu imge, Türk Sanatının sürekliliğinin yanı sıra kompozisyonun mistik yönüne işaret etmektedir. Nitekim oldukça realist bir üslupla işlenen kadın figürünün yüzündeki ifade değerlendirilecek olunursa kaçırılan kişinin korku veya tedirginlikten uzak, ellerini yukarıya kaldırmış adeta vecd halinde grifona teslim olmuş vaziyette betimlendiği görülmektedir. İlaveten kadın figürü belirgin ve sarkık göğüsleri, hamile bir kadını anımsatan şişkin göbeği ile çıplak vaziyette gösterilmiş olup daha önceki örneklerde de görüldüğü gibi bu çıplaklığın sıradan bir kompozisyonda ve sıradan bir kadın için kullanılmaması kadının ve kompozisyonun kutsallığı ile bağlantılı olmalıdır. Ayrıca çıplak kadının cinsiyet uzuvlarına vurgu yapılması geleneğinin kadının doğurganlığı yani bereket ve üretkenliği ile dolayısıyla kökeni tarih öncesi dönemlere değin uzanan mucizevî olarak nitelendirilen biyolojik özellikleri ile ilintili olduğu düşünülmektedir. Figürün el bileklerindeki çizgiler ile boynundaki üç sarkıtlı kolye takıdır.

Şekil 21. Ukrayna'daki Kıpçak dönemine ait bir kadın heykeli (Alyılmaz & Alyılmaz, 2014).

Şekil 22. Bir çocuk ile Polovtsian kadın heykeli. a- önden görünüm; b- soldan görünüm; c- Arka görünüm (<http://kronk.spb.ru/library/geraskova-ls-1974.htm>).

Karakteristik üslup özellikleri bakımından konumuz kapsamına dâhil olan Kuman-Kıpçak dönemine ait kadın heykelleri oldukça realist bir görünüme sahiptirler (Alyılmaz & Alyılmaz, 2014, s. 20). Zengin tezyinata sahip kıyafetleri, başlık ve aksesuarları ile bu heykeller (Esin, 1980, s. 110; Yuvalı & Demirci, 2021, s. 70), kucaklarında süt emen çocukları ile yontulmuştur (Yuvalı & Demirci, 2021, s. 70). Kadın heykellerinin belirgin hatta abartılı olarak işlenmiş cinsiyet uzuvları, anaerkil döneme ait kutsal/ana tanrıça olarak kabul edilen kadın bedenlerini andırmaktadır. Heykel örnekleri sarkık göbek ve göğüsleri, iri kalça ve üst bacakları ile hamile veya yeni doğum yapmış bir kadının anatomisini yansıtmaktadır. Annenin, göbeği hizasında betimlenen bebek ile temas etmediği bebeğin altında birleştirdiği elleri arasında da kadeh tuttuğu görülmektedir. Muhtemelen sembolik anlamlar barındıran bu imge ile bebeğine kut veren yani ona hayat veren anne sıfatına gönderme yapılmaktadır. Dolayısıyla bu kadın figürlerinin Türk kadınının en kutsal vazifesi olan annelik sıfatını ön plana çıkarmak amacı ile çıplak ve vurgulu cinsiyet uzuvları ile işlendikleri düşünülmektedir.

Şekil 23. Selçuklu alçı heykel, 12-13.yüzyıl (Tekin, 2014).

Konumuz kapsamına dâhil olan İslami Dönme ait bir başka örnek, Selçuklu dönemine tarihlendirilmektedir. Yukarıdaki kadın heykeli, bağdaş kurmuş vaziyette işlenmiş olup sağ bacağı üzerinde sağ kolu ile desteklediği bebeğini tutmaktadır. Küpeleri, kolyeleri, tacı ile gösterişli bir görünümüne sahip bu kadın, giyimli olmasına rağmen ideal olmayan vücut hatları ile daha önce incelemiş olduğumuz figürlerle paralel bir üsluba sahiptir. Muhtemelen bunun sebebi, Türk kültüründe geçmişten beri kadının en kutsal vazifelerinden birisi olan anneliği, vurgulanmak istenmiştir.

Şekil 24. Diyarbakır, Melikşah (Nur) Burcu, 1089-1090 Büyük Selçuklu Dön (Parla, 2014, s. 871).

1089-1090 tarihli (Parla, 2014, s. 868) Diyarbakır Nur/Melikşah Burcu üzerinde yer alan beş satırlık yazı kuşağının son satırının başlangıç ve bitiş noktalarına betimlenen bir insan ve üzerinde şahin figüründen oluşan kompozisyon oldukça ilgi çekicidir. Çıplak vaziyette yontulan insan figürünün yuvarlak başının etrafında iki yana sarkık saçları ve taşkın göğüslerinden cinsiyet uzuvlarından kadın olduğu anlaşılmaktadır (Gündoğdu, 1979, s. 71; Alsan, 2019, s. 310). Bedeninin 1/5'i yazı frizi ile iç içe geçmiş kadınlar, bağdaş kurmuş vaziyette oturmuş ve başlarının üstünde duran şahin figürleri kadınları iki kuvvetli pençesi ile tepelerinden tutarak uçacakmış (Gündoğdu, 1979, s. 868) veya onları taşıyacakmış izlenimi vermektedir (Parla, 2014, s. 871). Nagyzentmiklos hazinesi ile paralel bir üslup ve konuya sahip bu kompozisyon üzerinde de göğe yükselme anının betimlendiği düşünülmektedir. Zira kadın figürü de bu mistik sahneye uygun olarak kutsiyetini vurgulayan cinsiyet uzuvlarının abartılı olarak işlendiği çıplak hali ile betimlenmiştir.

Şekil 25. Cemal Tollu, Toprak Ana, 1956

(https://turkishpaintings.com/index.php?p=37vel=1vemodPainters_artistDetailID=46).

Şekil 26. Abidin Dino, Analık (<http://www.leblebitozu.com/abidin-dinonun-eserleri-ve-hayati/>) 26.10.2021.

20. yüzyıla ait çeşitli sanatçılar tarafından yapılmış yukarıda resimlerde kadın figürünün değişen üsluba rağmen aynı anlayış çerçevesinde tasvir edilmiştir. Tarih öncesi dönemlerden beri kadının ilahi kökenli olmasına vesile olan en kutsal vazifesi olan “annelik” yukarıdaki kompozisyonların temasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla kadın figürünün belirgin cinsiyet uzuvları ile çıplak vaziyette işlenmesinin kökeninde de bu kutsiyet barınmaktadır.

Sonuç

Tarihi süreç içerisinde çıplaklık, farklı zamanlarda farklı topluluklar tarafından çeşitli bakış açıları ile değerlendirilmiştir. Hatta aynı toplumun zamanla kadın algısının değiştiği görülmektedir. Çıplaklık ilk kez Âdem ile Havva'nın cennetten kovulması ile muhtemelen bir ceza olarak gündeme gelmiştir. Bu durumun tam aksine tarih öncesi çağlarda başlangıcı bilinmeyen bir zamanda kadının çıplaklığı, doğurganlık organları ile ilişkilendirilerek kutsallığı temsil etmiştir. Kadının belirgin cinsiyet/doğurganlık uzuvları ile sanat verilerine aksetmesi tarih öncesi dönemin yanı sıra tarihi çağ Anadolu ve Mezopotamya toplumları olan Asur, Hitit ve Frigya Uygarlıkları tarafından da sürdürülmüştür. Söz konusu toplumlarda görülen bu kadın figürleri, tanrıça veya mitolojik kökenli kişileri temsil etmektedir.

Erken dönemlerde Türk Sanatına ait heykel örnekleri, tarihi süreçte gelişim çizgisine uygun olarak steatopik bedenli realist görünümlü olağanüstü güçlere sahip otoriter kadın figürlerinden yassı ve soyutlaştırılmış bedenli dua eden, yakaran sıradan bir insana doğru evrilen bir seyir izlemektedir. Bu heykellerin yanı sıra bilhassa Çatalhöyük'te ele geçirilen ünlü Kibele heykelciğinin oldukça benzer bir örneğinin İskit dönemine ait küpeler üzerinde görülmesi bu anlayışın Türkler tarafından benimsendiğine işaret etmektedir.

Steatopik veya çıplak bedenli kadın figürü, Türk Sanatında da gerek İslamiyet'ten önce gerekse İslami dönemi kapsayan geniş zaman diliminde karşımıza çıkmaktadır. Bu imge, kimi zaman Umay Ana gibi Türk kültür ve mitolojisinde derin iz bırakan kutsal ruhu, Umay'a benzetilen hanedan mensubu hatunu, Türklerin ünlü türeyişini konu edinen Bozkurt efsanesinde kadını temsil eden dişi kurdu veya sembolik bir kuş tarafından göğe çıkarılan kadını kimi zaman ise çocuğu ile birlikte Türk kadınının eski zamanlardan beri en kutsal vazifesi olan anne figürünü simgelemektedir. Dolayısıyla çoğunlukla ilahi kökenli kişiler, olaylar veya anne sıfatı ile kadını yani doğurganlığı, bereketi ile ön plana çıkan kişilerde kullanılmıştır. Kısacası çıplaklık veya belirgin cinsiyet uzuvlarının kutsallığı, saygı ve hürmeti sembolize ettiği söylenilebilir. Ayrıca betim özelliklerinin bilhassa kadınlarda yoğunlaşması ve Türk erkeğinin çıplak gösterildiği örneklerin azlığı Türk kadınına yüklenen kadim değere işaret etmesi bakımından da önemlidir.

Tüm bu bilgilerin yanı sıra gerek İslamiyet'ten önce gerek İslami dönemde halka mensup kimseler için örtünmenin yüksek sınıfa mensup kadınlara mahsus olduğu mevcut sanat verilerinden de anlaşılmaktadır. Örneğin Uygur toplumunda dini ritüel esnasında veya din görevlisi, ilim sınıfına mensup kadınların vücut hatlarını belli etmeyecek şekilde giyindikleri döneme ait kompozisyonlardan anlaşılmaktadır. Yine İslam inancı çerçevesinde örtünmenin yalnızca cennet ile müjdelenen insanlara özgü olması da bu yorumu desteklemektedir. Bu algı, Türk toplumu ile sınırlı kalmamış olup Urartu toplumunda paralel bir anlayış söz konusudur.

Görüldüğü üzere kökleri arkaik dönemlere kadar uzanan kadın bedeninin kutsiyeti anlayışı, Türk Sanatına aktarılmış olup sanat eserleri üzerinde çıplak veya giyimli steatopik gövdeleri ile kullanılmıştır. Kadınına yüklediği kadim değer ile dünyaya nam salmış Türk toplumunun, paralel bir anlayışa sahip tarih öncesi toplumların bakış açısı ile etkileşim halinde olması oldukça doğaldır. Dolayısıyla Türk toplumunun anaerkil dönemden kalan inancın izlerini yüzyıllar boyunca yaşattığı, erken dönemlerden beri var olan kutsallığın ise yerini zamanla saygı ve hürmete bırakarak devam ettiği söylenebilir.

Kaynakça

- Alsan, Ş. S. (2019). İslamiyet'te tasvir yasağı ve Türk mimari süsleme sanatında insan figürünün kullanımı. *The Journal of Social Science*, 3(5), 285-313.
- Alyılmaz, S., ve Alyılmaz C. (2014). Eski Türk Kadın heykellerinin düşündürdükleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(4), 1-33.
- And, M. (2007). *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitolojyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Avşar, L. (2012). Kubadabad çinilerindeki Harpi-Şiren figürünün izini sürerken. *Akademik Bakış Dergisi*, (31), 1-21.
- Aydın, Ş. G. (2006). Kentleşme ve tuncun keşfi: İlk Tunç Çağı'nın kutsal bedenleri. (Ş. Şentürk, Koor.). *Tunç Çağı'nın gizemli kadınları sergi kataloğu* (1. baskı) içinde (s. 29-80). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aydın, Ş. G. (2018). Tarih öncesi çağlarda Anadolu'da kadın. (E. Çaykara, Ed.), *Anadolu'da kadın on bin yıldır eş anne tüccar kraliçe* (3. baskı) içinde (s. 42-67). İstanbul: Yapı Kredi.
- Babayar, G. (2007). *Köktürk kağanlığı sikkeleri kataloğu* (1.baskı). Ankara: Tika Yayınları.
- Başkan, S. (2002). Eski Türklerde sanat. *Türkler Ansiklopedisi* (C. 4). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Belli, O. (2001). *Anadolu tanrıçaları* (1. baskı). İzmir: Promete Yayınları.
- Berkli, Y. (2011). *Türk Sanatında Avrasya Üslubunun evreleri (Avrupa ve İslam Sanatına Etkileri)* (1. baskı). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Beydili, C. (2003). *Türk Mitolojisi ansiklopedik sözlük* (E. Ercan, Çev.). Ankara: Yurt-Kitap.
- Canko, M. D. (2020). Ana Tanrıçadan imparatoriçeye: Erken Bizans Dönemi'nde kutsallık ve iktidar. (M. Hakman, Ed.). *Prehistoryadan günümüze kadın* (1. baskı) içinde (s. 129-142). Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Çağdaş, Ö. (2011). *İslam öncesi Türk dönemi Orta Asya kaya resimlerinde kullanılan ana motifler* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Çoruhlu, Y. (2016). Kurttan türeme efsaneleri ile ilgili Avrasya tasvirleri üzerine düşünceler. (E. Taş, Ed.). *XX. Uluslararası Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (1 baskı) içinde (s. 988-1003). Sakarya Üniversitesi.

- Çoruhlu, Y. (2017). *Erken Devir Türk Sanatı İç Asya 'da Türk Sanatının doğuşu ve gelişimi* (2. baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Diyarbakırlı, N. (1974). Peçenek hazinesi ve Türk Sanatının çeşitli kıtalarda gelişen ortak nitelikleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (4-5), 395-428.
- Durugönül, S. ve Tepebaş, U. (2014). Çıplaklığın Kısa Tarihçesi: Antik Dünya'da Çıplaklık. *Çömlek Dergisi*, (11), 22-27.
- Esin, E. (1991). Katun. *Erdem*, 7(20), 485-502.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Esin, E. (2003), *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında ikonografik motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Geybullayev, G. (1999). Eski Türklerde Umay tanrıçası (V. Rızayeva, Çev.). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (ITT)*, 215-218.
- Gömeç, S. (1990). Umay meselesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 5(1), 277-282.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İnan, A. (2012). Umay İlahesi Hakkında. *Alevilik ve Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, (6), 97-101.
- Parla, C. (2014). Büyük Selçuklu sultanı Melik Şah'ın Diyarbakır'da yaptırdığı zafer anıtı iki burca ikonografik yaklaşım. *Turkish Studies*, 9(10), 867-884.
- Polat, E. (2015). *Kırgızistan Bişkek'teki taş balballar* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Potapov, L. P. (1996). Etnografik verilerin ışığında eski Türklerin tanrısı Umay (M. Duranlı, Çev.). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 213-233.
- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: Bilge Su.
- Sezgin, A. C. & Bülbül, S. (2017). Türk sanatı ve mutfak kültüründe buğday. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 1081-1091.
- Stone, M. (2000). *Tanrılar kadınken*. (N. Şarman, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Tanyu, H. (1980). *İslamlıktan önce Türklerde tek tanrı inancı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Tekin, B. B. (2014). Selçuklu Kültüründe kadının konumu: sanat eserlerinden hareketle karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(10), 991-1008.
- Tektaş, T. (1908). *Kurs Vücutlu Kültepe İdolları*. İstanbul Üniversitesi. Eski Ön Asya Dilleri ve Kültürleri Bölümü Lisans Tezi.
- Tetire, Ş. (1992). *Sanatta çıplaklık ve erotizm* (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Uzun, N. (2009). *Erken devir Türk Sanatında kadın figürü* (Yayınlanmamış doktora tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Uzunoğlu, E. (1993). Tarih öncesinden demir Çağı'na Anadolu'da kadın. *Çağlar boyunca Anadolu'da kadın* (1. baskı) içinde (s. 16-25). İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Yalçınkaya, I. (1971). Paleolitik Devirlerde kadın figürleri. *Antropoloji*, (6), 203-208.
- Yaman, İ. D. (2020). Paleolitik Çağ sanatında kadın heykelcikleri. (M. Hakman Ed.). *Prehistora'dan günümüze kadın* (1. baskı) içinde (s.3-22). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Yılmaz, A. (2013). Saymalı Taş Petrogliflerindeki toy (şenlik) sahneleri üzerine. *Tarih İncelemeleri Dergisi XXVIII* (1), 223- 248.
- Yuvalı, A., & Demirci, H. (2021). *Türk Dünyası'nın ortak kültür tarihinde aile ve kadın* (1. baskı). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Yücel, Ç. (2018). Tarih öncesi insan biçimli figürinler hakkında genel bir değerlendirme. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 228-239.